ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 23 (1968)

ΜΕΡΟΣ Β' 2 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1969

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 23 (1968)

ΜΕΡΟΣ Β΄ 2 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1969

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΚΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ 2.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Ι. Μουσειακαὶ ἐργασίαι (1. Μουσεῖον Βόλου, 2. Μουσεῖον Ἁλμυροῦ), ΙΙ. Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι (1. Ἀνασκαφὴ σπηλαίου Σαρακηνοῦ, 2. Ἀνασκαφὴ εἰς « Πευκάκια » Βόλου, 3. Ἑξάλοφος Τρικάλων, 4. Γλαφυραί, 5. Μαγούλα Κοσκινᾶ), ΙΙΙ. Τυχαῖα εὑρήματα-περισυλλογαὶ καὶ παραδόσεις ἀρχαίων (1. Ἐλασσών, 2. Πτελεός, 3. Γεντίκι Λαρίσης, 4. Φαρκαδών, 5. Δημητριάς, 6. Προϊστορικὰ εὑρήματα) (Σχέδ. 1 - 9· Πίν. 198 - 204) .... Σελ. 261-269

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Ἀναστηλώσεις - ἐργασίαι συντηρήσεως (1. Κουρσοὺμ Τζαμίον Τρικάλων, 2. Μονὴ Κραν̃ιᾶς Τρικάλων, 3. Γέφυρα Πορταϊκοῦ, 4. Μονὴ Κορώνης, 5. Μονὴ Πέτρας Πίνδου, 6. Οἰκία Γεωργίου Σβάρτς Ἀμπελακίων, 7. « Ἑλληνομουσεῖον » Ζαγορᾶς, 8. Οἰκία Κοντοῦ ἐν Ἀνακασιᾷ, 9. Ναὸς Ἁγίων Ἀποστόλων Κωφῶν Ἁλμυροῦ), Καταγραφαὶ μνημείων - εἰκόνων : Α΄. Νομὸς Μαγνησίας (1. « Παναῖτσα » Ζαγορᾶς, 2. Ἅγιος Γεώργιος Ζαγορᾶς, 3. Μονὴ Παναγίας τῆς Ράσοβας, 4. Ἐξωκκλήσιον Ἁγίου Παντελεήμονος Ζαγορᾶς, 5. Ναῦδριον Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου Ζαγορᾶς, 6. Ναὸς Ἁγίας Τριάδος Χορευτοῦ, 7. Ναῦδριον Ἁγίου Ἰωάννου Χορευτοῦ, 8. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Χορευτοῦ, 9. Ναὸς Παναγίας (Ζωοδόχου Πηγῆς) Ζαγορᾶς, 10. Βασιλικὴ « Λάϊ », 11. Βασιλικὴ « Θεοτόκου »), Β΄. Νομὸς Λαρίσης (Μουσουλμανικὴ μονὴ « Ντουρμπαλὶ Σουλτάν »), Γ΄. Νομὸς Τρικάλων (1. Μονὴ Κλεινοῦ Καλαμπάκας, 2. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου παρὰ τὸ Ριζάριον Τρικάλων) (Πίν. 205 - 220) ..... » 270-276

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΙΑΣ

Ἀρσινόη - Κωνώπη, Πλευρών, Ναύπακτος (Σχέδ. 1· Πίν. 221 - 222) ..... » 277-279

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

1. Κλαυσεῖον, 2. Ἐπισκοπή, 3. Μάραθος, 4. Παυλόπουλον.
Α΄. Καρπενήσιον, Β΄. Χωρίον Ἁγία Τριάς, Γ΄. Χωρίον Ἁγία Παρασκευή, Δ΄. Χωρίον Στένωμα, Ε΄. Χωρίον Παυλόπουλον, Ϛ΄. Χωρίον Μάραθος, Ζ΄. Χωρίον Κερασοχώρι, Η΄. Χωρίον Δάφνη, Θ΄. Χωρίον Ἀνατολικὴ Φραγκίστα, Ι΄. Χωρίον Βράχα, ΙΑ΄. Χωρίον Φουρνᾶς (Πίν. 223 - 224) ..... » 280-283

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Μονὴ Μυρτιᾶς, Παναγία Πρεβέντζας (Πίν. 225 - 227) ..... » 284-285

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Ι. Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Μουσεῖον Ἰωαννίνων, Μουσεῖον Νικοπόλεως),
ΙΙ. Ἀνασκαφαί : Νομὸς Ἄρτης (1. Ἄρτα, 2. Πλακανίδα Φλωριάδος Βάλτου, 3. Γιαννιώτιον Κλειδίου Ἄρτης), Νομὸς Θεσπρωτίας (1. Παραμυθιά, 2. Σαγιάδα Ἡγουμενίτσας),

Νομὸς Ἰωαννίνων (1. Βίτσα Ζαγορίου, 2. Δωδώνη, 3. Καστρίτσα Ἰωαννίνων, 4. Λάκκα Σουλίου, 5. Ἐπαρχία Μετσόβου, 6. Καλμπάκι Ἰωαννίνων), Νομὸς Πρεβέζης (α. Ἀνασκαφαί: 1. Νικόπολις, 2. Μιχαλίτσι, β. Περισυλλογὴ ἀρχαίων: 1. Νικόπολις, 2. Πάργα), III. Ἀναστηλώσεις (Δωδώνη) (Σχέδ. 1-2· Πίν. 228-240) ..... Σελ. 286-296
Epirus: Palaeolithic sites (Σχέδ. 1· Πίν. 241) ..... » 296-298

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

I. Μουσειακαὶ ἐργασίαι, II. Στερέωσις μνημείων: Νομὸς Ἰωαννίνων (Ἰωάννινα, Κληματιά, Ἀρίστη, Μονοδένδρι, Κῆποι, Τσεπέλοβον, Ἀνθοχῶρι), Νομὸς Ἄρτης (Ἄρτα καὶ περίχωρα, Βουλγαρέλλι, Παντάνασσα Φιλιππιάδος) (Πίν. 242-245) ..... » 299-301

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Κέρκυρα: Μουσεῖα - Συλλογαί (1. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Κερκύρας, 2. Σινοϊαπωνικὸν Μουσεῖον Κερκύρας, 3. Συλλογὴ μεταβυζαντινῶν εἰκόνων, 4. Ἐκκλησιαστικὸν Μουσεῖον, 5. Συλλογὴ Ρ. Εὐελπίδη), Ἀνασκαφαί (1. Ἀνασκαφὴ ἱεροῦ τῆς Ἥρας εἰς Mon Repos, 2. Ἀνασκαφὴ εἰς ἀρχαῖον νεκροταφεῖον τῆς πόλεως), Τοπογραφικαὶ ἔρευναι καὶ παρατηρήσεις - ἀπαλλοτριώσεις, Χριστιανικὰ μνημεῖα Κερκύρας, Μνημεῖα νεωτέρων χρόνων. Κεφαλληνία (1. Κράνη, 2. Πρόννοι, 3. Σάμη). Λευκάς (1. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ πόλεως Λευκάδος, 2. Σπήλαιον «Ἀσβότρυπα» εἰς χωρίον Φρύνι, 3. Ἀνασκαφὴ τάφων νεκροταφείου ἀρχαίας πόλεως). Ἰθάκη (Σχέδ. 1-3· Πίν. 246-260) ..... » 302-322

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Κέρκυρα: Συντήρησις εἰκόνων (1. Μουσεῖον, 2. Ὑ. Θ. Σπηλαιώτισσα, 3. Α΄ Δημοτικὸν νεκροταφεῖον, 4. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, 5. Παναγία τῶν Ξένων, 6. Ὑπαπαντή, 7. Τριμάρτυρος, 8. Ἅγιος Νικόλαος Γαρίτσας, 9. Ἅγιος Νικόλαος Κάτω Κορακιάνας), Λευκάς, Ζάκυνθος (Πίν. 261-269) ..... » 323-324

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι - παραδόσεις ἀρχαίων, Ἰδιωτικαὶ συλλογαί. Θεσσαλονίκη (Ἀγορὰ Θεσσαλονίκης, Ληταία Πύλη, Ἱππόδρομος, Ἀνασκαφαὶ εἰς λοιπὰ οἰκόπεδα), Νομὸς Πέλλης (Πέλλα, Ἔδεσσα), Νομὸς Κιλκίς, Νομὸς Χαλκιδικῆς, Νομὸς Πιερίας (Σχέδ. 1-10· Πίν. 270-286) ..... » 325-340
Ἀνασκαφὴ Δίου (Σχέδ. 1-5· Πίν. 287) ..... » 341-344

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Γενικά, Ἀνασκαφαὶ καὶ τυχαῖα εὑρήματα: Νομὸς Ἡμαθίας (Βέροια, Ἐργοχώριον, Βεργίνα, Σφηκιά), Περισυλλογὴ ἀρχαίων: Νομὸς Κοζάνης (Κοζάνη, Αἰανή, Καισάρεια, Κάτω Κώμη, Ἄνω Κώμη, Τετράλοφος, Χορηγός, Νεράϊδα, Λικνάδες Βοΐου, Σισάνιον) (Σχέδ. 1-5· Πίν. 288-296) ..... » 345-351

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Νομὸς Καβάλας: Καβάλα (1. Μουσεῖον, 2. Μεσαιωνικὸν τεῖχος, 3. Μαυσωλεῖον μητρὸς Μωχάμετ Ἄλυ), Φίλιπποι (1. Μουσεῖον, 2. Ρωμαϊκὴ Ἀγορά, 3. Ὀκτάγωνον), Κρηνίδες (1. Οἰκόπ. Α. Πασβάντη, 2. Οἰκόπ. Γρηγ. Μητσόγλου, 3. Οἰκόπ. Ἰ. Κακανιᾶ), Ὑδρόμυλοι (Οἰκόπ. Κούτρα), Ντικιλὶ Τάς, Θάσος (1. Μουσεῖον, 2. Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι οἰκοπέδων, 3. Ἀρχαιολογικοὶ χῶροι, 4. Τυχαῖα εὑρήματα), Ἐλευθερούπολις, Γαληψός, Ἀνακτορούπολις, Παλαιοχώριον.
Νομὸς Δράμας: Δράμα (1. Μεσαιωνικὸν τεῖχος, 2. Νεώτερα μνημεῖα), Χαριτωμένη, Γραμμένη, Καλαμπάκι, Καλαμών.

Νομὸς Σερρῶν : Ἀμφίπολις (1. Παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαί, 2. Μακεδονικὸς τάφος « Καστᾶ », 3. Κοινότης Ἀμφιπόλεως, 4. Θέσις « Ἐκκλησάκι », 5. Τυχαῖα εὑρήματα), Ἀηδονοχώριον, Ἀγγίστη, Ν. Σούλιον, Καλόκαστρον, Σιδηρόκαστρον, Ἀχλαδοχώριον, Μέταλλα, Πεντάπολις, Μεσορράχη.
Νομὸς Ξάνθης : Ἄβδηρα (Σχέδ. 1 - 3· Πίν. 297 - 308) ..... Σελ. 352-361
Dikili Tach (Πίν. 309 - 312) ..... » 362
Thasos (Σχέδ. 1· Πίν. 313 - 314) ..... » 362-363

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΡΑΚΗΣ

Τυχαῖα εὑρήματα, ἀναστηλώσεις μνημείων (Κομοτηνή, Τραϊανούπολις, Σαμοθράκη) (Πίν. 315 - 318) ..... » 364-366
Excavations in Samothrace (Propylon of Ptolemy II, Eastern Hill, Stoa, Western Hill) (Πίν. 319 - 321) ..... » 367-369

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΘΡΑΚΗΣ

Θεσσαλονίκη, Διδυμότειχον, Δράμα, Γρεβενά (Μονὴ τοῦ Ὁσίου Νικάνορος ἢ Ζάβορδας), Βέροια (Ναὸς Παναγίας Χαβιαρᾶ, Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου), Ἅγιον Ὄρος (Μονὴ Βατοπεδίου, Μονὴ Σταυρονικήτα). Καταγραφὴ ἀρχαίων (Συλλογὴ γλυπτῶν Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης) (Πίν. 322 - 326) ..... » 370-371

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Λέσβος (Κάστρον Μυτιλήνης, Οἰκία Βαρελτζίδαινας εἰς Πέτραν, Τυχαῖα εὑρήματα) » 372
Χίος (Νέα Μονή, Τάφος τοῦ Τούρκου ναυάρχου Καρᾶ Ἀλῆ, Κρήνη τοῦ Μελὲκ Πασᾶ, Φρούριον, Τυχαῖα εὑρήματα) (Πίν. 327) ..... » 372-374

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΣΑΜΟΥ ΚΑΙ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Σάμος (Ἀνασκαφαί) (Σχέδ. 1 - 4· Πίν. 328 - 331) ..... » 375-380
Κυκλάδες : Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι - Περιοδεῖαι (Κέρος, Σίκινος - Φολέγανδρος, Ἀνάφη, Τῆνος, Κύθνος), Τυχαῖα εὑρήματα (Νάξος, Πάρος) (Πίν. 332 - 341) ..... » 381-383
Délos (1. Quartier de Skardhana, 2. Exploration à Rhénée) (Πίν. 342 - 344) ..... » 383-384
Andros : Zagora (Σχέδ. 1· Πίν. 345 - 348) ..... » 384-388
Excavations in Kea (Σχέδ. 1 - 3· Πίν. 349 - 351) ..... » 389-393

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Μῆλος (Πλάκα, Κατακόμβαι, Μαῦρος Τοῖχος, Τραμυθιά, Ἀδάμας, Κῆπος, Προβατᾶς), Πάρος (Νάουσα, Πρωτόρια, Λεῦκες), Νάξος, Θήρα, Τῆνος, Ἰκαρία (Μηλιωπόν, χωρίον Στελί, χωρίον Κάμπος), Σάμος (Πυθαγόρειον, Μονὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, Μονὴ Μεγάλης Παναγίας, Μονὴ Προφήτου Ἠλιοὺ Καρλοβασίου, Μονὴ Ἁγίας Ζώνης, Μονὴ Ζωοδόχου Πηγῆς, χωρίον Ὑδροῦσα, χωρίον Κοκκάρι, Κέδρος ἢ Κέντρον, χωρίον Μυτιληνιοί, χωρίον Μύλοι, Ἄνω Βαθύ), Χίος (Πίν. 352 - 361) ..... » 394-401

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛ. ΚΡΗΤΗΣ

Μουσεῖα καὶ Συλλογαί, Ἀνασκαφαὶ καὶ περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων, Συντήρησις - Στερέωσις μνημείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων (Πίν. 362 - 365) ..... » 402-405
Περιοχὴ Μονῆς Ὁδηγητρίας (Νομὸς Ἡρακλείου) (Πίν. 366 - 368) ..... » 405-406
Latô (Πίν. 369) ..... » 407
Mallia (Région à l'Ouest du quartier Delta) (Σχέδ. 1· Πίν. 370) ..... » 407-409
Knossos (Excavations at the « Unexplored Mansion ») (Πίν. 371) ..... » 410

Excavations at Myrtos (Πίν. 372) ..... Σελ. 410-412
Fortetsa (Geometric Tombs) ..... » 412

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Νομὸς Χανίων: Μουσειακαὶ ἐργασίαι (1. Μουσεῖον Χανίων, 2. Συλλογὴ Καστελλίου Κισάμου), Ἀνασκαφαί (1. Ἀνασκαφὴ Καστελλίου Χανίων, 2. Ἀνασκαφὴ Σπηλαίου Πλατυβόλας, 3. Ἀνασκαφὴ Καστελλίου Κισάμου), Περισυλλογὴ ἀρχαίων - Τυχαῖα εὑρήματα (1. Σπήλαιον «Μαμελούκου Τρύπα», 2. Τάφος Παχιανῶν, 3. Τάφος Βρυσῶν Κυδωνίας, 4. Τυχαῖα εὑρήματα), Στερέωσις μνημείων - Περιφράξεις - Στέγαστρα (1. Φάρος λιμένος Χανίων, 2. Ἐνετικὰ τείχη Χανίων, 3. Περίφραξις καὶ στέγαστρον ἀνασκαφῆς Καστελλίου, 4. Περίφραξις ἀνασκαφῆς Καστελλίου Κισάμου).
Νομὸς Ρεθύμνου: Μουσειακαὶ ἐργασίαι, Περισυλλογὴ ἀρχαίων, Στερέωσις μνημείων - Περιφράξεις (1. Λουτρὸν τεμένους Νεραντζές, 2. Ἐνετικὸν θύρωμα ὁδοῦ Κλείδη, 3. Ἐνετικὴ καπνοδόχος ὁδοῦ Ἀθαν. Διάκου, 4. Σκοπιὰ φρουρίου Φορτέτσας, 5. Περίφραξις εἰς τέμενος Μασταμπᾶ) (Σχέδ. 1-3· Πίν. 373-389) ..... » 413-420

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Στερεώσεις μνημείων (Ἅγιος Παντελεήμων Γαλύφας Πεδιάδος, Ἅγιος Γεώργιος Καβουσίου Ἱεραπέτρας, Ἅγιος Ἰωάννης Μαργαριτῶν Μυλοποτάμου, Ἅγιος Στέφανος Καστρίου Μυλοποτάμου, Παναγία καὶ Ἅγιος Ἰωάννης Μαθιᾶς Πεδιάδος, Ἅγιος Ἰωάννης Ἔρφων Μυλοποτάμου, Ἅγιος Ἰωάννης Κριτσᾶς Μεραμπέλλου, Μονὴ Παναγίας Καρδιωτίσσης Βόρων, Παναγία Λαμπηνὴ Ἁγίου Βασιλείου, Ἐνετικὸν φρούριον Καλὲ Ἱεραπέτρας, Ἐνετικὸν φρούριον Σητείας, Μιναρὲς Ἁγίου Νικολάου Σπλάντζιας), Συντήρησις εἰκόνων, Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ Ἁγίου Πέτρου τῶν Ἐνετῶν Ἡρακλείου, Περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων (Ἅγιοι Δέκα Μεσαρᾶς, Μητρόπολις Μεσαρᾶς, Μάταλα Καινούργιου Ἡρακλείου, Ἀρμένοι Ἀποκορώνου, Ρέθυμνον, Σκουλούφια Ρεθύμνης, Πηγὴ Ρεθύμνης) (Πίν. 390-398) ..... » 421-431

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Ρόδος, Κῶς, Πάτμος), Ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου: I. Ἀρχαῖον ὁδικὸν σύστημα, II. Προσόψεις ἀρχαίων κτηρίων καὶ παρατηρήσεις τινὲς περὶ τῆς ὁδοῦ P39, III. Λείψανα ἀρχαίων κτηρίων ἐντὸς οἰκοπέδων (Α΄. Βόρειον τμῆμα τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως: 1. Οἰκόπ. ΟΤΕ, 2. Οἰκόπ. Κ. Παπαδοπούλου, Β΄. Δυτικὴ περιοχὴ τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως: 1. Οἰκόπ. Χ. Γιώρτσου, 2. Οἰκόπ. Κωνσταντινίδη - Κακᾶ, 3. Οἰκόπ. Μουστάκη, Γ΄. Κεντρικὴ περιοχὴ τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως: 1. Οἰκόπ. Συνεταιρισμοῦ Καταστηματαρχῶν Ρόδου Β΄, 2. Οἰκόπ. Β. Σκόρδου, 3. Οἰκόπ. Παπαβασιλείου, 4. Οἰκόπ. Χρυσοχόου, 5. Οἰκόπ. Χ. Συντυχάκη, 6. Οἰκόπ. Σαββιδάκη, Δ΄. Νοτία περιοχὴ τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως: 1. Οἰκόπ. Μ. Μελᾶ, 2. Οἰκόπ. Μ. Κακᾶ καὶ Ἰ. Ἰωαννίδου, 3. Οἰκόπ. Ἡ. Παπαϊωάννου, 4. Οἰκόπ. Παπασάββα, 5. Οἰκόπ. Ἰ. Πανάγου, Λείψανα ὑαλουργείου ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική), IV. Τμήματα ἀρχαίου τείχους, V. Νεκρόπολις Ρόδου, Ὑπαιθρος Ρόδου (Περιοχὴ Τριαντῶν, Καλαβάρδα), Ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν πόλιν τῆς Κῶ, συντήρησις καὶ στερέωσις μεσαιωνικῶν μνημείων (Α΄. Ρόδος, Β΄. Πάτμος), Περιοδεῖαι, Προσκτήματα τοῦ Μουσείου Κῶ (Σχέδ. 1-8· Πίν. 399-416) ..... » 432-449

ΕΦΟΡΕΙΑ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ (Πίν. 417-422) ..... » 450-457

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΠΩΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ (Πίν. 423-430) ..... » 458-459

Παροράματα ..... » 461

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Ι. ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

1. Μουσεῖον Βόλου. Δὲν ἐπετεύχθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1967 ἡ ἐπέκτασις τῶν αἰθουσῶν ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου Βόλου. Κατὰ συνέπειαν ἡ ἐργασία περιωρίσθη εἰς καταγραφὰς εἰσερχομένων ἀρχαίων, ταξινόμησιν τοῦ ὑλικοῦ εἰς τὰς ἀποθήκας, συμπλήρωσιν τῆς συγκολλήσεως τῶν ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐλῇ ἀποκειμένων λιθίνων ἀρχαίων καὶ φωτογράφησιν, ὡς καὶ εἰς τὴν συγκόλλησιν καὶ συμπλήρωσιν ἀγγείων, προερχομένων ἐξ ἀνασκαφῶν ἢ ἐκ παραδόσεων.

Νέα ἔκθεσις τοῦ Παλαιολιθικοῦ ὑλικοῦ. Εἰς νέαν ειδικὴν προθήκην ἐν τῷ προθαλάμῳ ἐξετέθη τὸ παλαιολιθικὸν ὑλικὸν τοῦ Μουσείου, προερχόμενον ἐξ ἐρευνῶν ἀνὰ τὰς ὄχθας τοῦ Πηνειοῦ, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐκ σπηλαίων τῆς Θεσσαλίας. Τὰ ἀντικείμενα ἐξετέθησαν καθ' ὁμάδας ἐπὶ πινάκων, ὥστε νὰ εἶναι εὐχερὴς ἡ ἐποπτεία ὁμοειδῶν συνόλων. Ἐν πρώτοις ἐξετέθη συλλογὴ ἐργαλείων τῆς Ἀρχαιοτέρας Παλαιολιθικῆς ἐκ πυρίτου, προερχομένων ἐκ Γαλλίας (χαρακτηριστικὰ Faces, φολίδες τῆς τεχνικῆς Levallois κ.ἄ.). Ἔπειτα, χαρακτηριστικὰ ἐργαλεῖα τῆς Μέσης Παλαιολιθικῆς, κατὰ κύριον λόγον προερχόμενα ἐκ τῶν ὀχθῶν τοῦ Πηνειοῦ καὶ περιλαμβάνοντα τυπικὰ ὁπωσδήποτε παραδείγματα τῆς «Μουστιαίας» περιόδου. Παραπλεύρως ἐτέθησαν ἀνάλογα εὑρήματα ἐκ Γαλλίας καὶ Ἠπείρου (Κοκκινόπουλο), περαιτέρω δὲ Μέσα καὶ Νεώτερα Παλαιολιθικὰ ἐκ τῶν ὀχθῶν τοῦ Πηνειοῦ (εὑρήματα τῆς ὑπὸ τὸν καθηγ. Vl. Milojčić Γερμανικῆς Ἀποστολῆς), ὡς καὶ ἄλλα χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τῶν τύπων τῆς Νεωτέρας Παλαιολιθικῆς. Εἰς τὸ μέσον τῆς προθήκης ἐξετέθησαν παλαιολιθικά τινα εἰδώλια ἐξ ὀστοῦ, ὡς καὶ πλακίδια ἐκ σχίστου, φέροντα χαρακτὰς παραστάσεις, ἐκ τοῦ σπηλαίου Σαρακηνοῦ (βλ. κατωτέρω, σ. 262). Τὴν συλλογὴν συμπληροῦν ὀστέϊνα εὑρήματα καὶ δὴ ἀπολιθωμένα ὀστᾶ ζώων τοῦ Πλειστοκαίνου (ἐλέφαντος, πρωτογενοῦς βοός, ρινοκέρωτος, ἐλαφοειδῶν καὶ ἱπποειδῶν), ὡς καὶ ἀπολιθωμένον ἰνιακὸν ὀστοῦν ἀνθρώπου, εὑρεθὲν ἐπίσης εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Πηνειοῦ.

Νέα ἔκθεσις τοῦ προκεραμεικοῦ ὑλικοῦ. Εἰς ἰδίαν προθήκην τῆς αἰθούσης Δ ἐξετέθη τὸ πρῶτον αὐτοτελῶς τὸ ἀξιόλογον (ὡς προερχόμενον ἐκ τεσσάρων ἐκ τῶν πέντε συνολικῶς γνωστῶν προκεραμεικῶν θέσεων) ὑλικὸν τῆς Προκεραμεικῆς Νεολιθικῆς ἐκ Σέσκλου, Σουφλὶ Μαγούλας, Γεντικίου Λαρίσης καὶ Ἀχιλλείου Φαρσάλων. Ἡ ἔκθεσις ἐγένετο κατόπιν πρωτοβουλίας καὶ προσωπικῆς ἀπασχολήσεως τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Γ. Χουρμουζιάδου, ὅστις γράφει περὶ αὐτῆς τὰ ἑξῆς:

«Ἡ ἐν εἰδικῇ προθήκῃ τοῦ Μουσείου Βόλου ἐκτεθεῖσα συλλογὴ προκεραμεικοῦ ὑλικοῦ, περιλαμβάνει: 1) Λίθινα καὶ ὀστέϊνα ἐργαλεῖα (λεπίδας καὶ τεμάχια λεπίδων ἢ μικρολίθους ἐκ πυρίτου καὶ ὀψιανοῦ). 2) Κοσμήματα ἐκ διαφόρων ὑλῶν (λίθινα διάτρητα δισκάρια ἢ ψήφους, κόγχας ὀστρέων διατρήτους, ὀστεΐνας πόρπας κ.ἄ.). 3) Τριπτῆρας καὶ μυλολίθους. 4) «Ἐνώτια». 5) Ὀστᾶ ζώων (αἰγῶν, προβάτων, βοῶν κλπ.), ὡς καὶ πυρῆνας κεράτων αἰγὸς capra aegagrus καὶ προβάτου. 6) Ἀπηνθρακωμένους καρποὺς δημητριακῶν καὶ ὀσπρίων (πρβλ. J. Renfrew, Θεσσαλικὰ 5 (1966), σ. 21 κ.ἑ.). 7) Διάφορα πήλινα ἀντικείμενα.

Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ ὑλικοῦ ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπισθοῦν προβλήματα οὐσιαστικά, τῶν ὁποίων ἡ λύσις εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην δὲν ἦτο αἰσθητικοῦ χαρακτῆρος, ἀλλὰ καθαρῶς ἐπιστημονικοῦ. Βασικὴ δυσχέρεια ὑπῆρξεν ἡ ἰδιομορφία τοῦ ὑλικοῦ, ὀφειλομένη εἰς τὸ μικρὸν μέγεθος τῶν πρὸς ἔκθεσιν ἀντικειμένων καὶ τὸν μεγάλον ἀριθμὸν αὐτῶν· τὸ πρόβλημα ἐλύθη διὰ τῆς κατανομῆς εἰς ἰδιαίτερα πινακίδια ὁμοειδῶν ἢ τῆς αὐτῆς προελεύσεως ἀντικειμένων. Ἐπικουρικῶς ἐγένετο χρῆσις φωτογραφιῶν ἀναπαραστάσεων ἢ μεγεθύνσεων καὶ τέλος τεχνητὸς φωτισμός. Ἔπειτα ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν, ὅτι εἰς τὴν Προκεραμεικὴν (ὡς αὕτη ἔχει πλέον καθορισθῇ ἐν Θεσσαλίᾳ ὡς ἰδία πολιτιστικὴ περίοδος) ἦτο δυνατὸν καὶ ἔπρεπε νὰ ἀναζητήσωμεν στοιχεῖα — κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν λιθοτεχνίαν — προϋποθέτοντα ἢ ὁδηγοῦντα πρὸς μίαν μεσολιθικὴν παράδοσιν. Ἡ συνάφεια ἐδηλώθη διὰ τῆς παραλλήλου ἐκθέσεως ἀντικειμένων, προερχομένων ἐκ μεσολιθικῶν θέσεων (ἐκ Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας καὶ ἐπίσης ἐκ τῆς νεωστὶ ἐπισημανθείσης μεσολιθικῆς θέσεως τῆς Βοίβης). Τέλος, κατεβλήθη προσπάθεια νὰ φανῇ ἐκ τῆς ἐκθέσεως ἐν τῇ προθήκῃ ταύτῃ (Πίν. 197), ὅτι τὰ ἐκθέματα δὲν ἀποτελοῦν ἁπλοῦν ἄθροισμα ὑλικοῦ ἀνασκαφικοῦ, ἀλλ' ἀντιπροσωπεύουν τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα ἑνὸς σημαντικοῦ πολιτιστικοῦ σταδίου, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου μετασχηματίζεται ἡ ἀνθρωπίνη νομαδικὴ ἀγωνία εἰς τοὺς παγίους πλέον παράγοντας μιᾶς νέας «πολιτικῆς» ζωῆς. Καὶ οἱ παρά-

γοντες οὗτοι εἶναι: α) ἡ ἄσκησις τῆς γεωργίας, β) ἡ μόνιμος κατοικία καὶ γ) ἡ ἐξημέρωσις τῶν ζώων.

2. Μουσεῖον Ἀλμυροῦ. Ἐπερατώθη σχεδὸν ἡ ἀντισεισμικὴ ἐπισκευὴ τοῦ κτηρίου τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ τοπικοῦ Μουσείου. Ἀπομένουν ἤδη συμπληρώσεις τινές (ἐπιμαρμάρωσις τῆς κλίμακος εἰσόδου κλπ.), ἵνα τὸ Μουσεῖον, μετὰ τὴν ἐπανέκθεσιν τῶν ἀρχαιοτήτων, ἀποδοθῇ εἰς τὸ κοινόν.

II. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Τακτικαὶ ἀνασκαφαὶ ἐνηργήθησαν ἐν τῇ περιφερείᾳ αἱ ἑξῆς: α) Τοῦ παρὰ τὴν Μακρινίτσαν τοῦ Βόλου σπηλαίου Σαρακηνοῦ. β) Εἰς τὴν θέσιν «Πευκάκια» Βόλου, τὴν εἰκαζομένην θέσιν τῆς ἀρχαίας Νηλείας διὰ τοῦ καθηγ. Vl. Milojčić. γ) Ἐπὶ ταφικοῦ τύμβου τῶν ἐσχάτων μυκηναϊκῶν χρόνων, παρὰ τὸ χωρίον Ἐξάλοφος Τρικάλων. Περιωρισμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τάφων, τυχαίως ἀποκαλυφθέντων, ἐγένετο παρὰ τὸ χωρίον Γλαφυραὶ Μαγνησίας. Τέλος, ἐπιφανειακῶς ἠρευνήθη ὁ σπουδαιότατος προϊστορικὸς συνοικισμὸς «Μαγούλα Κοσκινᾶ», παρὰ τὸ ὁμώνυμον χωρίον, βορειοανατολικῶς τῆς Καρδίτσης. Ἀνιχνευτικῆς φύσεως ἦσαν αἱ ἔρευναι ἐντὸς σπηλαίων τοῦ Πηλίου, δι' ἃς ἀπεφασίσθη περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους ἡ διενέργεια τακτικῆς ἀνασκαφῆς. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐργασία δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀρχίσῃ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους, ἡ περὶ τῶν σπηλαίων ἔκθεσις θὰ περιληφθῇ εἰς τὰ πεπραγμένα τοῦ ἔτους 1968.

1. Ἀνασκαφὴ σπηλαίου Σαρακηνοῦ[1]. Τὸ σπήλαιον εἶναι κατ' οὐσίαν στενὴ ρωγμὴ τοῦ ἀσβεστολιθικοῦ ὄγκου τοῦ βουνοῦ «Σαρακηνό» (τμήματος τοῦ Πηλίου, κειμένου δυτικῶς τῆς Μακρινίτσας τοῦ Βόλου), ἀνοιγομένη εἰς ὑψόμετρον 500 μ. περίπου, κάτωθι τῆς κορυφῆς «Σέλλα». Μῆκος ἔχει 15 καὶ πλάτος 2 μ. εἰς τὰ εὐρύτερα σημεῖα. Τὸ σπήλαιον ἀνεκάλυψαν πρὸ τριῶν ἐτῶν αὐτόκλητοι «σπηλαιολόγοι» ἐκ Βόλου, οἵτινες ἀνεῦρον ἐντὸς κόγχης πλακίδιον ἐκ σχίστου μετὰ χαρακτῆς παραστάσεως, παραδοθὲν εἰς τὸ Μουσεῖον. Ἔκτοτε εἰσῆλθον ἐντὸς αὐτοῦ καὶ ἄλλοι, ἀφορμώμενοι ἐξ ἀκαίρων δημοσιευμάτων, ἅπαξ δὲ τοὐλάχιστον ἐγένετο ἀπόπειρα λαθραίας σκαφῆς (Πίν. 198 α-β).

1. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Γ. Χουρμουζιάδης, ὅστις ἀνέλαβε σημαντικὸν μέρος τῆς ἐργασίας, τὴν φωτογράφησιν καὶ ἄμεσον παρακολούθησιν τῆς σκαφῆς.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἡμῶν ἀπέβλεψε βασικῶς εἰς τὴν εὕρεσιν πλακιδίων κατὰ χώραν καὶ τὴν σπουδὴν τῶν ἐπιχώσεων, πρὸς συλλογὴν στοιχείων δυναμένων νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν εὑρημάτων. Τὸ σπήλαιον ἐκάλυπτε κατὰ σημαντικὸν μέρος ἐπίχωσις, πάχους 3 μέχρι 4 μ., ὁριζοντίως ἀποτεθειμένη μόνον κατὰ τὸ κατώτατον μέρος, διακρινομένη δὲ εἰς ἓξ στρώματα. Τὸ ἀνώτατον (πρῶτον) ἀπετελεῖτο ἐκ μελανοῦ χώματος, περιέχοντος καί τινα σύγχρονα ἀντικείμενα, πάχους δὲ μεγίστου 0,40 μ. Τὸ δεύτερον ἐκ τῶν ἄνω, ἐκ λατύπης καὶ γῆς, πάχους μικροῦ ἐπίσης, περιελάμβανε καὶ ἐλάχιστα τεμάχια ὀψιανοῦ καὶ πυρίτου οὐδὲν ὅμως ἴχνος κεραμεικῆς. Τινὰ ἐκ τῶν λιθίνων εὑρημάτων τοῦ στρώματος αὐτοῦ ὁμοιάζουν πρὸς τὰ προκεραμεικά. Τὸ τρίτον στρῶμα τῆς ἐπιχώσεως ἀπετελεῖτο ἐξ ἐρυθρᾶς γῆς (terra rossa), μεμειγμένης μετὰ πολὺ μικρῶν λιθαρίων, ἐφαίνετο δὲ ἀρχαιολογικῶς «νεκρόν». Ἐντὸς αὐτοῦ καὶ περὶ τὸ μέσον τοῦ πάχους (0,50 μ. περίπου) εὑρέθησαν δύο πλακίδια ἐκ σχίστου μετὰ χαρακτῶν παραστάσεων (Πίν. 198 γ-δ) καὶ τμήματα ἑτέρων. Οὕτως ἐβεβαιώθη, ὅτι τὰ πλακίδια εἶναι σύγχρονα πρὸς τὴν ἐντὸς τοῦ σπηλαίου ἀπόθεσιν τῆς ἐρυθρᾶς γῆς. Δυστυχῶς, τὸ στρῶμα δὲν περιεῖχεν ἐργαλεῖα ἢ ὀστᾶ, ὥστε νὰ ἐλπίζωμεν εἰς σχετικὴν χρονολόγησιν ἢ καὶ ἀπόλυτον ἴσως. Τὸ ἑπόμενον, τέταρτον, στρῶμα, πάχους μεγίστου 0,50 μ. ἐπίσης, περιεῖχε λατύπην, λίθους μικροὺς καί τινας μεγαλυτέρους, ὡς καὶ ἐλάχιστα ὀστᾶ μικρῶν ζώων (τρωκτικῶν, πτηνῶν). Μεγαλύτεροι λίθοι μετὰ λατύπης καὶ σταλακτιτικοῦ ὑλικοῦ ἀποτελοῦσι τὸ πέμπτον στρῶμα, ὁμοία δὲ περίπου ἦτο καὶ ἡ σύστασις τοῦ ἕκτου στρώματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν ἐλάχιστα τεμάχια ὀστῶν ζώων. Ἡ σκαφὴ εἰς τινα σημεῖα συνήντησε στερεὸν ἔδαφος, ἀλλαχοῦ ὅμως ἡ ἐπίχωσις συνεχίζετο εἰς βάθος. Λόγῳ τῆς ἀπουσίας οἱουδήποτε εὑρήματος διεκόψαμεν αὐτήν, ὡς ἄσκοπον. Κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἀποθέσεων τοῦ Πλειστοκαίνου, ἀλλὰ νεωτέρων, πιθανῶς τῆς ἀρχῆς τοῦ Ὁλοκαίνου, πλησιέστερα δηλ. πρὸς τὴν Προκεραμεικὴν Νεολιθικὴν ἢ τὸ τέλος τῆς Μεσολιθικῆς. Ἀνάλογος, ὡς πιστεύομεν, πρέπει νὰ ὑποτεθῇ καὶ ἡ ἡλικία τῶν πλακιδίων ἐκ σχίστου, ἅτινα καὶ μορφολογικῶς φαίνονται μεταπαλαιολιθικά. Εἰς τὸ πλακίδιον τοῦ Πίν. 198 γ παρίσταται δι' ἐπιμελοῦς μᾶλλον χαράξεως ζεῦγος πορευόμενον πρὸς ἀριστερά· ὁ ἀνὴρ διακρίνεται διὰ τῆς δηλώσεως τοῦ φύλου ἀλλὰ καὶ

ἐκ τοῦ ροπάλου, ὅπερ κρατεῖ καὶ τοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πίλου ἡ δέσμης πτερῶν (;). Ἀριστερὰ καὶ πρὸς τὰ κάτω διακρίνεται ἀκιδωτὸς κάμαξ (τύπου γνωστοῦ ἐκ τοῦ τέλους τῆς Μαγδαληναίας περιόδου ἐν Γαλλίᾳ, ἀσφαλῶς ὅμως ἐπιζήσαντος καὶ κατόπιν), κατωτέρω δὲ χάραγμα ἐν εἴδει καλύβης καὶ δεξιὰ τεθλασμένη γραμμὴ ἐν εἴδει ἑρπετοῦ (ἴσως συμβολικὴ δήλωσις ρεύματος).

Εἰς τὸ πλακίδιον τοῦ Πίν. 198 δ (τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου) διακρίνεται παράστασις ἀνδρός, ἄνωθεν δὲ σύμβολον δυσδιάκριτον. Ἐπὶ ἄλλου τεμαχίου, τέλος, φαίνονται διάφορα σύμβολα καὶ ἡ παράστασις ἀνθρωπίνης μορφῆς, ἐντελῶς σχηματικὴ ὅμως.

Ἐκ τῆς παρουσίας τῶν ἀνθρωπίνων μορφῶν, τοῦ σχηματισμοῦ τῶν παραστάσεων καὶ τῆς ἐν γένει τεχνικῆς, ἀγόμεθα εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι πρόκειται περὶ ἔργων μεταπαλαιολιθικῶν. Ἀκριβεστέρα ὅμως χρονολόγησις δὲν εἶναι δυνατή, διότι περὶ τῆς προνεολιθικῆς ἐν Ἑλλάδι τέχνης οὐδὲν θετικὸν γνωρίζομεν πρὸς τὸ παρὸν καὶ ἐπίσης ἀγνοοῦμεν, ἐὰν ὑπῆρξεν ἐνταῦθα κάποια ἐπιβίωσις στοιχείων παλαιολιθικῆς ἢ μεσολιθικῆς καταγωγῆς, ὡς καὶ μέχρι ποίου σημείου τὰ ἐπιβιώματα ταῦτα ἔφθασαν εἰς βάθος μέχρι τῆς πλήρους νεολιθικῆς.

Τὰ πλακίδια τοῦ Σαρακηνοῦ εἶναι ἀσφαλῶς ἔργα παλαιολιθικῆς ἐμπνεύσεως, χρονικῶς ὅμως — κατὰ τὴν γνώμην μου τοὐλάχιστον — εἶναι πολὺ μετεγενέστερα. Ἐξ ἄλλου τὰ δεδομένα τῆς λεγομένης «κλασσικῆς» περιοχῆς τῆς παλαιολιθικῆς τέχνης (Φραγκοκανταβρικὴ) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἐπὶ ἔργων ἐκδήλως «μεσογειακῶν», ὡς τὰ τοῦ ἱσπανικοῦ Levante, πρὸς τὰ ὁποῖα ἔν τισιν ὑπάρχει παραλληλία.

2. Ἀνασκαφὴ εἰς «Πευκάκια» Βόλου. Δοκιμαστικοῦ χαρακτῆρος ἀνασκαφαὶ ἐνηργήθησαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Vl. Milojčić εἰς θέσιν «Πευκάκια» (ἄλλοτε «Ταρσανάς»), ἐναντι τοῦ Βόλου, ἤτοι ἐπὶ τῆς χερσονησοειδοῦς ἄκρας, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἰκάζεται ὅτι ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Νήλεια κατὰ δὲ τὸ 1957 εἴχομεν ἀνασκάψει ἐπ' ὀλίγον (πρβλ. ΠΑΕ 1957, σ. 54 κ.ἑ., ἰδίᾳ σ. 55 κ.ἑ.), ἐπισημάναντες κυρίως τὴν σημασίαν τῆς ὑπάρξεως ὁριζοντίων στρωμάτων, πάχ. 8.50 μ., ἅτινα καλύπτουν πλήρως τὴν ἐποχὴν τοῦ Χαλκοῦ, περιλαμβανομένης καὶ τῆς μυκηναϊκῆς. Ἡ ἐφετεινὴ ἐργασία ὑπῆρξε πολὺ εὐρυτέρα εἰς ἔκτασιν καὶ παρ' ὅλον ὅτι διεξήχθη ἐν μέσῳ λίαν δυσχερῶν συνθηκῶν, ὑπῆρξεν ἀποδοτική. Ἠρευνήθησαν λείψανα ὀχυρωματικῶν ἔργων καὶ ἄλλων ἐγκαταστάσεων τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, ἔπειτα δὲ κτίσματα τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ἐνῷ συγχρόνως ἐκαθαρίσθη ἡ παλαιὰ τομὴ τῆς στρωματογραφίας καὶ διηρευνήθη ὁ πρὸ αὐτῆς χαμηλὸς χῶρος μέχρι τοῦ στερεοῦ. Ἐπειδὴ ἡ ἐργασία ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑπομένου ἔτους, ἡ δὲ ἐπεξεργασία τῶν εὑρημάτων καὶ ἡ ἐκπόνησις τῶν σχεδίων δὲν ἐπερατώθη, θὰ γίνῃ εὐρύτερος λόγος περὶ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης εἰς τὰ Χρονικὰ τοῦ ἑπομένου ἔτους.

Ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν ἀνασκαφῶν ἐγένετο ἐπίσης καθαρισμὸς κτισμάτων τῆς ἀρχαίας **Δημητριάδος** καὶ ἐξακρίβωσις λεπτομερειῶν, πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ σχεδίου, διὰ τοῦ τοπογράφου μηχανικοῦ P. Marzolff. Βάσει παλαιοτέρων σχεδίων ἡμῶν καὶ νέων μετρήσεων, ἐξεπονήθη οὕτω νέον γενικὸν τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ μακεδονικοῦ ἀνακτόρου **Δημητριάδος** καὶ τῆς πρὸ Ν. αὐτοῦ Ἱερᾶς ἀγορᾶς, ὡς καὶ λεπτομερὲς σχέδιον τῆς θεμελιώσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ἰωλκίας (πρβλ. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 170 κ.ἑ., ἰδίᾳ σ. 172 - 74).

Δ. Ρ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

3. Ἐξάλοφος Τρικάλων (ἀνασκαφὴ μυκηναϊκοῦ τύμβου)[2]

Τὸν Ἰανουάριον 1967 ἀρχαιοκάπηλοι ἀνέσκαψαν παρὰ τὸ χωρίον Ἐξάλοφος Τρικάλων τύμβον μυκηναϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἐσύλησαν ἕνα τάφον. Οἱ ἀρχαιοκάπηλοι συνελήφθησαν, τὰ κλαπέντα ἀπεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βόλου, ὅπου καὶ ἀπόκεινται, τὸν Μάϊον δὲ τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐγένετο ἀνασκαφὴ μικρᾶς ἐκτάσεως μὲ σκοπὸν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἀποκάλυψιν καὶ ἄλλων τυχὸν ὑπαρχόντων τάφων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν γενικωτέραν μελέτην τοῦ τύμβου (Πίν. 199 α).

Δυστυχῶς αἱ συνεχεῖς βροχαί, ἡ ἔλλειψις ἐργατῶν εἰς τὴν περιοχὴν καὶ τέλος ἡ ἐξάντλησις τῆς διατεθείσης πιστώσεως δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἀνασκαφῆς, ἡ ὁποία περιωρίσθη εἰς τὴν ἀποκάλυψιν δύο κιβωτιοσχήμων τάφων καὶ εἰς τὴν περισυλλογὴν τῶν σημαντικῶν εὑρημάτων, ἐνῷ τὰ τρία τέταρτα τοῦ τύμβου παρέμειναν ἄσκαπτα. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ἡ παροῦσα ἀνασκαφικὴ ἔκθεσις ἀποτελεῖ ἁπλῆν παράθεσιν τῶν παρατηρήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς σκαφῆς, πρὶν ἢ αὗται ἀποκρυσταλλωθοῦν εἰς

2. Περὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ τύμβου τοῦ Ἐξαλόφου καὶ τῆς ἱστορικῆς σημασίας του βλ. ΑΑΑ I (1968), σ. 289-295.

ὁριστικὰ συμπεράσματα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ γίνῃ μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο διὰ τῆς διανοίξεως δύο τάφρων σταυροειδῶς τεμνομένων κατὰ τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ τύμβου, ὅπερ δὲν συνέπιπτε καὶ πρὸς τὸ κέντρον αὐτοῦ. Μὲ βάσιν πάντοτε τὰς δύο ταύτας τάφρους, τῶν ὁποίων τὰ ἄκρα ἔφθανον μέχρι τῶν παρυφῶν τοῦ τύμβου, περιεγράψαμεν τὸν χῶρον ἐντὸς παραλληλογράμμου, τὸ ὁποῖον διῃρέθη εἰς τετράγωνα, πλευρᾶς 2 μέτρων. Οὕτω διὰ τῶν συντεταγμένων ἠδυνάμεθα εὐχερῶς νὰ σημειώνωμεν μὲ ἀπόλυτον ἀκρίβειαν τὴν θέσιν τῶν κατὰ τὴν πρόοδον τῆς σκαφῆς ἀποκαλυπτομένων τάφων ἢ ἀντικειμένων. Τὸ ὅλον διάγραμμα τῶν τετραγώνων ἀποδίδει τὸ Σχέδ. 1.

Ἐν πρώτοις ἠρευνήθη ἡ τάφρος τῶν ἀρχαιοκαπήλων (Σχέδ. 1 Ε5 καὶ 6, Ζ5 καὶ 6), ὅπου εὑρίσκετο καὶ ὁ συληθεὶς τάφος (Σχέδ. 1, Α). Οὗτος ὠνομάσθη τάφος Α. Ἐν συνεχείᾳ ἠρευνήθη καὶ ἐκαθαρίσθη μετὰ προσοχῆς ὁ ἴδιος ὁ τάφος, περισυνελέγησαν δὲ ἐντὸς καὶ πέριξ αὐτοῦ πολλὰ ὄστρακα προσφάτως θραυσθέντων ἀγγείων. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθη φυλλόσχημος αἰχμὴ (Πίν. 199 β, τὸ α) καὶ θραύσματα χαλκοῦ ἀντικειμένου, ἴσως κοσμήματος.

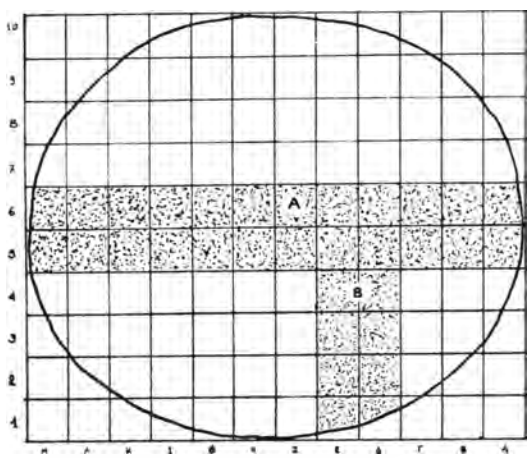

Σχέδ. 1. Διάγραμμα ἀνασκαφῆς τύμβου Ἐξαλόφου

Ὁ τάφος Α, ὅστις ἐκ τῆς κεντρικῆς θέσεώς του εἰκάζεται ὅτι ὑπῆρξεν ἡ κυριωτέρα ταφὴ τοῦ τύμβου, ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ πέντε πλακῶν πώρου λίθου (τεσσάρων διὰ τὰς πλευρὰς καὶ μιᾶς διὰ τὸ δάπεδον), μονολίθων καὶ ἐπιμελέστατα εἰργασμένων. Τὸ κάλυμμα ἀπήρτιζον τρεῖς πλάκες μικραί. Τὸ μῆκος τοῦ τάφου ἔφθανε τὸ 1.90, τὸ πλ. ἦτο 0,80 καὶ τὸ βάθ. 0,72 μ. Αἱ πλάκες εἶχον πάχ. 0,09 μ. περίπου. Κατὰ τὴν σκαφὴν εἰς τὴν τάφρον ταύτην διεπιστώθη, ὅτι ὁ ὄγκος τοῦ χώματος, διὰ τοῦ ὁποίου ἐσχηματίσθη ὁ τύμβος, μέχρι βάθους 1.90 μ. ἦτο συμπαγὴς καὶ ὁμογενὴς τὴν σύστασιν, οὐδεμία δὲ ἐνδειξις περὶ ἰδιαιτέρου τρόπου κατασκευῆς τοῦ τύμβου προέκυψεν ἐκ τῶν στρωματογραφικῶν παρατηρήσεων τῆς παρειᾶς τοῦ σκάμματος.

Εἰς τὸ βάθος τῶν 1.90 μ., ὅμως, ἀπεκαλύφθη στρῶμα ἀργῶν ποταμίων λίθων (Πίν. 200 β), τὸ ὁποῖον, ὡς φαίνεται, ἐκάλυπτεν ὅλον τὸν τύμβον εἰς τὸ βάθος αὐτὸ καὶ ἀκριβῶς ὑπεράνω τοῦ τάφου Α, ἴσως δὲ καὶ ἄλλων παρομοίων τάφων, οἱ ὁποῖοι πιθανὸν νὰ ἀποκαλυφθοῦν εἰς τὸ βάθος αὐτὸ καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ τύμβου, ἐφ' ὅσον ἡ ἀνασκαφὴ συνεχισθῇ. Παρετηρήθη ἐπίσης, ὅτι μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ στρώματος τούτου, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν περιοχὴν Δ5 καὶ 6 (Σχέδ. 1), ὑπῆρχον ἄφθονα ὑπολείμματα πυρᾶς, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι εἶχεν ἀναφθῇ μετὰ τὴν ἐπίστρωσιν τῶν λίθων, διότι πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἔχουν ἀλλοιωθῇ ἐκ τῆς θερμότητος. Μεταξὺ τῶν ὑπολειμμάτων τούτων οὐδὲν εὑρέθη, ὁπωσδήποτε ὅμως ἡ σχέσις τοῦ τάφου Α καὶ τῆς πυρᾶς εἶναι προφανής.

Εἰς τὰ τετράγωνα Ε 1 - 6 ἀπεκαλύφθη ὁ τάφος Β (Σχέδ. 1, Β). Ὁ τάφος οὗτος, ἐπίσης κιβωτιόσχημος, ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ μεγάλων ποταμίων πλακῶν, οὐδόλως κατειργασμένων, ἔφερε δὲ πολλὰς καταστροφάς, λόγῳ τῆς πιέσεως τοῦ χώματος καὶ τῶν πολλῶν ριζῶν (Πίν. 200 α, γ). Τὸ μῆκός του φθάνει τὸ 1.78, τὸ πλάτος του τὰ 0,60 καὶ τὸ βάθος του τὰ 0,40 μ.

Ἐντὸς τοῦ τάφου Β (Πίν. 200 δ) εὑρέθησαν δύο ὑψίποδες κύλικες (Πίν. 201 α), ἡ μικρὰ «πρόχους» τοῦ Πίν. 201 α καὶ τὸ ἀγγεῖον τοῦ Πίν. 201 β. Ἐπίσης εὑρέθησαν θραύσματα ἐκ χαλκοῦ κοσμήματος (Πίν. 199 β, τὸ β) καὶ μικρὸς δακτύλιος. Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων εὑρημάτων εἰκάζεται, ὅτι ὁ τάφος Β ἀνῆκεν εἰς γυναῖκα.

Εἰς τὰ εὑρήματα τὰ ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν θὰ πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰ κατασχεθέντα εἰς χεῖρας τῶν ἀρχαιοκαπήλων, ἤτοι πέντε κύλικας (Πίν. 201 γ), χαλκοῦν ἐγχειρίδιον (Πίν. 201 δ) καὶ μαχαιρίδιον, ἐπίσης χαλκοῦν.

Ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω εὑρήματα εὐκόλως δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν, συγκρίνοντες καὶ μὲ ἄλλα παρόμοια ἐξ ἄλλων περιοχῶν, ἰδιαι-

τέρως τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος [3], εἰς τὰ μέσα τοῦ 12ου π.Χ. αἰ. ἢ εἰς τὸ τρίτον τέταρτον αὐτοῦ.

4. Γλαφυραὶ [4]

Δέκα πέντε χλμ. πρὸς Β. τοῦ Βόλου εὑρίσκεται ἡ κοινότης τῶν Γλαφυρῶν, ἐκτισμένη εἰς τοὺς νοτίους πρόποδας τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας ὁμωνύμου Μαγνητικῆς πόλεως. Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην δὲν ἐγένοντο ποτὲ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι. Γνωστὰ ἦσαν μόνον τὰ σημαντικὰ λείψανα τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας πόλεως, τὰ ὁποῖα περιβάλλουν τὴν ἀκρόπολιν, εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὁποίας εὑρίσκεται γραφικὸς ναΐσκος τοῦ 19ου αἰ., πλῆθος δὲ δόμων, κατακειμένων κατὰ σωρούς, μαρτυρεῖ τὴν καταστροφὴν τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Εἰς τὰ ἀνατολικὰ πρανῆ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Γλαφυρῶν καὶ ὀλίγον μακρὰν τῶν βορείων κρασπέδων τῆς συγχρόνου κοινότητος, κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1967 ἐγένοντο ἐργασίαι διανοίξεως γηπέδου ὑπὸ τοῦ ἐντοπίου ἀθλητικοῦ συλλόγου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τούτων ὁ ἐκσκαφεὺς παρέσυρε καὶ ἀπεκάλυψε, συνάμα δὲ καὶ κατέστρεψε πλῆθος πλακῶν ἐκ κιβωτιοσχήμων τάφων. Αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν ἀμέσως καὶ ἀνελήφθη μικρᾶς ἐκτάσεως ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διὰ τὴν διάσωσιν τῶν ἐναπομεινάντων τάφων καὶ τὴν περισυλλογὴν τυχὸν διασπαρέντων εὑρημάτων.

Ἀνεσκάφησαν ἐν συνόλῳ 5 τάφοι (Πίν. 202 α), ἅπαντες κιβωτιόσχημοι καὶ κατεσκευασμένοι ἐκ λευκοφαίου μαρμάρου. Τὰ κιβώτια πάντων ἀπετελοῦντο ἐκ πέντε πλακῶν, ἐκ μιᾶς δὲ ἢ δύο πλακῶν ἀπετελοῦντο τὰ καλύμματα. Ἅπασαι αἱ πλάκες ἦσαν εἰργασμέναι μᾶλλον ἐπιμελῶς, τὰ σημεῖα δὲ τῆς μεταξύ των ἁρμογῆς ἦσαν ἄρτια εἰς τὴν κατασκευήν. Τὸ μέσον μῆκός των ἔφθανε τὸ 1.80, τὸ πλάτος των τὰ 0,70 καὶ τὸ βάθος των τὰ 0,70 μ. Ἐξ ὅλων τῶν ἀνασκαφέντων τάφων εἰς μόνον παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον (Πίν. 202 β). Οὗτος διαφέρει καὶ διὰ τὴν ἐπιμελεστέραν κατασκευὴν καὶ διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐγχάρακτον διακόσμησιν αὐτοῦ, ἡ ὁποία μάλιστα τὸν ἐντάσσει εἰς ὁμάδα ὁμοίων τάφων, γνωστῶν ἐξ ἄλλων Μαγνητικῶν θέσεων [5].

Ὁ τάφος οὗτος εἶχε κατασκευασθῆ ἐκ λευκοφαίων, ὡς καὶ οἱ λοιποί, μαρμαρίνων πλακῶν. Τὸ μῆκός του ἔφθανε τὸ 1.76, τὸ πλάτος του τὰ 0,58 μ. Βάθος εἶχεν 0,68, πάχος πλακῶν 0,09 μ. Χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ εἶναι, ὅτι εἰς τὴν νοτίαν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ κιβωτίου φέρει διὰ βαθείας ἐγχαράξεως κεχαραγμένην ἰωνικὴν κιονοστοιχίαν ἐκ τριῶν κιόνων, μεγ. πλ. 0,04 μ. Οἱ κίονες εἶναι κεχαραγμένοι κατὰ διαστήματα 0,40 μ., ἔχουν δὲ ἐπιστύλιον ἐξ ἑνὸς μέλους καὶ ὄχι ἐκ τριῶν, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς πραγματικὰς ἰωνικὰς κιονοστοιχίας (Σχέδ. 2).

Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθη σκελετὸς ἄθικτος, πλησίον δὲ τοῦ κρανίου του ὑπῆρχε τοποθετημένον μέγα ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὀστεοδόχη. Κάτωθεν τοῦ σκελετοῦ τούτου εὑρέθησαν 4 ἄλλα κρανία καὶ πλησίον αὐτῶν τεθραυσμέναι μικραὶ δακρυδόχοι, ἀπόδειξις ὅτι ὁ τάφος ἐχρησιμοποιήθη πολλάκις.

Τὰ εὑρεθέντα ἐντὸς τοῦ τάφου κτερίσματα ἦσαν πρόχους, ὕψ. 0,18 μ., καὶ ἀμφορίσκος,

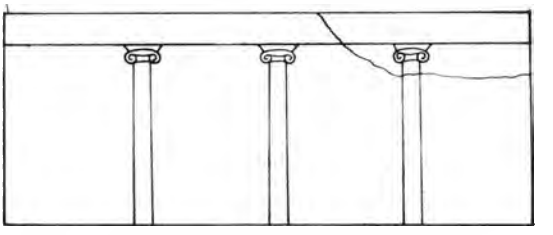

Σχέδ. 2. Σχέδιον τῆς πλευρᾶς κιβωτιοσχήμου τάφου Γλαφυρῶν

ὕψ. 0,16 μ. (Πίν. 203 α), δέκα δακρυδόχοι (Πίν. 203 β), λύχνος καὶ τρία χαλκᾶ κοσμήματα (Πίν. 204 β). Τὰ κτερίσματα τῶν ἄλλων τάφων ἦσαν πτωχά, ἄβαφα καὶ χονδροειδῆ ἀγγεῖα, τὰ πλεῖστα τεθραυσμένα.

Ἡ μικρὰ αὕτη σκαφὴ ἐγνώρισεν εἰς ἡμᾶς τὴν θέσιν τοῦ νεκροταφείου τῶν ἀρχαίων Γλαφυρῶν, συνάμα δὲ προσέφερε καὶ μίαν χρήσιμον, διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς περιοχῆς, πληροφορίαν, ὅτι αἱ Γλαφυραὶ καὶ μετὰ τὸν «συνοικισμὸν» τῶν Μαγνητικῶν πόλεων ὑπὸ τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ (294 π.Χ.) διὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Δημητριάδος, δὲν ἔπαυσαν νὰ ζοῦν. Καὶ τοῦτο συνάγεται ἐκ τῆς χρονολογήσεως τῶν τάφων, τῶν ὁποίων τὰ ὀλίγα εὑρήματα πρέπει νὰ ἀνήκουν χρονολογικῶς εἰς ἐποχὴν πολὺ μεταγενεστέραν τῆς ἱδρύσεως τῆς Δημητριάδος.

5. Μαγούλα Κοσκινᾶ [6]

Ὁ νέος οὗτος προϊστορικὸς οἰκισμὸς τῆς

3. Ἐκ Κεφαλληνίας, Ἰθάκης, Καστρίτσας Ἰωαννίνων κλπ.

4. Περὶ τῆς θέσεως πρβλ. RE VII[1], σ. 1381.

5. Πρβλ. Αἰκ. Παπαζαφείρη, Θεσσαλικὰ 4 (1962), σ. 28-34.

6. Ἀνακοίνωσις περὶ τοῦ οἰκισμοῦ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου εἰς ΑΑΑ II (1969), σ. 93-95.

Δυτικῆς Θεσσαλίας[7] εὑρίσκεται 5 χλμ. πρὸς Β. τῆς Καρδίτσης, παρὰ τὴν δυτικὴν παρυφὴν τοῦ χωρίου Κοσκινᾶς, 2 δὲ χλμ. πρὸς Ν. τοῦ πετρώδους ὄρους Κουρτικίου, ὅπου τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως Λιμναίου[8]. Πρόκειται περὶ μαστοειδοῦς γηλόφου μὲ μέγιστον ὕψος ὑπὲρ τὴν πεδιάδα 6 καὶ διάμετρον περὶ τὰ 100 μ. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ γηλόφου ἀροθεῖσα βαθέως εἶναι πλήρης ὀστράκων καὶ ἄλλων πηλίνων ἀντικειμένων.

Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1967 ἡ διάνοιξις ἀρδευτικῆς τάφρου παρὰ τὴν βορείαν παρυφὴν τοῦ γηλόφου ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν διὰ μίαν ἐκτεταμένην ἐπιφανειακὴν ἔρευναν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν συλλογὴν μεγάλου ἀριθμοῦ ἐκλεκτῶν ὀστράκων, ἡ μελέτη τῶν ὁποίων μᾶς ὡδήγησεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ προϊστορικὸς οἰκισμὸς τοῦ Κοσκινᾶ θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρξε σημαντικὸν κέντρον τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας, ἴσως δὲ ἡ ἀνασκαφικὴ διερεύνησις τῶν πρωϊμωτάτων ἀρχῶν του νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν λύσιν βασικῶν προβλημάτων τῆς προϊστορίας τῆς περιοχῆς.

Σχέδ. 3. Μαγούλα Κοσκινᾶ. Τομαὶ χειλέων ἀγγείων τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς

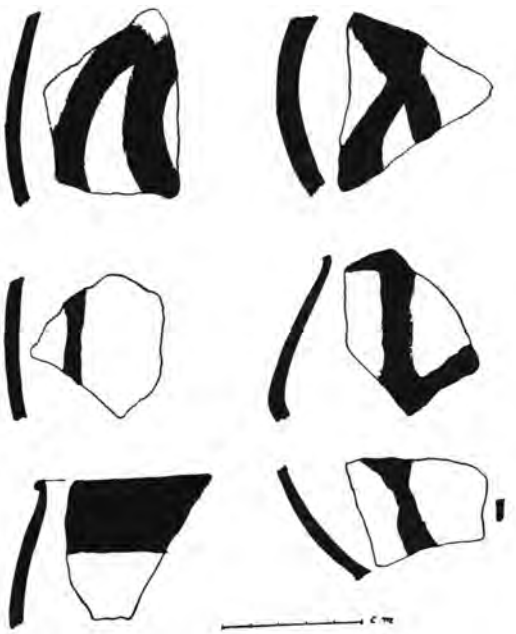

Σχέδ. 4. Μαγούλα Κοσκινᾶ. Ὄστρακα πρωΐμων γραπτῶν ἀγγείων τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς

Κατωτέρω δίδεται εἰκὼν τοῦ συλλεγέντος ὑλικοῦ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εἰς τὴν κατὰ κατηγορίας κατάταξίν του:

1. Ὄστρακα μονοχρώμων ἀγγείων μὲ τομὰς χειλέων (Σχέδ. 3), ὄπτησιν, χρωματικὰς ἀποχρώσεις καί, γενικῶς, τεχνικὰ χαρακτηριστικά, ὅμοια μὲ ἐκεῖνα τῆς πρωΐμου νεολιθικῆς κεραμεικῆς, ἰδίᾳ τῆς λεγομένης φάσεως τοῦ Ἀχιλλείου[9].

2. Ὄστρακα πρωΐμων γραπτῶν ἀγγείων (Σχέδ. 4). Ἅπαντα ἀνήκουν εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν τῶν πρωΐμων γραπτῶν[10], προέρχονται δὲ ἀπὸ ἀγγεῖα μεγάλα (Σχέδ. 5-7). Ἀπὸ ἀπόψεως κοσμημάτων τὰ ὄστρακα ὁμοιάζουν μὲ ἐκεῖνα τῆς κατηγορίας τῶν πρωΐμων γραπτῶν τοῦ Ἀχιλλείου, Πυράσου, Σουφλὶ-Μαγούλας κλπ.[11], ἔχομεν δηλαδὴ κοσμήματα «ἄλογα», τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύουν «τὴν πειραματικὴν ἢ ἀρχαϊκὴν φάσιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς γραπτῆς κεραμεικῆς». Ὡς ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον διακρίνομεν ὄστρακον, τὸ ὁποῖον φέρει γραπτὴν παράστασιν ἀνθρώπου, θέτει δὲ διὰ τῆς ἐκπληκτικῆς παρουσίας του τὸ

7. Εἰς τοὺς καταλόγους τῶν προϊστορικῶν θέσεων, τοὺς συνταχθέντας ὑπὸ τοῦ Τσούντα καὶ τῶν Wace - Thompson, δὲν μνημονεύεται ὁ συνοικισμὸς οὗτος.

8. Πρβλ. RE XIII¹, σ. 707.

9. Δ. Ρ. Θεοχάρης, Ἡ αὐγὴ τῆς Θεσσαλικῆς Προϊστορίας, 1967, σ. 109.

10. Ἔ.ἀ., σ. 150.

11. Ἔ.ἀ., σ. 132, εἰκ. 72.

πρόβλημα ὑπάρξεως ἢ μὴ εἰκονικῆς διακοσμήσεως εἰς τὴν πρώϊμον ταύτην περίοδον (βλ. ΑΑΑ II (1969), σ. 93 κ.ἑ., εἰκ. 1).

3. Ποικιλόχρωμα, ἰδιαίτερα δὲ πλῆθος θαυμασίων Black-Topped (Σχέδ. 8, VI).

4. Ἐγχάρακτα. Μερικὰ ἐξ αὐτῶν τῆς κατηγορίας τῶν Cardium (Σχέδ. 8, II καὶ III).

5. Μονόχρωμα τῆς μέσης νεολιθικῆς.

6. Ξεστά (Α3ε). Τὰ ὄστρακα ταῦτα ἐντύπωσιν προκαλοῦν διὰ τὴν μεγάλην ποικιλίαν τῶν

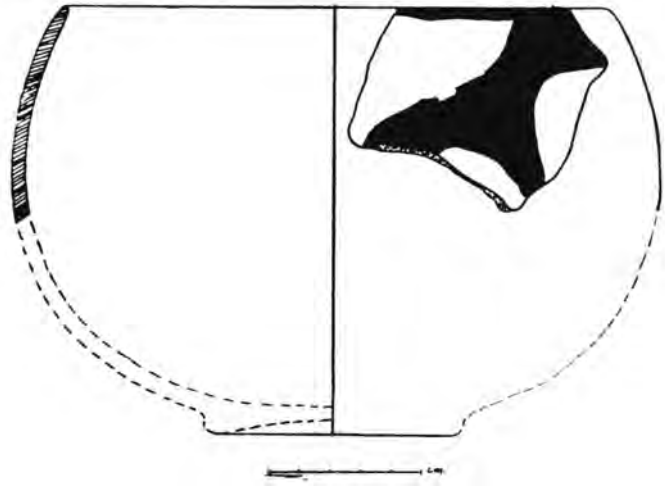

Σχέδ. 5. Μαγούλα Κοσκινᾶ. Ἀναπαράστασις πρωΐμου γραπτοῦ ἀγγείου

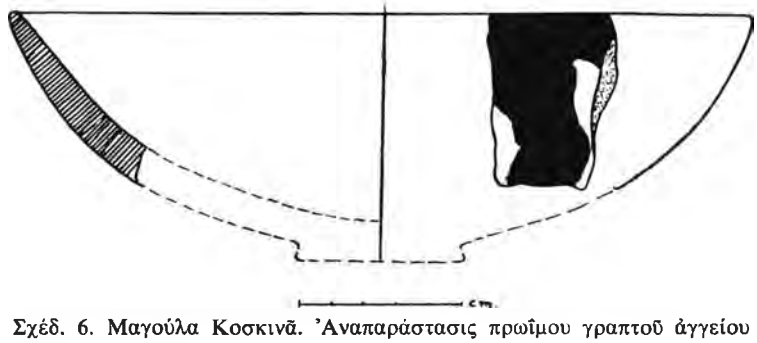

Σχέδ. 6. Μαγούλα Κοσκινᾶ. Ἀναπαράστασις πρωΐμου γραπτοῦ ἀγγείου

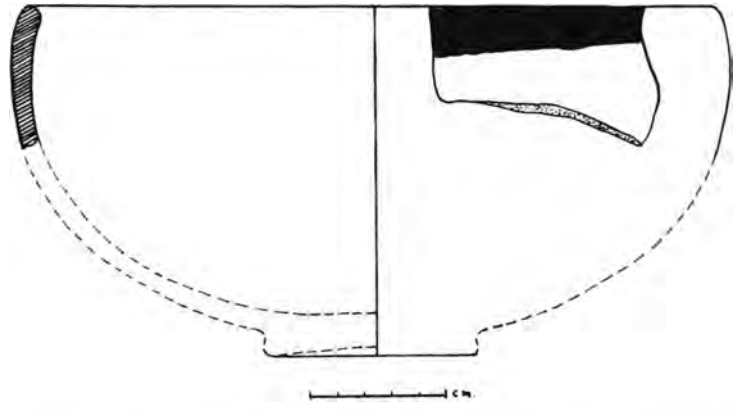

Σχέδ. 7. Μαγούλα Κοσκινᾶ. Ἀναπαράστασις πρωΐμου γραπτοῦ ἀγγείου

σχημάτων τῶν ἀγγείων, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν διακοσμητικῶν τρόπων (Σχέδ. 8, V).

7. Γραπτὰ τῶν προδιμηνιακῶν φάσεων τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς περιόδου (Σχέδ. 8, I, IV).

8. Μονόχρωμα χονδροειδῆ τῆς χαλκῆς περιόδου.

Ἡ παράθεσις τῶν ἀνωτέρω στοιχείων θὰ πρέπει νὰ συμπληρωθῇ καὶ διὰ τῆς προσθήκης τῶν ἄλλων εὑρημάτων, ὡς εἶναι τὸ ἐνώτιον τοῦ Σχεδ. 9, δύο σφονδύλια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἕν κατεσκευάσθη ἐξ ὀστράκου πρωΐμου γραπτοῦ ἀγγείου (Σχέδ. 9), ἐσχηματοποιημένα εἰδώλια τῆς νεωτέρας Νεολιθικῆς περιόδου καί, τέλος, πλῆθος πυριτολιθικῶν ἐργαλείων.

χνικῶς τελείων πρωΐμων γραπτῶν καὶ ἡ παρουσία τῆς γραπτῆς παραστάσεως ἀνθρωπίνης μορφῆς ἐπὶ ἀγγείου, ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ οἰκισμοῦ εἶχον, ἤδη ἀπὸ τῶν πρωΐμων αὐτοῦ φάσεων, κατακτήσει ἀρκούντως τὴν τεχνικὴν τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως, ἴσως δὲ τοῦτο νὰ ὠφείλετο εἰς μακρὰν παράδοσιν καλαθοπλεκτικῆς, ὑφαντικῆς ἢ ἄλλης διακοσμητικῆς τέχνης. Θὰ πρέπει ἑπομένως αἱ ἀρχαὶ τοῦ οἰκισμοῦ νὰ εἶναι ἔτι παλαιότεραι ἀπὸ ὅ,τι ἠδυ-

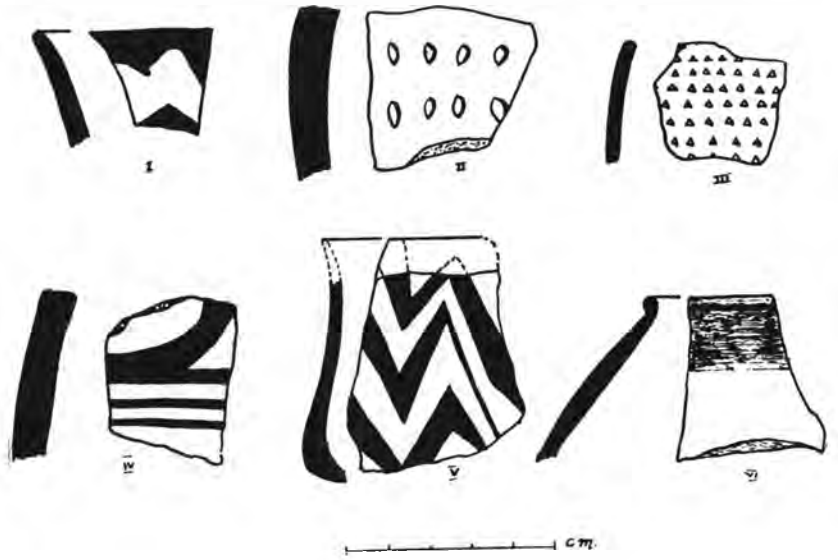

Σχέδ. 8. Μαγούλα Κοσκινᾶ. Ὄστρακα ἀγγείων διαφόρων ρυθμῶν

Σχέδ. 9. Μαγούλα Κοσκινᾶ. Ἐνώτιον καὶ δύο σφονδύλια (πήλινα)

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω εἶναι δυνατὸν νὰ ὁδηγηθῶμεν εἰς τὰ κάτωθι συμπεράσματα:

α) Αἱ ἀρχαὶ τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ τοῦ Κοσκινᾶ Καρδίτσης ἀνάγονται εἰς τὰς πρωϊμωτάτας φάσεις τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς περιόδου.

β) Ἡ ὕπαρξις τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν τε-

νήθη νὰ ἀποκαλύψῃ ἡ ἁπλῆ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα.

γ) Ἐκ τοῦ ὕψους τῶν ἐπιχώσεων, τῆς ἐκτάσεως τοῦ γηλόφου καί, τέλος, τῆς μεγάλης ποικιλίας τῶν κεραμεικῶν ρυθμῶν, οἱ ὁποῖοι καλύπτουν ὅλας τὰς περιόδους, ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς μέχρι καὶ τῆς χαλκοκρατίας, ἀποδεικνύεται διάρκεια ζωῆς χιλιετιῶν. Καὶ τοιαύτην διάρκειαν μόνον ἓν σημαντικὸν κέντρον ἠδύνατο νὰ ἔχῃ.

δ) Ἡ εὕρεσις τοῦ ἐνωτίου δὲν ἀποτελεῖ μόνον ἰσχυρὰν ἔνδειξιν τῆς πρωϊμότητος τῶν ἀρχῶν

τοῦ οἰκισμοῦ, ἀλλὰ συνδέει, εἰσέτι, τοῦτον μὲ τὴν ὁμάδα τῶν προκεραμεικῶν θέσεων τῆς Θεσσαλίας, ὅπου τὰ ἐνώτια ταῦτα ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὸν ἀνασκαφικὸν εὕρημα, διότι εἶναι πιθανὸν ἐκ προκεραμεικοῦ στρώματος νὰ προέρχεται καὶ τὸ ἐνώτιον τοῦ Κ ο σ κ ι ν ᾶ.

Γ. Χ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

ΙΙ. ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΑΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

1. Ἐλασσών. Ἐκ τάφων προφανῶς (πιθανῶς δὲ κιβωτιοσχήμων), τυχαίως ἀποκαλυφθέντων ἐν Ἐλασσόνι, προέρχονται ἐνδιαφέροντα προϊστορικὰ εὑρήματα παραδοθέντα καὶ ἀποκείμενα νῦν εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου, ὅπου συνεκολλήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν: α) Σκύφος τῆς ΥΕ ΙΙΙ Β, συγκολληθεὶς ἐκ πολλῶν τεμαχίων, εἰς τὸ κύριον πεδίον κοσμούμενος διὰ «μετοπῶν», καὶ ἄλλων γραμμικῶν σχεδίων, ὕψ. 0,12 μ. β) Βαθὺ μόνωτον κύπελλον, ὕψ. 0,085 μ. γ) Πυξὶς τῆς ΥΕ ΙΙΙ Β, ἀκεραία, ὕψ. 0,08 μ. Κόσμησις γραμμική. δ) Ὑστεροελλαδικὸν ἀρτόσχημον ἀλάβαστρον εἰς πολλὰ τεμάχια. ε) Μικρὰ πρόχους, ἀποκεκρουμένην ἔχουσα τὴν λαβήν, ὕψ. 0,06 μ. ς') Πρόχους ὀπισθότμητος, τροχήλατος, ὕψ. 0,18 μ. ζ) Πρόχους τροχήλατος, ὕψ. 0,275 μ. η) Κύαθος ἐλλιπὴς τὴν λαβήν, ὕψ. 0,04 μ. καὶ θ) Ψέλιον χαλκοῦν ἐξ ἐλάσματος.

2. Πτελεός. Κατὰ τὴν παραλιακὴν θέσιν «Ἅγιος Βασίλειος», ἐντὸς τοῦ κτήματος Στ. Κ. Ἀλαμανιώτη, σκαφὴ εἰς βάθος διὰ τὴν ἀνόρυξιν φρέατος ἔφερεν εἰς φῶς κύπελλον τροχήλατον, πηλοῦ τεφροῦ καὶ ἀφῆς λιπαρᾶς (ὡς ψευδομινύειον), τῆς ΥΕ Ι περιόδου, ἐλλιπές. Τὸ ἀγγεῖον δὲν εἶναι γνωστὸν ἐὰν προέρχεται ἐκ τάφου (εἶναι ἡ μᾶλλον πιθανὴ ὑπόθεσις), ὁπωσδήποτε ὅμως ἀποτελεῖ ἔνδειξιν πρωΐμου οἰκισμοῦ τῆς περιοχῆς κατὰ τὴν Ὑστεροελλαδικὴν περίοδον, σημαντικὰ μνημεῖα τῆς ὁποίας, ὡς γνωστόν, ἀνέσκαψεν ἐνταῦθα ὁ ἀείμνηστος Ἔφορος Νικ. Βερδελῆς.

3. Γεντίκι Λαρίσης. Ἐκ τοῦ σπουδαίου τούτου προϊστορικοῦ κέντρου, ΒΑ. τῆς Λαρίσης (πρβλ. Θεσσαλικὰ 4 (1962), σ. 63 κ.ἑ., ἰδίᾳ σ. 73 κ.ἑ.), παρεδόθησαν πέντε προϊστορικὰ ἀγγεῖα, τυχαίως ἀποκαλυφθέντα εἰς ἐκσκαφὰς στρατιωτικῆς ἐγκαταστάσεως: α) Σταμνοειδὲς ἀγγεῖον, χειροποίητον, μετὰ καλαθοειδοῦς λαβῆς, ὕψ. 0,10 - 0,135 μ. β) Πρόχους χειροποίητος, ὀπισθότμητος, ἀκεραία καὶ ἐρυθροβαφής, ὕψ. 0,165 μ. γ) Κύλιξ χειροποίητος μετὰ ταινιοειδῶν ὑπερυψωμένων λαβῶν, ὕψ. 0,35 μ. δ) Ὁμοία κύλιξ μετὰ δύο τοξοειδῶν λαβῶν, ὕψ. 0,08 - 0,095 μ. ε) Κύλιξ χειροποίητος, ὕψ. 0,12 μ. περίπου.

4. Φαρκαδών. Ἐκ τοῦ χωρίου Πετρόπορος Τρικάλων εἰσήχθη εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Τρίκκης σπουδαία ἐπιγραφὴ τοῦ κοινοῦ τῶν Φαρκαδονίων, ἐκ 14 στίχων, ἐλλιπὴς ἄνω καὶ κάτω δεξιά, ὕψ. δὲ 0,42 μ. Ὡς γνωστὸν τὰ ἐρείπια τῆς Φαρκαδῶνος εὑρηνται ἐπὶ λόφου ὑπὲρ τὸ παρακείμενον χωρίον Κλοκοτός. Σημαντικὸν εἶναι ἐπίσης τὸ γεγονός, ὅτι τυχαῖά τινα εὑρήματα, ἀποκείμενα εἰς τὴν Συλλογὴν Τρικάλων, φέρονται προερχόμενα ἐξ ἀγροῦ τοῦ Κλοκοτοῦ, μαρτυροῦν δὲ περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτόθι ἱεροῦ, ὅπερ δέον νὰ ἐρευνηθῇ.

5. Δημητριάς. Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν συγχρόνων Νέων Παγασῶν, ἤτοι νοτίως τῆς ἀρχαίας Δημητριάδος, εὑρέθη τυχαίως κατὰ τὴν διάρκειαν ἔργων ὑδρεύσεως ναϊσκόσχημος ἐπιτύμβιος στήλη, γραπτὴ ἀρχικῶς, ὕψ. 0,43 καὶ πλ. 0,40 μ. περίπου, ἥτις παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου. Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου ἐπιγραφή:

Ἀμικλῆς Χιονίδου / ἱερητεύσας Ἀσκληπιῷ

Ἐκ τῆς γραπτῆς παραστάσεως ἐλάχιστα ἀβέβαια ἴχνη διετηρήθησαν (θρόνος;).

6. Προϊστορικὰ διάφορα εὑρήματα. Ἐκ τοῦ τελευταίως ἐπισημανθέντος προϊστορικοῦ σταθμοῦ τῆς **Βοίβης,** κατὰ τὴν νοτίαν ὄχθην τῆς ἀποξηρανθείσης λίμνης Βοιβηΐδος (Κάρλας), περισυνελέγησαν ἄφθονοι μικρόλιθοι, τινὲς τῶν ὁποίων χρονολογοῦνται, μορφολογικῶς τοὐλάχιστον, εἰς τὴν Μεσολιθικὴν ἐποχήν. Ἄλλα ἐργαλεῖα, παραλλήλως, δεικνύουν ὁμοιότητας πρὸς τὰ ἐκ προκεραμεικῶν συνοικισμῶν προερχόμενα.

Ἀπολιθωμένα ὀστᾶ ζώων τοῦ Πλειστοκαίνου εὑρέθησαν εἰς τυχαῖον σκάμμα παρὰ τὸ Βελεστῖνον καὶ ἄλλα κατὰ τὴν παρειὰν τῆς μεγάλης ἀποξηραντικῆς αὔλακος τῆς λίμνης Βοιβηΐδος. Ἀνήκουν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς βοοειδῆ, ὡς καὶ εἰς ἐλαφοειδῆ.

Εἰς τὴν κοίτην τοῦ χειμάρρου **Ξεριᾶς** εἰς τὸ βόρειον κράσπεδον τῆς πόλεως τοῦ Βόλου, εὑρέθησαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ ἐντὸς τοῦ ἐκ μεγάλων ἢ μικροτέρων ποταμίων χαλίκων δαπέδου τῆς κοίτης τρία λίθινα ἐργαλεῖα (Πίν. 204 β), ἅτινα δεικνύουν ἔκδηλον ὁμοιότητα πρὸς ἀρχαιότερα παλαιολιθικὰ ἐκ χαλίκων πεποιημένα ἐργαλεῖα.

Δ. Ρ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ - Γ. Χ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Τὸ ἔργον τῆς περιφερείας, κατὰ τὸ ἔτος 1967, περιλαμβάνει ἀφ' ἑνὸς μὲν στερέωσιν καὶ συντήρησιν τῶν μνημείων τῆς Θεσσαλίας, συμφώνως πρὸς τὸ πρόγραμμα ἐργασιῶν τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ συνέχισιν τῆς ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀρξαμένης προσπαθείας διὰ τὴν καταγραφὴν καὶ φωτογράφησιν τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων τῆς περιοχῆς καὶ ἐνημέρωσιν τῶν καταρτισθέντων ἀρχείων.

I. ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ

1. Κουρσοὺμ Τζαμίον Τρικάλων [1]

Εἰς τὸ σημαντικὸν τοῦτο μνημεῖον τῆς μουσουλμανικῆς τέχνης συνεχίσθησαν αἱ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀρξάμεναι ἐργασίαι στερεώσεως. Ἐπληρώθησαν αἱ ρωγμαὶ τῆς τοιχοποιΐας τῶν παραθύρων, ἐτοποθετήθησαν εἰς αὐτὰ σιδηρᾶ κιγκλιδώματα καὶ ὑελοστάσια καὶ συνεπληρώθησαν διὰ σκυροδέματος τὰ δημιουργηθέντα μεταξὺ σιδηρῶν πλαισίων καὶ τοίχου κενά (Πίν. 205 α). Εἰς τὸ ὕψος τῆς δευτέρας καὶ τρίτης σειρᾶς τῶν παραθύρων τοῦ τζαμίου συνεπληρώθησαν διὰ σκυροδέματος τὰ ρήγματα τῶν μεγάλων τόξων, ὡς καὶ τὰ δημιουργηθέντα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τοίχων κενὰ ἐκ τῆς ἀποσαθρώσεως τῶν ξυλίνων δοκῶν τῆς τοιχοποιΐας. Κατεσκευάσθη ἐνισχυτικὴ ζώνη (σενὰζ) ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος, εἰς τὸ ὕψος τοῦ γείσου καὶ εἰς τὸ τύμπανον τοῦ τρούλλου. Διὰ τῆς ἰδίας μεθόδου ἐνισχύθησαν ἐσωτερικῶς τὸ ΒΑ. καὶ ΝΔ. σφαιρικὸν τρίγωνον, ἐνῷ εἰς τὰ δύο ἄλλα σφαιρικὰ τρίγωνα ἐγένοντο μικρότεραι ἐπισκευαὶ ἐσωτερικῶς. Ἅπαντα τὰ σφαιρικὰ τρίγωνα, ὡς καὶ αἱ ἀντηρίδες τοῦ θόλου καὶ τὰ γεῖσα εἰς τὸ ὕψος τοῦ τετραπλεύρου, ἐκαλύφθησαν ἐξωτερικῶς δι' ἐπαλείψεως ἐκ σιμεντοκονίας. Εἰς τὰ δύο γεῖσα ἐγένοντο συμπληρώσεις διὰ πλίνθων. Ὡσαύτως, ἐγένοντο συμπληρώσεις τῆς τοιχοποιΐας κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς παρειὰς τῶν τεσσάρων τοίχων τοῦ μνημείου δι' ὑλικῶν (πλίνθων, λίθων) προερχομένων ἐκ καθαιρέσεων παλαιῶν οἰκιῶν. Τέλος, καθηρέθησαν τὰ ἱκριώματα ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς πλὴν τῆς προσόψεως, ὅπου ὑπολείπονται ἐπισκευαὶ τῆς τοιχοποιΐας. Εἰς τὸν παρακείμενον «τουρμπὲν» ἐτοποθετήθησαν μόνον τὰ σιδηρᾶ κιγκλιδώματα καὶ ὑελοστάσια.

1. Franz Babinger, Moschee und Grabmal des Osman-Schah zu Trikkala. Ein Werk des Baumeisters Sinan. Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 4 (1929), σ. 15 καὶ Α. Ὀρλάνδου, Μουσουλμανικὴ τέχνη. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ τζαμίου Ὀσμὰν-Σὰχ τῶν Τρικάλων, ἐν Πρακτ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 4 (1929), σ. 319.

2. Μονὴ Κρανιᾶς Τρικάλων

Πλὴν τοῦ ναοῦ, τιμωμένου ἐπ' ὀνόματι τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, διακρίνονται ἴχνη ἐκ τῶν ἠρειπωμένων κελλίων τῆς παλαιᾶς μονῆς, χαμηλότερον τοῦ ναοῦ καὶ εἰς ἀπόστασίν τινα ἐξ αὐτοῦ, προφανῶς λόγῳ τῆς ἐπικλινοῦς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους, ἡ ὁποία ἐλάχιστον ἐπίπεδον πρὸς οἰκοδόμησιν χῶρον ἀφήνει.

Ὁ ναός, μὲ τὴν ἰδιόρρυθμον ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν του, ἀποτελεῖ σημαντικώτατον μνημεῖον τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας. Διὰ δύο κιονοστοιχιῶν, ἐκ τεσσάρων κτιστῶν κιόνων ἑκάστης, σχηματίζεται εἰς τὴν κάτοψιν τρίκλιτος βασιλικὴ μετὰ τριῶν ἡμικυκλικῶν ἀψίδων εἰς τὴν Α. πλευρὰν καὶ δύο πλαγίων ἡμικυκλικῶν χορῶν. Πλὴν τῶν δύο τούτων κατὰ τὸν κύριον ἄξονα τοῦ ναοῦ τοξοστοιχιῶν, ἐγκάρσια τόξα, ἀναφυόμενα ἐξ ἑκάστης συμβολῆς δύο τόξων τῶν κιονοστοιχιῶν, ὑποβαστάζουν ἀσπίδας (Πίν. 205 β). Ἑκατέρωθεν ἑκάστου πλαγίου χοροῦ ἀνοίγεται ἀνὰ μία βαθεῖα ἡμικυκλικὴ κόγχη, προβαλλομένη καὶ ἐξωτερικῶς, κατὰ τὸ σύστημα τῶν τριῶν ἀψίδων τῆς Α. πλευρᾶς, ἀλλὰ μικρότεραι ἐκείνων. Εἰς τὴν ἀψῖδα τοῦ ἱεροῦ βήματος ἐσωτερικῶς ἐγγράφεται ἡμικυκλικὸν σύνθρονον ἐκ τεσσάρων βαθμίδων μετὰ λιθίνου ἐπισκοπικοῦ θρόνου εἰς τὸ μέσον (Πίν. 205 γ). Ἡ διαμόρφωσις τῶν ἀψίδων, κογχῶν καὶ χορῶν ἐξωτερικῶς, ποικίλλεται δι' ἀβαθῶν ἀψιδωμάτων, διακοσμοῦνται δὲ κατὰ τὴν Ν. κυρίως πλευρὰν δι' ἐντετειχισμένων λιθίνων ἀναγλύφων λαϊκῆς τέχνης, ἀναλόγων πρὸς ἀνάγλυφα ἐκκλησιῶν τοῦ Πηλίου τοῦ τέλους τοῦ 18ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ.[2] (Πίν. 206 α - β, 207 α - β).

Ὁ ναὸς καλύπτεται διὰ στέγης ἐκ πλακῶν σχιστολίθου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑψώνονται τροῦλλοι καὶ τρουλλίσκοι κτιστοί, ἐξ ὧν μόνον οἱ τρεῖς κατὰ τὸν κύριον ἄξονα τοῦ ναοῦ, εἰς τὸ κεντρικὸν κλῖτος, εἶναι ὁρατοὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ — ὁ κεντρικὸς τροῦλλος ἔχει καταπέσει (Πίν. 208 α). Ἡ τοιχοποιΐα ἀποτελεῖται ἐκ πελεκητῶν λίθων ἄνευ ἐπιχρισμάτων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ (Πίν. 208 β). Εἰς τὴν ἀνωδομὴν ἐχρησιμοποιήθησαν πωρόλιθοι. Γενικῶς τὸ ὑλικὸν τῆς τοιχοδομίας

2. Κίτσου Α. Μακρῆ, Ὁ Καπετὰν Στέργιος Μπασδέκης καὶ ὁ γλύπτης Μίλιος, Βόλος 1955.

εἶναι σαθρόν, ὑποστὰν φθορὰν κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν.

Εἰς πλεῖστα σημεῖα τῆς τοιχοποιΐας του καὶ κυρίως κατὰ τὴν Δ. πλευράν, ὁ ναὸς ἔχει ὑποστῆ ἀτέχνους καὶ καταστρεπτικὰς ἐνίοτε ἐπισκευάς. Εἰς τὴν Δ. πλευρὰν ἐσχηματίζετο νάρθηξ διὰ τριῶν χαμηλῶν τόξων, τὰ ὁποῖα ἔφερον πιθανώτατα καὶ δεύτερον δροφον (Π ί ν. 208 γ).

Ἐ ρ γ α σ ί α ι ἀ ν α σ τ η λ ώ σ ε ω ς : Ἐκαθαρίσθη τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ἐκ τῶν κατακρημνισμάτων καὶ ἐπανετοποθετήθησαν αἱ πλάκες τοῦ δαπέδου. Εἰς τὴν στέγην ἀπεμακρύνθησαν ἅπαντα τὰ ἐκ τῆς πυρκαΐᾶς τοῦ ναοῦ προερχόμενα ὑλικὰ καὶ ἐστερεώθησαν οἱ τροῦλλοι καὶ οἱ τρουλλίσκοι ἐσωτερικῶς, εἰς τὰ δημιουργηθέντα ἐκ τῆς καύσεως τῶν ξυλίνων δοκῶν τῆς τοιχοποιΐας κενά. Ἀντικατεστάθη ἐξ ὁλοκλήρου ὁ ἀποσεσαθρωμένος ξύλινος σκελετὸς τῆς στέγης καὶ ἐπανετοποθετήθησαν πλάκες ἐκ σχιστολίθου, ἀπομακρυνθεισῶν τῶν κεράμων τῶν ἀτέχνων ἐπισκευῶν. Ἐγένετο ἐνίσχυσις τῆς τοιχοποιΐας ἐσωτερικῶς διὰ σκυροδέματος εἰς τὰ πλέον ἐπικίνδυνα σημεῖα τῆς Α.,Β. καὶ Ν. πλευρᾶς, ὅπου ἡ παλαιὰ συνδετικὴ ὕλη εἶχε κονιορτοποιηθῆ τελείως. Τέλος, ὑπεστυλώθη διὰ ξυλοτύπου ὁ εἷς σωζόμενος χαμηλὸς θόλος τοῦ νάρθηκος καὶ ἓν τόξον.

3. Γέφυρα Πορταϊκοῦ, παρὰ τὴν Πύλην Τρικάλων

Συνεχίσθησαν αἱ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀρξάμεναι ἐργασίαι στερεώσεως τῆς γεφύρας. Εἰς τὸ Ν. βάθρον αὐτῆς, ἐστερεώθη δι' ἐκτοξεύσεως ἰσχυρᾶς σιμεντοκονίας τὸ ἐσωτερικὸν τῆς τοιχοποιΐας, ὅπου εἶχον δημιουργηθῆ ἐπικίνδυνα κενὰ λόγῳ κονιορτοποιήσεως τῆς συνδετικῆς ὕλης (Π ί ν. 209 α). Ἡ ἰδία ἐργασία ἐγένετο καὶ εἰς τὴν τοιχοποιΐαν τοῦ Β. βάθρου καὶ καθ' ὅλην τὴν Δ. παρειὰν αὐτοῦ. Παραλλήλως, εἰς τὸ Β. βάθρον, τὸ ὁποῖον δέχεται τὴν ἰσχυρὰν πίεσιν τοῦ ὁρμητικῶς κατερχομένου χειμάρρου, ἀφοῦ ἐγένετο προσωρινὴ ἐκτροπὴ τῶν ὑδάτων, ἰσχυροποιήθη ἡ ὑποθεμελίωσις δι' ἐγκιβωτισμοῦ αὐτῆς ἐντὸς ὡπλισμένου σκυροδέματος (Π ί ν. 209 β).

4. Μονὴ Κορώνης νομοῦ Καρδίτσης [3]

Ἐκ τῆς στέγης τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ παρεκκλησίου ἀνεσύρθησαν αἱ πλάκες καὶ κέραμοι, ἀπεμακρύνθησαν τὰ ἄχρηστα ὑλικά (χώματα, τεμάχια σκυροδέματος ἐξ ἀτέχνων ἐπισκευῶν κλπ.), ὡς καὶ κέραμοι « γαλλικοῦ » τύπου, ἐτοποθετήθησαν δὲ παλαιαὶ κέραμοι (« λούκια ») εἰς τὸ παρεκκλήσιον καὶ εἰς τὴν τετράπλευρον βάσιν τοῦ τρούλλου καὶ πλάκες εἰς τὴν στέγην τοῦ ναοῦ.

Εἰς τὸν νάρθηκα ἐκαθαρίσθη ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῶν θόλων του, ἀπεμακρύνθησαν τὰ ἄχρηστα ὑλικά, τὰ ὁποῖα ἐβάρυνον αὐτούς, καὶ ἐστερεώθη ρῆγμα τοῦ Β. τοίχου δι' ἐκτοξεύσεως ἰσχυρᾶς σιμεντοκονίας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς τοιχοποιΐας.

Αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν λόγῳ ἐξαντλήσεως τῆς σχετικῆς πιστώσεως.

5. Μονὴ Πέτρας Πίνδου [4]

Ἐνισχύθη ἡ σαθρὰ ὑποθεμελίωσις τοῦ μνημείου ἐξωτερικῶς τῆς Β., Α. καὶ Ν. πλευρᾶς τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ παρεκκλησίου, πλὴν τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ τοῦ Β. χοροῦ· ἤτοι ἐγένετο διάνοιξις τάφρου περὶ τὰ 0,30 μ. βαθύτερον τῶν θεμελίων, διαπλάτυνσις καὶ ἐγκιβωτισμὸς αὐτῶν ἐντὸς κατασκευῆς ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος. Ὁμοίως ἐνισχύθη ἡ ὑποθεμελίωσις καὶ ἐσωτερικῶς κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ νάρθηκος.

Ἐπληρώθησαν αἱ ρωγμαὶ τῆς τοιχοποιΐας, εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ κυρίως ναοῦ, εἰδικώτερον δὲ συνεπληρώθησαν τὰ ρήγματα τῶν τεσσάρων τοξωτῶν ἀνοιγμάτων τοῦ ἐξωνάρθηκος καὶ συνεπληρώθησαν οἱ ὀρθοστάται. Ἀνεσύρθησαν δὲ καὶ ἐπανετοποθετήθησαν διὰ συνδετικοῦ κονιάματος αἱ κέραμοι τῆς στέγης τοῦ ναοῦ (Π ί ν. 210 α - γ).

Εἰς τὸ παρεκκλήσιον ἐγένετο ἐσωτερικῶς πρόχειρος διὰ ξυλίνων ἱκριωμάτων ὑποστύλωσις, ἐπληρώθησαν αἱ ρωγμαὶ τῆς τοιχοποιΐας δι' ἐκτοξεύσεως ὑδαροῦς σιμεντοκονίας καὶ ἐπανετοποθετήθησαν οἱ θολῖται τῶν τόξων, οἵτινες μετεωροῦντο ἐπικινδύνως. Εἰς τὴν στέγην τοῦ παρεκκλησίου ἀπεμακρύνθη κατὰ τὸ Α. τμῆμα ἡ ἄτεχνος ἐπένδυσις ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος, προερχομένη ἐκ παλαιᾶς ἐπισκευῆς, ὡς καὶ τὰ ἄχρηστα ὑλικά, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπεκάθητο ἡ παλαιὰ ἐπένδυσις, ἐκαθαρίσθη ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ θόλου καὶ ἐγένετο νέα ἐπένδυσις ἐξ ὡπλισμένου σκυρο-

3. Ἰεζεκιὴλ Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφαρσάλων, Αἱ Μοναὶ τῆς Πίνδου, « Θεολογία », τ. 6 - 7 (1928-1929), καὶ Α. Ὀρλάνδου, Σταχυολογήματα ἐκ Μονῶν τῆς Πίνδου, ΑΒΜΕ, τ. Ε' (1939-1940), σ. 167-180 καὶ τοῦ αὐτοῦ, ΕΕΒΣ, τ. ΙΕ , σ. 405-416.

4. Ἰεζεκιὴλ Θεσσαλιώτιδος, ἔ.ἀ. σ. 182 καὶ Α. Ὀρλάνδου, ΑΒΜΕ, ἔ.ἀ., σ. 180-184.

δέματος (Πίν. 210 δ). Τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς στέγης ἐκαλύφθη προχείρως διὰ κεράμων μέχρις ὁλοκληρώσεως τῆς ἐργασίας. Τέλος, κατεσκευάσθη πρόχειρος διὰ ξυλίνων ἱκριωμάτων ὑποστύλωσις εἰς ὅλον τὸν νάρθηκα, τοῦ ὁποίου πλεῖστα σημεῖα τῶν θόλων εἶναι ἑτοιμόρροπα.

Αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν λόγῳ ἐξαντλήσεως τῆς σχετικῆς πιστώσεως.

6. Οἰκία Γεωργίου Σβάρτς Ἀμπελακίων Λαρίσης

Συνεπληρώθησαν αἱ ἀπὸ ἐτῶν ἀρξάμεναι ἐργασίαι παρὰ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, ἤτοι ἐπεσκευάσθησαν τὰ ἐξωτερικὰ παράθυρα τοῦ Ν. τοίχου εἰς τὸν πρῶτον ὄροφον, ἐστερεώθη ὁ κεντρικὸς στῦλος τῆς ὀροφῆς, ἐπεσκευάσθη ἡ ὀροφὴ τοῦ Α. δωματίου τοῦ δευτέρου ὀρόφου. Τέλος, συνεπληρώθη ὁ ἐξωτερικὸς περίβολος καὶ διεμορφώθη ὁ χῶρος τῆς αὐλῆς.

7. «Ἑλληνομουσεῖον» Ζαγορᾶς (Σχολὴ Ρήγα Φερραίου)

Εἰς τὸ ἱστορικὸν τοῦτο μνημεῖον τῆς Ζαγορᾶς ἀνελήφθησαν ἐργασίαι στερεώσεως βάσει προγράμματος τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως (Πίν. 211 α). Ἀνεσύρθησαν αἱ πλάκες τῆς στέγης, ἀντικατεστάθησαν τὰ ἀποσεσαθρωμένα τμήματα τοῦ ξυλίνου σκελετοῦ αὐτῆς, ἐπανετοποθετήθησαν αἱ πλάκες καὶ προσετέθησαν νέαι. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτηρίου ἐπεσκευάσθη τὸ ἀκτινωτὸν ὀμφάλιον τῆς ξυλίνης ὀροφῆς ἑνὸς δωματίου, εἰς τοὺς λοιποὺς δὲ χώρους ἀντικατεστάθη ἡ ἀποσεσαθρωμένη ξυλεία τῆς ὀροφῆς καὶ ἐπεχρίσθη ἐκ νέου. Ἐπεσκευάσθη ἡ τοιχοποιΐα τοῦ Α. καὶ Β. τοίχου, ὡς καὶ τοῦ μεσοτοίχου, δι' ἐκτοξεύσεως ὑδαροῦς σιμεντοκονίας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τοίχων. Ἐπεσκευάσθησαν κατὰ τὸ δυνατὸν τὰ παράθυρα διὰ τῶν σωζομένων τμημάτων τῶν πλαισίων καὶ θυροφύλλων. Τέλος, συνεπληρώθησαν τὰ ξύλινα δάπεδα.

8. Οἰκία Κοντοῦ ἐν Ἀνακασιᾷ Ἄνω Βόλου

Εἰς τὴν στερεωθεῖσαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος οἰκίαν Κοντοῦ ἐπανετοποθετήθησαν, ὑπὸ συνεργείου συντηρητῶν τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως, αἱ ἀποτειχισθεῖσαι τοιχογραφίαι τοῦ λαϊκοῦ ζωγράφου Θεοφίλου. Κατεβλήθη ἐπιτυχὴς προσπάθεια στερεώσεως τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας καὶ συναρμολογήσεως τῶν θρυμματισμένων τεμαχίων τῶν τοιχογραφιῶν πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ζωγραφικῶν θεμάτων.

9. Ναὸς Ἁγίων Ἀποστόλων Κωφῶν Ἁλμυροῦ

Εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν βασιλικὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τῶν Κωφῶν, ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ μνημείου, δαπάναις τῆς κοινότητος:

α) Ἀντικατεστάθησαν αἱ ξύλιναι δοκοὶ τῆς στέγης καὶ ἀνεκεραμώθη αὕτη διὰ προσθήκης κεράμων ὁμοίων πρὸς τὰς ἤδη ὑπαρχούσας, ἤτοι βυζαντινοῦ τύπου (λούκια).

β) Ἐστερεώθησαν οἱ ξύλινοι κίονες τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἡ ξυλίνη ὀροφὴ τοῦ ναοῦ.

γ) Ἐστερεώθησαν οἱ πεσσοὶ τοῦ νοτίου προστώου καὶ ἐκαλύφθη τὸ δάπεδον καὶ τὰ στηθαῖα τούτου διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν.

Κατὰ τὰς ἐργασίας ταύτας ἀπεκαλύφθη τοιχογραφία ἁγίου ἐπὶ τῆς βορείου παραστάδος τῆς εἰσόδου ἐκ τοῦ νάρθηκος πρὸς τὸν κυρίως ναόν, ὡς καὶ διακοσμητικὰ θέματα κάτω τῶν γνωστῶν ἤδη τοιχογραφιῶν τοῦ 17ου αἰ. ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ (πρβλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 309). Ἀπαιτεῖται ἔρευνα ὑπὸ εἰδικοῦ συντηρητοῦ διὰ τὴν ἀποκάλυψιν καὶ τῶν λοιπῶν πιθανῶς ὑπαρχουσῶν τοιχογραφιῶν ὑπὸ τὸ σημερινὸν ἀσβεστόχρισμα, ὡς καὶ διὰ τὴν συντήρησιν τούτων.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΑΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΕΙΚΟΝΩΝ

Α'. ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

1. Ἐντὸς τοῦ Ἑλληνομουσείου Ζαγορᾶς κατεγράφησαν τὰ ἐκεῖ φυλασσόμενα 51 τεμάχια ἐκ τοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου τοῦ ἐρειπωθέντος ναοῦ τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου («Παναΐτσας») μεταξὺ Ζαγορᾶς καὶ Χορευτοῦ, τοῦ ἔτους 1798. Τὸ τέμπλον παρουσιάζει τὴν τεχνικὴν τοῦ ἐξέργου ἀναγλύφου τοῦ ξυλογλύπτου, χαρακτηριστικὴν τῆς ἐποχῆς, καὶ κοσμεῖται διὰ φυτικοῦ καὶ ζωϊκοῦ διακόσμου, παραστάσεων δρακόντων καὶ λοιπῶν μυθικῶν ζώων (Πίν. 211 β, 212 α - γ).

2. Ἅγιος Γεώργιος Ζαγορᾶς

Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ζαγορᾶς κατεγράφησαν 103 εἰκόνες, ἕτεραι 6 εἰκόνες καὶ μία ξυλόγλυπτος «κασέλα» εἰς τὸ κατὰ τὴν Β. πλευρὰν τοῦ ναοῦ προσκεκολλημένον παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Εὐσταθίου, εἰς δὲ τὸ παρακείμενον παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος ξυλόγλυπτον τέμπλον μετὰ τριῶν δεσποτικῶν εἰκόνων, ἓξ εἰκονιδίων ἐκ τῶν Μεγάλων Ἑορτῶν καὶ ἐκ τῆς Μεγάλης Δεήσεως καὶ τρία τεμάχια ἐκ παλαιοτέρου ξυλογλύπτου τέμπλου (17ου αἰ.), φέροντα εἰκόνας ἐκ τῆς Μεγάλης Δεήσεως καὶ τῶν Μεγάλων Ἑορτῶν.

3. Μονὴ Παναγίας τῆς Ράσοβας μεταξὺ Ζαγορᾶς καὶ Πουρίου [5]

Εἰς τὴν Α. πλευρὰν τοῦ περιβόλου τῆς μονῆς σχηματίζεται πυλὼν εἰσόδου - διαβατικὸν στεγαζόμενον δι' ἡμικυλινδρικῆς καμάρας. Εἰς τὴν ἰδίαν πλευρὰν σχηματίζεται ξύλινος ἐξώστης τοῦ ἡγουμενείου τῆς μονῆς. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ περιβόλου τὰ κελλία καταλαμβάνουν τὴν Α. καὶ Ν. πλευρὰν αὐτοῦ, εὑρισκόμενα σήμερον εἰς ἐρειπιώδη κατάστασιν, ἐνῷ ἡ Δ. πλευρὰ ἔχει τελείως κατακρημνισθῆ (Π ί ν. 213 α - γ). Τὸ καθολικόν, τιμώμενον εἰς μνήμην τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, εἶναι προσκεκολλημένον εἰς τὸν Β. τοῖχον τοῦ περιβόλου. Ἀποτελεῖται ἐκ δύο κατὰ τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα συνεχομένων τετραγώνων χώρων, οἵτινες καλύπτονται ἕκαστος διὰ χαμηλοῦ θόλου (ἀσπίδος), στηριζομένου διὰ τεσσάρων τόξων ἐπὶ ἰσαρίθμων παραστάδων. Οἱ δύο θόλοι συνδέονται μεταξύ των δι' ἡμικυλινδρικῆς καμάρας. Πρὸς Α. τούτων, ἡμικυλινδρικὴ καμάρα καλύπτει τὸ ἱερὸν βῆμα. Ἐξωτερικῶς τὸν ναὸν καλύπτει στέγη ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν, ὅπου προβάλλουν κωνικοὶ οἱ δύο τυφλοὶ θόλοι. Εἰς τὸν Ν. τοῖχον τοῦ ναοῦ ἐξωτερικῶς ὑπάρχουν κτισταὶ ἀντηρίδες.

Ἐσωτερικῶς ὁ ναὸς καλύπτεται διὰ τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἀλλοιωθῆ ἐξ ἐπιζωγραφήσεων. Πλέον ἀνέπαφοι ἐκ τῶν ἀτέχνων ἐπεμβάσεων ἐμφανίζονται αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Α. τμήματος τοῦ Β. τοίχου, κατὰ τὴν ἀκόλουθον διάταξιν: κάτω, ζώνη ὁλοσώμων ἁγίων (Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννα μετὰ τῆς Θεοτόκου εἰς μικρὰν ἡλικίαν), ὑψηλότερον στενὴ ζώνη μετ' ἐγκολπίων ἁγίων καὶ εἰς τὴν ἄνω ζώνην σκηναὶ ἐκ τοῦ κύκλου τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου (Εἶδον παῖδες Χαλδαίων, Κήρυκες θεοφόροι, Λάμψας ἐν τῇ Αἰγύπτῳ). Εἰς τὸ ἐσωρράχιον τοῦ Β. τόξου οἱ προφῆται Ἀβακούμ, Ἰωὴλ καὶ Δανιήλ, εἰς τὴν παραστάδα ὁ Ἅγιος Συμεὼν ὁ Στυλίτης καὶ εἰς τὸ ΒΔ. λοφίον τοῦ Α. θόλου ὁ Εὐαγγελιστὴς Μᾶρκος.

Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον παρουσιάζει τεχνικὴν προστύπου ἀναγλύφου τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰ. Πλὴν τῆς ἐπὶ τοῦ τέμπλου σειρᾶς εἰκονιδίων ἐκ τοῦ Δωδεκαόρτου καὶ τῆς Μεγάλης Δεήσεως, εἰς τὸν ναὸν κατεγράφησαν αἱ ἀκόλουθοι εἰκόνες:

α) Εἰκὼν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ὅπου ἀναγράφεται: *ἐτελειώθη ἔτος ΑΧΠΘ΄ ἐν μηνὶ Ἰανουαρίῳ εἰς τὰς Κ/διὰ συνδρομῆς Νεόφυτος ἱερομόναχος ὁ γράψας ταπεινὸς/Ἰωάννης τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Πουλάκη υἱοῦ / Κωνσταντίνου ἔβλεπε ἀδελφοὶ / καὶ ἱερεῖς καὶ ἱερομόναχοι καὶ γραμματικοὶ / καὶ Φιλίμου(;) ἠγαπημένοι αὐτὴν / τὴν εἰκόνα ἀκόμα ἠξευρῆκε κα/λλιότερα, ἀλλὰ αὐτὴ εἰκόνα ἴτερο/δὲν ἔχει καί τινα ἄντινα κάμω/ἐχθρικὸν ο κατηγορεῖ με χαλάσει/καὶ ὁ θεὸς νὰ τοὺς τυραγνήσει καὶ ψυχικὰ καὶ σωματικὰ/κάνάθημα ἔχουν*, β) εἰκὼν Μεγάλου Ἀρχιερέως, γ) εἰκὼν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, δ) εἰκὼν Θεοτόκου Ὁδηγητρίας, ε) εἰκὼν Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ς΄) εἰκὼν Εἰσοδίων Θεοτόκου.

4. Ἐξωκκλήσιον Ἁγίου Παντελεήμονος μεταξὺ Ζαγορᾶς καὶ Χορευτοῦ [6]

Μονόχωρον ἐπίμηκες μονύδριον, καλυπτόμενον διὰ δικλινοῦς στέγης ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ κτηρίου ὑπῆρχεν ἄλλοτε ἀνοικτὸν προστῷον, τὸ ὁποῖον ἐνετειχίσθη. Ἡ ἡμικυκλικὴ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ βήματος ἐγγράφεται ἐντὸς τοῦ Α. τοίχου. Ἔναντι τοῦ ναοῦ, κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν αὐτοῦ, εὑρίσκονται τὰ ἐρείπια κελλίων τοῦ μονυδρίου.

Εἰς τὴν νεωτέραν κατασκευὴν τοῦ τέμπλου (τοῦ 1925), ἡ ὁποία φέρει ζωγραφικὴν λαϊκῆς τέχνης, ἔχουν περιληφθῆ βημόθυρα καὶ τμήματα τοῦ παλαιοῦ ἐπιχρυσωμένου ξυλογλύπτου τέμπλου τοῦ 18ου αἰ., μετὰ σειρᾶς εἰκόνων ἐκ τῶν Μεγάλων Ἑορτῶν. Ἕτερα ξυλόγλυπτα τμήματα τέμπλου, φέροντα εἰκονίδια τῶν Ἀποστόλων ἐκ τῆς Μεγάλης Δεήσεως, εὑρίσκονται ἀποτεθειμένα ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ βήματος. Πλὴν τούτων, κατεγράφησαν δύο εἰκόνες τῆς Θεοτόκου Ὁδηγητρίας καὶ τοῦ Παντοκράτορος.

5. Ναΰδριον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου [7] μεταξὺ Ζαγορᾶς καὶ Χορευτοῦ

Μονόχωρον, μικρῶν διαστάσεων ἐξωκκλήσιον (Π ί ν. 214 α), κείμενον παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος. Ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου ἀναφέρει ἔτος ἀνεγέρσεώς του τὸ 1877. Τὸ τέμπλον περιλαμβάνει εἰς τὸ ἄνω μέρος του τμήματα ἐκ παλαιοτέρου ξυλογλύπτου τέμπλου, φέροντα εἰκονίδια ἐκ τῆς Μεγάλης Δεήσεως καὶ τοῦ Δωδεκαόρτου. Κατεγράφησαν δύο εἰκόνες, τοῦ Χριστοῦ ὡς Μεγάλου Ἀρχιερέως καὶ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου.

5. Α. Κωνσταντινίδου, Τὰ ἐν τῷ Πηλίῳ ὄρει παλαιὰ καὶ σύγχρονα χριστιανικὰ μνημεῖα - Ζαγορά. Ἀλεξάνδρεια 1960, σ. 213.

6. Τοῦ αὐτοῦ, ἔ.ἀ., σ. 176.

7. Τοῦ αὐτοῦ, ἔ.ἀ., σ. 178.

6. Ναὸς Ἁγίας Τριάδος[8] πλησίον τοῦ Χορευτοῦ

Δισυπόστατον ναΰδριον μὲ ἀψῖδα ἐξέχουσαν κατὰ τὸ Ν. παρεκκλήσιον, τὸ ὁποῖον τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου. Στεγάζεται διὰ δικλινοῦς ἐκ πλακῶν στέγης. Εἰς τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ἐξωτερικῶς, ἔχουν κτισθῆ ἔδρανα.

Εἰς τὸ νεώτερον τέμπλον τοῦ ναοῦ ἔχουν περιληφθῆ τμήματα ξυλογλύπτου τέμπλου τοῦ 18ου αἰ. (Πίν. 214 β). Πλὴν τῶν ἐπὶ τοῦ τέμπλου εἰκονιδίων ἐκ τῆς Μεγάλης Δεήσεως καὶ τοῦ Δωδεκαόρτου, κατεγράφησαν εἰς τὸν ναὸν μία «κασέλα» ἐζωγραφημένη καὶ ἓξ εἰκόνες: α) εἰκὼν ἐνθρόνου Ὁδηγητρίας, β) εἰκὼν Ὁδηγητρίας, λαϊκῆς τέχνης, γ) εἰκὼν Ἁγίας Τριάδος, φέρουσα ἐπιζωγράφησιν, δ) εἰκὼν τοῦ «Ζωοδότου», φέρουσα ἐπιγραφήν: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ ἀπο/στολάκη ἠῷ δημητρίου πρίγκου 1786 Ἀπριλίου Θ΄*, ε) εἰκὼν Ἰωάννου Προδρόμου, φέρουσα ἐπιγραφήν: *δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ / Ἰωάννου τοῦ Γεωργίου Γονέων/καὶ τέκνων 1788, ς΄*) εἰκὼν Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, φέρουσα ἐπιγραφήν: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ/κωνσταντίνου Χατζηκυ/ριάκου 1784 μ: 17.*

7. Ναΰδριον Ἁγίου Ἰωάννου[9] παρὰ τὸ Χορευτὸν Ζαγορᾶς

Εἰς τὸ ἐπισκευασθὲν προσφάτως ναΰδριον, εἰς τὴν θέσιν παλαιᾶς μονῆς, κατεγράφησαν τέσσαρες εἰκόνες: α) εἰκὼν Ὁδηγητρίας μετὰ τῶν δύο προφητανάκτων Δαβὶδ καὶ Σολομῶντος, β) εἰκὼν τοῦ Παντοκράτορος περιβαλλομένου ὑπὸ τῶν συμβόλων τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν, φέρουσα ἐπιγραφὴν ἀνορθόγραφον: *ὁ ὀραῖος καλὴ παρὰ πάντας βροτούς*, γ) εἰκὼν Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου μετὰ σκηνῶν ἐκ τοῦ βίου καὶ μαρτυρίου του, δ) εἰκὼν Ἀποκαθηλώσεως.

8. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Χορευτοῦ Ζαγορᾶς[10]

Μονόχωρος ὀρθογώνιος ναὸς τοῦ ἔτους 1651, ὡς ἀναφέρει ἐνεπίγραφος πλάξ, ἐντετειχισμένη εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τῆς ἀψῖδος τοῦ ἱεροῦ βήματος, ὅπου εὑρίσκονται ἐντετειχισμένα καὶ ἀρχαῖα γλυπτά. Ὁ ναὸς ἐσωτερικῶς καλύπτεται διὰ χαμηλοῦ ἡμισφαιρικοῦ θόλου (ἀσπίδος), στηριζομένου διὰ τεσσάρων τόξων ἐπὶ ἰσαρίθμων γωνιαίων πεσσῶν. Ἐξωτερικῶς ὁ ναὸς στεγάζεται διὰ δικλινοῦς ἐκ πλακῶν στέγης, ὅπου προβάλλει κωνικὸς ὁ θόλος.

Ὁ θόλος, τὸ ἱερὸν καὶ τὰ τύμπανα τοῦ Β., Ν. καὶ Δ. τόξου καλύπτονται διὰ τοιχογραφιῶν τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 17ου αἰ., σωζομένων μέχρις ὕψους 1.50 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ δαπέδου (διότι τὸ κάτω τμῆμα τῶν τοίχων καλύπτεται δι' ἐπιχρίσματος ἀσβέστου). Ἡ διάταξις τῶν τοιχογραφιῶν ἀκολουθεῖ τὴν ἑξῆς σειράν: κάτω, σειρὰ ὁλοσώμων ἁγίων, σωζομένων σήμερον ἄνω τῆς ὀσφύος, ὑψηλότερον προτομαὶ ἁγίων ἐντὸς τετραγώνων πλαισίων, ὑπεράνω δὲ αὐτῶν, κατὰ μὲν τὸ Β. καὶ Δ. τύμπανον ἡ παράστασις τῆς Δευτέρας Παρουσίας, κατὰ δὲ τὸ Ν. τύμπανον σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

Ὑπεράνω τοῦ ΝΑ. πεσσοῦ καὶ κατὰ τὴν ἀπόληξιν τοῦ τόξου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: *ἀνειγέρθη καὶ ἀνεστορήθη ὁ θῆος καὶ πάνσεπτος ναὸς/τοῦ ἐν ἁγίης πατρὸς ὑμὸν Νηκολάου ἀρχηεπισκόπου Μίρων/τῆς Λικίας διὰ σηνδρομῆς Διωνησίου ὑερομονάχου Ἀλεξήου καὶ ἐμοῦ / Ἀποστόλη καὶ Γεωργίου καὶ Νηκόλα τοῦ Λάμπου καὶ τῶν λοιπῶν χριστιανῶν.*

Ὑπεράνω τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ὑπάρχει ἡ παράστασις τῆς κλίμακος τοῦ Ἰακώβ.

Τὸ ἐπιχρυσωμένον ξυλόγλυπτον τέμπλον τοῦ 17ου αἰ. ἔχει συμπληρωθῆ εἰς τὸ κάτω τμῆμα δι' ἁπλῶν ἐζωγραφημένων σανίδων. Κατεγράφησαν δεκαπέντε εἰκονίδια ἐκ τῆς Μεγάλης Δεήσεως καὶ δώδεκα εἰκονίδια ἐκ τοῦ Δωδεκαόρτου ἐπὶ τοῦ τέμπλου, ὡς καὶ αἱ ἀκόλουθοι εἰκόνες:

α) Εἰκὼν ἐνθρόνου Ὁδηγητρίας, β) εἰκὼν ἐνθρόνου Παντοκράτορος, φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν: *δι' ἐξόδου Σταμάτη τοῦ Ἀποστόλη ΖΡΞ* (=1652), γ) εἰκὼν Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, δ) εἰκὼν Ἁγίου Νικολάου, φέρουσα παλαιὰν ἐπιζωγράφησιν, ε) εἰκὼν τῆς Σταυρώσεως, ς΄) εἰκὼν τῆς Μεγάλης Δεήσεως, φέρουσα ἐπιγραφήν: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ρήγα ἐπὶ ἔτους 1771*, ζ) εἰκὼν τῆς Δεήσεως μετὰ τῶν Ἁγίων Γεωργίου, Δημητρίου καὶ Ἀντωνίου, η) εἰκὼν τῆς Βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ, θ) εἰκὼν Παναγίας Ὁδηγητρίας, ι) εἰκὼν Ἁγίου Νικολάου ἐν προτομῇ, ια) μεσαῖον φύλλον τριπτύχου, ἀναγράφοντος ὀνόματα διὰ τὴν προσκομιδήν.

9. Ναὸς τῆς Παναγίας (Ζωοδόχου Πηγῆς) Ζαγορᾶς[11]

Ἐπιμήκης μονόχωρος ναὸς μετὰ προστῴου κατὰ τὴν Ν. καὶ Δ. πλευράν. Εἰς τὸν Α. τοῖχον ὑπάρχουν ἐντετειχισμένα ρόδια πινάκια.

8. Τοῦ αὐτοῦ, ἔ.ἀ., σ. 180.
9. Τοῦ αὐτοῦ, ἔ.ἀ., σ. 154.
10. Τοῦ αὐτοῦ, ἔ.ἀ., σ. 181.
11. Τοῦ αὐτοῦ, ἔ.ἀ., σ. 64.

Κατεγράφησαν, πλὴν τῶν ἐπὶ τοῦ τέμπλου 12 εἰκόνων ἐκ τῶν Μεγάλων Ἑορτῶν καὶ 17 εἰκονιδίων ἐκ τῆς Μεγάλης Δεήσεως, αἱ ἀκόλουθοι εἰκόνες :

α) Εἰκὼν Παντοκράτορος, ἀναγράφουσα ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς αὐτῆς ἐνθύμησιν ἀναφέρουσαν χρονολογίαν *ΑΨΟΕ* (=1775), β) εἰκὼν Ζωοδόχου Πηγῆς, κεκαλυμμένη δι' ἀργυροῦ « πουκαμίσου », γ) εἰκὼν Ἁγίου Γεωργίου, τοῦ 1805, δ) εἰκὼν Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ε) εἰκὼν Ἁγίας Τριάδος, ς') εἰκὼν Ἁγίων Πάντων, ζ) εἰκὼν Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, η) εἰκονίδιον Ἁγίου Νικολάου, θ) εἰκὼν Ἁγίου Νικολάου, ι) εἰκὼν Κοιμήσεως Θεοτόκου, ια) εἰκὼν ἱεράρχου, πλαισιουμένου ὑπὸ μοναχοῦ καὶ διακόνου, ιβ) εἰκὼν ἁγίου, ιγ) δεξιὸν φύλλον τριπτύχου, φέρον παράστασιν Ἁγίου Δημητρίου καὶ Ἁγίου Χαραλάμπους, ιδ) εἰκὼν Ζωοδόχου Πηγῆς, ρωσικῆς τέχνης.

10. Βασιλικὴ « Λάϊ »

Ἐκ τῆς ἀνασκαφείσης παλαιότερον ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς[12], παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς εἰς θέσιν « Λάϊ », μεταξὺ Νεοχωρίου καὶ Ἀργαλαστῆς τοῦ Πηλίου, διακρίνονται σήμερον, ὡς διεπιστώθη ἐξ ἐπιτοπίου ἐρεύνης, ἴχνη μόνον τῶν θεμελίων αὐτῆς, πέριξ συγχρόνου ναϋδρίου τῆς Παναγίας καὶ ἐντὸς ἀγρίας βλαστήσεως. Συγκεκριμένως διακρίνεται ἡ ἀψίς (Π ί ν. 215 α), οἱ κτιστοὶ στυλοβάται τῶν κλιτῶν καὶ ἴχνη τῶν δύο πλαγίων ἐξωτερικῶν τοίχων.

11. Βασιλικὴ « Θεοτόκου » παρὰ τὸν οἰκισμὸν Κατηγιώργη κοινότητος Προμυρίου

Ἐκ τῆς ἀνασκαφείσης παλαιότερον βασιλικῆς[13] διακρίνονται κατὰ χώραν σήμερον τὰ θεμέλια τῆς ἁψῖδος, τῶν τοίχων τοῦ νάρθηκος καὶ ἐξωνάρθηκος, ἀρχιτεκτονικά τινα μέλη καὶ τμήματα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον παραμένει κεκαλυμμένον κατὰ τὸ πλεῖστον (Π ί ν. 215 β - δ, 216 α, γ - δ). Ὑλικὸν ἐκ τῆς βασιλικῆς, ὡς καὶ ἐξ ἀρχαιοτέρων κτισμάτων ἐκ τῆς ὑπερκειμένης ἀκροπόλεως τῆς Σηπιάδος, ἔχει χρησιμοποιηθῆ διὰ τὴν κατασκευὴν μικροῦ ναϋδρίου, πρὸς Α. τῆς ἁψῖδος τῆς βασιλικῆς (Π ί ν. 216 β). Τὸ ναΰδριον, εἰς τὸ ὁποῖον προφανῶς ὀφείλεται τὸ τοπωνύμιον « Θεοτόκου », εἶναι μικρόν, τετράγωνον, καλυπτόμενον διὰ χαμηλοῦ θόλου, φέρει δὲ τέμπλον τοῦ ἔτους 1807. Πρὸς Β. τοῦ ναϋδρίου διακρίνονται ἴχνη ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ὁμοίου πρὸς τὸ τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς καὶ ἀνήκοντος ἴσως εἰς πρόσκτισμα αὐτῆς.

12. JHS 1906, σ. 152, πρβλ. καὶ BSA 13 (1906/7), σ. 320 καὶ πίν. Χ καὶ Γ. Σωτηρίου, ΑΕ 1929, σ. 182.

13. BSA ἔ.ἀ., σ. 310 καὶ πίν. Χ καὶ XI καὶ Γ. Σωτηρίου, ἔ.ἀ., σ. 182-183.

Β'. ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

1. Μουσουλμανικὴ μονὴ « Ντουρμπαλὶ Σουλτὰν » παρὰ τὸ χωρίον Ἀσπρόγεια Φαρσάλων

Τὸ συγκρότημα τῆς ἀλβανικῆς ταύτης μουσουλμανικῆς μονῆς περιλαμβάνει, ἀφ' ἑνὸς συγκρότημα κελλίων καὶ λοιπῶν βοηθητικῶν χώρων ἐντὸς περιβόλου, διαμορφωμένου κατὰ τὴν Α. πλευρὰν ὡς ἀμυντικοῦ πύργου φρουριακοῦ χαρακτῆρος, ἀφ' ἑτέρου δὲ κοιμητηριακὸν περίβολον, περιλαμβάνοντα δύο « τεκέδες ». Ἀμφότεροι εἶναι τετράγωνα ταφικὰ κτίσματα, στεγαζόμενα διὰ θόλου φερομένου ἐπὶ ἡμιχωνίων, περιλαμβάνοντα δὲ ἕκαστον ἀνὰ τρεῖς τάφους (Π ί ν. 217 α - δ, 218 α - β). Ὁ μεγαλύτερος, πιθανῶς καὶ ἀρχαιότερος, τεκὲς παρουσιάζει ἐπιμελημένην πλινθοπερίκλειστον τοιχοδομίαν καὶ ἐπίστεψιν δι' ὀδοντωτῶν γείσων. Ὁ ἕτερος ἀποτελεῖται ἐξ ἰσοδόμου λιθοδομῆς. Κατὰ τὴν πλευρὰν εἰσόδου τοῦ μεγάλου «τεκὲ » ὑπάρχει κιονοστήρικτος τοξωτὴ στοά.

Γ'. ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

1. Μονὴ Κλεινοῦ Καλαμπάκας

Ἡ μονή, τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, εὑρίσκεται ἐπὶ κλιτύος παρὰ τὸ χωρίον Κλεινός (Κλεινοβός). Ἐκ τῶν κτηρίων τῆς μονῆς, πλὴν τοῦ καθολικοῦ, διατηρεῖται εἰς ἐρειπιώδη κατάστασιν καὶ ἡ Β. διώροφος πτέρυξ τῶν κελλίων, ὅπου καὶ ἡ εἴσοδος τῆς μονῆς.

Ὁ ναὸς εἶναι σύνθετος σταυροειδὴς τετρακιόνιος, μετὰ τρούλλου καὶ πλαγίων χορῶν, ἀθωνιτικοῦ τύπου (Π ί ν. 219 β, 220 α). Τὸ κεντρικὸν τετράγωνον καλύπτεται δι' ἀσπίδος. Πρὸς Α. τούτου ὑψοῦται τροῦλλος ἐπὶ τόξων στηριζομένων ἐπὶ τῶν δύο πρὸς Α. κιόνων καὶ ἐπὶ τῶν δύο διαχωριστικῶν πεσσῶν τοῦ ἱεροῦ βήματος. Οὕτως, ἐν κατόψει ὁ ναὸς παρουσιάζει ἀναλογίας τρικλίτου βασιλικῆς. Διὰ τρούλλου στεγάζεται ἐπίσης ἕκαστον τῶν Δ. γωνιαίων διαμερισμάτων.

Ἐσωτερικῶς ὁ ναὸς εἶναι κατάγραφος διὰ τοιχογραφιῶν. Ἐζωγραφημένοι εἶναι ἀκόμη καὶ οἱ κτιστοὶ κίονες καὶ οἱ ξύλινοι ἑλκυστῆρες μεταξὺ αὐτῶν. Οὕτω, ὁ ναὸς παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ζωγραφικὸν σύνολον. Αἱ τοιχογραφίαι

ἀκολουθοῦν τὸ ἑξῆς εἰκονογραφικὸν πρόγραμμα: κάτω, σειρὰ ὁλοσώμων ἁγίων (Πίν. 219 α), ὑψηλότερον, σειρὰ ἐγκολπίων ἁγίων, ἄνω, ζώνη ἐκ σκηνῶν τοῦ Εὐαγγελικοῦ κύκλου. Εἰς τὸν νάρθηκα εἰκονογραφεῖται ὁ κύκλος τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου.

Ὑπεράνω τῆς Δ. θύρας εἰσόδου, ἡ ἐπιγραφή: *ἱστορήθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων ἀρχιερατεύοντος τοῦ θεοφιλεστάτου ἁγίου Σταγῶν κυρίου κυρίου Κυρίλλου τοῦ ἐκ κώμης Κοζάνης διὰ συνδρομῆς τῶν ἐνασκουμένων ἱερομονάχων πατέρων Κυπριανοῦ καὶ Θεοκλήτου, δι' ἐπιστασίας κυρίου Γιαννάκη Χρήστου σακελαρίου προεστῶτος, διὰ χειρὸς τοῦ εὐτελοῦς καὶ ἁμαρτωλοῦ Μιχαὴλ ἀναγνώστου Δημητρίου τοῦ ἐκ Σαμαρίνης κατὰ μῆνα Δεκέμβριον ἐτελειώθη Δόξα τῷ ἁγίῳ Θεῷ.*

Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον, μετρίας τέχνης, χρονολογεῖται εἰς τὸ 1789.

Εἰς τὸν ναὸν κατεγράφησαν αἱ ἀκόλουθοι εἰκόνες: α) εἰκὼν ἐνθρόνου Ὁδηγητρίας *ἡ πάντων ἄνασσα*, φέρουσα ἐπιγραφήν: *διὰ χειρὸς Μιχαὴλ ἀναγνώστου*, β) εἰκὼν Παντοκράτορος *ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων* τοῦ 1821, γ) εἰκὼν Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, πλαισιουμένη διὰ σκηνῶν ἐκ τοῦ βίου καὶ μαρτυρίου του, δ) εἰκὼν τῆς Συνάξεως τῶν Ἀποστόλων.

Ἐπίσης, ἐντὸς τῆς ἀνακαινισθείσης ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου τοῦ χωρίου Κλεινοῦ, κατεγράφησαν ἕτεραι δύο εἰκόνες, προερχόμεναι ἐκ τῆς ὡς ἄνω μονῆς: α) εἰκὼν ἐνθρόνου Ὁδηγητρίας *ἡ ἐγγυήτρια τῶν ἁμαρτωλῶν* καὶ β) εἰκὼν τοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως *βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων*.

2. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου παρὰ τὸ Ριζάριον Τρικάλων

Σταυροειδὴς τετρακιόνιος μετὰ τρούλλου ναός, κατάγραφος διὰ τοιχογραφιῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ. Αἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου χρονολογοῦνται εἰς τὸ 1826/27 (Πίν. 220 β).

ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΙΑΣ

1966

Ἀρσινόη - Κωνώπη

Μεταξὺ τῶν κατατεθέντων εἰς τὸ **Μουσεῖον Ἀγρινίου** ἀρχαίων τῆς φυλασσομένης ἄλλοτε εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον Ἀγγελοκάστρου Συλλογῆς περιλαμβάνονται πρωτογεωμετρικὸς κάνθαρος (ἀριθ. 787, ὕψ. 0,094 μ.) καὶ γεωμετρικὴ τριφυλλόστομος οἰνοχόη (ἀριθ. 600, ὕψ. 0,167 μ.), ἐξ ἀγνώστου νεκροταφείου. Ἀπόθραυσμα παρὰ τὴν βάσιν ἀγγείου, ἀγνώστου τόπου εὑρέσεως, φέρει ἐπὶ τοῦ πυθμένος παράστασιν ἀετοῦ καὶ Γανυμήδους (ἀριθ. 245, ὕψ. 0,03, διαμ. 0,084 μ.). Ἐκ τῆς θέσεως Σκαφίδα προέρχεται ὑστερορρωμαϊκὸς χαλκοῦς μακρόμυξος λύχνος μετὰ πλαστικοῦ ἄνθους ἐπὶ τοῦ πώματος καὶ κισσοφύλλου ἐπὶ τῆς λαβῆς (ὁλικὸν ὕψ. 0,066 μ.).

Εἰς θέσιν Τραγατσούλα, περὶ τὰ 1200 μ. ΝΔ. τοῦ ἐπὶ τοῦ φρουρίου τοῦ Ἀγγελοκάστρου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, εὑρέθη ἐφθαρμένον μαρμάρινον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον γυναικὸς καθημένης ἐπὶ σκίμποδος πρὸς τ' ἀριστερά (ἀριθ. 62).

Ἡ Κωνώπη, μετονομασθεῖσα εἰς Ἀρσινόην, κεῖται ἐπὶ στρατηγικῆς θέσεως. Ἐλέγχει τὴν διάβασιν (πόρον) τοῦ Ἀχελῴου πρὸς τὴν Ἀκαρνανίαν ἀφ' ἑνὸς *εὐφυῶς ἐπικειμένη πως τῇ τοῦ Ἀχελῴου διαβάσει* (Στράβ. Χ 2,22), ἀπέχουσα 20 στάδια ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ (Πολύβ. IV 64,5). Εἰς τὴν κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μόνον μῆνας διακοπτομένην αὐτὴν διάβασιν ὁ ποταμὸς εἶναι εὐρύτατος καὶ ἀβαθής, αἱ δ' ὄχθαι χαμηλαί. Παρὰ τὴν ἀκαρνανικὴν ὄχθην τῆς διαβάσεως, γνωστῆς σήμερον ἐκ τοῦ ὁμωνύμου γειτονικοῦ χωρίου τῆς Ἀκαρνανίας ὡς *πόρος ἢ πέραμα τῆς Ρίγανης*, εἶναι ἐμφανῆ ἐπὶ ταπεινῆς ἐδαφικῆς ἐξάρσεως τὰ ἐρείπια ὀρθογωνίου (πλευρᾶς 40 μ.) ἀσβεστοκτίστου οἰκοδομήματος, Κούλια καλουμένου. Πρό τινων ἐτῶν οἱ τοῖχοι διεσώζοντο εἰς ὕψος ὑπερβαῖνον τὸ μέτρον, ἀλλ' ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν. Κατὰ τὰς πληροφορίας αὐτοπτῶν ἐσωτερικῶς ἔφερε δωμάτια ὡς κελλία. Πιθανῶς ἐχρησίμευεν ὡς φυλακεῖον - στρατὼν ἢ κατάλυμα ταξιδιωτῶν. Κεῖται εἰς ἀπόστασιν 2 χιλιομέτρων πρὸς ΝΑ. τοῦ φρουρίου Παλιόκαστρον τῆς Ρίγανης, τὸ ὁποῖον ἀναντιρρήτως πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν πόλιν τῆς Ἀκαρνανίας Μητρόπολιν, ἡ ὁποία ἔκειτο πλησιέστατα πρὸς τὴν διάβασιν καὶ εἶναι ἡ πρώτη πόλις, τὴν ὁποίαν συναντῶμεν ἐκ Στράτου (Πολύβ. IV 64,3).

Ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς μεταβαίνοντας εἰς Αἰτωλίαν ἀφ' ἑτέρου ἡ διέλευσις ἐξ Ἀρσινόης ἦτο ὑποχρεωτική. Διὰ τὴν συγκοινωνίαν διὰ τοῦ ποταμοῦ Κυάθου (Δίμικου) καὶ τῶν ἐκεῖθεν ἑλῶν (ἄλλοτε) εἶχε κατασκευασθῆ μονότοξος γέφυρα ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως ἢ παραπλεύρως πρὸς τὴν ἐν χρήσει ὁδικὴν τοιαύτην καταστραφεῖσα, ἐν συνεχείᾳ δὲ ὁδογέφυρα νῦν ἐπιχωσθεῖσα, τῆς ὁποίας εἶναι ἐν μέρει ὁρατὴ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια παραπλεύρως καὶ κάτω τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ. Περαιτέρω δὲ ἐκεῖθεν τοῦ Σιδηροδρομικοῦ Σταθμοῦ Ἀγγελοκάστρου ἐπὶ τοῦ ποταμίου Κρυονέρι σώζεται μονότοξος γέφυρα παραπλεύρως τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς παρουσιάζει ὁμοιότητα πρὸς τὴν γνωστὴν ὡς Γεφύρια τοῦ Ἀλάμπεη ὁδογέφυραν ἐπὶ τῶν μεταξὺ τῶν λιμνῶν Τριχωνίδος καὶ Λυσιμαχίας τελμάτων, τῆς ὁποίας ἱκανὰ τμήματα διατηροῦνται ἡμικεχωσμένα περὶ τὰ 1500 μ. πρὸς Α. τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ (ΠΑΕ 1963, 215 κ.ἑ., πίν. 189 β).

Πλευρών

Κατὰ τὰς ἐργασίας διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἀντιρρίου - Ἀγρινίου, διὰ τοῦ ὀχυρωματικοῦ τείχους τοῦ λιμένος τῆς Πλευρῶνος μεταξὺ τῶν πύργων 1 καὶ 2 (RE XXI 254, σχέδ. 3 κατὰ Noack) διερχομένης, ἐγένετο ἡ ἀποσύνθεσις τμήματος τοῦ τείχους παρὰ τὸν πύργον 2 (Πίν. 221 α) καὶ ἡ ἀναστήλωσίς του παραπλεύρως. Μικρὸν ἄνω τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ καὶ παραλλήλως σχεδὸν πρὸς αὐτὴν διασώζεται τμῆμα τῆς ἀκολουθούσης τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ πλακοστρώτου, Τουρκόστρατα καλουμένης, τουρκικῆς καὶ φυσικὰ ἀρχαίας ὁδοῦ. Ἡ θέσις εἶναι γνωστὴ ὡς Σκαλὶ ἐκ τῶν διεξαχθεισῶν κατὰ τοὺς ἀγῶνας διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν μαχῶν[1]. Εἰς τὰ κάτω τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ, ἐπὶ τοῦ χερσονησίζοντος λόφου περὶ τὸν πύργον 1 τοῦ ὀχυρωματικοῦ τείχους τοῦ λιμένος ἐρείπια, γνωστὰ ὡς «Τρεῖς Ἐκκλησίες», ἐτοποθετεῖτο ἡ Πυλήνη[2].

Ναύπακτος

1. Ἐκαθαρίσθησαν ἀπὸ τῶν καλυπτουσῶν ἐπιχώσεων τὰ ἐπὶ τοῦ ἐν τῇ συνοικίᾳ Γρίμποβον οἰκοπέδου τοῦ Δημ. Ζωγράφου, ἐκτάσεως 11 × 13.60 μ., ἀρχαῖα ἐρείπια (Σχέδ. 1). Ἐκτεί-

1. Σπ. Ἀλεξανδροπούλου, Παρνασσός, 1965, 208 κ.ἑ. Ἡ Σκάλα τοῦ Ἀνταιλικοῦ.

2. Woodhouse, Aetolia, 138.

νονται δὲ ταῦτα ἐφ' ὅλου τοῦ οἰκοπέδου ἐξαιρέσει στενῆς λωρίδος, πλ. 2.50 μ., κατὰ μῆκος τῆς πρὸς τὴν παραλίαν προσόψεως, καὶ προχωροῦν καὶ ἐντὸς τῶν γειτονικῶν οἰκοπέδων, ὡς καὶ ἐντὸς τοῦ κήπου τοῦ Νόβα. Οἱ τοῖχοι, πάχ. 0,70 - 1.30 μ., εἶναι ὀπτοπλίνθινοι, σώζονται δ' εἰς ὕψος μέχρις 1.60 μ. (Πίν. 221 β). ἡμικυκλικὸν διαμέρισμα (Πίν. 221 γ), παρὰ δὲ τὴν πρὸς τὴν ὁδὸν Ἀποκαύκου, τὴν πρὸς Β. πλευράν, μικρὸν ὀρθογώνιον διαμέρισμα, εἰς τὸ ὁποῖον κατερχόμεθα δι' ἐπενδεδυμένης διὰ πλακῶν μαρμάρου κλίμακος δύο βαθμίδων (Πίν. 221 δ), κάτωθεν τῆς κατωτάτης τῶν ὁποίων φέρει ὀπὴν ἐκροῆς τῶν ὑδάτων.

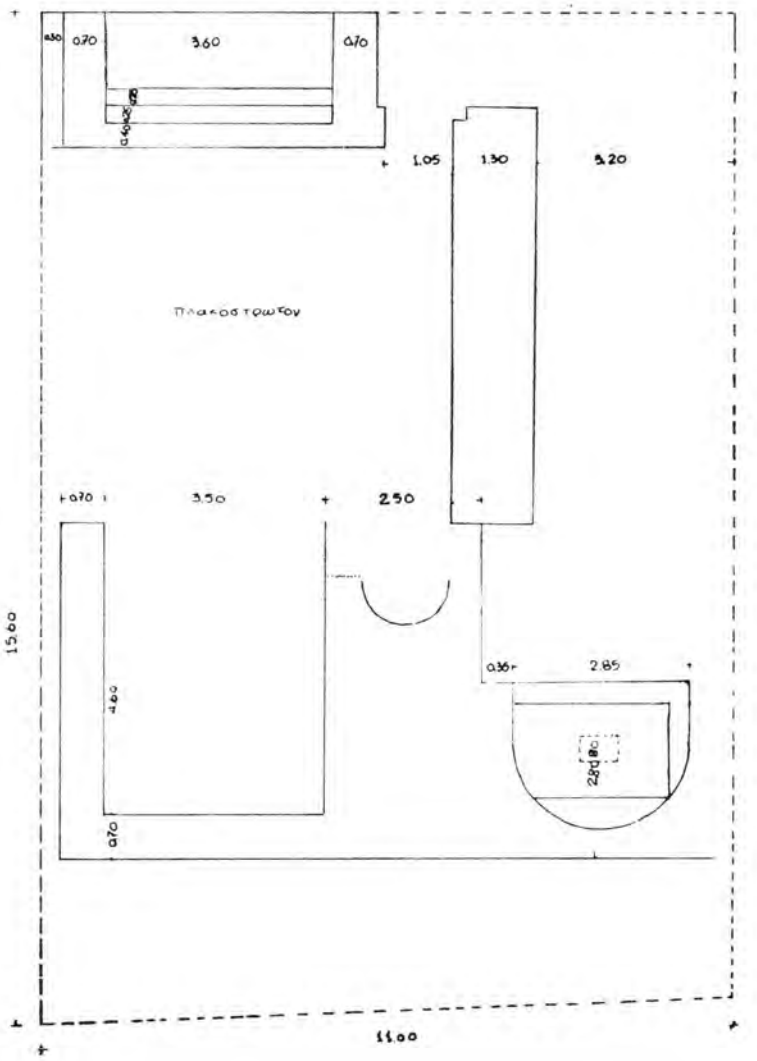

Σχέδ. 1. Ναύπακτος. Κάτοψις ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου Δ. Ζωγράφου

Ἦσαν ἐπικεχρισμένοι δι' ἀσβεστοκονιάματος ἢ ἔφερον ὀρθομαρμάρωσιν, τῆς ὁποίας ἐλάχιστα τμήματα διατηροῦνται. Εἰς ἐξ αὐτῶν φέρει ἡμικυκλικὴν κόγχην.

Παρὰ τὴν πρὸς τὴν λεωφόρον Καθόδου Δωριέων, πρὸς τὴν παραλίαν πλευράν, φέρει

Τὸ δάπεδον διαμερισμάτων τινῶν ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ, τοῦ ὁποίου σπαράγματα μόνον ἢ ψηφῖδες ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς παρὰ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ οἰκοπέδου ἐκσκαφάς, ἐνὸς δὲ διαμερίσματος, ἐκτάσεως 6×6 μ. περίπου, τὸ δάπεδον εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ

πλακῶν μαρμάρου (Π ί ν. 222 α). Εἰς τὸ πλακόστρωτον αὐτὸ ἔχουν τοποθετηθῆ καὶ δύο πλάκες μαρμάρου πρασινοφλεβοῦς ἡ μία καὶ ποικιλοχρώμου (σκυρίου) ἡ ἑτέρα, ὡς καὶ κορινθιακὸν ἐπίκρανον παραστάδος ἐπιπεδόγλυφον, ἐκ λεπτῆς πλακὸς μαρμάρου (ὕψ. 0,365, πάχ. 0,02 μ.). Κάτω φέρει σειρὰν τριῶν μεγάλων ἑπταλόβων φύλλων ἀκάνθης αὐτοτελῶν, διατεταγμένων τοῦ ἑνὸς κατὰ τὸν ἄξονα, τῶν δὲ δύο ἄλλων ὥστε τὸ κεντρικὸν νεῦρον δι' αὐλάκων δεδηλωμένον νὰ συμπίπτῃ πρὸς τὸ ἄκρον τῆς παραστάδος (ἡμίφυλλον). Ἀπὸ κερατοειδοῦς καυλοῦ, μεταξὺ τῶν φύλλων ἀνερχομένου, ἐκφύεται τῇ μεσολαβήσει φυλλοφόρου κάλυκος ζεῦγος ἑλίκων, τῶν ὁποίων ἡ γωνιαία εἶναι ἰσομεγέθης πρὸς τὴν ἐσωτερικήν. Ἕκαστον ζεῦγος ἑλίκων περικλείει ἀντεστραμμένον ἀμπελόφυλλον μετὰ ζεύγους ὀστλίγγων. Ἐπὶ τῆς ταινίας τοῦ ἄβακος ζεῦγος ἀντιθετικῶν ἑλικοφόρων βλαστῶν μετὰ τοῦ ἄνθους εἰς τὸ μέσον (Π ί ν. 222 β).

Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐρείπια κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου διατηροῦνται ἐν ὑπογείῳ.

2. Παρὰ τὴν κορυφὴν τοῦ ἔξω τῆς ἄνω ἀκροπόλεως λόφου τοῦ Δασυλλίου, κατὰ πρόχειρον διερεύνησιν τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος ὑπεδείχθη ὡς τόπος εὑρέσεως τοῦ ἀποτμήματος τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Συμπολιτείας Μεσσηνίων καὶ Ναυπακτίων (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 295), ἀνευρέθησαν ἀκροκέραμος ἀκεραίας σχεδὸν καλυπτῆρος, συμφυὴς πρὸς τὸν ἀριστερὰ ἐκτεινόμενον στρωτῆρα, καὶ ἀπόθραυσμα ἄλλης. Ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐννεάφυλλον ἀνθέμιον ἀντινώτως τεταγμένον πρὸς ἄνθος λωτοῦ δι' ἑλίκων μὴ συναπτομένων περικλειομένου. Δὲν διασώζεται ὁ συνεχόμενος στρωτήρ, ὅστις φθάνει εἰς τὸ μέσον τοῦ καλυπτῆρος πλάτος. Τὸ ὕψος τοῦ στρωτῆρος, ἐφ' οὗ ἑδράζεται τὸ μέτωπον, ὡς ἐκ τῶν σωζομένων ἰχνῶν ποριζόμεθα, εἶναι 0,045 μ. Τὰ κοσμητικὰ μέρη εἶναι ἐλαφρῶς ἀνάγλυφα καὶ ἔχουν τὸ χρῶμα τοῦ ὑποκιτρίνου πηλοῦ ἐπὶ μελανοῦ βάθους· τὰ καρδιόσχημα μέλη (πυρῆνες) τοῦ ἀνθεμίου καὶ τοῦ ἄνθους τοῦ λωτοῦ εἶναι ἐρυθρωποῦ χρώματος. Κορινθιακοῦ τύπου καὶ ἐργαστηρίου (ΒΕ 460, ὕψ. 0,26 μ.), τοῦ 1ου ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (Π ί ν 222 γ).

Πιθανῶς προέρχεται ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον διὰ τῆς ἐπιγραφῆς καθισταμένου γνωστοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς.

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Κατὰ τὸ 1967 ὑπὸ τῆς 1ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων διεξήχθησαν ἐργασίαι διὰ τὴν στερέωσιν τῶν μνημείων τοῦ Νομοῦ Εὐρυτανίας, ὡς ἀκολούθως:

1. Κλαυσεῖον

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική

(ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 200, 21 (1966): Χρονικά, σ. 19 καὶ 274, 22 (1967): Χρονικά, σ. 338).

Μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησιν τῶν ψηφιδωτῶν εἰς τὸ δάπεδον τῆς βασιλικῆς, συνεπληρώθη ἡ τοιχοδομία εἰς τὸ καθορισθὲν διὰ τῆς ἐγκεκριμένης μελέτης ὕψος, συγχρόνως δὲ ἐγένοντο καὶ αἱ λοιπαὶ ἐργασίαι καὶ οὕτω κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος θὰ τοποθετηθῇ ἡ στέγη, διὰ τὴν καλυτέραν προστασίαν τοῦ μνημείου.

Εἰς τὴν κάτω πλευρὰν τοῦ διαχώρου τοῦ ταῶ ἀπεκαλύφθησαν τὰ λείψανα ἐπιγραφῆς:

ΕΝ ΤΗ ΖΩ(Η)
ΠΑΡΑΜΟ....

2. Ἐπισκοπὴ

(ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 199, 21 (1966): Χρονικά, σ. 28 καὶ 274). Αἱ τοιχογραφίαι, ἐπιφανείας 240 μ.², αἱ ἀποκολληθεῖσαι ἐκ τοῦ κατακλυσθέντος ὑπὸ τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης τῶν Κρεμαστῶν βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Ἐπισκοπῆς, μετεφέρθησαν εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, ἔνθα ἐκαθαρίσθησαν ἀπὸ τῶν ἐπιχρισμάτων, τῶν ἁλάτων κλπ. καὶ ἀφοῦ ὑπέστησαν τὴν ἐνδεικνυομένην ἐπεξεργασίαν, ἐπεκολλήθησαν ἐπὶ εἰδικῶν πλαισίων (βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 28 - 29 καὶ Α. Ὀρλάνδου ἐν ΑΒΜΕ Θ' (1921), σ. 3 - 20).

3. Μάραθος

Ναὸς Ταξιαρχῶν (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 199. ΕΕΒΣ Γ' (1926), σ. 300. M. Chatzidakis, Contribution à l'étude de la peinture postbyzantine ἐν BCH 1953, σ. 213).

Ὁ τετρακιόνιος ναὸς τοῦ Μαράθου εἶχε περιέλθει εἰς ἐπικίνδυνον κατάστασιν λόγῳ καταστροφῆς τῆς ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν στέγης του, ἰσχυρῶν ρωγμῶν σχηματισθεισῶν εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς τοιχοδομίας, ὡς καὶ ἀποκολλήσεως, κυρίως τῶν τοίχων τῆς νοτίου καὶ δυτικῆς πλευρᾶς (Πίν. 223 α).

Πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ κινδύνου ἐγένοντο τὰ ἑξῆς:

α) Συμπλήρωσις καὶ ἀποκατάστασις τῶν ἐκ πωρολίθων καμαρῶν, τῶν ὑπερκειμένων τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς κεραίας τοῦ σταυροῦ τῆς στέγης, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὑποστῆ καθίζησιν.

β) Ἀφαίρεσις, ἐπανατοποθέτησις καὶ συμπλήρωσις τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν τῆς στέγης.

γ) Ἀντικατάστασις τῶν ἐπιχρισμάτων τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου.

δ) Σύνδεσις τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου μετὰ τῶν δύο πλαγίων διὰ δοκῶν ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος, ἀοράτων ἐξωτερικῶς.

ε) Σύνδεσις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ δυτικοῦ τοίχου.

ς') Ἐμφραξις ρωγμῶν καὶ σποραδικαὶ συμπληρώσεις καὶ στερεώσεις τῆς τοιχοδομίας.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν ἐγένοντο αἱ ἑξῆς διαπιστώσεις:

I. Αἱ λίθιναι πλάκες τῆς στέγης δὲν ἐδράζονται ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν καμαρῶν καὶ τῶν φουρνικῶν - ἀσπίδων (calottes), τῶν ἀποτελουσῶν τὴν ὀροφὴν τοῦ ναοῦ, ἀλλ' ἐπὶ ἑτέρων καμαρῶν, εὑρισκομένων κατὰ 1.45 μ. ὑψηλότερον ἐκείνων.

Οὕτω, ἐνῷ ἐσωτερικῶς ὁ ναὸς εἶναι τετρακιόνιος μὲ τὴν γνωστὴν διάρθρωσιν καμπύλων καὶ τοξωτῶν ἐπιφανειῶν εἰς τὴν ὀροφήν, ἐξωτερικῶς λαμβάνει μορφὴν μονοχώρου ναοῦ, καλυπτομένου διὰ δικλινοῦς στέγης.

II. Ἐκ τῶν τριῶν τρούλλων, τῶν σχηματιζομένων ἐσωτερικῶς εἰς τὴν ὀροφήν, μόνον ὁ μεσαῖος ἐξέχει τῆς πλακοστρώτου στέγης, ἐνῷ οἱ ἄλλοι δύο καλύπτονται ὑπ' αὐτῆς. Ἐπὶ τῶν ὀκτὼ πλευρῶν τοῦ τυμπάνου τοῦ μεσαίου τρούλλου ὑπάρχουν «ρόδια» πινάκια.

III. Ἐκ τινων στοιχείων, σωζομένων ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ, συνάγεται ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἄλλοτε νάρθηξ, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἔφερε καὶ ζωγραφικὸν διάκοσμον, λείψανα τοῦ ὁποίου παρατηροῦνται εἰσέτι ἐπὶ τοῦ τοίχου.

4. Παυλόπουλον

Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐγένοντο: συμπλήρωσις καὶ στερέωσις τοιχοδομίας, ἔμφραξις ρωγμῶν, διασφάλισις τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ καὶ ἀνάσυρσις τῶν πλακῶν τῆς στέγης.

Ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς παρὰ τῇ 1η Περιφερείᾳ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Νίκη Μιχάλου, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς μεταβάσεώς της εἰς Εὐρυτανίαν πρὸς παρακολούθησιν τῶν γενομένων ἐργασιῶν, ἐπεσκέφθη καὶ ἐξήτασε καὶ ἄλλα μνημεῖα τοῦ Νομοῦ, ὡς ἀκολούθως:

Α΄. Καρπενήσιον

Ναὸς Παναγίας

Νέος ναὸς ἄνευ σημασίας. Κατεγράφησαν αἱ εἰκόνες:

1. Βαϊοφόρος (διαστ. 0,37 × 0,28 μ.). Καλῆς ἐπαρχιακῆς τέχνης (17ου - 18ου αἰ.).

2. Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου (διαστ. 0,32 × 0,28 μ.), μετ' αὐτοξύλου πλαισίου. Καλῆς ἐπαρχιακῆς τέχνης (17ου - 18ου αἰ.).

3. Ἔγερσις τοῦ Λαζάρου (διαστ. 0,30 × 0,27 μ.). Ἡ εἰκὼν αὕτη λίαν ἐπιμεμελημένης ἐκτελέσεως μεθ' ἁρμονικῆς ἀποδόσεως τῶν χρωμάτων, φέρει ἔντονον τὴν ἐπίδρασιν τῆς Παλαιολογείου τέχνης (15ου - 16ου αἰ.).

4. Ὑπαπαντή (διαστ. 0,45 × 0,335 μ.). Λαϊκῆς τέχνης. Εἰς ἕνα στίχον ἡ ἐπιγραφή: † *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ ἀναστάση ζούκη καὶ Κωνσταντίνου ζορώπουλου καὶ Θέου, βρασ....ντ'...ν 1812* (Πίν. 224 α).

Τὸ τρίπτυχον τοῦ 17ου αἰ., τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν ἄλλοτε εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας, δὲν ὑπάρχει σήμερον (βλ. Παν. Ἰ. Βασιλείου, Ἡ ἐκκλησία Ἁγία Τριάδα Καρπενησιοῦ, Ἀθήνα 1962, σ. 113, εἰκ. 55, 56 καὶ 57).

Β΄. Χωρίον Ἁγία Τριὰς

α) Ναὸς Προφήτου Ἠλιοῦ (Π. Ἰ. Βασιλείου, Ἡ Ἁγία Τριάδα Εὐρυτανίας, Ἀθήνα 1958)

Ὁ ξυλόστεγος, ὀρθογώνιος ἐν κατόψει, μονόχωρος (διαστ. ἐσωτ. 9.68 × 4.98 μ.), ἄνευ προβαλλούσης ἐξωτερικῶς κόγχης τοῦ ἱεροῦ, ναὸς τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ (Πίν. 223 β) εἶναι τὸ μόνον διασωθὲν κτίσμα ὁμωνύμου μονῆς, ἐξηφανισμένης σήμερον (βλ. Π. Ἰ. Βασιλείου, Ἡ Ἐπισκοπὴ Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων, Ἀθήνα 1960, σ. 78, εἰκ. 23).

Τὰς ἐσωτερικὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων καλύπτει ζωγραφικὸς διάκοσμος, ἔργον τῶν Εὐρυτάνων ζωγράφων τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 18ου αἰ. Γεωργίου Γεωργίου καὶ Γεωργίου Ἀναγνώστου, γνωστῶν καὶ ἐξ ἄλλων ναῶν, μαθητῶν τῆς σχολῆς Ἀγράφων. Εἰς τὴν θύραν εἰκονίζεται *ὁ Κτήτωρ τῆς Μονῆς Γαβριὴλ Ἱερομόναχος ἐκ τῆς αὐτῆς χώρας*. Σημειοῦται ὅτι εἰς τὸ τμῆμα τῆς τοιχοποιΐας, τὸ ὁποῖον ἔχει προστεθῆ ἐπὶ τοῦ ξυλίνου τέμπλου, εἰς μὲν τὴν πρὸς τὸ ἱερὸν πλευρὰν εἰκονίζονται ἡ Φιλοξενία καὶ ἡ Θεία Λειτουργία, εἰς δὲ τὴν πρὸς τὸν κυρίως ναὸν ἡ Σταύρωσις.

Κατεγράφησαν ἐπὶ τοῦ ξυλίνου τέμπλου τοῦ ναοῦ αἱ εἰκόνες: 1. Τῶν Ἁγίων Ἀσωμάτων, 2. Τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ (τοῦ ἔτους 1897), 3. Τῆς Παναγίας Ἐλεούσης (Π. Ἰ. Βασιλείου, Ἡ Ἁγία Τριάδα Εὐρυτανίας, εἰκ. 1,), 4. Τοῦ Χριστοῦ *Σωτὴρ τοῦ Κόσμου*, 5. Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (ἔ.ἀ., σ. 19, εἰκ. 20), 6. Τοῦ Ἁγίου Παρθενίου Λαμψάκου, 7. Τοῦ Εὐαγγελισμοῦ εἰς τὰ βημόθυρα (ἔ.ἀ., σ. 10, εἰκ. 14) καὶ 8. Τῆς Μεγάλης Δεήσεως εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ξυλίνου τέμπλου. Αἱ εἰκόνες αὗται χρονολογοῦνται εἰς τὸν 19ον αἰ.

β) Ναὸς Ἁγίου Βησσαρίωνος

Νέα ἐκκλησία μὲ ξυλόγλυπτον τέμπλον τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰ., Ἠπειρωτῶν τεχνιτῶν. Κατεγράφησαν: Εἰκὼν τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Χριστοῦ (διαστ. 0,34 × 0,285 μ.), λαϊκῆς τέχνης, 18ου - 19ου αἰ., μεταφερθεῖσα πρὸς ἀσφάλειαν ἐκ τοῦ κριθέντος ὡς ἑτοιμορρόπου ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος, καὶ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Βησσαρίωνος (διαστ. 0,96 × 0,535 μ.) (19ου αἰ.).

Γ΄. Χωρίον Ἁγία Παρασκευὴ

Εἶναι τοῦ τριχόρου ἁγιορειτικοῦ τύπου, οἰκοδομηθείς, συμφώνως πρὸς ἐντετειχισμένην εἰς τὸ Β. τοῖχον ἐπιγραφήν, εἰς τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. Κατεγράφησαν: Εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου, διαστ. 0,71 × 0,39 μ., καλῆς τέχνης τοῦ 1662, συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν εἰς τὴν κάτω δεξιὰ γωνίαν τῆς εἰκόνος: † *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ σήρου τοῦ Θεοδώρου ἔτη ἀπὸ Χριστοῦ ,αχξβ (=1662)*.

Ὀλίγον κάτωθεν τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἡ αὐτὴ χρονολογία κατὰ τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονολογικὸν σύστημα: *,ZPO* (= 1662).

Δ΄. Χωρίον Στένωμα

Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς

Νέα ἐκκλησία. Κατεγράφησαν: 1. Εἰκὼν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς (διαστ. 0,86 × 0,52 μ.), καλῆς τέχνης τοῦ 18ου αἰῶνος. 2. Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ Χριστοῦ (διαστ. 0,86 × 0,57 μ.), ὁμοίας τῇ προηγουμένῃ τέχνης καὶ χρονολογίας. 3. Εἰκὼν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (διαστ. 0,86 × 0,53 μ.), καλῆς τέχνης τοῦ 1712 συμφώνως πρὸς ἐπιγραφήν: *Χεὶρ εὐτελοῦς ἀναγνώστου ζωγράφου ἐκ κόμης σακαρέτζι·* εἰς τὴν δεξιάν: *ἔτους 1712 ἐν μηνῖ Ἰουναρίῳ - 11* (Π. Πουλίτσα, Ἐπιγραφαί, ἐνθυμίσεις καὶ σιγίλλια ἐξ Εὐρυτανίας, ἐν ΕΕΒΣ Γ΄ (1926), σ. 263). 4. Εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ *ὁ Σωτὴρ* (διαστ. 0,86 × 0,55 μ.), ἰδίας τέχνης καὶ χρονολογίας πρὸς τὰς προηγουμένας. 5. Εἰ-

κὼν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (διαστ. 0,86 × 0,55 μ.), εἰς τὸν γνωστὸν μεταβυζαντινὸν τύπον τοῦ ἐνσάρκου Ἀγγέλου, τῆς αὐτῆς τέχνης καὶ χρονολογίας πρὸς προηγουμένας. 6. Εἰκὼν Ἁγ. Ἀθανασίου ὑπὸ τὴν ἐσφαλμένην ἐπωνυμίαν *Ἀλεξανδρεὺς* ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *ὁ Ἀλεξανδρείας* (διαστ. 0,86×0,53 μ.), ὁμοία πρὸς τὰς προηγουμένας. Αἱ ἓξ αὗται εἰκόνες, ὡς ἀποτελοῦσαι μίαν ὁμάδα ἀπὸ ἀπόψεως τέχνης, χρονολογήσεως καὶ διαστάσεων, εἶναι προφανὲς ὅτι ἀνῆκον εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ τέμπλον. Ἕτεραι πέντε εἰκόνες, ἤτοι: 7. Ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος (διαστ. 0,28 × 0,26 μ.). 8. Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου (διαστ. 0,28×0,26 μ.). 9. Ἡ Ἀποτομὴ τῆς κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου (διαστ. 0,265×0,273 μ.). 10. Ἡ Πεντηκοστὴ (διαστ. 0,263×0,267 μ.) καὶ 11. Ἡ Σταύρωσις (διαστ. 0,225×0,235 μ.), δυνάμεναι νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς ἔργα καλῆς τέχνης τοῦ τέλους τοῦ 17ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος, προέρχονται ἐκ τῆς ζώνης τοῦ Δωδεκαόρτου τέμπλου τινός· ἐκ τέμπλου ἐπίσης προέρχεται καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 12 εἰκὼν τῆς Μεταμορφώσεως, λαϊκῆς τέχνης τοῦ 19ου αἰῶνος.

Ε΄. Χωρίον Παυλόπουλον

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου

Εἶναι μονόκλιτος μετὰ νάρθηκος (ἀνακατασκευασθέντος τὸ 1904), συνολικῶν διαστάσεων 13.50×6.50 μ., μεθ' ἡμικυκλικῆς ἀψῖδος ἱεροῦ, φέρει ἐσωτερικῶς ξυλίνην ὁριζόντιον ὀροφὴν καὶ ἐξωτερικῶς στέγην ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν, ἥτις, κατὰ προφορικὴν μαρτυρίαν τῶν κατοίκων, ἐπεσκευάσθη ἐν ἔτει 1884.

Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, ὁ ὁποῖος κατελάμβανεν ἀρχικῶς ὅλας τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ ναοῦ, σώζονται σήμερον, εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν σύνολα εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ νάρθηκος, εἰς τὸν δυτικόν, τὸν βόρειον καὶ ἐν μέρει τὸν νότιον τοῖχον τοῦ κυρίως ναοῦ, εἰς τὸν βόρειον καὶ ἐν μέρει εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ ἱεροῦ βήματος. Σημειοῦται ὅτι ἡ Δευτέρα Παρουσία εἰκονίζεται εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ νάρθηκος, ὁ δὲ Ἀναπεσὼν εἰς τὸ ὑπέρθυρον τῆς ἀπὸ τούτου εἰς τὸν κυρίως ναὸν εἰσόδου.

Διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου διεσώθησαν δύο μαρτυρίαι:

α) Ἐπιγραφὴ ὑπὲρ τὴν δυτικὴν θύραν τοῦ κυρίως ναοῦ:

ΑΝΕΣΤΟΡΙΘΗ ΟΥΤΟΣ [Ο]ΘΥΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ
ΕΝΔΟΞΟΥ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΜΥΡΟΒΛΥΤΟΥ
ΔΗΑ ΣΗΝΔΡΟΜΗΣ ΤΕ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ ΙΕΡΕΟΣ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΒΟΝ[ΤΟΣ]
ΚΩ ΙΑΚΩΒΟΥ
ΕΤΗ ΑΠΟ ΧΟΥ
ΑΧξζ΄ (1666)

β) Ἑτέρα χρονολογία εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ἱεροῦ:

ΕΤΗ ΖΡξζ (=7167=1659)

Αἱ χρονολογίαι δύνανται νὰ ἀναγνωσθοῦν ὡς ἑξῆς:

α) ΑΧηζ΄ (=1696) *καὶ β) ζΡηζ΄*(=7197=1689).

Κατεγράφησαν τὰ ἑξῆς:

1. Εἰκὼν τῆς Ὁδηγητρίας (διαστ. 0,875× 0,565 μ.), καλῆς τέχνης τοῦ 17ου αἰῶνος πιθανῶς. 2. Εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (διαστ. 0,37×0,275 μ.), φέρει τὴν ἐπιγραφήν: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Στεφάνου.* 3. Εὐαγγέλιον ἐκδόσεως Βενετίας τοῦ ἔτους 1785, *μετατυπωθὲν* ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου Νοταρᾶ. 4. Τριῴδιον ἐκδόσεως Βενετίας τοῦ ἔτους 1777. 5. Εὐχολόγιον ἐκδόσεως Βενετίας τοῦ 1877. 6. Εὐαγγέλιον ἐκδόσεως Βενετίας τοῦ 1883.

Ϛ΄. Χωρίον Μάραθος

Ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν

Γνωστὸς ἤδη ἐκ προηγουμένων δημοσιεύσεων (βλ. ἀνωτέρω σ. 280).

Κατεγράφησαν τὰ ἑξῆς: 1. Εἰκὼν *Ρόδον τὸ Ἀμάραντον* (διαστ. 0,63 × 0,415 μ.), δίζωνος μὲ τοὺς Ἁγίους Γεώργιον καὶ Δημήτριον κάτω, καλῆς τέχνης τοῦ 18ου αἰῶνος. 2. Εἰκὼν τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα (διαστ. 0,54×0,34 μ.), λαϊκῆς τέχνης 18ου - 19ου αἰ., 3. Ἓξ εἰκόνες εἰς τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον τοῦ 18ου αἰῶνος, ἤτοι: Ἅγ. Δημήτριος (διαστ. 0,92×0,46 μ.), Σύναξις τῶν Ἀρχαγγέλων (διαστ. 0,92×0,55 μ.), ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ (διαστ. 0.92×0,55 μ.), ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος (διαστ. 0,92×0,55 μ.), ὁ Χριστὸς ὡς Μέγας Ἀρχιερεύς, ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος μὲ ἐπιγραφήν: *Δέησις Ἰωάννου Ἀναγνώστου 1746*, οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ ὁ Ἅγιος Σεραφείμ (διαστ. 0,92×0,54 μ.), 4. Εἰκὼν τῆς Ψηλαφήσεως τοῦ Θωμᾶ (διαστ. 0,26× 0,21 μ.), λαϊκῆς τέχνης.

Ζ΄. Χωρίον Κερασοχώρι, τέως Κεράσοβον

Ναὸς Παναγίας

Μονόκλιτος ναΐσκος μετὰ νάρθηκος καὶ κτιστοῦ τέμπλου. Διασώζει τοιχογραφίας τοῦ ἔτους

ΑΨΙΣ' (1716) (ὡς ἀναγράφεται εἰς ἐπιγραφὴν ἄνω τῆς Δ. θύρας τοῦ κυρίως ναοῦ), εἰς τὸν Α. τοῖχον τοῦ νάρθηκος καὶ εἰς τὸν Β. καὶ Δ. τοῖχον τοῦ κυρίως ναοῦ.

Η'. Χωρίον Δάφνη

Μονὴ Μεταμορφώσεως

Ἡ μονὴ εὑρίσκετο εἰς ἀπόστασιν περίπου ἡμισείας ὥρας ἀπὸ τοῦ χωρίου, ὑπῆρξε δὲ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὁ ἐνοριακὸς ναὸς τούτου. Ἐκ τῶν πληξάντων τὴν Εὐρυτανίαν σεισμῶν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 1966 τὰ μὲν κελλία τῆς μονῆς, εἰς δύο ὀρόφους, ὑπέστησαν σοβαρωτάτας ζημίας, ὁ δὲ ναὸς κατεστράφη ὁλοσχερῶς. Ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ (Πίν. 224 β) ἐξάγεται, ὅτι οὗτος ἦτο τετρακιόνιος σταυροειδὴς μετὰ τρούλλου, τοῦ τριχόρου ἁγιορειτικοῦ τύπου, μετὰ Προθέσεως καὶ Διακονικοῦ καλυπτομένων διὰ φουρνικῶν. Δὲν διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ζωγραφικοῦ διακόσμου.

Θ'. Χωρίον Ἀνατολικὴ Φραγκίστα

α) Ναὸς Σωτῆρος

Ἐγένετο ἐξέτασις τῶν ζημιῶν τῶν προξενηθεισῶν ἐκ τῶν σεισμῶν τοῦ 1966 εἰς τὸ κτήριον καὶ τὸν ζωγραφικὸν διάκοσμον τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος, γνωστοῦ ἐκ προγενεστέρας δημοσιεύσεως (ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 185, Πίν. 214 γ).

β) Ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων

Ἐντὸς τοῦ νέου τούτου ναοῦ κατεγράφησαν: 1. Εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (διαστ. 0,69×0,46 μ.) τοῦ ἔτους 1731. Μετεφέρθη πρὸς φύλαξιν ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος, εἰς τοῦ ὁποίου τὸ τέμπλον ἀνῆκε. 2. Ἀργυροῦς σταυρὸς μὲ τὰς σκηνὰς τῆς Σταυρώσεως εἰς τὴν μίαν ὄψιν καὶ τῆς Βαπτίσεως εἰς τὴν ἑτέραν καὶ τὰ σύμβολα τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν εἰς τὰς κεραίας. Εἰς τὴν βάσιν ἡ ἐπιγραφή: *† Χατζηδηονίσυος [τὸν Σταυρὸν τοῦ]τῳ* (=τοῦτον) *ἀφηέροσε [ε]ις τω[ν Ἱερὸν Ναὸν] τις Μεταμορφόσεος τοῦ Σωτίρος † / ἐν ἔτη 1681.*

γ) Ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς τὸ Νεκροταφεῖον

Ἐγένετο ἐξέτασις τῆς καταστάσεως τοῦ ναοῦ τούτου, γνωστοῦ ἐκ παλαιοτέρας δημοσιεύσεως (ΑΔ ἔ.ἀ., σ. 185). Κατεγράφη τρίπτυχον μὲ τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου εἰς τὸ μεσαῖον φύλλον καὶ ἁγίους εἰς τὰ ἄλλα δύο, ὡς τὸν Ἀντώνιον, τὸν Νικόλαον κ.ἄ. Ἔργον λαϊκῆς τέχνης τοῦ 18ου - 19ου αἰῶνος.

Ι'. Χωρίον Βράχα

Μονὴ Μεταμορφώσεως

Ἐγένετο ἐξέτασις τῆς καταστάσεως καὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς μονῆς, τῆς ὁποίας σύντομον περιγραφὴν βλ. εἰς ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 337.

ΙΑ.' Χωρίον Φουρνᾶς

Ναοὶ Μεταμορφώσεως καὶ Ἁγίου Νικολάου

Ἐξητάσθη ἡ κατάστασις ἀμφοτέρων τῶν ναῶν, περὶ τῶν ὁποίων βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 337.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Μονὴ Μυρτιᾶς

Τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς Μυρτιᾶς[1] εἶχε κατὰ καιροὺς ὑποστῆ σοβαρὰς ζημίας ἀπὸ σεισμοὺς καὶ καθιζήσεις. Ἰδιαιτέρως ἐπικίνδυνοι ἦσαν αἱ διαμπερεῖς ρωγμαὶ εἰς τὰς καμάρας τοῦ Δ. καὶ τοῦ Ν. σκέλους τοῦ σταυροῦ τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ εἰς τὴν καμάραν τοῦ ἱεροῦ (παλαιοῦ καθολικοῦ), ἡ ὁποία μάλιστα εἶχεν ὑποστῆ καὶ στατικὴν μετατόπισιν. Μέρος τῆς κεραμώσεως ἦτο κατεστραμμένον, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑφίστανται σοβαρὰς φθορὰς τὸ κτήριον καὶ αἱ πολύτιμοι τοιχογραφίαι, ἀναγόμεναι εἰς τοὺς 12ον, 15ον καὶ 16ον αἰῶνας.

Ὑπὸ τὴν ἄμεσον παρακολούθησιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Εὐθυμίου Τσιγαρίδα ἐξετελέσθησαν αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι:

1) Καθαίρεσις τῶν κεράμων καὶ ἀφαίρεσις τῶν μεταξὺ κεραμώσεως καὶ θόλων ἀδρανῶν ὑλικῶν (μπάζων). 2) Ἔμφραξις τῶν ρωγμῶν καὶ στερέωσις τῶν λίθων δι' ὑδαροῦς σιμεντοκονίας. 3) Στερέωσις τῆς καμάρας τοῦ ἱεροῦ (παλαιοῦ καθολικοῦ) διὰ τριῶν ζωνῶν ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος, πλάτους 1 μ. περίπου, τὰ μεταξὺ τῶν ὁποίων κενὰ ἐπληρώθησαν διὰ κισηροκονιάματος. Στερέωσις τῶν καμαρῶν τοῦ Δ. καὶ τοῦ Ν. σκέλους τοῦ σταυροῦ διὰ μανδυῶν ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος. Κάλυψις τῶν λοιπῶν θόλων τοῦ κυρίως ναοῦ δι' ἁπλῆς σιμεντοκονίας. 4) Ἐπάλειψις τῶν στεγῶν διὰ μονωτικοῦ ὑλικοῦ. 5) Πλήρωσις τῶν μεταξὺ θόλων καὶ κεραμώσεως κενῶν διὰ κισήρεως. 6) Ἀνακεράμωσις.

Κατὰ μῆκος τοῦ Α. καὶ τοῦ Β. τοίχου κατεσκευάσθη χαμηλὸν πεζούλιον διὰ τὴν ἀπορροὴν τῶν ὑδάτων.

Ἤδη ἐπιβάλλεται ἡ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν, αἵτινες ἐμφανίζουν ἐπικινδύνους ρωγμὰς καὶ διογκώσεις. Σχετικὴ εἰσήγησις ἐγένετο ἁρμοδίως.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν, ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ κ. Τσιγαρίδα καμαροσκεπὴς σῦριγξ, ὕψ. 1.20 καὶ πλ. 1.55 μ., βαίνουσα παραλλήλως τοῦ Β. τοίχου τοῦ περιβόλου τῆς μονῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν 1 μ. ἀπ' αὐτοῦ, εἰς θέσιν ὅπου πρὸ τοῦ πολέμου ὑπῆρχον κελλία. Ἡ σῦριγξ, στενουμένη πρὸς Δ., δύναται νὰ χρονολογηθῇ ἐκ τῆς δι' ἀσβεστολίθων τοιχοποιΐας ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Μετὰ τὴν ἔρευναν ἡ σῦριγξ ἐκαλύφθη ἐκ νέου, σημειωθείσης τῆς ὀπῆς καθόδου διὰ λιθίνης πλακός.

Εἰς θέσιν **Μετόχι** τοῦ χωρίου Κάτω Μυρτιὰ σώζονται τὰ ἐρείπια οἰκήματος ἀνήκοντος πιθανῶς εἰς μετόχιον τῆς μονῆς Μυρτιᾶς, δεδομένου ὅτι ἡ περιοχὴ ἀνῆκεν ἄλλοτε εἰς τὴν μονήν. Τὸ κτήριον χρονολογεῖται εἰς τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς Τουρκοκρατίας, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς τοιχοποιΐας καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν τόξων τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων, ἀναλόγων πρὸς τὴν τῶν τοξοστοιχιῶν τῶν κελλίων τῆς μονῆς[2].

Παναγία Πρεβέντζας

Εἰς τὸν συνοικισμὸν Πρεβέντζα τῆς κοινότητος Μαλατέϊκων Βάλτου καὶ εἰς ἀπόστασιν 200 μ. περίπου ἀπὸ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἀχελῴου, σώζεται μονόχωρος ξυλόστεγος δρομικὸς ναὸς μετὰ νάρθηκος, ἀναγόμενος εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Δεσποτάτου καὶ τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου (Πίν. 225 α). Οὗτος ἦτο ἀρχικῶς τρίκλιτος ξυλόστεγος βασιλική, μετὰ τριῶν τριπλεύρων ἁψίδων. Τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τῶν πλαγίων κλιτῶν σώζονται σήμερον μόνον τὰ θεμέλια.

Ὁ κυρίως ναὸς ἔχει διαστάσεις περ. 12.50 × 5.20 μ. (ἄνευ τῆς τριπλεύρου ἁψῖδος), ὁ νάρθηξ περ. 3.80 × 11 μ. Τὸ μνημεῖον εἶναι ᾠκοδομημένον διὰ πρασίνων πλακοειδῶν λίθων τοποθετημένων ἐντὸς ἀφθόνου κονιάματος. Εἰς τὸ ἀνώτερον τμῆμα τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ ὑπεράνω ὀδοντωτῆς ταινίας, διαθεούσης ὁλόκληρον τὴν πλευράν, παρεμβάλλονται εἰς μὲν τοὺς ὁριζοντίους ἁρμοὺς μία, εἰς δὲ τοὺς καθέτους μία ἕως τρεῖς πλίνθοι. Τὰ παράθυρα ἔχουν πλίνθινα τοξωτὰ πλαίσια περιβαλλόμενα ὑπὸ ὀδοντωτῶν ταινιῶν. Ἡ ἁψὶς φέρει πλουσιώτατον κεραμοπλαστικὸν διάκοσμον ὀδοντωτῶν ταινιῶν, μαιάνδρων, δισέψιλον, συνεχῶν τεθλασμένων γραμμῶν, ἀνεστραμμένου λατινικοῦ σῖγμα, πριονωτῶν καὶ κλειδοσχήμων πλίνθων (Πίν. 225 β). Τὸ παράθυρον τῆς ἁψῖδος εἶναι δίλοβον, τοῦ Δ. ἀετώματος μονόλοβον μὲ τεταρτοκυκλικὰ πτερύγια. Ἀμφότερα τὰ ἀετώματα κοσμοῦνται ὑπὸ πλίνθων διατεταγμένων κατ' ἀντινώτους ὀρθὰς γωνίας. Εἰς τὸ Α. ἀέτωμα καὶ εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς ἁψῖδος σώζονται εἰς κακὴν κατάστασιν δύο δίστιχοι πλίνθιναι ἐπιγραφαί. Μεγάλη ρωγμὴ διαθέει καθέτως τὴν ἁψῖδα. Ὁ κυρίως ναὸς καλύπτεται ὑπὸ δικλινοῦς, ὁ νάρθηξ ὑπὸ μονοκλινοῦς στέγης ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν.

1. Α. Ὀρλάνδος, ΑΒΜΕ Θ' (1961), σ. 74 - 112.

2. Ἔ.ἀ., σ. 78 - 79.

Ὁ κυρίως ναὸς εἶναι κατάγραφος, σημαντικὸν ὅμως τμῆμα τῶν τοιχογραφιῶν ἔχει καταπέσει, ἐνῷ αἱ ὑπόλοιποι παρουσιάζουν διογκώσεις, ἀπολεπίσεις καὶ ρωγμάς.

Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ εἰκονίζεται ἐπὶ ἐνάστρου βάθους ἡ Θεοτόκος ἱσταμένη ἐπὶ ὑποποδίου, δεομένη, μὲ τὸν Χριστὸν ἐν μεταλλίῳ πρὸ τοῦ στήθους. Εἰς τὴν ἀμέσως κατωτέραν ζώνην παρίσταται εἰς τὸ κέντρον ὁ Ἀμνός (Χριστὸς ἐντὸς δισκαρίου ἐπὶ Ἁγίας Τραπέζης καλυπτομένης ὑπὸ κουβουκλίου μεταξὺ δύο ἀγγέλων κρατούντων ριπίδια) (Πίν. 226 α), ἀριστερὰ ἡ Μετάληψις καὶ δεξιὰ ἡ Μετάδοσις. Εἰς τὴν κατωτάτην ζώνην, ἑκατέρωθεν τοῦ παραθύρου, εἰκονίζονται τέσσαρες ἱεράρχαι συλλειτουργοῦντες· δεύτερος ἐξ ἀριστερῶν εἶναι ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, τρίτος ὁ Μέγας Βασίλειος (Πίν. 226 β).

Εἰς τὸ μέτωπον τῆς ἁψῖδος εἰκονίζονται: εἰς τὸ ἀέτωμα ἡ Ἀνάληψις· ἑκατέρωθεν τοῦ τεταρτοσφαιρίου ὁ Εὐαγγελισμός· ἔτι κατωτέρω, ἀριστερὰ ὁ ἅγιος διάκονος Ἴσαυρος καὶ δεξιὰ ἀδιάγνωστος μετωπικὸς ἱεράρχης· τέλος εἰς τὴν κατωτάτην ζώνην, ἀριστερὰ ἐντὸς κόγχης, ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος κρατῶν λιβανωτίδα καὶ σταυρὸν (Πίν. 227) καὶ δεξιὰ ὁ Ἅγιος Ρωμανὸς ὁ Μελῳδός.

Ἡ διακόσμησις τοῦ Δ. καὶ τῶν πλαγίων τοίχων διαιρεῖται εἰς τέσσαρας ζώνας. Ἐκ τούτων ἡ κατωτάτη, ὅπου παρίστανται ὁλόσωμοι ἅγιοι, εἶναι κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος ἀσβεστόχριστος, ἐνῷ ἡ ἀνωτάτη εἶναι σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου κατεστραμμένη.

Ἀπὸ τὴν κατωτάτην ζώνην τοῦ Ν. τοίχου διακρίνονται μόνον τρεῖς συλλειτουργοῦντες ἱεράρχαι ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ. Εἰς τὴν δευτέραν ζώνην εἰκονίζονται ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ δύο σκηναὶ τοῦ Θεομητορικοῦ κύκλου, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ δευτέρα τὸ Γενέσιον, ἡ Θεοτόκος κάτωθι τόξου, ἀδιάγνωστος σκηνή, ἡ Προδοσία καὶ ὁ Ἐμπαιγμός. Ἐκ τῆς τρίτης ζώνης σώζονται ὁ Ἀσπασμὸς εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὰ καὶ ὀλίγα σπαράγματα τῶν ὑπολοίπων παραστάσεων, πλὴν ἑνὸς εὐαγγελιστοῦ μεταξὺ τῶν δύο πρὸς τὰ δεξιὰ παραθύρων. Ἡ τετάρτη ζώνη εἶναι τελείως κατεστραμμένη, πλὴν δύο ἀγγέλων εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον.

Ὁλόκληρον τὴν δευτέραν ζώνην τοῦ Δ. τοίχου καταλαμβάνει ἡ Σταύρωσις. Εἰς τὴν τρίτην εἰκονίζονται ἀριστερὰ ἀδιάγνωστος σκηνὴ καὶ δεξιὰ ἡ Βαϊοφόρος, ἐνῷ εἰς τὴν τετάρτην ζώνην (εἰς τὸ ἀέτωμα, ἑκατέρωθεν τοῦ μονολόβου παραθύρου), παρίσταται ἡ Πεντηκοστή.

Ἀπὸ τὴν κατωτέραν ζώνην τῆς Β. πλευρᾶς διέφυγον τὴν ἀσβεστόχρισιν μόνον ὀξυγένης στρατιωτικὸς ἅγιος (Θεόδωρος;) καί, παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν, ὁ ἅγιος Εὔπλους. Εἰς τὴν δευτέραν ζώνην εἰκονίζονται ἐκ Δ. πρὸς Α. ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος, ἀδιάγνωστος σκηνή, ἡ Κοίμησις, ἑτέρα ἀδιάγνωστος σκηνή, ἅγιος πάρισος πρὸς τὴν Θεοτόκον τοῦ Ν. τοίχου, τὰ Εἰσόδια καὶ ἡ Προσένεξις τῶν Δώρων. Ἐκ τῆς τρίτης ζώνης σώζονται μόνον ἔνθρονος εὐαγγελιστὴς μεταξὺ τῶν δυτικῶν παραθύρων καί, ὑπεράνω τῆς Κοιμήσεως, αἱ Μυροφόροι εἰς τὸ μνῆμα. Ἡ τετάρτη ζώνη εἶναι τελείως κατεστραμμένη.

Ὑπεράνω τῆς ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναὸν εἰσόδου ὑπάρχει ἀβαθὴς κόγχη, ὅπου εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος Ὁδηγήτρια ἐν προτομῇ, μεταξὺ δύο σεβιζόντων ἀγγέλων. Τῶν λοιπῶν τοιχογραφιῶν τοῦ νάρθηκος σώζονται ἐλάχιστα δυσδιάκριτα λείψανα.

Δεδομένου ὅτι ὁ ναὸς πρόκειται νὰ κατακλυσθῇ ἀπὸ τὴν λίμνην τοῦ φράγματος Καστρακίου τῆς Δ.Ε.Η., ἐγένοντο ἐνέργειαι διὰ τὴν ἔγκαιρον ἀποτύπωσιν τοῦ μνημείου, ἀποτείχισιν τῶν τοιχογραφιῶν καὶ μικρὰν σκαφικὴν ἔρευναν τῆς περιοχῆς.

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ - ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Ι. ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Ἰωαννίνων: Συνεργεῖον εἰδικευμένων τεχνιτῶν ἐπραγματοποίησε τὴν μεταφορὰν τῶν μεγάλου βάρους γλυπτῶν ἀπὸ τοῦ Δημοτικοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων εἰς τὸ νέον Μουσεῖον, ὁλοκληρωθείσης οὕτω τῆς συγκεντρώσεως τῶν μέχρι τοῦδε ἐκεῖ στεγαζομένων ἀρχαίων ἀντικειμένων.

Αἱ ἐντὸς τοῦ Μουσείου γενόμεναι ἐργασίαι συνίσταντο ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν συνέχισιν τῆς καταγραφῆς τῶν ἀρχαίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ προετοιμασίαν τούτων πρὸς ἔκθεσιν.

Μουσεῖον Νικοπόλεως: Ἤρχισεν ἡ καταγραφὴ τῶν γλυπτῶν καὶ ἐγένετο τακτοποίησις τῶν μὴ προοριζομένων πρὸς ἔκθεσιν ἐπὶ τῶν πέριξ τοῦ Μουσείου κατασκευασθέντων ἀναβαθμῶν.

ΙΙ. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΗΣ

1. Ἄρτα: Κατὰ τὰς ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας γενομένας ἐργασίας στερεώσεως τοῦ θεμελίου τοῦ Β. τοίχου τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, εἰς βάθ. 1.50 ἀπὸ τῆς συγχρόνου ἐπιφανείας καὶ εἰς μῆκ. 4.37 μ., ἀπεκαλύφθη εὐθύγραμμον θεμέλιον ἀρχαίου οἰκοδομήματος (Πίν. 228 γ). Μὲ ἐλαφρὰν ἀπόκλισιν ΒΑ.- ΝΔ. χωρεῖ ὑπὸ τὸν χριστιανικὸν ναόν, ὁ ὁποῖος θεμελιοῦται ἐπ' αὐτοῦ βαίνων ἐπὶ λιθίνων ὑποστηριγμάτων, ὕψ. 0,20 μ. Σώζεται εἰς ὕψος ἑνὸς μόνον δόμου· αἱ ἐξ ἐντοπίου ἀσβεστολίθου λιθοπλινθίδες ἔχουν ὕψ. 0,43 καὶ μῆκ. 0,60 - 1.11 μ. Τὰ περισυλλεγέντα ὄστρακα ἐκ τοῦ βάθους τῶν θεμελίων εἶναι μελαμβαφῆ κλασσικῶν χρόνων.

Εἰς τὴν στοὰν τῆς Ἁγίας Θεοδώρας ἀπέκειτο δωρικὸν πώρινον κιονόκρανον, διαστ. 0,54 × 0,54 μ. (διαμ. 0,40 μ.), ἀγνώστου προελεύσεως, μεταφερθὲν εἰς τὴν Συλλογὴν Παρηγορητίσσης.

2. Πλακανίδα Φλωριάδος Βάλτου: Εἰς τὸν λόφον Πλακανίδα τῆς κοινότητος Φλωριάδος Βάλτου, εὑρισκόμενον κατὰ τὰ σύνορα τῶν Νομῶν Ἄρτης καὶ Αἰτωλοακαρνανίας, ὁ Χριστόφ. Ὀδυσ. Ἀνδρούτσος ἀνεῦρεν εἰς τὴν παρυφὴν ἀγροτικοῦ δρόμου καὶ παρέδωσεν εἰς τὴν Συλλογὴν Παρηγορητίσσης Ἄρτης θησαυρὸν ἐξ 180 χαλκῶν ρωμαϊκῶν νομισμάτων τῆς Νικοπόλεως. Τὸ εὕρημα ἐχρονολογήθη ὑπὸ τῆς δημοσιευσάσης ἤδη τοῦτο Διευθυντρίας τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν κ. Μάντως Οἰκονομίδου εἰς τοὺς 1ον - 3ον μ.Χ. αἰῶνας [1]. Ὁ λόφος Πλακανίδα βρίθει ὀστράκων ρωμαϊκῶν χρόνων, οὐδὲν ὅμως θεμέλιον παρετηρήθη.

3. Γιαννιώτιον Κλειδίου Ἄρτης: Κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγ. Ἰωάννου, εἰς τὸν συνοικισμὸν Γιαννιώτιον τῆς κοινότητος Κλειδίου, εὑρέθη καὶ κατεστράφη κιβωτιόσχημος τάφος, μήκ. 1 καὶ βάθ. 0,80 μ.[2]. Περιεῖχε τὰ ὀστᾶ νεκροῦ ὡρίμου ἡλικίας καὶ ἐκ τῶν κτερισμάτων του παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ ἱερέως Βασιλείου Θεοχάρη τὰ εἰς τὸν Πίν. 228 α εἰκονιζόμενα:

1) Χαλκοῦν μονόστομον μαχαιρίδιον μὲ εὐθεῖαν ράχιν καὶ δύο ἥλους εἰς τὴν εὐθύγραμμον βάσιν τῆς λεπίδος. Ἡ ἔλλειψις ὀξείας ἀπολήξεως διὰ τὴν στερέωσιν τῆς λαβῆς εἶναι πρώϊμον στοιχεῖον [3], δυνάμενον νὰ χρονολογήσῃ τὸ μαχαιρίδιον εἰς τὴν ΜΕ περίοδον, ὅπου ὁδηγεῖ καὶ ἡ συστολὴ τοῦ νεκροῦ ἐντὸς κιβωτιοσχήμου τάφου μικρῶν διαστάσεων. 2) Τὸ ἥμισυ περίπου σφαιρικοῦ διώτου ἀγγείου ἐκ χονδροκόκκου κιτρίνου πηλοῦ. 3) Τὸ κατὰ τὴν περιοχὴν τῆς ταινιωτῆς ὑπερυψωμένης λαβῆς τμῆμα κανθάρου, μετὰ χαμηλοῦ χείλους. Πηλὸς καστανομέλας.

Εἰς ὀλίγων χιλιομέτρων ἀπόστασιν ἀπὸ τὸν συνοικισμὸν Γιαννιώτιον ὑψοῦται ἡ δασώδης ἀρχαία ἀκρόπολις «Κάστρον τοῦ Ἡρακλέους», ὅπου σώζεται διπλοῦς περίβολος τειχῶν. Ὁ ἐσώτερος σύγκειται ἐκ κροκαλοπαγῶν ἀκανονίστου σχήματος ὀγκολίθων, σωζομένων μέχρις ὕψ. 2.15 μ., ἰδίως κατὰ τὴν Α. πλευράν (Πίν. 229 α). Ὁ ἐξωτερικὸς ἔχει πολὺ μεγαλυτέραν περίμετρον καὶ εἶναι κατεσκευασμένος ἐξ εἰργασμένων ἀσβεστολίθων εἰς ψευδοϊσόδομον σύστημα (Πίν. 229 β), κατὰ διαστήματα δὲ ὑπάρχουν μεγάλοι ὀρθογώνιοι πύργοι. Ὄστρακα ἀγγείων δὲν εὑρέθησαν.

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

1. Παραμυθιά: Εἰς τὴν θέσιν Χούβιανη, περὶ τὰ 2 χλμ. πρὸς Ν. τῆς Παραμυθιᾶς καὶ ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ, σώζονται λείψανα ἀρχαίων τειχῶν, ἐπὶ χθαμαλοῦ λόφου. Εἰς ἀγρὸν μεταξὺ τοῦ λόφου τούτου καὶ τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ χάνδαξ, ἀνοιγεὶς διὰ τὴν διέλευσιν ὑδρευτικοῦ ἀγωγοῦ,

1. ΑΕ 1967, σ. 91-114. Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς νομισματοκοπίας τῆς Νικοπόλεως.

2. Αἱ πληροφορίαι ὀφείλονται εἰς τὸν ἱερέα τῆς Ἐνορείας Ρεικίων Γιαννιωτίου, αἰδεσ. κ. Βασ. Χρ. Θεοχάρην.

3. Σ. Δάκαρης, Προϊστορικοὶ τάφοι παρὰ τὸ Καλμπάκι Ἰωαννίνων, ἐν ΑΕ 1956, σ. 126. N. Sandars, PPS 1948, σ. 175, 183 κ.ἑ.

ἀπεκάλυψε τὴν ὕπαρξιν πλινθοκτίστου ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος, μὲ ἀψιδωτοὺς ὑπογείους χώρους.

2. Σαγιάδα Ἡγουμενίτσης : Πρὸς Ν. τοῦ ὑψώματος Μαστιλίτσα διέρχεται ὁ ποταμὸς Καλαμᾶς. Πρὸς Δ. τῆς ἐκεῖ ὑπαρχούσης γεφύρας καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ, ἡ συνεπείᾳ τῆς ἀνομβρίας κάθοδος τῆς στάθμης τῶν ὑδάτων ἀπεκάλυψεν ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον ἐκ κιβωτιοσχήμων καὶ κεραμοσκεπῶν τάφων, εἰς βάθος 2.50 - 3 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Οἱ κιβωτιόσχημοι ἀνήκουν εἰς τοὺς κλασσικοὺς καὶ ἑλληνιστικοὺς χρόνους· ἐξ ἑνὸς τούτων προέρχεται ἡ ἐν Πίν. 228 β (Α) εἰκονιζομένη οἰνοχόη, τύπου VIII, τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.[4]. Οἱ κεραμοσκεπεῖς ἀνάγονται εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἐκ τῶν εὑρεθέντων εἰς τὰ στόματα τῶν νεκρῶν νομισμάτων.

Συστηματικὴ ἔρευνα οὐδενὸς ἐκ τῶν τάφων ἐπεχειρήθη, λόγῳ ἐνάρξεως τῶν βροχῶν. Εἰς ἀπόστασιν 4-5 χλμ. πρὸς Α. ὑψοῦται ἡ ἀρχαία ἀκρόπολις καὶ πόλις Γκούμανη, ἡ πρωτεύουσα ἴσως τῶν Θεσπρωτῶν Γιτάνη [5], εἰς τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν φαίνεται νὰ ἀνήκῃ τὸ νεκροταφεῖον, διότι ἔχει ἤδη ἐντοπισθῆ τὸ ἰδικόν της πολὺ πλησίον τῆς ἀκροπόλεως [6].

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1. Βίτσα Ζαγορίου. Διὰ δευτέραν περίοδον [7] διεξήχθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου καὶ συνοικισμοῦ εἰς Βίτσαν Ζαγορίου. Ἐπιστημονικὴ βοηθὸς διετέλεσεν ἡ πτυχιοῦχος ἀρχαιολόγος δ. Ἑλ. Ζαγανιάρη, ἡ ὁποία εἶχε τὴν ἐποπτείαν τοῦ τομέως τοῦ συνοικισμοῦ, ἐνῷ ἐπί τι διάστημα προθύμως προσέφερον τὴν βοήθειάν των αἱ φοιτήτριαι τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Μονάχου δδ. Βάσω Ζάχου καὶ Μάρω Μαριολέα.

Α΄. Ἀνασκαφὴ νεκροταφείου

Ἐπεδιώχθη ἡ εὕρεσις τοῦ Δ. καὶ Ν. ὁρίου τοῦ νεκροταφείου. Οὕτως ἠνοίχθησαν δύο μεγάλαι τομαί, ὑποδιηρημέναι εἰς τετράγωνα : ἡ πρὸς Δ. διῆκεν ἐγκαρσίως μεταξὺ τῆς νέας δεξαμενῆς — ἡ ὁποία ἐν τῷ μεταξὺ ἐκτίσθη εἰς τὴν θέσιν τοῦ διερευνηθέντος κατὰ τὸ 1961 ὀρύγματος — καὶ τῶν βράχων τοῦ ὑψώματος τῶν « Κλαδερῶν », ἐνῷ ἡ πρὸς Ν. ἐγένετο παραλλήλως πρὸς τὴν Δ. πλευρὰν τῆς παλαιᾶς δεξαμενῆς. Ἡ μὲν πρώτη ἔδειξεν ὅτι δὲν ὑπάρχει τεχνητὸν ὄριον τοῦ νεκροταφείου πρὸς Δ.· αὐτοὶ οἱ βράχοι θέτουν φραγμὸν εἰς τὴν ἐξάπλωσίν του. Οἱ δυτικώτεροι μάλιστα τῶν τάφων ἔχουν τοὺς νεκροὺς ἀποτεθειμένους κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ τοῦ βράχου (π.χ. ὁ Τ 80). Ἡ δευτέρα πρὸς Ν. τομὴ ἀπεκάλυψε μικρὸν τμῆμα καμπυλογράμμου τοιχίου, μὴ ἐπιτρέπον τὴν συναγωγὴν ἀσφαλῶν συμπερασμάτων. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς τομάς, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ πρώτου στρώματος τῆς ἐκ καθαρῶν χωμάτων καὶ μικρῶν λίθων ἐπιχώσεως, ἀνεφάνη στρῶσις ἀνώμαλος διαφόρου μεγέθους πλακοειδῶν λίθων, ἀποτελεσθεῖσα ἐκ τῶν λιθοσωρῶν τῶν νεωτέρων κλασσικῶν τάφων καὶ ἀκολουθοῦσα τὴν φυσικὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους.

Παραλλήλως, συνεχίσθη ἡ ἔρευνα τῶν γεωμετρικῶν καὶ πρωτογεωμετρικῶν τάφων εἰς τὴν περυσινὴν κατὰ μῆκος τῆς Δ. πλευρᾶς τῆς νέας δεξαμενῆς τομήν.

Ἡ ἔρευνα εἰς τὴν Δ. τομὴν ἔφθασε μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου, εἰς βάθος 3 μ. ἀπὸ τῆς ὀροφῆς τῆς παλαιᾶς δεξαμενῆς, ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Καὶ εἰς τοὺς τρεῖς ἀνωτέρω τομεῖς ἀνεσκάφησαν τριάκοντα τέσσαρες τάφοι καὶ ἐν μέρει ἄλλοι τέσσαρες, βαίνοντες ὑπὸ τὰς δύο ἀφεθείσας ἀσκάπτους νησῖδας πρὸς Β. καὶ πρὸς Ν. τῆς ἐγκαρσίου ἀπὸ Α.- Δ. μεγάλης τομῆς. Ἐκ τούτων ἑπτὰ εἶναι κλασσικῶν χρόνων (οἱ πλεῖστοι τοῦ 5ου αἰ., εἰς μόνον ἀσφαλῶς τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ.), τέσσαρες ἀρχαϊκοί, περὶ τοὺς ἕνδεκα « γεωμετρικοὶ » καὶ πρώϊμοι γεωμετρικοὶ καὶ ἓξ ἕως ὀκτὼ πρωτογεωμετρικοί, οἱ δὲ ἄλλοι ἀδιάγνωστοι. Ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν γεωμετρικῶν ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἐκτερισμένοι δι' ἐγχωρίων ἀγγείων, ἡ μελέτη τῶν ὁποίων θὰ ἐπιτρέψῃ ἴσως τὴν χρονολόγησιν μερικῶν ἐξ αὐτῶν καὶ εἰς νεωτέρους χρόνους.

Ὡς πρὸς τοὺς τρόπους ταφῆς ἰσχύουν αἱ παρατηρήσεις τοῦ 1966: οἱ λιθοσωροὶ ὑπέρκεινται ἀλλήλων μέχρι καὶ εἰς πέντε ἐπαλλήλους σειράς. Ἐπεβεβαιώθη ὅτι εἰς ἀρκετοὺς τάφους ὑπῆρχε κάλυψις διὰ κλάδων ἢ σανίδος, συνηθέστερον δὲ εἰς τοὺς κατωτάτους πρωΐμους, ὅπου οἱ λιθοσωροὶ ἐλαττοῦνται καὶ ἔχομεν μόνον περίβολον τοῦ τάφου ἐξ ὀλίγων ἐπιμήκων λίθων καὶ κάλυψιν διὰ κλάδων καὶ χωμάτων. Εἰς ὅλας τὰς περιόδους τοῦ νεκροταφείου οἱ νεκροὶ θάπτονται ὕπτιοι πρὸς οἱανδήποτε κατεύθυνσιν· οὐδέποτε παρετηρήθη καῦσις.

Ἐκ τῶν τάφων τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. μόνον *ὁ Τά-*

4. Αἰκ. Ρωμιοπούλου, Ἀγγεῖα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀμφιπόλεως, ἐν ΑΕ 1964, σ. 103, εἰκ. 11.

5. Σ. Δάκαρης, ἐν ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 207.

6. Σ. Δάκαρης ἔ.ἀ., Φ. Πέτσας ἐν ΑΕ 1952, παράρτημα, σ. 13 - 14. N. Hammond, Epirus, σ. 83 - 86, σχ. 10.

7. Περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πρώτης περιόδου βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 346 κ.ἑ.

φος 77 ἦτο κιβωτιόσχημος (Πίν. 230 α) ἐκτερισμένος διὰ μιᾶς μελαμβαφοῦς κοτύλης τύπου γλαυκός (Πίν. 231 α, τὸ Ε). Καὶ αὐτὸς ἀντὶ καλυπτηρίων πλακῶν ἔφερε λιθοσωρόν. Οἱ ἄλλοι τάφοι ἀνάγονται εἰς τὸν τύπον τοῦ λιθοσωροῦ. Κύρια κτερίσματά των ἦσαν λήκυθοι μελανόμορφοι καὶ σκυφοειδεῖς κύλικες (Πίν. 231 α), ὡς εἰς *τὸν Τάφον 97*. Εἰς τὸν 4ον αἰ. ἀνάγεται *ὁ Τ 83*, ἐκ τῆς εὑρεθείσης εἰς αὐτὸν κοτύλης (Πίν. 231 α, τὸ ΣΤ').

Ἐκ τῶν ἀρχαϊκῶν τάφων ἀξιόλογοι ἦσαν: *Ὁ Τάφος 82* διὰ τὴν τροχήλατον ὀπισθότμητον πρόχουν, τὴν ὁποίαν περιεῖχεν. Ἐγχωρίου κατασκευῆς, ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν βαθμίδα τῆς ἐξελίξεως τοῦ σχήματος τούτου εἰς τὴν ἐγχώριον κεραμεικήν, ὅπου ἀπαντᾷ ἀπὸ τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων.

Ὁ Τάφος 86 ἦτο ταφὴ γυναικὸς ὑπὸ λιθοσωρόν, ἐκτερισμένη διὰ δύο χαλκῶν περονῶν ἀπολήγουσῶν εἰς κεφαλὴν μήκωνος (Πίν. 231 γ) καὶ διὰ κορινθιακοῦ ἀρυβάλλου καὶ μικροσκοπικοῦ κώθωνος τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ λιθοσωροῦ του εὑρέθη πήλινον ἀρχαϊκὸν εἰδώλιον ἐνθρόνου θεᾶς.

Ὁ Τάφος 87, ὑπὸ σωρὸν μεγάλων λοξῶν πλακῶν, ἦτο ἀνδρικὴ ταφὴ ἐκτερισμένη διὰ μεγάλου σιδηροῦ ξίφους καὶ μαχαιριδίων, ὡς καὶ διὰ κορινθιακοῦ σφαιρικοῦ ἀρυβάλλου.

Ἐκ τῶν γεωμετρικῶν τάφων ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει *ὁ διπλοῦς τάφος 84*, κείμενος εἰς τὴν κορυφὴν λιθοσωροῦ μὲ καμπύλον περίγραμμα καὶ εἰς μικρὸν βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Λοξὴ ὀρθία πλὰξ ὑπῆρχε παρὰ τὸν βραχίονα τῆς νεκρᾶς καὶ ὑπεράνω ταύτης τρεῖς τεράστιαι πλάκες, σήματα ἴσως εἰς τὴν κορυφὴν τύμβου. Πρόκειται διὰ διπλῆν ταφὴν νεαρᾶς γυναικὸς καὶ τοῦ τέκνου της, ἑνὸς νηπίου τοποθετημένου ἀντιθετικῶς μεταξὺ τῶν σκελῶν τῆς μητρός του.

Ἡ γυνὴ ἔφερεν ἐπὶ τῆς κοιλίας τὰς χεῖρας καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς περιέβαλλε κάνθαρον. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νηπίου μικρὸς κάνθαρος καὶ θήλαστρον (ὀπισθότμητος πρόχους). Περιδέραιον ἐκ κρυσταλλίνων ψήφων ἐκόσμει τὸν λαιμὸν τῆς νεκρᾶς. Τὸ ὅλον ταφικὸν μνημεῖον θὰ διερευνηθῇ κατὰ τὴν προσεχῆ περίοδον, διότι χωρεῖ ὑπὸ τὴν ἄσκαπτον νησῖδα.

Ὁ Τάφος 92, καλυπτόμενος ὑπὸ ὁριζοντίων πλακῶν, ἔκειτο 0,60 μ. κάτωθεν τοῦ Τ 86. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εὑρέθησαν πέντε ἀλλεπάλληλοι ταφαί. Ἀμέσως κάτωθεν τοῦ Τ 92 ἐφάνησαν τὰ ὀστᾶ τῆς γυναικείας ταφῆς Τ 93, περὶ τὰ 0,30 μ. κάτωθεν ταύτης ὁ πρῶϊμος γεωμετρικὸς Τ 106 καὶ εἶτα, 0,60 μ. χαμηλότερον, ὁ πρωτογεωμετρικὸς Τ 112. Ὁ Τ 92 ἦτο ἀνδρικὴ ταφή, ἐκτερισμένη διὰ σιδηρᾶς αἰχμῆς δόρατος καὶ διὰ δύο ἐγχωρίου κατασκευῆς κανθάρων, ἐξ ὧν ὁ εἷς (Πίν. 231 β) ἦτο τρίωτος, ὑελώδους ὑφῆς καὶ ἠλλοιωμένου σχήματος λόγῳ ὑπερβολικῆς ὀπτήσεως, ἔφερε δὲ ἐνδιαφέρουσαν γεωμετρικὴν διακόσμησιν δι' ἀμαυροῦ γανώματος. Ἕτερος τρίωτος κάνθαρος, ὁμοῦ μετὰ δύο ἁπλῶν, ἦσαν τὰ κτερίσματα τῆς *ὑπ' ἀριθ. 100* ταφῆς βρέφους, ἥτις περιεβάλλετο καὶ ἐκαλύπτετο ὑπὸ ὀλίγων λίθων.

Ὁ Τ 98 ἐνδιαφέρει διὰ τὸν ὑστερογεωμετρικὸν τροχήλατον σκύφον του (Πίν. 231 δ), ὁ ὁποῖος φέρει καθέτους, γωνιώδεις, ἀπὸ τοῦ χείλους ἀρχομένας ταινιωτὰς λαβὰς καὶ ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν κορινθιαζόντων ἀγγείων τῶν Φαρῶν Ἀχαΐας [8], καὶ Ἀετοῦ Ἰθάκης [9]. Ἕτερον ἐνδιαφέρον ἀγγεῖον, ἴσως πρωτογεωμετρικόν, τροχήλατον καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰσηγμένον ἐκ Θεσσαλίας, εἶναι ἡ τοῦ ἡμιανεσκαμμένου Τ 105 ὀπισθότμητος πρόχους, φέρουσα ἐπὶ τῶν ὤμων διακόσμησιν ἐξ ὁμάδων ὀφιοειδῶν γραμμῶν [10] (Πίν. 231 δ).

Οἱ τάφοι 108 - 109 (Πίν. 230 β), κείμενοι ὁ εἷς παρὰ τὸν ἄλλον μὲ τὸν αὐτὸν προσανατολισμόν, ἀποτελοῦν μίαν ἑνότητα. Περιβαλλόμενοι ὑπὸ λίθων ἐκαλύπτοντο ὑπὸ λιθοσωρῶν. Μεταξὺ τῶν κεφαλῶν τῶν νεκρῶν ὑψοῦτο τεράστιος βράχος, ἐνῷ ὑπεράνω τοῦ Τ 109 ὑπῆρχε λοξὴ ὀρθία πλὰξ ὡς σῆμα. Δὲν ἀποκλείεται καὶ ὁ βράχος νὰ ἐχρησίμευσεν ὡς σῆμα τοῦ ὅλου συμπλέγματος, κείμενος εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἐκ λιθοσωροῦ τύμβου, δεδομένου μάλιστα ὅτι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ὑπερέκειτο νεώτερος τάφος. Ἕκαστος νεκρὸς ἦτο ἐκτερισμένος διὰ μικροῦ κανθάρου καὶ ὀπισθοτμήτου πρόχου, ἐπὶ πλέον δὲ ὁ Τ 108 ἔφερε καὶ σιδηρᾶν αἰχμὴν δόρατος.

Περὶ τὰ 0,30 μ. κάτωθεν τοῦ Τ 108 ὑπῆρχεν ἡ γυναικεία *Ταφὴ 114*, πιθανώτατα πρωτογεωμετρική. Παρὰ τοὺς πόδας δύο ἀμφορίσκοι, ὅμοιοι μὲ τοὺς εὑρισκομένους εἰς ἀσφαλῶς πρωτογεωμετρικοὺς τάφους, καὶ εἰς τοὺς ὤμους ἀνὰ μία σιδηρᾶ φυλλόσχημος πόρπη.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Β. τοῦ συμπλέγματος Τ 108 - 109 εὑρέθη ἐκτὸς τάφου — μοναδικὴ περίπτωσις — τὸ ἰδιόρρυθμον *ἀγγεῖον Π 47* (Πίν. 231 ε). Χειροποίητον, ἐξ ἐρυθροῦ πη-

8. Ν. Ζαφειρόπουλος, ἐν ΠΑΕ 1952, σ. 405-407.
9. BSA XLIII (1948), πίν. 21, ἀριθ. 333.
10. Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα πρβλ. Ν. Βερδελῆ, Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας, πίν. 36-37.

λοῦ μὲ κίτρινον ἐπίχρισμα, φέρει δύο στόμια ἄνω περιβαλλόμενα ὑπὸ τριῶν καθέτων τριγωνικῶν λαβῶν, ἐνῷ κάτω ἀπολήγει εἰς πόδα, ὅστις εἶναι τρίτον στόμιον μὲ ὁριζόντιον χεῖλος. Προφανῶς πρόκειται διὰ τελετουργικὸν σκεῦος, διὰ τὴν προσφορὰν χοῶν εἰς τοὺς νεκρούς.

Οἱ ἐρευνηθέντες *πρωτογεωμετρικοὶ τάφοι,* κείμενοι εἰς βάθος 2.20 - 2.94 μ., ἦσαν ἐξόχου ἐνδιαφέροντος, ἰδίως οἱ γυναικεῖοι. Οἱ ἀνδρικοὶ ἦσαν ἐκτερισμένοι διὰ σιδηρᾶς αἰχμῆς δόρατος καὶ μικρᾶς μαχαίρας, ὡς καὶ διὰ δύο πηλίνων ἀγγείων, ἀμφορέως καὶ κανθάρου, χειροποιήτων. Μεταξὺ αὐτῶν ἀξιοσημείωτος ὁ *Τ 99* (Πίν. 230 γ), λάκκος ὀρθογώνιος ἀνοιγεὶς ἐντὸς τοῦ ἐκ κιτρίνου σφικτοῦ πηλοῦ στερεοῦ ἐδάφους καὶ καλυπτόμενος ὑπὸ μικροῦ τύμβου ἀκαθορίστων ὁρίων, ἐκ κοκκινοχώματος. Τὰ ὀστᾶ περιέργως ἐνεφάνιζον μεγάλην διατάραξιν εἰς τὸν ἄνω κορμόν.

Πλησίον τοῦ Τ 99 καὶ περὶ τὰ 0,60 - 0,70 μ. ἄνωθεν αὐτοῦ, εὑρέθησαν αἱ δύο γυναικεῖαι πρωτογεωμετρικαὶ ταφαὶ 85 καὶ 94, περιβαλλόμεναι ὑπὸ λίθων, καὶ περὶ τὰ 0,25 μ. κάτωθεν τῆς Τ 85 ἡ Τ 103, ἀνήκουσα εἰς κορασίδα.

Ὁ Τ 85, λίαν διατεταραγμένος κατὰ τὸν ἄνω κορμόν, ἦτο ἐκτερισμένος δι' ἑπτὰ πηλίνων ἀγγείων, ἐν οἷς καὶ ἓν ἀμφικύπελλον [11]. Εἰς τοὺς ὤμους ἀνὰ μία σιδηρᾶ περόνη μὲ σπειροειδῆ κεφαλήν (Roll Pin) [12]. Ὁμοίας περόνας ἔφερε καὶ ὁ ἐπίσης γυναικεῖος Τ 110, πλὴν τούτων ψῆφον ἐκ κρυστάλλου καὶ τρία πήλινα ἀγγεῖα.

Ἡ νεκρὰ *τοῦ Τ 94* ἦτο ἐκτερισμένη διὰ πέντε πηλίνων ἀγγείων (δύο κάνθαροι, πρόχους καὶ ἀμφικύπελλον) καὶ διὰ ὡραίου περιδεραίου ἐκ κρυσταλλίνων ψήφων. Ἐπίσης ἔφερε δύο ἀδιαγνώστου σχήματος σιδηρᾶς περόνας εἰς τοὺς ὤμους.

Ὁ Τ 103 ἦτο μικρὸς λάκκος, μήκ. 0,30 μ., ἐπενδεδυμένος διὰ πλακῶν (Πίν. 232 α). Περὶ τὰ 0,02 - 0,03 μ. ἄνωθεν τοῦ σκελετοῦ ἐνιαία στρῶσις ἀπηνθρακωμένου ξύλου. Τὰ ὀστᾶ τοῦ κορασίου πολὺ ὀλίγον ἐσώζοντο. Ἐπὶ τῶν ἄκρων ποδῶν δύο πήλινοι ἀμφορίσκοι (Πίν. 233 α), εἰς τοὺς ὤμους δύο χαλκαῖ ὀκτώσχημοι πόρπαι, χαλκοῦς δακτύλιος εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα καὶ χαλκοῦν ψέλιον εἰς τὸν ἀριστερὸν πῆχυν.

Συγγενῆ κοσμήματα πρὸς τὰ τοῦ Τ 103 εὑρέθησαν εἰς τὸν ἀσυγκρίτως πλουσιώτερον, ἐπίσης γυναικεῖον, *Τάφον 113* (Πίν. 232 β· Σχέδ. 1), ὁ ὁποῖος περιεβάλλετο ὑπὸ ἐπιμήκων λίθων καὶ ἐκαλύπτετο ὑπὸ τύμβου ἐκ χώματος, ὕψ. 0,60 μ., ὡς ὁ εἰς τὸ αὐτὸ βάθος πλησίον κείμενος Τ 99. Καὶ ἐδῶ παρετηρήθη διατάραξις τῶν ὀστῶν. Μεταξὺ τῶν γονάτων δύο μικρὰ πήλινα ἀγγεῖα, ἀμφορίσκος καὶ ἀμφικύπελλον. Εἰς τὸν λαιμὸν καὶ κατὰ τὴν δεξιὰν χεῖρα εὑρέθησαν διάσπαρτοι πλῆθος ψήφων ἐξ ὑελομάζης, ἐκ διαφανῶν κυανῶν ἡμιπολυτίμων λίθων, ἐξ ἀχάτου καὶ ἐκ φαγεντιανῆς [13]. Ὁ ὑπόλοιπος πλουσιώτατος χαλκοῦς κόσμος τῆς νεκρᾶς νεαρᾶς γυναικὸς εὑρίσκει ἀκριβῆ ἀντίστοιχα εἰς τοὺς πλουσιωτέρους γυναικείους τάφους τῶν τύμβων τῆς Βεργίνας. Ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς εὑρέθη χαλκοῦν διάδημα (Πίν. 233 β), διαμ. 0,22 καὶ ὕψ. 0,05 μ., φέρον διακόσμησιν ἐκ στικτῶν ἐπιμήκων ρόμβων μὲ ἔκκρουστον ἡμισφαίριον εἰς τὸ κέντρον, περιβαλλόμενον ὑπὸ διπλῶν στικτῶν κύκλων [14]. Κάτωθεν τοῦ διαδήματος, εἰς κυκλοτερῆ διάταξιν, εὑρέθησαν χαλκοῖ ἧλοι (tutuli) μὲ μικρὸν βρόχον διὰ τὴν συρραφὴν πιθανώτατα ἐπὶ πέπλου, τοῦ ὁποίου ἴχνη δεικνύοντα λεπτὴν ὕφανσιν εὑρέθησαν ἐπί τινων ἐξ αὐτῶν.

Κάτωθεν τῶν διατεταραγμένων ὀστῶν τοῦ θώρακος εὑρέθη ζεῦγος ὀκτωσχήμων πορπῶν (Πίν. 233 γ), θαυμασίας διατηρήσεως καὶ ἐντελῶς ὁμοίων πρὸς τὰς τῆς Βεργίνας [15]. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκ 17 σπειρῶν μέγα ψέλιον εὑρίσκει πολυάριθμα ἀντίστοιχα εἰς Βεργίναν [16]. Ἐπίσης παρόμοιον χαλκοῦν σπειροειδὲς ἔλασμα, ἓν μόνον — πλὴν δύο ἄλλων πολὺ μικροτέρων —, εὑρέθη παρὰ τὴν λεκάνην. Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν χειρῶν εὑρέθησαν πέντε χαλκοῖ δακτύλιοι καὶ μεταξὺ τῶν μηριαίων ὀστῶν χαλκοῦν κωνικὸν «σφονδύλιον» μὲ δύο διατρήτους ἀποφύσεις. Ἡ νεκρὰ ἔφερε καὶ σιδηρᾶ κτερίσματα: δύο μικρὰ λίαν ὠξειδωμένα ὠοειδῆ εἰς τὸν θώρακα, σιδηρᾶν μάχαιραν καὶ ἐπίπεδον τετράπλευρον ἀντικείμενον παρὰ τὴν λεκάνην.

Οἱ πρωτογεωμετρικοὶ οὗτοι τάφοι τῆς Βίτσας συνδέονται τόσον μὲ τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς τῆς μακεδονικῆς Βεργίνας, πρὸς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονοι, ὅσον καὶ πρὸς τοὺς ὀλίγον παλαιοτέρους κιβωτιοσχήμους τάφους τοῦ γειτονικοῦ Ἐλαφοτόπου [17], ὅπου τὰ χαλκᾶ

11. Πρβλ. Heurtley, Prehistoric Macedonia, pl. XXIII.

12. Παρόμοιαι εὑρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1966. Ἀπαντοῦν εἰς ὑπομυκηναϊκοὺς τάφους τοῦ Κεραμεικοῦ (JdI 1962, σ. 144, 4) καὶ εἰς ὕστερον πρωτογεωμετρικὸν τάφον Ἅλου Θεσσαλίας.

13. Παρόμοιον περιδέραιον ἐκ τῶν θαλαμωτῶν ὑπομυκηναϊκῶν τάφων Μεταξάτων, Σπ. Μαρινάτος, ἐν ΑΕ 1933, σ. 91, πίν. 3.

14. ΠΑΕ 1959, πίν. 68β.

15. ΠΑΕ ἔ.ἀ., πίν. 71. 1960, πίν. 76-77.

16. ΠΑΕ 1960, ἔ.ἀ.

17. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 345.

κτερίσματα ὀλίγον ἀπέχουν τυπολογικῶς τῶν εὑρεθέντων ἐντὸς τῶν τάφων 103 καὶ 113. Ἡ μελέτη τόσον αὐτῶν, ὅσον καὶ τῶν νεωτέρων τάφων τοῦ νεκροταφείου, θὰ δώσῃ σημαντικὰ συμπεράσματα διὰ τὰς πολιτιστικὰς ἐπαφὰς τῶν κατοίκων τῆς Ἠπείρου πρὸς τὴν Εὐρώπην, πρὸς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν νοτιωτέραν Ἑλλάδα.

Β'. Ἀνασκαφὴ συνοικισμοῦ

Ἠρευνήθησαν οἱ πρὸς Α. καὶ Β. τομεῖς τοῦ κατὰ τὸ 1966 (ΑΔ 22 (1967) : Χρονικά, σ. 349) ἀποκαλυφθέντος μικροῦ τμήματος τοῦ ἀρχαίου συνοικισμοῦ (Πίν. 234 α). Πρὸς Δ. ὑψοῦται ὁ βραχώδης λόφος τῶν Κλαδερῶν, ἐνῷ πρὸς Ν., εἰς ἀπόστασιν 20 μόνον μέτρων ἀπὸ τοῦ νεκροταφείου, εἶχον ἀποκαλυφθῆ ἐν μέρει ἀκανόνιστοι καμπυλόγραμμοι τοῖχοι, ἡ διερεύνησις τῶν ὁποίων δὲν συνεχίσθη κατὰ τὴν περίοδον 1967.

Πρὸς Α. διεπιστώθη ὅτι ὁ ἀποκληθεὶς « δρόμος » διήκει μὲ κατεύθυνσιν Α.- Δ. καὶ εἰς μῆκος 10 περίπου μ. ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἔναντι παρυφὴν τῶν δύο βραχωδῶν ὑψωμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων διέρχεται ἡ στενὴ λωρὶς χώματος, ὅπου ὁ συνοικισμὸς καὶ τὸ νεκροταφεῖον. Ἡ ἑρμηνεία του ὡς « δρόμου » δὲν εἶναι πολὺ ἱκανοποιητική, οὔτε ὅμως πείθει ἀπολύτως ἡ ὑπόθεσις ὅτι πρόκειται περὶ θεμελίου τείχους, διότι ἑκατέρωθεν αὐτοῦ ὑπάρχουν θεμέλια. Ἰσοπαχὴς κατὰ τὸ Δ. τμῆμα, ἐμφανίζει αὐξομειώσεις τοῦ πάχους του κατὰ τὸ Α. (1.15 - 1.45 μ.). Ἔχει δύο ὄψεις ἐκτισμένας διὰ πλακοειδῶν λίθων καὶ ἐσωτερικὸν γέμισμα ἐξ ἐρριμμένων λίθων. Ἡ κατασκευή του φαίνεται νὰ εἶναι σύγχρονος μὲ τὴν τοῦ πρὸς Β. τοῦ δυτικωτέρου τμήματός του ἀποκαλυφθέντος ὀρθογωνίου κτηρίου, ἀναγομένην ἐκ τῶν εὑρεθέντων ὀστράκων εἰς τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα. Ἀμφότερα δὲ εἶναι νεώτερα καμπυλογράμμου τοίχου προϋπάρχοντος κατὰ τὴν γωνίαν τὴν σχηματιζομένην ὑπὸ τοῦ « δρόμου » καὶ τοῦ Α. τοίχου τοῦ ὀρθογωνίου κτηρίου καὶ ἀποκοπέντος κατὰ τὰ δύο ἄκρα ὑπὸ τούτων

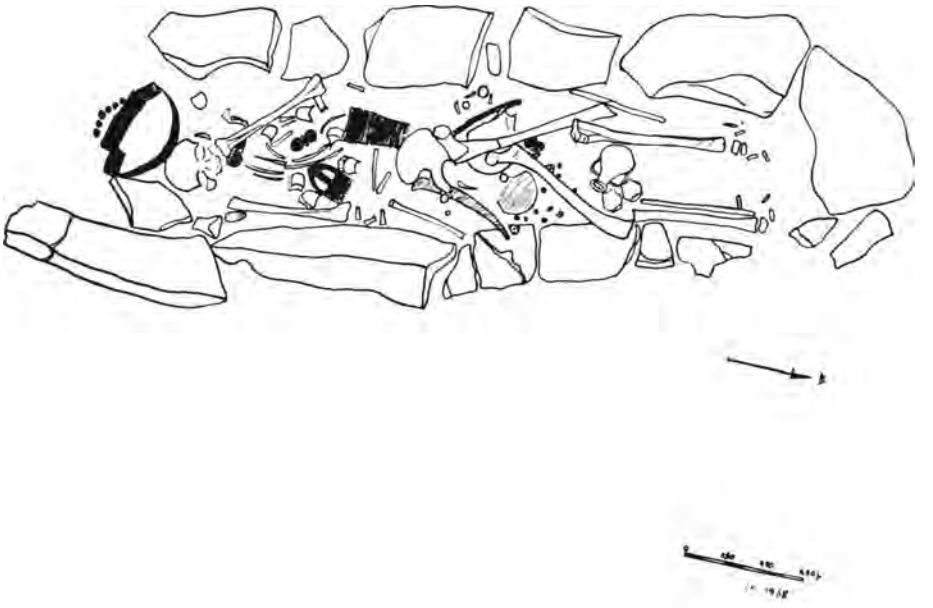

Σχέδ. 1. Βίτσα Ζαγορίου. Ὁ πρωτογεωμετρικὸς τάφος 113

(Πίν. 234 β). Κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ καμπύλου τούτου τοίχου ὑπάρχει ὁριζοντία στρῶσις πλακῶν, εἰς μίαν μόνον σειράν· ἡ ἄνωθεν ταύτης ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐξ ἐρριμμένων ἐκ τῶν τοίχων τοῦ ὀρθογωνίου κτηρίου πλακῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν μελαμβαφῆ ὄστρακα καὶ πυθμένες κοτυλῶν τοῦ 5ου αἰ. μετ' ἐγχωρίων ὀστράκων, ἐνῷ ἡ κάτωθεν τῆς στρώσεως ταύτης ἐπίχωσις, ὕψ. 0,10 μ., ἀπετελεῖτο ἐκ χώματος καὶ ἀποσυντεθειμένων πλίνθων μὲ ὀλίγα ἐγχώρια μόνον ὄστρακα, ἔκειτο δὲ ὑπεράνω χαλικοστρώτου δαπέδου ἐκτεινομένου κάτωθεν καὶ ἐκτὸς τοῦ καμπύλου τοίχου.

Τὸ ὀρθογώνιον κτήριον, διαστ. 6.15 × 2.75 μ.,

χωρίζεται δι' ἐγκαρσίου τοίχου εἰς δύο δωμάτια. Ἡ εἴσοδος εὑρίσκεται κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν, ὅπου ὑπάρχει κατώφλιον καὶ δύο ἐσωτερικοὶ ἀναβαθμοί. Ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ ὑπάρχει λίθινον κτιστὸν θρανίον. Τὸ δάπεδον ἦτο ἐστρωμένον διὰ πλακῶν, σωζομένων μόνον πλησίον τῶν ἀναβαθμῶν. Αἱ γενόμεναι εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὀρθογωνίου κτηρίου τομαὶ ἀπεκάλυψαν εἰς βάθος 0,80 μ. ὑπὸ τὸ δάπεδον, εἰς μὲν τὸ δωμάτιον Α΄ (τὸ εἰς τὸ Ν. μέρος μικρότερον) πίθον, εἰς δὲ τὸ δωμάτιον Β΄ ἑτέρους δύο, εὑρισκομένους κατὰ χώραν. Ὁ εἷς τῶν πίθων τοῦ δωματίου Β΄ φέρει ζώνην μὲ ἀνάγλυφον πλαστικὴν διακόσμησιν τύπου σχοινίου καὶ κομβιοσχήμους λαβάς. Ἡ μεταξὺ δαπέδου καὶ πίθων ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐκ καστανῶν χωμάτων μὲ μικροὺς λίθους καὶ τεμάχια ἀνθράκων, καὶ περιεῖχεν ὄστρακα μόνον ἐγχωρίου κεραμεικῆς μὲ ἀμαυρόχρωμον γεωμετρικὴν διακόσμησιν. Ἄνωθεν τοῦ δαπέδου ὑπῆρχεν ἀφθονία μελαμβαφῶν ὀστράκων κλασσικῶν χρόνων. Ὅθεν προκύπτει, ὅτι οἱ πίθοι πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς ἐγκατάστασιν γεωμετρικῶν χρόνων. Ἡ διερεύνησις τοῦ κατωτέρου τούτου στρώματος δὲν ὡλοκληρώθη. Οἱ πίθοι ἀπεκαλύφθησαν μέχρις ὕψ. 0,70 μ. Εἰς βάθος 1.37 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου εὑρέθησαν ἀρκετοὶ μικροὶ λίθοι, μὴ ἀποτελοῦντες ὅμως κανονικὴν στρῶσιν.

Ἀμέσως πρὸς Β. τοῦ ὀρθογωνίου κτηρίου ἀπεκαλύφθη τμῆμα πλακοστρώτου δαπέδου εἰς ἔκτασιν 4.50 × 3 μ. (Π ί ν. 234 γ). Περὶ τὰ 0,20 μ. ἄνωθεν τούτου εὑρέθη χριστιανικὸς ἀκτέριστος τάφος. Ἡ ἐκ 0,60 μ. ἐπίχωσις ἄνωθεν τοῦ δαπέδου ὑπῆρξε πλουσία εἰς ὄστρακα ἐγχωρίων καὶ εἰσηγμένων μελαμβαφῶν ἀγγείων, ἐν οἷς καὶ πυθμὴν κοτύλης φέρων ἀκιδογράφημα. Κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν του ἀπροσδόκητον εὕρημα ὑπῆρξε χαλκοῦν ἀναθηματικὸν γεωμετρικὸν ἱππάριον [18] (Π ί ν. 233 δ), βαῖνον ἐπὶ διατρήτου βάσεως. Εὑρέθησαν ἐπίσης ἀγνῦθες, ὀδόντες ἄρκτου καὶ χαλκᾶ ἀδιακόσμητα ἐλάσματα, πήλιναι μᾶζαι πλίνθων κ.ἄ. Τομὴ γενομένη πρὸς Β. ἔδειξεν ὅτι ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου βαίνει τοῖχος μὲ κατεύθυνσιν Α.- Δ., ἐνῷ ἕτερος τοῖχος μὲ κατεύθυνσιν Β.- Ν. βαίνει ἐπὶ τοῦ Α. ἄκρου του. Ἡ φύσις αὐτῶν δὲν ἠρευνήθη, ληξάσης τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἐγένετο συγκόλλησις τῶν διερρωγότων λίθων τῶν θεμελίων καὶ στερέωσις αὐτῶν. Ὁ ὅλος χῶρος τοῦ συνοικισμοῦ καὶ τοῦ νεκροταφείου περιεφράχθη ἐξόδοις τῆς κοινότητος Βίτσας, χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Προέδρου αὐτῆς κ. Ἀθαν. Εὐστ. Βασδέκη.

18. C. Neugebauer, Catalog der statuarischen Bronzen im Antiquarium I, πίν. 6, ἀριθ. 35.

2. Δωδώνη

Ὁ Καθηγητὴς κ. Σωτ. Δάκαρης συνέχισε τὴν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τοῦ ἠπειρωτικοῦ Ἱεροῦ, εἰς δύο πλησίον ἀλλήλων κειμένους τομεῖς.

Λεπτομερὴς ἀνακοίνωσις τῶν πορισμάτων τῆς ἀνασκαφῆς ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως εἰς τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1967, σ. 27 κ.ἑ., καθὼς καὶ εἰς τὰ ΠΑΕ τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

3. Καστρίτσα Ἰωαννίνων

Ἡ Καστρίτσα εἶναι πετρῶδες ἐπίμηκες ὕψωμα (ὕψ. 200 μ.) κατὰ τὴν ΝΑ. ὄχθην τῆς λίμνης Ἰωαννίνων. Ἐπ' αὐτοῦ σώζονται ἱκανὰ λείψανα ἰσχυρᾶς ἀρχαίας ἀκροπόλεως [19], πρὸς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ συσχετισθῶσιν οἱ εἰς τοὺς ΒΑ. πρόποδας τοῦ λόφου εὑρισκόμενοι τάφοι τοῦ 4ου αἰ. καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων [20], ἐνῷ κατὰ τὰς δυτικὰς ὑπωρείας του εὑρίσκεται τὸ ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Ε. Higgs ἀνασκαπτόμενον παλαιολιθικὸν σπήλαιον, περὶ τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης τοῦ ὁποίου, βλ. κατωτέρω σ. 296 κ.ἑ.

Ἔξωθι τούτου, κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ ἔτους 1966, ἐνετοπίσθησαν τάφοι τῆς ΥΕ ΙΙΙ περιόδου, ἐξ ὧν προέρχεται τὸ ἐν Π ί ν. 235 β (Α) εἰκονιζόμενον χαλκοῦν ἀκέραιον ἐγχειρίδιον, μήκ. 0,39 μ.[21]. Πλὴν τούτου ἔχομεν καὶ ἄλλα στοιχεῖα ἐκ τῶν ΥΕ ΙΙΙ χρόνων τῆς Καστρίτσας : μυκηναϊζούσας κύλικας καὶ μικρὸν ψευδόστομον ἀμφορέα [22]. Ἤδη, ἡ εἰκὼν συνεχοῦς ἀπὸ τῶν παλαιολιθικῶν χρόνων κατοικήσεως τῆς περιοχῆς ταύτης ὁλοκληροῦται διὰ τοῦ ἐντοπισμοῦ μικροῦ νεολιθικοῦ σπηλαίου ὑπὸ ὁμάδος νεαρῶν Ἄγγλων φοιτητῶν τῶν φυσιογνωστικῶν ἐπιστημῶν ἐπιδιδομένων ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ G. Eldridge εἰς ἀνιχνεύσεις σπηλαίων.

Ἡ εἴσοδός του, ὀπὴ διαμ. 0,40 - 0,50 καὶ μήκ. 2.5 μ., εὑρίσκεται εἰς τὴν κρημνώδη Β. ἀπόληξιν τοῦ βραχώδους ἐξάρματος τῆς Καστρίτσας, περὶ τὰ 8 μ. ἄνωθεν τῆς εἰς τοὺς πρόποδας τούτου διερχομένης πρὸς τὸ χωρίον Καστρίτσα

19. Σ. Δάκαρης ἐν ΠΑΕ 1951, σ. 173-183.

20. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 288 (ἀνασκαφὴ τάφου ὑπὸ Σ. Δάκαρη).

21. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Σωτηρίου Δάκαρη ἐν PPS 1967.

22. ΠΑΕ 1951, σ. 173-183. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 313. Πίν. 351 δ.

ἀγροτικῆς ὁδοῦ. Ὁ θάλαμος τοῦ σπηλαίου εἶναι μικρῶν διαστάσεων, 3 × 5 μ. περίπου. Ἡ ὀροφὴ ἔχει καταπέσει, εἰς μερικὰ σημεῖα ὅμως, ὅπου τὸ παλαιὸν δάπεδον δὲν ἔχει καλυφθῆ ὑπὸ τῶν βράχων ἢ κατολισθήσει, ὑπάρχουν ἄφθονοι ἐνδείξεις κατοικήσεως τοῦ σπηλαίου κατὰ τὴν ὑστέραν νεολιθικὴν περίοδον. Περισυνελέγη ἀκέραιον πιθοειδὲς καθημερινῆς χρήσεως ἀγγεῖον (Πίν. 235 α), καί, ὡς δεῖγμα τοῦ ἐκεῖ ὑπάρχοντος πλήθους, μερικὰ ὄστρακα. Τὸ πιθοειδὲς παρουσιάζει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς ὑστερονεολιθικὰ ἀγγεῖα τῆς Μακεδονίας [23].

Τὸ στόμιον ἐσφραγίσθη ἐν ἀναμονῇ συστηματικῆς ἐρεύνης τοῦ σπηλαίου.

Κατὰ τὴν Ν., ἐξ ἄλλου, ἀπόληξιν τοῦ ὑψώματος τῆς Καστρίτσας, περὶ τὰ 6 χλμ. ἀπὸ τοῦ ἀνωτέρω σπηλαίου καὶ ἐντὸς ἀγροῦ τῆς κοινότητος **Κουτσελιοῦ**, εἰς τὴν θέσιν Πρακιό, εὑρέθη ἐντὸς τάφου τὸ εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Ἑταιρείας Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν χαλκοῦν κράνος «ἰλλυρικοῦ» τύπου. Ἐλλιπὲς τὴν μίαν παραγναθίδα καὶ ὅλον τὸ ἄνω μέρος, σώζεται εἰς ὕψ. 0,23 μ., ἔχει διάμ. 0,21 μ. καὶ φέρει ἀστραγαλωτὸν κόσμημα κατὰ τὴν ὠαν. Συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ E. Kunze γενομένην μελέτην [24], τὸ κράνος τοῦ Κουτσελιοῦ ἀνήκει εἰς τὴν ὥριμον φάσιν τῶν ὑστέρων «ἰλλυρικῶν» κρανῶν, χρονολογουμένην εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. καὶ εἰς τὸν 5ον αἰ. Μεγάλην ὁμοιότητα παρουσιάζει πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθ. 6935 τῆς Ὀλυμπίας [25].

4. Λάκκα Σουλίου

α) Τόσκεσι. Εἰς τὸ ἐξωκκλήσιον τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (τοῦ ἔτους 1714), εὑρισκόμενον εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀχέροντος, ἀριστερὰ τοῦ εἰς τὸν νάρθηκα ἐνσωματωμένου κωδωνοστασίου, ἔχει ἐντειχισθῆ ἀρχαία ἐπιτυμβία πλάξ, διαστ. 0,70 × 0,47 μ., φέρουσα τὰς κάτωθι ἐπιγραφὰς εἰς ὡραίαν γραφὴν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.:

ΠΟΥΛΑΔΑΣ
ΑΝΔΡΟΜΑΧΟΥ

ΜΝΑΙΟΣ
ΟΙΝ[Α]ΤΑ

Ἄνωθεν τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως ὑψοῦται ὁ ἀπόκρημνος λόφος τοῦ Παντοκράτορος, ὅπου ὁ Hammond ἀναφέρει τὴν ὕπαρξιν ἀρχαίας ἀκροπόλεως [26].

β) Ἀλποχῶρι Μπότσαρη. Ὁ ἱερεὺς Γεώργιος Τόκκας παρέδωσε τεμάχια εἰδωλίων γυναικείας θεότητος κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὡς καὶ χαλκᾶ ἀκόσμητα ἐνώτια καὶ δακτυλίους, εὑρεθέντα εἰς τὴν θέσιν Καραοῦλι Τοκκαίων. Εἰς τὴν αὐτὴν κοινότητα εὑρέθη κατὰ τὸ παρελθὸν ρωμαϊκὸς τάφος [27].

γ) Σιστροῦνι. Πλησίον τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας καὶ περὶ τὰ 50 μ. ἀπὸ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἀχέροντος, προωθητήρ, ἐργαζόμενος διὰ τὴν ἀνόρυξιν θεμελίων πρὸς κατασκευὴν τυροκομείου, κατέστρεψεν ἐν μέρει κτήριον ρωμαϊκῶν χρόνων, πιθανώτατα βαλανεῖον, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν εὑρεθεισῶν κυκλικῶν πλίνθων. Ἦλθον εἰς φῶς τεμάχια ψηφιδωτοῦ τριχρώμου δαπέδου μὲ γεωμετρικὸν διάκοσμον καὶ ἀρκετὰ θραύσματα πλακῶν ἐκ λευκοῦ νησιωτικοῦ μαρμάρου. Ἐπίσης πλῆθος οἰκοδομικῶν πλίνθων καὶ κεράμων. Τὸ ὅλον οἰκοδόμημα χρῄζει ἀνασκαφικῆς διερευνήσεως.

Ἄνωθεν τῆς θέσεως, ὅπου τὸ βαλανεῖον, ὑψοῦται ἡ ἀρχαία ἀκρόπολις «Καστρὶ - Ἅγιος Ἰωάννης» [28].

δ) Κοπάνη. Ἐπὶ τῶν ΝΑ. ὑπωρειῶν τοῦ ἀρχαίου Τομάρου — νῦν Ὀλύτσικα — εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων χιλιομέτρων πρὸς Ν. τῆς Δωδώνης καὶ ἄνωθεν τῶν τελευταίων οἰκιῶν τῆς κοινότητος Κοπάνης, ὑπάρχει μικρὸν ὑψίπεδον φέρον τὴν ὀνομασίαν «Ἑλληνικὰ» ἢ «Λιμκά». Ἐκεῖ, εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, εἶναι ὁρατοὶ περὶ τοὺς ἑπτὰ κιβωτιόσχημοι τάφοι, διαστ. 2.20 × 1.20 μ., σεσυλημένοι ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, ὡς καὶ ἀξιόλογα θεμέλια οἰκοδομημάτων. Ἐκ τούτων ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ γωνία μεγάλου ὀρθογωνίου κτηρίου, σωζ. διαστ. 10 × 2.75 μ., ἐκ πελεκητῶν μετ' ἀγκώνων ὀγκολίθων (Πίν. 235 γ). Πρὸ τῆς πρὸς Ν. μακρᾶς πλευρᾶς διέρχεται εὐρεῖα ὁδός, πλ. 7.10 μ., στηριζομένη διὰ στοιχειώδους ἀναλήμματος πρὸς Ν. (Πίν. 235 γ).

Πρὸς Α. τοῦ προαναφερθέντος οἰκοδομήματος φαίνεται ἡ γωνία ἑτέρου ὀρθογωνίου κτηρίου, ἐκ δύο ὀγκολίθων, διαστ. 1.80 × 1.10 μ. (Πίν. 236 α). Πλησίον εἶναι κατεσπαρμένοι ὀγκόλιθοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ κτηρίου, διαστ. 1.50 × 1 × 0,50 μ. Ὑπάρχουν ἐπίσης δύο ὀρθογώνια βάθρα μετὰ τόρμου ἐπὶ τῆς ἀνωτέρας ἐπιφανείας.

Πρὸς ΝΑ. τοῦ χωρίου ὑπάρχει χθαμαλὸς δα-

23. Heurtley, Prehistoric Macedonia, σ. 162.
24. E. Kunze, Der sogennante Illyrische Helm, ἐν Bericht über die Ausgrabungen in Olympia, VI, σ. 125-151.
25. Ἔ.ἀ., πίν. 53-54.
26. N. Hammond, Epirus, σ. 163-164.
27. ΑΔ 17 (1961/2): Χρονικά, σ. 197.
28. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 201.

σώδης λόφος, ὁ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐκ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ σταυρεπιστέγου ναΐσκου ὀνομαζόμενος. Πρόκειται περὶ ἀρχαίας ἀκροπόλεως, περιβαλλομένης ὑπὸ πολυγωνικοῦ τείχους, σωζομένου καλύτερον κατὰ τὴν Δ. πλευράν, εἰς ὕψος 1.70 μ. (Πίν. 236 β) καὶ τὴν Ν., εἰς ὕψος 2.50 - 3 μ. Κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν διακρίνονται θεμέλια ὀρθογωνίου πύργου καὶ εἴσοδος κατὰ τὴν Β. πλευράν. Περίμετρος τείχους: 500 μ. περίπου. Ἡ τοιχοδομία ἀκανόνιστος πολυγωνικὴ ἢ τραπεζιόσχημος, δι' ἀδρομερῶς πελεκημένων ἢ λογάδων λίθων, παρουσιάζει ὁμοιότητας πρὸς τὴν τῶν Οἰνιαδῶν[29].

Παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Ἁγίου Γεωργίου διέρχεται στενὴ κοιλάς, ἡ ἀρχαία διάβασις ἀπὸ Ν. πρὸς Δωδώνην. Οὕτω, διὰ τοῦ ὀχυροῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν εἰς τὸν διαγωνίως ἔναντι τούτου ὑψούμενον λόφον «Καστρί», ἑτέραν ἀρχαίαν ὀχύρωσιν, ἠλέγχετο ἡ σημαντικὴ αὕτη διάβασις κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

5. Ἐπαρχία Μετσόβου

α) Βοτονόσι - Ἀνθοχῶρι. Εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν δύο αὐτῶν κοινοτήτων, κειμένων ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ ποταμοῦ Μετσοβίτικου, βραχίονος τοῦ Ἀράχθου, ἐπὶ τῆς πρὸς Μέτσοβον καὶ Μακεδονίαν διαβάσεως, ἔχουν ἐμφανισθῆ ἀρκετὰ στοιχεῖα, πείθοντα περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ τόπου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἀράχθου, ὑψοῦται ἡ χθαμαλὴ ἀκρόπολις «Λαχανόκαστρον» Βοτονοσίου, ἀπὸ τὰς ὑπωρείας τῆς ὁποίας προέρχονται ἐπιτύμβιαι ἐνεπίγραφοι πλάκες τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. καὶ θησαυρὸς χαλκῶν ἀγγείων[30]. Εἰς ἀγρὸν τῆς Α. κλιτύος εὑρέθη ἐφέτος τὸ εἰς τὸν Πίν. 228 β (Β) εἰκονιζόμενον στολιδωτὸν μελαμβαφὲς ληκύθιον τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀράχθου εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς κοινότητος Ἀνθοχωρίου, κατέναντι τοῦ Λαχανοκάστρου Βοτονοσίου, ἔχομεν ἀπὸ δύο τοποθεσίας ἐνδείξεις, ὅτι ἡ περιοχὴ κατῳκεῖτο τόσον κατὰ τὴν 2αν ὅσον καὶ τὴν 1ην χιλιετηρίδα π.Χ. Εἰς τὴν θέσιν «Πύργος», ἐκ τάφου κιβωτιοσχήμου (κατὰ πληροφορίαν τοῦ κατόχου ἱερέως Γεωργίου Γοργόλη) προέρχεται ἡ εἰς τὸν Πίν. 237 α (Β) εἰκονιζομένη χαλκῆ αἰχμὴ δόρατος, μήκ. 0,167 μ. Ὁ καυλὸς διήκει μέχρι τοῦ ἄκρου τῆς λεπίδος, κατὰ τὴν γένεσιν τῆς ὁποίας ὑπάρχουν δύο ὀπαί. Ἀνήκει εἰς τὴν συνήθη εἰς Ἤπειρον κατηγορίαν τῶν φυλλοσχήμων ἢ παρεμφεροῦς σχήματος χαλκῶν αἰχμῶν, βορείου καταγωγῆς, τοποθετουμένων εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Β - C καὶ ὑπομυκηναϊκὴν περίοδον[31]. Προσεγγίζει περισσότερον τὴν μορφὴν τῶν εἰς Καλμπάκι Ἰωαννίνων[32] καὶ εἰς Μεταξᾶτα Κεφαλληνίας εὑρεθεισῶν[33].

Ἕτεραι δύο αἰχμαὶ τῆς αὐτῆς κατηγορίας προσετέθησαν εἰς τὰς ἤδη γνωστὰς ἐξ Ἠπείρου, ὥστε συνολικῶς ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἀνέρχεται εἰς ὀκτώ[34]: ἡ μία, μήκ. 0,135 μ., παρεδόθη ὑπὸ χωρικοῦ εὑρεθεῖσα εἰς Ἁγίαν Κυριακὴν Πάργας (Πίν. 237 α, τὸ Α) καὶ εἶναι ἱκανῶς κατεστραμμένη, ἀπόκειται δὲ εἰς τὴν μικρὰν συλλογὴν τοῦ Γυμνασίου Πάργας, ἡ δὲ ἄλλη, μήκ. 0,30 μ., προέρχεται ἐκ κατασχέσεως εἰς χεῖρας τοῦ ἀρχαιοκαπήλου Γ. Ζώη (Πίν. 237 α, τὸ Γ) καὶ ἀπόκειται εἰς τὸ Μουσεῖον Ἰωαννίνων. Ἡ τελευταία τούτων παρουσιάζει μεγάλην συγγένειαν πρὸς κυπριακὰς χαλκᾶς αἰχμὰς τῆς ὑστέρας Κυπριακῆς ΙΙ περιόδου[35].

Εἰς τὰς κλιτῦς τοῦ λόφου τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Ἀνθοχωρίου ἀπαντοῦν ἄφθονα ὄστρακα κλασσικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ ἐγχώρια προϊστορικοῦ τύπου. Ἐκεῖ εὑρέθη καὶ ἡ χαλκῆ ἀρχαϊκὴ πόρπη τοῦ Πίν. 237 β, εὑρισκομένη εἰς χεῖρας χωρικοῦ τῆς αὐτῆς κοινότητος, μὴ δυναμένη νὰ συγκριθῇ πρὸς γνωστὸν τύπον. Κατὰ τὸ μέσον ὕψος τοῦ αὐτοῦ λόφου, ὑπάρχει τὸ ἐκκλησίδιον τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους, ἐρειδόμενον ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Φαίνεται ὅτι κατέχει τὴν θέσιν ἀρχαίου ὑπαιθρίου ἱεροῦ, διότι εἰς τὸν βράχον, ὁ ὁποῖος ὑποκαθιστᾷ τὸν Δ. τοῖχον, ὑπάρχουν ὀρθογώνιαι ἀβαθεῖς κόγχαι μὲ ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν, φέρουσαι ἐπιγραφάς, τόσον ὅμως ἐφθαρμένας, ὥστε νὰ μὴ καθίσταται ἐφικτὴ ἡ ἀνάγνωσίς των.

β) Καλαρρῦτες. Περὶ τὰ 50′ πρὸς Α. τῶν Καλαρρυτῶν, εἰς λίαν ἀπόκρημνον κλιτὺν τοῦ ὄρους Λάκμων (Περιστέριον), ὑπάρχει ἐκκλησίδιον τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, ἡ δὲ τοποθεσία καλεῖται Ἄβατος. Ἐκεῖ ἀκριβῶς τὰ ὀλίγα λείψανα τοῦ τείχους ἀρχαίου πολισματίου μετὰ δυσκολίας ἀκόμη ἰσορροποῦν εἰς τὴν ἀπότομον κλιτύν, ἐνῷ τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτῶν ἔχει

29. Ἀν. Ὀρλάνδος, Τὰ ὑλικὰ δομῆς, Β′, σ. 244, εἰκ. 201.

30. ΑΕ 1950 - 1, Χρονικά, σ. 44-48. ΑΕ 1952, Χρονικά, σ. 7, ὑπὸ Φ. Πέτσα. Ν. Βερδελῆς: Vases en bronze de Metzovo, ἐν BCH LXXIII (1949), σ. 19 κ.ἑ.

31. Σ. Δάκαρης ἐν ΑΕ 1956, σ. 123-124. V. Desborough, The Last Mycenaeans, σ. 66-67.

32. ΑΕ 1956, σ. 115, εἰκ. 1.

33. ΑΕ 1933, σ. 92, εἰκ. 41 ἀριστερά.

34. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 349 κ.ἑ.

35. H. Catling, Cypriot Bronzework in the Mycenaean World, pl. 14, F, K.

μεταμορφωθῆ εἰς τεραστίους ποταμοὺς τεθραυσμένων λίθων («σάρες»), οἱ ὁποῖοι κυλοῦν πρὸς τὸ βάραθρον. Διακρίνονται ἀκόμη μία πύλη καὶ πύργος κατὰ τὴν Α. πλευράν, ὅπου ἔξωθι τοῦ τείχους διατηρεῖται καλῶς θεμέλιον ὀρθογωνίου κτηρίου, διαστ. 13.5 × 11 μ., μὲ μεσοτοιχίαν εἰς τὰ 6 μ. Ἔξωθι ἐπίσης τοῦ τείχους ἐκτείνεται τὸ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος σεσυλημένον νεκροταφεῖον ἐκ κιβωτιοσχήμων τάφων. Εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ Ἀβάτου σώζονται τμήματα τειχῶν κατὰ τὸ ψευδοϊσόδομον σύστημα (Πίν. 237 δ) καὶ μικρὰ ὠοειδὴς δεξαμενή, ἐπικεχρισμένη διὰ κορασανίου. Οἱ ἐντόπιοι διατηροῦν ἔντονον τὴν ἀνάμνησιν εὑρέσεως κατὰ τὸ 1917 χαλκοῦ βοός, ὁ ὁποῖος ἐπωλήθη ἀντὶ «σκούφιας καὶ βιολιοῦ» καὶ ἐφυγαδεύθη εἰς Ἰταλίαν. Ἀκόμη καὶ τώρα εὑρίσκονται νομίσματα, ὡς καὶ ἡ παραδοθεῖσα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἰωαννίνων χεὶρ χαλκοῦ εἰδωλίου (Πίν. 237 γ).

γ) Πράμαντα. Πρὸς Δ. τῆς κωμοπόλεως, εἰς ὑψίπεδον μεταξὺ τῶν ἐξωκκλησίων Προφήτου Ἠλιού, Παναγιᾶς καὶ Ἁγίου Βασιλείου, διατηροῦνται εἰς μεγάλην ἔκτασιν πενιχρὰ εἰς μέγεθος λείψανα ἀρχαίων τειχῶν καὶ θεμελίων. Ἀμέσως πρὸς Β. τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Προφήτου Ἠλιοὺ εἶναι ἐμφανῆ θεμέλια ὀρθογωνίων πυργίσκων. Ἡ ὅλη ἔκτασις βρίθει ἑλληνιστικῶν ὀστράκων καὶ ἀγνύθων.

6. Καλμπάκι Ἰωαννίνων

Ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Τζόκα παρεδόθη ἡ εἰς τὸν Πίν. 235 α, ἡ Β, εἰκονιζομένη λεπὶς χαλκοῦ ἐγχειριδίου τῆς ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου, μήκ. 0,335 μ., παλαιὸν εὕρημα ἐκ τῆς πεδιάδος τοῦ Καλμπακίου, ὅπου κατὰ τὸ 1954 εἶχον ἐντοπισθῆ κιβωτιόσχημοι τάφοι τῆς αὐτῆς ἐποχῆς[36].

Παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ ποταμοῦ Καλαμᾶ εἰς τὴν αὐτὴν πεδιάδα, διακρίνονται λείψανα ρωμαϊκοῦ κτηρίου ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης καὶ μέχρις ἀποστάσεως 100 μ. πρὸς Ν. τῆς γεφύρας.

Ἐντεῦθεν προέρχονται τὰ εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας Σπ. Ἀλεξίου ἀποκείμενα καὶ μέλλοντα νὰ μεταφερθῶσιν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἰωαννίνων ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

Περὶ τὰ 500 μ. πρὸς Δ. τῆς γεφύρας, ἀγροτικὸς δρόμος μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Ν. περιθέει κωνικὸν ἤπιον λόφον, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὁποίου κατὰ τὴν διάνοιξιν τοῦ δρόμου ἀπεκόπη δωδεκὰς τάφων (ἀγρὸς Λάμπρου Φίνου). Οἱ πλεῖστοι τούτων εἶναι σαγματοειδεῖς, κατεσκευασμένοι ἐξ ἐλαφρῶς καμπύλων κεράμων, μήκ. 0,64 μ., ἐνῷ μερικοὶ ἦσαν ἐκ λεπτῶν πλακῶν σχιστολίθου. Ἠρευνήθησαν δοκιμαστικῶς δύο ἐξ αὐτῶν. Περιεῖχον ἀκτερίστους νεκροὺς φέροντας τὰς χεῖρας ἐπὶ τῆς κοιλίας καὶ ἐστραμμένους πρὸς Α. Πρόκειται λοιπὸν περὶ πρωΐμων χριστιανικῶν τάφων.

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

α. Ἀνασκαφαί

Διεξήχθησαν δύο μικρᾶς ἐκτάσεως ἀνασκαφαὶ πρὸς ἔρευναν ἐντοπισθέντων ἐκ τῆς καλλιεργείας τάφων.

1. Νικόπολις. Ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Δημ. Παππᾶ, κειμένου ἔξωθι τῶν βυζαντινῶν τειχῶν, εἰς τὴν θέσιν «Κουμάσια» καὶ περὶ τὰ 500 μ. πρὸς Ν. τοῦ ρωμαϊκοῦ λουτρῶνος «Μπεντένια», ἀνεσκάφη συγκρότημα ρωμαϊκῶν τάφων τοῦ 2ου καὶ 3ου μ.Χ. αἰ. (Σχέδ. 2).

Τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἐξεῖχε περὶ τὰ 0,40 μ. ἡ γωνία κτίσματος, κατεσκευασμένου διὰ λίθων καὶ κορασανίου καὶ φέροντος σειρὰν λεπτῶν πλίνθων ἄνω. Ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν χωμάτων ἀπεκάλυψεν ὀρθογώνιον ὑπέργειον ἐπιτύμβιον μνημεῖον (Σχέδ. 2, ἀριθ. 1), διαστ. 3.30 × 1.90 μ., καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὸ ἕτερον (Σχέδ. 2, ἀριθ. 2) ὁμοίας κατασκευῆς, διαστ. 2 × 1.40 μ. Τὰ ἐπιτύμβια ταῦτα μνημεῖα, τῶν ὁποίων ἡ ἀνωτέρα ἐπιφάνεια εἶχε φθαρῆ ἐκ τῆς καλλιεργείας, ἐκάλυπτον εἰς βάθος 1 μ. κεραμοσκεπεῖς ταφὰς νεκρῶν μικρᾶς ἡλικίας, μίαν τὸ πρῶτον (τάφος 5), μὲ κτέρισμα πηλίνην δακρυδόχον, καὶ δύο τὸ δεύτερον (Τ 6 - 7). Ὑπὸ τοὺς στρωτῆρας κεράμους τῆς Τ 6 καὶ τοὺς καλυπτῆρας τῆς Τ 7 τὰ ὀστᾶ ἦσαν σχεδὸν τελείως ἐφθαρμένα· εὑρέθησαν εὐάριθμοι σιδηροῖ ἧλοι, κορινθιακὸς λύχνος τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ.[37], μικρὸν ἀγγεῖον καὶ ὀστεΐνη πυξιδίσκη. Ὡς ὑλικὸν δομῆς τοῦ ὑπερ γείου μνημείου εἶχε χρησιμοποιηθῆ ἀπότμημα μικρᾶς ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς (Πίν. 238 α).

Δύο μεταγενέστεραι ταφαὶ κατέστρεψαν τὴν Δ. γωνίαν τοῦ δευτέρου ὀρθογωνίου. Ὡς κτερίσματα ἐν τῷ τάφῳ 2 εἶχον ἀποτεθῆ ἑπτὰ ὑάλιναι δακρυδόχοι, ἕτερον σφαιρικὸν ὑάλινον ἀγγεῖον καὶ πήλινον κυάθιον.

Περὶ τὸ 1 μ. πρὸς Β. τοῦ Τ 2 καὶ καθέτως πρὸς αὐτὸν βαίνει ὁ μέγας κιβωτιόσχημος τάφος 1. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ τεραστίας πλακός, μήκ. 2.30 μ., ἡ ὁποία ἔφερεν ὑπέργειον κατασκεύασμα ἐκ πλίνθων καὶ κορασανίου, ἐπικεχρισμένον

36. Σ. Δάκαρης ἐν ΑΕ 1956, σ. 114.

37. The Athenian Agora VII, πίν. 19, ἀριθ. 839.

ἐξωτερικῶς δι' ἀσβεστοκονιάματος. Πέντε ἕτεραι πλάκες ἀποτελοῦν τὸ δάπεδον καὶ τὰς παρειάς, συνδεδεμέναι διὰ σιδηρῶν συνδέσμων. Περιεῖχε τοὺς σκελετοὺς δύο νεκρῶν. Τὰ ὀστᾶ εὑρέθησαν ἐν ἀταξίᾳ, μετακεκινημένα ἐκ τῶν εἰσρεόντων ὑδάτων. Ὡς μόνον κτέρισμα εἶχεν ἀποτεθῆ λύχνος μὲ παράστασιν μονομάχων, τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος [38]. Χαλκοῦν νόμισμα τῶν αὐτῶν ἀνεσκάφησαν πέντε νέοι τάφοι, ἐξ ὧν οἱ τρεῖς ἀνῆκον εἰς τὸν 5ον π.Χ. αἰ., καὶ ἀπεκαλύφθη σειρὰ λογάδων λίθων.

Ὑπεράνω τῶν καλυπτηρίων κεράμων τοῦ Τ 5 εὑρέθησαν δύο χαλκαῖ δραχμαί, ἤτοι:

1. Κασσωπαίων: α) Κεφαλὴ Ἀφροδίτης, β) Περιστερὰ ἐντὸς στεφάνου ἐλαίας. 2. Μολοσσῶν: α) Στρογγύλη ἀσπίς, β) Κεραυνὸς ἐντὸς

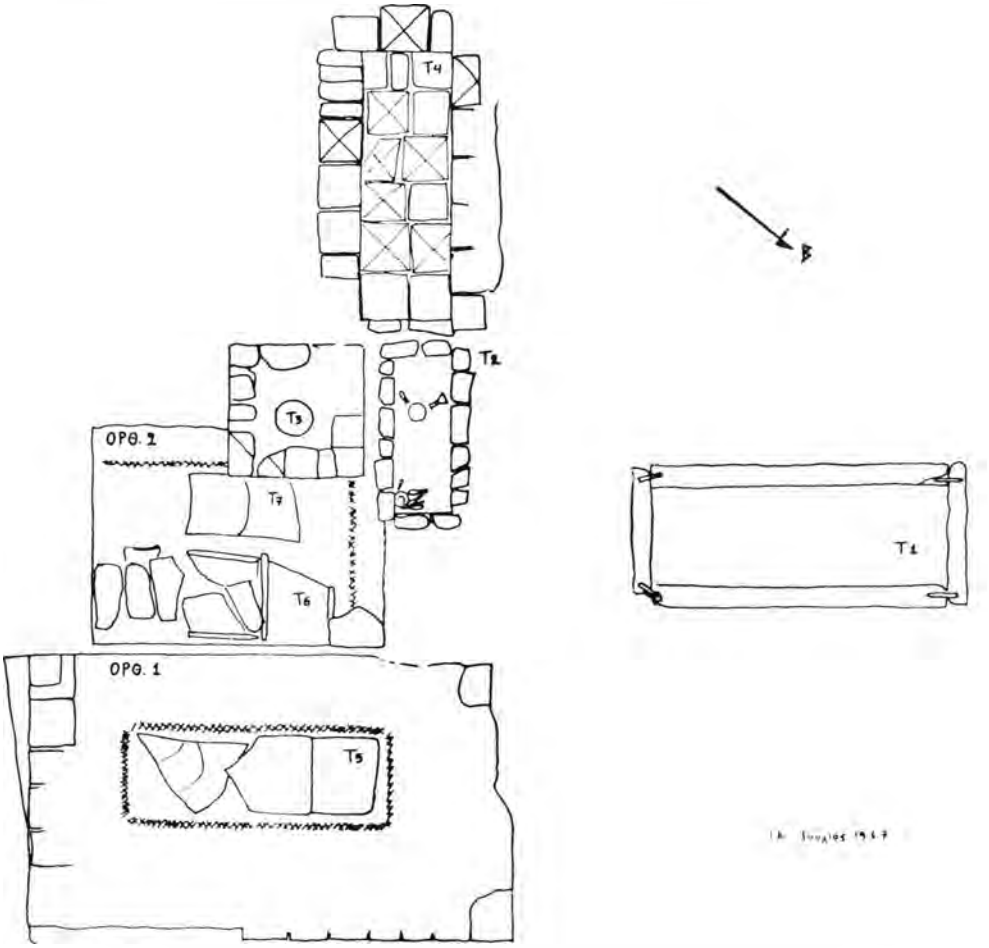

Σχέδ. 2. Νικόπολις. Κάτοψις τάφων ἀποκαλυφθέντων εἰς ἀγρὸν Δ. Παππᾶ

χρόνων εὑρέθη παρὰ τὴν καλυπτήριον πλάκα.

2. Μιχαλίτσι. Εἰς τὴν θέσιν « Μαραθιὰ » καὶ ἐντὸς τῶν αὐτῶν ἀγρῶν τοῦ Σπ. Λιόντου, ὅπου κατὰ τὰ ἔτη 1963 - 1964 ὁ Καθηγητὴς κ. Δάκαρης ἀνέσκαψεν εὐαρίθμους τάφους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.[39] καὶ ἐν μέρει ἓν μέγα ἐπιτύμβιον μνημεῖον, κλάδου ἐλαίας. Ἀμφότεραι τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Οὕτω διαπιστοῦται ὅτι τὸ μεγάλης ἐκτάσεως νεκροταφεῖον εἰς Μιχαλίτσι περιεῖχε καὶ τάφους τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ἐνῷ οἱ μέχρι τοῦ 1964 ἐρευνηθέντες τάφοι ἀνήγοντο εἰς τὸν 4ον μόνον αἰῶνα.

β. Περισυλλογὴ ἀρχαίων

Νικόπολις. Εἰς τὸ Μουσεῖον Νικοπόλεως

38. The Athenian Agora VII, πίν. 8, ἀριθ. 259 καὶ πίν. 7, ἀριθ. 216.

39. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 187 - 194. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 305-309.

συνεκεντρώθησαν περὶ τὰ εἴκοσι πέντε μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (σπόνδυλοι καὶ βάσεις κιόνων, κιονόκρανα, ἀνάγλυφα γεῖσα), τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων προέρχονται ἐξ ἀγρῶν κειμένων μεταξὺ τοῦ Ἰουστινιανείου τείχους καὶ τοῦ ὑδραγωγείου («Μποῦφι») πρὸς Α., ἀποτμήματα σαρκοφάγου, ὡς καὶ δύο τεμάχια ἱματιοφόρου ἀνδριάντος (Πίν. 238 β), εὑρεθέντα παρὰ μικρὰν πύλην τοῦ ρωμαϊκοῦ τείχους εἰς τὴν θέσιν «Μπότια».

Πάργα. Ἐκ τῆς θέσεως «Ὀξινὴ» Ἀγνιᾶς, ὅπου πλῆθος ἐπιφανειακῶν ὀστράκων μαρτυρεῖ τὴν ὕπαρξιν συνοικισμοῦ, περισυνελέγη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Γυμνάσιον Πάργας ἐπιτυμβία πλάξ (Πίν. 238 γ) ἀποκεκρουμένη ἄνω καὶ κάτω, διαστ. 0,95 × 0,65 μ., φέρουσα ὑπὸ τόξον ἀψῖδος κοσμούμενον διὰ ρόδακος καὶ σταφυλῶν λατινικήν, μερικῶς σωζομένην, ἐπιγραφήν:

]MANTON
VA

ΙΙΙ. ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

Δωδώνη

Μὲ διακοπὴν ἑνὸς ἔτους συνεχίσθησαν κατὰ τὸ 1967 αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι τῶν ἀναλημμάτων τοῦ ἀρχαίου θεάτρου Δωδώνης [40]. Κατ' ἀρχὴν συνεχίσθη ἡ ἀνύψωσις καὶ τοποθέτησις τῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κατακειμένων λιθοπλίνθων ἐπὶ τοῦ ΝΔ. πύργου, ὅστις ἀνυψώθη διὰ δύο εἰσέτι δόμων (Πίν. 239 α). Ἡ αὐτὴ ἐργασία κατόπιν ἐπεξετάθη κατὰ μῆκος τοῦ Δ. ἀναλήμματος (Πίν. 239 β), οὐχὶ ὅμως κατὰ τὸ βορειότερον τμῆμα αὐτοῦ, ὅπου διάφοροι λεπτομέρειαι, ὡς ἡ ἔλλειψις ἀναθυρώσεως ἢ οἱασδήποτε ἐργασίας εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τῶν δόμων, δεικνύει ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο δὲν ὑψοῦτο πέραν τῶν τριῶν ἕως τεσσάρων δόμων. Ὁ καθαρισμὸς μάλιστα τοῦ ἀπωτέρου ἄκρου ἔδειξεν ὅτι τοῦτο κάμπτεται πρὸς ΒΑ., ἀκολουθοῦν τὸ καμπύλον περίγραμμα τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου (Πίν. 239 γ).

Ἀκολούθως ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ ἀνδήρου τῆς Δ. παρόδου, ὁ ὁποῖος ἐνεφάνιζε προϊοῦσαν ἀποσάθρωσιν καὶ κύρτωσιν ἐπικίνδυνον, λόγῳ τῆς πιέσεως τοῦ ἐκ λατύπης ἐλευθέρου γεμίσματος (Πίν. 240 α). Κατ' ἀρχὴν ἀφῃρέθη τὸ ὄπισθεν τοῦ τοίχου γέμισμα καὶ ὠθήθησαν οἱ ἐξέχοντες δόμοι πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Ἐν συνεχείᾳ, συνεπληρώθησαν οἱ μέχρι τοῦ ὑπερκειμένου ἁπλοῦ γείσου ἐλλείποντες τέσσαρες δόμοι διὰ νέου ὑλικοῦ (Πίν. 240 β), πρᾶγμα ἀπαραίτητον διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν χωμάτων τοῦ ἀνδήρου, τὸ ὁποῖον σημειωτέον φέρει τὰ ἑδώλια τοῦ σταδίου. Αἱ ἐργασίαι δὲν ἐπερατώθησαν εἰς τὸ σημεῖον αὐτό.

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

40. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 291.

*

EPIRUS: PALAEOLITHIC SITES

The writer's 1967 seasons under the sponsorship of the British School terminated the excavations at the Palaeolothic sites of Asprochaliko in the Louros gorge, and Kastritsa at the south end of Ioannina Lake (Plan 1; Pl. 241 a). At Asprochaliko there was a succession of industries from those of Middle Palaeolithic type circa 40,000 B.C. through an Upper Palaeolithic succession circa 24,000 B.C. to a late glacial geometric type circa 9,000 B.C. At Kastritsa the ancient lake had deposited a succession of beaches within the cave (Pl. 241 c), the last having occured circa 22,000 B.C. Above the final beach was a succession of stratified layers which continued to later than 9,000 B.C. The date of the industrial layers earlier than the final beach is not yet known but radio-carbon dates are being determined.

It was appreciated some years ago, that Epirus was unique in Europe, in that it had a distribution of industries which was undisturbed by amateur collectors or early excavation. The area has therefore been studied as one in which the distribution of Palaeolithic sites may be investigated. This greatly exceeds in importance the excavation of single sites and it has been possible to lay down the foundations of a study of the economic exploitation of Greece on a prehistoric time scale, a matter which in future will be important to literate and pre-literate periods alike. Of particular interest has been the remarkable similarity observed between the movements of Palaeolithic hunters and the present day transhumant pastoralists, the Zagori Sarakatsani. This has led to conclusions concerning the principles which underlie land exploitation in Greece. Closely related to these studies, it has been possible to record the large areas of fertile agricultural land now

extant which were not available for exploitation in Classical times, and further back still, the areas which were not available in Neolithic times.

The present day land potential and agricultural exploitation in Greece has therefore been given a significant perspective in time and the effects of Classical and later agriculture upon the terrain is the better understood. The conclusions are by no means those which might have been expected.

Apart from the mere establishment of the Palaeolithic succession in Greece there were also a number of discoveries which were of more specialist interest. Kastritsa cave yielded five examples of post-hole formations which indicate structures of Palaeolithic date when constructions of any kind are very rare (P l. 241 b). There is also a wide variety of bone tools which are likewise rare in Eastern Europe. The two successions at Kastritsa and Asprochaliko overlap to some extent and it

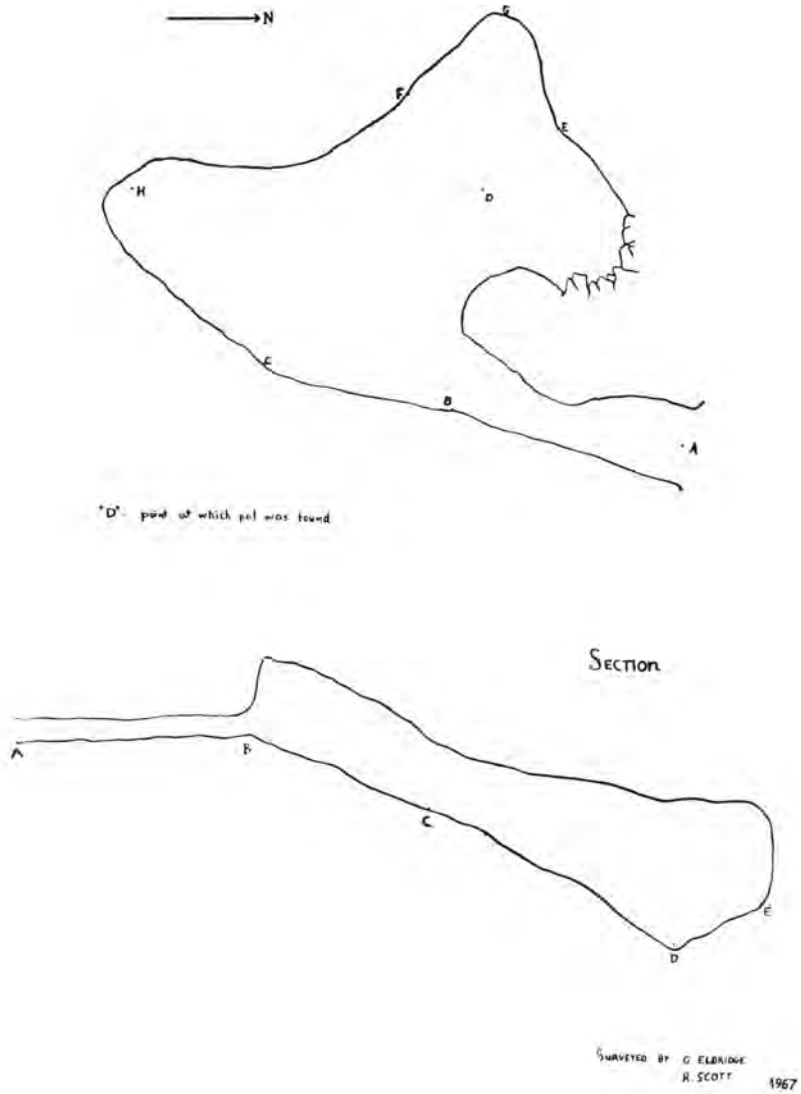

Plan 1. Kastritsa Ridge. Post-holes

was possible to arrive at hypotheses which are equally likely alternatives to the customary cultural hypothesis.

As the foundations for the study of prehistoric and later economies have been laid in Epirus, it is to be hoped that the later periods of archaeology will eventually contribute their share towards the understanding of the development of land exploitation in Greece.

E. S. HIGGS

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1967 ὑπηρέτησαν εἰς τὴν Ἐφορείαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων 5ης Περιφερείας ἡ Ἔφορος Ἄννα Χατζηνικολάου, ὁ Ἐπιμελητὴς Παναγιώτης Βοκοτόπουλος καί, ἀπὸ τῶν μέσων Νοεμβρίου, ὁ Ἐπιμελητὴς Εὐθύμιος Τσιγαρίδας.

Ι. ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Λόγῳ σημαντικοῦ περιορισμοῦ τῶν διατιθεμένων πιστώσεων δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ συνέχισις τῶν ἐργασιῶν ἐπανεκθέσεως εἰς τὰ Μουσεῖα Ἄρτης καὶ Νικοπόλεως. Εἰς τὸ νεόδμητον Μουσεῖον Ἰωαννίνων (Πίν. 242 α) ἐξετέθη ὑπὸ τοῦ γλύπτου κ. Ἐμμ. Νουκάκη κατὰ τὰς ὁδηγίας τῆς κ. Χατζηνικολάου ἡ πινακοθήκη τοῦ σωματείου «Οἱ Φίλοι τῶν Ἰωαννίνων» (Πίν. 242 β). Αὕτη, συγκροτηθεῖσα περὶ τὸ 1960 καὶ περιλαμβάνουσα περὶ τὰ 250 περίπου ἔργα Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν τοῦ 19ου καὶ 20οῦ αἰῶνος, πολλὰ τῶν ὁποίων ἀξιόλογα, εἶχε στεγασθῆ ἀρχικῶς εἰς τὸ ἐν Ἰωαννίνοις ἀρχοντικὸν Μελᾶ, μετὰ δὲ τὴν πώλησίν του παρεχωρήθη πρὸς ἔκθεσιν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἰωαννίνων (Σ. Δάκαρης, ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 345).

Ἤρχισεν ἐπίσης ἡ ἔκθεσις τῆς μικρᾶς συλλογῆς βυζαντινῶν γλυπτῶν καὶ μεταβυζαντινῶν εἰκόνων.

ΙΙ. ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἰωάννινα. Ἐστερεώθησαν τὰ περισσότερα ἑτοιμόρροπα τμήματα τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου τοῦ κάστρου Ἰωαννίνων (ὅπου τὸ τζαμίον Φετιχὲ καὶ τὸ εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ βασιλικὸν περίπτερον) καὶ ἀνεστηλώθησαν τὰ καταρρεύσαντα (Πίν. 243 α). Ἀνεστηλώθησαν ὡσαύτως ἡ πρὸς Β. τοῦ τζαμίου Φετιχὲ πυριτιδαποθήκη καὶ τὸ ἔτι βορειότερον μαγειρεῖον.

Ἀνακατεσκευάσθη ἐξωτερικῶς ἡ πρόσοψις τοῦ πλησίον τῆς κεντρικῆς πλατείας τζαμίου Βελῆ Πασᾶ, ἥτις ἦτο ἑτοιμόρροπος.

Κληματιά (Βελτσίστα). Ἐστερεώθη διὰ κρυφοδοκῶν ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος ὁ μονοκάμαρος ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τοῦ ὁποίου ὁ θόλος παρουσίαζεν ἐπικινδύνους ρωγμάς (Χρ. Σούλης, Ἠπ. Χρον. 9 (1934), σ. 83, ἀριθ. 1).

Ἀρίστη (Ἀρτσίστα). Ἐπεσκευάσθη ἡ ξυλίνη ὀροφὴ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (ΑΔ 21 (1966) : Χρονικά, σ. 312).

Μονοδένδρι. Τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Ἁγίας Παρασκευῆς (ΑΔ ἔ.ἀ., σ. 304) εἶχε καλυφθῆ ἐξωτερικῶς πρὸ ὀκταετίας διὰ κακοζήλου ἐπιχρίσματος ἐκ σιμεντοκονίας μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀλλοιωθῇ ἡ ὄψις τοῦ μνημείου καὶ νὰ ὑποστοῦν σοβαρὰν φθορὰν ἐκ τῆς ὑγρασίας αἱ τοιχογραφίαι. Τὸ ἐπίχρισμα τοῦτο ἀφῃρέθη καὶ ἐγένετο ἁρμολόγημα τῆς ἐξ ἀδρομερῶς λελαξευμένων ἀσβεστολίθων τοιχοποιΐας.

Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ ἀνακατεσκευάσθησαν τὰ ὑποστάντα διόγκωσιν ἐπιχρίσματα τοῦ ἐσωτερικοῦ.

Κῆποι (Μπάγια). Ἐστερεώθησαν αἱ γέφυραι Καλογήρου (Πλακίδα) καὶ Λαζαρίδη (Κοντοδήμου) (Πίν. 243 β - γ).

Τσεπέλοβον. Ἐγένοντο ἐπισκευαὶ εἰς τὰς οἰκίας ἀδελφῶν Κουμπῆ (πρ. Καρανάσιου), ἀδελφῶν Δούβαλη (πρ. Δώρη), Κ. Φερεντίνου (πρ. Βουλιώτη), Μιλτ. Τσουμάνη (πρ. Κοντοφώτη) καὶ Βασιλικῆς Τσουμάνη (πρ. Ριζῆ). Αἱ οἰκίαι αὗται ἔχουν κηρυχθῆ διατηρητέα μνημεῖα εἴτε λόγῳ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς των ἰδιομορφίας, εἴτε λόγῳ τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τῶν ξυλογλύπτων ὀροφῶν, τὰς ὁποίας διασώζουν. Εἰς τὰς δαπάνας συνεισέφερον καὶ οἱ ἰδιοκτῆται.

Ἀνθοχῶρι Μετσόβου. Ἀνεστηλώθη ὁ μερικῶς καταρρεύσας κατὰ τοὺς σεισμοὺς τῆς 1ης Μαΐου 1967 μονόχωρος ξυλόστεγος ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, κείμενος εἰς ἀπόστασιν 40′ πρὸς Α. τοῦ χωρίου καὶ διασώζων ἀξιόλογον ξυλόγλυπτον τέμπλον τοῦ 17ου πιθανώτατα αἰῶνος.

ΙΙΙ. ΔΙΑΦΟΡΑ

Τὴν 21ην Ἰουλίου 1967 συνεργεῖον τῆς Ὑπηρεσίας Ἐγγείων Βελτιώσεων κατέστρεψε δι' ἐκσκαφέων τὴν παλαιοχριστιανικὴν βασιλικὴν τοῦ Καλμπακίου (Σ. Δάκαρης, ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 313). Ἐπὶ τόπου ἀνευρέθησαν μόνον τμῆμα ἀρραβδώτου κίονος καὶ κολουροπυραμιδοειδὲς ἐπίκρανον ἐξ ἐγχωρίου λίθου, φέρον ἐγχάρακτον σταυρὸν ἐφ' ἑκάστης τῶν στενῶν πλευρῶν (Πίν. 243 δ).

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΗΣ

Ἄρτα καὶ περίχωρα

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1967 συνεχίσθη καὶ ἐπερατώθη ἡ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀρξαμένη στερέωσις τοῦ παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἀράχθου τζαμίου τοῦ Φαῒκ πασᾶ, τοῦ γνωστοῦ ὡς Ἰμαρέτ (Α. Ὀρλάνδος, ΑΒΜΕ Β′ (1936), σ. 201). Ἐγένετο πλήρης ἀνακεράμωσις τῶν κελλίων τῆς Παρηγορητίσσης, μικροεπισκευαὶ εἰς τὰς στέγας τῆς Κάτω Παναγιᾶς, τοῦ Ἁγίου

Νικολάου Ροδιᾶς καὶ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου Χαλκιάδων καὶ καθαρισμὸς τῶν λοιπῶν βυζαντινῶν μνημείων ἀπὸ τῶν εἰς αὐτὰ φυομένων θάμνων.

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀντικατεστάθη ἡ στέγη τῆς Ἁγίας Θεοδώρας καὶ ἐστερεώθη ὁ Β. τοῖχος τοῦ ναοῦ, ἀποκαλυφθέντων παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν θεμελίων ἀρχαίου κτηρίου (βλ. Τὸ Ἔργον 1967, σ. 135 κ.ἑ. καὶ ἀνωτέρω).

Εἰς τὸ **Μουσεῖον Ἄρτης** εἰσήχθησαν ἀπὸ τὴν Κάτω Παναγιάν:

1. Τμῆμα μαρμαρίνου πεσσίσκου ἀποκεκρουμένου κατὰ τὰ δύο ἄκρα, φέροντος ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς διάκοσμον ἑλικοφύλλων σχηματιζόντων ἀνθέμια καὶ ἡμιανθέμια (ἀριθ. 195, διαστ. 0,475 × 0,16 × 0,145 μ.).

2. Τμῆμα θωρακίου τέμπλου κοσμουμένου κατὰ τὴν παρυφὴν δι' ἑλικοφύλλου, πλ. 0,07 μ. (ἀριθ. 196, διαστ. 0,42 × 0,20 × 0,09 μ.) (Πίν. 244 γ).

3. Τμῆμα πεσσίσκου κοσμουμένου κατὰ τὴν μίαν πλευρὰν δι' ἑλικοφύλλου καὶ κατὰ τὴν ἑτέραν διὰ δύο ἑλικοφύλλων σχηματιζόντων ἡμιανθέμια εἰς τὰ ἄκρα καὶ διπλᾶ ἀνθέμια μεταξύ των (ἀριθ. 197, διαστ. 0,42 × 0,135 × 0,135 μ.) (Πίν. 244 β).

Ὁμοίως μετεφέρθη ἐξ Ἁγίας Θεοδώρας τὸ ὑπὸ τοῦ Καθ. Ἀ. Ὀρλάνδου (Ἐ.Ἀ., σ. 162, ἀριθ. 2) περιγραφόμενον καλαθοειδὲς κιονόκρανον (ἀριθ. 198).

Βουλγαρέλλι

Ἀπὸ τὴν Κόκκινην Ἐκκλησιὰν Βουλγαρελλίου περισυνελέγησαν, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐν συνεχείᾳ περιγραφομένων ἐργασιῶν, ἅπαντα τὰ σωζόμενα τεμάχια τοῦ γυψίνου τέμπλου καὶ τῶν γυψίνων φεγγιτῶν τῶν παραθύρων, καταχωρηθέντα ὑπ' ἀριθ. 135 - 181. Μερικὰ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Καθ. Ἀ. Ὀρλάνδου περιγραφομένων (Ἠπ. Χρον. Β' (1927), σ. 163 - 164) δὲν ἀνευρέθησαν, τὰ δὲ λοιπὰ εἶχον ὑποστῆ διάβρωσιν. Κατὰ τὴν διάνοιξιν τοῦ τετειχισμένου παραθύρου τοῦ ἱεροῦ εὑρέθη εἰς τρία τεμάχια πεσσίσκος τοῦ τέμπλου, ἀποκεκρουμένος ἄνω, κοσμούμενος εἰς τὴν μίαν πλευρὰν ὑπὸ συμπλεκομένων ἑλικοφύλλων σχηματιζόντων ἡμιανθέμια καὶ ἀνθέμια, μὲ συμφυῆ κιονίσκον εἰς σχῆμα σχοινίου (Πίν. 244 α). Ὁ ξύλινος σκελετὸς διατηρεῖται (διαστ. 0,85 × 0,245 × 0,16 μ., ἀριθ. 174).

Ὁμοίως ἀπὸ τὴν Κόκκινην Ἐκκλησιὰν μετεφέρθησαν δύο τεμάχια ἰωνικῶν κιονοκράνων ἐκ μαρμάρου (ἀριθ. 191 καὶ 192). Ἕτερον τεμάχιον εἶναι ἐντετειχισμένον εἰς τὸν ΒΔ. πεσσὸν τοῦ ναοῦ.

Ἐκ τῶν σεισμῶν τῆς 1ης Μαΐου 1967 ὑπέστησαν σοβαρὰς ζημίας ἡ Κόκκινη Ἐκκλησιὰ[1] (Πίν. 245 α) καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος[2] Βουλγαρελλίου (Δροσοπηγῆς).

Ἤδη πρὸ τῶν σεισμῶν εἶχον δημιουργηθῆ λόγῳ καθιζήσεων τοῦ ἐδάφους μεγάλαι ρωγμαὶ εἰς τὸν μεταξὺ νάρθηκος καὶ κυρίως ναοῦ τοῖχον — ὅπου αἱ προσωπογραφίαι τῶν κτητόρων —, εἰς τὸ ΒΔ. λογίον τοῦ νάρθηκος, εἰς τὴν καμάραν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ εἰς τὴν κόγχην τοῦ διακονικοῦ· ἐπίσης ἔλειπον ἀπὸ πολλὰς καμάρας σειραὶ ὁλόκληροι θολιτῶν, τὰ κονιάματα ἦσαν κατὰ μέγα μέρος σαθρά, παρὰ δὲ τὴν πρὸ τριετίας μόλις γενομένην γενικὴν ἀνακεράμωσιν[3], ἡ στέγη διεποτίζετο ὑπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Λόγῳ τῶν σεισμῶν ἐπεξετάθησαν αἱ προϋπάρχουσαι ρωγμαί, ἡ δὲ πρὸ τριετίας ὑποθεμελιωθεῖσα ΝΑ. γωνία τοῦ ναοῦ[4] ἠπείλει κατάρρευσιν. Περὶ τῶν δι' ἐξόδων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν βλ. Τὸ Ἔργον 1967, σ. 131 κ.ἑ.

Συνεργεῖον τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως ὑπὸ τὸν κ. Νικόλαον Κάϊλαν ἐστερέωσε τὰς τοιχογραφίας.

Δι' ἑτέρου συνεργείου, ὑπὸ τὸν ἀρχιτεχνίτην τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Χαρίλαον Σφακιανάκην, καὶ συμφώνως πρὸς ὁδηγίας τοῦ μηχανικοῦ κ. Ν. Καλανταρίδου:

1) Ἀνεκτίσθη ἡ ΝΑ. γωνία τοῦ ναοῦ, ἐξασφαλισθεῖσα διὰ κρυφοδοκῶν ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος.

2) Ἀνακατεσκευάσθη ἡ δικλινὴς στέγη τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ νάρθηκος, τῆς ὁποίας τὰ ξύλα εἶχον σαπῆ. Κατὰ τὴν βάσιν τοῦ τυφλοῦ ἡμισφαιρικοῦ θόλου τοῦ νάρθηκος κατεσκευάσθη ἐξάπλευρος ἐνισχυτικὴ ζώνη ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος.

3) Ἐπληρώθησαν δι' ὑδαροῦς σιμεντοκονίας αἱ ρωγμαὶ τοῦ μεταξὺ νάρθηκος καὶ κυρίως ναοῦ τοίχου.

4) Ἐξησφαλίσθησαν διὰ σιμεντοκονίας αἱ κάμάραι, ὅπου ἔλειπον θολῖται.

5) Ἐγένετο νέον ἁρμολόγημα εἰς τμήματα τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων.

6) Ἐγένετο ἀνάσυρσις τῶν κεράμων τῆς στέγης, ἀφῃρέθησαν οἱ πληροῦντες τὰ κενὰ μεταξὺ θόλων καὶ κεραμώσεως ὄγκοι χωμάτων καὶ ἐπληρώθησαν ταῦτα διὰ μείγματος κισήρεως καὶ

1. Ἀ. Ὀρλάνδος, Ἠπ. Χρον. Β' (1927), σ. 153-169.
2. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 357.
3. ΠΑΕ 1964, σ. 183-184.
4. Αὐτόθι.

θηραϊκῆς γῆς, ἐπικαλυφθέντος διὰ σιμεντοκονίας. Ἀφῃρέθη οὕτω περιττὸν βάρος, τὸ ὁποῖον ἐταλαιπώρει τὸ κτήριον, καὶ ἐξησφαλίσθη, ὡς ἐλπίζεται, ἡ στεγανότης τῆς στέγης. Τέλος

7) Ἀντικατεστάθησαν αἱ ἐξώθυραι.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐργασιῶν ἀπεφράχθη τὸ δίλοβον παράθυρον τοῦ ἱεροῦ, ὅπου εὑρέθη ὁ ἀνωτέρω περιγραφόμενος πεσσίσκος τοῦ τέμπλου (πρβλ. Τὸ Ἔργον 1967, σ. 134, εἰκ. 135).

Εἰς τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς Ἁγίου Γεωργίου εἶχον δημιουργηθῆ τεράστιαι ρωγμαί, τοῦ κτηρίου κριθέντος ἑτοιμορρόπου ὑπὸ τοῦ νομομηχανικοῦ Ἄρτης. Διὰ τοῦ ὑπὸ τὸν κ. Σφακιανάκην συνεργείου ἐγένετο ἀφαίρεσις τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν τῆς στέγης, συγκράτησις τοῦ τρούλλου διὰ περιμετρικῆς ἐνισχυτικῆς ζώνης καὶ μανδύου ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος, συγκράτησις τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων διὰ κρυφοδοκοῦ εἰς τὸ ἄνω μέρος αὐτῶν καὶ τέλος ἐπαναφορὰ τῆς στέγης εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν.

Παντάνασσα Φιλιππιάδος

Συνεργεῖον τῆς Ὑπηρεσίας Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως Ἠπείρου ἀπετύπωσε τὸν χῶρον τῆς βασιλικῆς Παντανάσσης Φιλιππιάδος [5], προκειμένου νὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ ἀπαλλοτρίωσις αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ μνημείου (Πίν. 245 β).

Π. Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

5. Γ. Σωτηρίου, Byz. Zeitschrift 30 (1929/30), σ. 572.

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Κατὰ τὸ ἔτος 1967, παρὰ τὴν μείωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ διοικητικοῦ προσωπικοῦ αὐτῆς, συνετελέσθη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας τῆς Η΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας καὶ διὰ τοῦ ὑπογραφομένου ἱκανὸν ἔργον. Τὸ ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν τῆς Ἐφορείας ἐμειώθη κατόπιν τῆς κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1966 ἀποσπάσεως καὶ ἐν συνεχείᾳ μεταθέσεως εἰς Ἀθήνας τοῦ μέχρι τότε Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων τῆς Περιφερείας κ. Γ. Δοντᾶ. Ἐνισχύθη διὰ τῆς τοποθετήσεως τῆς νέας Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων δ. Αἰκ. Κώστογλου μόλις τὸν Νοέμβριον τοῦ 1967.

Ἡ Ἐφορεία ἀνέλαβεν ἀπὸ τοῦ Μαρτίου τοῦ 1967 καὶ τὸ βαρὺ ἔργον τῆς παρακολουθήσεως τῆς ἐντὸς τῆς παλαιᾶς πόλεως τῆς Κερκύρας οἰκοδομικῆς δραστηριότητος καὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν νέων οἰκοδομῶν, κατόπιν τῆς κηρύξεως τῆς πόλεως ὡς ἱστορικῆς διατηρητέας, ἕνεκα τοῦ ἀξιολόγου τῶν διασωζομένων ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν αὐτῆς.

Ὑπὸ τῆς Ἐφορείας κατεβλήθη προσπάθεια συστηματικῆς παρακολουθήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ εἰς τὰς ὑπολοίπους, πλὴν τῆς Κερκύρας, Ἰονίους Νήσους τῆς ἁρμοδιότητός της. Ἐν Κεφαλληνίᾳ προητοιμάσθη ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τῶν σωζομένων μνημείων τῶν ἱστορικῶν χρόνων (ἰδιαιτέρως τῆς Κράνης), ἥτις ἐλπίζεται νὰ πραγματοποιηθῇ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος. Ἐν Λευκάδι ἔτυχον φροντίδος τὰ διάσπαρτα ἀρχαῖα τῆς νήσου καὶ ἐλπίζεται ὅτι θὰ ἐπιτευχθῇ συντόμως ἡ ἐν τῇ πρωτευούσῃ αὐτῆς οἰκοδόμησις μουσείου πρὸς συγκέντρωσιν καὶ ἔκθεσιν τῶν ἀρχαιοτήτων.

Ἐξετελέσθησαν, ὡσαύτως, αἱ ἐντὸς τοῦ βασιλικοῦ κτήματος τοῦ Mon Repos Κερκύρας διενεργούμεναι κατ' ἔτος ἀνασκαφαὶ εἰς τὸν χῶρον τοῦ μεγάλου ἀρχαϊκοῦ ἱεροῦ (Ἡραίου).

Τὸ σημαντικώτερον, ὅμως, ἐπίτευγμα ὑπῆρξεν ἡ κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 1967 ἔναρξις λειτουργίας διὰ τὸ κοινὸν τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τῆς ἐκθέσεως τοῦ νεοδμήτου Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Κερκύρας, ἔνθα καὶ ἐν εἰδικῇ αἰθούσῃ ἐκτίθεται ἡ γλυπτικὴ σύνθεσις ἐκ τοῦ Δ. ἀετώματος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος. Τὸ μέγα τοῦτο ἀρχαιολογικὸν γεγονὸς ὑπῆρξε τὸ κορύφωμα πολυετοῦς ἐργασίας τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Γ. Δοντᾶ, μὲ τὴν πολύτιμον συμβολὴν τῶν ἐμπείρων μουσειακῶν καλλιτεχνῶν-γλυπτῶν κκ. Κωνστ. Μουλοῦ καὶ Δημ. Δημητριάδη.

ΚΕΡΚΥΡΑ

ΜΟΥΣΕΙΑ - ΣΥΛΛΟΓΑΙ

1. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Κερκύρας. Κατὰ τὸ 1967 ὡλοκληρώθη τὸ πλεῖστον τῶν ἐπανεκθετικῶν ἐργασιῶν εἰς τοὺς χώρους τῶν προθαλάμων τοῦ ἰσογείου καὶ τοῦ α΄ ὀρόφου, εἰς τὴν νοτίαν αἴθουσαν καὶ εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐκτίθεται τὸ ἐκ τοῦ ναοῦ προερχόμενον «ἀέτωμα τῆς Γοργοῦς». Ἐλπίζεται, ὅτι προσεχῶς θὰ κατορθωθῇ ἡ κατασκευὴ γυψίνου προπλάσματος τοῦ ναοῦ, διὰ τὴν πληρεστέραν κατατόπισιν τῶν ἐπισκεπτῶν περὶ τῶν ἐκτεθειμένων τμημάτων τῆς λιθίνης ἀνωδομῆς καὶ τῆς κεραμώσεως (πηλίνης καὶ μαρμαρίνης) τοῦ ναοῦ.

Εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ ἰσογείου ἐξετέθησαν ὑστεροελληνιστικὸν βάθρον ἀγάλματος μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως ἁρπαγῆς τῆς Περσεφόνης (ἀριθ. εὑρ. 205), εἰκονιστικὴ κεφαλὴ ἐπιφανοῦς Ρωμαίας (ἀριθ. εὑρ. 140), μαρμαρίνη μετὰ ραβδώσεων βάσις περιρραντηρίου, κ.ἄ.

Εἰς τὸ κλιμακοστάσιον ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ λιθίνων βάσεων αἱ ἐπιγραφαὶ IG IX, 874 καὶ 976 (ἀριθ. εὑρ. 31 καὶ 8 ἀντιστοίχως).

Εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ α΄ ὀρόφου ἐξετέθησαν τὰ σπουδαιότερα τῶν ἀγγείων, τῶν εὑρεθέντων κατὰ τὸ 1967 εἰς τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ ἀρχαϊκοῦ νεκροταφείου (βλ. κατωτέρω σ. 313).

Εἰς τὴν νοτίαν αἴθουσαν τὰ ἐκ τοῦ νεκροταφείου τούτου προερχόμενα πήλινα καὶ χαλκᾶ καταλαμβάνουν σημαντικὸν μέρος τῶν προθηκῶν.

Διὰ τοῦ κλεισίματος τῶν μεγάλων ὑαλοφράκτων θυρῶν, τῶν ὁδηγουσῶν πρὸς τὸ αἴθριον τοῦ Μουσείου, καὶ τῆς ἀναρτήσεως παραπετασμάτων, ἐπετεύχθη ἡ διόρθωσις τοῦ ἐλαττωματικοῦ καὶ ἐπιβλαβοῦς διὰ τὰ ἐκθέματα φωτισμοῦ. Τὸ θέμα τῆς καλύψεως τοῦ αἰθρίου ἐλπίζεται νὰ λυθῇ συντόμως καὶ νὰ παύσῃ νὰ ἀποτελῇ ὁ χῶρος ἀρνητικὸν στοιχεῖον, ἀλλ' ἀντιθέτως νὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ ἐκτεθοῦν ἐντὸς αὐτοῦ ρωμαϊκὰ πορτραῖτα, ἐπιγραφαὶ καὶ ἀνάγλυφα.

Παραλλήλως πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο συνεχίσθη ἡ ἐπανέκθεσις εἰς τὴν βόρειον πτέρυγα τοῦ Μουσείου. Ἐνταῦθα, συμπληρωθέντος τοῦ τελευταίου τμήματος τοῦ Μουσείου, τῆς κλασσικῆς - ἑλληνιστικῆς - ρωμαϊκῆς περιόδου, ἡ προσπάθεια ἔχει πλέον συγκεντρωθῆ εἰς τὸ τμῆμα τοῦ Ἡραίου, τῶν εὑρημάτων τοὐτέστιν τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν ἐντὸς τοῦ βασιλικοῦ κτήματος τοῦ Mon Repos.

Τὸ σημαντικώτερον μέρος τῶν ἐκτεθειμένων εὑρημάτων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἥρας κατέχουν τὰ πήλινα ἀρχιτεκτονικά, ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς στέγης τοῦ μεγάλου ναοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. (λεοντοκέφαλοι ὑδρορρόαι - ἀκροκέραμοι κλπ.), ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν μικροτέρων ἀρχαϊκῶν κτηρίων, ὡς τῆς «λοξῆς» σίμης καὶ τῆς σίμης «μεγαρικοῦ» τύπου. Ἡ τελευταία συνετέθη ἐκ τεμαχίων ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Μουλοῦ (Πίν. 246 α). Ἐκ τῶν ἀκραίων καλυπτήρων τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ, ἐξετέθησαν ἀνασυντεθέντα τὸ ὡραῖον γοργόνειον (εὑρεθὲν τὸ 1966) καὶ ἡ πολοφόρος γυναικεία μορφή (ἀριθ. εὑρ. 773+MR. 21). Ἐνταῦθα ἐξετέθη ἤδη ὁ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1967 εὑρεθεὶς ἀκέραιος ἀκραῖος καλυπτὴρ μετὰ τῆς δαιδαλικῆς μορφῆς (MR. 1090) (Πίν. 246 γ-δ).

Δυσχερεστάτη ἐργασία συντηρήσεως, ἐκτελεσθεῖσα ἐξαιρετικῶς ὑπὸ τοῦ κ. Ἀλ. Ραφτάκη, ὑπῆρξεν ἡ ἐκ πολλῶν τεμαχίων ἀνασύνθεσις τοῦ κάτω μέρους μεγάλης πηλίνης βάσεως περιρραντηρίου, εὑρεθείσης ὁμοίως τὸ 1967 εἰς Mon Repos. Τὸ σημαντικὸν τοῦτο ἔργον, κορινθιακοῦ ἐργαστηρίου, τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου π.Χ. αἰ., ἔφερε καὶ γραπτὴν διακόσμησιν, σήμερον σχεδὸν ἐξίτηλον, τῆς ὁποίας δύναταί τις ὅμως νὰ λάβῃ μίαν εἰκόνα ἐκ τῆς γραφικῆς ἀναπαραστάσεως, ἔργου τοῦ κ. Κ. Μουλοῦ (Πίν. 248 δ).

Ἐπὶ εἰδικῆς ἐπιμήκους κτιστῆς προθήκης θὰ ἐκτεθοῦν τὰ καλύτερον σωζόμενα μεγάλα πήλινα εἰδώλια τῆς Ἀρτέμιδος ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Καραπάνου εἰς Κανόνι Κερκύρας (βλ. Lechat, BCH 1891). Ταῦτα μετεφέρθησαν ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν καὶ ἔτυχον τῆς ἀπαραιτήτου ἐπεξεργασίας ὑπὸ τοῦ κ. Δ. Δημητριάδου.

Συγχρόνως πρὸς τὰς ἐργασίας ἐπανεκθέσεως, τὸ ὑλικὸν τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Mon Repos ἐτακτοποιήθη καὶ κατεγράφη. Κυρίως συνεπληρώθησαν τὰ δελτία, ἐγένετο φωτογράφησις τῶν ἀντικειμένων καὶ συνετάγη κατάλογος ὅλων τῶν εὑρημάτων. Αἱ ἐργασίαι γενικῶς ἐν ταῖς ἀποθήκαις τοῦ Μουσείου ἀπέβλεψαν εἰς τὴν τακτοποίησιν τοῦ μὴ ἐκτεθησομένου ὑλικοῦ καὶ τὴν εὐχερῆ ἀνεύρεσιν ἑκάστου ἀντικειμένου ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν. Ἐπίσης συνεχίσθη ἡ καταγραφὴ τῶν μὴ καταγεγραμμένων ἐν τῷ εὑρετηρίῳ τοῦ Μουσείου. Ἰδιαιτέρα φροντὶς ἐλήφθη διὰ τὴν συλλογὴν νομισμάτων τοῦ Μουσείου σχηματισθείσης ἐφέτος νομισματοθήκης. Ἤρξατο ἡ σύνταξις τοῦ ὁριστικοῦ εὑρετηρίου καὶ ἡ ἀναγνώρισις καὶ κατάταξις αὐτῶν. Αἱ ἐργασίαι αὗται ὑπολογίζεται νὰ συνεχισθοῦν καὶ ἐντὸς τοῦ 1968.

2. Σινοϊαπωνικὸν Μουσεῖον Κερκύρας (συλλογὴ Γρ. Μάνου). Ἐγένετο συντήρησις ἀντικειμένων τῆς συλλογῆς, ἰδιαιτέρως τῶν σιδηρῶν ἰαπωνικῶν ὅπλων, πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶχον παρουσιάσει μεγάλας φθορὰς ἐξ ὀξειδώσεως.

Ἡ συλλογὴ αὕτη, ἡ σημαντικωτέρα ἐν Ἑλλάδι καὶ ἴσως μία τῶν ἀξιολογωτέρων ἐν γένει εἰς ὡρισμένους τομεῖς, ὡς τὰ ζωγραφικὰ ἰαπωνικὰ ἔργα, τὰ ἔντυπα κλπ., πρέπει νὰ τύχῃ τῆς δεούσης προσοχῆς. Ἐλπίζεται ὅτι θὰ συνεχισθοῦν αἱ κατὰ τὸ 1965 ἀρξάμεναι ἐπαφαὶ μετὰ τοῦ Ἀμερικανοῦ καθηγητοῦ κ. R. Poor τοῦ Minnesota University, πρὸς διευθέτησιν καὶ ἀξιοποίησιν τῆς συλλογῆς.

3. Συλλογὴ μεταβυζαντινῶν εἰκόνων. Κατόπιν τῆς συντηρήσεως εἰκόνων τοῦ Μουσείου ὑπὸ συνεργείου τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως (βλ. κατωτέρω), ἐπλουτίσθη ἡ ἔκθεσις τῶν εἰκόνων ἐν τῷ κτηρίῳ τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων Κερκύρας δι' ὡρισμένων δειγμάτων ἑπτανησιακῆς ἁγιογραφίας.

4. Ἐκκλησιαστικὸν Μουσεῖον Κερκύρας. Δυστυχῶς δὲν συνεχίσθησαν κατὰ τὸ 1967 αἱ ἀρξάμεναι ὑπὸ τῆς Ἐφορείας τὸ 1965 ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι τοῦ ναοῦ τοῦ Παντοκράτορος, εἰς τὴν συνοικίαν Καμπιέλο τῆς παλαιᾶς πόλεως τῆς Κερκύρας. Ἐλπίζεται, πάντως, ὅτι αὗται θὰ συνεχισθοῦν κατὰ τὸ 1968, ὥστε νὰ ὁλοκληρωθῇ τὸ ἔργον καὶ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ στέγασις τῆς συλλογῆς εἰκόνων, τῆς φυλασσομένης σήμερον εἰς τὸ κτήριον τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κερκύρας (περιλαμβάνει κυρίως εἰκόνας ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Παντοκράτορος). Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἀμέριστος εἶναι ἡ συμπαράστασις καὶ τοῦ νέου Μητροπολίτου Κερκύρας κ. Πολυκάρπου.

5. Συλλογὴ κ. Ρ. Εὐελπίδη. Ἐγένετο καταγραφὴ τῶν ἐξ ἀνασκαφῶν προηγουμένων ἐτῶν προελθόντων ἀρχαίων καὶ ἡ φωτογράφησις αὐτῶν. Ἐπίσης, μικραὶ ἐργασίαι συγκολλήσεως ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Ἀλ. Ραφτάκη. Κατὰ τὸ 1967 δὲν διεξήχθησαν ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ κτήματι Εὐελπίδη.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

1. Ἀνασκαφὴ ἱεροῦ τῆς Ἥρας εἰς Mon Repos

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1967 διεξήχθη ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ὑπὸ συνεργείου εἰδικευμένων Κερκυραίων ἐργατῶν μὲ ἀρχιεργάτην τὸν Σπ. Βλάχον, ἥτις ἦλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐν Κερκύρᾳ παραμονῆς Της. Πλῆρες τοπογραφικὸν διάγραμμα τοῦ χώρου τῶν ἀνασκαφῶν

(Σχέδ. 1), καθὼς καὶ ἐπὶ μέρους σχέδια, συνετάγησαν ὑπὸ τοῦ Κερκυραίου σπουδαστοῦ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν κ. Γ. Κουλούρη. Λόγῳ τῆς ἰδιαζούσης σημασίας τῆς ἀνασκαφῆς διὰ τὰ κερκυραϊκὰ πράγματα, ἡ παροῦσα ἔκθεσις προσπαθεῖ νὰ καλύψῃ τὰς σπουδαιοτέρας διαπιστώσεις καὶ τὰ σημαντικώτερα ἀποτελέσματα αὐτῆς.

Ἡ ἀνασκαφὴ εἶχε δύο ἀντικειμενικοὺς σκοπούς:

1. Τὴν διασάφησιν προβλημάτων σχετιζομένων μὲ τὴν ἔκτασιν τοῦ ἱεροῦ καὶ τὸν μέγαν ναὸν τῆς «Ἥρας» (τὴν ἀναζητουμένην ἀπόδοσιν τῆς λατρευομένης θεότητος, τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα καὶ τὴν χρονολογικὴν ἀπόδοσιν αὐτῶν), καὶ

2. Τὴν ἔρευναν περὶ τὸ ἐπισημανθὲν κατὰ τὸ 1966 μικρὸν ὑπαίθριον ἱερόν, ἔξωθι τοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ περιβόλου τοῦ κυρίως ἱεροῦ (βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 360).

α) Κυρίως ἱερόν: Ἀποφασιστικὴ διὰ τὴν διασάφησιν τῶν ὁρίων τοῦ ἱεροῦ διαπίστωσις ἦτο ἡ ἀναγνώρισις τῆς γραμμῆς τοῦ ἐσωτέρου ὑστεροαρχαϊκοῦ περιβόλου καθ' ὅλον τὸ Α. καὶ Β. τμῆμα αὐτοῦ (Γ εἰς τὸ Σχέδ. 1). Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τμημάτων του, κατὰ τὴν Α. πλευρὰν τοῦ λόφου, καὶ τῆς ἐπανεξετάσεως τῶν παλαιοτέρων τομῶν, διεπιστώθη ὅτι ὁ περίβολος οὗτος ἀκολουθεῖ τὴν φυσικὴν γραμμὴν τοῦ λόφου καὶ περιβάλλει τὸν εὑρισκόμενον εἰς τὸ κέντρον περίπου τοῦ λόφου μέγαν ναόν. Κατὰ τὴν Β. πλευρὰν τοῦ λόφου ἀνεγνωρίσθη ὅτι διήρχετο ἀκριβῶς ὄπισθεν τοῦ μεταγενεστέρου κτίσματος - «ἀναπαυτηρίου» (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 386 - 88). Ἀποτελεῖται ἐκ πωρίνου θεμελίου καὶ ἀνωδομῆς ἐξ ἀρίστης κατεργασίας λιθοπλίνθων, ἐκ σκληροῦ ἐντοπίου λευκοῦ ἀσβεστολίθου. Ἡ εἴσοδος πρὸς τὸ ἱερὸν ἦτο ἴσως κατὰ τὴν νοτίαν — ἄσκαπτον εἰσέτι — πλευρὰν τοῦ περιβόλου.

Ἡ ἀπαντῶσα ὄπισθεν τοῦ νεωτέρου περιβόλου (τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ.) (Α εἰς τὸ Σχέδ. 1) ἐπίχωσις ἐξ ἀρχιτεκτονικῶν κυρίως μελῶν, πηλίνων καὶ λιθίνων, τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ διεπιστώθη καὶ κατὰ τὴν Α. πλευρὰν τοῦ λόφου (χῶρος V). Οὕτως ἐπιβεβαιοῦται, ὅτι ὁ ἐπιβλητικὸς νεώτερος περίβολος ἐξετείνετο καὶ ἐνταῦθα, κατόπιν τῆς ἀχρηστεύσεως τοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ τοιούτου. Θὰ διήρχετο ὄπισθεν — δυτικῶς — τοῦ ἑλληνιστικοῦ κτίσματος τοῦ χώρου IV (ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 388-89).

Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου ἀνεσκάφη ἡ ὑπολειπομένη ΒΔ. γωνία τῆς αὐλακος θεμελιώσεως τοῦ μεγάλου ναοῦ. Πάλιν, μόνον ἐλάχιστα λείψανα εὑρέθησαν τῶν κυβολίθων τῶν θεμελίων, ἐκ κιτρινωποῦ μαλακοῦ ἀσβεστολίθου. Ἐπεβεβαιώθη διὰ μίαν εἰσέτι φοράν, ὅτι αἱ πολλαπλαῖ διαταραχαὶ τοῦ χώρου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (διαμορφώσεις - μετατροπαὶ) καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους (λιθολόγησις) ἔχουν ἐπιφέρει σχεδὸν ὁλικὴν καταστροφὴν εἰς τὰ κτήρια τοῦ ἱεροῦ καὶ εἰδικώτερον τοῦ ναοῦ. Ἀπεζημιώθημεν, ὅμως, ἐκ τῆς ἀνευρέσεως θραυσμάτων σπονδύλων κιόνων, γείσων κλπ. ἀνηκόντων εἰς τὸν ναόν.

Ἡ ἀνασκαφεῖσα αὐλαξ τῶν θεμελίων ἔχει πλ. περ. 4.40 μ. καὶ σώζεται εἰς βάθ. περ. 0,75 μ., ἀνορυχθεῖσα ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ ἐκ ψαμμολίθου βράχου. Αἱ διαπιστωθεῖσαι τελικῶς ἐξωτερικαὶ διαστάσεις τῆς αὐλακος τῶν θεμελίων τοῦ κτηρίου εἶναι: μῆκ. 43 καὶ πλ. 19.80 μ. Αἱ διαστάσεις αὐταὶ ἀντιστοιχοῦν περίπου καὶ πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς διαστάσεις τοῦ ναοῦ. Τὸ πλάτος τῶν 20 μ. περίπου δικαιολογεῖ τὴν ὕπαρξιν ὀκτὼ κιόνων, διαμ. περ. 1.30 μ. κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ.

Οὔτε, ὅμως, ἐφέτος κατέστη δυνατὸν νὰ λυθῇ ὁριστικῶς τὸ θέμα τῆς θέσεως καὶ τῶν διαστάσεων τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ ἐν σχέσει πρὸς ἐκείνας τοῦ κλασσικοῦ. Ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἶναι σαφὲς ὅτι ἔχομεν δύο οἰκοδομικὰς φάσεις, ἀπεχούσας ἀλλήλων χρονολογικῶς κατὰ δύο περίπου αἰῶνας. Πιθανωτέρα παραμένει ἡ ἤδη διατυπωθεῖσα ὑπόθεσις, ὅτι ἐπὶ τῆς θεμελιώσεως τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ (τοῦ 600 π.Χ. περίπου) ἀνηγέρθη ὁ νέος περίπτερος ναὸς (κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.) μὲ νέαν μαρμαρίνην στέγην εἰς ἀντικατάστασιν τῆς παλαιᾶς.

Ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς διαρρυθμίσεως τοῦ ναοῦ, δηλ. τοῦ προνάου, σηκοῦ κλπ., οὐδὲν ἐπίσης στοιχεῖον ἀνευρέθη.

Ἐξαιρετικὸν εὕρημα τοῦ χώρου V ὑπῆρξεν ἡ ἀνασκαφεῖσα ἐφέτος στρῶσις κατακερματισμένων κιονοκράνων. Ἡ στρῶσις αὕτη, εἰς βάθ. μόλις 0,30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εὑρεθεῖσα, ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς τὰς ἐπιχώσεις τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., τὰς δημιουργηθείσας ὄπισθεν τοῦ νεωτέρου περιβόλου. Εὑρέθησαν πλῆθος μικρῶν τεμαχίων ἀνηκόντων εἰς δωρικὰ κιονόκρανα, ὡρισμένα τῶν ὁποίων συντιθέμενα δίδουν μεγάλα τμήματα τῶν ὑποτραχηλίων καὶ τῶν ἐχίνων. Ἡ ἐξαιρετικῶς δυσχερὴς ἀνασύνθεσις τῶν τεμαχίων προχωρεῖ βραδέως ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Μουσείου καὶ οὕτω σήμερον μόνον ὡρισμένα προκαταρκτικὰ στοιχεῖα δύνανται νὰ δοθοῦν.

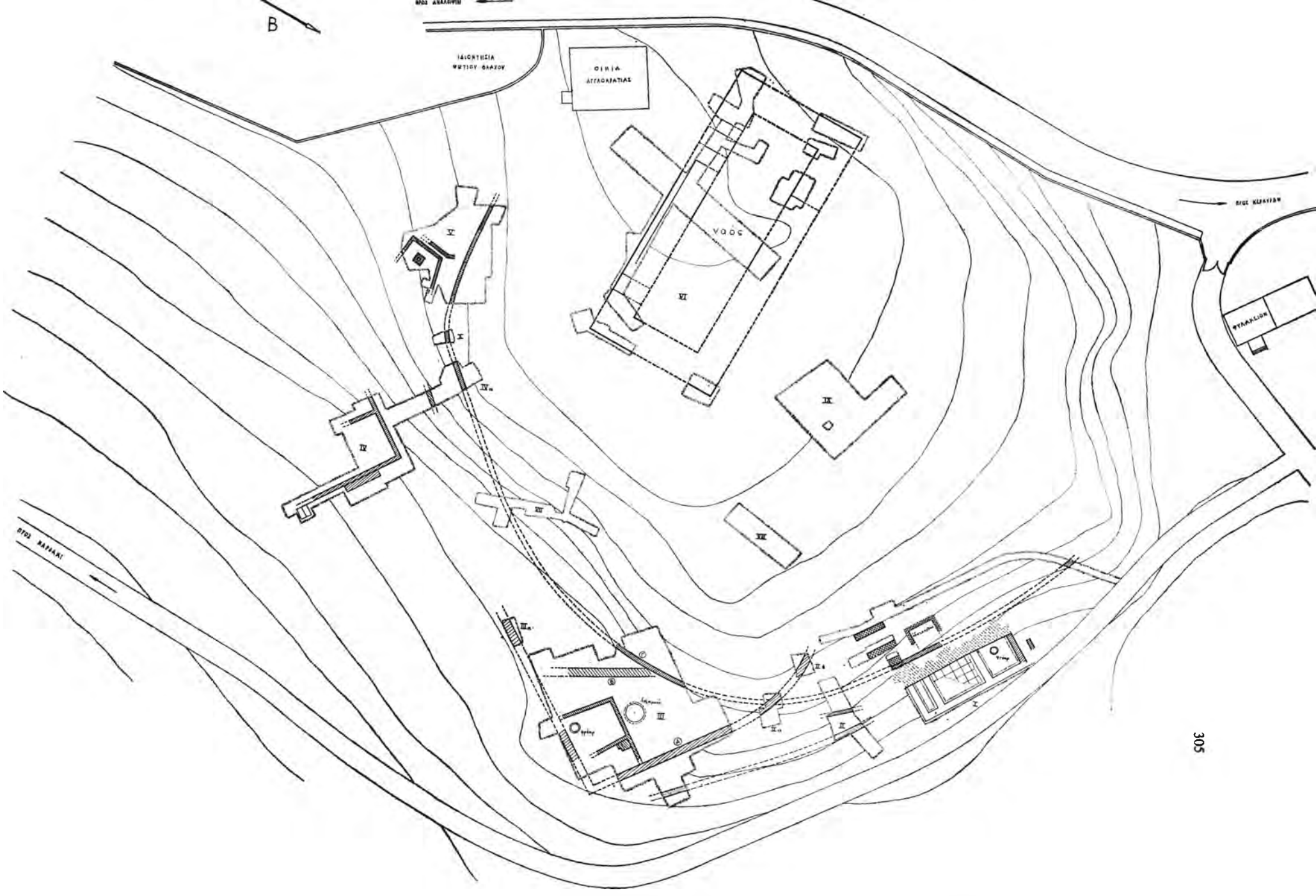

Σχέδ. 1. Τοπογραφικὸν διάγραμμα ἀρχαίου ἱεροῦ εἰς λόφον Mon Repos (ἀποτύπωσις Γ. Κουλούρη)

Ἀνεγνωρίσθησαν κιονόκρανα τεσσάρων διαφορετικῶν τύπων, ἅπαντα ἐκ κιτρίνου ἐντοπίου ψαμμολίθου. Δύσκολον εἶναι νὰ λεχθῇ, ἐὰν ἑκάστου τύπου ἔχωμεν περισσότερα τοῦ ἑνὸς κιονόκρανα. Ἅπαντα εἶναι ἀρχαϊκά, ἐξαιρετικῆς ἐργασίας καὶ δὲν φέρουν φθορὰς ἐκ καιρικῶν συνθηκῶν, πλὴν τῆς ἀπαλείψεως τῶν ἀρχικῶν χρωμάτων. Ὡς πρὸς τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν μορφὴν ἐνθυμίζουν τὰ κιονόκρανα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. (Korkyra 1, Abb. 67). Καὶ οἱ τέσσαρες τύποι φέρουν 20 ραβδώσεις.

Τύπος Α'. Κάτω διάμετρος : 0,82 μ. (ἑκάστη ράβδωσις χορδῆς 0,125 μ.). Σώζει ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος.

Τύπος Β'. Κάτω διάμετρος : 0,77 μ. (ἑκάστη ράβδωσις χορδῆς 0,12 μ.). Τὸ ὑποτραχήλιον φέρει δύο ταινίας παραλλήλους, ἀμφοτέρας πιθανώτατα κεκοσμημένας διὰ γραπτῆς ἰχθυακάνθης.

Τύπος Γ'. Διαμέτρου κάπως μικροτέρας τῶν προηγουμένων. Πιθανὸν 20 ραβδώσεις (ἑκάστη ράβδωσις χορδῆς 0,115 μ.), μὲ ὡραιότατα ἐγχάρακτα φύλλα ἀναδιπλούμενα ἄνω. Ἕκαστον τρίτον τούτων ἦτο χρώματος ἐρυθροῦ, τῶν ὑπολοίπων δύο χρωμάτων μὴ σωθέντων (πιθανῶς κυανοῦ ἢ πρασίνου).

Τύπος Δ'. Ὅμοιος καὶ τῶν αὐτῶν διαστάσεων μὲ τὸν τύπον Γ' ἀλλ' ἄνευ τῶν ἐγχαράκτων φύλλων.

Εὑρέθησαν πλεῖστα τεμάχια ἐχίνων μὴ ἀποδοθέντα ὅμως εἰσέτι εἴς τινα ἐκ τῶν ὡς ἄνω τύπων ὑποτραχηλίων. Φέρουν 3 ἢ 4 ταινίας εἰς τὸ κάτω μέρος αὐτῶν. Ἄγνωστον εἰσέτι παραμένει τὸ ἀρχικὸν ὕψος τοῦ ἐχίνου, ὡς καὶ τὸ ὕψος καὶ αἱ διαστάσεις τοῦ ἄβακος.

Ὡς δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐξ ὡρισμένων σωθέντων τεμαχίων, τὰ κιονόκρανα ταῦτα ἔφερον ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας ἐπαφῆς κεντρικὸν κυκλικὸν τόρμον (διαμέτρου περίπου 0,09 μ.).

Πλὴν τῶν θραυσμάτων τῶν κιονοκράνων εὑρέθησαν καὶ πολλὰ θραύσματα σπονδύλων κιόνων σχετικῶν πρὸς τὸ κιονόκρανον τύπου Α'. Εἶναι ἀρίστης ἐργασίας ἀλλὰ καὶ διατηρήσεως (ἄνευ φθορῶν ἐκ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν). Αἱ ἀβαθεῖς ραβδώσεις εἶναι χορδῆς 0,125 μ.

Τὰ κιονόκρανα κατὰ τὰς διαστάσεις των ὀλίγον ὑπολείπονται ἐκείνων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀλλ' εἶναι ὁμοιότατα ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν καὶ τὴν ἐργασίαν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο τὰ συνδέει πρὸς τὸν μεγάλον ἀρχαϊκὸν ναὸν τοῦ ἀνασκαπτομένου ἱεροῦ (ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.). Αἱ σημειούμεναι μεταξύ των διαφοραὶ εἰς τὰς διαστάσεις καὶ τὴν μορφὴν παρετηρήθησαν καὶ εἰς τὰ κιονόκρανα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος.

Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ αὐτὰ μέλη εἶναι ἐπίτηδες κατακερματισμένα. Ἐπὶ τῶν εὑρεθέντων τμημάτων διακρίνονται σαφέστατα τὰ ἴχνη τῆς μεταγενεστέρας κατεργασίας. Τὸ αὐτὸ παρετηρήθη καὶ εἰς τὴν λιθόπλινθον MR. 1115, πιθανώτατα προερχομένην ἐκ τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ. Ἐπιβεβαιοῦται οὕτω ἡ διατυπωθεῖσα (ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 386) ἄποψις ὅτι διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ νέου κτηρίου (τοῦ 5ου αἰ.) ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λίθινα μέλη τοῦ παλαιοτέρου ναοῦ, κατόπιν νέας κατεργασίας. Παρομοία νεωτέρα ἐπέμβασις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ εὔρημα τοῦ Dörpfeld, τὸ ὡραῖον ἐπίκρανον παραστάδος, προφανῶς τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ (Korkyra 1, σ. 69, Πίν. 60 β).

Ἡ σπουδὴ τῶν ὡς ἄνω κιονοκράνων θὰ ὑποβοηθήσῃ τὴν μελέτην τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος διεκοσμεῖτο καὶ διὰ λαμπρᾶς πηλίνης κεραμώσεως. Ἀρκετὰ τεμάχια τῆς κεραμώσεως ταύτης εὑρέθησαν, καὶ τῶν δύο φάσεων αὐτῆς (βλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 168 κ.ἑ.). Ἐκ τῆς πρώτης φάσεως ἐταυτίσθησαν τεμάχια γοργονείων (ἀκραίων καλυπτήρων), λεοντοκεφάλων ὑδρορροῶν (ἀκραίων στρωτήρων) κλπ.

Σημαντική, ὅμως, προσθήκη εἰς τὴν γνῶσιν τῶν πηλίνων ἀκροκεράμων τοῦ μεγάλου ἀρχαϊκοῦ ναοῦ εἶναι τὸ θραῦσμα MR. 1092. Διασώζει τὸ τριγωνικὸν γένειον μεγάλης ἀνδρικῆς μορφῆς, τῆς ὁποίας τὸ στόμα διαμορφοῦται εἰς ὑδρορρόην (Πίν. 246 β). Εἶναι τοῦ αὐτοῦ μεγέθους, τῆς αὐτῆς τεχνικῆς καὶ τῆς αὐτῆς ποιότητος πηλοῦ ὡς καὶ τὰ ἄλλα ἀρχιτεκτονικά, ἤτοι αἱ λεοντοκεφαλαὶ καὶ τὰ γοργόνεια. Δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς ὑδρορρόην ὁμοίαν μὲ τὸ γνωστὸν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Dörpfeld τμῆμα ἀνδρικῆς γενειοφόρου κεφαλῆς (Korkyra 1, Abb. 124). Εἶναι ἄγνωστον, ὅμως, ἐὰν αἱ ὑδρορρόαι τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ ἐνηλλάσσοντο (λεοντοκεφαλὴ - ἀνδρικὴ κεφαλὴ - λεοντοκεφαλὴ - ἀνδρικὴ κεφαλὴ κ.ο.κ.), ὡς φαίνεται ὅτι συνέβαινε μὲ τὰ μέτωπα τῶν ἀκραίων καλυπτήρων (γοργόνειον - πολοφόρος - γοργόνειον - πολοφόρος κ.ο.κ.). Ἡ σπάνις ὅμως τοῦ τύπου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀφθονίαν τῶν εὑρεθεισῶν λεοντοκεφαλῶν, δημιουργεῖ ἀμφιβολίαν διὰ τὴν ἄλλως λογικὴν ἄποψιν ταύτην.

Ἐκ τῆς θεωρουμένης δευτέρας φάσεως τῆς πηλίνης κεραμώσεως τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ εὑρέθησαν εἰς τὸν χῶρον V, ὁ εἰς πλησίον τοῦ ἄλλου, δύο ἀκραῖοι καλυπτῆρες. Τὸ μέτωπον τού-

των ἀπολήγει ἄνω ἀετωματικῶς καὶ εἶναι διακεκοσμημένον δι' ἀναγλύφων γυναικείων δαιδαλικῶν μορφῶν μὲ κόμμωσιν « κατὰ ὀρόφους » (πρβλ. MR. 17, 18 κλπ.).

Ὁ εἷς τῶν καλυπτήρων τούτων σώζεται πλήρης, σήμερον εἰς τεμάχια (MR. 1091), καὶ δίδει τὸ ὁλικὸν μῆκος τῆς κεραμίδος : 0,82 μ. (ἄνευ τοῦ ἐμβόλου προσαρμογῆς πρὸς τὸν ὑπερκείμενον καλυπτῆρα). Ἡ κλίσις τοῦ καλυπτῆρος, δίδουσα καὶ τὴν κλίσιν τῆς στέγης κατὰ τὸ ἄκρον αὐτῆς, εἶναι 14ο - 17ο.

Τὸ σωζόμενον ἀκέραιον μέτωπον τοῦ ἑτέρου καλυπτῆρος (MR. 1090) εἶναι συνολ. ὕψ. 0,325 καὶ πλ. 0,372 μ. Τὸ ἀνάγλυφον εἶναι ἀβαθὲς ἀλλ' ἀρίστης τέχνης καὶ τεχνικῆς. Φέρει ὀλίγας φθορὰς ἐκ τοῦ χρόνου καὶ σώζει ἴχνη τῶν ἀρχικῶν χρωμάτων (Πίν. 246 γ - δ).

Ἕτερον ἐνδιαφέρον τμῆμα τῆς πηλίνης κεραμώσεως, πιθανῶς τοῦ μεγάλου ναοῦ, εἶναι τὸ MR. 929 (Πίν. 246 ε). Ἀνήκει εἰς ὅμοιον πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Κ. Ρωμαίου εὑρεθὲν εἰς Καλυδῶνα (Κέραμοι Καλυδῶνος, σ. 46 κ.ἑ.), ἤτοι εἰς τὸ πλάγιον ἀκραίου στρωτῆρος διακοσμοῦντος τὸ ἀέτωμα ἀντὶ ἐπαετίδος σίμης. Δυστυχῶς εἶναι ἀποκεκρουμένον ἄνω. Ἐμπρός, ἐπὶ τῆς ἐλαφρῶς κυρτουμένης ἐπιφανείας, ἔφερε γραπτὴν διακόσμησιν σειρᾶς ὡραίων ροδάκων, ὧν σώζονται σήμερον σχεδὸν δύο. Οὗτοι ἀποτελοῦνται ἐξ ὀκτὼ λευκῶν φύλλων ἐντὸς καστανοῦ πεδίου. Κάτω ὑπάρχει ταινία (ὕψ. 0,06 μ.), καστανοπρασίνου χρώματος.

Οἱ ρόδακες οὗτοι ἐνθυμίζουν τὴν διακόσμησιν τῶν μεγάλων δισκοειδῶν ἀκροκεράμων (MR. 27, 237 κλπ.) καὶ ἡ σχέσις αὕτη ἴσως ὑποδηλοῖ, ὅτι πρέπει νὰ ἀναθεωρηθῇ ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὰς ἀκροκεράμους θέσις ἐπὶ τῆς στέγης. Ἡ κατ' ἀποστάσεις ἄνωθεν τῶν ἀετωμάτων διακόσμησις τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ εἶναι θέσις προτιμητέα τῆς εἰς τὸ βάθος τῆς στέγης, κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς, ἀποδοθείσης (ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 320 - 321). Ἡ ἡμετέρα ἄποψις ἐνισχύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι παρὰ τὸν πλοῦτον τῶν εὑρεθεισῶν ἀκροκεράμων, ἀνηκουσῶν εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ κτηρίου, οὐδὲν τεμάχιον εὑρέθη δυνάμενον νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν στενῶν πλευρῶν. Ὑπάρχουν δυσκολίαι, ὅμως, διὰ τὴν ὁριστικὴν ἀπόδοσιν, λόγῳ τῆς ἀποσπασματικότητος τῶν τεμαχίων.

Ἀσφαλῶς ἀρχιτεκτονικόν, οὐχὶ ὅμως τοῦ μεγάλου ναοῦ, εἶναι καὶ ἡ πηλίνη κεφαλὴ MR. 818, εὑρεθεῖσα εἰς τὸν χῶρον ΙΙΙ καὶ ἀνήκουσα εἰς κορινθιακὸν ἐργαστήριον· φέρει ἐρυθρὸν χρῶμα (Πίν. 246 ς'). Ἡ κεφαλὴ μὲ τὸν ἀριστουργηματικὸν σχηματισμὸν τῶν χειλέων, τοὺς βαθεῖς ὀφθαλμοὺς ἀλλὰ καὶ τὴν κάποιαν ξηρότητα, εὑρίσκεται πλησίον τῆς παραδόσεως τοῦ Χρυσάορος τοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος (β' τέταρτον 6ου αἰ. π.Χ.). Πιθανῶς διεκόσμει τὸ μέτωπον ἀκροκεράμου - σίμης.

Ἐκ τῆς ἀετωματικῆς πιθανῶς συνθέσεως μικροῦ τινος ὑστεροαρχαϊκοῦ κτηρίου προέρχεται ὁ θαυμάσιος πήλινος βραχίων γυναικείας μορφῆς MR. 871. Ἴσως ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν σύνθεσιν, ὡς τὰ τεμάχια MR. 333 καὶ 342 κλπ. Εἶναι κορινθιακοῦ ἐργαστηρίου καὶ σώζει λαμπρὸν κιτρινωπὸν ἐπίχρισμα.

Τοῦ νεωτέρου ναοῦ εὑρέθησαν σημαντικὰ θραύσματα τῶν λιθίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν του. Τὰ σπουδαιότερα ἦσαν μεγάλα τεμάχια σπονδύλων τῶν κιόνων. Ἓν (MR. 1116) σώζεται εἰς ὕψ. 0,305 μ. καὶ περιλαμβάνει μίαν ράβδωσιν (χορδῆς 0,204 μ.) καὶ τμήματα δύο ἑτέρων. Ἄλλο ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον ἐφετεινὸν εὕρημα ὑπῆρξε τὸ τμῆμα σπονδύλου MR. 1117, σῴζον ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἐπαφῆς αὐτοῦ ἐγχάρακτα γράμματα. Ταῦτα ἀποτελοῦν τμῆμα τοῦ ἀλφαβήτου καὶ εἶναι συνεχῆ ἀπὸ τοῦ Α μέχρι τοῦ Ι (τοῦ F συμπεριλαμβανομένου). Τὸ ἀμελὲς καὶ ἀβαθὲς τοῦτο χάραγμα δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἀρχιτεκτονικῆς σημασίας (δηλ. διὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ λίθου). Πρόκειται προφανῶς περὶ παιδιᾶς ἑνὸς τῶν ἀρχαίων λιθοξόων τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ναοῦ. Θὰ ἐχαράχθη ὅτε ὁ σπόνδυλος εὑρίσκετο εἰσέτι εἰς τὸ πλησίον κείμενον ἐργοτάξιον καὶ πρὸ τῆς τοποθετήσεως αὐτοῦ εἰς τὴν θέσιν του. Ἡ μελέτη τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων (τοῦ κορινθιακοῦ - κερκυραϊκοῦ ἀλφαβήτου) θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν τοῦ κτηρίου τοῦ νεωτέρου ναοῦ ἐντὸς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Οἱ κίονες τοῦ νεωτέρου ναοῦ (διαμ. περ. 1.30 μ.) ἀρχαΐζουν, φέροντες 20 ραβδώσεις, χορδῆς περ. 0,20 μ. Τὰ σωθέντα τεμάχια κιονοκράνων, ἐκ τῶν ταινιῶν τοῦ ἐχίνου, δεικνύουν ὅτι ἡ ἐργασία δὲν εἶχε συμπληρωθῇ ἐπ' αὐτῶν. Τὸ αὐτὸ παρετηρήθη καὶ εἰς τὴν μαρμαρίνην σίμην μὲ τὰς λεοντοκεφάλους ὑδρορρόας. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὑποδηλοῦν ὅτι ἡ ἐργασία τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ μεγάλου τούτου ναοῦ δὲν ὡλοκληρώθη ποτέ, ἴσως διὰ λόγους οἰκονομικούς.

Τὸ μαρμάρινον θραῦσμα γλυπτοῦ MR. 1082, εἰκονίζον τὸ καμπύλον τριχωτὸν τμῆμα σώματος ζώου, ἀνήκει, ὡς ἐκ τῆς ἐργασίας του, εἰς τὸν γλυπτικὸν διάκοσμον τῆς στέγης τοῦ νεω-

τέρου ναοῦ (ἀκρωτήριον ἢ καὶ πιθανῶς ἀέτωμα· πρβλ. MR. 442, 443 κλπ.).

Τὰ εὑρεθέντα ἱκανὰ θραύσματα τῶν κιόνων καὶ τῆς μαρμαρίνης κεραμώσεως φέρουν ἐντόνους φθορὰς ἐκ τῆς βροχῆς, γεγονὸς ἀποδεικνύον ὅτι ὁ νεώτερος ναὸς ἵστατο ὀρθὸς ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Τὰ τεμάχια τῆς μαρμαρίνης στέγης παρουσιάζουν σαφῆ ἴχνη πυρκαϊᾶς, ἥτις ἦτο πιθανῶς καὶ ἡ αἰτία καταστροφῆς τοῦ ναοῦ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς ἀρχαιότητος.

Τὸν πλοῦτον γενικῶς τῶν ἀφιερωμάτων τοῦ ἱεροῦ ἀντιλαμβανόμεθα ἐκ τῆς εὑρεθείσης ἐφέτος κεφαλῆς μαρμαρίνου νησιωτικοῦ κούρου καὶ τῆς κορινθιακῆς μεγάλης πηλίνης βάσεως περιρραντηρίου (ἢ δίνου) (ἀμφότερα ἐκ τοῦ χώρου IV α).

Ἡ μαρμαρίνη κεφαλὴ τοῦ κούρου (MR. 817), μικροτέρα τοῦ φυσικοῦ, εἶναι δυστυχῶς τεθραυσμένη ἐμπρὸς καὶ ἐλλιπὴς καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν τοῦ μετώπου, τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῆς ρινός (Πίν. 247 α). Ἡ ἀρίστη, ὅμως, ποιότης τοῦ ἔργου καταφαίνεται ἐκ τῆς ἀποδόσεως τοῦ σωζομένου στόματος καὶ τῶν τρυφερῶν παρειῶν. Ἡ κόμη κατήρχετο ἐπὶ τῶν ὤμων ὄπισθεν τῶν ἐσχηματοποιημένων ὦτων, ἐνῷ ἐμπρός, ἄνωθεν τοῦ μετώπου, θὰ κατέληγεν εἰς μικροὺς ἀγκιστροειδεῖς βοστρύχους, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν σωζομένων εἰς τὰ πλάγια (Πίν. 247 β). Ταινία συνεκράτει τὴν κόμην, ἥτις εἰς κόμβους διατεταγμένη σώζει καὶ ἐλάχιστα ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος.

Ἡ λεπτότης τοῦ πλασίματος ἀσφαλῶς προδίδει τὴν προέλευσιν τοῦ ἔργου ἐξ Ἰωνίας, μία νέα ἐπιβεβαίωσις τῶν σχέσεων τῆς Κερκύρας μὲ τὸν ἑλληνισμὸν τῆς Ἀνατολῆς. Ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους 570 - 560 π.Χ. περίπου (τῆς ὁμάδος Τενέας - Βολομάνδρας, Richter, Kouroi, σ. 81 (ἀριθ. 64), figs. 217 - 8). Ἡ Σάμος θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι πηγὴ τοῦ ἔργου τούτου, ἐὰν συνδυασθῇ μὲ τὴν παρουσίαν τῶν Σαμίων ἐν Κερκύρᾳ (μετὰ τὸν θάνατον ἀσφαλῶς τοῦ Περιάνδρου) καὶ τὴν σχέσιν τούτων πρὸς τὸ Ἡραῖον (Ἡροδότου Ἱστορίαι, Γ΄ 48. Διογ. Λαερτ. Βίοι, 1,95).

Τὸ ἕτερον ἀξιόλογον εὕρημα ἦτο ἡ μεγάλη πηλίνη βάσις σκεύους (περιρραντηρίου ἢ δίνου) MR. 857. Εὑρέθη ἐξωτερικῶς — ἀνατολικῶς — τοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ περιβόλου εἰς τὸν χῶρον IVα, εἰς πολλὰ τεμάχια τεθραυσμένη. Τὸ σωζόμενον ὕψος εἶναι 0,45 καὶ ἡ κάτω διάμετρος 0,57 μ. (διαμ. κυλινδρικοῦ σώματος 0,37 μ.).

Ἡ βάσις ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν μερῶν, αἱ ἀρθρώσεις τῶν ὁποίων τονίζονται διὰ ζωνῶν ἐκ πηλοῦ (Πίν. 248 β). Ἡ καθ' αὐτὸ βάσις διακοσμεῖται ἄνω διὰ τοῦ ἀγαπητοῦ κορινθιακοῦ - κερκυραϊκοῦ θέματος τῶν ἀκτινοειδῶς διατεταγμένων πλατέων φύλλων.

Τὸ κάθετον κυλινδρικὸν σῶμα διακόπτεται ὑπὸ δύο συμμετρικῶς τοποθετημένων ὀρθογωνίων ἀνοιγμάτων. Αἱ οὕτω δημιουργούμεναι δύο ἐπιφάνειαι διακοσμοῦνται διὰ δύο ζώων ἑκάστη: λέων καὶ ταῦρος, λέων καὶ ἔλαφος. Ἡ διακόσμησις εἶναι σήμερον σχεδὸν ἐξίτηλος ἀλλὰ διὰ τῆς προσεκτικῆς μελέτης τῶν ἐγχαράξεων κατωρθώθη ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Μουλοῦ ἡ γραφικὴ ἀναπαράστασις αὐτῆς (Πίν. 248 δ).

Τὸ ἄνω σωζόμενον τμῆμα ἀνοίγει ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔξω. Ἐπὶ τῆς ἐνιαίας ταύτης ἐπιφανείας ἦτο ἐζωγραφημένη πομπὴ πιθανῶς κορῶν, ὡς δύναται νὰ εἰκασθῇ ἐκ τῶν σωζομένων ὑπολειμμάτων ποδήρων ἐνδυμάτων διακεκοσμημένων δι' ἑλίκων.

Τὸ εὕρημα ἐνθυμίζει κάπως ὁμοίας βάσεις ἐκ Περαχώρας (Perachora II, ἀριθ. 2239 - Pl. 9) καὶ Ἀετοῦ Ἰθάκης (BSA XLIII (1948), σ. 47), ἀλλ' ὑπερτερεῖ τούτων κατὰ τὸ μέγεθος. Πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς κορινθιακὸν ἐργαστήριον τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Εἰς τὸν χῶρον V, ἀκριβῶς ὄπισθεν τοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, εὑρέθη ἐφέτος καὶ ἀνεσκάφη ἐν μέρει λάκκος, περιέχων τεμάχια τῆς πηλίνης κεραμώσεως τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ, ὀλίγα τεμάχια κατειργασμένων κυβολίθων ἐκ κιτρινωποῦ ψαμμολίθου καὶ πολλοὺς ἀκατεργάστους λίθους (ἀποθέτης;). Ἐνταῦθα εὑρέθησαν ἀρκετὰ πήλινα ἀγγεῖα ἰδίως μικροὶ κάλαθοι, οἱ ὁποῖοι καὶ ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὸν ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἀργείαν Ἥραν (πρβλ. Perachora II, σ. 87 κ.ἑ.). Οὗτοι εἶναι ἁπλοῖ, διακεκοσμημένοι ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς δι' ἐπαλλήλων καθ' ὁμάδας ἐρυθρῶν γραμμῶν (Πίν. 248 α). Εἰς τούτων διέσωζεν ἐντὸς ποσότητά τινα ἐρυθροῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον ἀποσταλὲν πρὸς ἀνάλυσιν εἰς τὸ Γενικὸν Χημεῖον τοῦ Κράτους εὑρέθη ὅτι εἶναι ὀρυκτὸν σιδηροῦχον ὀξείδιον. Πρόκειται πιθανώτατα περὶ χρώματος - ψιμυθίου ἀφιερωθέντος ὑπὸ γυναικὸς εἰς τὴν Ἥραν. Οὕτω ἀναγνωρίζεται γενικῶς ἡ χρῆσις τοῦ μικροῦ αὐτοῦ ἀγγείου (πρβλ. Perachora II, σ. 90). Παρόμοιον χρῶμα εὑρέθη καὶ ἐντὸς κυαθίσκου.

Ἐνταῦθα εὑρέθη καὶ μικρὸν (ὕψ. 0,072 μ.) πλαστικὸν ἀγγεῖον (MR. 892), εἰς σχῆμα ποδὸς χοίρου (πιθανῶς ἀγριοχοίρου). Αἱ τρίχες δηλοῦνται δι' ἐρυθροῦ χρώματος, ἐνῷ εἰς τὸ ἄνω μέρος, ἔνθα ἡ προχοὴ καὶ αἱ δύο μικραὶ ὀπαὶ

ἀναρτήσεως, ἦσαν ἐζωγραφημέναι ἕλικες, δι' ἐρυθροῦ καὶ πάλιν χρώματος (Πίν. 248 γ).

Τὸ πλαστικὸν τοῦτο, ἰδιόρρυθμον, ἀγγεῖον ἴσως ἔχει σχέσιν μὲ τὸ μικρὸν ὑπαίθριον ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος (βλ. κατωτέρω). Ἐνδεικτικὸν ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ εὑρέθησαν πολλοὶ ὀδόντες ἀγριοχοίρων, προφανῶς ἐκ θυσίας. Ὁ ἀγριόχοιρος - κάπρος συνδέεται μὲ τὴν Ἄρτεμιν (Ὀδυσ. Ζ, 102), ἀλλ' εἰς τὴν Κύμην τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ μὲ τὸν Ἀπόλλωνα (Παυσ. Η' (Ἀρκαδικά) XXIV, 5).

β) Μικρὸν ὑπαίθριον ἱερόν : Ἔξωθι τοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ περιβόλου τοῦ μεγάλου ἱεροῦ καὶ κατὰ τὴν ΝΑ. πλευρὰν τοῦ λόφου, συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ μικροῦ ὑπαιθρίου ἱεροῦ, ἡ ἀρξαμένη κατὰ τὸ 1966 (χῶρος V). Διὰ τῆς ἐφετεινῆς ἀνευρέσεως ἐπιγραφικῶν στοιχείων, τὸ μικρὸν τοῦτο τέμενος ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀπόλλωνα.

Εἰς μικρὸς περίβολος εἰς σχῆμα τραπεζίου (εὑρέθησαν αἱ 3 πλευραὶ) περιβάλλει τετράγωνον βωμὸν ἐκτισμένον διὰ πωρίνων λιθοπλίνθων. Ὁ βωμὸς εἶναι πλευρᾶς 1.40 μ. καὶ σώζεται εἰς ὕψος ἑνὸς δόμου. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ τετραγώνου τοῦ βωμοῦ εἶναι τοποθετημένοι μικροὶ λίθοι, ἐνῷ οἱ ἐξωτερικοὶ πωρόλιθοι πατοῦν ἐπὶ ἑτέρων μικροτέρων λίθων χρησιμευόντων ὡς θεμέλιον, ἀπαραίτητον λόγῳ τῆς κατωφερείας τοῦ ἐδάφους (Σχέδ. 2). Οἱ πωρόλιθοι εἶναι καλῶς εἰργασμένοι ἐξωτερικῶς εἰς ὕψος 0,10 μ. καὶ ἀδρομερῶς ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ κάτω, δηλουμένης οὕτω τῆς στάθμης τοῦ ἐδάφους κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (Πίν. 249 δ).

Ἡ τετάρτη πλευρὰ τοῦ περιβόλου, πρὸς τὴν κλιτὺν τοῦ λόφου, καὶ ἡ εἴσοδος δὲν ἀνευρέθησαν, πιθανῶς καταστραφεῖσαι ὁριστικῶς κατὰ τὰς ἐργασίας διευρύνσεως τοῦ κυρίως ἱεροῦ καὶ τὴν πρὸς Α. ἀνέγερσιν τοῦ νεωτέρου περιβόλου, περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Ὄπισθεν τοῦ βωμοῦ, πρὸς Δ., εἶχεν εὑρεθῆ πωρίνη ὀρθογώνιος βάσις ἀντικειμένου τινός.

Ἐκ τῆς εὑρεθείσης κεραμεικῆς (ἡ μελέτη αὐτῆς δὲν ἔχει ὁλοκληρωθῆ εἰσέτι) τὸ μικρὸν τοῦτο ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος δύναται νὰ ἀποδοθῆ εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., μὲ διάρκειαν χρήσεως καθ' ὅλον τὸ α' ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου τοῦ μικροῦ ἱεροῦ καὶ μέχρι τοῦ πρὸς Δ. κειμένου ὑστεροαρχαϊκοῦ περιβόλου τοῦ μεγάλου ἱεροῦ, ἐξετείνετο, ἀνασκαφεῖσα κυρίως ἐφέτος, στρῶσις καστανῶν χωμάτων, ἐντὸς τῆς ὁποίας καὶ εὑρέθη πλῆθος ἀναθημάτων. Τὰ ἀφιερώματα ταῦτα ἦσαν διάφορα χαλκᾶ ἀντικείμενα καὶ σκεύη, σιδηρᾶ ὅπλα, πήλινα εἰδώλια καὶ πλακίδια, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀγγεῖα. Ἐπὶ τινων τῶν χαλκῶν διεσώθη ἐνεπιγράφως τὸ ὄνομα τῆς λατρευομένης θεότητος : *Ἀπόλλων ὁ Κορκυραῖος*.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων καθίσταται σαφὲς ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἐλατρεύετο ἐνταῦθα κυρίως ὡς πολεμικὴ θεότης. Ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτέρων ἀναθημάτων εἶναι τὰ διασωθέντα σιδηρᾶ ὅπλα. Εὑρέθησαν κυρίως αἰχμαὶ δοράτων, ὧν αἱ καλύτερον σωζόμεναι εἶναι αἱ MR. 1125 καὶ MR. 1126 (Πίν. 249 γ). Εἰς ὡρισμένα τῶν παραδειγμάτων ἡ ράχις ἐνισχύεται διὰ νευρώσεως καὶ ἐπὶ τῶν δύο πλευρῶν. Ὁ αὐλὸς κάτω, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἰσέρχεται τὸ κυρίως δόρυ ἐκ ξύλου, φέρει μικρὰς ὀπὰς διὰ τὴν στερέωσίν του. Δυστυχῶς ὀλίγα ἐκ τῶν εὑρεθέντων σώζονται εἰς καλὴν κατάστασιν, τὰ πλεῖστα πάσχοντα ἐξ ὀξειδώσεως. Ὁμοιότατα εἶναι τὰ εὑρεθέντα εἰς Ἀετὸν Ἰθάκης (S. Benton, BSA 1953, σ. 343, fig. 35), ἔνθα καὶ μνημονεύεται ὁ Ἀπόλλων (ἔ.ἀ., σ. 260). Σχετικὰ καὶ τὰ ἐκ Καλαβρύτων χαλκᾶ (ΑΔ 17 (1961/2) : Χρονικά, σ. 131 - 32, Πίν. 156 ε).

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ὅπλων τούτων, τὰ ὁποῖα ἦσαν πραγματικῆς χρήσεως, εἰς τὸν θεὸν ἀφιερώθησαν μικρογραφικὰ χαλκᾶ δείγματα, καθαρῶς ἀναθηματικά. Παράδειγμα τὸ μικρὸν (μήκ. 0,084 μ.) χαλκοῦν δόρυ MR. 966. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης χαλκαῖ αἰχμαὶ βελῶν (MR. 987 καὶ 988).

Ὡραῖον εὕρημα ὑπῆρξε μικρογραφικὴ χαλκῆ ἀναθηματικὴ ἀσπίς (MR. 935). Εἶναι κυκλική (διαμ. 0,195 μ.), τοῦ ἀργολιδοκορινθιακοῦ τύπου καὶ ἀνήκει εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἐσωτερικῶς τὸ ὄχανον δηλοῦται δι' ἐγχαράξεων ἀπολήγουσῶν ἑκατέρωθεν εἰς ὡραῖα ἐγχάρακτα ἀνθέμια (πρβλ. Olymp. Forsch. II, σ. 201 κ.ἑ.). Διακρίνεται ἄνω ἡ θέσις τῶν πορπάκων (Πίν. 249 α). Τὰ τμήματα αὐτὰ ἦσαν κεκολλημένα διὰ κασσιτέρου (συνετηρήθη εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν).

Δύο νέα παραδείγματα πορπῶν τοῦ ἰδιορρύθμου κελτιβηρικοῦ τύπου (πρβλ. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 325, Πίν. 365 γ) συνδέουν τοὺς πολεμοχαρεῖς ἰδιοκτήτας των πρὸς τὴν θεότητα (MR. 967 καὶ MR. 968) (Πίν. 249 β).

Εἰς τὸν θεὸν ἦτο ἀφιερωμένον ἀσφαλῶς καὶ τὸ πήλινον ὁμοίωμα τεθρίππου ἅρματος (MR. 856). Σώζονται ἐπὶ τῆς πλακὸς - βάσεως οἱ δύο ἐσωτερικοὶ ἵπποι, ἑκατέρωθεν τῆς συνωρίδος, ἐνῷ ἐπὶ τοῦ ἅρματος διατηρεῖται ὁ σήμερον

ἀκέφαλος ἀναβάτης, ὅστις καὶ κρατεῖ τὰ ἡνία (Πίν. 250 ε). Οἱ ἵπποι ἔχουν ἀρκετὴν κίνησιν καὶ δηλοῦνται τὰ χαρακτηριστικά των. Τοῦ α΄ ἡμ. τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (πρβλ. ἵππους εἰς Corinth XV, II, σ. 173 - 4, κατηγ. XXIII 19, πίν. 35).

Ὡρισμένα τῶν εὑρεθέντων ἀνδρικῶν ὑστεροαρχαϊκῶν εἰδωλίων καὶ προτομῶν θὰ ἀποδίδουν τὴν μορφὴν τοῦ θεοῦ. Παράδειγμα ἡ προτομὴ MR. 839 (ὕψ. 0,12 μ.), ἔνθα ὁ θεός, μὲ τὸ λεπτὸν σφηνοειδὲς γένειον, φορεῖ ταινίαν καὶ στέφανον διαμεμορφωμένον εἰς κόμβους (Πίν. 250 α). Φέρει ὀπὰς διὰ τὴν ἀνάρτησιν.

Δυσερμήνευτοι παραμένουν αἱ ἀνδρικαὶ κεφαλαὶ πηλίνων εἰδωλίων μὲ τὸ ὑψηλὸν κωνικὸν

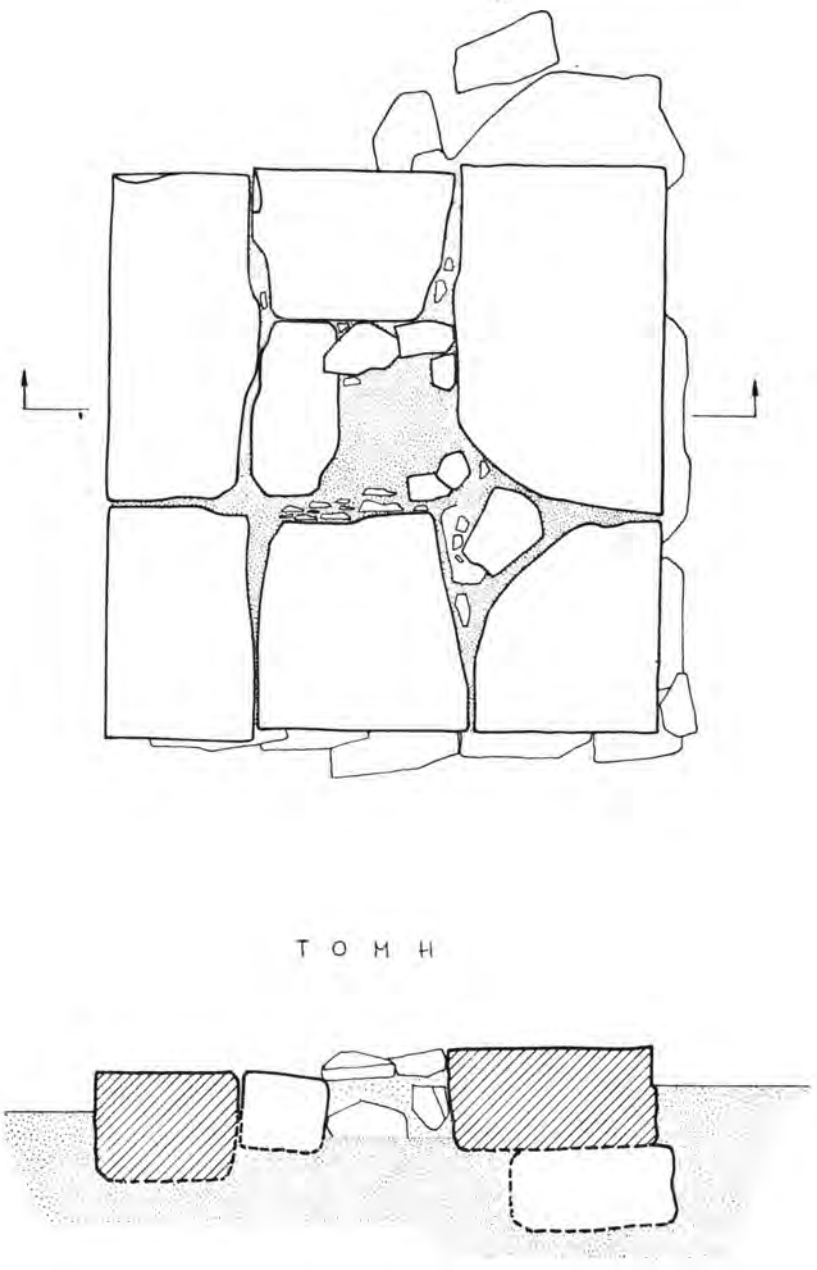

Σχέδ. 2. Ἀνασκαφὴ Mon Repos. Βωμὸς Ἀπόλλωνος (χῶρος V) (ἀποτύπ. Γ. Κουλούρη)

ἱερατικὸν — ἀνατολικῆς (;) προελεύσεως — κάλυμμα. Ἴσως ἀποδίδουν μορφὰς ἱερέων τοῦ θεοῦ ἢ καὶ τὸν ἴδιον τὸν θεόν. Ὡραῖον παράδειγμα τὸ MR. 1127 (Π ί ν. 250 β).

Ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ εὑρεθέντα γυναικεῖα πήλινα εἰδώλια, ἰδίως κεφαλαὶ ἀλλὰ καὶ προτομαί. Παράδειγμα ἡ ὑστεροαρχαϊκὴ κεφαλή, MR. 1128 (Π ί ν. 250 γ), ἔνθα ἡ κόμη εἶναι κυματοειδῶς διατεταγμένη ἄνωθεν τοῦ μετώπου. Τὰ κάπως ξηρὰ χαρακτηριστικὰ ὑποδηλοῦν τὴν ἐκ Κορίνθου προέλευσιν. Ἡ ἀκεραία γυναικεία προτομὴ MR. 840 (ὕψ. 0,123 μ.) εἰκονίζει μορφὴν φέρουσαν καλύπτραν (κρήδεμνον, χαρακτηριστικὸν τῆς Ἥρας ὡς ὑπάνδρου θεᾶς), καὶ σώζει ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος (Π ί ν. 250 δ). Τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι ἀχνά, ὁ πηλὸς οὐχὶ καλῆς ποιότητος καὶ ἡ ἐργασία κάπως πρόχειρος. Εἶναι «ἰωνικῆς» προελεύσεως (πρβλ. C. Blinkenberg, Lindos I (1931), ἀριθ. 2447 κ.ἑ.), τῶν χρόνων περὶ τὸ 500 π.Χ.

Χαρακτηριστικὰ ἀφιερώματα εἰς τὸν θεὸν εἶναι τὰ εὑρεθέντα πολλὰ χαλκᾶ φύλλα δάφνης, προερχόμενα ἐξ ἀναθηματικῶν στεφάνων. Δύο (MR. 998 καὶ MR. 999), ἀνήκοντα εἰς τὸν αὐτὸν ἀσφαλῶς στέφανον, ἀποδίδουν κατὰ τρόπον φυσιοκρατικὸν τὸ φύλλον τοῦ ἱεροῦ δένδρου (Π ί ν. 251 α). Ἕτερον μικρὸν χαλκοῦν φύλλον (MR. 1006) ἦτο ἐπιχρυσωμένον διὰ λεπτοτάτου φύλλου χρυσοῦ.

Εἰς τὸ ἱερὸν εἶχον ἀφιερωθῆ πολλὰ χαλκᾶ σκεύη, κρατῆρες, λέβητες κλπ., ἀσφαλῶς καὶ τρίποδες. Ὁ χαλκοῦς πούς, τριγωνικῆς διατομῆς (MR. 933), ἀνήκων εἰς τριποδικὸν (;) σκεῦος, εἶναι σπουδαιότατος, διότι σώζει ἐγχάρακτον τὴν ἀναθηματικὴν ἐπιγραφήν (Π ί ν. 251 γ - δ):

ΑΓΟΙΛΟΜΟΜΤΟΙΦΟΙΦΥΡΑΙΟ

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι γεγραμμένη εἰς τὴν κερκυραϊκὴν παραλλαγὴν τοῦ κορινθιακοῦ ἀλφαβήτου καὶ δύναται νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (πρβλ. Jeffery, Local Scripts, σ. 114 κ.ἑ.).

Εἰς ἕτερον χαλκοῦν ἀντικείμενον (τμῆμα φιάλης;) (MR. 934), ἐπὶ τοῦ πλαισίου τοῦ σωζομένου πέρατος διακρίνεται τμῆμα ἐγχαράκτου ἐπίσης ἐπιγραφῆς:

ΤΟΓΒΛ[---]= τ̄δ̄πέλ[λᾱνος---]

Ἡ ἐπιγραφή, ἐνθυμίζουσα τὸ ἀνάθημα τῶν Κερκυραίων εἰς Δελφούς (Jeffery, ἔ.ἀ., σ. 234, ἀριθ. 15 καὶ σ. 409, πίν. 46), δύναται νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὴν αὐτὴν ὡς καὶ ἐκεῖνο ἐποχήν (α΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.).

Τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ δύναται νῦν νὰ ἀναγνωρισθῆ καὶ εἰς τὰ σωθέντα τρία γράμματα ἀφιερωματικῆς ἀσφαλῶς ἐπιγραφῆς εἰς τὸ κορινθιακὸν - κερκυραϊκὸν ἀλφάβητον γεγραμμένης ἐπὶ τεμαχίου χείλους μαρμαρίνου περιρραντηρίου (MR. 808):

[ΑΓΟΛΛ]ΟΜΥ

Ἐπίσης νῦν ἐπετεύχθη καὶ ἡ ἀνάγνωσις σωζομένου τμήματος ἐγχαράκτου ἐπιγραφῆς ἐπὶ τοῦ θραύσματος χείλους χαλκῆς φιάλης MR. 685 (εὕρημα τοῦ 1965· εὐχαριστῶ τὸν Ἔφορον Ἀρχαιοτήτων κ. Γ. Δοντᾶν διὰ τὴν ἄδειαν παρουσιάσεως). Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι γεγραμμένη εἰς τὸ αὐτὸ τοπικὸν ἀλφάβητον καὶ βαίνει ἐπὶ τὰ λαιά. Ὁμοιάζει πρὸς τὰς μνημονευθείσας ἐπιγραφάς, χρονολογημένη ὡσαύτως εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.:

[ΟΓΑΨΥΟ]Ψ̣ΟΦΥΟΤΜΟΥ[ΟΥΙΟΠΑ]

Δυστυχῶς τῶν χαλκῶν σκευῶν, ἰδίως τῶν τριπόδων, εὑρέθησαν ὀλίγα μόνον τμήματα. Εἰς τὴν βάσιν, πιθανῶς, τρίποδος ἀνήκει τὸ μολύβδινον ὀρθογωνίου διατομῆς (0,025 × 0,017 μ.) τεμάχιον MR. 989, προερχόμενον ἐκ μεγάλου κύκλου. Φέρει κατ' ἀποστάσεις ὑποδοχὰς καὶ ἦτο ἴσως ἐπενδεδυμένον διὰ χαλκοῦ (ὁμοιάζον μὲ τὸ χαλκοῦν παράδειγμα MR. 930).

Τὰ χαλκᾶ τμήματα MR. 984 καὶ 985 (καὶ ἰδίως τὸ πρῶτον, μὲ τὰς φολιδωτὰς ἐγχαράξεις) ἴσως ἀνήκουν εἰς ὁλόγλυφον προτομὴν γρυπὸς διακοσμοῦσαν χαλκοῦν σκεῦος ἐπὶ τρίποδος.

Εἰς ὅμοιον γρῦπα ἴσως ἀνήκει καὶ τὸ χαλκοῦν MR. 966 (π.χ. U. Jantzen, Griechische Greifenkessel, Taf. 33, 37 κλπ.) ἐκ τοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς διακοσμητικοῦ στελέχους.

Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειώσῃ τις τὸ πλῆθος τῶν εἰς Σάμον εὑρεθέντων παρομοίων χαλκῶν σκευῶν καὶ νὰ συσχετίσῃ τὸ γεγονὸς μὲ τὰ γενικῶς σημειούμενα ἐν Κερκύρᾳ «ἰωνικὰ» στοιχεῖα.

Ἐκ τῆς διακοσμήσεως τῶν διαφόρων μερῶν παρομοίων χαλκῶν σκευῶν προέρχονται μικρὰ ὁλόγλυφα χαλκᾶ, ὡς ὁ μικροσκοπικὸς κριὸς MR. 940 (μήκ. 0,035 μ.). Οὗτος καὶ διὰ τῆς στροφῆς τοῦ σώματος προδίδει ὅτι διεκόσμει τὸ χεῖλος ἀγγείου (Π ί ν. 251 β). Τὸ μικρὸν πτηνὸν MR. 941 (μήκ. 0,04 μ.) ἴσως ἀνῆκεν εἰς τὸ αὐτὸ σκεῦος ὡς ὁ κριός. Ὁ σκορπίος MR. 939 (μήκ. 0,058 μ.) ἔχει ἐπὶ τοῦ κάτω μέρους ἔλασμα διὰ προσήλωσιν (Π ί ν. 251 ε).

Ἐκ τῆς διακοσμήσεως λαβῶν χαλκῶν σκευῶν προέρχονται καὶ τὰ εὑρεθέντα ὁλόγλυφα χαλκᾶ ἄνθη λωτοῦ MR. 854 καὶ 855 (πρβλ. S. Benton,

Ithaca III ἐν BSA 1934/5, σ. 72, fig. 22 καὶ P. Jacobsthal, Greek Pins (1956), σ. 48 κ.ἑ., ἀριθ. 209 κ.ἑ.).

Τὸν πλοῦτον τῶν χαλκῶν σκευῶν ἀντιλαμβάνεταί τις ἐκ τῆς ποσότητος καὶ τῆς ποιότητος τῶν εὑρεθεισῶν λαβῶν. Ἰδιαιτέρας ὡραιότητος εἶναι ἡ χαλκῆ κινητὴ λαβὴ μεγάλου ἀγγείου MR. 942. Τὸ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου προσκολλώμενον μέρος εἶναι διαμορφωμένον εἰς πτηνόν, ἐκ τοῦ ἀναδιπλουμένου λαιμοῦ τοῦ ὁποίου κρέμαται χαλκοῦς κρίκος. Τὸ ἐσχηματοποιημένον πτηνὸν εἶναι ἐξαιρετικῆς ἐργασίας τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 251 ζ΄).

Ἑτέρας κινητῆς λαβῆς (MR. 943) τὸ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου προσκολλώμενον τμῆμα διαμορφοῦται εἰς ἀνθέμιον μετ' ἐσωτερικῶν ἐγχαράξεων (Πίν. 251 ζ). Ἡ κυρίως λαβὴ εἶναι ἐλλειψοειδὴς μετὰ δύο κόμβων (πρβλ. ΑΔ 1 (1915), παράρτ., σ. 24, εἰκ. 16 β).

Αἱ πλεῖσται τῶν λαβῶν ἦσαν κινηταί, ἀπετελοῦντο δὲ ἐκ τῆς κυρίας ἐλλειψοειδοῦς λαβῆς καὶ τοῦ κυλινδρικοῦ ραβδωτοῦ ἐξαρτήματος, τὸ ὁποῖον προσκολλώμενον ἐπὶ τοῦ ἀγγείου συνεκράτει ἐκ τῶν ἄκρων τὴν λαβήν. Τὸ ἐξάρτημα τοῦτο διακοσμεῖται συχνάκις δι' ἀστραγάλου. Ὡραῖον ἀκέραιον παράδειγμα εἶναι τὸ MR. 944 (Πίν. 251 η). Τὸ ἐπίσης κομψὸν δεῖγμα MR. 945 (Πίν. 251 θ) εἶναι πιθανῶς λακωνικῆς προελεύσεως (πρβλ. ὅμοιον ἐκ τοῦ ἱεροῦ Κορύνθου Ἀπόλλωνος Μεσσηνίας, ΑΔ 2 (1916), σ. 87, εἰκ. 21,1). Ἐσώθησαν πολλὰ ἐκ τῶν ραβδωτῶν τούτων ἐξαρτημάτων, ἀρκετὰ τῶν ὁποίων ἦσαν ἐκ μολύβδου μετ' ἐπιστρώσεως χαλκοῦ. Ὡραῖον παράδειγμα μονίμου, μὴ κινητῆς, λαβῆς εἶναι ἡ ἐξαιρετικῆς ἐργασίας καὶ διατηρήσεως γωνιώδης δισκελὴς σφυρήλατος MR. 957 (πρβλ. ΑΔ 1 (1915), παράρτ., σ. 21 (Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν). Waldstein, The Argive Heraeum II, ἀριθ. 2064).

Παραλλήλως πρὸς τὴν πολεμικὴν ἰδιότητα τοῦ λατρευομένου θεοῦ, οὗτος συνεδέετο ἐν Κερκύρᾳ καὶ πρὸς τὰς Νύμφας, ὡς Νόμιος Ἀπόλλων (Ἀπολλωνίου Ροδίου, Ἀργοναυτικά, Δ΄, 1217 - 9). Συγχρόνως, εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν τοῦ ἱεροῦ του ἔκειτο τὸ ἱερὸν σπήλαιον τῆς Μάκριδος καὶ Ἀριστταίου (κατόπιν Μηδείας, Ἀργον. Δ΄, 1132 - 4), τοῦ Ἀριστταίου συνδεομένου μὲ τὴν μελισσοκομίαν καὶ τὴν παραγωγὴν τοῦ ἐλαίου. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὑποδηλοῦν τὴν ἀγροτικὴν - ποιμενικὴν πλευρὰν τῆς συντελουμένης λατρείας.

Μὲ τὴν λατρείαν ταύτην εἶναι συνδεδεμένοι οἱ εἰς σημαντικὴν ποσότητα εὑρεθέντες ἀναθηματικοὶ πήλινοι δίσκοι μετ' ἀναγλύφων ἀνθεμίων καὶ φύλλων λωτοῦ MR. 812, 846 (Πίν. 252 α). Τὰ πλακίδια αὐτὰ φέρουν μεγάλην ὀπὴν εἰς τὸ μέσον (πρβλ. ὅμοια Corinth XV,II, κατηγ. XXXV, 7 καὶ 9, καὶ Perachora II, σ. 328, Pl. 130, ἰδίως ἀριθ. 3464 - 6).

Ἀρκετὰ ἀνάγλυφα πλακίδια εἰκονίζοντα πετεινοὺς εὑρέθησαν ἐπίσης. Ταῦτα φέρουν ὀπὰς ἀναρτήσεως. Συγχρόνως ἐσώθησαν καὶ οὐραὶ πηλίνων πετεινῶν ἀμφίγλυφοι (MR. 1112). Τὰ εὑρήματα ταῦτα συνδέονται πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ὡς μανθάνομεν ἀπὸ ἐπίγραμμα τοῦ Συρακοσίου ποιητοῦ Θεοδωρίδα (Anth. Gr. I,VI, 155), ἔνθα ἀναφέρεται θυσία ἀλέκτορος καὶ ἡ προσφορὰ πλακούντων. Ἡ ἑρμηνεία τῶν πηλίνων δίσκων, ὡς ὁμοιωμάτων πλακούντων, ἁρμόζει νομίζομεν καλύτερον ἀπὸ τῆς ἁπλῆς διακοσμητικῆς (Corinth, ἔ.ἀ. σ. 213 κ.ἑ.), ἰδίως ἐφ' ὅσον ἀνευρίσκονται ἐνταῦθα ὡς ἀφιερώματα.

Τὸ φύλλον καὶ τὸ ἄνθος τοῦ λωτοῦ ὡς διακοσμητικὰ στοιχεῖα ἔλκουν τὴν καταγωγήν των ἐξ Ἀνατολῶν, ἔνθα ὅμως εἶχον ἱερὰν σημασίαν. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ὁ λωτὸς διεκόσμει τὴν κεφαλὴν τοῦ Νεφὲρ - Τοὺμ καὶ ἦτο τὸ σύμβολον τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου. Εἶναι ἑλκυστικὴ ἡ ἄποψις ὅτι καὶ εἰς τοὺς ἐν λόγῳ πηλίνους δίσκους εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἀπεικόνισιν τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου, συνδεδεμένου τόσον στενῶς μὲ τὸν Ἀπόλλωνα ἐν Ἑλλάδι. Ἡ ἐργασία τῶν ἀναγλύφων τούτων εἶναι καλὴ καὶ χρονολογοῦνται ἐντὸς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Μία ἄλλη κατηγορία πηλίνων, εὑρεθεῖσα εἰς ἀρκούντως σημαντικὴν ποσότητα, εἶναι τμήματα ἐπιπέδων δίσκων μετὰ μεγάλων ὀπῶν εἰς τὸ μέσον. Αἱ περιφέρειαι, ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερική, φέρουν λοξὰς ἐγχαράκτους γραμμάς (Πίν. 252 β). Παρόμοιον παράδειγμα εὑρεθὲν εἰς Κόρινθον ἑρμηνεύεται ὡς ὁμοίωμα πλακοῦντος (Corinth XV, II, σ. 233, κατηγ. XXXVII, II, πίν. 54). Ἡ παραβολὴ ὅμως πρὸς χαλκᾶ παρόμοια (πρβλ. ἐξ Ἰδαίου Ἄντρου ἐν BSA 1934/5, πίν. 24, 3) ὁδηγεῖ νῦν εἰς μίαν πιθανῶς ὀρθοτέραν ἀπόδοσιν: Πρόκειται προφανῶς περὶ λαβῶν πηλίνων ὁμοιωμάτων τριπόδων. (Ὁ Heurtley ἀναγνωρίζει τμήματα πηλίνων τριπόδων εἰς Ἀετὸν Ἰθάκης: BSA XXXIII (1932/3), σ. 51/2, εἰκ. 30). Πληρέστερα τεμάχια ἐλπίζεται νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὴν ἀπόδοσιν.

Ἐκ τῶν ἄλλων ἀναγλύφων, ὡραῖον εἶναι τὸ πλακίδιον τὸ σῶζον παράστασιν τῆς τρεχούσης « περσικῆς Ἀρτέμιδος ». Δυστυχῶς ἐλλείπει τὸ κάτω τμῆμα, ἀλλὰ σώζεται ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ στρεφομένη κεφαλὴ καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ κορ-

μοῦ μὲ τὰς ὡραίας πτυχὰς τοῦ ἐνδύματος. Ἔφερε μικρὰς ὀπὰς πρὸς ἀνάρτησιν καὶ δύναται νὰ ἀποδοθῇ χρονολογικῶς εἰς τὸν αὐστηρὸν ρυθμόν (Πίν. 252 γ). Τὸ ἐπὶ κυκλικοῦ πηλίνου πλακιδίου ἀνάγλυφον γοργόνειον MR. 893 εἶναι κάπως μεταγενέστερον, ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἐντὸς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Φέρει ὁμοίως ὀπὰς ἀναρτήσεως.

Καὶ κοσμημάτων διαφόρων εὑρέθησαν δείγματα, ὡς χαλκᾶ ψέλια καταλήγοντα εἰς κεφαλὰς ὄφεων (MR.1037). Ἐπίσης μεγάλου ὡραίου ρόδακος τμῆμα (MR. 992). Εἶναι ἐμπίεστος ἐκ λεπτοτάτου φύλλου χρυσοῦ ἐπὶ μολυβδίνου λεπτοῦ φύλλου (πρβλ. MR. 521).

Ἐνδιαφέρον εὕρημα ἦτο τὸ τμῆμα μικροῦ ὀρθογωνίου (περίπου 0,10 × 0,05 μ.) ἀναθηματικοῦ λιθίνου πίνακος (MR. 1085). Περιεβάλλετο κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς ὑπὸ ἀναγλύφου κυματίου, ἐνῷ κατὰ τὴν τετάρτην, τὴν κάτω, εἶχε μικρὸν ἔμβολον διὰ τὴν ἔνθεσιν. Ἐπὶ τοῦ κυματίου σώζονται γραπτὰ φύλλα δι' ἐρυθροῦ χρώματος, ἐνῷ ἐπὶ τοῦ πεδίου διακρίνεται ἐγχάρακτον καὶ γραπτὸν συγχρόνως ἀνθέμιον (Πίν. 252 δ).

Ἐκ τῶν εὑρεθέντων μικρῶν ἀγγείων πλεῖστα συνεκολλήθησαν. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι σημαντικὰ διὰ τὴν ἄλλως ἐλλιπῆ γνῶσιν τῆς κεραμεικῆς ἐν Κερκύρᾳ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰ. καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου. Ἔχομεν κυρίως μικρογραφικὰς κοτύλας καὶ ἀρυβάλλους τοπικῶν ἐργαστηρίων. Ἐπίσης ἀνεγνωρίσθησαν ἀρκετὰ τμήματα ἀττικῶν μελανομόρφων ληκύθων εἰκονίζοντα ὁπλίτας (ἓν MR. 884, τῆς ὁμάδος «Hoplite Leaving Home») καὶ γυμναζομένους νέους ὡς τὸ MR. 868 (Πίν. 252 ε). Ὡραῖον παράδειγμα μελανομόρφου τεχνικῆς, κορινθιακοῦ ἐργαστηρίου, εἶναι τὸ θραῦσμα MR. 869 (Πίν. 252 ς΄), ἔνθα παρουσιάζονται δύο γυναικεῖαι μορφαί (νύμφαι;), τῶν ὁποίων ἡ μία τρέχει πρὸς δεξιά.

Ἑτέρας ὁμάδος εὑρημάτων, σπουδαιοτάτων διὰ τὴν ἀρχαιογνωσίαν, δὲν εἶναι ἀπολύτως σαφὴς ἡ σχέσις πρὸς τὸν θεόν: εἶναι τὰ εὑρεθέντα χαλκᾶ ἀναθηματικὰ ὑποδήματα (διὰ τὰ ὀνόματα ὑποδημάτων, γυναικείων ὅμως, βλ. Ἡρώνδα, Μῖμοι 7,56 κ.ἑ.). Τὸ ἓν εἶναι μικρογραφικὸν σανδάλιον (MR. 938). Τὰ ἕτερα δύο εἶναι χαλκαῖ ἐπενδύσεις ξυλίνων ὑποδημάτων κανονικοῦ μεγέθους (συνετηρήθησαν εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχ. Μουσείου Ἀθηνῶν). Ἀποτελοῦνται ἐκ δύο ἀνεξαρτήτων μερῶν, τοῦ προσθίου καὶ τοῦ ὀπισθίου, πιθανῶς διὰ δέρματος συνδεομένων. Σώζονται οἱ ἧλοι, χαλκοῖ καὶ σιδηροῖ, οἱ ὁποῖοι ἐστερεοῦντο εἰς τὸ ξύλινον (σήμερον ἐλλεῖπον) μέρος. Εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ πέλματος ὑπάρχουν μεγάλοι ὀρθογώνιοι ἧλοι. Ἀκέραιον παράδειγμα εἶναι τὸ MR. 937 (Πίν. 253 α), ἐνῷ τοῦ ἑτέρου (MR. 936) ἐσώθη μόνον τὸ ὀπίσθιον τμῆμα (Πίν. 253 β). Ἐπ' αὐτοῦ, εἰς τὸ πλάγιον, ὑπάρχει ἐγχάρακτος ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή (Πίν. 253 γ):

ΑΠ[ΟΛΛ] ΟΝΟΜ ΤΟΥΦΟΡΦΥΡΑΙ[Ο]

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀφιερωμάτων τούτων ἀνήκουν προφανῶς καὶ οἱ εὑρεθέντες μικροὶ ἀναθηματικοὶ πήλινοι πόδες (MR. 1113 καὶ 1114). Πιθανῶς πρόκειται περὶ λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος Ἀγυιέως, μορφῆς λατρευομένης γενικῶς εἰς τὴν βορειοδυτικὴν Ἑλλάδα (M. Nilsson, Greek Folk Religion, σ. 79 - 80, J. Six, AM XIX (1894), σ. 340 κ.ἑ.). Ἡ ἄποψις αὕτη ἐνισχύεται, ἐὰν ἀποδειχθῇ ὅτι ὄντως πλησίον τοῦ μικροῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἔχομεν τὴν πύλην εἰσόδου τοῦ μεγάλου ἱεροῦ. Μετ' ἐπιφυλάξεως, βεβαίως, θὰ ἠδυνάμεθα ἐπίσης νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὴν μνημονευθεῖσαν, παρὰ τὸν βωμὸν τοῦ ἱεροῦ, βάσιν, ἔνθα ἴσως ἦτο τοποθετημένος (μὴ σωζόμενος σήμερον) ὁ χαρακτηριστικὸς κωνικὸς λίθος τοῦ θεοῦ (πρβλ. καὶ κωνικὸν πῖλον τῶν εὑρεθέντων εἰδωλίων).

Σχεδὸν ὅλα τὰ εὑρεθέντα πήλινα (πλὴν βεβαίως τῶν ἀγγείων) φέρουν μικρὰς ὀπάς, ἀσφαλῶς διὰ τὴν ἀνάρτησιν. Τοῦτο ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἔξωθι τοῦ ἱεροῦ χώρου τοῦ βωμοῦ, τοῦ προστατευομένου διὰ τοῦ μικροῦ περιβόλου, ἐξετείνετο μέχρι τοῦ περιβόλου τοῦ μεγάλου ἱεροῦ ἱερὸν ἄλσος τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ Ὁμηρικὸς Ὕμνος εἰς τὸν Ἀπόλλωνα: .... *καὶ βωμὸν ποιήσατ' ἐν ἄλσει δενδρήεντι* (στιχ. 385). Ἐνταῦθα οἱ πιστοί, προσερχόμενοι ἐκ τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ ἐκ πλείστων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἀνήρτων τὰ ἀφιερώματά των ἐκ τῶν κλάδων τῶν δένδρων τοῦ ἱεροῦ τεμένους (βλ. σχετικὸν παράδειγμα ἐν ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 313).

2. Ἀνασκαφὴ εἰς τὸ ἀρχαῖον νεκροταφεῖον τῆς πόλεως

Ἡ μικρὰ ἀλλὰ σημαντικωτάτη αὕτη ἀνασκαφὴ[1] ἐγένετο κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ 1967, ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ κ. Σπ. Σουρτζίνου εἰς τὴν περιοχὴν Γαρίτσα Κερκύρας, ὅτε ὁ ἰδιοκτήτης σκάπτων διὰ τὴν ἀνόρυξιν βόθρου ἀνεῦρε δύο μεγάλους ταφικοὺς πίθους. Ἀπεφασίσθη, λόγῳ τῆς ἀρίστης διατηρήσεως τοῦ ἑνὸς τῶν δύο, ἡ ἀνάσυρσις αὐτοῦ καὶ ἡ μεταφορά του εἰς τὸ Μουσεῖον, ἥτις καὶ συνετε-

1. Θὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μελέτης.

λέσθη. Κατὰ τὰς ἐργασίας κατεφάνη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τμήματος τοῦ ἀρχαϊκοῦ νεκροταφείου τῆς πόλεως. Αἱ ταφαὶ ἦσαν πυκνόταται, ἡ μία πλησίον, ἢ ἐπὶ τῆς ἄλλης, ἅπασαι ἐντὸς ταφικῶν ἀγγείων. Εὑρέθησαν 5 ἐν ὅλῳ μεγάλοι ταφικοὶ πίθοι (ὁ Πί ν. 254 γ δεικνύει μέρη τριῶν ἐξ αὐτῶν) καὶ διεπιστώθησαν σχεδὸν 25 μικρότερα ταφικὰ ἀγγεῖα (πιθοειδῆ κ.ἄ.). Ἡ ἀνασκαφὴ ἐδυσχεράνθη ἱκανῶς ἐκ τῆς παρουσίας ὑδάτων, τὰ ὁποῖα ἰδίως εἰς τὸ βάθος τοῦ σκάμματος ἀνέβλυζον συνεχῶς.

Μόνον ὁ πρῶτος πίθος (α'), ὁ καὶ ἄριστα σωζόμενος, ἐκαλύπτετο ὑπὸ κυκλικοῦ λιθίνου καλύμματος. Ἅπασαι αἱ ἄλλαι ταφαὶ ἔφερον ὡς καλύμματα ὁλοκλήρους (ἢ καὶ τμήματα) κεράμους στέγης, συνήθως στρωτῆρας κορινθιακοῦ τύπου.

Τὰ κτερίσματα τῶν ταφῶν ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κοινὰ ἀγγεῖα, σημαντικώτατα ὅμως διὰ τὴν μελέτην τῆς κερκυραϊκῆς ἀγγειοπλαστικῆς καὶ ἀγγειογραφίας καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν κορινθιακήν. Τὰ εὑρήματα εἶναι σημαντικὰ καὶ λόγῳ τῆς μέχρι σήμερον σπάνιος ἀκεραίων ἀγγείων ἐκ Κερκύρας (τὰ σημαντικώτερα ἀκέραια κερκυραϊκὰ ἀγγεῖα εὑρίσκονται εἰς τὸ Βρετ. Μουσεῖον τοῦ Λονδίνου, προελθόντα ἐκ τῆς συλλογῆς Woodhouse). Πολλὰ ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἀγγείων πιστεύεται ὅτι εἶναι ἐντοπίας κατασκευῆς. Ὁ πηλός των εἶναι συνήθως εὔθριπτος, ἄλλοτε μὲν ροδόχρους, ἄλλοτε πρασινωπός. Ἡ διακόσμησις ἐνίοτε εἶναι ἐξίτηλος, ἐξ αἰτίας καὶ τῆς ὑγρασίας τοῦ χώρου.

Οἱ ταφικοὶ πίθοι (πιθανώτατα χρησιμεύσαντες προγενέστερον καὶ ὡς ἀποθηκευτικοὶ) φέρουν διακόσμησιν ἀναγλύφων ταινιῶν κατὰ ζώνας, ἀντιστοίχως πρὸς τὰς ἑνώσεις τῶν τμημάτων τοῦ ἀγγείου κατὰ τὴν κατασκευήν. Συνήθως ἑκάστη ζώνη φέρει ὀφιοειδῆ ταινίαν μεταξὺ ὁμάδος τριῶν ὁριζοντίων ταινιῶν. Τὸ χεῖλος εἶναι παχὺ καὶ ἡ βάσις καταλήγουσα εἰς ὀξύ. Ἐντὸς αὐτῶν ὁ νεκρὸς ἐναπετίθετο συνήθως χωρὶς νὰ προηγηθῇ καῦσις.

Ἐκ τοῦ πίθου α' προέρχεται ἡ ἀκεραία μελαμβαφὴς ἐτρουσκικὴ οἰνοχόη (ἀριθ. εὑρ. 1752), ἥτις ἀσφαλῶς μιμεῖται μεταλλικὸν πρότυπον (Πί ν. 254 β). Ὁμοῦ εὑρέθη ἡ ἀκεραία ἀττικὴ κύλιξ 1753 (Πί ν. 254 α), καθὼς καὶ δύο μικραὶ κοτύλαι.

Ἐντὸς τοῦ πίθου β' εὑρέθη ἡ κομψὴ ὅλπη 1756 (Πί ν. 255 α). Δυστυχῶς εὑρέθη εἰς τεμάχια καὶ ἡ διακόσμησις ἐν πολλοῖς ἐξίτηλος. Τὸ ἄνω τμῆμα πάντως τοῦ ἀγγείου καλύπτεται ὑπὸ ἐγχαράκτου φολιδωτοῦ κοσμήματος, ἐνῷ κάτω εἰς δύο ζώνας εἰκονίζονται διάφορα μεμονωμένα ζῷα. Ἡ ὅλπη εὑρέθη ὁμοῦ μετὰ τοῦ μελαμβαφοῦς ἐτρουσκικοῦ κανθάρου 1757 (Πί ν. 255 β), ὅστις κατὰ τὴν πρὸ τῆς ταφῆς χρῆσίν του εἶχε θραυσθῆ καὶ ἡ μία λαβή του εἶχε στερεωθῆ διὰ μολυβδίνων συνδέσμων.

Τὸ ὡραιότερον ἀγγεῖον τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἡ σχεδὸν ἀκεραία τριφυλλόστομος οἰνοχόη 1760, ἥτις προέρχεται ἐκ τοῦ πίθου γ'. Ἐπὶ τῆς κυρίας ζώνης, εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγγείου, εἰκονίζονται ὡς κεντρικὸν θέμα δύο ἀντωπαὶ πτερωταὶ πολοφόροι σφίγγες. Ἑκατέρωθεν αὐτῶν λέοντες καὶ ὀπίσω Σειρήν. Τὸ κενὸν συμπληροῦται διὰ μικρῶν πτηνῶν καὶ ροδάκων. Ἡ κάτω ζώνη φέρει λέοντας, κάπρους καὶ ἐλάφους (Πί ν. 255 δ). Τὸ σχέδιον εἶναι καλόν, ὑπάρχουν δὲ ἀρκεταὶ ἐγχαράξεις. Κάτω εἰς τὴν βάσιν πλατεῖαι ἀκτῖνες.

Ἐντὸς τῶν μικρῶν πιθοειδῶν ἀγγείων, ὡς τὸ 1806 (Πί ν. 255 γ), ἐναπετίθετο ἐντὸς μικροῦ ἀγγείου ἡ τέφρα τοῦ νεκροῦ, ἐνῷ ἕτερα ἀγγεῖα ἐτίθεντο ὡς κτερίσματα. Συνήθη σχήματα τῶν μικρῶν τούτων ἀγγείων, πλὴν τῆς τριφυλλοστόμου οἰνοχόης, εἶναι ἡ κοτύλη, ὁ ἀρύβαλλος, τὸ ἀλάβαστρον καὶ αἱ πυξίδες. Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων, ἄλλαι εἶναι ἁπλαῖ κυλινδρικαί, ἄλλαι τριποδικαὶ καὶ ἄλλαι σφαιρικαί. Ἅπασαι φέρουν πῶμα ἄλλοτε μὲν μετὰ λαβῆς, ἄλλοτε δὲ μετὰ μικρᾶς ὀπῆς εἰς τὸ πλάγιον, διὰ τὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ τὸ σῶμα. Μία τριποδικὴ πυξὶς φέρει διακόσμησιν ὑδροχαρῶν πτηνῶν καὶ κατὰ τὸ πῶμα καὶ καθ' ἕκαστον πόδα (Πί ν. 255 ε).

Χαλκᾶ δὲν εὑρέθησαν, οὔτε ἐξ ἄλλου ὑλικοῦ. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει λόγῳ τοῦ σχήματός του ὁ, ἄλλως ἀδιακόσμητος, πυραμιδοειδὴς λίθος 1771. Εὑρέθη ἐξωτερικῶς πλησίον τοῦ πίθου α' καὶ ἴσως ἐπέχει θέσιν ἐπιτυμβίου σήματος.

Ἡ μελέτη τοῦ εὑρήματος καὶ τοῦ συγχρονισμοῦ τῶν ἀγγείων θὰ βοηθήσῃ σημαντικῶς εἰς τὴν χρονολογικὴν κατάταξιν τῶν ἀγγειογραφικῶν ρυθμῶν ἐν Κερκύρᾳ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 7ου καὶ τὸν 6ον αἰ. π.Χ. Οἱ εὑρεθέντες τάφοι ἀποτελοῦν τμῆμα ἐνιαίου νεκροταφείου, κειμένου κατὰ τοὺς μεσημβρινοὺς-ἀνατολικοδυτικοὺς πρόποδας τοῦ λόφου τοῦ Σωτῆρος (νῦν τῶν Φυλακῶν). Τὸ νεκροταφεῖον ἐκτείνεται μέχρι τῆς περιοχῆς τοῦ μνημείου τοῦ Μενεκράτους, πρὸς Β., καὶ εἰς αὐτὸ ἀνήκουν οἱ πρὸ ἐτῶν ἀνασκαφέντες τάφοι (ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 397 κ.ἑ.). Εἰς τὸ ἀνασκαφὲν ἐφέτος τμῆμα δὲν εὑρέθησαν τάφοι τῶν κλασσικῶν ἢ ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ὡρισμένα σημεῖα εἶχον διαταραχθῆ, πιθανῶς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατὰ τὰς ἐργασίας

ὀχυρώσεως τοῦ λόφου τὸν 18ον αἰῶνα, ὡς δηλοῖ εὑρεθὲν χαλκοῦν νόμισμα καὶ κεραμεικὴ μετ' ἐφυαλώσεως.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ. ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΙΣ

Ἡ ἔρευνα εἰς τὴν κερκυραϊκὴν ὕπαιθρον ἔδωσεν ὡρισμένας ἐνδιαφερούσας ἐνδείξεις, αἵτινες ἐπιβεβαιούμεναι τυχὸν μελλοντικῶς δι' ἀνασκαφῶν θὰ ὑπεβοήθουν εἰς τὴν καθ' ὅλου σαφεστέραν ἀντίληψιν καὶ καλυτέραν γνῶσιν τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀνὰ τὴν νῆσον.

α) Εἰς τὴν περιοχὴν **Μέσης,** ἐγγὺς σχετικῶς τῆς πόλεως καὶ πλησίον τοῦ σημαντικοῦ χωρίου Καστελλάνοι, εὑρίσκεται τὸ μικρὸν χωρίον Καμάρα. Κεῖται εἰς τοὺς βορείους πρόποδας τοῦ ὄρους τῶν Ἁγίων Δέκα, ἐντὸς ἐλαιοφύτου περιοχῆς. Ἐνταῦθα ἀνεγνωρίσθησαν σημαντικὰ χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς παλαιοχριστιανικῆς, βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς (βλ. κατωτέρω), εὑρέθησαν δ' ἐντετειχισμένα καὶ ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Τὰ σημαντικώτερα ἦσαν τρία μικρὰ ὅμοια δωρικὰ κιονόκρανα ἀνήκοντα, ἴσως, εἷς τι στωϊκὸν κτίσμα, καὶ ἕτερον, μεγαλυτέρων διαστάσεων, φέρον κατὰ τὸ ὑποτραχήλιον τὴν χαρακτηριστικὴν διαμόρφωσιν σειρᾶς πλαστικῶν κομβίων (beeds) τῶν ὑστεροαρχαϊκῶν χρόνων.

Ἡ παρουσία διαδοχικῶν χριστιανικῶν μνημείων εἰς τὸν αὐτὸν τόπον ὑποδηλοῖ τὴν σπουδαιότητα τοῦ χώρου. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ πιθανώτατα ἀνιδρύθη πρὸς καθαγιασμὸν τόπου ἀρχαίας ἑλληνικῆς λατρείας. Ἐὰν ἡ ταύτισις τοῦ ὄρους τῶν Ἁγίων Δέκα πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἱστώνην (ἣν δέχονται οἱ Bursian, Geogr. v. Griech., II, σ. 356· Πάρτς, Νῆσος Κέρκυρα (μετάφρ. 1892), σ. 245· Riemann, Corfou (1879), σ. 12) ἀποδειχθῇ ἰσχυρά, τότε πιθανώτατα ἐνταῦθα ἀναζητητέον τὸ ἱερὸν τῶν Διοσκούρων Ἱστωναίων (IG IX, I, 1057).

Πρὸς Α. τοῦ χώρου ὑπάρχει ὕψωμα ἀποτελοῦν τὴν βόρειον ἀπόληξιν τοῦ ὄρους τῶν Ἁγ. Δέκα. Τὸ ὕψωμα τοῦτο ἔχει θαυμασίαν θέαν πρὸς τὴν πόλιν, δὲν ἀπέχει πολὺ ταύτης (πρβλ. Στεφ. Βυζ., Ἱστώνη) καὶ ἐλέγχει τὴν δυτικὴν δίοδον, ἥτις ὁδεύει πρὸς Δ. Ἴσως ἐνταῦθα ᾠκοδομήθη τὸν 5ον αἰ. π.Χ. τὸ φρούριον («τείχισμα») τῆς Ἱστώνης (Θουκ. Γ' 85,4 καὶ Δ' 46, 1 - 2).

β) Εἰς τὸ νότιον τμῆμα τῆς νήσου, τὴν **Λευκίμμην,** εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἀκτὴν ἐπεσημάνθησαν ἀρχαιότητες εἰς τὴν περιοχὴν Πετρετῆ (τὸ ὄνομα ἐκ τῆς ὁμωνύμου παλαιᾶς οἰκογενείας) κατὰ τὸν μικρὸν κόλπον τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (καλεῖται καὶ Ἔγριπος). Εἰς τὸ ἄστεγον νῦν ἐκκλησίδιον τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, εἰς τὰ μεσόγεια, εὑρέθη μικρὸν δωρικὸν κιονόκρανον ἐκ πώρου λίθου (ὡρισμένα παλαιοχριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ λείψανα τοίχων ἴσως ὑποδηλοῦν καὶ τὴν ὕπαρξιν βασιλικῆς). Ὀλίγον ἀνατολικώτερον πρὸς τὴν παραλίαν καὶ παρὰ τὴν ἀγροτικὴν ὁδὸν διεπιστώθη θεμέλιον κυκλικοῦ διαμερίσματος τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (δεξαμενή;). Παχύς, ὁμοίας κατασκευῆς, τοῖχος ἀνεγνωρίσθη καὶ ὀλίγον βορειότερον. Πιθανῶς πρόκειται περὶ τῶν λειψάνων ρωμαϊκοῦ τινος κτίσματος τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., ὡς προκύπτει ἐκ τῆς συλλεγείσης ὀλίγης κεραμεικῆς. Ἡ περιοχὴ μὲ τὴν πλουσίαν πηγὴν ὕδατος καὶ τὸν ἀπὸ Β. προφυλαγμένον κόλπον θὰ ἀπετέλει ἰδεώδη τόπον διὰ τὴν ἀνέγερσιν ἐπαύλεως πλουσίου τινὸς Ρωμαίου, ὡς δεικνύουν ἀνάλογα παραδείγματα εἰς τὰ σημερινὰ Μωραΐτικα καὶ Μπενίτσες (Riemann, Corfou, σ. 41) βορειότερον, ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀκτῆς.

γ) Κεραμεικὴ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων περισυνελέγη εἰς τὴν παραθαλασσίαν τοποθεσίαν τῆς **Ἁγ. Πελαγίας** ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐπίσης ἀκτῆς, βορειότερον τῆς περιοχῆς Πετρετῆ.

Ἀπαλλοτριώσεις. Κατόπιν μακρᾶς καθυστερήσεως, τείνουν πρὸς τὴν ὁλοκλήρωσίν των αἱ λίαν ἀπαραίτητοι ἀπαλλοτριώσεις πέριξ τοῦ χώρου τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Παλαιοπόλεως, εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Κανονιοῦ. Ἀναμένεται ὅτι ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν σημαντικωτάτην ταύτην περιοχὴν — ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἀγορὰν τῆς πόλεως Κερκύρας — θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ γίνουν ἐντὸς τοῦ 1968 (βλ. νεωτέρας ἐρεύνας Ἰ. Παπαδημητρίου ἐν ΠΑΕ 1936, σ. 99 κ.ἑ. ΠΑΕ 1939, σ. 92 κ.ἑ. καὶ Β. Καλλιπολίτου ἐν ΠΑΕ 1955, σ. 187 κ.ἑ., 1956, σ. 158 κ.ἑ., 1957, σ. 79 κ.ἑ., 1958, σ. 114 κ.ἑ., 1959, σ. 115 κ.ἑ.).

Καὶ εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ἀρχαίας πόλεως, εἰς τὸν πύργον «Νεραντζίχας» ἐγένετο ἀπαλλοτρίωσις τοῦ χώρου, ἔνθα ἦτο ὁ βόρειος πύργος τῆς πύλης τῆς ἀρχαίας πόλεως (Korkyra I, σ. 15).

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Περὶ τοῦ θέματος τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς νήσου θὰ διαπραγματευθῇ ἁρμοδίως ἡ 5η Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, ἀλλὰ κρίνεται χρήσιμον εἰς τὸ παρὸν στάδιον τῆς ἐρεύνης, νὰ σημειωθοῦν ἐνταῦθα καὶ ἡμέτεραί τινες παρατηρήσεις καὶ ἀναγνωρίσεις.

Α'. Παλαιοχριστιανικά. Τὰ σημειούμενα κατωτέρω ἀποτελοῦν συμβολὴν εἰς τὰ ἄλλως ἐλάχιστα γνωστὰ μνημεῖα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς:

1) Ἐν ταῖς ἀποθήκαις τοῦ Μουσείου τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων συνεκεντρώθησαν ἅπαντα τὰ τεμάχια τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, θωρακίων, κιονίσκων, ἐπικράνων κ.ἄ. Τὰ ἀξιολογώτερα εἶναι αἱ δύο σειραὶ θωρακίων ἐκ τῆς βασιλικῆς τῆς **Παλαιοπόλεως.** Τὰ μαρμάρινα εἶναι ἀμφίγλυφα (βλ. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, Πίν. 192 γ - 193), ἐνῷ τὰ πώρινα (μήκ. 1.70, ὕψ. 0,91 μ.) εἶναι διακεκοσμημένα μόνον ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως (κεντρικὸν τμῆμα πρὸ τῆς συγκολλήσεως ἐν ΠΑΕ 1955, σ. 188, πίν. 64 β). Ἐκ τῆς ἐργασίας κρινόμενα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθοῦν τὰ μὲν μαρμάρινα καὶ ἀρχαιότερα θωράκια εἰς τὴν ἀναγνωρισθεῖσαν ὡς πρώτην φάσιν τῆς πεντακλίτου βασιλικῆς (τοῦ Ἰοβιανοῦ), ἐνῷ τὰ πώρινα καὶ μεταγενέστερα, εἰς τὴν δευτέραν, ἐπισης παλαιοχριστιανικήν, φάσιν τῆς τρικλίτου βασιλικῆς.

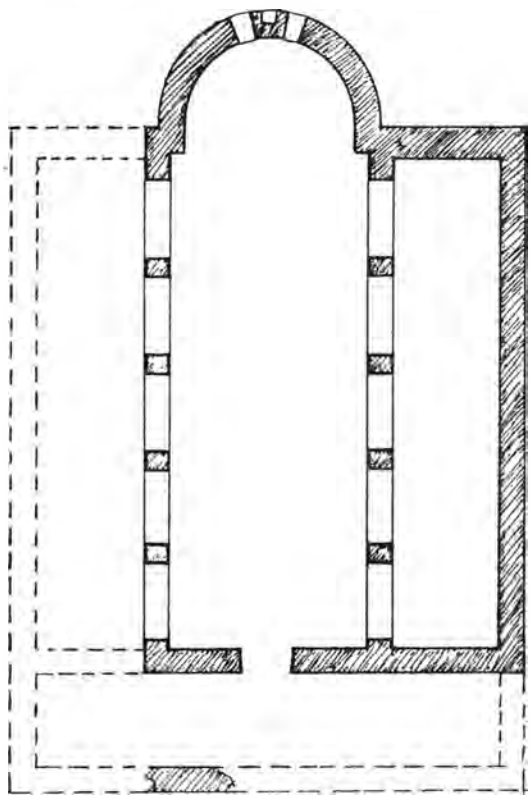

Σχέδ. 3. Κάτοψις παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς εἰς μονὴν Ἁγ. Θεοδώρων

2) Μονὴ **Ἁγίων Θεοδώρων** (Σχέδ. 3): Ἐνδιαφέροντα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα ἐρεύνης εἰς τὴν γυναικείαν μονὴν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων παρὰ τὸ Ἀρτεμίσιον. Τὸ συγκρότημα τῶν κελλίων τῆς μεγάλης ταύτης μονῆς ἀνήκει εἰς τοὺς ἐνετικοὺς καὶ μεταγενεστέρους χρόνους, τὸ καθολικὸν ὅμως αὐτῆς ἀποτελεῖ τὸ μεσαῖον κλῖτος ξυλοστέγου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (βλ. καὶ Ἰ. Παπαδημητρίου, Κερκ. Χρον. 2 (1952), σ. 58). Τὸ κλῖτος σώζεται ἀκέραιον εἰς μῆκ. 15.40 καὶ πλ. 5.40 μ. (ἐσωτερ.). Εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς διακρίνονται ἐντετειχισμένοι σήμερον τέσσαρες πεσσοί, οἵτινες φέρουν ἀντίστοιχα τόξα, ἐπιτρέποντα τὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τὰ πλάγια κλίτη. Τῶν κλιτῶν σώζεται τὸ νότιον (πλ. 2.95 μ.), ἐνῷ τοῦ βορείου οὐδὲν ἴχνος (Σχέδ. 3, ἔνθα πιθανὴ ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τοῦ μνημείου). Μικρὸν ὑπόλειμμα τοίχου ἐξωτερικῶς τοῦ σημερινοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς ἐκκλησίας δηλοῖ τὴν θέσιν τοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς (πλ. 2.76 μ.). Μεγάλη τοξωτὴ θύρα ὡδήγει ἐκ τοῦ νάρθηκος πρὸς τὸν ναόν, ὡς δηλοῦν ἴχνη εἰς τὸν σημερινὸν γυναικωνίτην τῆς ἐκκλησίας. Ἀκεραία σώζεται ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ, ἔνθα τὸ ὡραῖον τρίλοβον παράθυρον μὲ τοὺς μικροὺς κιονίσκους, σήμερον ἐκτισμένον (Πίν. 256 α).

Ἡ οἰκοδόμησις τῆς βασιλικῆς ἀνάγεται εἰς τὸν 5ον αἰ. καὶ συνδέεται σαφῶς μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν Χριστιανῶν ἐξαγνισμοῦ τῶν παλαιῶν χώρων λατρείας, ὡς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος.

Ἡ πλησίον κειμένη βασιλικὴ τοῦ Ἰοβιανοῦ, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς (Παλαιοπόλεως), εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀνήκει καὶ ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ᾠκοδομήθη (IG IX, I, 720 - 721).

Ἐλπίζεται ὅτι κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ συντελεσθοῦν μικραὶ ἐργασίαι συντηρήσεως τῆς μονῆς.

3) Σημαντικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (θωράκια, κιονίσκοι κλπ.) τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς εὑρέθησαν ἐντετειχισμένα εἰς τὰς ὁμόρους ἐκκλησίας τοῦ Ταξιάρχου Μιχαὴλ καὶ Ἁγίου Βλασίου, εἰς τὸ χωρίον **Καμάρα Μέσης.** Ἓν θωράκιον πώρινον σώζεται ἀκέραιον καὶ εἶναι ἀμφίγλυφον. Ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς εἰκονίζονται δύο παγώνια ἑκατέρωθεν σταυροῦ, ἐνῷ ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὑδροχαρῆ πτηνά, πάλιν ἑκατέρωθεν σταυροῦ. Ἡ ποιότης τοῦ λίθου καὶ ἡ ἐργασία ἐνθυμίζει τὰ πώρινα θωράκια τῆς δευτέρας φάσεως τῆς βασιλικῆς τῆς Παλαιοπόλεως. Τὸ πλῆθος τῶν εὑρεθέντων μελῶν καθιστᾷ ἀπίθανον τὴν

μεταφοράν των ἐξ ἄλλου τόπου καὶ ὡς ἐκ τούτου τὰ λείψανα τῆς βασιλικῆς εἶναι ζητητέα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ταξιάρχου, πιθανώτατα ἐπὶ ἀρχαίου ἱεροῦ (βλ. προηγουμένως).

4) Ὀλίγα παλαιοχριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ μαρμάρου εὑρίσκονται σήμερον ἐντετειχισμένα εἰς τὸ ἐκκλησίδιον τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς (τοῦ 17ου - 18ου αἰ.) εἰς τὴν περιοχὴν **Πετρετῆ**, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τοῦ νοτίου τμήματος τῆς νήσου. Ἐπισημανθέντα λείψανα τοίχων πέριξ τοῦ μικροῦ σήμερον ναΐσκου ἴσως ὑποδηλοῦν τὴν ὕπαρξιν παλαιοτέρας βασιλικῆς.

5) Ἴχνη τοίχων καὶ πολλαὶ κέραμοι καταπεσούσης στέγης κτίσματος ἀγνώστου προορισμοῦ, καθὼς καὶ κεραμεική, παρετηρήθη ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν δύο ἐρημικῶν σήμερον νησίδων **Λαγούδια,** τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς νήσου, ἔναντι τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Ἀργυράδων. Ἡ περισυλλεγεῖσα κεραμεικὴ ἀνάγεται εἰς τὸν 6ον μ.Χ. αἰ.

Ἄξιον νὰ μνημονευθῇ, λόγῳ τῆς περιοχῆς εὑρέσεώς του, εἶναι μικρὸν τεμάχιον πωρίνου θωρακίου εἰκονίζον ἀνάγλυφον φολιδωτὸν κόσμημα (πρβλ. θωράκια Παλαιοπόλεως). Εὑρέθη εἰς τὸ βόρειον μέρος τῆς νήσου, πρὸς Δ. τοῦ χωρίου **Πυργί,** πρὸς τὴν περιοχὴν ἔνθα ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Μερκουρίου.

Τὰ δύο ὅμοια μαρμάρινα θωράκια εἰς τὸ ἀπόκρημνον φρούριον τοῦ **Ἀγγελοκάστρου,** εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς νήσου (χρησιμοποιούμενα ὡς ἅγιαι τράπεζαι, τὸ ἓν τοῦ ἐκκλησιδίου τῆς κορυφῆς, τὸ ἕτερον τοῦ ἐντὸς σπηλαίου εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ φρουρίου παρεκκλησίου) εἶναι δυνατὸν νὰ μετεφέρθησαν ἄλλοθεν, κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας (ἐκ τῆς Παλαιοπόλεως;).

Ἐκ τῶν ἐπισημανθέντων παλαιοχριστιανικῶν λειψάνων ἐκτὸς τῆς πόλεως τῆς Κερκύρας προκύπτει τὸ σημαντικὸν συμπέρασμα, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐξηπλώθη ἐνωρὶς εἰς ὁλόκληρον τὴν νῆσον.

Β΄. Βυζαντινά. Λόγῳ γενικῶς τῆς σπάνιος μνημείων τῆς ἱστορίας τῆς νήσου κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον, θεωρῶ ἀπαραίτητον τὴν ἐνταῦθα παρουσίασιν μολυβδοβούλλου, σήμερον εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Κερκυραίου κ. Βασ. Κόλλα, γεωπόνου, καὶ εὑρεθέντος πρὸ ἐτῶν πιθανῶς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Παλαιοπόλεως (Πίν. 256 β - γ). Τὸ μολυβδόβουλλον ἀνῆκεν εἰς τὸν ἄλλως ἄγνωστον ἄρχοντα Ἰωάννην, Πρωτοσπαθάριον, καὶ μνημονεύει τὸν βασιλικὸν Σακελλάριον Θεοφύλακτον. Χρονολογικῶς ἀποδίδεται εἰς τὴν μέσην βυζαντινὴν περίοδον καὶ εἰδικώτερον εἰς τὸν 9ον - 10ον αἰ., ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας (βλ. Κωνσταντοπούλου, Διεθν. Ἐφ. Νομ. Ἀρχαιολ. V (1902), σ. 205 - 206). Διαστάσεις: διαμ. 0,028, παχ. 0,003 μ.:

† Κ(ύρι)ε βο|ήθει τῷ | σῷ δούλῳ | Ἰω(άννῃ) Α΄ σπα | θαρ(ίῳ) ἐπί τοῦ | Θεοφυλ(άκτου) |κοιτω-(νίτου) Β΄(ασιλικοῦ) | Σακελ | λαρ(ίου)

Ἀξιόλογοι ὑπῆρξαν κατὰ τὸν παρὸν ἔτος αἱ συντελεσθεῖσαι ἐργασίαι καὶ διαπιστώσεις ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Κερκύρας, αἵτινες βοηθοῦν εἰς τὴν σύνθεσιν σαφεστέρας εἰκόνος τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ νήσῳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

1) **Ἅγιος Νικόλαος Κάτω Κορακιάνας**[2]**:** Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Νικολάου κεῖται εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν καὶ εἰς σχετικῶς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ σημείου, ἔνθα ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Μερκουρίου μὲ χρονολογημένας ἤδη τοιχογραφίας τοῦ ἔτους 1075 (ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 400). Τεχνοτροπικῶς αἱ ἀρχαιότεραι τοιχογραφίαι τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον, ὡς ἐκεῖναι τοῦ Ἁγίου Μερκουρίου.

Εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον δύναται νῦν νὰ προστεθῇ καὶ ἡ μικρὰ ἐκκλησία τοῦ **Ταξιάρχου Μιχαήλ,** ἐντὸς τοῦ χωρίου Κορακιάνα τῆς αὐτῆς περιοχῆς. Ἐνταῦθα, εἰς τὸ ἱερὸν τῆς ἐκκλησίας, ἀνευρέθησαν προσφάτως, κάτωθεν νεωτέρου ἀσβεστοχρίσματος, τοιχογραφίαι ὁλοσώμων ἁγίων τοῦ 12ου - 13ου αἰ. Λείψανα τοιχογραφημένων ἐπιφανειῶν ἀνεγνωρίσθησαν καὶ ὀλίγον βορειότερον, εἰς τὴν περιοχὴν Ὁμαλῆς (ἠρειπωμέναι ἐκκλησίαι Ταξιάρχου, Ἁγίου Ἀρσενίου καὶ Ἁγίου Νικολάου).

Ἐνδιαφέρουσα παρατήρησις, ἥτις προκύπτει ἐκ τῶν ἀνωτέρω, εἶναι ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν προαναφερθέντων μνημείων κεῖνται ἐντὸς τῆς ἐκτεταμένης ἐλαιοφύτου πεδινῆς ἐκτάσεως τῆς ὁριζομένης πρὸς Β. ὑπὸ τοῦ ὑψηλοῦ ὄρους τοῦ Παντοκράτορος. Ἡ περιοχὴ αὕτη καλύπτει μέγα μέρος τῆς νήσου, καταλήγουσα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀγγελοκάστρου. Βορείως τοῦ Παντοκράτορος δὲν ἀνεγνωρίσθησαν βυζαντινὰ μνημεῖα. Ὡς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε στοιχείων, ἡ καὶ σήμερον πλουσία περιοχὴ τῆς Κορακιάνας - Πυργίου ὑπῆρξε σημαντικὸν κέντρον κατὰ τὴν μέσην βυζαντινὴν ἐποχήν, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου.

2. Περὶ τῶν ἐργασιῶν συνεργείου τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου εἰς τὸν ναόν, βλ. κατωτέρω ἔκθεσιν περὶ τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς νήσου.

2) **Ἅγιος Γεώργιος Βάτου**: Ὁ μικρὸς οὗτος μονόδρομος ναὸς εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁμωνύμου ἀποκρήμνου ὄρους (ὕψ. 392 μ.), τὸ ὁποῖον ὑπέρκειται τοῦ ὅρμου τῶν Ἑρμώνων, τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς νήσου, καὶ ἐλέγχει τὴν πεδιάδα τοῦ «Ρόπα» εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Τὸ ἐκ κεράμων ἐκτισμένον τοξωτὸν παράθυρον τοῦ ἱεροῦ εἶναι ἐνδεικτικὸν ἀρχιτεκτονικὸν στοιχεῖον, χρονολογοῦν τὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν βυζαντινὴν περίοδον (12ος - 13ος αἰ. μ.Χ.).

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν σώζονται τμήματα τοιχογραφιῶν τῆς αὐτῆς περιόδου, σήμερον ἐν πολλοῖς κεκαλυμμένων δι' ἀσβεστοχρίσματος. Εἰς νεωτέρους χρόνους ἀνυψώθη ἡ στέγη τοῦ κτηρίου καὶ ἐπεξετάθη τοῦτο πρὸς Δ.

Ἀξιομνημόνευτον εἶναι ὅτι τοπικὴ παράδοσις θεωρεῖ τὴν ἐκκλησίαν ὡς 800 ἐτῶν παλαιάν. Ἔτι καὶ σήμερον, τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου, λαμπρὰ πομπὴ ἐκκινεῖ πεζῇ ἑνωρὶς τὴν πρωΐαν ἐκ τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Πέλεκα καὶ τελεῖ ἐπὶ τοῦ ὄρους λειτουργίαν, ἐπιστρέφουσα καὶ πάλιν πεζῇ εἰς τὸ χωρίον τὴν νύκτα. Ἡ ἐκκλησία δύναται μετὰ βεβαιότητος νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν Ἅγ. Γεώργιον τὸν Ὑψηλόν, ὅστις ἀναφέρεται εἰς τὴν διαθήκην τοῦ εὐγενοῦς Κερκυραίου Ἀρσεν. Δεληγότη, τοῦ ἔτους 1469 (βλ. Ἰ. Ρωμανοῦ, Κερκ. Χρον. Ζ' (1959), σ. 326). Ἐν καιρῷ πρέπει νὰ ἀποκαλυφθοῦν καὶ μελετηθοῦν αἱ τοιχογραφίαι.

3) **Ἅγιος Βλάσιος χωρίου Καμάρα Μέσης**: Εἰς τὴν σημαντικὴν ταύτην ἀρχαιολογικὴν περιοχήν, ἔνθα εὑρέθησαν ἀρχαῖα καὶ παλαιοχριστιανικὰ λείψανα, ἀνεγνωρίσθη ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Βλασίου ὡς ἀνήκουσα εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν, πιθανῶς τοῦ Δεσποτάτου (α' ἥμισυ τοῦ 13ου αἰ.). Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ ἱεροῦ καὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς διακοσμοῦνται διὰ κεραμοπλαστικῶν κοσμημάτων (σταυροῦ κλπ.). Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἱεροῦ ἀνεγνωρίσθησαν τμήματα τοιχογραφιῶν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἅτινα δέον νὰ συντηρηθοῦν.

Ἐντὸς τῆς μονῆς τῆς Ὑπαπαντῆς, εἰς σχετικῶς μικρὰν ἀπόστασιν κειμένης — ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Ἐνετοῦ φιλοκερκυραίου εὐγενοῦς Prospero Marini κατὰ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ.— εἶναι ἐντετειχισμένοι σήμερον εἰς τὸν ἐστεγασμένον διάδρομον τοῦ δυτικοῦ τμήματος, δύο ὡραῖοι λεπτοὶ στρεπτοὶ κιονίσκοι εἰκονοστασίου. Πιθανῶς μετεφέρθησαν ἐκ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Βλασίου.

Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Βλασίου ἐπηυξήθη κατὰ τὸν 17ον αἰ. ὡς μαρτυροῦν αἱ καλῶς σωζόμεναι τοιχογραφίαι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς (τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 17ου αἰ.).

4) **Φρούριον Γαρδικίου**: Τὸ βυζαντινὸν τοῦτο ὀχυρωματικὸν ἔργον εἰς τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς νήσου καὶ κατὰ τὸ νότιον τμῆμα αὐτῆς, εἶναι τὸ σημαντικώτερον μνημεῖον τῆς ἐποχῆς, πιθανώτατα τοῦ Δεσποτάτου (βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 326). Τὸ φρούριον εἶναι ἐλλειψοειδοῦς κατόψεως καὶ ἔχει ὀκτὼ ὀρθογωνίους διωρόφους πύργους ἀκτινοειδῶς διατεταγμένους. Ὁ σημαντικώτερος τούτων εἶναι ὁ νότιος. Τὸ 1967 διεπιστώθησαν εἰς τὸν πύργον τοῦτον καὶ εἰς τὸν ἄνω ὄροφον αὐτοῦ λείψανα τοιχογραφιῶν, εἰκονιζουσῶν ὁλοσώμους ἁγίους. Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ πύργου ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς παρεκκλήσιον τοῦ φρουρίου.

Γ'. Συντήρησις μεταβυζαντινῶν εἰκόνων: Κατὰ τὸ θέρος καὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1967 συνεργεῖον συντηρήσεως εἰκόνων τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως τῆς Ὑπηρεσίας μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν κ. Π. Καραγιάννην, εἰργάσθη διὰ τὴν στερέωσιν καὶ συντήρησιν πλείστων σημαντικῶν εἰκόνων ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως τῆς Κερκύρας. Τὸ συνεργεῖον εἰργάσθη βάσει ὁδηγιῶν τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου καὶ τῆς Ἐφορείας τῆς 5ης Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, ἔκθεσιν τῆς ὁποίας βλ. κατωτέρω.

Ἡ σπουδαιοτέρα ἐργασία, καὶ παράλληλος μελέτη, συνετελέσθη ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ Κρητὸς ἁγιογράφου Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ. Ἡ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀποκαλυπτομένη παρουσία σημαντικῶν ἔργων τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐν Κερκύρᾳ ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐνταῦθα αὐτοπροσώπου ἐργασίας τοῦ καλλιτέχνου, πιθανώτατα κατὰ τὴν εἰς Κρήτην ἐπιστροφήν του ἐκ Βενετίας, τῷ 1582 (βλ. Ἀ. Ξυγγοπούλου, Σχεδίασμα, σ. 138).

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἄλλην ἐργασίαν συνετηρήθη καὶ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (ὕψ. 0,375, πλ. 0,235 μ.), ἥτις εὑρίσκεται εἰς τὴν ἰδιωτικὴν συλλογὴν τοῦ Κερκυραίου κ. Π. Κουρκουμέλη. Ἡ μικρὰ εἰκών, ἔργον τοῦ Ἐμμ. Τζάνε συμφώνως πρὸς τὴν ὑπογραφήν, εἶναι ἄλλως ἄγνωστος καὶ ἡ μνεία της ἐνταῦθα παρουσιάζει ἐνδιαφέρον καθότι ἐμπλουτίζονται τὰ εἰς τὸν καλλιτέχνην ἀποδιδόμενα ἔργα.

Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται κινούμενος πρὸς ἀριστερὰ καὶ κρατῶν σταυρὸν καὶ εἰλητόν. Κάτω πινάκιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ κεφαλή του (Πίν. 257). Εἶναι ἔργον ὁμοιότατον, ἂν ἐξαιρέσῃ τις τὴν κίνησιν, πρὸς τὸ ἤδη ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Δρανδάκη συσχετισθὲν μὲ τὸν καλλιτέχνην ἀνυπόγραφον ἔργον τῆς Συλλογῆς Κανελλοπούλου (Δρανδάκη, Ἐμμ. Τζάνες Μπουνιαλῆς, σ. 126,

πίν. 57 α). Ἐκ τῆς χρονολογίας τοῦ ἔργου (*167* -) προκύπτει ὅτι τοῦτο ἀνήκει εἰς τὰς τελευταίας δεκαετίας τῆς ζωῆς τοῦ δραστηρίου ἁγιογράφου καὶ ἐζωγραφήθη ἀσφαλῶς ἐν Βενετίᾳ.

ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Διὰ τῆς κατὰ Μάρτιον τοῦ 1967 ἀνακηρύξεως τῆς παλαιᾶς πόλεως τῆς Κερκύρας (τῆς ἐντὸς τῶν ἐν πολλοῖς σωζομένων ἐπιβλητικῶν ἐνετικῶν τειχῶν) ὡς περιοχῆς ἱστορικῆς διατηρητέας, ἐδόθη ἰδιαίτερον βάρος εἰς τὸ ἔργον τῆς διασώσεως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς της μορφῆς.

Παρὰ τοὺς καταστροφικοὺς βομβαρδισμοὺς τοῦ τελευταίου πολέμου, ἡ πόλις τῆς Κερκύρας διατηρεῖ ὅλην τὴν ἰδιομορφίαν τῆς ἑπτανησιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς της. Διασώζονται περιοχαὶ - συνοικίαι, μὲ ἀρκετὰς οἰκίας ἀνηκούσας εἰς τὸν 17ον καὶ κυρίως τὸν 18ον αἰ. Συνήθως διώροφοι, αἱ οἰκίαι αὐταὶ διατηροῦν τὰ χαρακτηριστικὰ κυμάτια τῆς στέγης, εἶναι ἄνευ ἐξωστῶν, σώζουν διακεκοσμημένα λίθινα πλαίσια εἰς τὰς θύρας καὶ τὰ παράθυρα. Χρησιμώτατα διὰ τὴν χρονολογικὴν κατάταξιν τῶν οἰκιῶν τούτων εἶναι μνημεῖα ὡς ἡ εἰκὼν θαύματος τοῦ Ἁγ. Λουκιανοῦ, ἥτις φέρει χρονολογίαν 1708, εὑρισκομένη σήμερον εἰς τὸν μητροπολιτικὸν ναὸν τῆς πόλεως (Πίν. 258 α). Αἱ ἐπὶ τῶν κυρίων ὁδῶν οἰκίαι φέρουν συνήθως κάτω στοάς, στηριζομένας ἐπὶ πεσσῶν καὶ καλυπτομένας ὑπὸ σταυροθολίων.

Χαρακτηριστικὸν καὶ ἐπιβλητικὸν οἰκοδομικὸν συγκρότημα τῆς συντόμου γαλλοκρατίας (ἀρχαὶ 19ου αἰ.) εἶναι τὸ «Λιστόν», ἐνθυμίζον τὴν ὁδὸν Rivoli τῶν Παρισίων.

Ἡ φάσις τοῦ νεοκλασσικισμοῦ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀγγλοκρατίας (α΄ ἥμ. 19ου αἰ.) ἀντιπροσωπεύεται ἱκανῶς. Τὰ πολυώροφα κτήρια διακρίνονται διὰ τὴν σοβαρότητα τῶν ἀναλογιῶν, τὴν ἰσορροπίαν τῶν ὄγκων καὶ τὰς ὀρθὰς σχέσεις τῶν κενῶν πρὸς τὰ ἀνοίγματα. Πλοῦτος ποικιλίας διακρίνει τὰ διάφορα σιδηρᾶ κιγκλιδώματα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, καθὼς καὶ τὰ κυμάτια κάτωθεν τῆς στέγης.

Ἡ χάραξις τῶν ὁδῶν τῆς παλαιᾶς πόλεως βασικῶς διατηρεῖ εἰς τὸ σύνολόν της ἐκείνην τῶν ἐνετικῶν χρόνων, ἂν καὶ διακρίνονται προσπάθειαι διανοίξεων τῆς ἐποχῆς τῆς ἀγγλοκρατίας. Αἱ δημιουργούμεναι μικραὶ πλατεῖαι, συνήθως ἔμπροσθεν τῶν ἐκκλησιῶν, παρουσιάζουν ἰδιαιτέραν γραφικότητα.

Ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἐγένετο παρακολούθησις καὶ ἔλεγχος τῶν διαφόρων ἐργασιῶν μετατροπῶν καὶ οἰκοδομήσεων νέων οἰκιῶν, ἀλλ' αἱ τροποποιητικαὶ προτάσεις, ἄνευ τεχνικοῦ συμβούλου, καὶ ὁ ἔλεγχος τῆς ἐκτελέσεως, ἄνευ ἐπαρκοῦς φυλακτικοῦ προσωπικοῦ, καθίσταται ἔργον ἐξαιρετικῶς δυσχερές.

Ἐργασίαι ἐγένοντο καὶ εἰς μεμονωμένα κτήρια, ὡς:

1) Ἡ ἀναστήλωσις - ἀνοικοδόμησις τῆς καθολικῆς μητροπόλεως τοῦ **Ἁγίου Ἰακώβου** (Duomo, τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰ.) συνεχίσθη καὶ ἐφέτος. Ταύτην παρηκολούθησε καὶ ἡ Ἔφορος τῶν Νεωτέρων Μνημείων δ. Κ. Φατούρου, ἔκθεσιν τῆς ὁποίας βλ. εἰς τὸ οἰκεῖον μέρος.

2) Ἐργασία ἀναστηλώσεως ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας εἰς τὸ ἐνετικὸν προστῷον τῆς παλαιᾶς οἰκίας **Ρίκκη**. Αἱ ἐργασίαι ἐγένοντο δι' εἰδικῆς χρηματοδοτήσεως, ἐπὶ τῇ βάσει μελέτης συνταχθείσης ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου.

Ἡ οἰκία ἀνῆκεν, ὡς μαρτυρεῖται, εἰς τὴν παλαιὰν ἀρχοντικὴν οἰκογένειαν Ρίκκη καὶ ᾠκοδομήθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰ. Εἶναι χαρακτηριστικὸν δεῖγμα ἀστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς πλουσίας οἰκογενείας καὶ ἔφερε προστῷον μετὰ σταυροθολίων. Τὰ ἐξωτερικὰ τόξα ἦσαν λίθινα, στηριζόμενα εἰς πεσσοὺς καὶ διακεκοσμημένα δι' ὁλογλύφων προσωπείων εἰς τὰ «κλειδιὰ» τῶν τόξων. Ἡ οἰκία θὰ ἔφερεν ἄνω ἕνα ὄροφον, ὅστις εἰσέχων τοῦ προστῴου κατέλειπεν ἄνωθεν αὐτοῦ πλατὺν ἐξώστην.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀγγλοκρατίας ἡ οἰκία ἀνῳκοδομήθη καὶ ἐπηυξήθη κατὰ τοὺς ὀρόφους, διετήρησεν ὅμως κάτω τὸ παλαιὸν ἐνετικὸν προστῷον. Ἡ οἰκία ὑπέστη μεγάλας ζημίας κατὰ τοὺς βομβαρδισμοὺς τοῦ τελευταίου πολέμου, ὅτε καὶ κατέπεσαν δύο πεσσοὶ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ προστῴου. Ἡ οἰκία νῦν ἀνῳκοδομήθη βάσει τῶν σωζομένων στοιχείων, ὡς ἦτο τὴν ἐποχὴν τῆς ἀγγλοκρατίας, τὸ δὲ προστῷον ἀνεστηλώθη καὶ συνεπληρώθη (Πίν. 258 β). Τὸ σύνολον ἀποτελεῖ σήμερον μίαν θετικὴν συμβολὴν εἰς τὸ ἔργον τῆς διατηρήσεως τῆς μορφῆς τῆς πόλεως.

3) Μικραὶ ἐργασίαι συντηρήσεως ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας, δι' εἰδικῆς ἐπίσης χρηματοδοτήσεως, εἰς τὸ ἐπιβλητικὸν νεοκλασσικὸν κτήριον τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων τῆς πόλεως, ἔνθα στεγάζεται τὸ Σινοϊαπωνικὸν Μουσεῖον. Τὸ σπουδαιότατον τοῦτο κτήριον τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ. (1817 - 1823) ἔχει πλείστας ἀνάγκας, ἰδίως κατὰ τὴν στέγην αὐτοῦ, αἱ ὁποῖαι ἀναμένεται νὰ ἀντιμετωπισθοῦν ἐντὸς τοῦ 1968.

ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ

Ἐνδιαφέρουσαι τοπογραφικαὶ παρατηρήσεις καὶ περισυλλογαὶ ἀρχαίων ἐγένοντο εἰς τὴν νῆσον. Αἱ σπουδαιότεραι ἦσαν:

1. Κράνη. Ἐκ τοῦ ἠρειπωμένου ἐκκλησιδίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Βαπτιστοῦ περισυνελέγη ὑπὸ τῆς ἐκτάκτου Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων δ. Ε. Κουνάδη ἀρχαϊκὸν δωρικὸν κιονόκρανον ἐκ ψαμμολίθου (ἀριθ. εὑρ. 1863). Εἰς τὸ ἔργον τῆς περισυλλογῆς εὗρε πολυτίμους συμπαραστάτας, τὸ ζεῦγος τῶν φιλαρχαίων Κεφαλλήνων Μαρ. Κοσμετάτου. Τὸ ἐκκλησίδιον, ἄλλοτε τῆς οἰκογενείας Πινιατώρου, εὑρίσκεται παρὰ πηγὴν ὕδατος εἰς τοὺς πρόποδας τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Κράνης, εἰς τὸν μυχὸν τοῦ Κουτάβου. Δυστυχῶς τὸ ὑποτραχήλιον τοῦ κιονοκράνου ἔχει ἀποκοπῆ. Ὁ πεπλατυσμένος ἐχῖνος εἶναι ὕψ. 0,11, ἐνῷ ὁ τετράγωνος ἄβαξ (διαστ. 0,73 × 0,73 μ.) ὕψ. 0,12 μ. Τὸ σημαντικὸν τοῦτο κιονόκρανον εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς βάσις τῆς ἁγίας Τραπέζης τοῦ ἐκκλησιδίου καὶ πιθανὸν δὲν μετεφέρθη ἀπὸ μακράν. Ὀλίγον ὑψηλότερον εὑρίσκονται τὰ ἐρείπια ἑτέρου ἐκκλησιδίου, ἔνθα εἶναι ἐντετειχισμένοι πολλοὶ ἀρχαῖοι κυβόλιθοι. Ἡ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην παλαιότερον ἀνεύρεσις τῆς βαθμιδωτῆς βάσεως τῆς μνημονευούσης τὴν Δήμητραν (νῦν εἰς τὸ Μουσεῖον), ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ κιονόκρανον προέρχεται ἐκ μικροῦ τινος ναοῦ τῆς θεᾶς. Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος ἐλπίζεται νὰ διασαφηνίσῃ τὰ σχετικὰ προβλήματα (πρβλ. Κυπαρίσση, ΑΔ 1 (1915) - παράρτ. σ. 60 καὶ Σ. Μαρινάτου, Κεφαλληνία (1962), σ. 34 - 35).

Ἕτερα ἀρχαῖα παρετηρήθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἐπίσης ἠρειπωμένης ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων 40 Μαρτύρων πρὸς Ν. τῆς ὀχυρᾶς ἀκροπόλεως. Ἐν ἡμιτελὲς μεταγενέστερον ἰωνικὸν κιονόκρανον ἐχρησίμευεν ὡς βάσις τῆς ἁγίας Τραπέζης. Εἷς σπόνδυλος κιονίσκου μετὰ 16 ραβδώσεων περισυνελέγη ἐνταῦθα (ἀριθ. εὑρ. 1864). Λαξεύματα ἐντὸς τοῦ βράχου παρετηρήθησαν ὑψηλότερον. Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ περιοχὴ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν κατοικίδιον συνοικίαν τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀκροπόλεως εὑρέθη καὶ παρεδόθη ποὺς μαρμαρίνου ἀγάλματος (ἀριθ. εὑρ. 1862), φυσικοῦ μεγέθους, τῶν ἑλληνιστικῶν πιθανῶς χρόνων.

2. Πρόννοι. Ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν ἀρχαίων Πρόννων (σημερινὸν χωρίον Κορνέλλο) περισυνελέγησαν τεμάχια ἀγγείων καὶ ταφικῶν πίθων ἐκ τοῦ ἐκτεταμένου νεκροταφείου. Ἐπίσης μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον ἐνεπίγραφος στήλη (ἀριθ. εὑρ. 1861), τεθραυσμένη δυστυχῶς κάτω καὶ δεξιά. Εἶχεν εὑρεθῆ τὸ 1940 καὶ σώζεται εἰς ὕψ. 1 καὶ πλ. 0,415 μ. (πάχ. 0,125 μ.). Φέρει ἄνω τὸν συνήθη εἰς τὴν βορειοδυτικὴν Ἑλλάδα γλυπτικὸν διάκοσμον τῶν ἀνθεμίων καὶ ἑλίκων τῆς ὑστεροελληνιστικῆς περιόδου (Πί ν. 260 γ). Φέρει τρεῖς ἐπιγραφάς, χρονολογικῶς ἀπεχούσας μεταξύ των:

α) *ΛΕΩΝΙΔΑ[Σ]* : γράμματα ἀνάγλυφα, ὕψ. 0,045 μ.

β) *[Κ] ΛΗΝΑ* : γράμματα ἐγχάρακτα ἀμελῆ, ὕψ. 0,035 - 0,045 μ.

γ) *ΛΥΣΙΜΑΧΟΣ [...]ΛΙΚΙΝΘ[...]* : γράμματα ἐγχάρακτα ἐπιμελῆ, ὕψ. 0,031 - 0,035 μ. τοῦ δευτέρου στίχου 0,04 - 0,045 μ.

3. Σάμη. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Σάμης συνεπληρώθη ἡ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀρξαμένη περίφραξις τῶν ρωμαϊκῶν λουτρῶν («Ρακόσπιτο») καὶ τῆς πέριξ νεωστὶ ἀπαλλοτριωθείσης ἐκτάσεως.

ΛΕΥΚΑΣ

1. Ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ πόλεως Λευκάδος

Χάρις εἰς τὸ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Δημοσίας Βιβλιοθήκης Λευκάδος καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ Προέδρου αὐτῆς κ. Τ. Μαμαλούκα, ἐπετεύχθη ἡ προσωρινὴ στέγασις καὶ ἔκθεσις τῶν ἀρχαίων, τῶν πρότερον διασπάρτων εἰς διαφόρους ὑπηρεσίας ἀνὰ τὴν πόλιν. Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα — ἅπαντα καταγραφέντα — ἐτακτοποιήθησαν εἰς δύο δωμάτια τοῦ ἰσογείου τοῦ κτηρίου τῆς βιβλιοθήκης ἐντὸς προθηκῶν, ἐπίσης εὐγενῶς προσφερθεισῶν ὑπὸ τῆς Δημοσίας Βιβλιοθήκης Λευκάδος.

Τὰ φυλασσόμενα σήμερον ἀρχαῖα ἀποτελοῦν δύο κυρίως ὁμάδας:

α) Ἐπιτυμβίους στήλας, ἀγγεῖα καὶ ἕτερα εὑρήματα τῶν κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, προερχόμενα ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας πόλεως τῆς Λευκάδος, καὶ β) Προϊστορικὴν κεραμεικὴν καὶ ἀναθήματα (εἰδώλια, ἀνάγλυφα πλακίδια καὶ ἀγγεῖα) τῶν κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, προερχόμενα ἐκ τοῦ λατρευτικοῦ σπηλαίου τῶν Νυμφῶν «Ἀσβότρυπα», ΒΔ. τοῦ χωρίου Φρύνι, πλησίον τῆς σημερινῆς πόλεως.

Ἐλπίζεται, ὅτι συντόμως θὰ ὁλοκληρωθοῦν αἱ δέουσαι ἐνέργειαι διὰ τὴν οἰκοδόμησιν μουσείου πρὸς ὁριστικὴν στέγασιν καὶ ἔκθεσιν τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς νήσου.

2. Σπήλαιον « Ἀσβότρυπα » εἰς χωρίον Φρύνι

Τὸ λατρευτικὸν τοῦτο σπήλαιον ἦτο γνωστὸν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, ἀλλὰ ὑπῆρξε, δυστυχῶς, εὔκολος λεία τῶν ἀρχαιοκαπήλων. Ὁ λόγος αὐτὸς ἠνάγκασεν εἰς τὸ κτίσιμον τῆς στενῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου, μέχρις ὅτου καταστῇ δυνατὴ ἡ κανονικὴ ἔρευνα. Ἡ εἴσοδος τοῦ σπηλαίου εὑρίσκεται εἰς τὰς πλαγιὰς τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν ἀποτόμως κατερχομένων ὑψωμάτων τῆς Φανερωμένης. Ἔχει θαυμασίαν θέαν πρὸς τὴν σημερινὴν πόλιν καὶ τὴν ἔναντι ἀκτὴν τῆς Ἀκαρνανίας πρὸς Α. Στενὴ εἴσοδος καὶ μικρὸς προθάλαμος ὁδηγοῦν πρὸς δύο σχεδὸν παραλλήλους κατ' ἀρχὰς διαδρόμους. Ὁ νότιος διάδρομος παρηκολουθήθη ἐπὶ ἱκανὸν μῆκος καὶ διεπιστώθη, ὅτι εἶναι γενικῶς στενὸς ἀλλὰ κατ' ἀποστάσεις πλατυνόμενος, σχηματιζομένων εὐρυχώρων αἰθουσῶν. Ἄλλοτε πάλιν στενοῦται, μόλις ἐπιτρέπων τὴν διάβασιν. Εἰς τὰ πλάγια ἔχουν δημιουργηθῆ σταλακτῖται σχηματίζοντες πολλὰς μικρὰς κοιλότητας.

Ἐκ τῆς εὑρεθείσης προϊστορικῆς κεραμεικῆς καθίσταται φανερὸν ὅτι τὸ σπήλαιον ἐχρησίμευεν ὡς καταφύγιον (abri) τῶν πρωΐμων κατοίκων τῆς νήσου. Μόνον ἓν τεμάχιον γραπτῆς κεραμεικῆς εὑρέθη, ἴσως τῆς ἀμαυροχρώμου τεχνικῆς, τῆς μεσοελλαδικῆς περιόδου. Τὰ πλεῖστα εἶναι τεμάχια πρωτοελλαδικά, ἐρυθρὰ καὶ μελανά. Ὡρισμένα φέρουν ἐγχάρακτον διακόσμησιν καὶ ἕτερα καλὴν στίλβωσιν. Περισυνελέγησαν καὶ θραύσματα ἐργαλείων ἐκ πυριτολίθου. Μυκηναϊκὴ κεραμεικὴ δὲν παρετηρήθη, ἡ μελέτη ὅμως τοῦ ὑλικοῦ δὲν ἔχει εἰσέτι ὁλοκληρωθῆ.

Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους εἰς τὸ σπήλαιον ἀνεπτύχθη ἡ λατρεία ἀγροτικῶν θεοτήτων, τοῦ Πανὸς καὶ τῶν Νυμφῶν. Πλεῖστα ὅσα ἀναθήματα ἔχουν εὑρεθῆ, πολλὰ τοποθετημένα ἐντὸς τῶν κοιλοτήτων τοῦ βράχου καὶ τῶν σταλακτιτῶν εἰς τὰ πλάγια τῶν διαδρόμων. Συνίστανται κυρίως ἐκ γυναικείων προτομῶν, προσωπείων καὶ εἰδωλίων. Ὡραῖον παράδειγμα γυναικείου προσωπείου τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. 105 (Πίν. 259 α). Ὀλίγον ἀρχαιοτέρα, τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος, εἶναι ἡ κεφαλὴ εἰδωλίου ὑπ' ἀριθ. 106. Ὀλίγα πρωτόγονα, χειροποίητα εἰδώλια φέρουν περιδέραια καὶ περίαπτα ἐνθυμίζοντα ἀντίστοιχα ἀργολικά (Higgins, Greek Terracottas, σ. 50, pl. 21 F).

Ἀγαπητὸν θέμα ἦτο ὁ κύκλιος χορὸς τῶν Νυμφῶν : Ἐπὶ λεπτῆς πηλίνης κυκλικῆς βάσεως στερεοῦνται, κύκλῳ διατεταγμένα, χειροποίητα εἰδώλια μὲ προτεταμένας καὶ ἡνωμένας τὰς χεῖρας. Φέρουν κωνικὸν πόλον. Εἰς τὸ μέσον τοποθετεῖται ὁ αὐλητής (Πίν. 259 β). Ἐκ παρομοίων συμπλεγμάτων προέρχεται πλῆθος χειροποιήτων γυναικείων εἰδωλίων, διαφόρων μεγεθῶν. Ἡ κεφαλὴ τῶν εἰδωλίων τούτων εἶναι συνήθως πτηνόμορφος καὶ τὸ σῶμα κυλινδρικόν. Ἐλάχιστα σώζουν ἴχνη τῶν ἀρχικῶν χρωμάτων.

Τὸ αὐτὸ θέμα τοῦ χοροῦ εἰκονίζεται καὶ ἀναγλύφως ἐπὶ πηλίνων πλακιδίων. Τὰς Νύμφας ἐνταῦθα ὁδηγεῖ Σιληνός, ἐνῷ ἕτερος προπορεύεται παίζων τὸν αὐλόν (Πίν. 259 δ).

Ἐκ τῶν λοιπῶν εἰδωλίων κοινὰ εἶναι τὰ σανιδόμορφα, εἰκονίζοντα γυναικείας μορφὰς κρατούσας ἀνὰ δύο στεφάνους ἢ ἀνὰ δύο πτηνά. Παρετηρήθησαν, ἐπίσης, εἰδώλια κριοφόρων Ἑρμῶν καὶ Σατύρων μετ' οὐρᾶς (βλ. Higgins, ἔ.ἀ., σ. 84, pl. 36 C καὶ E).

Πήλινά τινα πλακίδια εἰκονίζουν ἀναγλύφους σειρὰς καρπῶν (;) (Πίν. 259 γ). Ἐπίσης ἀνευρέθησαν πήλινα ζωάρια, εἰδώλια πτηνῶν καὶ μικρογραφικὰ ἀγγεῖα. Ἐκ τοῦ σπηλαίου τούτου προέρχονται καὶ ἀρκετὰ εἰδώλια κατασχεθέντα καὶ σήμερον κατατεθειμένα εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, Πίν. 411).

Ἡ λατρεία, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν εὑρημάτων, ἤρχισε κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. καὶ συνεχίσθη μέχρι τοῦ τέλους σχεδὸν τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Τὰ εὑρήματα εἶναι ὁμοιότατα μὲ ἐκεῖνα τοῦ Dörpfeld ἐκ τοῦ μικροῦ ἱεροῦ τῶν Νυμφῶν εἰς τὴν χερσόνησον τῆς Ἁγίας Κυριακῆς Νυδρίου (Dörpfeld, Alt - Ithaka (1927), σ. 323, Beil. 76, C) καὶ παρουσιάζουν γενικὰς ὁμοιότητας πρὸς ἐκεῖνα ἐξ ἑτέρων τόπων τῆς Λευκάδος καὶ τῆς ἔναντι Ἀκαρνανίας.

3. Ἀνασκαφὴ τάφων νεκροταφείου ἀρχαίας πόλεως

Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1967 ἀνεσκάφη τμῆμα τοῦ νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας πόλεως τῆς Λευκάδος εἰς τὴν περιοχὴν « Τσεχλιμοῦ », ἀκριβῶς πρὸς Ν. τῆς σημερινῆς πόλεως καὶ πλησίον τοῦ χώρου, ἔνθα εἶχον ἀνασκαφῆ παρόμοιοι τάφοι τὸ 1938.

Ἀνεσκάφησαν ὀκτὼ τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο ἀνῆκον εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., ἐνῷ οἱ ὑπόλοιποι, ἀποτελοῦντες συστάδα ὀλίγα μέτρα βορειοδυτικῶς τῶν πρώτων, ἀνῆκον εἰς τὸν 3ον - 2ον αἰ. π.Χ.

Οἱ πρῶτοι ἀπετελοῦντο ἐκ σαρκοφάγων, μήκ. 1.80 καὶ πλ. 0,65 μ., ἑκάστης λελαξευμένης ἐξ ἑνιαίου λίθου καὶ φερούσης λίθινον κάλυμμα. Ὁ εἷς τῶν τάφων ἦτο κατεστραμμένος κατὰ τὸ

ἀνατολικὸν ἄκρον αὐτοῦ. Ἐντὸς ἑκάστου τάφου εὑρέθη ἀνὰ εἷς νεκρὸς καὶ ἐλάχιστα κτερίσματα.

Οἱ ἑλληνιστικοὶ τάφοι (κιβωτιόσχημοι) ἀπετελοῦντο ἐκ τεσσάρων πλακῶν ἕκαστος, καλῶς εἰργασμένων καὶ προσηρμοσμένων, ἐξ ἐντοπίου λευκοῦ σκληροῦ ἀσβεστολίθου. Ὡς κάλυμμα εἶχον μικροτέρας πλάκας, εἰς μίαν δὲ περίπτωσιν τεμάχια ἐπιτυμβίων ἀετωματικῶν στηλῶν ἄνευ ἐπιγραφῶν. Τὸ μέσον μῆκος τῶν τάφων τούτων εἶναι περίπου 1.80 καὶ τὸ πλάτος 0,65 μ. Εὑρέθη καὶ εἷς πιθανῶς παιδικὸς τάφος μικρῶν διαστάσεων (1.31 × 0,70 μ.). Αἱ πλάκες τούτου μετεφέρθησαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν τῆς πόλεως.

Οἱ τάφοι οὗτοι εἶχον χρησιμοποιηθῆ πολλὰς φορὰς ἕκαστος. Αἱ ταφαὶ δὲν εἶναι σπάνιαι, ἀλλὰ ὑπερτεροῦν αἱ καύσεις. Ἡ τέφρα τοῦ νεκροῦ ἐτοποθετεῖτο ἐντὸς ἀγγείων ἢ εἰδικῶν κυλινδρικῶν λιθίνων κάλπεων μετὰ πώματος, ἔνιαι τῶν ὁποίων φέρουν ἀνάγλυφον διακόσμησιν ταινιῶν ἢ φύλλων δάφνης.

Τὰ κτερίσματα εἶναι κυρίως ἀγγεῖα: ἀμφορεῖς, ὑδρίαι καὶ μικραὶ τριποδικαὶ πυξίδες διὰ τὰς γυναῖκας, τὰ πλεῖστα ἀδιακόσμητα. Ὁ τάφος 2 ἔδωσε πλουσίαν συλλογὴν ἀγγείων καὶ σιδηρῶν ὅπλων, ὡς λόγχας καὶ μάχαιραν, ἐπίσης δὲ καὶ στλεγγίδας. Ὁ παιδικὸς τάφος 4 ἔδωσε χαρακτηριστικὸν εἰδώλιον καθημένης γραίας κρατούσης νήπιον (Πίν. 260 α) καὶ εἰδώλιον γυναικός, τύπου Ταναγραίας, τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πίν. 260 β). Ἡ γραῖα τροφὸς εἶναι μορφὴ ἐκ τῆς νέας κωμωδίας (βλ. παρομοίαν ἐκ Θεσμοφορείου εἰς Bitalemi Σικελίας, Arch. Rep. 1966 - 67, σ. 42, fig. 22 μεσ.). Ταῦτα συνεκολλήθησαν ἐν Κερκύρᾳ ἐκ πολλῶν τεμαχίων. Ἅπαντα τὰ εὑρήματα καταγραφέντα κατετέθησαν εἰς τὴν Συλλογὴν τῆς Δημοσίας Βιβλιοθήκης εἰς Λευκάδα.

ΙΘΑΚΗ

Δυστυχῶς οὔτε κατὰ τὸ 1967 κατέστη δυνατὸν νὰ προωθηθῇ τὸ θέμα τῆς ἐπανεκθέσεως τῶν ἀρχαίων τοῦ Μουσείου Βαθέος Ἰθάκης, λόγῳ τῶν κτηριακῶν ἀτελειῶν τοῦ Μουσείου.

Ὁ κ. Rich. Nicholls, Ἔφορος τοῦ Fitzwilliam Museum καὶ μέλος τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, εἰργάσθη ἐν τῷ Μουσείῳ κατὰ τὸν μῆνα Ἰούλιον. Ὁ κ. Nicholls ἑτοιμάζει πρὸς δημοσίευσιν τὰ ἐκ τῶν ἀγγλικῶν ἀνασκαφῶν προερχόμενα πήλινα εἰδώλια τοῦ Ἀετοῦ, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν μόνην ἀπομείνασαν ἀδημοσίευτον ὁμάδα ἀρχαίων τῶν ἀνασκαφῶν τούτων. Εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγρινίου μετεφέρθησαν παραδοθέντα ἅπαντα τὰ ἐξ Αἰτωλοακαρνανίας (ἐξ Ἀστακοῦ, Ἁγίου Νικολάου Γράβες) εὑρήματα τῆς προϊστορικῆς καὶ κλασσικῆς ἐποχῆς τῶν προπολεμικῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς (S. Benton, BSA 1931/2, σ. 243), ἅτινα καὶ εἶχον μεταφερθῆ τότε εἰς Ἰθάκην.

ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

ΚΕΡΚΥΡΑ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Οἱ Πέτρος καὶ Εὐδοξία Καραγιάννη, πτυχιοῦχοι τοῦ Instituto Centrale del Restauro τῆς Ρώμης, εἰργάσθησαν εἰς Κέρκυραν ἐπὶ ἑξάμηνον, συντηρήσαντες εἰκόνας τοῦ Μουσείου καὶ τῶν ναῶν τῆς πόλεως. Εἰς ὡρισμένας ἐξ αὐτῶν ἐγένετο ἁπλῆ στερέωσις, εἰς ἄλλας στερέωσις καὶ καθαρισμός, εἰς τὰς περισσοτέρας, τέλος, πλήρης συντήρησις (καθαρισμός, ἀφαίρεσις τῶν ἐπιζωγραφήσεων, πλήρωσις τῶν κενῶν διὰ γραμμωτῆς ὑδατογραφίας, στερέωσις, σταθεροποίησις τοῦ ξύλου, ἐνδεχομένως παρκετατούρα καὶ τοποθέτησις νέων τρέσων).

Εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν σύντομον περιγραφὴν τῆς ἐκτελεσθείσης ἐργασίας, ὁ τρόπος συντηρήσεως σημειοῦται : Στ. = ἁπλῆ στερέωσις, Στ.Κ. = Στερέωσις καὶ καθαρισμός, Πλ. συντ. = Πλήρης συντήρησις.

1. Μουσεῖον

α) Θεοτόκος Ὁδηγήτρια. 16ου αἰ. (;). Μερικὴ στερέωσις.

β) Ἅγιος Γεώργιος, ἔφιππος, φονεύων τὸν δράκοντα. 16ου αἰ. (;). Πλ. συντ.

γ) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, πτερωτός, ἐστραμμένος κατὰ τὰ τρία τέταρτα πρὸς τὸν εὐλογοῦντα αὐτὸν Χριστόν. Κάτω δεξιὰ ἡ κεφαλή του ἐντὸς πινακίου (ἔργον Ἐμμανουὴλ Λαμπάρδου). Πλ. συντ.

δ) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, πτερωτός, μετωπικός, κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς πινάκιον μὲ τὴν ἀποτετμημένην κεφαλήν του καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς σταυρὸν καὶ ἀνεπτυγμένον εἰλητάριον (Πίν. 261 α). Πρῶτον ἥμισυ 17ου αἰ. Πλ. συντ.

ε) Χριστὸς Παντοκράτωρ, ἐν προτομῇ. Πρῶτον ἥμισυ 17ου αἰ. Στ.

2. Ὑ. Θ. Σπηλαιώτισσα (Μητροπολιτικὸς ναός)

α) Σταύρωσις (ἀριθ. 2· Πίν. 261 β, 262 α - β). Ἑκατέρωθεν τοῦ σταυροῦ ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Ἰωάννης εἰς τὰς συνήθεις στάσεις. Ἄνω πετοῦν δύο ἄγγελοι καλύπτοντες τὸ πρόσωπόν των. Παρὰ τὸν σταυρόν, εἰς μικροτέραν κλίμακα, τρία παιδία δερόμενα, καὶ παρ' αὐτὰ ἡ ἐπιγραφή :

ΜΝΗΣΘΗ[ΤΙ] Κ(ΥΡΙ)Ε | Τ(ΗΣ) ΨΥΧ[ΗΣ ΤΩΝ] | ΔΟΥΛΩ[Ν ΣΟΥ] | ΕΙΡΗ[ΝΗΣ]|Κ(ΑΙ) ΕΙΡ[Η]ΝΗΣ Κ(ΑΙ) ΦΡΑΓΚ[Ι]|ΣΚΟΥ.

15ου - 16ου αἰῶνος. Διαστ. 143 × 97 × 3 ἑκ. Πλ. συντ.

β) Ἅγιος Γεώργιος φονεύων τὸν δράκοντα καὶ ἑκατέρωθεν 10 σκηναὶ τοῦ μαρτυρίου του (ἔργον Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ) (ἀριθ. 1· Πίν. 263 α - β). Διαστ. 100 × 91 × 2 ἑκ. Πλ. συντ.

3. Α' Δημοτικὸν νεκροταφεῖον

Ὁ ναὸς τοῦ νεκροταφείου ἀνηγέρθη περὶ τὸ 1840. Αἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου μετεφέρθησαν ἐκεῖ ἀπὸ ἄλλους ναοὺς τῆς πόλεως καὶ περιλαμβάνουν σημαντικώτατα ἔργα τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰ. Πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἀπεκόπησαν τὰ ἄκρα διὰ νὰ προσαρμοσθοῦν εἰς τὴν νέαν θέσιν των. Ὁ ναὸς οὗτος εἶναι πραγματικὸν μουσεῖον Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ, περιέχων πέντε ὑπογεγραμμένα ἔργα του. Κατὰ τὸ 1967 ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι :

α) Χριστὸς Μέγας Ἀρχιερεύς (Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ) (ἀριθ. 1· Πίν. 264 α - β). Ὁ Κύριος κάθηται ἐπὶ θρόνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου παρίστανται προφῆται μονόχρωμοι. Ὑπὸ τὸ ὑποπόδιον ἐπιγραφὴ ἀναφέρουσα τὸν δωρητὴν Δαμιανὸν ντὲ Νζουάνε, τὸν λεγόμενον Ἀναστάσιον. Ὑπογραφὴ κάτω δεξιά. Ὄπισθεν ἡ ἐπιγραφή : *Λαμποβίτησας*. Ἡ εἰκὼν ἔχει κοπῇ ἀριστερὰ καὶ δεξιά. Διαστ. 165,5 × 87 - 83 × 3 ἑκ. Πλ. συντ. (Μερικαὶ ἀπὸ τὰς ἐπιζωγραφήσεις τοῦ κάμπου δὲν ἀφῃρέθησαν).

β) Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα (Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ) (ἀριθ. 2· Πίν. 265 α - β). Κάθηται καὶ αὕτη ἐπὶ θρόνου μὲ μονοχρώμους παραστάσεις προφητῶν καὶ ἀγγέλων. Εἰς τὸ ὑποπόδιον εἶναι ἐζωγραφημένον οἰκόσημον. Ἡ εἰκὼν ἔχει κοπῇ εἰς τὰ πλάγια, ἀποκοπέντος καὶ τμήματος τῆς ὑπογραφῆς. Προέρχεται ἀπὸ τὴν Τριμάρτυρον, συμφώνως πρὸς ἡμιεξίτηλον ἐπιγραφὴν τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς. Διαστ. 166,5 × 87,5 - 84 × 3 ἑκ. Πλ. συντ. (Ὁ μεταγενέστερος χρυσοῦς κάμπος δὲν ἀφῃρέθη).

γ) Ἅγιος Ἀντώνιος, εὐλογῶν καὶ κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς ράβδον καὶ ἀνεπτυγμένον εἰλητάριον (ἀριθ. 3). Ἀφαιρεθέντος τοῦ μεταγενεστέρου πλαισίου, ἀπεκαλύφθη ἡ ὑπογραφὴ τοῦ Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ, ἐλλιπὴς κατὰ τέσσαρα γράμματα, λόγῳ ἀποκοπῆς τῶν ἄκρων τῆς εἰκόνος. Προέρχεται καὶ αὕτη ἀπὸ τὴν Τριμάρτυρον. Διαστ. 114,5 × 52,5 × 3 ἑκ. Πλ. συντ.

δ) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, μετωπικός, ἐν προτομῇ (ἀριθ. 7· Πίν. 265 γ). Τέλους 16ου - ἀρχῶν 17ου αἰ. Διαστ. 39,5 × 30,5 × 0,8 ἑκ. Πλ. συντ.

ε) Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ (ἀριθ. 26· Πίν.

266 α). Δεύτερον ἥμισυ 16ου αἰ. **Ἀφαίρεσις** ἐπιζωγραφήσεων. Στ. Κ.

ς') Νιπτήρ (ἀριθ. 27· Πίν. 266 β). Ἰταλίζουσα τεχνοτροπία τοῦ 18ου αἰ. Στ. Κ.

4. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος

Ἐγένετο πλήρης συντήρησις τῆς Μεγάλης Δεήσεως τοῦ τέμπλου (ἀριθ. 7 - 21· Πίν. 267 α - β). Χρονολογεῖται εἰς τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. ἀλλὰ δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Ἐμμανουὴλ Τζάνε, ὡς εἶχεν ὑποτεθῆ πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ (Ν. Δρανδάκη, Ὁ Ἐμμανουὴλ Τζάνες Μπουνιαλῆς, ἐν Ἀθήναις, 1962, σ. 76, σημ. 5). Ἐπίσης ἐγένετο πλήρης συντήρησις καὶ εἰκόνος τῆς Θεοτόκου Πλατυτέρας, τέλους 17ου ἢ ἀρχῶν 18ου αἰ.

5. Παναγία τῶν Ξένων

Γέννησις τῆς Θεοτόκου (ἀριθ. 25· Πίν. 268 α). Πρῶτον ἥμισυ 17ου αἰ. Διαστ. 90,5 × 61 ἑκ. Πλ. συντ. (Δὲν ἀφῃρέθη ἡ μεταγενεστέρα ἐπιγραφή).

6. Ὑπαπαντὴ

Θεοτόκος Πλατυτέρα «Κασοπήτρα», στεφομένη ὑπὸ δύο ἀγγέλων. Εἰς τὸ κάτω τμῆμα ναυμαχία (ἀριθ. 30· Πίν. 268 β). Τέλους 17ου - ἀρχῶν 18ου αἰ. Διαστ. 62,2 × 46 × 2,5 ἑκ. Στ. Κ.

7. Τριμάρτυρος

Κεφαλὴ Θεοτόκου εἰς ὑπερφυσικὸν μέγεθος, προερχομένη ἀπὸ μεγαλυτέραν εἰκόνα (ἀριθ. 5). 17ου αἰ. Διαστ. 73 × 49,5 ἑκ. Στ. Κ.

8. Ἅγιος Νικόλαος Γαρίτσας

Χριστὸς Παντοκράτωρ, καθήμενος ἐπὶ δύο ἐξαπτερύγων καὶ περιστοιχούμενος ὑπὸ τῶν εὐαγγελικῶν συμβόλων (ἀριθ. 1· Πίν. 269 α). 17ου αἰ. Διαστ. 186 × 118 × 2,5 ἑκ. Πλ. συντ.

9. Ἅγιος Νικόλαος Κάτω Κορακιάνας

Συνεργεῖον τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως ὑπὸ τὸν κ. Ἀν. Μαργαριτώφ, εἰς τὸ ὁποῖον συμμετεῖχεν ὁ κ. Π. Καραγιάννης, προέβη εἰς ἀποτείχισιν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ 11ου αἰ. καὶ τῆς παλαιολογείου περιόδου ἀπὸ τὸν ἠρειπωμένον ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, εἰς τὸν συνοικισμὸν Κατωμέρι τῆς κοινότητος Κάτω Κορακιάνας [1]. Ἡ ἐπεξεργασία θὰ λάβῃ χώραν κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

ΛΕΥΚΑΣ

Εἰς τὸ φρούριον τῆς Ἁγίας Μαύρας ἐξετελέσθησαν αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

1) Καθαρισμὸς τῆς ἐξωτερικῆς τοιχοποιΐας καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ χώρου.

2) Καθαρισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου, ἤτοι ἐπάλξεων, κλιμάκων, διαδρόμων κλπ.

3) Ὑποθεμελίωσις τοῦ βορείου τμήματος τοῦ τείχους, τοῦ ὁποίου τὰ θεμέλια εἶχον διαβρωθῆ ὑπὸ τῆς θαλάσσης.

4) Ἀναστήλωσις τριῶν ἐσωτερικῶν κλιμάκων.

5) Στερέωσις κατεστραμμένων τμημάτων τοῦ τείχους ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς.

6) Καθαρισμὸς ὑπονόμου πρὸς ἀποχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων.

ΖΑΚΥΝΘΟΣ

Ἀπεπερατώθη τὸ κτήριον τοῦ Μουσείου Σολωμοῦ καὶ Ἐπιφανῶν Ζακυνθίων, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνέγερσις εἶχεν ἀρχίσει τὸ 1960 ὑπὸ τοῦ ὁμωνύμου σωματείου (Πίν. 269 β). Ἠγοράσθησαν προθῆκαι, ὅπου ἐτοποθετήθησαν τὰ μερίμνῃ τοῦ ἀνωτέρω σωματείου συγκεντρωθέντα ἀντικείμενα, κυρίως χειρόγραφα τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ, ἅτινα διέσωσε κατὰ τὴν κατοχὴν καὶ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1953 ὁ κ. Νικόλαος Βαρβιάνης. Τὸ Μουσεῖον ἤνοιξε διὰ τὸ κοινὸν ἀπὸ τοῦ Μαΐου 1967.

Συνεργεῖον τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως ὑπὸ τὴν κ. Μαρίαν Ρουσέα - Μπάρμπα εἰργάσθη κατὰ τὸ θέρος διὰ τὴν συντήρησιν εἰκόνων τοῦ Μουσείου καὶ τῶν ναῶν.

Π. Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

1. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 372

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Κατὰ τὸ 1967 ἡ ΙΓ΄ Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια (Θεσσαλονίκης) ἐλειτούργησε μὲ τὸ προσωπικὸν τοῦ προηγουμένου ἔτους, εἰς τὸ ὁποῖον προσετέθη ἀπὸ 18.11.1967 ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων Γεώργιος Δεσπίνης.

Δύο νέων Μουσείων τῆς Περιφερείας ἐγένετο ἔναρξις κατασκευῆς : τοῦ Μουσείου Πολυγύρου, τοῦ ὁποίου ὁ θεμέλιος λίθος ἐτέθη ἐν ἐπισήμῳ τελετῇ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ Βορείου Ἑλλάδος τὴν 18.6.1967, καὶ τοῦ Μουσείου Κιλκίς. Ἐλπίζεται ὅτι ἀμφότερα τὰ Μουσεῖα ταῦτα θὰ περατωθοῦν ἐντὸς τοῦ 1968.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἤρχισεν ἡ προεργασία διὰ τὴν μελέτην καὶ κατασκευὴν τῶν Μουσείων Ἐδέσσης καὶ Πέλλης, τῶν οἰκοπέδων παραχωρηθέντων δωρεὰν ὑπὸ τοῦ Δήμου Ἐδέσσης καὶ τῆς κοινότητος Νέας Πέλλης ἀντιστοίχως.

Εἰς τὸ **Μουσεῖον Θεσσαλονίκης** συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως. Εἰς τὸ μικρόν, ἐσωτερικὸν Π τοῦ Μουσείου συνεπληρώθη ἡ ἔκθεσις καὶ τῆς τρίτης πτέρυγος, τῆς αἰθούσης Γ. Εἰς τὴν ΒΑ. πλευρὰν τῆς αἰθούσης, ἐντὸς τριῶν προθηκῶν, ἐξετέθησαν χρονολογικῶς ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα ἐκ τῆς πλουσίας συλλογῆς εἰδωλίων τῆς Ὀλύνθου (Πίν. 270 α - β). Εἰς ἄλλην προθήκην, ἐν συνεχείᾳ, ἐτοποθετήθησαν κατ' ἐπιλογὴν εἰδώλια ἐξ ἄλλων τόπων. Εἰς τοὺς ὑπερυψωμένους ἐν σχέσει πρὸς τὴν εἴσοδον χώρους 3 καὶ 9 (Σχέδ. 1), οἱ ὁποῖοι σημειώνουν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ πέρας τῶν αἰθουσῶν τοῦ μεγάλου Π, ἐκτίθενται, μὲ τὸν ἀναγκαῖον βραδὺν ρυθμόν, ἀφ' ἑνὸς τὰ ἀρχαϊκὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Θέρμης, ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν προρρωμαϊκῶν γλυπτῶν, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ γαλεριανοῦ Ὀκταγώνου καὶ εὑρήματα παλαιοχριστιανικά.

Εἰς τὸ Μουσεῖον εἰσήχθησαν κατὰ τὸ 1967, ἐκτὸς τῶν εὑρημάτων ἐξ ἀνασκαφῶν καὶ τῶν νομισμάτων, ὑπὲρ τὰ 150 νέα προσκτήματα:

1. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, προερχόμενα κυρίως ἐκ διαλύσεως τμημάτων τοῦ τείχους παρὰ τὴν Ληταίαν Πύλην (βλ. καὶ κατωτέρω) καὶ παρὰ τὴν ὁδὸν Προξένου Κορομηλᾶ, ὡς καὶ ἐκ διαφόρων οἰκοπέδων.

2. Γλυπτὰ διάφορα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ πλεῖστον εὑρέθησαν τυχαίως καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον ὑπὸ τῶν εὑρετῶν. Τὸ σπουδαιότερον εἶναι ἀκέφαλος ἀνδριάς, ἐλλιπὴς κατὰ τὴν δεξιὰν ἀπὸ τοῦ βραχίονος, τὸν ἄκρον δεξιὸν πόδα καὶ τὸ ἀριστερὸν σκέλος ἀπὸ τῆς κνήμης (ἀριθ. Εὐρ. 10118). Μεταξὺ τῶν ἄλλων περιλαμβάνονται δύο ἀγαλμάτια Ἀφροδίτης (ἀριθ. Εὐρ. 10097 καὶ 10104), ἄγαλμα Ἔρωτος (ἀριθ. Εὐρ. 10245), κεφαλὴ ἀγάλματος παιδὸς (ἀριθ. Εὐρ. 10249, Πίν. 271 α) καὶ κάτω σῶμα ἀγάλματος γυναικὸς φερούσης χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, μὲ τὸ δεξιὸν σκέλος στάσιμον καὶ τὸ ἀριστερὸν ἄνετον (ἀριθ. Εὐρ. 10286, Πίν. 271 β), ἅπαντα ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἄλλα τμήματα ὁλογλύφων γλυπτῶν εἶναι : κάτω τμῆμα ἀγαλματίου καθημένης Κυβέλης (ἀριθ. Εὐρ. 10106), ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον Πανὸς καθημένου ἐπὶ κορμοῦ δένδρου (ἀριθ. Εὐρ. 10114), γυναικεία κεφαλή (ἀριθ. Εὐρ. 10117, πρβλ. Lippold, Gr. Pl., εἰκ. 32, 2), τμῆμα κνήμης δεξιοῦ ποδὸς ἀνδρικοῦ ἀγάλματος, φυσικοῦ μεγέθους, καὶ ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον ἀνδρὸς ἱματιοφόρου (ἀριθ. Εὐρ. 10157).

Ἰδιαιτέρως ἀξιομνημόνευτος εἶναι σειρὰ χαλκῶν ἀγαλματίων ἐκ Ρητίνης τῆς Πιερίας, περὶ ὧν κατωτέρω. Πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα καὶ ὁ συγκολληθεὶς καὶ ἐκτεθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ Ἄτλας ἐκ λίθου, εὑρεθεὶς εἰς τὴν Ἀγορὰν τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος 1966 (ἀριθ. Εὐρ. 10301, Πίν. 280 α).

3. Ἀνάγλυφα μετὰ ἢ ἄνευ ἐπιγραφῶν παρεδόθησαν ἐπίσης κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ἰδιωτῶν, εὑρεθέντα τυχαίως. Ἐξ Ἀραβησσοῦ Γιαννιτσῶν προῆλθε μαρμάρινον ἀπότμημα ἀναγλύφου εἰκονίζοντος Πᾶνα, Παπποσιληνὸν καὶ Διόνυσον (ἀριθ. Εὐρ. 10072). Ἐκ τριῶν τεμαχίων (ἀριθ. Εὐρ. 10073, 10076 καὶ 10090) ἀπηρτίσθη τμῆμα μαρμαρίνης σαρκοφάγου ἐκ Θεσσαλονίκης μὲ παράστασιν Ἐρωτιδέων (Πίν. 271 γ).

Ὑπὸ τοῦ Τελωνείου Εἰδομένης κατεσχέθησαν, εὑρεθέντα ἀδέσποτα ἐντὸς σιδηροδρομικοῦ συρμοῦ μὲ κατεύθυνσιν τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην, δύο ἀνάγλυφα, ἐξ ὧν ἓν νεκρόδειπνον (ἀριθ. Εὐρ. 10074, Πίν. 273 α), τὸ δὲ ἕτερον ἐνεπίγραφον ἀνάθημα εἰς Δία Ὕψιστον μὲ παράστασιν ἀετοῦ ἀναρπάζοντος κεφαλὴν βοός (ἀριθ. Εὐρ. 10075). Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἀναγλύφου μὲ τὰ θρακικὰ ὀνόματα (Πίν. 273 ς΄) εἰκάζεται, ὅτι τοῦτο, ἂν μὴ καὶ τὸ προαναφερθὲν νεκρόδειπνον, προῆλθε πιθανῶς ἐκ τῆς ἐκεῖθεν τοῦ Στρυμόνος Μακεδονίας ἢ ἐκ τῆς Θράκης.

Ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης προέρχονται τὰ ἐνεπίγραφα ἐπιτύμβια ὑπ' ἀριθ. Εὐρ. 10091 καὶ 10105, ἐξ ὧν τὸ δεύτερον σώζει ζωηρὰ ἴχνη τῶν χρωμάτων τοῦ ἀναγλύφου νεκροδείπνου. Ἀτυχῶς ἄγνωστος εἶναι ὁ ἀκριβὴς τόπος προελεύ-

σεως σπουδαίας ἐπιγραφῆς τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ 16 στίχων, εἰς ἣν ἀναγράφεται ψήφισμα τῶν Πανελλήνων πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς (ἀριθ. Εὐρ. 10137).

Ἐκ τῶν ἐργασιῶν διαπλατύνσεως τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου παρὰ τὴν Ληταίαν Πύλην προῆλθον καὶ μάρμαρα ἀνάγλυφα ἢ ἐνεπίγραφα, ὡς τὰ ὑπ' ἀριθ. Εὐρ. 10143, 10139 καὶ 10140, ὡς καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. Εὐρ. 10138 ἀετωματικὴ ἐπιτυμβία στήλη μὲ ἐνδιαφέρουσαν παράστασιν (Πίν. 280 β) καὶ δίγλωσσον, ἑλληνικὴν καὶ λατινικήν, ἐπιγραφὴν ἔχουσαν οὕτω:

Γάιε Ποπίλλιε χαῖρε | καὶ σὺ πολλὰ τίς ποτε εἶ

καὶ ὑπὸ τὴν παράστασιν:

C. Popilii salve et tu | quisquis es

Πρβλ. τὰς διγλώσσους ἐπιγραφὰς τῆς Πέλλης

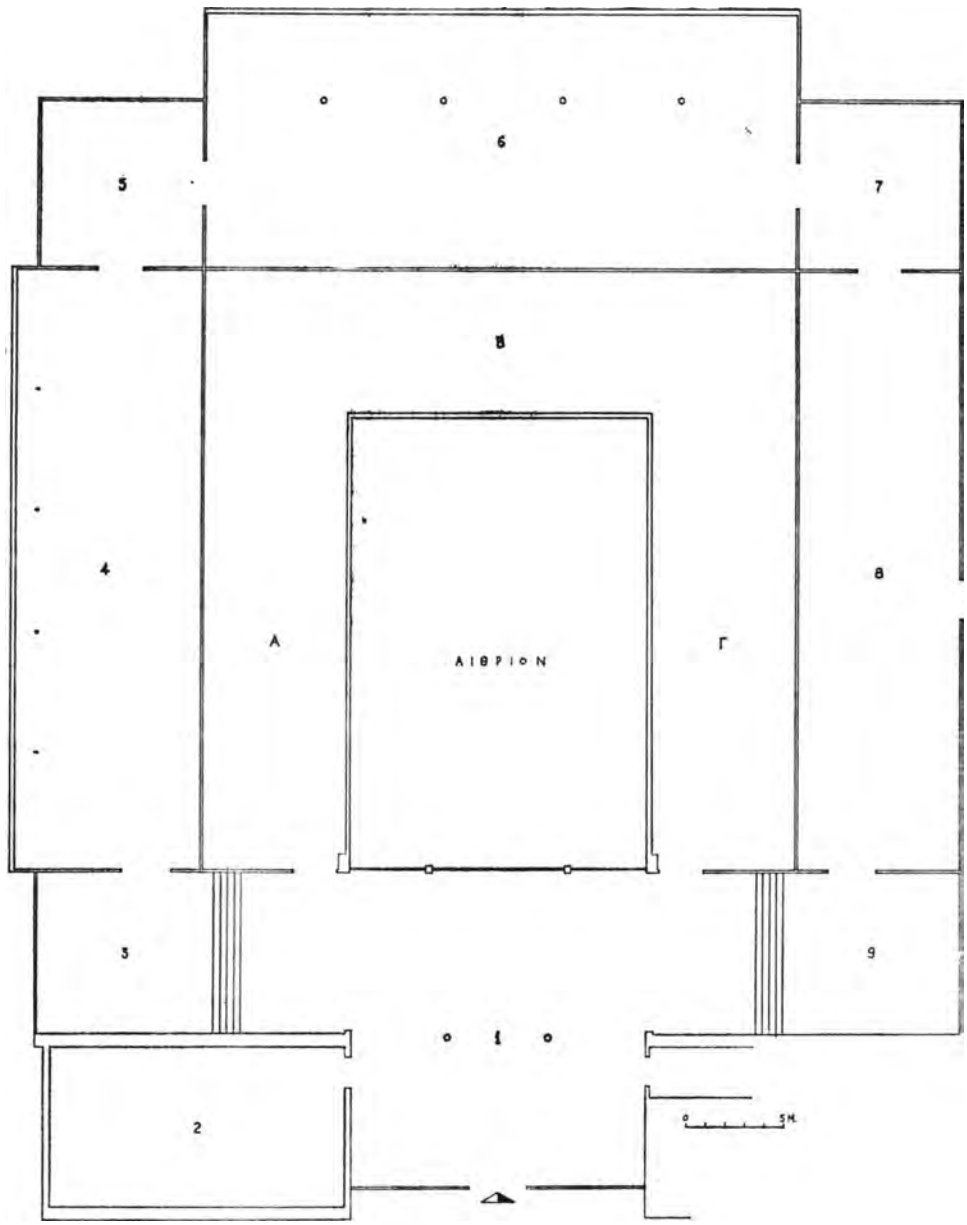

Σχέδ. 1. Κάτοψις Μουσείου Θεσσαλονίκης

(Balkan Studies 4 (1963), σ. 166, κ.ἑ., ἀριθ. 11 καὶ 12, πίν. VII, 2, καὶ IX, 1).

Ἐνδιαφέρουσα ἐπιγραφὴ δυσανάγνωστος, ρωμαϊκῶν χρόνων, προῆλθεν ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς (ἀριθ. Εὐρ. 10110).

Πλευρὰ μαρμαρίνης σαρκοφάγου ἐκ Θεσσαλονίκης ἀπηρτίσθη ἐκ δύο τεμαχίων (ἀριθ. Εὐρ. 10234). Φέρει παράστασιν δύο κενταύρων μαχομένων κεχωρισμένως πρὸς λέοντα καὶ λέαιναν ἑκατέρωθεν δένδρου εἰς τὸ μέσον τῆς πλευρᾶς.

Ἐκ τῆς περιοχῆς Ζαγκλιβερίου, ὑπαγομένης εἰς τὴν ἀρχαίαν Μυγδονίαν, προῆλθον ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα ρωμαϊκῶν χρόνων, ἓν ἐξ Ἀρδαμερίου (ἀριθ. Εὐρ. 10115), ἕτερον ἐξ Ἀδὰμ (ἀριθ. Εὐρ. 10158) καὶ τρίτον ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου μεταξὺ Καλαμωτοῦ καὶ Δουμπιῶν Χαλκιδικῆς (ἀριθ. Εὐρ. 10109).

Τέλος, ἐκ Μετοχίου παρὰ τὴν Ἐπανωμὴν προῆλθον : ἀνάγλυφον νεκρόδειπνον καὶ τμῆμα ἐνεπιγράφου πλακός, ἀμφότερα ρωμαϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 10132 - 10133).

4. Ἀγγεῖα πήλινα εἰσήχθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης κυρίως ἐξ ἀνασκαφῶν, περὶ ὧν βλ. κατωτέρω, ἀλλὰ πολλὰ παρεδόθησαν καὶ ὑπὸ ἰδιωτῶν. Ἐκ Θεσσαλονίκης προέρχονται : πρωτογεωμετρικὸς ἀμφορεὺς ἐκ Μικροῦ Ἐμβόλου (ἀριθ. Εὐρ. 10131), τμῆμα χιακοῦ κρατῆρος μὲ παράστασιν σφιγγὸς (ἀριθ. Εὐρ. 10226) καὶ πρόχους ρωμαϊκῶν χρόνων ἐκ τῆς πλατείας Ναυαρίνου (ἀριθ. Εὐρ. 10136). Ἐπίσης δύο δακρυδόχοι καὶ πρόχους ἐξ ἀνασκαπτομένου οἰκοπέδου τοῦ κινηματοθεάτρου « Παλλὰς » ἐπὶ τῆς λεωφόρου Βασιλέως Κωνσταντίνου (ἀριθ. Εὐρ. 10124 - 10126).

Τμῆμα πολυμύξου λύχνου παρεδόθη ὑπὸ τοῦ ἀρχαιοπώλου Βασ. Ἰατρίδου (ἀριθ. Εὐρ. 10121).

Ἐξ Ἀρδαμερίου προῆλθον δύο πήλινα ἀγγεῖα ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 10095) καὶ ἐξ Ἀδὰμ μικρὰ χειροποίητος πρόχους (ἀριθ. Εὐρ. 10159).

Ἀβαφὴς πρόχους βυζαντινῶν χρόνων προῆλθεν ἐκ κιβωτιοσχήμου τάφου ἐντὸς ἀγροῦ τοῦ Νικ. Ἀλεξανδρίδου εἰς τὴν περιοχὴν Σεβαστιανῶν Ἐδέσσης (ἀριθ. Εὐρ. 10100). Ὑπὸ ἰδιώτου παρεδόθη, προερχόμενον ἐκ περιοχῆς Γιαννιτσῶν, μελαμβαφὲς σκυφίδιον εἰς τεμάχια (ἀριθ. Εὐρ. 10258), ὑπὸ ἑτέρου δὲ ἰδιώτου ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον ἐκ τοῦ χωρίου Ἀξός (ἀριθ. Εὐρ. 10261).

Ἐκ τοῦ Νομοῦ Χαλκιδικῆς προέρχονται εὐλόγως τὰ περισσότερα πήλινα ἀγγεῖα. Ἐκ τῆς Γαλατίστης προῆλθε πήλινος πίθος (ἀριθ. Εὐρ. 10112), ἐκ τάφου δὲ πρὸς Ν. τῆς Νέας Καλλικρατείας λήκυθος μελανόμορφος, κορινθιακὴ πυξὶς καὶ κάλυμμα ἑτέρας (ἀριθ. Εὐρ. 10222 - 10224). Ὡς προερχόμενα ἐκ Βραστῶν ἐδηλώθησαν, παραδοθέντα ὑπὸ τοῦ ἀρχαιοπώλου Γ. Κετίκογλου, ἀβαθὲς πινάκιον μελαμβαφὲς μὲ ἐμπίεστον διακόσμησιν, σκύφος μελαμβαφὴς καὶ μόνωτον ἀγγεῖον (ἀριθ. Εὐρ. 10228 - 10230, Πίν. 273 γ - δ). Ἐκ νεκροταφείου παρὰ τὸν προϊστορικὸν συνοικισμὸν τοῦ Ἁγίου Μάμαντος προῆλθον ἀγγεῖα (ἀριθ. Εὐρ. 10208 - 10219), περὶ ὧν βλ. κατωτέρω. Ρωμαϊκῶν χρόνων πήλινα ἀγγεῖα προῆλθον ἐκ Ποτιδαίας (ἀριθ. Εὐρ. 10122 - 10123) καὶ Χανιώτης (ἀριθ. Εὐρ. 10084 - 10085).

Ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Τρυπητῆς, παρὰ τὴν ἀρχαίαν Ἄκανθον, παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον ὡς τυχαῖα εὑρήματα ἀττικὴ ἐρυθρόμορφος πελίκη καὶ ἑτέρα ἐγχωρίου ἐργαστηρίου (ἀριθ. Εὐρ. 10148 - 10149).

Ἐκ Ρητίνης τῆς Πιερίας, ἐκτὸς τῶν σπουδαίων χαλκῶν ἀγαλματίων, περὶ ὧν κατωτέρω, προῆλθε καὶ ἀβαφὴς πρόχους τῆς πρωΐμου ἐποχῆς τοῦ σιδήρου (ἀριθ. Εὐρ. 10102).

Ὑπὸ ἰδιωτῶν παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ εὑρήματα ἐκ τῆς ΙΕ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας (Καβάλας). Ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Ἀμφιπόλεως προέρχεται μελαμβαφὴς δακρυδόχος (ἀριθ. Εὐρ. 10152), ἀπὸ τὰ Μέταλλα Σερρῶν μελαμβαφὴς κάνθαρος, πήλινον ἀλάβαστρον καὶ λύχνος (ἀριθ. Εὐρ. 10080 - 10082) καὶ ἐκ τοῦ σπηλαίου Ἀρκουδότρυπα τοῦ Παγγαίου χειροποίητον προϊστορικὸν κύπελλον (ἀριθ. Εὐρ. 10150).

5. Εἰδώλια κλπ. Ὑπὸ τοῦ ἀρχαιοπώλου Βασ. Ἰατρίδου παρεδόθησαν δύο πήλινα εἰδώλια βοιωτικοῦ τύπου, τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὑπ' ἀριθ. Εὐρ. 10119 καὶ 10120 (Πίν. 272 γ - δ). Ἐκ κατασχέσεως, τέλος, προέρχονται τὰ δύο κυπριακὰ πήλινα εἰδώλια ὑπ' ἀριθ. Εὐρ. 10251 καὶ 10252 (Πίν. 272 α - β).

Ἄλλοι ἰδιῶται παρέδωσαν εἰδώλια ἀπὸ τὸ Καλόκαστρον Σερρῶν, ἀπὸ τὴν Ν. Καλλικράτειαν, τὰ Βραστὰ καὶ τὴν Τρυπητὴν τῆς Χαλκιδικῆς, ἀπὸ τὸν Ἀξὸν Γιαννιτσῶν καὶ τὴν Ἄντισσαν τῆς Λέσβου (ἀριθ. Εὐρ. ἀντιστοίχως 10079, 10221, 10227, 10289, 10260, 10254, 10255).

Χαλκῆ κάθετος λαβὴ ἀγγείου, ἀπολήγουσα εἰς σειρῆνα κάτω καὶ κρανοφόρον πολεμιστὴν ἄνω, πρωΐμων χρόνων, προερχομένη ἐκ Καλοκάστρου Σερρῶν, ἐκτίθεται εἰς τὴν προθήκην ὑπ' ἀριθ. 31 (ἀριθ. Εὐρ. 10083). Ἄλλα χαλκᾶ προσκτήματα εἶναι : αἰχμὴ δόρατος ἐκ Λεπτο-

καρυᾶς Πιερίας (ἀριθ. Εὐρ. 10111), κάτοπτρον ἐκ Ν. Καλλικρατείας Χαλκιδικῆς (ἀριθ. Εὐρ. 10225) καὶ προτομὴ γυναικὸς μὲ φρυγικὸν πῖλον ἐκ Ρητίνης τῆς Πιερίας (ἀριθ. Εὐρ. 10257). Σιδηροῦν μαχαιρίδιον μὲ διακόσμησιν ἐκ ταινιῶν χρυσοῦ καὶ αἰχμὴ σιδηρᾶ προῆλθον ἐκ τοῦ Ἀξοῦ Γιαννιτσῶν (ἀριθ. Εὐρ. 10265 καὶ 10266).

Τμῆμα λιθίνου πελέκεως παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον μὲ τὴν πληροφορίαν ὅτι προέρχεται ἐκ Ρητίνης τῆς Πιερίας (ἀριθ. Εὐρ. 10259).

Χρυσᾶ ἐνώτια ἀπὸ τάφον Χανιώτης Χαλκιδικῆς παρεδόθησαν μετὰ τῶν προαναφερθέντων ἀγγείων καὶ ἀργυροῦ δακτυλίου, φέροντος παράστασιν κρανοφόρου κεφαλῆς (ἀριθ. Εὐρ. 10087 καὶ 10088).

Νομίσματα, ἐκτὸς τῶν προελθόντων ἐξ ἀνασκαφῶν, εἰσήχθησαν παραδοθέντα ὑπὸ ἰδιωτῶν εἰς τὸ Μουσεῖον περὶ τὰ 300 χαλκᾶ κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ καί τινα ἀργυρᾶ καὶ χρυσοῦς στατὴρ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου (ἀριθ. Εὐρ. 10130). Προέρχονται ἐκ διαφόρων θέσεων τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας κυρίως καὶ ἐξ ἄλλων τόπων.

Ἐξ ἄλλου, ἐπανεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης τὰ χρυσᾶ κλπ. πολύτιμα ἀρχαιολογικὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶχον μεταφερθῆ εἰς Ἀθήνας κατὰ τὸ 1941. Ταῦτα εἶχε μεταφέρει ὁ τότε Ἔφορος Νικ. Κοτζιᾶς πρὸς ἐξασφάλισιν ἐκ τῶν κινδύνων τοῦ πολέμου, τελευταίως δὲ ἐφυλάσσοντο εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐκ τούτων τὰ σπουδαιότερα ἐξετέθησαν εἰς προθήκην ὁμοῦ μετ' ἄλλων πολυτίμων ἐκθεμάτων.

ΙΔΙΩΤΙΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Κατὰ τὸ 1967 ἐτέθησαν αἱ βάσεις συστηματικῆς παρακολουθήσεως τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ ἰδιωτικῶν συλλογῶν. Ἄδειαν συλλογέως κατὰ τὸν Νόμον ἔχουν οἱ κκ. Ἡρακλῆς Βασιλείου καὶ Γεώργ. Φιλίππου. Εἰς τὴν Ἐφορείαν ὅμως περιῆλθον πληροφορίαι, καθ' ἃς πολλοὶ ἰδιῶται κατέχουν ἀρχαῖα. Ὅθεν ἐκλήθησαν ἁρμοδίως νὰ τὰ δηλώσουν. Οὕτω ἐδηλώθη ἡ κατοχὴ ἀρχαίων ὑπὸ τῶν κκ. Παύλου Ἀλ. Ζάννα, Κορνηλίου Ρουτσώνη, Ἀναστ. Φωστηροπούλου, Πέτρου Μόντζαλα, Νικ. Σήφακα, Γεωργ. καὶ Κωνστ. Καραζήση, Κύρου Πιστοφίδη, Ἐμμ. Κανδυλάκη, Χρήστου Κιαρτζῆ, τῆς κ. Μόνικας Ζωτιάδου κ.ἄ. Νομίσματα ἐδήλωσαν καί τινες τῶν προαναφερθέντων, ἀλλὰ πλουσιωτέραν καὶ συστηματικὴν συλλογὴν κατέχουν οἱ κκ. Τιμολέων Τριανταφυλλίδης καὶ Παναγ. Γ. Κόκκας.

Ἐκ τῶν προαναφερθέντων, ὁ κ. Νικ. Σήφακας ἐδώρησεν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης τὴν συλλογήν του ἐκ δέκα πηλίνων ἀγγείων (ἀρυβάλλων, μελανομόρφων, ἐρυθρομόρφων καὶ μελαμβαφῶν ληκύθων, ἐρυθρομόρφου πελίκης κλπ.), προερχομένων πιθανῶς ἐκ τῆς Χαλκιδικῆς.

Σπουδαιότερα εἶναι τὰ δωρηθέντα ὑπὸ τῶν κληρονόμων τοῦ ἀειμνήστου Γεωργ. Παπαηλιάκη ἀρχαῖα. Ἀποτελοῦν μέρος τῆς συλλογῆς αὐτοῦ, ἥτις διετηρήθη μετὰ τὸν θάνατόν του τὴν 15ην Φεβρουαρίου 1944.

Ἐνταῦθα εἰκονίζονταί τινα τῶν σπουδαιοτέρων ἀρχαίων ἐκ τῶν κατεχομένων ὑπὸ ἰδιωτῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Ἐν Πίν. 274 α - δ εἰκονίζονται ἡ κεφαλὴ καὶ τὰ ἄκρα χαλκοῦ ἀγάλματος παιδὸς ρωμαϊκῶν χρόνων, τῆς συλλογῆς Παύλου Ζάννα, ἐν δὲ Πίν. 275 α - ε τέσσαρα ἀγγεῖα καὶ ἓν εἰδώλιον τῆς αὐτῆς συλλογῆς. Ἡ προέλευσις τῶν ἀντικειμένων τῆς συλλογῆς εἶναι πελοποννησιακή.

Ἐν Πίν. 276 α - γ εἰκονίζονται μέρη χαλκῆς ὑδρίας τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἐκ τῆς συλλογῆς Γ. Παπαηλιάκη, τὰ ὁποῖα παραμένουν εἰς χεῖρας τῶν κληρονόμων του. Ἀξιοσημείωτος ἡ δι' ἀργύρου διακόσμησις τῶν φύλλων τοῦ χείλους τῆς ὑδρίας, ὁμοία πρὸς τὰ ἀργυρᾶ γράμματα εἰς τὸν κρατῆρα τοῦ Δερβενίου.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ἀγορὰ Θεσσαλονίκης

Κατὰ τὸ 1967 συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ διὰ τὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν τῆς Ἀγορᾶς τῆς Θεσσαλονίκης (βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 379 κ.ἑ.).

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο αἱ σκαφαὶ περιωρίσθησαν εἰς τὴν Ν. πλευρὰν καθ' ὅλον τὸ φανὲν μῆκος τῆς Ν. στοᾶς. Κατεβλήθη προσπάθεια νὰ ἀποκαλυφθῇ τὸ δάπεδον τῆς διπλῆς στοᾶς, ἔνθα ἀνεμένοντο ψηφιδωτὰ ὡς τὰ ἀποκαλυφθέντα εἰς τὴν ὁμοίαν πρὸ τοῦ Ὠδείου Α. στοάν. Ἀτυχῶς μόνον μικρὰ τμήματα κατὰ τὸ Α. ἄκρον διετήρησαν τὸ στρῶμα τῶν ψηφίδων, εἰς ἄλλα τμήματα εὑρέθη τὸ ὑπόστρωμα, ἐνῷ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τὸ μὲν Ν. κλῖτος τῆς διπλῆς στοᾶς εὑρέθη κατεστραμμένον (Πίν. 277) ἢ δὲν ἀνεσκάφη, τὸ δὲ Β. διετήρει μόνον τὴν ὑποκειμένην καμάραν τῆς ὑπογείου στοᾶς (Πίν. 277, ἀριστερά). Οὕτω ἠδυνήθημεν νὰ ἀποκαλύψωμεν μετὰ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς καμάρας καὶ τὰ τόξα, τὰ ὁποῖα κατεσκευάσθησαν ὡς «ὁδηγοὶ» καθ' ἕκαστον δεύτερον πεσσὸν ἐκ τῶν φερόντων τὴν καμάραν. Εἰς ὀργανικὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχικὴν κατασκευὴν εὑρίσκονται

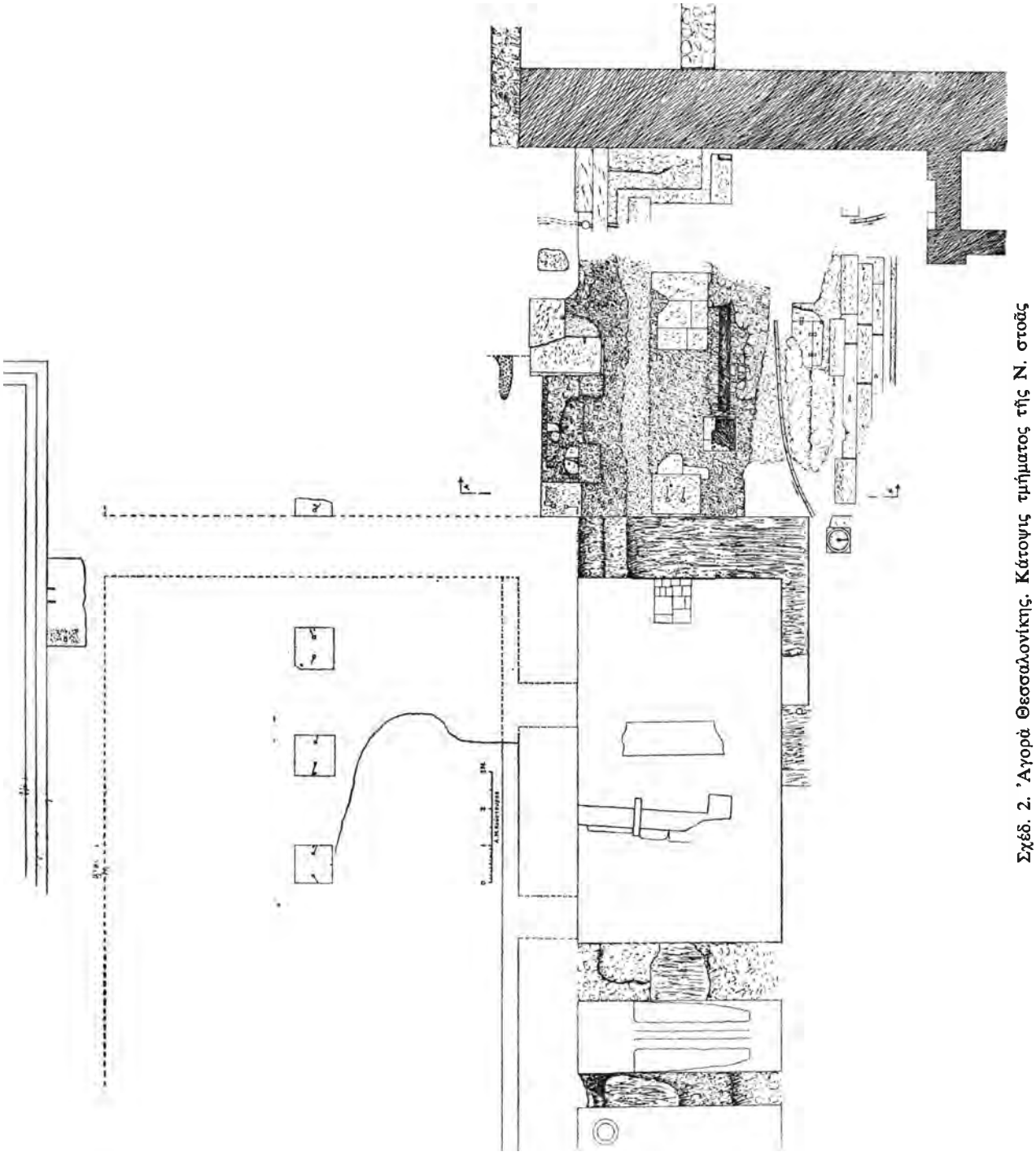

Σχέδ. 2. Ἀγορά Θεσσαλονίκης. Κάτοψις τμήματος τῆς Ν. στοᾶς

ἀνοίγματα εἰς τὴν κορυφὴν τῆς καμάρας κατὰ διαστήματα. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ψηφιδωτῶν τῶν δαπέδων φαίνεται ὅτι ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν τὰ προϋπάρχοντα ταῦτα ἀνοίγματα. Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν εἶναι τὰ ἀρχικά, καλύμματά τινα τῶν ἀνοιγμάτων, ἐξ ὧν ἓν εὑρέθη κατὰ χώραν, ἄλλα πλησίον.

Ἀναπαράστασις τῆς Ν. στοᾶς εἶναι δυνατὴ ἐν κατόψει κατὰ τὰ πλεῖστα, διότι τῆς μὲν ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας ὑπάρχουν ἴχνη ἐπὶ τοῦ κατὰ μέρη διατηρουμένου μαρμαρίνου στυλοβάτου, τῆς δὲ ἐσωτερικῆς σώζονται τινες τῶν μαρμαρίνων πλίνθων, ἐφ' ὧν ἔβαινον αἱ βάσεις τῶν κιόνων. Αἱ πλίνθοι φέρουν χαρακτηριστικοὺς τόρμους, αὔλακας μολυβδοχοήσεως καὶ ἀξονικὰ χαράγματα (Σχέδ. 2). Ἀλλὰ καὶ τῶν κατὰ διάχωρα διατεταγμένων ψηφιδωτῶν ἡ ἀναπαράστασις εἶναι δυνατὴ εἰς τμήματα τοῦ Α. ἄκρου.

Δαπανηρὸν καὶ δυσχερὲς ἔργον ὑπῆρξεν ἡ ἀποχωμάτωσις τῆς ὑπογείου στοᾶς (crypto-

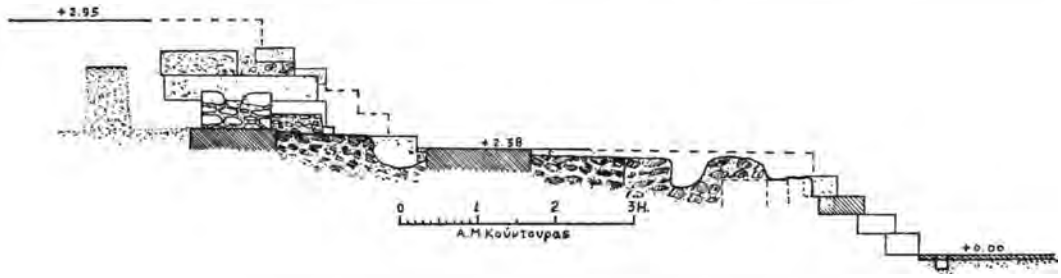

Σχέδ. 3. Ἀγορὰ Θεσσαλονίκης. Βαθμιδωτὴ ἀνάβασις

porticus). Ἐξ ἄλλου, ἑρμηνεία λεπτομερὴς μεταγενεστέρων τροποποιήσεων καὶ προσθηκῶν, ὥστε ἡ στοὰ νὰ μεταβληθῇ εἰς δεξαμενήν, εἶναι πολλαπλῶς σκόπιμον νὰ ἀφεθῇ διὰ προσεχῆ ἔκθεσιν. Ἀξιόλογα κινητὰ εὑρήματα εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῆς ὑπογείου στοᾶς δὲν ἔχομεν μέχρι τοῦδε.

Αἱ δίοδοι τοῦ Ν. τοίχου τῆς ὑπογείου στοᾶς εὑρέθησαν πεφραγμέναι. Τοῦτο ἐγένετο πιθανῶς κατὰ τὴν μετατροπὴν αὐτῆς εἰς δεξαμενήν.

Νοτιώτερον εὑρέθησαν τὰ λείψανα βαθμιδωτῆς ἀναβάσεως ἐκ τοῦ χαμηλοτέρου ἐπιπέδου πλακοστρώτου πλατείας, ἐκτεινομένης πιθανῶς πρὸς Ν. τῆς ἀποκαλυφθείσης ἤδη (Σχέδ. 3). Ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης διάφορα διαμερίσματα ὑποστάντα μεταγενεστέρας μετατροπὰς καὶ προσθήκας (Σχέδ. 2). Εἰς ἓν τοιοῦτον διαμέρισμα εὑρέθη σπουδαιοτάτη παλαιοχριστιανικῶν χρόνων τοιχογραφία (Πίν. 278). Παριστάνονται ἑκατέρωθεν σταυροῦ καὶ μεταξὺ βήλων δύο μορφαὶ εἰς στάσιν προσφορᾶς. Εἰς ὑψηλοτέραν ζώνην, σωζομένην μόνον κατὰ τὸ κάτω μέρος της, εἰκονίζονται πιθανῶς Χριστὸς καθήμενος ἐπὶ θρόνου καὶ ἀριστερά του μορφὴ ὀρθία (βλ. ΑΑΑ Ι (1968), σ. 156 κ.ἑ., εἰκ. 3).

Θησαυρὸς ἀργυρῶν νομισμάτων, εὑρεθέντων κατὰ τὸ 1967, θὰ δημοσιευθῇ ὑπὸ τῆς κ. Ἀδαμαντίας Οἰκονομίδου. Ὁ εὑρεθεὶς κατὰ τὸ 1966 (βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 386) λίθινος Ἄτλας συνεκολλήθη ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἐξετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10301) (Πίν. 280 α).

Κατὰ τὸ 1967 ἐγένετο ἔναρξις ἀποκαταστάσεως τῆς ὑποδομῆς τῆς κρηπῖδος τῆς νοτίας στοᾶς καὶ στερέωσις μέρους τῶν ψηφιδωτῶν τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς.

Ληταία Πύλη

Κατὰ τὰς ἐργασίας διαπλατύνσεως καὶ κατασκευῆς νέου καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἔνθα αὕτη διέρχεται τὴν γραμμὴν τοῦ Δ. σκέλους τῶν τειχῶν διὰ τῆς Ληταίας Πύλης, ἀπεκαλύφθησαν, ἀμέσως ὑπὸ τοὺς κυβολίθους τοῦ παλαιοῦ καταστρώματος, λείψανα τοῦ συγκροτήματος τῆς πύλης. Συγκεκριμένως, εὑρέθησαν μάρμαρα εἰς δευτέραν χρῆσιν, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀναμοχλεύσει τὰ μηχανήματα τῆς ὁδοποιΐας καὶ τελικῶς μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης. Ταῦτα εἶναι:

1. Ἐπιτυμβία στήλη ἀνάγλυφος καὶ ἐνεπίγραφος, εἰς δύο τεμάχια (ἀριθ. Εὐρ. 10138, Πίν. 280 β). Μέγ. σωζ. ὕψ. 1.10, πλ. 0,45 - 0,50, πάχ. 0,12 μ. (βλ. καὶ ἀνωτέρω, σ. 326).

2. Ἑτέρας στήλης ἐπιτυμβίας ἐνεπιγράφου τὸ ἄνω τμῆμα, σῳζον τὸ ἀέτωμα καὶ μέρος τῆς ἐπιγραφῆς: *Μενέλαος* ... (ἀριθ. Εὐρ. 10139). Μέγ. σωζ. ὕψ. 0,93, πλ. ἄνω 0,735, πάχ. 0,16 μ.

3. Τμῆμα μαρμαρίνης σαρκοφάγου πιθανῶς, σῳζον μέρος ἐπιγραφῆς (ἀριθ. Εὐρ. 10140). Μέγ. σωζ. διαστ. 0,37 × 0,16 × 0,11 μ.

4. Τμῆμα ἀναγλύφου πλακός, σῳζον ἐκ τῆς παραστάσεως τὸ κάτω σῶμα ὁπλίτου μετὰ ἰχνῶν

ἐρυθροῦ χρώματος εἰς τὸν χιτῶνα καὶ τὴν χλαμύδα (ἀριθ. Εὐρ. 10143). Μέγ. σωζ. ὕψ. 0,28, μέγ. σωζ. πλ. 0,20 μ.

5. Τμῆμα κνήμης μαρμαρίνου ἀγάλματος ἀνακίονος, ἐπικράνου παραστάδος κλπ. (ἀριθ. Εὐρ. 10141).

Ἀμετακίνητα εὑρέθησαν τὰ ἐν τῷ Σχεδ. 4 εἰκονιζόμενα μάρμαρα, εἰς ἀπόστασιν 12.60 μ.

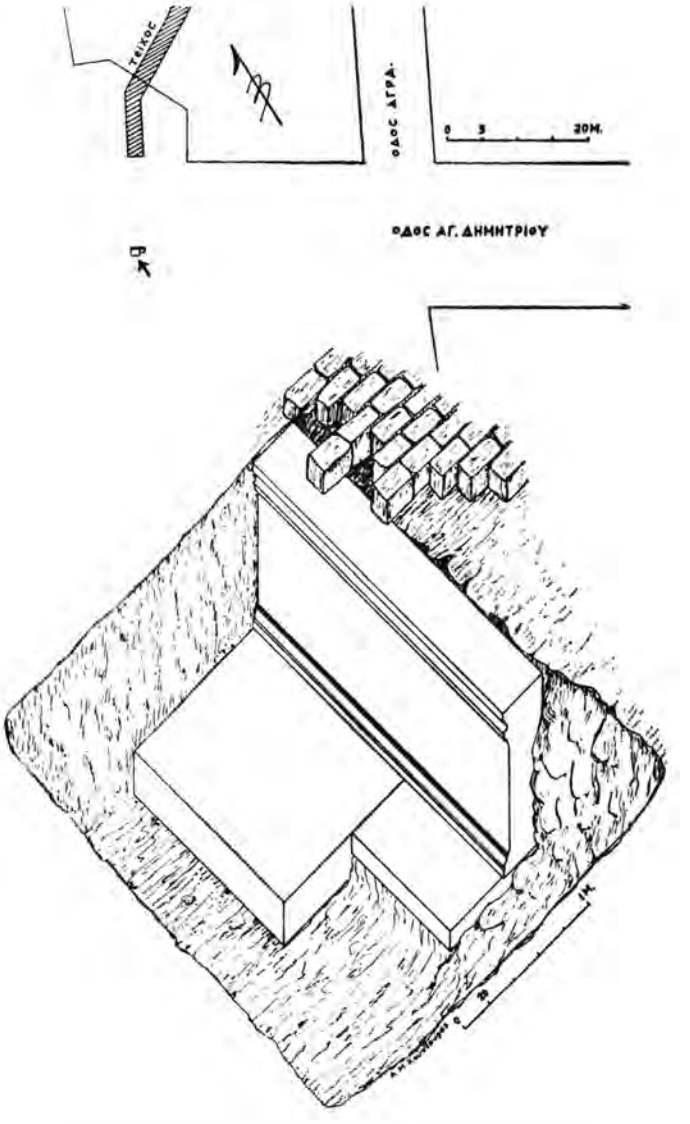

Σχέδ. 4. Ἀκεραία πλευρὰ μαρμαρίνης σαρκοφάγου ἐκ τῆς Ληταίας Πύλης καὶ τοπογραφικὸν περιοχῆς

δρὸς εἰς φυσικὸν μέγεθος (ἀριθ. Εὐρ. 10144). Μέγ. σωζ. ὕψ. 0,24 μ.

6. Τμῆμα μαρμαρίνου ἀνθεμίου πιθανῶς (ἀριθ. Εὐρ. 10145). Μέγ. σωζ. ὕψ. 0,09 μ.

7. Περὶ τὰ δεκαοκτὼ τεμάχια μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, γείσων ἰωνικῶν, βάσεως ἀπὸ τοῦ πρὸς Β. σωζομένου ἄκρου τοῦ τείχους. Ταῦτα εἶναι :

Πλευρὰ μαρμαρίνης σαρκοφάγου, ἀκεραία, μήκ. 2, ὕψ. 0,92, πάχ. 0,32 μ. Αὕτη εὑρέθη ὀρθία, ἀλλ' ἡ ἄνω πλευρὰ ἦτο τοποθετημένη κάτω, ὥστε ἡ ἐκ τριῶν στίχων ἐπιγραφὴ (Σχέδ. 5)

ἀνεγιγνώσκετο ἐκ τῶν ἄνω. Ὑπὸ τὴν πλευρὰν τῆς σαρκοφάγου εὑρέθησαν ἄλλα δύο μάρμαρα, ἐξ ὧν τὸ πρὸς Ν. μικρότερον, πάχ. 0,11 μ., σώζει μέρος ἐπιγραφῆς εἰς τὴν μὴ ὁρατὴν πλευράν, τὸ δ' ἕτερον δὲν μετεκινήθη, ὥστε δὲν γνωρίζομεν τὰς μὴ ὁρατὰς πλευράς. Τὰ μάρμαρα ταῦτα παρέμεινον εἰς τὸν τόπον τῆς εὑρέσεως κατόπιν ὁριζοντιώσεως καὶ τῆς πλευρᾶς τῆς σαρκοφάγου, εὑρίσκονται δὲ νῦν ὑπὸ τὸ νέον κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

Ἱππόδρομος

Ἐν οἰκοπέδῳ τοῦ Ἀναστ. Νάστου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φιλικῆς Ἑταιρείας, παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, ἤτοι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ γαλεριανοῦ Ἱπποδρόμου τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπεκαλύφθησαν, κατὰ ἐκσκαφὰς πρὸς οἰκοδόμησιν, ἀρχαῖα μάρμαρα κατὰ χώραν.

Ἐν συνεχείᾳ ἐνηργήθη ἀνασκαφή, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα ἐκτίθενται ἐν συντομίᾳ. Κάτοψις τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων ἐν τῷ συνόλῳ, μετὰ τομῆς Α - Β, παρέχεται ἐν Σ χ ε δ. 6.

Ἐν Π ί ν. 279 γ παρέχεται ἄποψις ἀπὸ Δ. τῶν αὐτῶν λειψάνων καὶ ἄποψις ἀπὸ ΝΔ. τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος ποδίου.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν παρεχομένων στοιχείων ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς:

α) Εἶναι βέβαιον ὅτι τὰ κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Φιλικῆς Ἑταιρείας ὀγκώδη λείψανα ἀνήκουν εἰς τὸ Α. σκέλος τῶν τειχῶν, οὐ μόνον διότι εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς πλησίον οἰκόπεδα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φιλικῆς Ἑταιρείας προέκυψαν ὅμοια λείψανα τοῦ τείχους. Τὸ ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Ἀν. Νάστου τεῖχος ἀναλύεται κατὰ τὸ πάχος αὐτοῦ εἰς τρία ἐν ἐπαφῇ πρὸς ἄλληλα μέρη, εὐδιάκριτα εἰς τὴν τομὴν Α - Β δεξιὰ (Σ χ έ δ. 6) καὶ εἰς τὸν Π ί ν. 279 γ. Ἐκ τούτων τὰ δύο πρὸς Δ. ἔχουν πάχος περίπου 1.60 μ. ἑκάτερον, τοῦ δὲ Α. δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ βεβαιωθῇ τὸ πρὸς Α. πέρας.

Κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ μεσαίου μέρους ἐχρησιμοποιήθησαν ὀγκώδη μάρμαρα, ἐξ ὧν τινα φέρουν ἐνδείξεις καὶ προηγουμένης χρήσεως. Ἐκ τούτου καθίσταται πιθανόν, ὅτι τὸ πάχος τοῦ τείχους ηὐξήθη διὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ τρίτου πρὸς Α. μέρους, μεταγενέστερον ἐνσωματωθείσης καὶ πυργοειδοῦς προεξοχῆς. Ὅλα τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα πάντως ἀνάγονται εἰς ρωμαϊκοὺς χρόνους, διότι οὐδαμοῦ παρετηρήθη ἡ γνωστὴ ἰουστινιάνειος τοιχοδομία.

β) Τὰ κατὰ τὸ Δ. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἀποκαλυφθέντα λείψανα ὀγκώδους κατασκευῆς μετὰ ποδίου δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν ἐπίσης μετὰ βεβαιότητος εἰς τὸν Ἱππόδρομον τῆς Θεσσαλονίκης, ἀκριβέστερον εἰς τὸ Α. μακρὸν σκέλος αὐτοῦ. Διατηρεῖται ἐκ τοῦ ποδίου ἡ εὐθυντηρία καὶ λοξότμητος τοιχοβάτης, ἐφ' οὗ ἔβαινον ὀρθοστάται ἐλλείποντες νῦν, ἀλλ' ἀφήσαντες σαφῆ ἴχνη. Ὑπὲρ τοὺς ὀρθοστάτας ὑπάρχουν ἴχνη τῶν καταληπτήρων καὶ μιᾶς πρώτης βαθμίδος, ὡς φαίνεται εἰς τὴν τομὴν Α - Β (Σ χ έ δ. 6, κάτω δεξιά).

Σχέδ. 5. Ἐπιγραφὴ ἐπὶ τῆς σωζομένης πλευρᾶς μαρμαρίνης σαρκοφάγου ἐκ τῆς Ληταίας Πύλης

Μεταξὺ τοῦ ποδίου τοῦ Ἱπποδρόμου καὶ τοῦ τείχους πιθανῶς ἀνεπτύσσετο τὸ κοῖλον τοῦ Α. σκέλους, οὐδὲν ὅμως ἴχνος κατασκευῆς, δυνάμενον νὰ σχετισθῇ πρὸς ὑποθεμελίωσιν κερκίδων, εὑρέθη εἰς τὸν μεταξὺ σχεδὸν ὅλως κενὸν χῶρον, πλ. περίπου 8 μ.

Ἐκ τοῦ σχεδίου, τῶν εἰκόνων καὶ τῆς περιγραφῆς γίνεται φανερὰ ἡ σπουδαιότης τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων ἑνὸς ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ὁποῖον συνεδέθη μὲ μεγάλας ἱστορικὰς στιγμὰς τῆς μακραίωνος ἱστορίας της.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς εἰκονίζονται ἐνταῦθα μέρη ὑαλίνων πτηνῶν (Π ί ν. 273 β), τὸ πήλινον εἰδώλιον τοῦ Π ί ν. 273 ε, ὡς καὶ ἡ προσθία καὶ ὀπισθία ὄψις πηλίνου εἰδωλίου μὲ τὴν ὑπογραφήν: *Μονο|μάχου*. Τὸ δεύτερον εἰκονίζει Ἀφροδίτην τοῦ τύπου Fréjus (Π ί ν. 279 α - β). Ὅμοιον εἰδώλιον φέρον τὴν αὐτὴν ὑπογραφὴν καὶ προερχόμενον

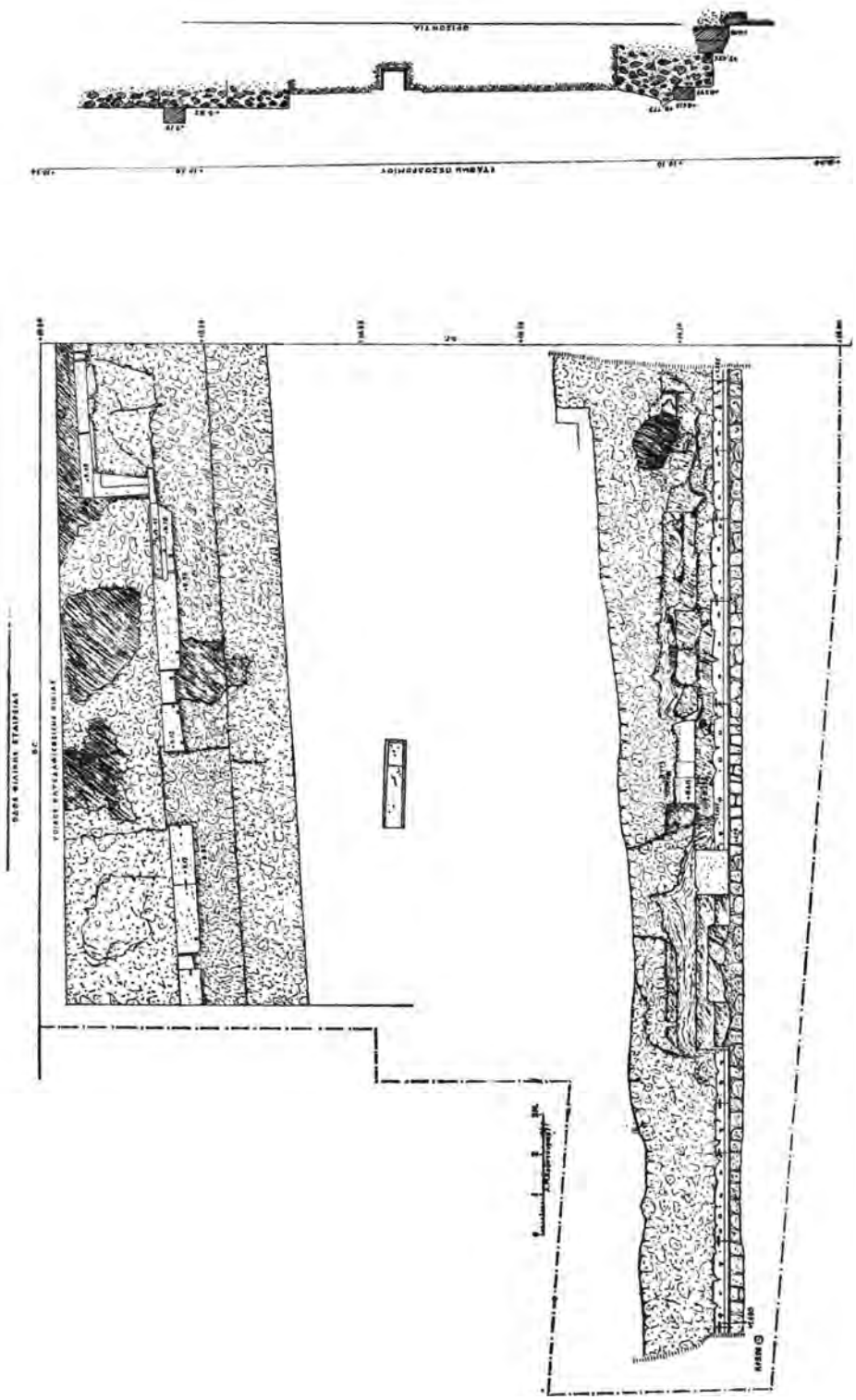

Σχέδ. 6. Θεσσαλονίκη. Κάτοψις καὶ τομὴ τῶν ἀποκαλυφθέντων ἀρχαίων λειψάνων εἰς οἰκόπ. ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φιλικῆς Ἑταιρείας (περιοχὴ γαλεριανοῦ Ἱπποδρόμου)

ἐξ Ἀμφιπόλεως ἐκτίθεται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Καβάλας.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΙΣ ΛΟΙΠΑ ΟΙΚΟΠΕΔΑ

Κατὰ τὸ σημεῖον συναντήσεως τῆς **ὁδοῦ Εἰρήνης** μετὰ τῆς **ὁδοῦ Κάλβου** (Σχέδ. 7), κατασκευαζομένου ὑδραγωγοῦ, ἀπεκαλύφθη μέρος τοῦ Δ. σκέλους τοῦ τείχους, εἰς τὸ ὁποῖον

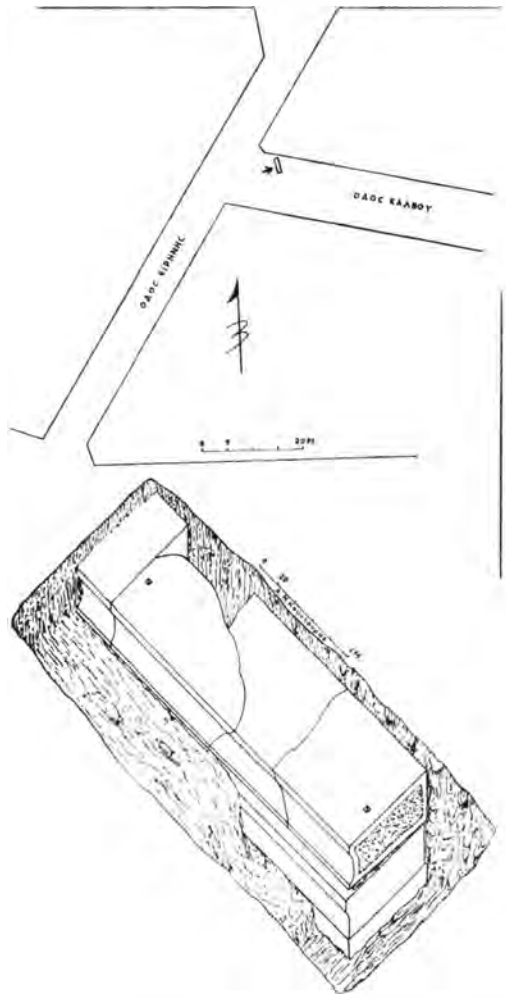

Σχέδ. 7. Θεσσαλονίκη. Τοπογραφικὸν σχεδιογράφημα καὶ κάτοψις ἐντετειχισμένων μαρμάρων ἀποκαλυφθέντων εἰς γωνίαν ὁδῶν Εἰρήνης καὶ Κάλβου

εὑρέθησαν ἐντετειχισμένα μάρμαρα εἰς δευτέραν χρῆσιν, ὡς συνήθως, μεταφερθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης. Ταῦτα εἶναι:

α) Ἐδώλιον τοῦ σταδίου πιθανῶς, εἰς τεμάχια συνολικοῦ μήκ. 2.70 καὶ ὕψ. 0,40 μ., καὶ β) ἀρχιτεκτονικὸν μέλος, ἴσως καταληπτὴρ ποδίου, μήκ. 1.75 καὶ ὕψ. 0,34 μ.

Ἄλλο τεμάχιον ἐδωλίου πρὸς Β. τοῦ ἀναφερθέντος καὶ ἕτερον μάρμαρον εἰς τρίτον στοῖχον ἐν μέρει ἀποκαλυφθέντα διὰ τῆς γενομένης τομῆς, ἀφέθησαν εἰς τὴν θέσιν των (Σχέδ. 7, κάτω).

Ὁμοίως ἀνασκαπτομένου οἰκοπέδου τοῦ **Β. Ντίτσα,** ἐπὶ τῆς γωνίας τῶν ὁδῶν Ρεγκούκου καὶ Ν. Σ. Ε. τοῦ συνοικισμοῦ **Ξηροκρήνης,** ἀπεκαλύφθησαν ἐν μέρει δύο τάφοι καμαροσκεπεῖς (Σχέδ. 8), συνεχιζόμενοι εἰς τὸ γειτονικὸν οἰκόπεδον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ν.Σ.Ε., ὡς καὶ τρίτος τάφος μεταξὺ τῶν προαναφερθέντων δύο, τοῦ ὁποίου ἐφάνη τμῆμα τοίχου ἐξωτερικῶς. Τὰ δάπεδα τῶν τάφων εὑρίσκονται εἰς βάθος 4.50 μ. περίπου ὑπὸ τὸ νῦν κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Ν.Σ.Ε. Ἡ μορφὴ τῶν τάφων εἶναι γενικῶς ὁμοία πρὸς ἄλλους ἀποκαλυφθέντας κατὰ τὸ 1966 ἐντὸς οἰκοπέδου τοῦ Ἀνανίου Προδρομίδου (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 396), ὡς καὶ πρὸς τάφους τῆς Πανεπιστημιουπόλεως.

Κατὰ τὴν ἐκσκαφήν, πρὸς οἰκοδόμησιν, οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας **Α. Τζαχίλη** Ο.Ε. ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως 73, ἐναντι τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, εὑρέθη προστομιαῖον φρέατος ἐκ δύο τεμαχίων μαρμαρίνων, κατὰ χώραν (Σχέδ. 9). Τὸ φρέαρ ἀπέχει 30.60 μ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Κούσκουρα. Τὸ ἄνω χεῖλος τοῦ προστομιαίου εὑρίσκετο εἰς βάθος 3.24 ἀπὸ τοῦ πεζοδρομίου καὶ 0,74 μ. ὑπὲρ τὴν στάθμην τῆς θαλάσσης. Τὰ δύο τεμάχια τοῦ προστομιαίου μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης.

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΗΣ

Εἰς τὸν Νομὸν Πέλλης κατὰ τὸ 1967 ἐγένοντο διάφοροι ἐργασίαι κυρίως ἐν Πέλλῃ καὶ Ἐδέσσῃ.

ΠΕΛΛΑ

Διὰ δαπάνης τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὀργανισμοῦ Τουρισμοῦ, ἐγένοντο ἐργασίαι διαρρυθμίσεως τοῦ χώρου τῶν λεγομένων Λουτρῶν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἤτοι περίφραξις, πρώτη προσπάθεια ἀποξηράνσεως δι' ἐκβαθύνσεως τῆς αὐλακος ἀποχετεύσεως καὶ σχεδίασις τῶν ὁρατῶν λειψάνων. Ὁμοίως διὰ δαπάνης τοῦ ΕΟΤ, ἐγένετο ἐγκατάστασις ὑδραυλικὴ καὶ ἠλεκτρικὴ εἰς τὸν ἀνασκαφικὸν τομέα Ι, τὸ προσωρινὸν Μουσεῖον καὶ τὰς ἀποθήκας. Οὕτω, ὁ χῶρος διαθέτει νῦν ὕδωρ ἐκ τοῦ ἀρτεσιανοῦ φρέατος καὶ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα, ταῦτα δὲ εἶναι προϋποθέ-

σεις περαιτέρω ἀναπτύξεως ἀπὸ πάσης πλευρᾶς.

Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Πέλλης κατὰ τὸ 1967 ἦσαν περιωρισμέναι. Ἐγένοντο κυρίως ἐπείγουσαι ἐργαστηριακαὶ ἐργασίαι, ταξινόμησις, συγκόλλησις καὶ καταγραφὴ πηλίνων εἰδωλίων καὶ ἀγγείων. Ἐκ τῶν εἰδωλίων εἰκονίζονται ἐνταῦθα παραδείγματά τινα : κεφαλὴ γυναικὸς μὲ καλύπτραν πτυχουμένην εἰς τὸ μέτωπον (Πίν. 281 γ), κεφαλὴ γυναικὸς μὲ Melonenfrisur (Πίν. 281 β), ἄλλη κεφαλὴ γυναικὸς μὲ κνιδίαν κόμμωσιν, στέφανον καὶ ἐνώτια (Πίν. 281 α), ἄλλη ἐκ προτομῆς (Πίν. 282 γ) καὶ ἄλλη μὲ πόλον (Πίν. 281 δ), ἀνδρικὴ κεφαλὴ μὲ οὔλην κόμην σώζουσαν ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος (Πίν. 281 ε), κεφαλὴ χορευτρίας μὲ κόμην ἀπολήγουσαν εἰς κόμβον ὑπὲρ τὸ μέτωπον καὶ μὲ τὸ στόμα κεκαλυμμένον διὰ τοῦ ἱματίου (Πίν. 281 ς'), κάτω μέρος τοῦ σώματος σατυρικοῦ ἠθοποιοῦ φέροντος μαλλωτὸν χιτῶνα (Πίν. 281 ζ), προσωπεῖον γενειοφόρου μορφῆς, σῶζον καστανὸν χρῶμα εἰς τὴν κόμην, ρόδινον καὶ λευκὸν εἰς τὸ πρόσωπον, καστανὸν καὶ λευκὸν εἰς τὸ γένειον (Πίν. 281 η) καί, τέλος, τμῆμα γυναικείας πλαγγόνος

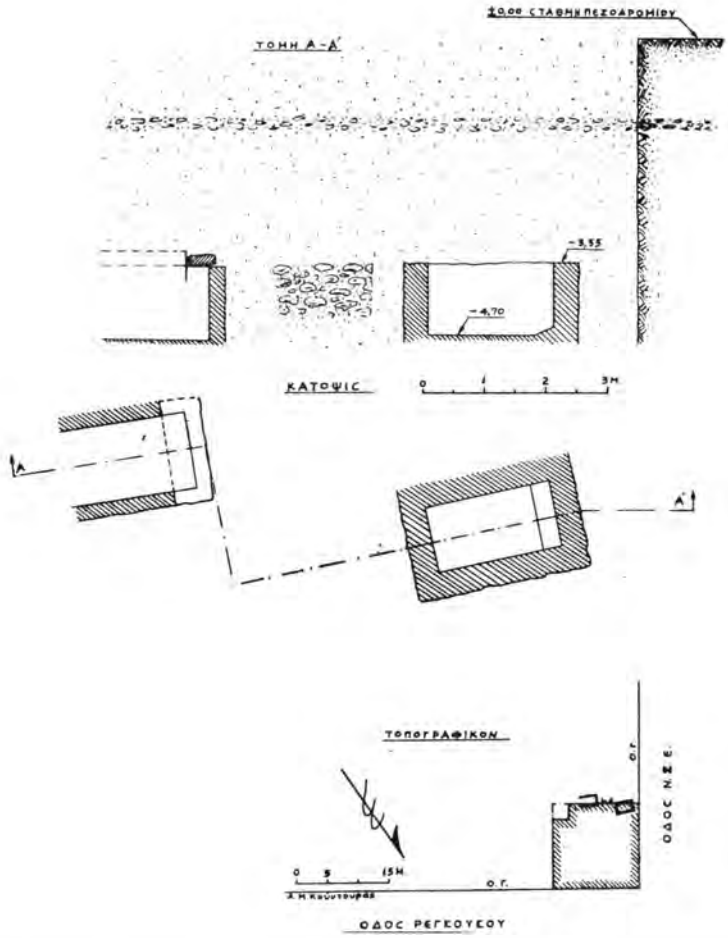

Σχέδ. 8. Τοπογραφικὸν περιοχῆς, κάτοψις καὶ τομὴ ἀποκαλυφθέντων τάφων ἐπὶ τῆς γωνίας τῶν ὁδῶν Ρεγκούκου καὶ Ν.Σ.Ε.

Ἡ κυρίως ἀνασκαφὴ συνεδυάσθη πρὸς τὰς προαναφερθείσας ἐργασίας διαρρυθμίσεως.

Εἰς τὸν ἀνασκαφικὸν τομέα Ι ἐγένετο ἀνασκαφὴ τῶν ὑπαιθρίων χώρων τοῦ Β. καὶ μέσου περιστυλίου τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου 1, ἵνα εἰς νέον φορητὸν χῶμα σπαρῇ χλόη.

Εἰς τὰ λεγόμενα Λουτρὰ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἐγένετο τομὴ εἰς σχῆμα Γ πρὸς Δ. τῆς δεξαμενῆς πρὸς διαπίστωσιν τοῦ βάθους τῆς ἐπιχώσεως καὶ τῆς δυνατότητος ἀποξηράνσεως τῆς περιοχῆς.

τὸ πήλινον εἰδώλιον παιδὸς (Πίν. 282 ε) καὶ τὸ ἀπότμημα εἰδωλίου Ἀθηνᾶς (Πίν. 282 ς'), ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἐνσφράγιστος λαβὴ ἀμφορέως (Πίν. 282 δ).

Τὰς ἀνασκαφικὰς καὶ λοιπὰς ἐργασίας ἐν

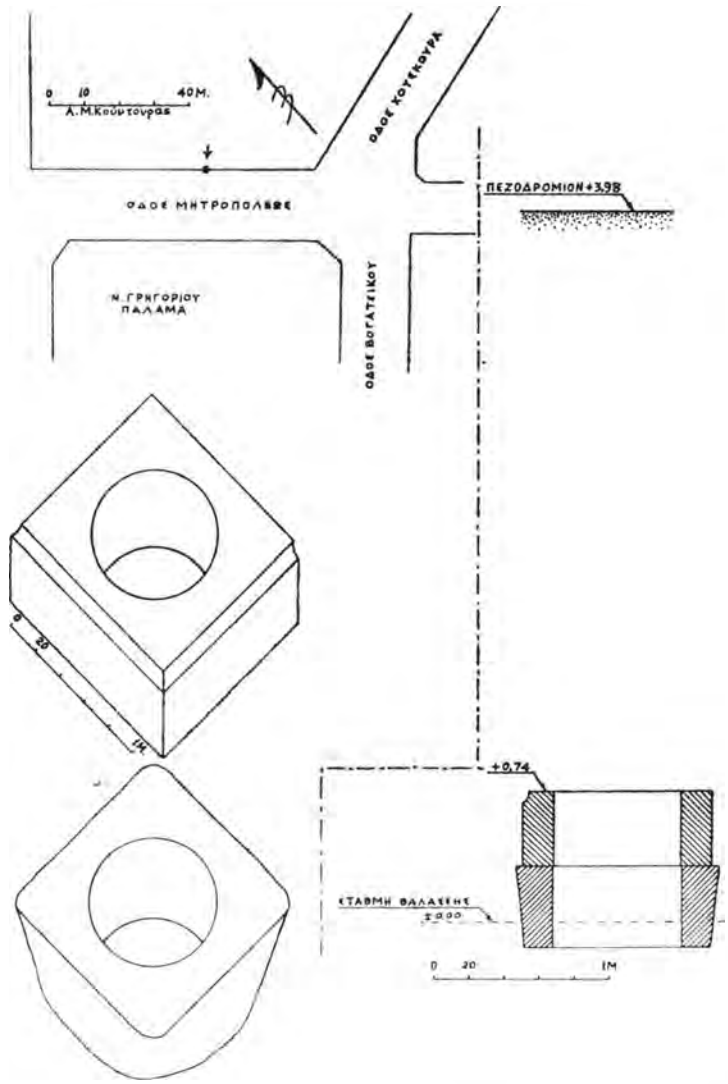

Σχέδ. 9. Τοπογραφικὸν περιοχῆς, τομὴ καὶ γραμμικὴ ἀπόδοσις τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως 73 ἀποκαλυφθέντος προστομιαίου φρέατος

Ἐκ τῶν ὀλίγων σχετικῶς κινητῶν εὑρημάτων τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ Γυμνασίου (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 400), προέρχονται αἱ πήλιναι κεφαλαὶ εἰδωλίων ἐν Πίν. 282 α καὶ 282 β, κατὰ τὸν καθαρισμὸν δὲ τοῦ χώρου τὸ 1967 εὑρέθησαν ἐκτὸς ἄλλων

Πέλλη ἐπέβλεψαν ἐπὶ τόπου ἡ Ἐπιμελήτρια Εὐγ. Λεβεντοπούλου - Γιούρη καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ βοηθοὶ Ἀλ. Στουγιαννάκη καὶ Στέφη Κόρτη. Τὰ σχέδια ἐξετέλεσεν ὁ σχεδιαστὴς Ἀργ. Κούντουρας καὶ αἱ φωτογραφίαι ὀφείλονται εἰς τὸν φωτογράφον Σπ. Τσαβδάρογλου.

ΕΔΕΣΣΑ

Ἀπὸ τὸ ἐγκριθὲν πρόγραμμα ἐγένοντο κατὰ προτεραιότητα τὰ ἑξῆς :

α) Τοποθέτησις ἐπὶ σχεδίου τῶν ἐμφανῶν ἀρχαίων.

Ἐξευρέθησαν δύο τοπογραφικὰ σχεδιογραφήματα τῆς περιοχῆς : 1) Ἐν τῆς Τοπογραφικῆς Ὑπηρεσίας, Ἔδεσσα, φύλλον 8, εἰς κλίμακα 1 : 2.000, καὶ 2) Ἐν τῆς ΔΕΗ, τοπογραφικὸν διάγραμμα ΥΗΣ Ἐδέσσης ἀπὸ καταρρακτῶν μέχρις ἐργοστασίου, εἰς κλίμακα 1 : 1.000. Ἐπὶ τῶν δύο τοπογραφικῶν σχεδιογραφημάτων ἐσημειώθησαν τὰ ἐμφανῆ ἀκίνητα ἀρχαῖα καὶ ἐκ τῶν κινητῶν τὰ δυσμετακίνητα, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τοῦ παρόντος παραμένουν ἐπὶ τόπου. Νῦν συντάσσεται ἐνιαῖον σχέδιον τῆς περιοχῆς μὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὑπὸ τοῦ σχεδιαστοῦ κ. Ἀργ. Κούντουρα.

β) Καθαρισμὸς τῶν ἐν μέρει ἐμφανῶν ἀρχαίων κλπ.

Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ προγράμματος ἐγένοντο τὰ ἑξῆς : Παρηκολουθήθη τὸ τεῖχος εἰς μῆκ. 1.000 μ. περίπου, καί, ἀλλοῦ πλήρως, ἀλλοῦ ἐπιφανειακῶς, ἀπεκαλύφθη ἀπὸ τῆς καλυπτούσης αὐτὸ βλαστήσεως καὶ τῶν ἐπιχώσεων. Ἰδιαιτέρως προσεκτικὸς καθαρισμὸς μὲ ἀνασκαφικὴν μέθοδον ἔγινεν εἰς τὰ ἑξῆς σημεῖα : Εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 2839 κοινόχρηστον ἔκτασιν (Πίν. 283 γ, δεξιὰ) ἀπεκαλύφθη τμῆμα τείχους, μήκ. 11.50 μ., καὶ δύο τάφοι κεραμοσκεπεῖς. Εἰς τὸ πρὸς Ν. ὑπ' ἀριθ. 2842 ἀγροτεμάχιον τοῦ Ἰω. Κασίτσκα (Πίν. 283 γ, ἀριστερὰ) ἀπεκαλύφθη τμῆμα τείχους, τὸ ὁποῖον παρηκολουθήθη περαιτέρω εἰς τὸ συνεχόμενον ἀγροτεμάχιον ὑπ' ἀριθ. 2843 τοῦ Σάββα Παυλικανίδη.

Τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ τείχους σχηματίζει ὀρθογώνιον πύργον, ἐκτεινόμενον καὶ εἰς τὸ ἑπόμενον πρὸς Ν. ἀγροτεμάχιον ὑπ' ἀριθ. 2844 τοῦ Ἀριστ. Ντιγκόλη (Πίν. 283 β). Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς βάσεως τοῦ πύργου καὶ τῶν ἑκατέρωθεν τμημάτων τοῦ τείχους ἀπεκαλύφθησαν περὶ τοὺς εἴκοσι τάφοι, κεραμοσκεπεῖς κατὰ τὸ πλεῖστον. Ἡ συνολικὴ ἔκτασις τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ἀποκαλυφθέντος τείχους εἶναι περὶ τὰ 43 μ.

Περαιτέρω ἐγένετο μερικὸς καθαρισμὸς τοῦ τμήματος ἐκείνου τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐρευνηθῆ ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Στρ. Πελεκίδη καὶ δημοσιευθῆ εἰς τὸ ΑΔ 8 (1923), σ. 259 κ.ἑ. Αἱ εἰς τὴν θεὰν Μᾶν ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ κατάκεινται ἀκόμη ἐκεῖ ἡμικεχωσμέναι καὶ διαρρεόμεναι ὑπὸ τοῦ ἐκεῖθεν διερχομένου ρεύματος. Ἐκεῖθεν τοῦ ρεύματος ἄρχεται τὸ ὑπ' ἀριθ. 3107 ἀγροτεμάχιον τοῦ Δημ. Στανίση, ἔνθα διατηρεῖται τὸ ἐντυπωσιακώτερον τμῆμα ἀρχαίου τείχους. Μετὰ τὸν καθαρισμόν του ἀπὸ τῆς βλαστήσεως ἀπεκαλύφθη εἰς ὅλον του τὸ μεγαλεῖον (Πίν. 283 α). Λεπτομερὴς περιγραφὴ καὶ παρατηρήσεις περὶ ἀλλεπαλλήλων φθορῶν καὶ ἐπισκευῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθοῦν εἰς τὴν παροῦσαν βραχεῖαν ἔκθεσιν. Σημειοῦνται μόνον τὰ ἑξῆς :

1. Διὰ τοῦ τμήματος τούτου διέρχεται ὑπόνομος, τοῦ ὁποίου τὸ ὁρατὸν ἄκρον τῶν τεσσάρων πλευρῶν εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ μαρμάρων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς εἰς δευτέραν χρῆσιν, ἐξ ὧν ἓν τοὐλάχιστον φέρει ἀνάγλυφον μορφήν, 2. Μέγα τμῆμα τοῦ τείχους ἐκαλύφθη ἀπὸ ἰζήματα ὑδάτων, τὰ ὁποῖα, φαίνεται, ἔρρεον ἐκεῖ ἐπὶ αἰῶνας (Πίν. 283 α, δεξιά), καὶ 3. Κατὰ τὴν σκαφὴν πρὸς διαπίστωσιν τοῦ βάθους τοῦ θεμελίου, εὑρέθη τεμάχιον πλακὸς ἐνεπιγράφου, σῶζον πλὴν ἄλλων τὴν ἀρχὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ καὶ τὸ ὄνομα τῆς Ἐδέσσης.

Περαιτέρω, εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 3098 ἀγροτεμάχιον τοῦ Βασ. Γαζέπη, ἐκαθαρίσθη καὶ ἠρευνήθη τμῆμα τείχους εἰς μῆκ. 8.50 μ. καὶ σπήλαιον ἐντὸς βράχου ἰζηματογενοῦς. Ἡ ἔτι περαιτέρω ἐργασία περιωρίσθη εἰς ἐπιφανειακοὺς καθαρισμοὺς ἐπὶ τῆς γραμμῆς τοῦ τείχους μέχρι τοῦ κρημνοῦ ὑπὸ τὸ ἐργοστάσιον Τσίτση. Ὁμοίως ἐπιφανειακοὶ καθαρισμοὶ ἐγένοντο καὶ πρὸς τὴν ἄλλην κατεύθυνσιν μέχρι τοῦ λεγομένου «μεγάλου κρημνοῦ».

Τὸ ὕψος τῶν ἀποκαλυφθέντων, ὡς ἀνωτέρω, τμημάτων τείχους φθάνει μέχρι 5.70 εἰς τὸ ἀγροτεμάχιον τοῦ Δημ. Στανίση καὶ 6.50 μ. εἰς τὸ ἀγροτεμάχιον τοῦ Σάβ. Παυλικανίδη. Τὸ πάχος κυμαίνεται γενικῶς μεταξὺ 2.50 - 3.50, κατὰ δὲ τὸν τετράγωνον πύργον φθάνει εἰς τὰ 5.20 μ.

Ἡ τοιχοδομία εἶναι γενικῶς ἰσοδομικὴ ἀκανόνιστος, τουτέστιν τὰ ὕψη τῶν δόμων εἶναι ἴσα περίπου, κυμαινόμενα περὶ τὰ 0,50 μ., ὡς καὶ εἰς τὸν τάφον τῶν Λευκαδίων, ἤτοι ἔχουν τὸ ὕψος πήχεως μὲ πόδα περίπου 0,32 μ. Τὰ μήκη τῶν λίθων ὅμως δὲν ἀκολουθοῦν κανόνα, ἀλλὰ κυμαίνονται ἀκανονίστως ἀπὸ 0,40 μέχρις 1.80 μ.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν διαφόρων τμημάτων, τοῦτο μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ εἰς τὴν παροῦσαν βραχεῖαν ἔκθεσιν, ὅτι πλεῖστα μέρη ἀνήκουν εἰς ἑλληνιστικούς, ἂν μὴ κλασσικοὺς χρόνους, καὶ μόνον ἐπισκευαί, προσθῆκαι καὶ διαρρυθμίσεις ὀφείλονται εἰς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν καθαρισμοῦ κλπ. τοῦ τείχους παρέστη ἀνάγκη νὰ τιθασευθοῦν κατὰ μέρη τὰ ρέοντα ὕδατα, νὰ γεφυρωθοῦν προχείρως τὰ ρεύματα καὶ νὰ διανοιγῇ βατὴ ἀτραπὸς καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν τοῦ τείχους.

Τὰ κινητὰ εὑρήματα εὐλόγως δὲν ὑπῆρξαν οὔτε πλούσια οὔτε πολὺ σημαντικά, διότι, ὡς ἐλέχθη, εἰς ἐλάχιστα σημεῖα ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασεν εἰς βάθος. Οὐχ ἧττον εὑρέθησαν καὶ σημαντικὰ ὄστρακα, ὡς τεμάχιον μελανομόρφου μικρογραφικῆς κύλικος (Πίν. 284 α) καὶ τεμάχια ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, λύχνοι (Πίν. 284 ς' - ζ), τεμάχια μεγαρικῶν σκύφων, νομίσματα διάφορα, θραύσματα ἐπιγραφῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ ἀκέραιαι κεραμίδες, διαστ. 0,45 × 0,90 μ. περίπου, μὲ μονογράμματα. Ἐν Πίν. 284 ε εἰκονίζεται πήλινον ἀνάγλυφον Ἀφροδίτης Ἐπιτραγίας καὶ ἐν Πίν. 284 β - δ μελαμβαφῆ ἀγγεῖα ἐκ τάφου παρὰ τὸν Ἅγιον Λουκᾶν.

γ) Δοκιμαστικαὶ τομαὶ εἰς βάθος πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ βάθους τῆς ἐπιχώσεως, τῶν ἀρχαιολογικῶν στρωμάτων κλπ., ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ τείχους, δὲν ἐγένοντο.

δ) Ἐπίσης δὲν ἐγένετο εἰς εὐρεῖαν κλίμακα περισυλλογὴ κινητῶν ἀρχαίων πλὴν τῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν σκαφικῶν ἐργασιῶν, τὰ ὁποῖα μετεφέρθησαν εἰς τὸ προσωρινὸν Μουσεῖον τῆς Ἐδέσσης ἢ εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης. Τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἐδέσσης ἐπέβλεψεν ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς Ἀλ. Στουγιαννάκη.

Ἐντὸς τῆς νῦν πόλεως Ἐδέσσης, εἰς οἰκόπεδον τῆς Ἑνώσεως Γεωργ. Συνεταιρισμῶν, κατὰ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἀρχελάου καὶ Δεμενοπούλου, ἀπεκαλύφθησαν τυχαίως τάφοι τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Ὅμοιοι τάφοι εὑρέθησαν καὶ εἰς τὸ πλησίον οἰκόπεδον τοῦ Στ. Παπαστεφάνου, εἰς τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἀρχελάου καὶ Γ. Πέτσου.

Τυχαῖα εὑρήματα ἐν τῷ Νομῷ Πέλλης ἀνεφέρθησαν τὰ ἑξῆς:

Εἰς τὸ χωρίον **Προφήτης Ἠλίας** εὑρέθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸν Σταθμὸν Χωροφυλακῆς Σκύδρας, ἔνθα φυλάσσεται προσωρινῶς, τμῆμα μαρμαρίνου ρωμαϊκοῦ ἀναγλύφου (imago clipeata). Σώζει δεξιὰ σχεδὸν ἀκεραίαν μορφὴν πωγωνοφόρου ἀνδρός, ἀριστερὰ τὰς πρὸ τοῦ στήθους αὐλακωτὰς πτυχώσεις ἐνδύματος ἑτέρας μορφῆς, ὑπ' αὐτὴν κεφαλὴν παιδός. Μέγ. σωζ. ὕψ. 0,42, μέγ. σωζ. πλ. 0,33 μ.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου **Σεβαστιανά,** ἐντὸς ἀγροῦ τοῦ Βασ. Ταμίου ἐν θέσει Ἁγίασμα, κατὰ τὴν ἄροσιν διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως, ἀνεμοχλεύθησαν τὰ ἐρείπια κτίσματος καὶ ἦλθον εἰς φῶς ἐκτὸς κεράμων κλπ. μαρμάρινά τινα τεμάχια, ὡς τμῆμα ἀρραβδώτου κίονος, ποὺς λέοντος ἐκ τραπεζοφόρου πιθανῶς κλπ.

Εἰς τὴν Ὑποδιοίκησιν Χωροφυλακῆς **Ἀρνίσσης,** ὅπου φυλάσσονται εὑρεθεῖσαι εἰς τὴν περιφέρειάν της ἐπιτυμβία ἐπιγραφὴ καὶ μαρμαρίνη γυναικεία κεφαλή, παρεδόθησαν μεταφερθέντα ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης ἐννέα χαλκᾶ νομίσματα βασιλέων τῆς Μακεδονίας, Πέλλης κλπ., τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Δροσιά.

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1967 ἀνεφέρθη ἡ τυχαία ἀποκάλυψις ἀγάλματος κατὰ τὴν ἄροσιν ἀγροῦ τοῦ Ἠλία Παρίση (ἀγροτεμάχιον ὑπ' ἀριθ. 803) εἰς τὴν περιοχὴν **Εὐρωποῦ Παιονίας.** Τοῦτο ἐν συνεχείᾳ μετεφέρθη ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ Κιλκίς, ὅπου ἀνεγνωρίσθη ὡς κοῦρος ὑστέρων ἀρχαϊκῶν χρόνων. Εἶναι μοναδικὸν εὕρημα διὰ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὰς γειτονικὰς περιοχὰς τοῦ βορείου Ἑλληνισμοῦ καὶ θὰ ἀποτελέσῃ ἀσφαλῶς κόσμημα τοῦ ἀνεγειρομένου Μουσείου τοῦ Κιλκίς.

Ὁ κοῦρος, ἐκ χονδροκόκκου μαρμάρου, σώζεται σχεδὸν ἀκέραιος. Ἐλλείπουν οἱ ἄκροι πόδες ἀπὸ τῶν σφυρῶν καὶ ἡ ἄκρα δεξιὰ χεὶρ ἀπὸ τοῦ κάτω μέρους τοῦ πήχεως. Αἱ κνῆμαι καὶ ὁ δεξιὸς πῆχυς μετὰ τοῦ ἀγκῶνος εὑρέθησαν εἰς τεμάχια καὶ συνεκολλήθησαν. Σωζ. ὕψ. 1.78 μ. Ἡ ἐπιφάνεια γενικῶς καὶ ἰδίως τῆς κεφαλῆς ἐφθαρμένη. Πρόκειται διὰ καλὸν ἐπαρχιακὸν ἔργον εἰς τὴν παράδοσιν τῶν νησιωτικῶν ἐργαστηρίων, μὲ συντηρητικὰ καὶ ἰδιόμορφα χαρακτηριστικά. Τοῦτο δυσχεραίνει τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν.

Εἰς τὴν θέσιν τῆς εὑρέσεως τοῦ κούρου ἐνηργήθη κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ὀκτωβρίου μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων κ. Εὐγ. Λεβεντοπούλου - Γιούρη διὰ τὴν πιθανὴν ἀνεύρεσιν τῆς βάσεως καὶ τῶν ἐλλειπόντων μερῶν τοῦ κούρου. Ἡ σκαφὴ ἐγένετο εἰς τὴν θέσιν ἀνευρέσεως τοῦ ἀγάλματος, κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ ἀγροῦ, ἤτοι εἰς ἀπόστασιν 70 μ. ἀπὸ τοῦ Δ. ὁρίου τοῦ ἀγροῦ καὶ 12 μ. ἀπὸ τοῦ Β. ὁρίου αὐτοῦ, καὶ διήρκεσε τρεῖς ἡμέρας, οὐδὲν ὅμως ἀξιόλογον εὕρημα ἐσημειώθη πλὴν ὀλίγων ἀβαφῶν τὸ πλεῖστον ὀστράκων.

Ἡ θέσις εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 1 χλμ. περίπου πρὸς Β. τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως τῆς

ἀρχαίας πόλεως Εὐρωπός (Μακεδονικὰ 1 (1940), σ. 491, σημ. 1). Εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν εὑρέθησαν κατὰ πληροφορίας τῶν κατοίκων τάφοι. Πολλοὶ τάφοι εὑρέθησαν καὶ κατὰ τὴν Β. κλιτὺν τοῦ λόφου, ὅστις εἶναι φύσει ὀχυρός, δεσπόζει δὲ τῆς πέριξ περιοχῆς. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ εὑρίσκονται θραύσματα κεραμίδων καὶ ἀγγείων προϊστορικῆς, κλασσικῆς, ἑλληνιστικῆς, ρωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς. Τὰ προϊστορικὰ ὄστρακα ἔφερεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἡ ἀναμόχλευσις εἰς μέγα βάθος (1 μ. καὶ πλέον) τοῦ ἐδάφους διὰ τὴν καλλιέργειαν ἀμπελῶνος.

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ν. Μουδανιὰ εἰς Γερακινήν, εἰς σημεῖον παρὰ τὸν προϊστορικὸν συνοικισμὸν τοῦ Ἁγίου Μάμαντος καὶ ΒΔ. αὐτοῦ, ἀπεκαλύφθησαν τάφοι διαφόρων ἐποχῶν καταστραφέντες κατὰ τὸ πλεῖστον. Περισυνελέγησαν πήλινα ἀγγεῖα, ἐξ ὧν ἓν χειροποίητον προϊστορικῶν χρόνων, τὰ ἄλλα ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων (βλ. ἀνωτ. σ. 327). Ἐπὶ

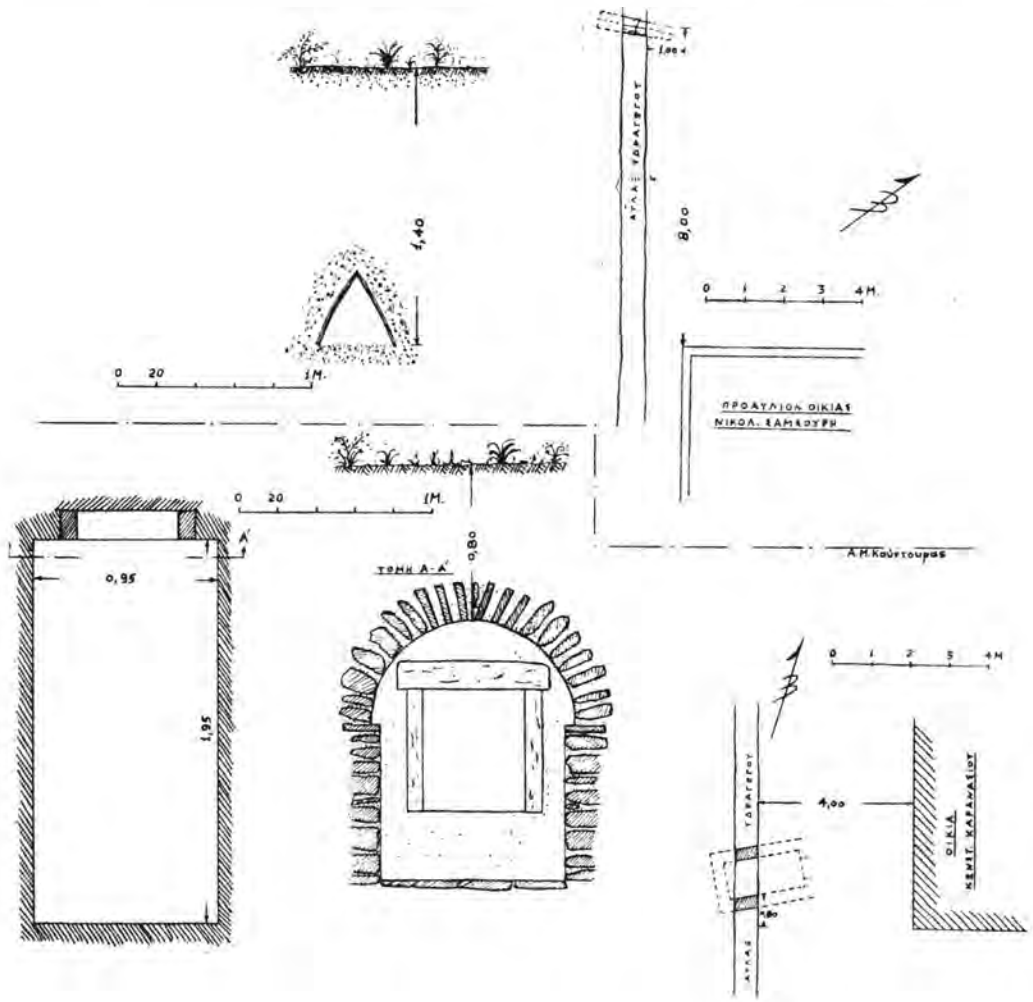

Σχέδ. 10. Καρύτσα Πιερίας. Τοπογραφικὸν περιοχῆς, τομαὶ καὶ κάτοψις ἀποκαλυφθέντος καμαροσκεποῦς τάφου

σης δύο ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι ρωμαϊκῶν χρόνων.

Περὶ ἄλλων τυχαίων εὑρημάτων ἐκ τῆς Χαλκιδικῆς εἰσαχθέντων εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης βλ. ἀνωτ. σ. 327.

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Δίου, ἀκριβέστερον ἐντὸς τοῦ χωρίου **Καρύτσα** (Σχέδ. 10) ἀπε-

καλύφθησαν τυχαίως τήν 3.10.1967, κατά τήν διάνοιξιν χάνδακος, εἰς καμαροσκεπής μονοθάλαμος τάφος καί ἕτερος κεραμοσκεπής. Εὑρίσκονται πλησίον τοῦ γνωστοῦ μονοθαλάμου μακεδονικοῦ τάφου (ΠΑΕ 1955, σ. 151 κ.ἑ.).

Ἐντός τοῦ καμαροσκεποῦς πλινθοκτίστου τάφου εὑρέθησαν τρεῖς σκελετοί, χρυσῆ δανάκη μέ παράστασιν κεφαλῆς Ἀλεξάνδρου-Ἡρακλέους πρός δεξιά, ἀρρετινόν κυάθιον τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., μικρά πηλίνη χύτρα καί ὑάλινον βαλσαμάριον. Ταῦτα χρονολογοῦν τόν τάφον εἰς τόν 2ον αἰ. μ.Χ.

Ὁ κεραμοσκεπής τάφος εἶχεν ὡς μόνον κτέρισμα πήλινον βαλσαμάριον μέ σφαιρικήν κοιλίαν καί δύο ὑποτυπώδεις λαβάς, δυνάμενον νά χρονολογηθῇ εἰς τόν 2ον αἰ. π.Χ.

Τρίτος τάφος κατά μῆκος τοῦ αὐτοῦ χάνδακος ἀπεκαλύφθη. Οὗτος εἶχεν ὁριζοντίας διαστάσεις 0,59 × 0,53, βάθος δέ 0,73 μ. Εἶναι κατεσκευασμένος ἐξ ἐννέα στοίχων πηλίνων πλίνθων καί ἐκαλύπτετο διά μαρμαρίνης πλακός. Ἐντός τοῦ τάφου εὑρέθη πήλινος ἀμφορίσκος καί σιδηρᾶ στλεγγίς, δυνάμενα νά χρονολογηθοῦν εἰς τούς ἑλληνιστικούς χρόνους.

Εἰς τό χωρίον **Λόφος** εὑρέθησαν τυχαίως τρία πρωτογεωμετρικά ἀγγεῖα, ἤτοι σκύφος, οἰνοχόη καί κύπελλον (ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Δίου 90 - 92).

Ἰδιαιτέρως ἀξιόλογον εὕρημα προῆλθε τυχαίως ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου **Ρητίνη** ἐπί τῶν Πιερίων. Ἐντός ἐκτάσεως 1 μ.² περίπου καί σχεδόν εἰς τήν ἐπιφάνειαν βραχώδους ὑψώματος, μεταξύ ἀργῶν λίθων, εὑρέθησαν συγκεντρωμένα χαλκᾶ ἀντικείμενα διαφόρων ἐποχῶν καί χαλκοῦν νόμισμα Φιλίππου Β΄. Ἐκ τῶν χαλκῶν ἀγαλματίων εἰκονίζονται ἐνταῦθα τά σπουδαιότερα, ἤτοι:

1) Κοῦρος (Πίν. 285 α-β), ὕψ. σωζ. 0,102 μ.

2) Ἔρως (Πίν. 286 α-β), ὕψ. σωζ. 0,124 μ., ὡραῖον ἔργον κλασσικῶν χρόνων.

3) Ἡρακλῆς (Πίν. 286 γ-δ), μεγ. σωζ. ὕψ. μετά τῆς βάσεως (ἄνευ τοῦ ροπάλου) 0,207 μ. Τό ρόπαλον, εὑρεθέν κεχωρισμένως, ἁρμόζει εἰς τήν ὀπήν τῆς χειρός, ὡς εἰκονίζεται.

Ἐκτός τῶν ἀνωτέρω περιλαμβάνονται εἰς τό εὕρημα: 1) πτηνόν, μεγ. σωζ. ὕψ. 0,076 μ., 2) αἰγοειδές, μεγ. μήκ. 0,074 μ., ὑστέρων γεωμετρικῶν χρόνων ἀμφότερα, 3) κομβιόσχημον πῶμα, μεγ. διαμ. 0,026 μ., 4) ταῦρος, μεγ. μήκ. 0,136 μ., 5) βοῦς ἐπί πλίνθου, μεγ. μήκ. 0,097 μ., 6) κύων λαγωνική, μεγ. μήκ. 0,108 μ., καί 7) σύμπλεγμα Ἡρακλέους ἀγενείου παλαίοντος πρός λέοντα, μεγ. ὕψ. 0,24 μ. Τά τελευταῖα χρονολογοῦνται ἅπαντα εἰς τούς κλασσικούς χρόνους.

ΦΩΤΙΟΣ ΠΕΤΣΑΣ

*

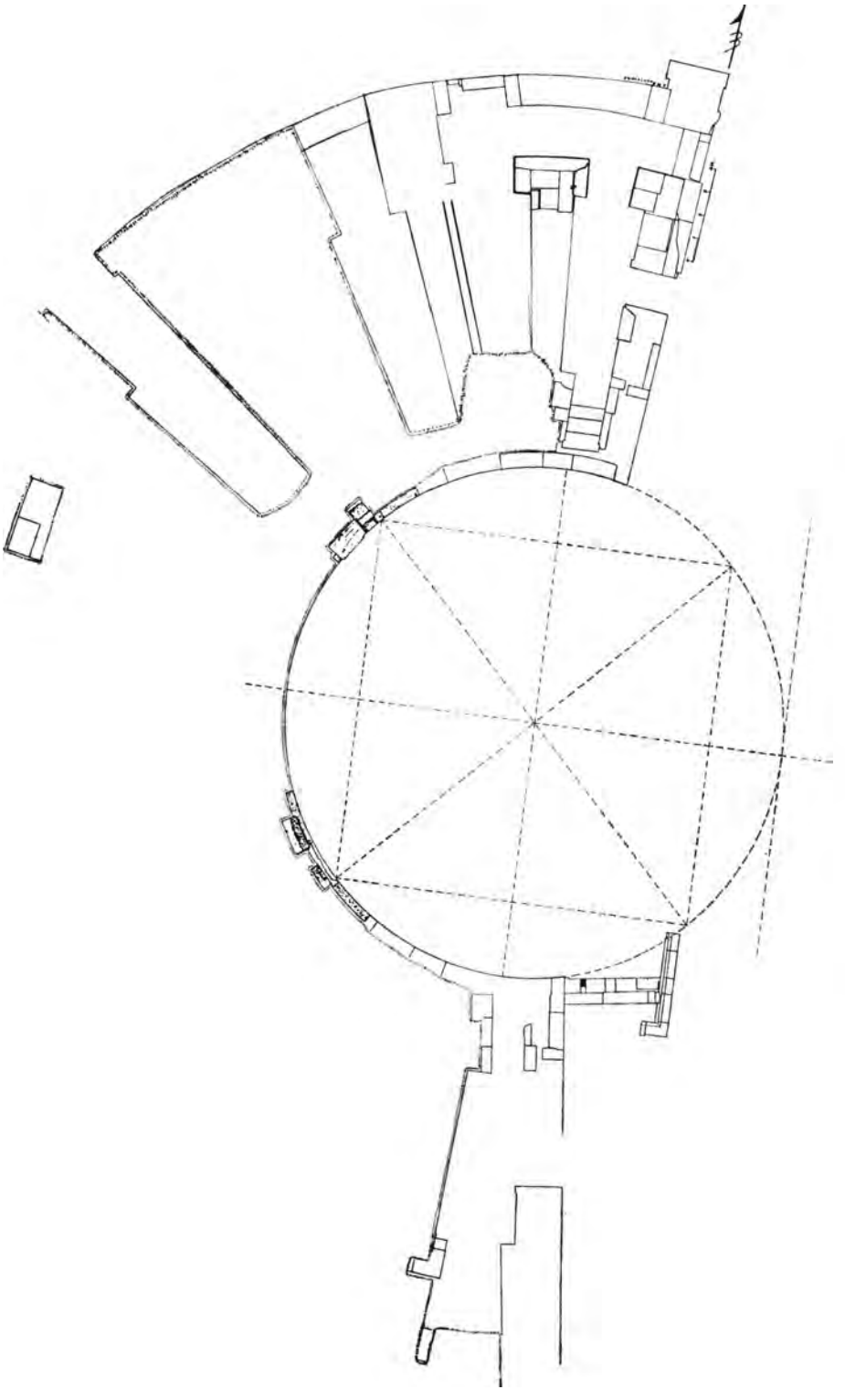

Σχέδ. 1. Δίον. Κάτοψις τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ ᾠδείου

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΔΙΟΥ

Ἐξ αἰτίας τῆς ἀπασχολήσεως τῶν καθηγητῶν εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν γραπτῶν τοῦ εἰσιτηρίου διαγωνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς καθυστερήσεως τῆς ἐγκρίσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν Πανεπιστημίων ἢ τῆς μέχρι τότε χρηματοδοτήσεως βάσει τῶν δωδεκατημορίων, μόνον ἀπὸ τῆς 25ης Σεπτεμβρίου μέχρι τῆς 10ης Ὀκτωβρίου 1967 ἦτο δυνατὸν νὰ συνεχισθῇ ἡ κατ' ἐντολὴν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἀνασκαφὴ ἐν Δίῳ. Διὰ τοῦτο καὶ περιωρίσθη αὕτη εἰς τὴν συνέχισιν τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον μὲ κάποιαν ἀμφιβολίαν ἐχαρακτηρίσθη κατὰ τὰς προηγουμένας περιόδους ὡς ᾠδεῖον (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 348, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 347)[1].

Κατὰ τὴν τρίτην ταύτην περίοδον τῶν ἐργασιῶν ἀπεκαλύφθη ἐκτὸς ἄλλων ἡ περίμετρος τῆς πεταλοσχήμου ὀρχήστρας του καὶ οὕτως ἐβεβαιώθημεν πλέον, ὅτι ὄντως πρόκειται περὶ ᾠδείου, τοῦ πρώτου ἀνασκαπτομένου μνημείου τῆς ρωμαϊκῆς ἐν Δίῳ ἀποικίας.

Ἐκ τῆς παρατιθεμένης κατόψεως τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ θαυμασίας μὲν συνθέσεως, εὐτελοῦς δὲ ὡς πρὸς τὰ ὑλικὰ τῆς δομῆς του μνημείου (Σχέδ. 1· Πίν. 287α-β)[2], φαίνεται ὅτι ἐβεβαιώθη μέχρι σήμερον: 1) Ὁλόκληρος ἡ περίμετρος τῆς πεταλοσχήμου ὀρχήστρας του (ἀκτῖνος 10.692 μ., ἴσον μὲ 32 καὶ 1/2 πόδας, πρὸς 0,329 μ. ἕκαστον, διαμ. 21.385 μ., ἴσον μὲ 65 πόδας). 2) Ἑκατέρα σχεδὸν τῶν Δ. πλευρῶν τῶν παρόδων (μεγ. διαμέτρου ἢ τῆς διαμέτρου τῆς ὀρχήστρας καὶ τῶν παρόδων 24.28 μ., ἴσον μὲ 165 πόδας). 3) Μέρος μόλις τῆς σκηνῆς (ἀριστεροῦ ἄκρου), καὶ 4) Μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ ἡμικυκλικοῦ τοίχου (περιμέτρου), μήκ. 47 μ., καὶ ἐκ τῶν ὑποβασταζουσῶν τὸ κοῖλον ἀκτινωτῶν καμαρῶν αἱ βόρειοι τέσσαρες.

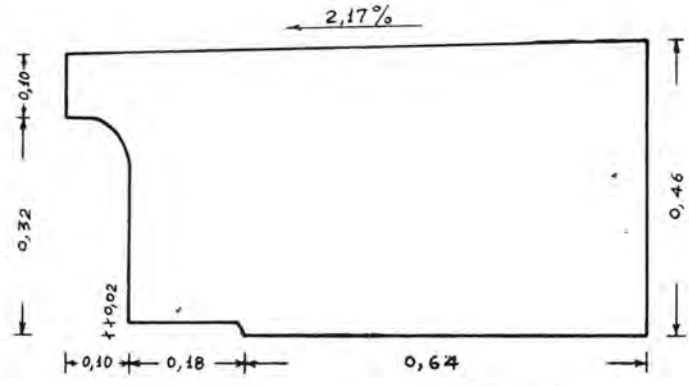

Σχέδ. 2. Δῖον. Τομὴ ἑδωλίου τοῦ ᾠδείου

Ἡ κατανομὴ τῆς ἀκτῖνος τοῦ κοίλου ἢ τὸ πλάτος του εἶναι 16.45 μ. (ἴσον μὲ 50 πόδας). Ἐκ τῶν ἐλαχίστων τμημάτων ἑδωλίων, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν μετακεκινημένα εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ μνημείου (ὕψ. 0,42 μ., ἴσον μὲ 20 δακτύλους, ἀντιστοιχοῦντας εἰς 0,4112 μ., πλ. 0,648 μ., σὺν 0,10 μ. περίπου τὸ μέτωπον, ἴσον 0,748 μ.) (Σχέδ. 2), ὑποθέτομεν ὅτι τὸ κοῖλον θὰ ἀπετελεῖτο ἀπὸ 24 σειρὰς ἑδωλίων. Ἡ ἀκτὶς τῆς περιμετρικῆς καμάρας εἶναι περίπου 2.15 μ., τῶν ἀκτινωτῶν ἐναλλὰξ 2.15 - 2.63 μ. περίπου.

Ἐκ τοῦ ὕψους τῆς ἀνωδομῆς δὲν ἔχομεν

1. Ἐδαπανήθησαν ἀπὸ τὸ εἰδικὸν κεφάλαιον τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου 35.000 δρχ. καὶ ἐκ τοῦ εἰδικοῦ κονδυλίου ἐνισχύσεως τῶν φοιτητῶν διὰ τὴν συμμετοχήν των εἰς τὰς ἀνασκαφὰς δρχ. 3.000. Τὰς ἐργασίας διηύθυνεν ὁ ὑπογεγραμμένος. Ἔλαβον μέρος εἰς αὐτὰς ὁ βοηθὸς τοῦ Σπουδαστηρίου τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης κ. Φιλήμων Χατζῆς καὶ οἱ φοιτηταὶ Στέλλα Δρούγου καὶ Δημήτριος Γραμμένος.

Ἐπειδὴ ὁ σημαντικῶς ηὐξημένος προϋπολογισμὸς τοῦ Ἱδρύματος διὰ τὰς ἀνειλημμένας ἀνασκαφικὰς ὑποχρεώσεις τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ἐνεκρίθη μόλις τὸν τελευταῖον μῆνα τοῦ ἔτους, διενηργήθησαν, κατόπιν σχετικῆς ἀποφάσεώς της καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ κ. Χατζῆ: 1ον, ἀπὸ 10ης - 22ας Δεκεμβρίου 1967 δαπανηραί, ἀλλὰ ἀπαραίτητοι ἀποχωματώσεις ἐκ τῆς προσόψεως τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ περιβόλου τῆς ἀρχαίας πόλεως. 2ον, ἐγένοντο σοβαραὶ προμήθειαι καὶ ἀγοραὶ τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Σχολῆς ἐν Βεργίνῃ καὶ Δίῳ ἐργαλείων καὶ ἄλλων μέσων. Καὶ διὰ τὰς δύο ταύτας περιπτώσεις ἐδαπανήθησαν ἐκ τοῦ σχετικοῦ κεφαλαίου ἄλλαι 80.000 δρχ.

2. Καταμετρήσεις καὶ σχέδια τοῦ κ. Ἀργυρίου Κούντουρα, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν ἐκφράζονται θερμαὶ εὐχαριστίαι.

in situ παρὰ μόνον εἰς τὸ κέντρον τὴν θεμελίωσιν τῆς κρηπῖδος τῆς περιμέτρου τῆς πεταλοσχήμου ὀρχήστρας καὶ τοῦ παρακειμένου εἰς τὴν δευτέραν δεξιὰν κερκίδα ἀβακίου μετὰ τοῦ καταληπτῆρός του (ἀμφοτέρων τὸ ὕψος

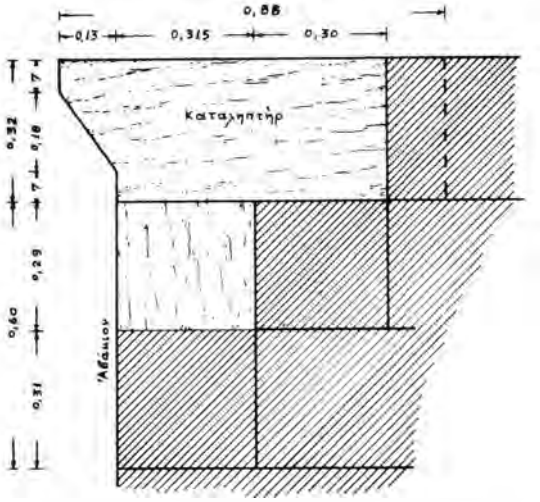

Σχέδ. 3. Δῖον. Τομὴ κατὰ τὴν δευτέραν δεξιὰν κερκίδα τοῦ ὠδείου

Τὸ σωζόμενον ὕψος τῶν τετραπλεύρων, μεγάλων δόμων, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν ἀσβεστόκτιστον τοιχοποιΐαν, ὁρίζουν τὰ ἀνοίγματα τῶν ἀκτινωτῶν καμαρῶν, καθὼς καὶ τῆς περιμετρικῆς, εἶναι 1.80 μ.

Αἱ ἀκτινωταὶ καμάραι, αἱ ὑποβαστάζουσαι τὸ κοῖλον, εἶναι ἀσβεστοπλινθόκτιστοι. Τὸ κονίαμα εἶναι σαθρὸν καὶ οἱ δόμοι εἶναι λογάδες λίθοι, δηλ. κροκάλαι μεγάλου μεγέθους. Τὸ μῆκος τῆς τρίτης ἐκ δεξιῶν εἶναι 9.80 μ., τὸ δὲ πλ. 3.50 - 1.67 μ. Ἡ σκουφωτὴ ἀπόληξις τῆς καμάρας ἔχει ὕψ. μόλις 0,50 μ. καὶ σώζεται εἰς μῆκ. μόλις 0,60 μ. Τὸ ὕψος τῆς παρειᾶς τῆς καμάρας εἶναι λοξὸν καὶ βαίνει ἀπὸ 1.80 - 0,50 μ. (Πίν. 287 γ - δ).

Ἡ πρώτη μετὰ τὴν δεξιὰν πάροδον φαίνεται ὅτι κατέπεσε κάποτε καὶ τὸ πρὸς τὴν ὀρχήστραν ἄκρον της μετεσκευάσθη ἀπὸ καμάραν εἰς ἀνοικτὴν ἄνοδον. Εἰς αὐτὴν ἀνήκει ἡ μονολιθικὴ κερκίς (Σχέδ. 4), ἡ ὁποία ἀνευρέθη κατὰ τὴν β΄ περίοδον τῶν ἐργασιῶν, μετατοπισμένη ἐκεῖ που πλησίον. Ἐνῷ δὲν ἔχομεν καμμίαν ἔνδειξιν διὰ τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκτίσθη τὸ ὠδεῖον, γνωρίζομεν πότε ἔγινεν ἡ μετα-

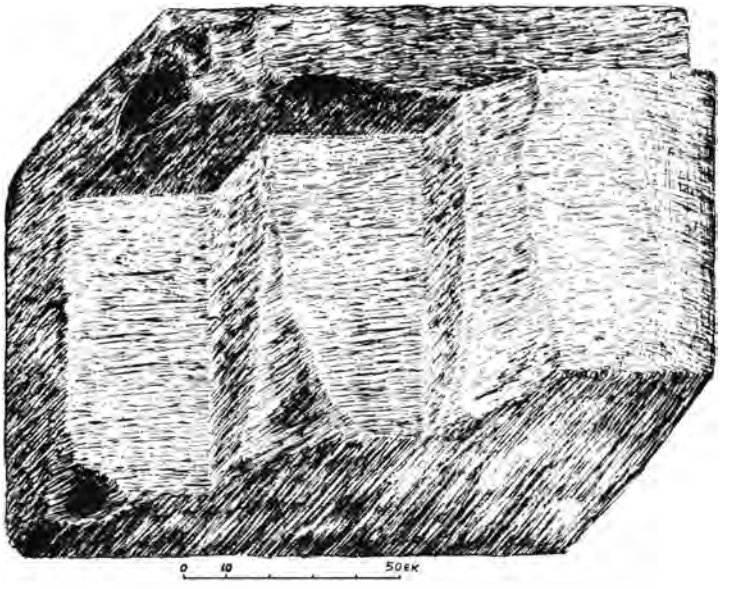

Σχέδ. 4. Δῖον. Ἡ μονολιθικὴ πρώτη δεξιὰ κερκὶς τοῦ ὠδείου

εἶναι 0,92 μ.) καὶ μέρος τῆς τρίτης, ἀρκετὰ κατεστραμμένης βαθμίδος τῆς κερκίδος (συνολικὸν ὕψος 1 μ. καὶ κάτι). (Σχέδ. 1 καὶ 3· Πίν. 287 β). Ἡ ἀντίστοιχος κερκὶς εἶναι ἀκόμη περισσότερον κατεστραμμένη (Πίν. 287 α).

τροπὴ αὕτη. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῶν πολλῶν κατιωμένων, χαλκῶν νομισμάτων, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο. Τὰ νεώτερα τούτων ἀνάγονται εἰς τοὺς χρόνους τῆς Φλακίλλης καὶ τοῦ Ἀρκαδίου (383 - 388 ἢ 392

μ.Χ.)[3]. Δὲν ἀποκλείεται φυσικά, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχομεν ἄλλας ἐνδείξεις, νὰ εἶναι αὐτὴ καὶ ἡ ἀρχικὴ ἐποχὴ τῆς οἰκοδομῆς.

Ἂν πολλοὶ θολῖται λίθοι (Σχέδ. 5), οἱ ὁποῖοι ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς δεξιᾶς πρὸς ἡμᾶς παρειᾶς τῆς παρόδου, ἀνῆκον ἀρχικὰ εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἢ εἰς μετασκευὴν καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων οὐδὲν σημαντικὸν κινητὸν εὕρημα ἔχομεν.

Πέραν τῆς ὑποχρεώσεως νὰ συνεχισθῇ ἡ κάπως ἄχαρις ἐργασία τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἀποκαλύψεως τοῦ μνημείου, ἡ ὁποία εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἀποτελέσῃ ἀργότερον ἔνδειξίν τινα διὰ τὴν τοπογραφίαν τοῦ Δίου καὶ διὰ τὸ πρό-

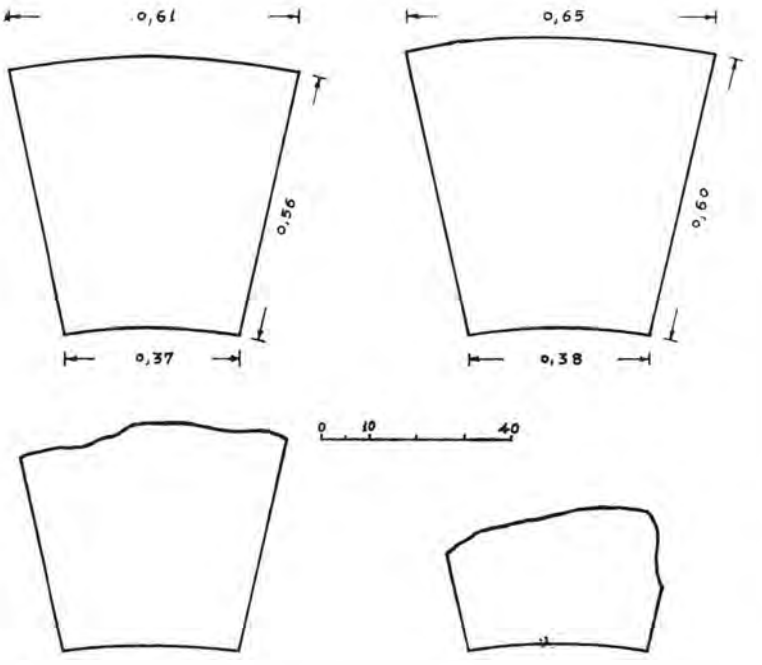

Σχέδ. 5. Δῖον. Θολῖται λίθοι (σφῆνες) ἀπὸ τόξον παρὰ τὴν δεξιὰν πάροδον τοῦ ὠδείου

εἰς ποῖον ἐκ τῶν ἀνοιγμάτων, αἱ βάσεις τῶν ὁποίων ἄλλοτε ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς « πόδια » (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 348, Πίν. 410 γ-ς'), δὲν εἶναι δυνατὸν ἀκόμη νὰ καθορισθῇ.

Ἐκτὸς ἐλαχίστων σαθρῶν ὀστράκων τῆς ὀψίμου ἀρχαιότητος καὶ τεμαχίων τινῶν γλυπτῶν βλημα τῆς θέσεως τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διός, προέχει καὶ ἡ ἐκ μέρους τῆς ἁρμοδίας Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἀπαλλοτρίωσις τῶν ὑπὸ τῶν πηγαίων ὑδάτων κατακλυζομένων ἀγρῶν τοῦ Νικ. Ζαβαντία καὶ τμημάτων τῶν Κ. Τσιούτρα καὶ Θ. Σαφέτη, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκτὸς αὐτοφυῶν δενδρυλλίων οὐδὲν προσοδοφόρον φύεται. Ἐκ τῆς συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφῆς οὐσιαστικὴ ζημία θὰ ἐπέλθῃ κυρίως εἰς ἀριθμόν τινα λεπτοκαρυῶν τοῦ Ν. Ζαβαντία.

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

3. Εὐχαριστοῦμεν τὴν κ. Μ. Καραμεσίνη - Οἰκονομίδου διὰ τὴν μελέτην τῶν νομισμάτων τῆς ἀνασκαφῆς, ἡ ἔκθεσις τῆς ὁποίας θὰ περιληφθῇ εἰς τὴν γενικὴν ἔκθεσιν τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς εἰς ΑΔ 24 (1969): Χρονικά.

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΓΕΝΙΚΑ

Ἡ δραστηριότης τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων ΙΔ΄ Περιφερείας κατὰ τὸ ἔτος 1967 ἔχει ὡς ἑξῆς :

Ἐγένετο ἡ ὁριστικὴ παραλαβὴ τοῦ Μουσείου Φλωρίνης καὶ ἡ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τακτοποίησις τῶν ἐν τῷ κήπῳ τοῦ Μουσείου Βεροίας τῆδε κακεῖσε κειμένων ἀρχαίων ἐκ μαρμάρου. Ἐνέργειαι γενόμεναι παρὰ τῷ κ. Δημάρχῳ Κοζάνης ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐξεύρεσιν οἰκοπέδου πρὸς ἀνέγερσιν αὐτόθι Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

Προωθήθη τὸ θέμα τῆς ἀπαλλοτριώσεως τοῦ ἐν τῷ ὑπογείῳ τῶν ἐν Βεροίᾳ οἰκοδομῶν Ἀθ. Βελτσίδου καὶ Γεωργ. Ἐλευθεριάδου ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ ἐγένετο πρότασις διατηρήσεως ἐν ὑπογείῳ ἑτέρου τμήματος τῆς γνωστῆς ρωμαϊκῆς ὁδοῦ, ἀναφανέντος κατ' ἐκσκαφικὰς ἐργασίας ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως ἀριθ. 9 οἰκοπέδῳ κληρονόμων Βεροιώτου (βλ. κατωτέρω). Τῇ προτάσει τῆς Ἐφορείας ἐκηρύχθη ἀρχαιολογικὸς χῶρος ὁ παρὰ τὴν Αἰανὴν Κοζάνης λόφος Μεγάλη Ράχη.

Ἐπερατώθη ἡ στερέωσις τοῦ ρωγμὰς ὑποστάντος στεγάστρου τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων.

Διωρίσθη καὶ τὴν 20ὴν Νοεμβρίου 1967 ἐτοποθετήθη παρὰ τῇ ΙΔ΄ Ἀρχαιολογικῇ Περιφερείᾳ μὲ ἕδραν τὴν Βέροιαν ὁ δόκιμος Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰω. Τουράτσογλου. Κατόπιν προτάσεως τῆς Ἐφορείας πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Προεδρίας διηυρύνθησαν αἱ ἁρμοδιότητες τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Αἰανῆς κ. Κων. Σιαμπανοπούλου, μετονομασθέντος εἰς ἔκτακτον Ἐπιμελητὴν Ἀρχαιοτήτων ἐπαρχίας Κοζάνης. Εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ ἀνωτέρω ὀφείλεται ἡ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος διάσωσις πλείστων ὅσων ἀρχαίων τῆς ἐπαρχίας Κοζάνης.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

1. Λαξευτὸς θαλαμωτὸς τάφος μετὰ πλευρικοῦ δωματίου

Ἐν τῷ συνοικισμῷ Καλλιθέα, κατὰ τὴν ὑπὸ συνεργείων τοῦ Δήμου διάνοιξιν χάνδακος πρὸς τοποθέτησιν ὑδραγωγῶν σωλήνων, ἀπεκαλύφθη ἐν μέσῃ ὁδῷ καὶ ἀνεσκάφη ὑπόγειος λαξευτὸς εἰς τὸν βράχον θαλαμωτὸς τάφος μετὰ πλευρικοῦ δωματίου (Σχέδ. 1)[1]. Ἡ λαξευτὴ πρόσοψίς του ἦτο πλουσίως διακεκοσμημένη (Σχέδ. 2· Πίν. 288 α). Ὁ πρῶτος θάλαμος, ὁ καὶ μεγαλύτερος (πλευρᾶς ± 3.80 μ.), φέρει καμάραν, ἐνῷ ὁ μικρότερος, ὁ πλευρικός (πλευρᾶς ± 3.20 μ.), ἐπίπεδον ὀροφήν. Δύο κάθετοι πρὸς ἀλλήλας λαξευταὶ εἰς τὸν βράχον σαρκοφάγοι ἔφερον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τοὺς νεκροὺς τοῦ πρώτου θαλάμου. Ὁ πλευρικὸς θάλαμος φέρει τρεῖς νεκρικὰς κλίνας. Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου ἐφράσσετο διὰ τεσσάρων ἐπιμήκων γωνιολίθων, ὧν ὁ ἀνώτατος ἔχει καταπέσει. Διὰ μεγάλων γωνιολίθων, μετακινηθέντων νῦν τὸ πλεῖστον, ἐφράσσετο ἐπίσης καὶ τὸ μεταξὺ τῶν δύο θαλάμων ὀρθογώνιον ἄνοιγμα (Πίν. 288 β). Αἱ ἐσωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τοῦ τάφου ἔφερον ἐπίχρισμα διὰ κοινοῦ ἀμμοκονιάματος, ἐνῷ αἱ παραστάδες καὶ τὰ ἀνώφλια τῶν θυρῶν ἐκαλύπτοντο διὰ μαρμαροκονίας.

Ὁ τάφος εὑρέθη σεσυλημένος. Πλὴν εὐαρίθμων τινῶν ἀγγείων καὶ ἑνὸς λύχνου τῶν μέσων τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος (Πίν. 289 α), περισυλλεγέντων ἐκ τοῦ δαπέδου, οὐδὲν ἕτερον ἐσημειώθη. Παρετηρήθη παντελὴς σχεδὸν ἔλλειψις ὀστῶν. Τέφρα καὶ μέλανα χώματα εἶς τινα σημεῖα μαρτυροῦσι περὶ καύσεως καὶ θυσιῶν.

2. Τμήματα ρωμαϊκῆς ὁδοῦ

Κατὰ τὸ 1967 ἀνεφάνησαν ἕτερα δύο τμήματα τῆς γνωστῆς ρωμαϊκῆς ὁδοῦ (ΑΔ 22 (1967) : Χρονικά, σ. 410, Σχέδ. 6, Πίν. 308 δ). Τὸ ἓν, μήκ. 15.50 μ., ἦλθεν εἰς φῶς κατὰ τὰς χάριν ἀνοικοδομήσεως ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Ἀντ. Βεροιώτου καὶ κληρονόμων (ὁδὸς Μητροπόλεως 9) (Σχέδ. 3· Πίν. 289 β) ἐκσκαφικὰς ἐργασίας. Ἐγένετο πρότασις διατηρήσεώς του ἐν τῷ ὑπογείῳ τῆς οἰκοδομῆς. Τὸ ἕτερον ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκ. 23 μ. ἐν τῇ ὁδῷ Ἐλ. Βενιζέλου, πρὸ τοῦ Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ΟΤΕ διάνοιξιν χάνδακος πρὸς τοποθέτησιν ὑπογείων τηλεφωνικῶν καλωδίων. Ἐσχεδιάσθη (Σχέδ. 4), ἐφωτογραφήθη (Πίν. 289 γ) καὶ ἐκαλύφθη ὑπὸ παχέος στρώματος ἄμμου καὶ πισσοπάνου πρὸς προστασίαν του ἀπὸ τῆς ἐκ σιμέντου ὑποδομῆς τῶν σωληνώσεων τῶν καλωδίων. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἐπεσημάνθησαν καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς μνημειακῆς πλακοστρώσεως καταφανεῖς αἱ ἐκ τῆς μακροχρονίου

1. Περὶ τῆς σπάνιος τοῦ τύπου βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 408, ὑποσ. 1. Τὰ ἐν τῇ ἐκθέσει δημοσιευόμενα σχέδια ὀφείλονται εἰς τὸν σχεδιαστὴν κ. Ἀργύριον Κούντουραν, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν.

χρήσεως αὐλακώσεις ἐκ τῶν τροχῶν καὶ ὑπ' αὐτὴν κατὰ τὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ κτιστὸς ὑπόνομος. Πλάτος τῆς ὁδοῦ τὸ γνωστὸν τῶν 4.04 μ. μετὰ τῶν, πλ. 0,22 - 0,32 καὶ ὕψ. 0,20 μ., κρασπέδων ἑκατέρωθεν.

3. Μωσαϊκὸν ρωμαϊκῶν χρόνων

Ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἥρας ἀριθ. 5 οἰκοπέδῳ τοῦ ἐργολάβου κ. Ἠλ. Λιάκου ἀπεκαλύφθησαν εἰς βάθος ὑπὲρ τὰ 2.50 μ. ὑπολείμματα πολυχρώμου μωσαϊκοῦ μετὰ γεωμετρικῶν σχημάτων, μᾶλλον τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐζητήθη πίστωσις διὰ τὴν ἀνασκαφήν του.

4. Κτηριακὸν συγκρότημα ρωμαϊκῶν χρόνων

Ἐντὸς τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πίνδου ἀριθ. 12 οἰκοπέδου τοῦ κ. Δημ. Μίσια, ἦλθεν εἰς φῶς κατὰ γενομένας ἐκσκαφικὰς ἐργασίας μαρμαροθέτημα καλῆς κατασκευῆς (Πίν. 290 β). Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ μήκ. 3 καὶ πλ. 2 μ. ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ μαρμαροθετήματος, εὑρέθη καὶ τὸ κατώτατον μέρος ὀρθογωνίου κατασκευάσματος (δεξαμενῆς;), μήκ. 6 καὶ πλ. 1.70 μ., ἐπικεχρισμένου δι' ἀμμοκονίας. Πιθανῶς εὑρισκόμεθα πρὸ κτηριακοῦ συγκροτήματος ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐζητήθη ἡ ἀνασκαφὴ πρὸς πλήρη ἀποκάλυψίν του.

Ἐν τῷ γειτονικῷ οἰκοπέδῳ (ὁδὸς Πίνδου ἀριθ. 14) ἦλθεν εἰς φῶς τμῆμα πολυχρώμου ψηφιδωτοῦ μετὰ παραστάσεως συνεχοῦς πλοχμοῦ καὶ στρογγύλων δίσκων, ἑκάστου διαιρουμένου διὰ τεμνομένων διαμέτρων εἰς ὀκτὼ ἴσα μέρη.

5. Ἀρχαιότητες ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Μιχ. Γεωργιάδου (Κεντρικῆς ἀριθ. 113)

Κατὰ τὰς διὰ μηχανικῶν μέσων ἐκσκαφὰς

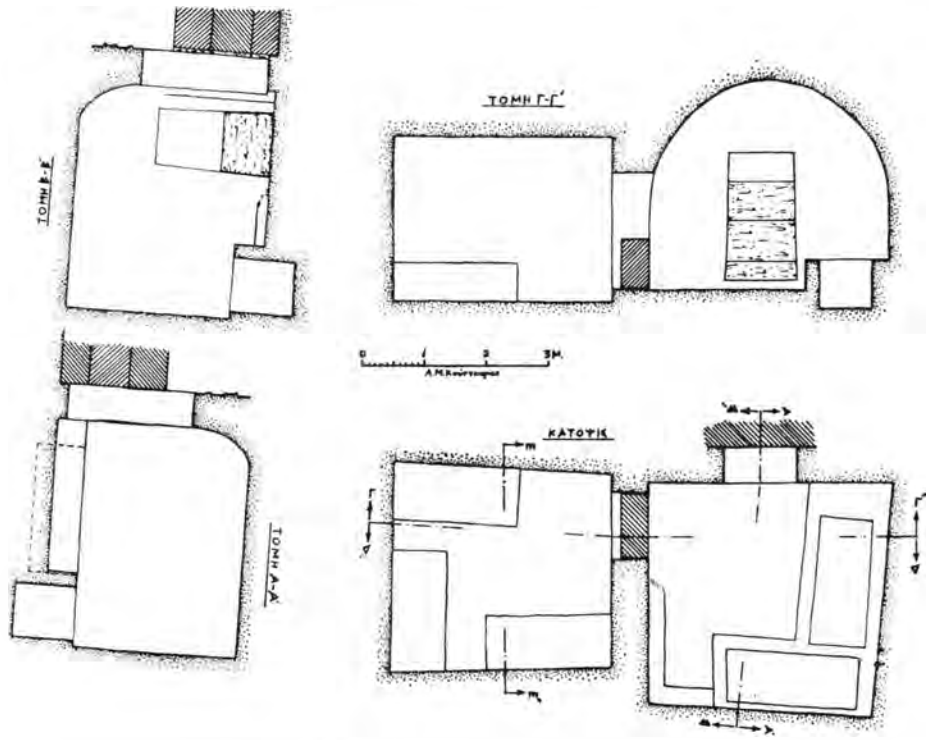

Σχέδ. 1. Καλλιθέα Βεροίας. Ὑπόγειος θαλαμωτὸς τάφος. Κάτοψις καὶ τομαί

πρὸς οἰκοδόμησιν ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Μιχ. Γεωργιάδου, ἦλθον εἰς φῶς ὑπολείμματα τοίχου ἐκ πωρίνων γωνιολίθων, τεμάχιον σπονδύλου μετὰ ραβδώσεων καὶ τμῆμα μαρμαρίνης στήλης, φερούσης εἰς τὸ ἄνω μέρος κυμάτιον καὶ ὑπὸ τοῦτο τὴν ἐπιγραφήν (Πίν. 290 α):

Η ΠΟΛΙΣ ΗΡΑΚΛΕΙ
ΚΥΝΑΓΙΔΑΙ ΕΠΙΣ[ΤΑΤΗΙ]

Σωζ. μῆκ. ἐπιγραφῆς 0,52, ὕψ. 0,21, πάχ. 0,23 μ.

6. Κιβωτιόσχημοι τάφοι εἰς διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως Βεροίας

α) Ἐν τῷ παρὰ τὴν πλατεῖαν Ὡρολογίου οἰκοπέδῳ Εὐαγγ. Θεοδωρίδου ἀπεκαλύφθη κι-

βωτιόσχημος τάφος, ἐσωτ. μήκ. 2.05, πλ. 0,98 καὶ βάθ. 1.14 μ. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ τριῶν πλακῶν, ὧν ἡ πρὸς Δ. ἔφερε δύο σιδηροῦς κρίκους πρὸς διευκόλυνσιν τῆς μετακινήσεώς της. Οὐδὲν εὑρέθη ἐντὸς τοῦ τάφου.

β) Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ νεωστὶ παρὰ τὴν πλατεῖαν Ὡρολογίου ἀνεγερθέντος Γυμνασίου Ἀρρένων ἦλθεν εἰς φῶς κιβωτιόσχημος τάφος, δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι (Σχέδ. 5). Ὁ μεγαλύτερος, μήκ. 2.38, πλ. 0,95 καὶ βάθ. 0,80 μ., ἐκαλύπτετο ὑπὸ παχείας πλακός, εὑρεθείσης τεθραυσμένης εἰς δύο. Τὰ χείλη τῶν πλακῶν τῶν μακρῶν πλευρῶν ἔφερον καθ' ὅλον τὸ μῆκός των ὑποδοχὴν διὰ τὴν καλυτέραν τοποθέτησιν τῆς καλυπτηρίου πλακός. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν δύο σκελετοί. Ἡ ἀπουσία πλα-

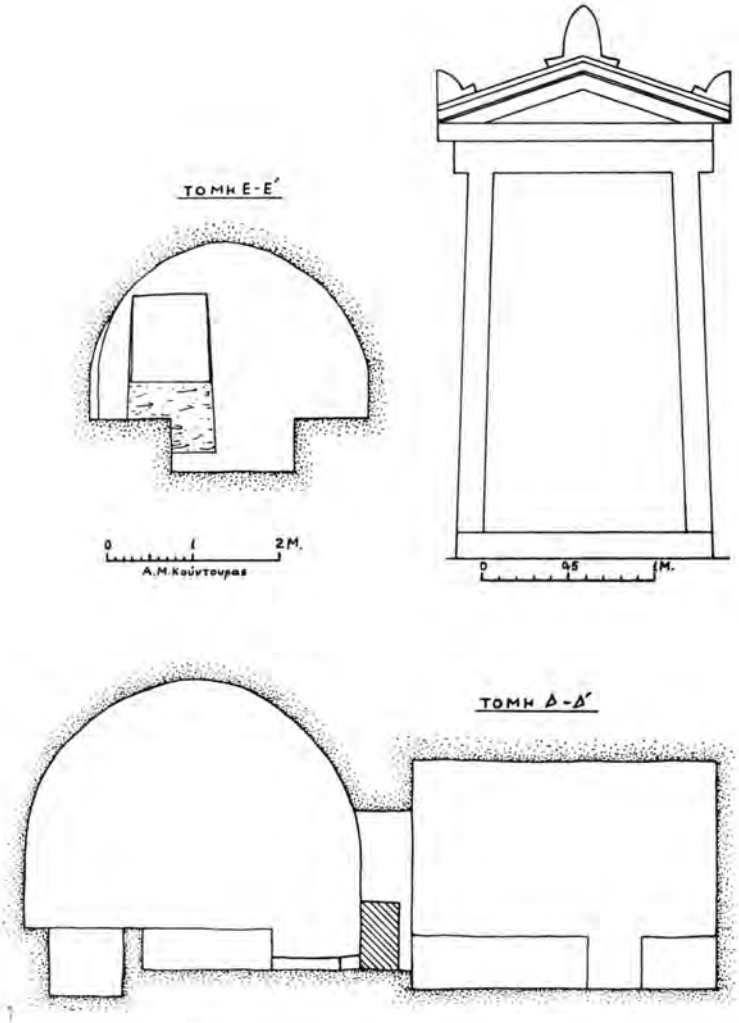

Σχέδ. 2. Καλλιθέα Βεροίας. Τομαὶ ὑπογείου θαλαμωτοῦ τάφου καὶ ὄψις θύρας αὐτοῦ

ἐσωτ. μήκ. 1.95, πλ. 0,80 καὶ βάθ. 0,78 μ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν εὑρέθησαν ἐκτάδην δύο σκελετοὶ ἀκτέριστοι.

γ - δ) Περὶ τὰ 50 μ. πρὸς Ν. τοῦ γηπέδου καλαθοσφαιρίσεως τῆς πόλεως, ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη, ἀνεσκάφησαν κῶν εἰς τὰς στενὰς πλευράς, ἡ τεθραυσμένη καλυπτήριος πλάξ, τῆς ὁποίας τὸ μικρότερον τεμάχιον ἡδράζετο κατὰ τὸ ἄκρον του ἐπὶ τοῦ μεγαλυτέρου, καὶ πιθανῶς ἡ παντελὴς ἔλλειψις κτερισμάτων μαρτυροῦσι περὶ τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν συλήσεως τοῦ τάφου. Ὁ μικρότερος

τάφος εἶχεν ἐπίσης συληθῆ κατὰ τὸ παρελθόν, δι' ὃ μόνον τὰς τρεῖς καθέτους πλευράς του διέσωζε καὶ οὐδὲν περιεῖχε.

Ἐργοχώριον

Ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Γεωργ. Ναλμπαντίδου ἐπεσημάνθη τεμάχιον ἐκ μαρμάρου (διαστ. 1.48 × 0,62 × 0,15 μ.), ἀνῆκον πιθανῶς εἰς μνημειῶδες ἀκαθορίστου ἐποχῆς, φέρων ἀκτέριστον σκελετὸν ἐν καλῇ καταστάσει.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Πλὴν τῶν ἐκ διαφόρων σημείων τῆς πόλεως **Βεροίας,** τῇ ὑποδείξει καὶ βοηθείᾳ τοῦ Νομάρχου Ἡμαθίας κ. Ἀνδρέου Κανελλοπούλου [2] περισυλλεγέντων ποικίλων ἀρχαίων (μαρμαρί-

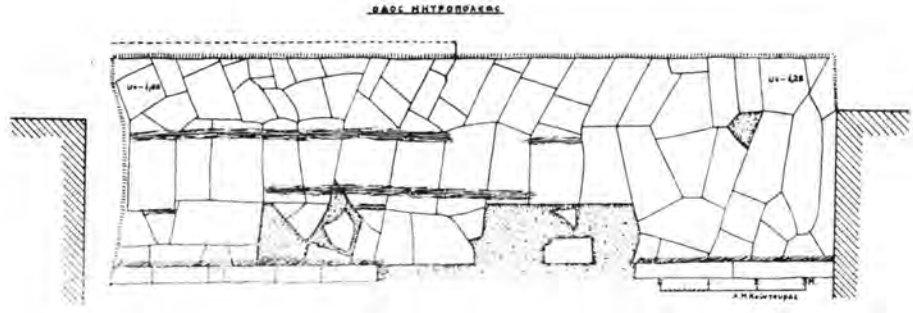

Σχέδ. 3. Βέροια. Οἰκόπ. κληρ. Ἀντ. Βεροιώτου. Τμῆμα ρωμαϊκῆς ὁδοῦ

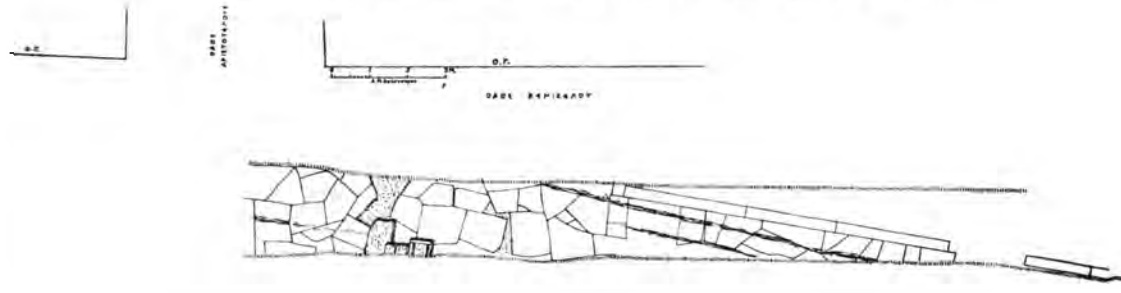

Σχέδ. 4. Βέροια. Ὁδὸς Ἐ. Βενιζέλου. Τμῆμα ρωμαϊκῆς ὁδοῦ (πρβλ. Σχέδ. 3)

οἰκοδόμημα. Περὶ τὰ 50 μ. δυτικώτερον ἀνεφάνησαν ἴχνη κυκλοτεροῦς κτηρίου. Τὸ οἰκόπεδον χρῄζει ἀνασκαφῆς.

Βεργίνα

Πρὸς ΒΑ. τοῦ χωρίου Βεργίνα, ἐντὸς τῆς κοίτης παραρρέοντος χειμάρρου καὶ εἰς σημεῖον εὑρισκόμενον περὶ τὰ 600 μ. πρὸς Β. τῆς ἐπαρχιακῆς ὁδοῦ Βεροίας - Βεργίνας, κατὰ τὴν κατολίσθησιν χωμάτων τῆς δεξιᾶς ὄχθης, ἀπεκαλύφθησαν ὑπολείμματα ἀρχαίου κτηρίου μνημειώδους κατασκευῆς (Πίν. 290 γ).

Σφηκιὰ

Περὶ τὰ 3 χλμ. πρὸς Ν. τοῦ χωρίου καὶ παρὰ τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Δημητρίου μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς ἀνέσυρε μαρμαρίνην πλάκα μετὰ δύο σιδηρῶν κρίκων, οἵτινες ἐχρησίμευον ὡς λαβαί. Ὑπὸ τὴν πλάκα ἀπεκαλύφθη τάφος νων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν κατὰ τὸ πλεῖστον, βωμῶν, κορμοῦ Ἀφροδίτης [3] κλπ.), εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας εἰσήχθησαν καὶ ἕτερα ἀντικεί-

2. Ποικιλόμορφος ὑπῆρξεν ἡ ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ συμπαράστασις τοῦ κ. Νομάρχου εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας. Οὕτω, πλὴν τῆς διαθέσεως αὐτοκινήτου καὶ ἐργατῶν διὰ τὴν περισυλλογὴν τῶν ἀρχαίων, τῇ μεσολαβήσει του ἐτέθησαν εἰς τὴν διάθεσίν μας στρατιῶται καὶ αὐτοκίνητα διὰ τὴν διεξαγωγὴν ἀνασκαφῶν ἐν θέσει Βοσκίνα Παλατιτσίων (ΑΑΑ Ι (1968), σ. 246-247), ἐργάται διὰ τὴν ἀνασκαφὴν δύο κιβωτιοσχήμων τάφων (βλ. ἀνωτ. σ. 346) καὶ ἑνὸς λαξευτοῦ μετὰ πλευρικοῦ δωματίου (βλ. ἀνωτ. σ. 345), δοκιμαστικῶς μηχανικὰ μέσα διὰ τὴν μετακίνησιν βαρέων μαρμάρων ἐν τῷ κήπῳ τοῦ Μουσείου κ.ἄ. Διὰ τῆς ἠθικῆς συμπαραστάσεώς του καὶ διαθέσεως μηχανικῶν διὰ τὴν σύνταξιν μελετῶν στεγανοποιήσεως τῶν μακεδονικῶν τάφων τῆς περιοχῆς, ὡς καὶ τῆς ἐκδόσεως τῇ εἰσηγήσει ἡμῶν διαταγῶν πρὸς Ὑπηρεσίας καὶ Ὀργανισμοὺς περὶ προστασίας τῶν ἀρχαίων. Παρίστατο, ἀκόμη, εἰς ἀνασκαφάς, ἐπισκεπτόμενος τακτικῶς ἀρχαιολογικοὺς χώρους, ἐπιθεωρῶν καὶ τὰ ἑκάστοτε ἀναφαινόμενα ἀρχαῖα.

3. Περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου εὑρήματος θὰ ἀκολουθήσῃ δημοσίευσις εἰς ΑΑΑ.

μενα, παραδοθέντα ὑπὸ ἰδιωτῶν. Οὕτω ἐκ **Βεροίας** προερχόμενα κατεγράφησαν : α) Κεφαλὴ γυναικὸς ἐκ μαρμάρου, ἔχουσα τεθραυσμένην τὴν ρῖνα. Ὕψ. σωζ. 0,205 μ. (Πίν. 291 α - β). β) Τμῆμα δεξιοῦ σκέλους μαρμαρίνου ἀγαλματίου, σῶζον τὴν κνήμην, τὸ γόνυ καὶ μέρος τοῦ μηροῦ (Πίν. 291 δ). Ἐκ τοῦ χωρίου **Πατρὶς** Βεροίας προέρχεται : γ) Τὸ ἐν τῷ Πίν. 291 γ ἀνάγλυφον ἀετοῦ, ἐλλιποῦς τὴν κεφαλήν (ὕψ. σωζ. 0,21 μ.). Ἐκ **Μακροχωρίου** Βεροίας : δ) Ἡ ἐν Πίν. 292 δ ἐπιτύμβιος ἐκ μαρμάρου στήλη μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς :

ΠΕΚΟΥ/ΛΙΑΡΙΣ/ΠΥΑ

Ὕψ. σωζ. 0,38, πλ. 0,34 μ. ε) Σπόνδυλοι κιονίσκου μετὰ ραβδώσεων. Ἐκ τῆς περιοχῆς **Φράγματος Ἀλιάκμονος** μετεφέρθη : ς΄) Ἡ ἐν Πίν.

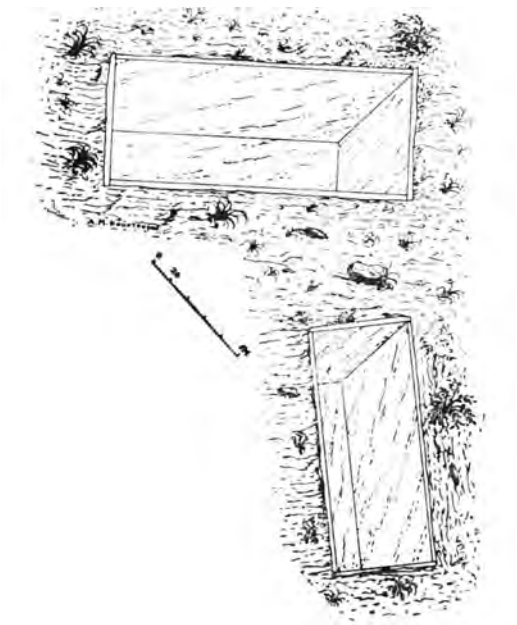

Σχέδ. 5. Βέροια. Κιβωτιόσχημοι τάφοι ἀποκαλυφθέντες εἰς οἰκόπ. Καραντουμάνη

292 γ εἰκονιζομένη μαρμαρίνη ἀκροκέραμος. Ἐν **Βεργίνᾳ** εὑρέθησαν : ζ) Ἐπιτύμβιος ἐκ μαρμάρου στήλη δύο ἱσταμένων καὶ δεξιουμένων ἀλλήλας μορφῶν (ὕψ. 0,42 μ.). η) Τεθραυσμένον εἰς δύο τὸ ἐν Πίν. 292 α σιδηροῦν ξίφος. θ) Χαλκαῖ ὀκτώσχημοι πόρπαι, ψέλια καὶ λοιπὰ χαλκᾶ κοσμήματα (Πίν. 292 β). ι) Χαλκᾶ τινα ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων νομίσματα.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Κοζάνη

Παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, ἐν θέσει « Τρίδενδρον »[4], κατὰ τὰς διὰ μηχανικῶν ἐκσκαφέων ἐργασίας ἰσοπεδώσεως τοῦ προαυλίου τοῦ ὑπὸ ἀνέγερσιν ἐκκλησιαστικοῦ οἰκοτροφείου, ἀπεκαλύφθη κιβωτιόσχημος τάφος ρωμαϊκῶν χρόνων. Οὗτος, ἐσωτ. μήκ. 2.40, πλ. 1.05 καὶ ὕψ. 0,90 μ., εἶναι ἐκτισμένος διὰ πλακῶν, πάχ. 0,16 - 0,20 μ., ὧν αἱ καλυπτήριοι ἐδράζονται ἐπὶ τῶν καθέτων τῇ μεσολαβήσει τοιχίου ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος (Πίν. 293 ε). Ὁ πυθμὴν καλύπτεται δι' ὀπτοπλίνθων, μήκ. 0,92, πλ. 0,42 καὶ πάχ. 0,06 μ. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν δύο χαλκαῖ οἰνοχόαι, ὕψ. 0,19 καὶ 0,21 μ. ἀντιστοίχως (Πίν. 293 α - β), χαλκῆ κυλινδρικὴ πυξίς, ὕψ. 0,065 μ., ὁ ἐν τῷ Πίν. 293 γ εἰκονιζόμενος πήλινος ἀμφορεύς, ὕψ. 0,48 μ., ἕτερος πήλινος ἀμφορεύς, θραυσθεὶς κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως μετακίνησιν μιᾶς τῶν καθέτων πλακῶν, δύο ὑάλινα ἀγγεῖα, ὁμοίως θραυσθέντα, δακρυδόχος, ἀνοικτὸν ἀγγεῖον μετὰ δακτυλιοειδοῦς βάσεως καὶ σιδηροῦν ἀντικείμενον ἐν εἴδει σμίλης. Ἅπαντα μετεφέρθησαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Κοζάνης.

Αἰανὴ

Εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Αἰανῆς εἰσήχθησαν παραδοθέντα ὑπὸ ἰδιωτῶν τὰ κάτωθι ἀρχαῖα : Ἐκ **Κτενίου** καὶ ἐκ προϊστορικῶν τάφων προερχόμενα: α) Δύο προϊστορικὰ ἀγγεῖα, ὧν τὸ ἕτερον ἐν Πίν. 294 α, β) Δύο χαλκαῖ ὀκτώσχημοι πόρπαι, γ) Χαλκῆ πόρπη ἑτέρου τύπου, ἐλλιπὴς τὴν βελόνην (Πίν. 294 β), δ) Χαλκῆ περόνη. Ἐξ **Αἰανῆς** προερχόμενα : ε) Τὰ προϊστορικὰ ἀγγεῖα τοῦ Πίν. 293 δ, ς΄) Ἀγγεῖον ρωμαϊκῶν χρόνων μετ' ἐρυθρωποῦ γανώματος, ζ) Ἡ ἐν Πίν. 294 ε ἐλλιπὴς τὸ ἄνω μέρος ἐπιτύμβιος ἐκ μαρμάρου στήλη μετὰ παραστάσεως δύο κατ' ἐνώπιον ἱσταμένων μορφῶν (σωζ. ὕψ. 0,60, πλ. 0,43, πάχ. 0,12 μ.). Ἐκ τῆς ἔξω τοῦ χωρίου Αἰανὴ περιοχῆς **Πολεμίστρα:** η) Προϊστορικὸν ἀγγεῖον ἐλλιπὲς τὰς λαβάς (Πίν. 294 δ). Ἐκ τῆς περιοχῆς **Κάστρον Μεγάλης Ράχης:** θ) Ἡ χαλκῆ πόρπη τοῦ Πίν. 294 γ καὶ ι) Τμῆμα χείλους πηλίνου ἀγγείου μετὰ πλαστικῆς κεφαλῆς. Ἐκ τῆς θέσεως **Παλαιοχώρα** κοινότητος Ρυμνίου προερχόμενα : ια) Τὰ ἀγγεῖα τῶν Πιν. 294 ς΄, ζ.

Καισάρεια

Ὁ ἐφημέριος τῆς κώμης Καισάρεια πατὴρ

4. Ἐν τῇ αὐτῇ θέσει εὑρέθησαν πρὸ ἐτῶν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι ρωμαϊκῶν χρόνων, περιέχοντες πήλινα ἀγγεῖα καὶ ἀγνῦθας. ΑΕ 1936, Χρονικά, σ. 12, εἰκ. 18.

Κωνστ. Μάστορας καὶ ὁ ἔκτακτος Ἐπιμελητὴς τῶν Ἀρχαιοτήτων δημοδιδάσκαλος κ. Θεόδ. Μουρούζης προέβησαν, κατόπιν συστάσεων τῆς Ἐφορείας, εἰς τὴν περισυλλογὴν τῶν ἐν τῇ περιοχῇ τῇδε κακεῖσε κειμένων ἀρχαίων καὶ εἰς τὴν προσωρινὴν στέγασίν των ἐν χώρῳ παραχωρηθέντι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Αἱ περισυλλεγεῖσαι ἀρχαιότητες ἀνήκουσι κυρίως εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν καὶ κατὰ δεύτερον λόγον εἰς τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους. Οὕτω :

1) Ἡ ἐν Πίν. 295 α μικρὰ μαρμαρίνη σαρκοφάγος (μήκ. ἐξωτ. 0,75, πλ. 0,57, ὕψ. 0,39 μ.) εὑρέθη πρὸς ΝΔ. τοῦ χωρίου **Κάτω Κώμη,** παρὰ τὴν θέσιν « Πηγαδίτσια ». Ἐφ' ἑκάστης τῶν στενῶν πλευρῶν της καὶ ἐπὶ τῆς ἑτέρας τῶν μακρῶν φέρει ἐξωτερικῶς ἀνάγλυφον πλοχμὸν φύλλων δάφνης καὶ ὀκτώφυλλον ρόδακα.

2) Τὸ ἐν Πίν. 295 β εἰκονιζόμενον ἀπότμημα ἀναγλύφου (ὕψ. 0,23 μ.) προέρχεται ἐκ τῆς περιοχῆς **Παλαιοκάστρου** καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφήν :

ΦΙ ΛΩΤΕ
ΡΑ ΑΡΡΙΔΑΙ
ΟΥ ΕΡΜΗ Α
ΓΟΡΑΙΩ ΕΥ
...
ΧΗΝ

3) Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς προέρχεται καὶ ἡ ἐν Πίν. 295 ε μαρμαρίνη πλίνθος ἀγάλματος (μήκ. 0,83, πλ. 0,58, πάχ. 0,15 μ.), ἥτις εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν της φέρει δύο ἐκβαθύνσεις διὰ τὴν καλυτέραν προσαρμογὴν τῶν πελμάτων τοῦ ἀνδριάντος. Εἰς τὸ πρόσθιον μέρος ἡ πλίνθος φέρει τὴν ἐπιγραφήν :

IAIENIE VIC[T]ORIOSISSIMI

4) Παρὰ τὴν ὡς ἄνω πλίνθον εὑρέθη μαρμαρίνη πλάξ, μήκ. 0,56, πλ. 0,30 καὶ πάχ. 0,12 μ., φέρουσα ἀνάγλυφον παράστασιν ἱππέως καὶ τετράστιχον ἐπιγραφήν, χρονολογουμένην εἰς τὸν 2ον μ.Χ. αἰ.

5 - 8) Πλὴν τῶν ἀνωτέρω παρεδόθησαν ὑπὸ τῶν κατοίκων αἱ ἑξῆς ἀρχαιότητες : α) Θραῦσμα ἀναγλύφου, παριστῶν τὸν Δία μετὰ σκήπτρου καὶ ἀετοῦ. β) Κεφαλὴ μαρμαρίνου ἀγαλματιδίου. γ) Λίθινον ἰγδίον. δ) Τμῆμα μεγάλου μαρμαρίνου ἀντικειμένου (κέρνου ;), φέρον ἐπιμελεστάτην λείανσιν (Πίν. 295 γ).

Ἐκ διαφόρων σημείων τῆς περιοχῆς περισυνελέγησαν βάθρα κιόνων, στρεπτοὶ κιονίσκοι, μονόλιθοι κίονες ἀκέραιοι ἢ ἐν τεμαχίοις, τεμάχια πολυχρώμων μωσαϊκῶν μετὰ γεωμετρικῆς διακοσμήσεως.

Πρὸ τῆς Ν. εἰσόδου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Τιμίου Προδρόμου εἴδομεν ἐντετειχισμένους ἀμφικιονίσκους τῶν παραθύρων καὶ ἄνωθεν τοῦ Ἱεροῦ τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας μαρμάρινον ἀγαλματίδιον.

Κάτω Κώμη

Ἐν τῇ θέσει Φτελιὰ καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος Γεωργίου Τζίκα εὑρέθη μέγας πίθος (ὕψ. 1.85, μεγ. διαμ. 1.20 μ.), ὁ ὁποῖος μετεφέρθη εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Κοζάνης.

Ἄνω Κώμη

Εἰς τὴν αὐτὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν εἰσήχθησαν καὶ τὰ ἑξῆς, προερχόμενα ἐξ Ἄνω Κώμης : α) Τὸ ἐν Πίν. 295 δ χαλκοῦν ἀγαλματίδιον γυμνοῦ παιδός, ἔχοντος τὴν δεξιὰν καθειμένην καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἀντικείμενόν τι ἀκαθόριστον, πιθανῶς Cornucopiam. Ἡ μορφὴ πατεῖ ἐπὶ στρογγύλης βάσεως καὶ φέρει πῖλον. Ὕψ. συνολ. 0,049 μ. β) Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον μετὰ παραστάσεως ζεύγους ὠτων (σωζ. ὕψ. 0,142, πλ. 0,135, πάχ. 0,03 μ.) καὶ γ) Ἀπότμημα ἐνεπιγράφου μαρμαρίνης πλακός, διατηρούσης εἰς τρεῖς στίχους τὰ ἑξῆς γράμματα :

ΕΣΚ
ΔΗΜ
ΕΝΑΙ\Ƚ

Ὕψ. σωζ. 0,15, πλ. σωζ. 0,10, πάχ. 0,035 μ.

Τετράλοφος

Ἐντὸς τοῦ παρὰ τὸ σημερινὸν νεκροταφεῖον τοῦ χωρίου κειμένου ἀγροῦ τοῦ Χρ. Νασούλη εὑρέθησαν τὰ ἐν Πίν. 296 α - β ἀποτμήματα ἐπιτυμβίων στηλῶν (ὕψ. : α) 0,44 μ., β) 0,40 μ., πλ. : α) 0,37 μ., β) 0,38 μ.), παριστῶντα ἀνὰ μίαν ἀνδρικήν, ἐλλιπῆ τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ κάτω ἄκρα, ἱματιοφόρον μορφήν, φέρουσαν τὴν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατοῦσαν εἰλητόν. Ταῦτα παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ εὑρόντος εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Κοζάνης, ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀποτμήματος τρίτης στήλης, μικροτέρων διαστάσεων, παριστώσης ἀνδρικὴν μορφήν, κρατοῦσαν κιθάραν. Ἡ τελευταία αὕτη στήλη εὑρίσκετο ἐντετειχισμένη εἰς τὸν ὀρνιθῶνα τῆς οἰκίας τοῦ παραδόντος καὶ προέρχεται πιθανῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ, ὡς αἱ δύο προηγούμεναι, ἀγροῦ.

Χορηγὸς

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Χορηγοῦ - Ἀσπρούλας καὶ ἐν θέσει Καλογρηὲς ἀπεκαλύφθη τὸ ἐν τῷ Πίν.

296 γ κιονόκρανον ἐκ μαρμαροειδοῦς λίθου, μεταγενεστέρων χρόνων. Μῆκ. 0,64 μ. Κατὰ πληροφορίας τοῦ δημοδιδασκάλου κ. Στ. Χαραλαμπίδου ὁμοῦ μετὰ τοῦ κιονοκράνου ἀνεφάνησαν καὶ θεμελειώσεις ἀρχαίου κτηρίου. Ἡ θέσις χρήζει ἀνασκαφῆς.

Νεράϊδα

Περὶ τὰ 2 χλμ. πρὸς Α. τοῦ παρὰ τὴν Γέφυραν τοῦ Ἁλιάκμονος κειμένου χωρίου Νεράϊδα καὶ πρὸς Ν. τοῦ ὑψηλοῦ λόφου Πατσούρα, ἐπὶ χθαμαλοῦ βραχώδους λοφίσκου ἐπεσημάναμεν ἀρκετοὺς κιβωτιοσχήμους τάφους ἐκ πλακῶν ἀκανονίστων. Οἱ πλεῖστοι, φαίνεται, ὅτι εἶχον ἀνοιγῆ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων καὶ τοῦτο διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐστεροῦντο καλυπτηρίου πλακός, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατὰ τὸ ἥμισυ εὑρέθησαν κενοὶ χώματος.

Ἀνεσκάψαμεν τέσσαρας ἐν ὅλῳ τάφους. Ἕνα παιδικόν, ἐσωτ. μήκ. 0,69, πλ. 0,37 καὶ βάθ. 0,50 μ., καὶ τρεῖς κανονικούς, μήκ. ± 1.80 μ. Ἡ παντελὴς ἔλλειψις κτερισμάτων καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν χρονολόγησιν τῶν τάφων.

Κατὰ πληροφορίας τοῦ κ. προέδρου τῆς κοινότητος: α) κατὰ καιροὺς ἐντὸς τοῦ χωρίου Νεράϊδα ἀνεφάνησαν τάφοι μετὰ ἀγγείων, ἅτινα ἐξηφάνισαν οἱ χωρικοί, β) ἐπὶ λοφίσκου γειτονικοῦ πρὸς τὸν ὑφ' ἡμῶν ἐρευνηθέντα διατηροῦνται θεμελιώσεις κτηρίων (ἐξ ὀστράκων, τὰ ὁποῖα μοὶ ἐπεδείχθησαν, πρόκειται μᾶλλον περὶ ἀρχαιοτήτων ρωμαϊκῶν χρόνων), γ) ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ λόφου Πατσούρα καὶ εἰς ἀπόστασιν δύο ὡρῶν πεζῇ, ὑπάρχει σπήλαιον μὲ σταλακτίτας καὶ τοιχογραφίας (;).

Λικνάδες Βοΐου

Εἰς τὴν ἐν τῷ Δημοτικῷ Σχολείῳ Λικνάδων ὑπάρχουσαν ὑποτυπώδη ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν εἰσήχθησαν διάφορα ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων, δύο λίθινα ἐργαλεῖα προερχόμενα ἐκ τῶν θέσεων «Κοπάτσια» καὶ «Σοποτούρα» ἀντιστοίχως καὶ ἐκ τῆς τελευταίας θέσεως προερχόμενον μικρὸν ἀγγεῖον ἀγνώστου ἐποχῆς, πηλοῦ κιτρινοφαίου, εὐκόλως ἀπολεπιζομένου.

Ἐντὸς τοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ Ἁγ. Παρασκευῆς Λικνάδων ἐπεσημάνθησαν πολλαὶ παλαιαὶ φορηταὶ εἰκόνες καὶ δι' ἐγγράφου ἐγνωρίσαμεν σχετικῶς εἰς τὴν Ἐπιμελητείαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Βεροίας. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρομεν τινὰς ἐξ αὐτῶν.

1. Εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ, φέρουσα τὴν χρονολογίαν 1769. Ὕψ. 0,67, πλ. 0,51 μ.

2. Εἰκὼν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, φέρουσα τὴν χρονολογίαν 1790. Ὕψ. 0,42, πλ. 0,30 μ.

3. Εἰκὼν τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, φέρουσα τὴν χρονολογίαν 1856. Ὕψ. 0,90, πλ. 0,50 μ. Ἡ εἰκὼν αὕτη προέρχεται ἐκ τοῦ τέμπλου τῆς ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον διασώζει καὶ ἄλλας εἰκόνας τῆς αὐτῆς ἐποχῆς.

4. Εἰκὼν τριῶν ἁγίων, μετὰ τῆς χρονολογίας 1863. Ὕψ. 0,30, πλ. 0,23 μ.

5. Παλαιὰ εἰκὼν τοῦ Ἁγ. Νικάνορος, ὕψ. 0,53 καὶ πλ. 0,38 μ.

6 - 7. Δύο παλαιαὶ εἰκόνες, προερχόμεναι ἐκ τοῦ αὐτοῦ τριπτύχου καὶ εἰκονίζουσαι ἡ μία τὴν Παναγίαν Βρεφοκρατοῦσαν (ὕψ. 0,28, πλ. 0,19 μ.) καὶ ἡ ἑτέρα (ὕψ. 0,34, πλ. 0,22 μ.) ἀκαθόριστόν τι πρόσωπον.

Σισάνιον

Ἐντὸς τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ὑπάρχουν τέσσαρες μονολιθικοὶ κίονες ἐκ μαρμάρου, μήκ. ὑπὲρ τὰ 2.30 μ.

Πρὸς Ν. τοῦ ναοῦ ἀπεκαλύφθησαν ὑπολείμματα κτηρίου ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Ἡ ὕπαρξις ἀψῖδος (Πίν. 296 δ) καὶ τὸ ποιὸν τοῦ ὑλικοῦ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς τοποθετήσεως τοῦ οἰκοδομήματος εἰς μεταγενεστέρους χρόνους.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ Κ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΚΑΒΑΛΑ

1. Μουσεῖον

Συνεχίσθησαν αἱ ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ ἄνω ὀρόφου τοῦ Μουσείου (Πίν. 297 β). Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἤρχισε καὶ ἡ ἔκθεσις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἡρῴου Ἀηδονοχωρίου.

Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Παρθένου ἐξετέθησαν εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Νεαπόλεως.

Τὸ ἀποκολληθὲν ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως Ἀμφιπόλεως [1] ἔμβλημα ψηφιδωτοῦ δαπέδου μετὰ παραστάσεως τῆς Εὐρώπης ἐξετέθη πρὸ τῆς αἰθούσης Ἀμφιπόλεως (Πίν. 297 α).

Ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Κ. Ἠλιάκη ἐξεπονήθησαν σχέδια ζωγραφικῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ μακεδονικοῦ τάφου 1 τῆς Ἀμφιπόλεως [2] καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Θράκης [3] καὶ ἀναπτύξεις παραστάσεων κοσμημάτων Ἀμφιπόλεως.

Εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου συνεχίσθη ἡ ταξινόμησις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ.

2. Μεσαιωνικὸν τεῖχος

Ἐγένετο στερέωσις τοῦ τμήματος τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους τοῦ διερχομένου διὰ τῆς αὐλῆς τοῦ Οἰκονομικοῦ Γυμνασίου, ἤτοι νέα ἁρμολόγησις τῶν λίθων διὰ κονιάματος, κατασκευὴ τριῶν ἀντηρίδων εἰς ἐπικινδύνως ἐτοιμόρροπον τμῆμα καὶ ἐνίσχυσις τῶν θεμελίων ἀλλαχοῦ διὰ σκυροδέματος.

Τμῆμα τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἀποκεκομμένον τοῦ συγκροτήματος τῶν τειχῶν [4] διήρχετο διὰ τῆς ὁδοῦ Ε. Βενιζέλου καὶ παρεκώλυε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νέου ρυμοτομικοῦ σχεδίου τῆς πόλεως, κατηδαφίσθη (Πίν. 298 α).

3. Μαυσωλεῖον μητρὸς Μωχάμετ Ἄλυ

Ὑπὸ τοῦ Δήμου Καβάλας κατηδαφίσθη τὸ λεγόμενον Μαυσωλεῖον τῆς μητρὸς τοῦ Μωχάμετ Ἄλυ, εὑρισκόμενον ἐν τῇ πλατείᾳ Ὁμονοίας (Πίν. 298 γ). Ἡ νεο-μπαρὸκ σαρκοφάγος τοῦ μνημείου μετεφέρθη εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας τοῦ Μωχάμετ Ἄλυ (Πίν. 298 β).

1. Τὸ Ἔργον 1964, σ. 45, εἰκ. 49.
2. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 217-218.
3. Γ. Μπακαλάκη, Προανασκαφικὲς ἔρευνες στὴ Θράκη, πίν. 11α.
4. ΑΕ 1936, σ. 2, εἰκ. 2.

ΦΙΛΙΠΠΟΙ

1. Μουσεῖον

Συνεχίσθησαν αἱ ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸ Μουσεῖον Φιλίππων. Νομίσματα καὶ μικροαντικείμενα ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐξετέθησαν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ ἄνω ὀρόφου.

Κυρίως, ὅμως, ἀπησχολήθημεν μὲ τὴν συμπλήρωσιν καὶ συγκόλλησιν τῶν προερχομένων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν 1961 καὶ 1967 [5] ἀγγείων τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ Ντικιλὶ Τάς, ὡς καὶ τὴν ἔκθεσίν των εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ Μουσείου.

Ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Κ. Ἠλιάκη ἐξεπονήθησαν ζωγραφικαὶ ἀναπαραστάσεις τῆς προσόψεως τοῦ δυτικοῦ ναοῦ τοῦ Forum, τοῦ ἀετώματος τοῦ αὐτοῦ ναοῦ, ὡς καὶ γενικὸν τοπογραφικὸν διάγραμμα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῶν Φιλίππων.

2. Ρωμαϊκὴ Ἀγορὰ

Συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος αἱ ἐργασίαι ἐπανατοποθετήσεως τῆς πλακοστρώσεως τῆς ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, τῆς ὁποίας μέγα μέρος τοῦ νοτίου τμήματος ἐπανετοποθετήθη εἰς τὸ ἀρχικὸν ἐπίπεδον (Πίν. 299 δ).

Κατὰ τὴν μετακίνησιν τῶν πλακῶν διεπιστώθησαν εἰς τὸ ὄρυγμα τοῦ κέντρου τῆς Ἀγορᾶς κάτωθι τῆς πλακοστρώσεως, λείψανα ἀρχαιοτέρων κτηρίων. Μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε τοίχους δύο κτηρίων εὐτελοῦς κατασκευῆς (Πίν. 299 ε). Τοῦ νοτίου κτηρίου ἀπεκαλύφθησαν ἐν μέρει δύο δωμάτια. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν δωμάτιον εὑρέθησαν κατὰ χώραν ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς καὶ μυλόλιθος. Ἐκ τοῦ βορείου κτηρίου ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης δύο δωμάτια, ὅπου διεπιστώθησαν ἄφθονα ἴχνη καύσεως (ἰδίᾳ εἰς τὸ ἀνατολικόν). Ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα ἐρυθρόμορφα, μελαμβαφῆ, «δυτικῆς κλιτύος» καὶ μεγαρικῶν σκύφων, καὶ εἰδώλια (Πίν. 299 β) χρονολογοῦν τὴν προγενεστέραν ταύτην φάσιν τῆς ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς τῶν Φιλίππων ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4ου (Πίν. 299 α) μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος [6]. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ὕπαρξις μητρῶν μεγαρικῶν σκύφων.

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς διὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τῶν κτηρίων καὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ προορισμοῦ των παρουσιάζει ἐνδιαφέρον, διότι σχετίζεται μὲ τὴν ἐπίλυσιν πολλῶν προβλημάτων σχετικῶν μὲ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν

5. BCH LXXXV (1961), σ. 912 κ.ἑ. Τὸ Ἔργον 1961, σ. 82 κ.ἑ.
6. Excavations at Olynthus V, ἐρυθρόμορφα: πίν. 119, ἀριθ. 263, 265, rouletted: πίν. 159, κυάθια: πίν. 176, πινάκια: πίν. 190.

τοπογραφίαν τῆς πόλεως τῶν κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ παρουσία ὀστράκων καὶ ἄλλων ἀρχαιοτήτων τῶν χρόνων αὐτῶν ἔχει ἐπισημανθῆ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, ἐνῷ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἱεροῦ τοῦ Κωμαίου Ἀπόλλωνος εἰς τὸν χῶρον τῆς ρωμαϊκῆς ἐμπορικῆς Ἀγορᾶς, δίδει ἔτι μεγαλυτέρας ὑποσχέσεις [7].

3. Ὀκτάγωνον

Ἐγένετο στερέωσις καὶ γενικὴ συντήρησις τῆς πλακοστρώσεως τοῦ βαπτιστηρίου τοῦ Ὀκταγώνου (Πίν. 299γ), ὅπου ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διὰ τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Σ. Πελεκανίδου συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ εἰς ὁλόκληρον τὸ συγκρότημα [8].

7. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 255. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 373.

8. Τὸ Ἔργον 1966, σ. 42 καὶ 1967, σ. 43 κ.ἑ.

ΚΡΗΝΙΔΕΣ

1. Οἰκόπεδον Α. Πασβάντη (ἀριθ. κληροτ. 1173) (Σχέδ. 1)

Κατόπιν τῆς ἀνευρέσεως τοίχων ἀρχαίου κτηρίου κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων οἰκοδομῆς, ἐγένετο ἀνασκαφή, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθη κτηριακὸν συγκρότημα, λουτρῶνος πιθανώτατα, ἐκτεινόμενον εἰς πολὺ μεγαλυτέραν τῆς ἀνασκαφείσης ἔκτασιν.

Ἡ τοιχοδομία τοῦ κτηρίου σύγκειται ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ κεράμων συνεχομένων διὰ κονιάματος (Πίν. 300β).

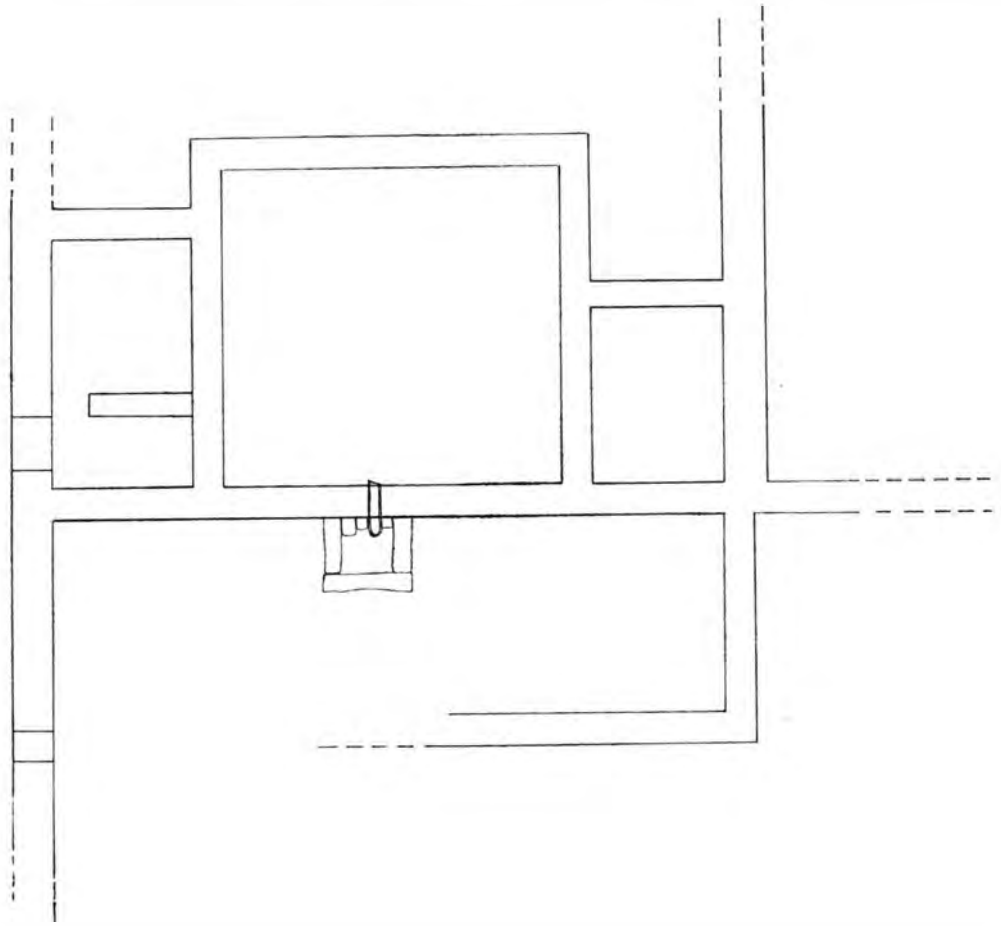

Σχέδ. 1. Κρηνῖδες. Κάτοψις ἀποκαλυφθέντος κτηριακοῦ συγκροτήματος εἰς οἰκόπ. Α. Πασβάντη

Τὸ κτήριον χρονολογεῖται εἰς τοὺς ὑστάτους ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ κατεστράφη ὑπὸ πυρκαϊᾶς. Εὑρίσκεται ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πρὸς Α. τῆς πόλεως ἐκτεινομένου νεκροταφείου ρωμαϊκῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων [9]. Πλησίον τοῦ

9. ΑΕ 1955, σ. 173, σημ. 2.

οἰκοπέδου εὑρέθη κάτω τμῆμα κορμοῦ ἀρραβδώτου κίονος, προφανῶς προερχομένου ἐκ τοῦ κτηρίου, ὡς καὶ κάτω τμῆμα ἐνεπιγράφου ἐπιτυμβίου βωμοῦ (Πίν. 300 α)[10].

2. Οἰκόπεδον Γρηγ. Μητσόγλου (ἀριθ. κληροτ. 934)

Κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων διὰ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ παρακειμένου συγκροτήματος κυλινδρομύλων, ἀπεκαλύφθη καμαρωτὸς τάφος παλαιοχριστιανικῶν χρόνων[11]. Διαστάσεις: πλ. 1.70, μῆκ. 2.10, ὕψ. 1.88 μ.

Ὁ τάφος ἦτο ἐσωτερικῶς κεκονιαμένος καὶ

Μετὰ τὴν ἀποκόλλησιν ἐνδεικτικῶν τινων τεμαχίων τοιχογραφιῶν ὁ τάφος κατηδαφίσθη. Οὐδὲν κτέρισμα ἀνευρέθη ἐντὸς αὐτοῦ.

3. Οἰκόπεδον Ἰωάννου Κακανιᾶ (ἀριθ. κληροτ. 65)

Κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων εὑρέθη πλινθόκτιστος κιβωτιόσχημος παιδικὸς τάφος κεκαλυμμένος διὰ κεράμων καὶ κονιάματος (Πίν. 301 β). Ὁ πυθμὴν τοῦ τάφου ἦτο ἐστρωμένος διὰ κεράμων, τὰ πλάγια τοιχώματα ἐσωτερικῶς κεκονιαμένα.

Κτερίσματα: Τέσσαρες ὑάλιναι δακρυδόχοι,

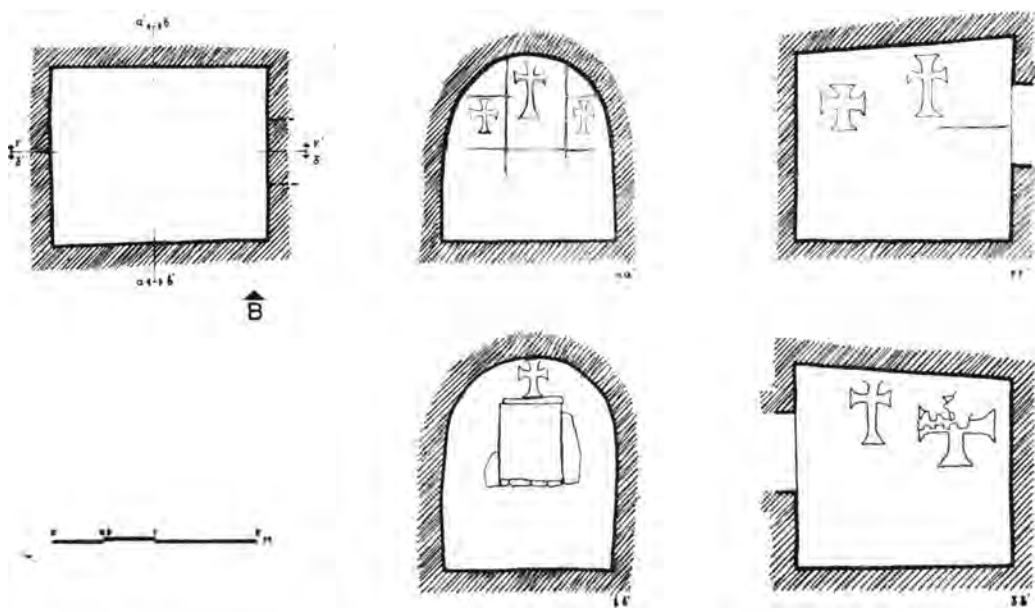

Σχέδ. 2. Κρηνῖδες. Κάτοψις καὶ τομαὶ παλαιοχριστιανικοῦ τάφου ἀποκαλυφθέντος εἰς οἰκόπ. Γρ. Μητσόγλου

ἐκοσμεῖτο διὰ γραπτῶν σταυρῶν ἐξ ἐρυθροῦ χρώματος ἐπὶ ὑποκιτρίνου ἐδάφους (Πίν. 301 α).

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν εἰς κεντρικὸς σταυρὸς πλαισιούμενος ὑπὸ δύο μικροτέρων. Εἰς τὰς πλαγίας πλευρὰς ἀνὰ δύο σταυροὶ ἀνισομεγέθεις καὶ ἀσυμμέτρως τοποθετημένοι. Ἄνωθεν τοῦ τετραγώνου ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου εἰς σταυρὸς ἐπίσης (Σχέδ. 2). Ἅπαντες περιεκλείοντο ὑπὸ ταινιῶν.

χαλκοῦν ψέλιον καὶ δύο νομίσματα ἐποχῆς Μεγ. Κωνσταντίνου.

ΥΔΡΟΜΥΛΟΙ

Οἰκόπεδον Κούτρα

Ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς τάφοι λαξευτοί, κιβωτιόσχημοι, μετὰ ὑαλίνων ἀγγείων.

Οἱ τάφοι ἀνήκουν εἰς τὸ πρὸς Δ. τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων ἐκτεινόμενον νεκροταφεῖον[12].

ΝΤΙΚΙΛΙ ΤΑΣ

Συνεχίσθη ἐφέτος ἡ ἀρξαμένη τῷ 1961 διὰ συνεργασίας τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἀνα-

10. Διαστάσεις: μεγ. ὕψ. 0,70, πλ. ἄνω 0,75, μῆκ. 1.70 μ. Ἐπιγραφή: *A [..]MIANUS MESSIANUS FRATRI BENE MER[ITUS]* Ὕψ. γραμμάτων 0,06, διάστιχα 0,03 μ.

11. Πρβλ. ἀναλόγους καμαρωτοὺς τάφους τῆς βασιλικῆς extra muros (AE 1955, σ. 155).

12. AE 1955, σ. 173, σημ. 2. Lemerle, Philippes, σ. 26.

σκαφικὴ ἔρευνα τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Ντικιλὶ Τάς[13].

1. Γαλλικὸς τομεὺς

Βλ. κατωτέρω ἔκθεσιν Γαλλικῆς Ἀρχαιολ. Σχολῆς ἐν σ. 362.

2. Ἑλληνικὸς τομεὺς

Ἡ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας διενεργηθεῖσα ἀνασκαφὴ ἐγένετο εἰς δύο περιόδους (30.6 ἕως 5.7.67 καὶ 3 ἕως 18.9.67).

Τὴν ἀνασκαφὴν διηύθυνον ὁ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Δ. Θεοχάρης καὶ μετὰ τὴν ἀποχώρησίν του ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων Αἰκατερίνη Ρωμιοπούλου. Ἔλαβον ἐπίσης μέρος ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων ΙΕ΄ Περιφερείας Χ. Κουκούλη καὶ ἡ ἀρχαιολόγος Μ. Θεοχάρη.

Ἀποτέλεσμα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης (Πίν. 302 δ) ὑπῆρξεν ἡ διαδοχικὴ ἔρευνα δαπέδων λιθοχαλκῆς περιόδου. Ἀξιοσημείωτος ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις δύο ἰπνῶν (Πίν. 302 γ) μετὰ ἀγγείων in situ, ὡς καὶ βωμοειδοῦς κατασκευῆς, μὴ ἐρευνηθείσης εἰσέτι πλήρως. Πολλὰ εἶναι τὰ ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα, ἐξ ὧν τινα συνεκολλήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν.

Ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ ἀνευρεθέντα γυναικεῖα εἰδώλια τοῦ γνωστοῦ στεατοπυγικοῦ τύπου, ὡς καὶ τὰ εἰδώλια ζώων. Πολλὰ εἶναι τὰ μετὰ ἢ ἄνευ ἐγχαράκτου διακοσμήσεως σφονδύλια ἀμφικωνικοῦ ἢ δισκοειδοῦς σχήματος (Πίν. 302 β), οἱ πήλινοι πεσσοὶ σφενδόνης, τὰ περίαπτα, τὰ ὀστέϊνα ἀντικείμενα (Πίν. 302 α), αἱ λεπίδες πυριτολίθου καὶ ὀψιανοῦ, οἱ λίθινοι πελέκεις.

ΘΑΣΟΣ

1. Μουσεῖον

Λίαν περιωρισμένης ἐκτάσεως ὑπῆρξαν αἱ γενόμεναι ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως εἰς τὸ Μουσεῖον Θάσου λόγῳ τῆς μελετωμένης ἐπεκτάσεως τοῦ κτηρίου.

Διὰ τοῦ εἰδικῶς ἀποσταλέντος μαρμαροτεχνίτου τοῦ Ἐθν. Μουσείου κ. Μ. Καλλέργη, ἐγένετο ἀντικατάστασις δι' ὀρειχαλκίνων τῶν σιδηρῶν ράβδων στηρίξεως ἐκτεθειμένων τινῶν γλυπτῶν. Ἰδιαιτέρα πρόνοια ἐλήφθη περὶ τοῦ Κριοφόρου, ἐκ τοῦ δεξιοῦ βραχίονος τοῦ ὁποίου ἀπεμακρύνθη σιδηρᾶ ράβδος, ἐνῷ εἰς τὰ σκέλη ἔχουν εὐτυχῶς χρησιμοποιηθῆ ὀρειχάλκιναι ράβδοι.

Ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ συνεργείου τοῦ Ἰωάννου Κολέφα ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως ἐπὶ τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ εἰς τὸ οἰκόπεδον Μ. Τοκατλῆ ἀποκαλυφθέντος παλαιοχριστιανικοῦ κτηρίου[14], ἐκ τῶν ὁποίων χαρακτηριστικὰ τμήματα ἐξετέθησαν προσωρινῶς εἰς τὸ Μουσεῖον.

2. Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι οἰκοπέδων

Κατόπιν αἰτήσεως τῆς ΙΕ΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς αἱ κάτωθι δοκιμαστικαὶ ἀνασκαφαὶ εἰς οἰκόπεδα τῆς Θάσου πρὸ τῆς χορηγήσεως οἰκοδομικῶν ἀδειῶν (βλ. καὶ κατωτέρω ἔκθεσιν Γαλλικῆς Ἀρχαιολ. Σχολῆς).

α. Οἰκόπεδα Γ. Στίγγα - Ἀντωνέλλη - Καλογιαννίδη ΒΔ. τῆς ἀψῖδος Καρακάλλα, πλησίον τῶν πραγματοποιηθεισῶν κατὰ τὸ 1962 (BCH 1963, σ. 846 - 54) ἀνασκαφῶν τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολ. Σχολῆς[15].

Ἐντὸς τῶν οἰκοπέδων Ἀντωνέλλη καὶ Καλογιαννίδη εὑρέθησαν λείψανα κτηρίου πιθανῶς παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν εὑρεθέντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη προγενεστέρου κτηρίου τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος. Εἰς τὸ οἰκόπεδον Γ. Στίγγα εὑρέθη μόνον ἓν δωρικὸν ἐπιστύλιον.

β. Οἰκόπεδον Καραλῆ

Διεπιστώθη ἀδιατάρακτος στρωματογραφία ἑλληνιστικῶν, ρωμαϊκῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων. Εἰς τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους ἀνάγονται κτηριακὰ λείψανα. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι βωμοειδὴς κατασκευὴ ρωμαϊκῶν χρόνων.

3. Ἀρχαιολογικοὶ χῶροι

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων Θάσου ἀπεκόπησαν οἱ πλάτανοι ἐκ τῆς ΝΑ. στοᾶς τῆς Ἀγορᾶς, ἥτις εἶχεν ἐξαφανισθῆ κάτωθεν τῆς πυκνῆς βλαστήσεως. Εἰς τὴν ἀψῖδα τοῦ Καρακάλλα ἐπεσκευάσθησαν οἱ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι, ἀνενεώθη ἡ περίφραξις καὶ ἐγένετο μερικὴ διευθέτησις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ μνημείου.

4. Τυχαῖα εὑρήματα

Πολλὰ ὑπῆρξαν τὰ τυχαῖα εὑρήματα κατὰ τὸ 1967, προερχόμενα κυρίως ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Λιμένος.

Τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ κάτωθι :

Ἐπίστεψις ἐπιτυμβίου στήλης, 4ου π.Χ. αἰῶνος (ἀριθ. εὑρ. Μ. Θάσου Λ 2598), ἀπότμημα ἀνθεμωτῆς ἐπιστέψεως στήλης, ἀρχῶν 5ου π.Χ. αἰῶνος (ἀριθ. εὑρ. Μ. Θάσου Λ 2509), ἀναθηματικὸς ναΐσκος θεᾶς μετὰ παραστάσεως ἐντὸς

13. Πρῶται δοκιμαστικαὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι κατὰ τὸ 1921 (BCH XLV (1921), σ. 543 καὶ 1922, σ. 527).

14. BCH LXXXIX (1965), Chronique, σ. 135.

15. BCH XCI (1967), Chronique, σ. 1077 κ.ἑ.

αὐτοῦ τοῦ ἀγάλματος τῆς θεᾶς, ἀρχῶν 5ου π.Χ. αἰῶνος (ἀριθ. εὑρ. Μ. Θάσου Λ 2601), ἀπότμημα κυματιοφόρου τοιχοβάτου προερχόμενον πιθανῶς ἐκ τοῦ ἱεροῦ Ἡρακλέους (ἀριθ. εὑρ. Μ. Θάσου Λ 2603).

Τὰ λοιπὰ γλυπτὰ κατεγράφησαν εἰς τὸ εὑρ. Μ. Θάσου ὑπ' ἀριθ. Λ 2591 - Λ 2616.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΠΟΛΙΣ

Μετεφέρθησαν γλυπτά τινα ἐκ τῆς παλαιᾶς Μητροπόλεως Ἐλευθερουπόλεως ἀνήκοντα εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ φιλαρχαίου μητροπολίτου Ἐλευθ. Σωφρονίου. Ἀριθ. εὑρ. Μ. Καβάλας Λ 767, Λ 731, Λ 732 (Πίν. 303 α).

ΓΑΛΗΨΟΣ

Ἐντὸς τῆς κοινότητος Γαληψοῦ ἀνεσκάφησαν δύο κιβωτιόσχημοι λαξευτοὶ τάφοι, χρονολογούμενοι εἰς τοὺς ὑστερορρωμαϊκοὺς χρόνους.

ΑΝΑΚΤΟΡΟΥΠΟΛΙΣ

Εἰς τὸν ἀγρὸν Γεωργίου Κυριακοῦ, ἐπὶ κλιτύος λόφου κειμένου πρὸς Δ. τοῦ φρουρίου τῆς Ἀνακτορουπόλεως, εὑρέθησαν ἑπτὰ κιβωτιόσχημοι τάφοι ἀνήκοντες εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς βυζαντινῆς Ἀνακτορουπόλεως [16]. Ἐνδιαφέροντα δύο ἀργυρᾶ σκυφωτὰ νομίσματα Ἀλεξίου Γ' (1195-1203 μ.Χ.), BMC II (type 3), ἀριθ. 11 - 14 (ταύτισις ὑπὸ κ. Μ. Οἰκονομίδου), εὑρεθέντα ἐντὸς ἑνὸς τάφου. Ἡ ἐντόπισις διὰ πρώτην φορὰν τοῦ νεκροταφείου τῆς βυζαντινῆς πόλεως (Πίν. 303 β) εἶναι λίαν ἐνδιαφέρον στοιχεῖον. Διὰ τῶν νομισμάτων παρέχεται terminus ante quem διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ φρουρίου Ἀνακτορουπόλεως.

Ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Σ. Πελεκανίδου διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἐπιγραφῆς γεγραμμένης διὰ κεραμίδων ἐπὶ τοῦ φρουρίου (Πίν. 303 γ).

ΠΑΛΑΙΟΧΩΡΙΟΝ

Θέσις Βάλτα (ἀγρὸς Ὀδυσ. Ψήχου)

Τέσσαρα χαλκᾶ νομίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων εὑρεθέντα εἰς τὸν ὡς ἄνω ἀγρόν, προέρχονται ἐκ διατεταραγμένου κεραμοσκεποῦς τάφου.

Ἐνδιαφέρον τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον τοῦ Παλαιοχωρίου (Πίν. 303 δ).

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

ΔΡΑΜΑ

Μεσαιωνικὸν τεῖχος

Ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως διὰ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἐγένετο στερέωσις τμήματος τοῦ Β. περιβόλου τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους Δράμας (Πίν. 304 α).

Νεώτερα μνημεῖα

Ἐκ τῆς οἰκίας Β. Γρηγοριάδου (Πατριάρχου Ἰωακεὶμ 11) ἀπετειχίσθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Φιλίππων γραπτὴ ὀροφὴ μετὰ διακοσμητικῶν θεμάτων καὶ παραστάσεως τῶν τεσσάρων ἐποχῶν τοῦ ἔτους εἰς τὰς γωνίας. Χρονολογεῖται εἰς τὸ 1851 δι' ἐπιγραφῆς ἀναφερούσης καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου, ἀντιγράφει δὲ δυτικὰ πρότυπα.

ΧΑΡΙΤΩΜΕΝΗ

Εἰς θέσιν « Μοναστιρλάρ », περιοχὴν ἐκτεινομένην ΒΔ. τῆς κοινότητος Χαριτωμένης, ἐνετοπίσθησαν λείψανα κτηρίου ρωμαϊκῶν πιθανῶς χρόνων.

Εἰς ἀγρὸν Β. Α. Βασιλείου (ἀριθ. κληροτ. 1331) ἀπεκαλύφθη τοῖχος κτηρίου βαίνων ἀπὸ Β. πρὸς Ν., πλ. 0,50 μ., ὡς καὶ θραῦσμα μωσαϊκοῦ δαπέδου, ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων.

Θραύσματα πίθων, κεράμων, ὄστρακα ἀβαφῶν ἀγγείων καὶ πλίνθοι τινὲς ἐκ μαρμάρου, ἐγκατεσπαρμένα εἰς μίαν μεγάλην πέριξ τοῦ ὡς ἄνω ἀγροῦ περιοχήν, βεβαιοῦν τὴν ὕπαρξιν ἀρχαίου οἰκισμοῦ ἢ μεγάλου κτηριακοῦ συγκροτήματος. Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην συμφώνως πρὸς τὰς πληροφορίας τῶν χωρικῶν ἀνευρέθη ἡ δημοσιευθεῖσα εἰς BCH XLVII (1923), σ. 61, μεγάλη ἐνεπίγραφος σαρκοφάγος ρωμαϊκῶν χρόνων, ἥτις ἀποκεκρουμένη σήμερον εἰς δύο τεμάχια εὑρίσκεται εἰς τὴν κοινότητα Χαριτωμένης.

Νομίσματά τινα εὑρεθέντα εἰς τὴν περιοχὴν σχετίζονται καὶ μὲ τὸ νεκροταφεῖον ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, τὸ ἐκτεινόμενον μεταξὺ τῶν κοινοτήτων Γραμμένης, Ἀγγίτου, Μικροπόλεως καὶ Χαριτωμένης.

Ἄξιον μνείας διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τοπογραφίαν τῆς περιοχῆς εἶναι τὸ ἀνεξερεύνητον φρούριον, τὸ εὑρισκόμενον εἰς λόφον ἄνωθεν τῶν πηγῶν τοῦ Ἀγγίτου ποταμοῦ (Πίν. 304 β - γ).

ΓΡΑΜΜΕΝΗ

Κατὰ τὴν διάνοιξιν ὑδραγωγικοῦ δικτύου ἀνευρέθησαν πολλοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι, οἱ πλεῖστοι ἀκτέριστοι, τῶν ὑστάτων ἑλληνιστικῶν καὶ πρωΐμων ρωμαϊκῶν χρόνων.

ΚΑΛΑΜΠΑΚΙ

Ἐνεπίγραφος σαρκοφάγος ρωμαϊκῶν χρόνων εὑρίσκεται εἰς κοινοτικὸν οἰκόπεδον πλησίον τῆς οἰκίας Μαυροπούλου.

16. Collart, Philippes, σ. 84.

Εἰς οἰκόπεδον πρὸς Β. τοῦ κοινοτικοῦ κτηρίου ὑπάρχει κιονόκρανον παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

Κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀποστραγγιστικῆς αὐλακος εἰς θέσιν « Βοσκὴ » εὑρέθη ἀπότμημα λατινικῆς ἐπιγραφῆς.

Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Καλαμπακίου διήρχετο ἡ Ἐγνατία ὁδός [17].

Εἰς τὴν περιοχὴν ὑπάρχει, ὡσαύτως, προϊστορικὸς συνοικισμὸς (Καλαμπὰκ Τεπέ).

ΚΑΛΑΜΩΝ

Ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ ναϋδρίου τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (παλαιὸν νεκροταφεῖον), ὡς καὶ ἐκ τῆς παρακειμένης οἰκίας τοῦ Ἰ. Λαχτσίδου, μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Φιλίππων τρία κιονόκρανα ρωμαϊκῶν χρόνων (ἀριθ. εὑρ. Μ. Φιλίππων Λ 194 - Λ 196). Τέταρτον κιονόκρανον — τοῦ αὐτοῦ τύπου ἐπίσης — εὑρίσκεται εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ κεντρικοῦ ναοῦ.

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ

1. Παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διὰ τοῦ Διευθυντοῦ Ἀναστηλώσεως Ε. Στίκα συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς τὸν τομέα τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν. Ἀνεσκάφη τμῆμα τῆς βασιλικῆς Γ, ὡς καὶ μέγα μέρος τῆς ἀνασκαφείσης ὑπὸ τοῦ Σ. Πελεκίδου βασιλικῆς [18].

2. Μακεδονικὸς τάφος « Καστᾶ »

Ἐγένετο ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ ἀποκαλυφθέντος κατὰ γενομένην ἀπόπειραν λαθρανασκαφῆς μακεδονικοῦ τάφου εἰς θέσιν « Καστᾶ », ΒΔ. τοῦ ἀνασκαπτομένου μεγάλου τύμβου [19].

Ἐκ τοῦ θολωτοῦ μακεδονικοῦ τάφου, τύπου γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων εἰς τὴν Ἀμφίπολιν [20], σώζεται μόνον ἡ ΝΑ. γωνία μέχρι τοῦ ὕψους τῆς ἀρχῆς τῆς καμάρας, τῆς ὁποίας σώζεται μία μικρὰ πλίνθος μόνον εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον (Σχέδ. 3). Τὰς συνολικὰς διαστάσεις τοῦ τάφου εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπολογίσωμεν. Ἐλάχιστα ἴχνη κονιαμάτων σώζονται εἰς τὸ κάτω τμῆμα τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ Α. τοίχου.

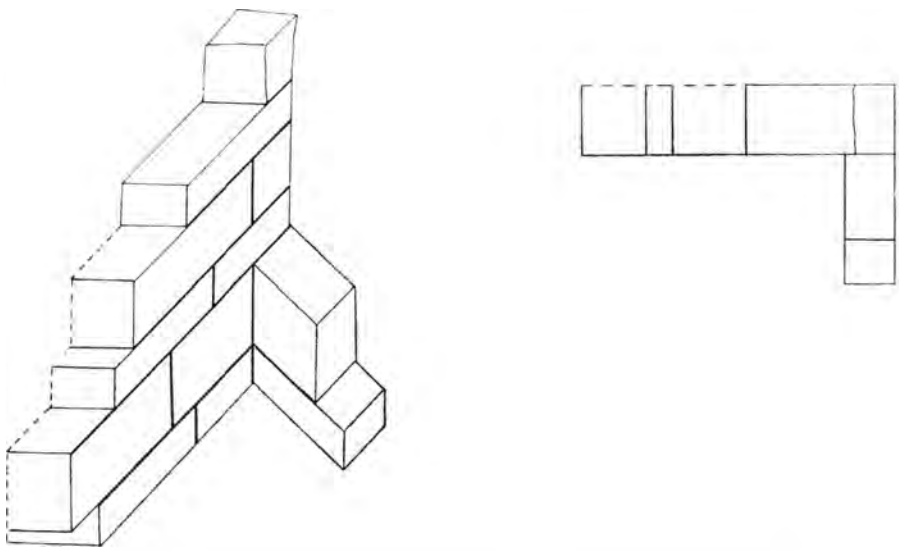

Σχέδ. 3. ΝΑ. γωνία μακεδονικοῦ τάφου « Καστᾶ » Ἀμφιπόλεως

Πολλαὶ πλίνθοι — ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν ἔχει χρησιμοποιηθῆ ὁ πωρόλιθος — προερχόμεναι ἐκ τῆς καμάρας τοῦ μνημείου καὶ τῶν πλαγίων πλευρῶν του, εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ τάφου.

Τὰ κινητὰ εὑρήματα ἦσαν ἐλάχιστα : Λύχνος μελαμβαφὴς μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως, 2ου αἰ. π.Χ. Δύο θραύσματα εἰδωλίων. Δύο χαλκᾶ νομίσματα λίαν ἐφθαρμένα. Ὄστρακα μεγάλων ἀβαφῶν ἀγγείων.

17. BCH LIX (1935), II, σ. 403 κ.ἑ.

18. ΠΑΕ 1920, σ. 86 κ.ἑ. Τὸ Ἔργον 1966, σ. 25 κ.ἑ.

19. Τὸ Ἔργον 1965, σ. 33 κ.ἑ.

20. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 217.

Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς ὁ τάφος ἐκαλύφθη.

3. Κοινότης Ἀμφιπόλεως

Κτήριον ρωμαϊκῶν - παλαιοχριστιανικῶν χρόνων (πιθανῶς θέρμαι) ἀπεκαλύφθη τυχαίως πρὸς ΝΑ. τοῦ ἱεροῦ τῆς Κλειοῦς [21], ἐντὸς τῆς κοινότητος τῆς Ἀμφιπόλεως. Διακρίνονται τοῖχοι καὶ μωσαϊκὸν δάπεδον. Μέγα μέρος τοῦ κτηρίου πρέπει νὰ ἔχῃ κατολισθήσει εἰς τὴν φάραγγα τοῦ διερχομένου πρὸς Β. αὐτοῦ χειμάρρου.

Ἔμπροσθεν τῆς οἰκίας Ἀλ. Κοχλιαρίδου, ἐντὸς ἀποκαλυφθείσης ἐν μέρει δεξαμενῆς, εὑρέθη ἐρριμμένη μαρμαρίνη πλίνθος, προερχομένη ἐκ μνημείου καὶ φέρουσα λίαν ἐνδιαφέρουσαν ἀγωνιστικὴν ἐπιγραφὴν τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου (ἀριθ. εὑρ. Μ. Καβάλας Λ 778).

4. Θέσις « Ἐκκλησάκι »

Εἰς τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ ἀγροῦ Π. Κριθαρίδου εὑρέθησαν δύο τάφοι ὑστάτων ρωμαϊκῶν χρόνων [22]. Οὗτοι ἀνήκουν εἰς τὸ πρὸς Ν. τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐκτεινόμενον νεκροταφεῖον, τὸ ὁποῖον ἔδωκε πολλὰ μέχρι σήμερον εὑρήματα.

5. Τυχαῖα εὑρήματα

Γλυπτὰ ὑπῆρξαν κυρίως τὰ τυχαῖα εὑρήματα τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στῆλαι καὶ ἐνεπίγραφα βάθρα στηλῶν καὶ ἀγαλμάτων, προερχόμενα ἐκ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου καὶ χρονολογούμενα εἰς τὸν 4ον αἰῶνα καὶ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους (ἀριθ. εὑρ. Μουσείου Καβάλας Λ 733 - Λ 746) (Πίν. 305 α).

ΑΗΔΟΝΟΧΩΡΙΟΝ

Εἰς τὸ ταφικὸν κτίσμα (ἡρῷον) Ἀηδονοχωρίου ἐγένοντο ἐφέτος αἱ κάτωθι ἐργασίαι :

1. Ἀποκόλλησις τοιχογραφιῶν

Ἀδυνάτου οὔσης τῆς ἀποκολλήσεως τῶν σημαντικῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τάφου Α΄ καὶ ἀποκλειομένης τῆς ἐπὶ τόπου συντηρήσεώς των, ἀπεφασίσθη, ὅπως μεταφερθῇ εἰς τὸ Μ. Καβάλας ἅπας ὁ τάφος Α΄, ὅστις ἀπεδείχθη, ὅτι ἦτο μονολιθικὴ ἐξ ἐντοπίου πωρολίθου σαρκοφάγος. Ἡ ὡς ἄνω ἐργασία ἐξετελέσθη διὰ τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ Κ. Ἠλιάκη.

Ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ πλήρης συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν δὲν ὡλοκληρώθη εἰσέτι. Λίαν ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ γραπτὴ διακόσμησις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἐκ δύο πλακῶν συγκειμένου καλύμματος τῆς σαρκοφάγου : Δύο χορεύτριαι κινοῦνται ἀντιθετικῶς ἐντὸς κλειστοῦ τινος χώρου. Μία τρίτη καθημένη μορφὴ μόλις διακρίνεται. Ταινίαι καὶ καρποὶ διακοσμοῦν τὸ ἔδαφος. Τὰ πλάγια τοιχώματα τῆς σαρκοφάγου κοσμοῦνται ἐσωτερικῶς διὰ πλατείας ζώνης ἐξ ἐρυθροῦ χρώματος, ἐπιστεφομένης ὑπὸ στενῶν ταινιῶν μετὰ διακοσμητικῶν θεμάτων (Πίν. 305 β). Ἡ χρονολόγησις τοῦ κτηρίου εἰς τὰ τέλη τοῦ 4ου - ἀρχὰς 3ου π.Χ. αἰῶνος καθιστοῦν ἔτι σημαντικωτέρας τὰς διασωθείσας τοιχογραφίας.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν ἀνευρέθη ἐκτὸς τοῦ τάφου Α΄ χρυσοῦν νόμισμα Ἀλεξάνδρου Γ΄, προφανῶς προερχόμενον ἐκ τῶν συληθέντων κτερισμάτων (ἀριθ. εὑρ. Μ. Καβάλας Ν 329).

2. Ἀνασκαφὴ ἡρῴου

Συνεχίσθη [23] ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἡρῴου βοηθοῦντος τοῦ ἀρχιφύλακος Ἀρ. Γανίτου.

Βασικὸς σκοπὸς τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ὑπῆρξεν ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τοῦ ἔμπροσθεν τοῦ ἡρῴου διαπιστωθέντος στρώματος καταστροφῆς, εἰς ὃ ἀνευρέθη κατὰ τὴν προηγουμένην ἀνασκαφὴν γυναικεῖον ἄγαλμα προερχόμενον ἐκ τοῦ ἡρῴου. Ἀνεσκάφη ἔκτασις διαστ. 5 × 8 μ., βάθους σχεδὸν μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τῆς εὐθυντηρίας τοῦ κτηρίου (Πίν. 306 γ).

Πλῆθος λατυπῶν, θραυσμάτων ἀγαλμάτων, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἐκ τῆς ἀνωδομίας τοῦ κτηρίου, ὡς καὶ τεμάχια εἰδωλίων καὶ ὀστράκων τοῦ τέλους τοῦ 4ου - ἀρχῶν 3ου π.Χ. αἰῶνος, ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ στρώματος καταστροφῆς, ὅπου διεπιστώθησαν σαφῆ ἴχνη πυρκαϊᾶς.

Λίαν ἐνδιαφέρον, ἐπίσης, ὑπῆρξε θραῦσμα ἐνεπιγράφου μαρμαρίνης πλακὸς ἐξ ἐπενδύσεως βάθρου, σῶζον τὴν ἐπιγραφήν (Πίν. 306 α):

ΦΙΛΗΤΩ

. . .]ΥΚΝΟΥ

Τὰ γράμματα καὶ ἡ ἐργασία τῆς πλακὸς εἶναι ὅμοια πρὸς τὴν κατὰ τὴν προηγουμένην ἀνασκαφὴν εὑρεθεῖσαν μαρμαρίνην πλάκα, ἐπίσης ἐξ ἐπενδύσεως βάθρου, φέρουσαν τὴν ἐπιγραφήν :

ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ

Διεπιστώθησαν, ἐπίσης, τεμάχιά τινα ἀνήκοντα εἰς τὸ κατὰ τὸ 1966 εὑρεθὲν γυναικεῖον ἄγαλμα.

Πολλὰ εἶναι τὰ θραύσματα τῶν κυματιοφό-

21. Τὸ Ἔργον 1959, σ. 43.

22. Κτερίσματα : ἀριθ. εὑρ. Μ. Καβάλας Μ 841-842, Ν 328, Α 3162-3163.

23. ΑΔ 22 (1967) : Χρονικά, σ. 423 κ.ἑ. ΑΑΑ Ι (1968), σ. 248.

ρων ἐπιστέψεων μετὰ γραπτῶν λεσβίων κυματίων, προερχόμενα ἐκ βάθρων ἢ ὀρθοστατῶν. Ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἐφέτος τεμαχίων γείσων καὶ τῶν πολλῶν θραυσμάτων κεραμίδων ἀπεδείχθη, ὅτι τὸ κτήριον ἦτο ἐστεγασμένον.

Μεταξὺ τῶν εἰδωλίων ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ εὑρεθεῖσα κεφαλὴ πηλίνης προτομῆς γυναικὸς τοῦ γνωστοῦ ἐκ τῶν εὑρημάτων τῆς Ἀμφιπόλεως τύπου (Μουσ. Καβάλας ἀριθ. εὑρ. Ε 529, Ε 451) (Π ί ν. 306 β, δ).

Τὰ ἀνευρεθέντα νομίσματα εἶναι Τραγίλου[24] καὶ τοῦτο πιθανῶς ἀποτελεῖ ἀσθενῆ τινα ἔνδειξιν διὰ τὴν ταύτισιν τῆς ἀγνώστου ἀρχαίας πόλεως, εἰς ἣν ἀνήκει τὸ νεκροταφεῖον[25].

Γενικῶς ἅπαντα τὰ εὑρήματα, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν νομισμάτων, χρονολογοῦν τὸ κτήριον εἰς τὰ τέλη 4ου - ἀρχὰς 3ου π.Χ. αἰῶνος.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνασκαφὴν ἠνοίχθη αὐλαξ διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς ἐκ τῆς τάφρου τοῦ κτηρίου καὶ ἐγένετο περισυλλογὴ τῶν ἐγκατεσπαρμένων εἰς τὴν περιοχὴν πωρίνων πλίνθων, αἵτινες προέρχονται ἐκ τοῦ κτηρίου.

Αἱ ἐργασίαι εἰς τὸ ἡρῷον δὲν συνεπληρώθησαν εἰσέτι.

Μεταξὺ τῶν ἐκ περισυλλογῆς εὑρημάτων ἀξιόλογος εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Μοναστηρίου εὑρεθεῖσα ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψις μαρμαρίνης στήλης, χρονολογουμένη εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα.

ΑΓΓΙΣΤΗ

Ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφὴ μακεδονικοῦ τάφου εἰς Σιδηροδρομικὸν Σταθμὸν Ἀγγίστης, διενεργηθεῖσα ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης Ἐπιμελητρίας ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἐφόρου Φ. Πέτσα (βλ. ΑΑΑ Ι (1968), 249).

Ἐν κεφαλαίῳ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξαν ἡ κατὰ μέγα μέρος ἀποκάλυψις τῆς προσόψεως τοῦ μακεδονικοῦ τάφου.

Ὁ τάφος ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς θαλάμου καμαροσκεποῦς καὶ ἑνὸς προθαλάμου, πιθανώτατα ἐπίσης καμαροσκεποῦς. Εἶναι ἐστραμμένος πρὸς Δ. Διαστάσεις ἐσωτερικοῦ θαλάμου : μῆκ. 4.92, πλ. 3.50, ὕψ. 4 μ. Συνολικὸν μῆκος θαλάμου καὶ προθαλάμου 8.50 - 9 μ. Σωζ. ὕψ. τάφου ἐξωτερικῶς 4.50 μ.

Ἡ σύλησις τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου ἐγένετο διὰ δύο μικρῶν ἀνοιγμάτων εἰς τὴν καμάραν τῆς ὀροφῆς.

Ἐντὸς τοῦ θαλάμου ἱκανὴ ποσότης χωμάτων ἀποκρύπτει τὴν πιθανώτατα ὑπάρχουσαν κλίνην καὶ ἐνδεχομένως τὴν θύραν τοῦ τάφου, ὡς καὶ τυχὸν λείψανα κτερισμάτων. Ἀξιοσημείωτος πάντως εἶναι ἡ χρῆσις μαρμάρου εἰς τὰ κυματιοφόρα καὶ ταινιοφόρα σταθμὰ τῆς εἰσόδου τοῦ θαλάμου, καὶ γενικῶς ἡ ἐπιμελὴς ἐργασία τοῦ συνόλου. Ὁ θάλαμος εἶναι κεκονιαμένος ἐσωτερικῶς, διακρινομένου μάλιστα πολλαχοῦ καὶ ἐρυθροῦ χρώματος.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισεν ἐκ τοῦ ἔμπροσθεν τοῦ προθαλάμου τμήματος τοῦ τύμβου, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου. Ἡ πρόσοψις τοῦ τάφου εἶναι ναόσχημος μετὰ ἀετώματος, δωρικοῦ θριγκοῦ καὶ ἐπιστυλίου, ἐρειδομένου ἐπὶ τεσσάρων παραστάδων μετὰ χαμηλῶν κυματιοφόρων ἐπικράνων (Π ί ν. 307 γ). Ἅπαντα τὰ μέλη εἶναι ἐκ συμπαγοῦς ἐντοπίου πωρολίθου κεκονιαμένου διὰ μαρμαροκονιάματος καὶ φέρουν χρωματικὴν διακόσμησιν (Π ί ν. 307 δ). Οἱ μηροὶ τῶν τριγλύφων σώζουν βαθυκύανον χρῶμα, οἱ κανόνες τοῦ ἐπιστυλίου ἐρυθρόν, αἱ σταγόνες κυανοῦν, ἐνῷ λωτοί, μαίανδροι καὶ ἀνθέμια, ἐξ ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ χρώματος ἐναλλάξ, κοσμοῦν τὸν οὐρανὸν τῶν γείσων.

Μέγα μέρος τοῦ θριγκοῦ ἔχει καταπέσει, ἀλλὰ σχεδὸν ἅπαντα τὰ μέλη (ἐπιστύλιον, τρίγλυφοι, μετόπαι, γεῖσα, ἀντιθήματα) εὑρέθησαν ἔμπροσθεν τῆς προσόψεως τοῦ κτηρίου κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ πρὸ τῆς εἰσόδου χώρου. Εἰς τὸν χῶρον τοῦτον διεπιστώθη ἐπίσης εἰς τὴν ἐπίχωσιν ἡ ὕπαρξις στρώματος κροκαλῶν. Πρὸ τῆς ὁλοκληρώσεως τῆς ἐρεύνης δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, ἐὰν τὸ στρῶμα τοῦτο καλύπτῃ ὁλόκληρον τὸν τύμβον ἢ περιορίζεται εἰς τὸ πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου τμῆμα.

Μετὰ τὴν διαπίστωσιν τῆς κατολισθήσεως τῆς ὀροφῆς τοῦ προθαλάμου, ὑπεχρεώθημεν νὰ διακόψωμεν προσωρινῶς τὴν ἀνασκαφήν.

Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ τάφου εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ὁ τάφος φαίνεται ὅτι δὲν ἔχει ἐνσφηνωθῆ ἐντὸς τοῦ χαρακτηριστικοῦ διὰ τοὺς μακεδονικοὺς τάφους σκάμματος. Ἅπας ὁ ἐπ' αὐτοῦ τύμβος συνίσταται ἐκ φορητῆς « χυτῆς » γῆς, ὡς καὶ εἰς τοὺς θρακικοὺς τάφους.

Ἡ ἐπίχωσις τοῦ τύμβου τούτου, πλουσία εἰς ὄστρακα προϊστορικά (ἐποχῆς Χαλκοκρατίας), φαίνεται ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς παρακειμένης πρὸς Α. τοῦ τύμβου χαμηλῆς προϊστορικῆς « τούμπας », εἰς ἣν ἀνευρίσκονται εἰσέτι ὄστρακα προϊστορικά (Π ί ν. 307 α - β).

Ὁπωσδήποτε ὁ ὑψηλὸς τύμβος, τὸ « σῆμα »,

24. Σβορῶνος, Ἱστορία Νομισμάτων, σ. 283. RE ἐν λέξει Tragilos.

25. Τὴν ταύτισιν ὑπεστήριξε πρῶτος ὁ Perdrizet, Congrès Internat. de Numismatique, Tragilos, Paris, 1900.

εἶναι μνημεῖον ἐξ ἴσου μεγαλεπήβολον μὲ τὸν τάφον.

Ὁ Casson τοποθετεῖ εἰς τὴν περιοχὴν ἐγκαταστάσεις σχετιζομένας μὲ τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ χρυσοῦ τοῦ Παγγαίου[26]. Κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην ἡ ἀρχαία πόλις, πρὸς ἣν πιθανώτατα σχετίζεται ὁ τάφος, εὑρίσκεται εἰς τοὺς ΒΑ. τοῦ τάφου λόφους, εἰς θέσιν ὀνομαζομένην « Παλιοκόστρα », ἔνθα σώζεται φρούριον μεταγενέστερον καὶ ἀπαντῶνται πλῆθος ὀστράκων κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἐκ τῆς περιοχῆς ἄλλωστε τῆς κοινότητος Σιδηροδρομικοῦ Σταθμοῦ Ἀγγίστης προέρχονται καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα γλυπτὰ τοῦ Μ. Καβάλας, ἑλληνιστικῆς κυρίως ἐποχῆς[27].

Ἐκ τῆς προχείρου μελέτης τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τῶν γραπτῶν κοσμημάτων των, ὡς καὶ τῆς γενικωτέρας συγκρίσεως τοῦ τάφου πρὸς τοὺς γνωστοὺς μακεδονικοὺς τάφους, δὲν φαίνεται οὗτος νεώτερος τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁδηγούμεθα καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων ὀστράκων πρωΐμων ἑλληνιστικῶν χρόνων, τῶν εὑρεθέντων πρὸ τῆς εἰσόδου.

Ν. ΣΟΥΛΙΟΝ

Ἐκ τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ Ν. Σουλίου περισυνελέγησαν ἐνδιαφέροντα ὄστρακα ὑστέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ πρωΐμου χαλκοκρατίας (γραπτά, ἐγχάρακτα καὶ μετὰ διακοσμήσεως γραφίτου).

ΚΑΛΟΚΑΣΤΡΟΝ

Ἐνδιαφέροντα ὄστρακα κλασσικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων περισυνελέγησαν ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας πόλεως τῆς εὑρισκομένης εἰς τὸ χωρίον Καλόκαστρον. Λείψανα μεταγενεστέρου τείχους, διακρινόμενα ἐνιαχοῦ, ἀνήκουν πιθανώτατα εἰς τὸ Δ. καὶ Ν. τεῖχος τῆς πόλεως.

Σχετικῶς μὲ τὴν λίαν ὑποθετικὴν ταύτισιν τῆς ἀρχαίας ταύτης πόλεως πρὸς τὴν ἀρχαίαν Βέργην βλ. BSA 21 (1918-19), σ. 34 - 35.

ΣΙΔΗΡΟΚΑΣΤΡΟΝ

Εἰς τὴν Β. παρυφὴν τοῦ λόφου τοῦ τουριστικοῦ περιπτέρου εἰς θέσιν « Παλαιὸν Ἡρῷον » ἀνεσκάφη τυχαίως ἀποκαλυφθεὶς κιβωτιόσχημος τάφος.

Εἰδώλιον Ἀφροδίτης τεθραυσμένον εἰς δύο τεμάχια, προφανῶς προερχόμενον ἐκ τοῦ τάφου, εὑρέθη ἐντὸς τοῦ σωροῦ τῶν χωμάτων τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ λόφου (ἀριθ. εὑρ. Μ. Καβάλας Ε 1374).

Ἐντὸς τοῦ τάφου ἐλάχιστα ἴχνη σκελετοῦ διεσώθησαν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. Εἰς τὴν θέσιν τῆς κεφαλῆς εὑρέθησαν πεντήκοντα δύο χαλκᾶ νομίσματα τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ., τοῦ γνωστοῦ μακεδονικοῦ τύπου μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *ΚΟΙΝΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ* ἢ *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΟΜΟΝΟΙΑ*[28] (ἀριθ. εὑρ. Μ. Καβάλας Ν 317). Εἰς τὴν θέσιν τῶν ποδῶν καὶ κάτωθεν μιᾶς κεραμίδος εὑρέθη πηλίνη ἀβαφὴς λάγυνος, λίαν ἀμελοῦς ἐργασίας, καὶ ὑάλινον unguentarium (ἀριθ. εὑρ. Μ. Καβάλας Α 3098 - Α 3099).

Εἰς τὴν Β. πλευρὰν τοῦ λόφου διακρίνονται καὶ ἄλλαι ταφαί, πολλαὶ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ εἶναι νεωτέρων χρόνων.

ΑΧΛΑΔΟΧΩΡΙΟΝ

Εἰς οἰκόπεδον Θεοδώρου Βουδούρη, πλησίον τῆς πλατείας τοῦ χωρίου, εὑρέθησαν τρεῖς κιβωτιόσχημοι τάφοι μετ' ἐλαχίστων κτερισμάτων.

Οἱ ἐν λόγῳ τάφοι ἀνήκουν εἰς τὸ νεκροταφεῖον, τὸ ἐκτεινόμενον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πλατείας τοῦ χωρίου καὶ χρονολογοῦνται εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Προφανῶς τὸ ἐν λόγῳ νεκροταφεῖον δὲν εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων πόλισμα, λείψανα τοῦ ὁποίου σώζονται εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Ἁλῆ Μποτούς, ΒΑ. τοῦ χωρίου[29].

ΜΕΤΑΛΛΑ

Ἐνδιαφέρουσα ἐπιτύμβιος στήλη, χρονολογουμένη εἰς τὸ 106 μ.Χ., εὑρίσκεται εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ κεντρικοῦ ναοῦ τοῦ χωρίου. Εἰς τὸ προαύλιον τοῦ αὐτοῦ ναοῦ σώζεται ἐπίσης ἀπότμημα τῆς κτητορικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ προγενεστέρου κατεδαφισθέντος ναοῦ τῆς Παναγίας, μὲ χρονολογίαν τὴν 10 Ἀπριλίου 1847.

ΠΕΝΤΑΠΟΛΙΣ

Εἰς θέσιν « Ἁλώνια » εὑρέθησαν τάφοι ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων (ἀγροὶ Στεργίου Τζιαρλῆ καὶ Αἰμ. Πουστουρλῆ).

ΜΕΣΟΡΡΑΧΗ

Εἰς θέσιν « Ραχόβουνα », περιοχὴν κειμένην μεταξὺ Σφελινοῦ καὶ Μεσορράχης, εἰς ἀγρὸν Ἰ. Ὀρλόγλου, ἀνευρέθη τυχαίως κατὰ τὴν ἄροσιν κιβωτιόσχημος τάφος μετὰ ἐνδιαφερόντων

26. Casson, Macedonia, Thrace, Illyria, σ. 89.
27. BCH LXXXII (1958), σ. 714.
28. Gaebler, σ. 14 κ.ἑ.
29. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 379.

κτερισμάτων τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος (Πίν. 308 α) (ἀριθ. εὑρ. Μ. Καβάλας Α 3200 - Α 3214, Ν 864 - Ν 865, Ν 310).

Ὁ τάφος οὗτος ἀνήκει εἰς τὸ γνωστὸν καὶ ἄλλοθεν [30] νεκροταφεῖον κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, τὸ ἐκτεινόμενον ΒΔ. τῆς κοινότητος Μεσορράχης.

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

ΑΒΔΗΡΑ

Δὲν ἐγένοντο ἐφέτος συστηματικαὶ ἀνασκαφαὶ εἰς Ἄβδηρα. Ἀνεσκάφησαν μόνον τάφοι τινὲς εἰς τὴν περιοχὴν τῶν πρὸς Β. καὶ Δ. τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐκτεινομένων νεκροταφείων [31].

Νεκρόπολις πρὸς Δ. τῶν Ἀβδήρων

Θέσις Κισλὰρ Τεπέ, ἀγρὸς Κ. Μπαλαμπανίδου (ἀριθ. κληροτ. 449).

Κιβωτιόσχημος τάφος ἐκ πλακῶν ἐντοπίου λίθου, προσανατολισμοῦ ἐκ ΝΑ. - ΒΔ., διαστάσεων : Μήκ. 2.20, πλ. 0,85, βάθ. 0,75, πάχ. πλακῶν 0,10 μ.

Εἰς τὸν πυθμένα τοῦ τάφου παχὺ στρῶμα χαλίκων. Μοναδικὸν κτέρισμα ἐρυθρόμορφον ληκύθιον μετὰ παραστάσεως καθημένης ἐλάφου (ἀριθ. εὑρ. Μ. Καβάλας Α 3198) (Πίν. 308 δ).

Νεκρόπολις πρὸς Β. τῶν Ἀβδήρων

1. Θέσις Ἐσκὶ Μπὰγ

α. Ἀγρὸς Δ. Χατζοπούλου (ἀριθ. κληροτ. 83). Εὑρέθησαν τρεῖς τάφοι κιβωτιόσχημοι ἄνευ κτερισμάτων.

β. Ἀγρὸς Ν. Χατζοπούλου (ἀριθ. κληροτ. 86). Κατὰ λαθρανασκαφὴν ἀπεκαλύφθησαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι.

γ. Ἀγρὸς Δ. Ζαμπάκη (ἀριθ. κληροτ. 37 καὶ 58). Κατὰ λαθρανασκαφὴν ἀπεκαλύφθησαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι.

δ. Ἀγρὸς Στεφάνου Καραπαναγιώτη (ἀριθ. κληροτ. 125). Κιβωτιόσχημος τάφος διατεταραγμένος. Ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων, ἀργυροῦν νόμισμα Ἀβδήρων καὶ θραύσματα διαλελυμένου πηλίνου εἰδωλίου. Ἴχνη καύσεως.

2. Θέσις Κούρου Τσεσμὲ

ε. Ἀγρὸς Ἀρσενίου Πισχειλοπούλου (1500 μ. πρὸς ΝΑ. κοινότητος Βελόνης). Κιβωτιόσχημος τάφος ἐκ πλακῶν ἐντοπίου λίθου. Κεκονιαμένος ἐσωτερικῶς. Διαστάσεις : Μῆκ. 1.85, πλ. 0,55, βάθ. 0,59, πάχ. πλακῶν 0,13 μ. Κεφαλὴ νεκροῦ πρὸς Α. Ἐλάχιστα λείψανα ὀστῶν. Ἀριστερὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ κοτυλίσκη τοπικοῦ ἐργαστηρίου μετ' ἀμελοῦς ταινιωτῆς διακοσμήσεως (ἀριθ. εὑρ. Μ. Καβάλας Α 319).

Τυχαῖα εὑρήματα

Λίαν ἀξιόλογα ὑπῆρξαν τὰ κάτωθι τυχαῖα εὑρήματα προερχόμενα ἐξ Ἀβδήρων :

Χρυσοῦν διάδημα ἀποτελούμενον ἐκ τεσσάρων ταινιῶν συνδεομένων πρὸς ἀλλήλας διὰ πολυτίμου λίθου φέροντος intaglio παράστασιν κιθαρῳδοῦ Ἀπόλλωνος ἔμπροσθεν τρίποδος (Πίν. 308 ε) (ἀριθ. εὑρ. Μ. Καβάλας Μ 860). Πρωΐμων ἑλληνιστικῶν χρόνων. Κατάσχεσις ἐξ ἀρχαιοκαπηλίας.

Χρυσοῦν ἐνώτιον μετὰ ὁλογλύφου Ἐρωτιδέως (ἀριθ. εὑρ. Μ. Καβάλας 861) (Πίν. 308 γ). Ἀμφίγλυφος ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψις μαρμαρίνης στήλης (ἀριθ. εὑρ. Μ. Καβάλας Λ 723). Τέλους 6ου π.Χ. αἰ.

Ἐπίσης, πολλὰ ὑπῆρξαν τὰ εἰδώλια, τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ ἄλλα μικροαντικείμενα τὰ εἰσαχθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀβδήρων (Πίν. 308 β, ς' - ζ).

ΧΑΪΔΩ ΚΟΥΚΟΥΛΗ

30. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 468.

31. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 377 καὶ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 460.

*

DIKILI TACH

L'équipe française, dirigée par M. J. Deshayes, a fouillé quatre nouveaux carrés, qui ont fourni une grande abondance de vases et de tessons du Néolithique Récent; onze couches successives, accumulées sur 1,70 m. d'épaisseur, ont déjà été explorées (Pl. 309 a - b).

Les structures architecturales, très pauvres, ne comprenaient guère que des foyers (Pl. 310 a - b). Mais de nombreux blocs informes attestent peut-être un emploi de la pierre dans les habitations.

La céramique était pour une part analogue à celle de Karanovo V-VI: motifs peints au graphite (Pl. 311 a - b) ou larges incisions remplies de pâte blanche (Pl. 311 c - d, 312 a - c); usage abondant d'une peinture rose vif. Les motifs, méandres et spirales, rappellent le style de Goumelnitsa.

Une céramique à décor noir sur fond rouge, également abondante, rappelle un style bien connu à Dikili Tach même et à Dhimitra. Un autre style à motifs noirs sur fond rouge, jusqu'ici presque inconnu (grandes volutes symétriques), pourrait être typique de la production de Dikili Tach. Enfin le style de Galepsos apparaît dans les mêmes couches: sa date est ainsi fixée. Les petits objets sont également nombreux: figurines féminines et instruments de pierre principalement.

Ces niveaux différaient totalement de ceux découverts en 1961, qui appartenaient tous à la civilisation de Thermi - Troie I. Et comme en 1967 aucun tesson de type Thermi n'apparaissait, un grave problème de chronologie relative se posait. Un sondage profond ne permit pas de le résoudre, mais fournit une céramique nouvelle qui date vraisemblablement du Néolithique Moyen. Un autre sondage, au fond de l'un des carrés explorés en 1961, montra enfin que la céramique du style de Goumelnitsa ou à décor noir sur fond rouge était antérieure à la céramique de type Thermi et en était séparée par une épaisse couche de destruction (Pl. 312 d).

Pour la première fois, donc, une stratigraphie ininterrompue a été établie du Bronze Ancien au Néolithique Moyen, marquée par des ruptures de civilisation brutales entre trois périodes très distinctes. En outre, il est fort probable que les couches profondes permettraient de remonter jusqu'au Néolithique Ancien.

THASOS

Des sondages entrepris en 1967 à Thasos par l'École Française d'Athènes sur la demande de l'Éphorie, trois ont donné les résultats suivants.

Sondage Tsoupras: Ouvert au bord de la route de Liménaria, à une centaine de mètres de la porte de Sotas et à cinq mètres à l'intérieur des remparts, le sondage, mené jusqu'à la nappe phréatique n'a donné aucun résultat. Les seules trouvailles faites furent trois anses d'amphores estampillées et deux monnaies de bronze.

Sondage Sotiriadis: On a exploré à une cinquantaine de mètres au Nord-Ouest du Monument de Thersilochos un carré de 4×4 m. Sous plusieurs couches de sable stérile, on a rencontré deux murets parallèles en pierres sèches, orientés sensiblement Est-Ouest. Il s'agit probablement d'un égout que le matériel, céramique gaufrée et monnaies de bronze, amène à dater assez bas dans l'époque impériale (Pl. 313 a-b).

Sondage Apostolidis: Le champ, situé à une centaine de mètres au Sud de l'Hérakleion, le long de la route de la Porte du Silène, a permis de dégager différents niveaux. Un premier ensemble, comprenant une rue dallée et des murs divers date du Bas-Empire (Pl. 313 c - d) (BCH 1968, p. 1085, fig. 2) Au-dessous, deux remblais assez riches en céramique archaïque. Enfin deux niveaux d'habitations remontant au VIIe siècle (Plan 1). La première maison est la plus importante; ses murs dépassent par endroits 1.20 m. de haut. Elle comprend une pièce centrale de 5.20×4.80 m., avec un foyer, dont il ne reste qu'une plaque d'argile cuite, et une base de poteau, un dé en marbre grossièrement circulaire reposant sur une dalle de gneiss (Pl. 313 e - f). A l'Est et à l'Ouest on a reconnu le départ de deux autres pièces qui n'ont pu être complètement dégagées. Au Nord, une vaste cour qui n'était pas en communication directe avec la pièce centrale présentait un dispositif très curieux: un petit muret, haut d'une vingtaine de cm., avec deux dés en marbre tout à fait semblables au premier (Pl. 314 g - h). Il semble qu'il y avait là un portique profond de près de 2 m., ouvert au Couchant. La céramique, assez belle, indique que la maison fut construite à la fin du VIIe, puis partiel-

lement détruite et reconstruite vers 525 (Pl. 314 a - f, echelle 1 : 4). Au dessous, deux murs réduits à leurs fondation, l'un rectiligne et l'autre en arc de cercle, indiquent une occupation qui peut remonter au milieu du VIIe siècle (Pl. 313 e).

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

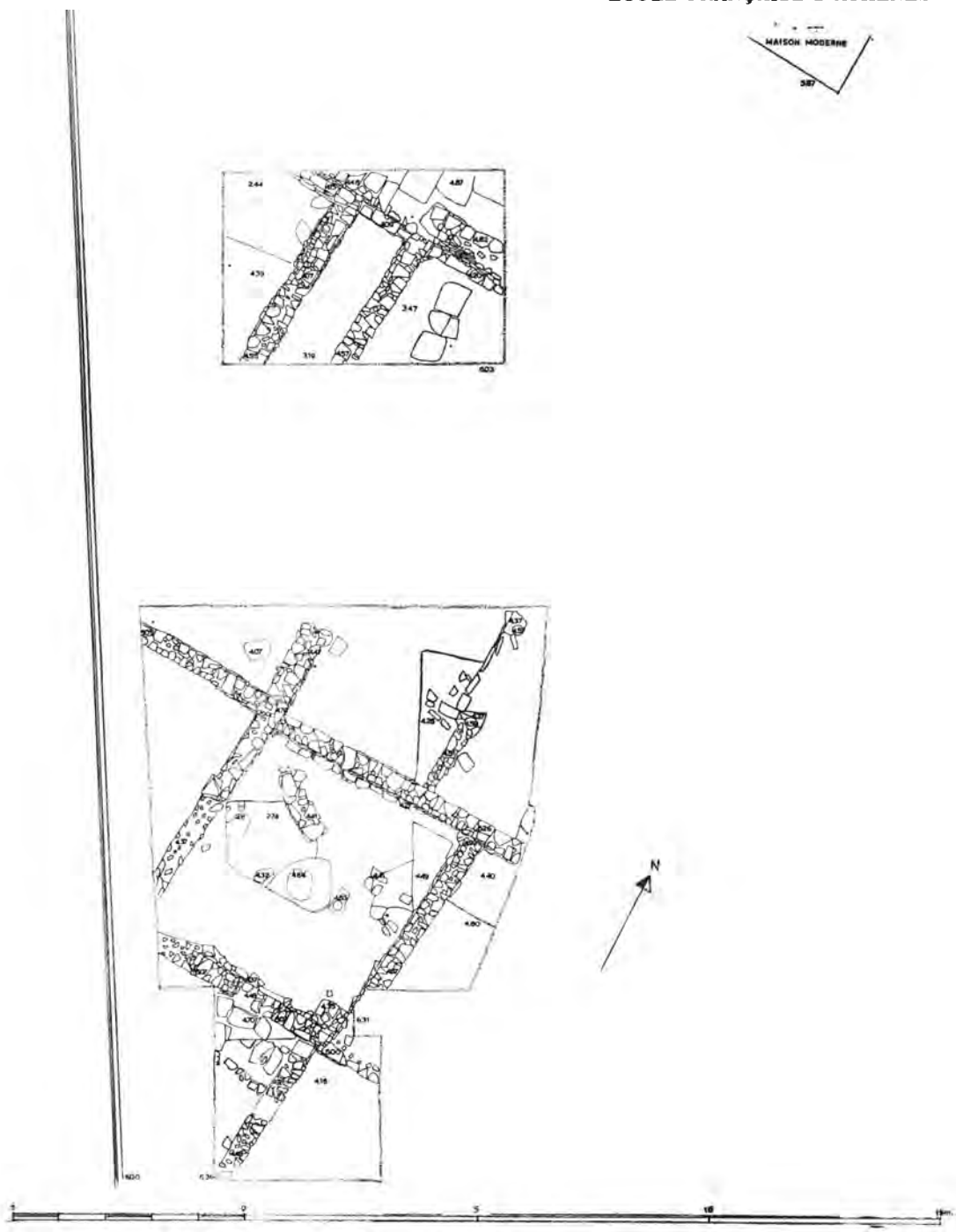

Plan 1. Thasos. Champ Apostolidis. Niveaux archaïques

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΡΑΚΗΣ

Ἡ ἀρξαμένη κατὰ τὸ ἔτος 1967 ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν ἀρχαίαν Μεσημβρίαν, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, συνεχίσθη καὶ ἐφέτος, περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων δὲ ταύτης βλ. Τὸ Ἔργον 1967, σ. 66 - 72.

Ἐνταῦθα τονίζεται μόνον, ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη γενικώτερον παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον καὶ πρέπει νὰ συνεχισθῇ ἡ ἔρευνα εἰς μεγαλυτέραν κλίμακα, συνηγοροῦσι δὲ πρὸς τοῦτο τὰ ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων συνεχῶς ἀποκαλυπτόμενα μνημεῖα (τάφοι, διάφορα κτήρια κ.ἄ.), ὡς καὶ τὰ πολυπληθῆ κινητὰ εὑρήματα, ἅτινα ἐκτίθενται ἤδη εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ἀρκετὰ ἦσαν τὰ τυχαῖα εὑρήματα κατὰ τὸ 1967.

Εἰς τὸ ἀκριτικὸν χωρίον **Σαρακηνὴ** ἀνευρέθη ἐντὸς τάφου, κατὰ τὴν διάνοιξιν δρόμου τῆς κοινότητος, χαλκοῦν ψέλιον ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὅμοιον πρὸς τὸ εὑρεθὲν εἰς τὸ χωρίον Μέγα Πιστόν (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 387, Πίν. 454 γ), ὅπερ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς ὑπὸ τοῦ διδασκάλου κ. Χρήστου Λουκᾶ. Ἐκ τῆς ὀρεινῆς Ροδόπης πρώτην φορὰν παρουσιάζονται εὑρήματα τῆς ἐποχῆς ταύτης, δὲν ἀποκλείεται δὲ ἐκ τῆς ἐρεύνης καὶ ἄλλων τάφων, οἱ ὁποῖοι, ὅπως φαίνεται, ὑπάρχουν ἐκεῖ, νὰ προκύψουν γενικώτερα συμπεράσματα.

Ἐκ τοῦ χωρίου **Κρωβύλη** τῆς Κομοτηνῆς περισυνελέγη τμῆμα μαρμαρίνου θωρακίου παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, ὅπερ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς. Τοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς κάλυμμα κρήνης, κειμένης εἰς τὸν περίβολον τοῦ Δημ. Σχολείου, ὁμοῦ μετὰ διαχωριστικοῦ κιονίσκου διλόβου παραθύρου. Οὗτος εἶναι ἐκτισμένος διὰ σιμέντου καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκολληθῇ ἄνευ φθορᾶς.

Εἰς τὸ χωρίον **Δροσιὰ** ἀνευρέθησαν ἐντὸς ἀγρῶν ὀκτὼ πολὺ ἐφθαρμένα χαλκᾶ νομίσματα, πλησίον ἐρειπίων ἐκκλησίας.

Εἰς τὰ ὅρια τῶν χωρίων **Πολύανθος** καὶ **Ληνός,** ἀπέχοντα περὶ τὰ 18 χλμ. πρὸς Δ. τῆς Κομοτηνῆς, ἐγγὺς τοῦ σημείου εὑρέσεως τοῦ βωμίσκου μετὰ φαλλοῦ (ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 260, Πίν. 229 α - β) ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν καλλιέργειαν ἀγροῦ δύο αἰχμαὶ δόρατος ἐκ σιδήρου, ὡς καὶ χαλκᾶ νομίσματα ἐφθαρμένα. Ἐκ τῆς ἐπιτοπίου ἐξετάσεως διεπιστώθη ὅτι ἀπερρίφθησαν ἐκεῖ παλαιότερον ἐκ καταστραφέντος κατὰ τὴν ἄροσιν τοῦ ἀγροῦ τάφου ἐκ κοινῶν λίθων. Ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἀγροῦ φαίνεται ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι τάφοι.

Εἰς τὸν οἰκισμὸν **Ὑφανταὶ Κομοτηνῆς,** περισυνελέγησαν ἐντὸς ἀγροῦ ὑπὸ τοῦ Σ. Κοσουτζῆ διάφορα, προϊστορικὰ κυρίως, ἀντικείμενα (τεμάχια λιθίνων ἀξινῶν καὶ πόρπαι ἐκ χαλκοῦ), πελέκεις ἐκ σιδήρου καὶ διάφορα νομίσματα, ἅτινα φυλάσσονται εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου Κομοτηνῆς.

Ἐκ στάβλου τοῦ χωρίου **Κίρκη** ἀπετειχίσθη τμῆμα ἀναγλύφου τοῦ Ὀρφέως (;) καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς (βλ. Γ. Μπακαλάκη, Προανασκαφικὲς ἔρευνες στὴ Θράκη, 1958, σ. 42 κ.ἑ.).

Διάφορα ἄλλα τυχαῖα εὑρήματα εὑρέθησαν καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς Περιφερείας καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὰ Μουσεῖα καὶ Συλλογὰς Κομοτηνῆς, Μαρωνείας, Τραϊανουπόλεως, Διδυμοτείχου καὶ Σαμοθράκης.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Στερεωτικαὶ κατ' ἐξοχὴν καὶ ἔν τινι μέτρῳ ἀναστηλωτικαὶ ἦσαν αἱ γενόμεναι ἐργασίαι εἰς τὰ τείχη τῆς πόλεως Κομοτηνῆς, εἰς τὸ φυλακεῖον Τραϊανουπόλεως, ὡς καὶ εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς πύργους Παλαιαπόλεως καὶ Χώρας Σαμοθράκης, διὰ πιστώσεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ τοῦ Ε.Ο.Τ. Οὕτως, εἰς τὴν **Κομοτηνὴν** ἐκαθαρίσθησαν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ὅπου αἱ πέριξ οἰκοδομαὶ ἐπέτρεπον τοῦτο, τὰ τείχη τῆς πρὸς Ν. καὶ Δ. πλευρᾶς τοῦ τετραγώνου (διαστ. 130×130 μ.) φρουρίου τῆς πόλεως (Πίν. 315 β), ὡς καὶ οἱ ἡμικατεστραμμένοι τετράγωνοι καὶ κυκλικοὶ πύργοι (Πίν. 315 α) τούτου, ἐνῷ σιδηρᾶ κιγκλιδώματα ἐτοποθετήθησαν εἴς τινας πυλίδας, εἰς τρόπον ὥστε καὶ καθαρὰ νὰ διατηρηθῶσιν εἰς τὸ ἑξῆς, ἀλλὰ καὶ ὡραιοτέραν ὄψιν καὶ καθόλου ἐμφάνισιν νὰ παρουσιάζουν, διότι περισσότερον ἐξ ὅλων τῶν βυζαντινῶν κτισμάτων τῆς περιφερείας, ὁμοῦ μετὰ τῆς ὁλοσχερῶς σχεδὸν καταστραφείσης γειτονικῆς Μαξιμιανουπόλεως, ἐδεινοπάθησαν καὶ κατεστράφησαν μετὰ τὸν Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμον. Εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ φρουρίου σώζεται, ἀνέπαφος σχεδόν, ὁ κυκλικὸς πύργος, ὅστις ἐκαθαρίσθη ἐσωτερικῶς πλήρως.

Διὰ τῆς γενομένης ἐργασίας ἐτονίσθη κυρίως τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ὑπηρεσίας περὶ τὸ ὡραιότατον καὶ μοναδικὸν τοῦτο μνημεῖον τῆς πόλεως Κομοτηνῆς, ἡ πλήρης ἀξιοποίησις τοῦ

ὁποίου (συντήρησις, ἀναστήλωσις κλπ.) θὰ ἐπιτευχθῇ μόνον διὰ γενναίας συμβολῆς καὶ ἀποτελεσματικῆς συνεργασίας Κράτους καὶ Δήμου, προέχει δὲ πάντοτε καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν παντοίων προσκτισμάτων (Πίν. 315 γ), ὡς καὶ ἡ πλήρης ἀπελευθέρωσις τοῦ χώρου, ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς τῶν τειχῶν, διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Σχεδίου Πόλεως, ἐξ ἄλλου, προβλεπομένης δημιουργίας προσβάσεων, διαδρόμων καὶ πρασιῶν.

Ἐν προκειμένῳ τονίζεται καὶ τὸ ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ Νομάρχου Ροδόπης, κ. Δ. Ἀλαμάνου, διὰ τὰ τείχη τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀρχαιότητας τοῦ νομοῦ γενικώτερον.

Εἰς τὴν πολυπαθῆ **Τραϊανούπολιν** (κ. Λουτρά) Ἀλεξανδρουπόλεως, ἐγένοντο διάφοροι ἐργασίαι εἰς τὸ φυλακεῖον (;) τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ κυρίως, συμφώνως πρὸς προκαταρκτικὴν μελέτην, συνταχθεῖσαν ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως. Κατ' ἀρχήν, ἐγένετο καθαρισμὸς ἐκ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπικάλυψις τῆς ἀσβεστοκτίστου διὰ κεράμων καὶ λίθων στέγης διὰ σιμεντοκονιάματος, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ εἰσέρχωνται πλέον τὰ ὄμβρια ὕδατα ἐντὸς τοῦ κτηρίου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις νὰ διατηρηθῇ. Παραλλήλως ἐγένετο συμπλήρωσις τῶν ἐσωτερικῶν, ἐξ ἐντοπίων ἐρυθρωπῶν λίθων, τόξων στηρίξεως τῆς στέγης. Ἀκολούθως ἐγένετο ἀπόφραξις κατακορύφου ρήγματος τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ κτηρίου, ὡς καὶ συμπλήρωσις ἀνοίγματος πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην. Εἰς τὴν Ν. πλευράν (Πίν. 316 α), ἀφοῦ ἐξεκαθαρίσθησαν ἐκ τῶν προχείρων νεωτέρων συμπληρώσεων, ἀνεστηλώθησαν δύο παράθυρα (Πίν. 316 γ), ὑπὸ τοῦ ἐμπειροτάτου τεχνίτου Δημ. Καπετανέλλη. Εἰς τὴν Α., τέλος, πλευράν, ἔνθα καὶ ἡ μνημειακὴ εἴσοδος - πύλη (Πίν. 316 β), ἐκτίσθη τοῖχος δι' ἀσβέστου, καθ' ὅλον τὸ ὕψος καὶ πλάτος, πρὸς πρόληψιν πτώσεως καὶ ὁλοκληρωτικῆς καταστροφῆς ταύτης, δὲν ἀπετολμήθη ὅμως περαιτέρω συμπλήρωσις, δεδομένου ὅτι, ὡς ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας μορφῆς καὶ συνθέσεως τοῦ μνημείου, ἐπιβάλλεται εἰδικὴ μελέτη καὶ ἐκτέλεσις τῆς ἐργασίας ὑπὸ ἀρχιτέκτονος, πρᾶγμα ὅπερ δέον, ὅπως συντελεσθῇ τὸ ταχύτερον, ὡς ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ μνημείου, ἀλλὰ καὶ τῶν πανελληνίως γνωστῶν ἰαματικῶν πηγῶν ταύτης.

Σαμοθράκη

Ἡ ἀρξαμένη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος στερέωσις τῶν μεσαιωνικῶν πύργων τῆς Παλαιαπόλεως καὶ τῆς Χώρας Σαμοθράκης, βάσει μελέτης τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως καὶ διὰ πιστώσεως τοῦ ΕΟΤ, συνεχίσθη κατὰ τὸ 1967 εἰς μεγαλυτέραν κλίμακα. Ἐν πρώτοις, συνεπληρώθησαν καθ' ὅλον τὸ ὕψος (17.50 μ.) αὐτῶν αἱ ΒΔ. καὶ ΒΑ. πλευραὶ τοῦ μεγάλου πύργου τῆς **Παλαιαπόλεως** (Πίν. 317 α), ἀποκατασταθείσης καὶ τῆς μοναδικῆς πυλίδος - εἰσόδου τοῦ πύργου, ἔνθα πιθανῶς ἀνήρχοντο δι' ἐξωτερικῆς κινητῆς κλίμακος. Ἐσωτερικῶς ἐστερεώθησαν ἅπασαι αἱ πλευραί, σχεδὸν καθ' ὅλον τὸ ὕψος, πλὴν τῆς ΝΑ., καὶ συνεπληρώθησαν ἅπαντα τὰ ἀνοίγματα - πολεμίστραι τούτου. Ἀλλ' ἡ πλέον σοβαρά, ἐπικίνδυνος, ἀλλὰ καὶ ἀπολύτως ἐπιβεβλημένη ἐργασία ἦτο ἡ ἐπικάλυψις τῆς στέγης διὰ σιμεντοκονιάματος. Ἡ ἀγρία βλάστησις, κυρίως πρῖνοι, εἶχον εἰσδύσει βαθύτατα εἰς αὐτήν (Πίν. 317 β - γ), λίαν δὲ κοπιώδης καὶ ἐπικίνδυνος ἦτο ἡ ἀποκοπὴ καὶ ἐκρίζωσις τούτων. Ἀφοῦ ἐξεκαθαρίσθη ἡ ἐξ ἀσβεστοκονιάματος, κεράμων καὶ κοινῶν λίθων στέγη, ἡ ὁποία, ἐκτὸς τῶν ἄλλων λόγων, ἦτο κατεσκευασμένη οὕτω διὰ τὴν συγκέντρωσιν καὶ διοχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, δι' εἰδικοῦ ἀγωγοῦ, εἰς τὴν ἐντὸς τοῦ πύργου καὶ εἰς τὴν βάσιν τούτου δεξαμενήν, συνεπληρώθη αὕτη εἴς τινα σημεῖα πρὸς τὴν κρημνώδη καὶ πρὸς τὴν θάλασσαν πλευράν.

Ἐξ ὑπαρχόντων ἐπὶ τῆς στέγης ρηγμάτων διεπιστώθη, ὅτι αὕτη ἦτο κατεσκευασμένη ἐκ πηλίνων κενῶν πίθων (Πίν. 318 α - β), διαφόρων μεγεθῶν (εἰς ἐκ τούτων ἀφῃρέθη καταλλήλως καὶ ἀκινδύνως διὰ τὴν στέγην τοῦ πύργου καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Σαμοθράκης, πρὸς μελέτην ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων), πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως αὕτη εἶναι ἐλαφροτέρα, πρᾶγμα ὅπερ πρώτην φορὰν ἐμφανίζεται εἰς τὸν θρακικὸν χῶρον, ἐξ ὅσων τοὐλάχιστον γνωρίζει ὁ ὑπογραφόμενος. Σημειοῦται ἐνταῦθα, ὅτι ὁ πύργος οὗτος *ἀνεκτίστη ἐκ θεμελίων*....., ὡς ἀναφέρει ἐντετειχισμένη σχετικὴ ἐπιγραφή, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Γατελούζων (15ος αἰ. μ.Χ.), ἀναφέρεται δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἀγκῶνος Κυριακοῦ.

Ἐπίσης, συνεπληρώθη καὶ ἀνεστηλώθη καὶ ἡ δίκην φυλακείου - σκοπιᾶς πύλη τῆς στέγης (αὕτη πρέπει νὰ κλεισθῇ διὰ θύρας πρὸς ἀποφυγὴν εἰσροῆς ὑδάτων καὶ ἀνέμων), ὡς καὶ ἡ ἄγουσα πρὸς ταύτην ἐσωτερικὴ κλῖμαξ. Μένει εἰσέτι πρὸς ὁριστικὴν καὶ πλήρη στερέωσιν τοῦ πύργου ἡ ΝΑ. πλευρά.

Ἐπὶ τῆς στέγης εὑρέθη σωρὸς ἐκ στρογγύλων θαλασσίων λίθων - χειροβομβίδων, τοὺς ὁποίους ἔρριπτον οἱ ἀμυνόμενοι κατὰ τῶν ἐπιδρομέων καὶ πολιορκητῶν.

Ἅπασαι αἱ ἐργασίαι εἰς τοὺς πύργους, λόγῳ ἐλλείψεως εἰδικευμένου προσωπικοῦ, ἐγένοντο κατὰ τὸ γ΄ τετράμηνον τοῦ ἔτους, καὶ δὴ καὶ κατὰ τοὺς φοβεροὺς διὰ τὴν Σαμοθράκην, ἰδίως δὲ τὴν Παλαιάπολιν, μῆνας Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον, ὀφείλω δὲ νὰ ἐπαναλάβω ἐνταῦθα τὴν θαρραλέαν ἀνάληψιν καὶ τῶν πλέον ἐπικινδύνων περιπτώσεων ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου Δημ. Καπετανέλλη, ὡς καὶ τὴν ἀποτελεσματικὴν πάντοτε ἀποπεράτωσιν ὅλων τῶν ἐργασιῶν.

Πέριξ τοῦ μεγάλου τούτου πύργου ἐξεκαθαρίσθη εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν καὶ μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἡ τάφρος, ὡς καὶ τὰ πλησιέστερα πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ καὶ τοὺς πρὸς Δ. μικροτέρους καὶ ἡμικατεστραμμένους πύργους (Πίν. 318 γ), διάφορα συμπληρωματικὰ μικροκτίσματα καὶ τείχη, ἀποκαλυφθείσης καὶ μεγάλης πύλης-εἰσόδου, σωζομένης εἰς μικρὸν ὕψος, μεταξὺ τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ πρώτου μικροῦ πύργου.

Εἰς τὴν **Χώραν,** πρωτεύουσαν τῆς Σαμοθράκης, ἐγένετο δι' ὀλιγοημέρου ἐργασίας στερέωσις καὶ συμπλήρωσις, κατὰ τὸ δυνατόν, ἐπικινδύνων σημείων τῶν πύργων, πρὸς ἀποφυγὴν δυστυχημάτων, διὰ τὴν πλήρη ὅμως στερέωσιν τούτων χρειάζεται ἀκόμη ἀρκετὴ ἐργασία.

Περὶ τῶν ὅλως ἰδιαιτέρου ἱστορικοῦ καὶ ἀρχιτεκτονικοῦ ἐνδιαφέροντος πύργων τῆς νήσου Σαμοθράκης θὰ ἀκολουθήσῃ ἐν καιρῷ λεπτομερεστέρα μελέτη καὶ δημοσίευσις, μετὰ βεβαίως τὸν πλήρη καθαρισμόν, στερέωσιν, ἀναστήλωσιν ἔν τινι μέτρῳ καὶ γενικὴν διάσωσιν τούτων.

Ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου καὶ τῆς δ. Ε. Dusenbery συνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἡ μελέτη τῶν εὑρημάτων τῆς Νοτίας Νεκροπόλεως τῆς Σαμοθράκης.

Α. Κ. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

*

EXCAVATIONS IN SAMOTHRACE

Supplementary work for the American School of Classical Studies was conducted in the Sanctuary of the Great Gods in Samothrace by the Institute of Fine Arts of New York University between June 26 and August 11, 1967, under the direction of Professor James R. McCredie.

Preparation of the final publication in Bollingen Series LX, *Samothrace*, was continued under the supervision of Professor Phyllis Williams Lehmann, and Volume 3, *The Hieron*, by Mrs. Lehmann will appear in 1968. A preliminary report by James R. McCredie on the campaigns of 1965 - 1967 is included in the second number of *Hesperia* (XXXVII) 1968. A new folder, containing a sketch-plan of the Sanctuary and a brief explanatory text, is now available to visitors in Samothrace in both English and Greek versions.

Supplementary excavation was carried out in four areas, continuing the work of previous seasons: the Propylon of Ptolemy II, the Eastern Hill, the Stoa, and the northern terrace of the Western Hill.

Propylon of Ptolemy II

Areas to the north and south of the building's foundation were excavated, both to recover more of its fallen marble superstructure and to investigate the relation of the nearby river to the vaulted passage through the foundation.

At the south, a water channel was discovered which runs from the mouth of the vaulted passage obliquely to the southeast (Pl. 319 a). Its two retaining walls were well built of native boulders, but only the northern wall is well preserved, standing, in places, to a height of more than two meters. It extended more than 30 m. from the foundation, well into the present river bed, and may have gone farther, but beyond that point the modern torrent seems to have removed all traces. It is clear, however, that this channel was intended to direct the entire river to the vaulted passage, so that, at the time of its construction, the river flowed through the building rather than, as now, around its western end. A test behind the northern retaining wall failed to produce sherds of very distinctive kinds, but what there was is consistent with a date of construction in the early third century B.C., contemporary with that of the Propylon. The river apparently sought its present course after destruction of the channel, probably through an earthquake. The fill of the channel suggests a date for this catastrophe in the late first or early second century after Christ, possibly the same earthquake which caused severe damage at that time on the neighbouring Eastern Hill.

Since the river originally flowed through the Propylon and did not divide the building from the Eastern Hill, it is no longer necessary to restore a wooden bridge over the river in the Hellenistic period. Rather there seems to have been a broad ramp between the Propylon and the Eastern Hill, and fragments of an inclined marble balustrade which will have bordered such a ramp have been recovered in the area.

North of the Propylon, much disturbed traces of a similar, boulder - lined channel appeared, along with superstructure of the building and other marble fragments. These last pieces, belonging to Corinthian columns and to pilaster capitals, similar to one now on permanent loan to the Samothrace Museum from the Louvre and said to have come from this area (A. Conze, *Neue Untersuchungen auf Samothrake*, 1880, pl. XLIX), seem to belong to another contemporary structure. Limestone foundation blocks, similar in technique to those of the Propylon but not from it, lie where they fell about 12 m. north of the building; they may well belong to the same structure and suggest that it stood nearby.

Eastern Hill (Pl. 319 b)

Tests were made at various points to clarify the chronology of the complex of structures uncovered in previous season; part of the earlier building which underlies that of Philip III Arrhidaios and Alexander IV was uncovered; and portions of a paved road leading from this area toward the Temenos was exposed.

The major monuments of the Eastern Hill, the round structure at the center and the Doric building at the northwest, were found to have a more complex history than had been suspected. Earliest is the round struc-

ture. Examination of its steps showed that in its first phase, probably in the fifth or early fourth century B.C., the steps which surround it were pierced by a passage leading out toward the major cult buildings of the Sanctuary (Pl. 319 c). In a second phase, the passage was closed, the steps completed to form a full circle, and a limestone foundation for additional steps added behind the original set. A third phase saw the construction of a rectangular building at the northwest, which, in a fourth phase, was replaced by the superb Doric structure of Philip and Alexander (323-316 B.C.). Later still, in a fifth phase, a stepped retaining wall was added at the south and southwest. The destruction of the Doric building by earthquake, probably in the first half of the second century after Christ, led to the filling of the whole area and construction of a platform which seems to have received a wooden bridge across the river which now divided the Eastern Hill from the Propylon of Ptolemy II — a sixth phase. Material for dating the first three phases is sparse, and it can only be said that they probably fall in the fifth or early fourth centuries B.C.

The earlier rectangular building, ca. 6.50 m. wide and at least 9 m. deep, now preserves only parts of its north and south walls, built of fieldstone and ca. 0.50 m. thick. The walls were covered with fine stucco. Where preserved by the floor of the succeeding building, the white stucco floor and the lowest part of the wall remain *in situ* (Pl. 319 d) and fragments of stucco fallen from higher parts of the wall are sufficient to show its scheme. A white base fascia ca. 0.21 m. high projects ca. 0.01 m. from the plane of the wall; above it is a white band of undetermined height, presumably imitating a course of orthostates. That is crowned by another projecting fascia 0.155 m. high, on the white surface of which individual blocks with drafted margins are imitated by fine red lines (Pl. 320 a). The upper part of the wall was red. The fill over this building, deposited during the construction sponsored by Philip III and Alexander IV, provided some black-glazed pottery and terracottas which are of particular interest because of their dated context.

Additional fragments of the Doric building and of the porch which adorned its western wall appeared just west of the building (Pl. 320 b); a graphic reconstruction of the building has been completed and the order of the porch is now clear from fragments of Ionic capitals. This debris lay in a deep fill apparently contemporary with the Roman fill of the round structure. Under it was discovered part of a stepped ramp, built of reused blocks of various materials, which led westward toward the center of the Sanctuary below (Pl. 321 b). The road is ca. 4 m. wide and was flanked on both sides by fieldstone retaining walls. It provides the first sure evidence for the routes followed by visitors to the Sanctuary, and its direction, toward the northeast corner of the Temenos, makes intelligible the location of a marble propylon there.

Traces of concrete retaining walls were found in several places over the road, and, together with the deep earth fill which they retained, they seem to belong to a Roman revision in which the level of the road, like that of the whole Eastern Hill, was raised. Much later, after the Roman walls had collapsed, presumably in the general catastrophe of the sixth century after Christ, a rough building or enclosure was built over the road. It perhaps functioned with the rough, chapel-like structure reported in 1966.

Stoa

Two trenches were dug in the area 21-26.50 m. south of the north foundation of the Stoa and 0-7 m. east of its east foundation in order to test the stratification of the terrace which lay before the building and, particularly, to determine the chronological relationship to the Stoa of a stratum of burned earth at the edge of that terrace, from which an unusual amount of fine pottery had been recovered in 1965. A fieldstone wall that antedates the Stoa was discovered on virgin soil, but the entire fill above that level was deposited during or immediately after the construction of the Stoa's foundation. The burned layer is, therefore, only a part of the general fill, perhaps taken from a burned deposit of discarded votive offerings elsewhere in the Sanctuary, and it does not have direct bearing on the earlier history of this area.

Western Hill

Investigation was begun of the interior of

the Ruinenviereck, whose walls had been cleaned in 1966, and the process of removing debris left by earlier expeditions was nearly completed.

Trenches across the western portion of the mediaeval fortification, west of Building A, revealed architecture from at least five building periods, Classical, Hellenistic, Byzantine, and modern. Latest is a network of rough walls which formed irregular enclosures, probably pens for animals rather than dwellings. The walls are built largely of ancient blocks, used at third hand after the destruction of the Byzantine fortification, for which they had also served as material. The confused surface debris with which these walls are associated provides no sure evidence for their date, and all that can be said is that they had already been abandoned when the first modern travellers described the site in the mid nineteenth century. Beneath them appeared walls which belong to the Byzantine fortification itself and had formed houses or rooms within it, presumably both as living quarters for the garrison stationed there and for storage. Simply built of rubble employing fieldstone, tile, and some ancient blocks but no mortar, the walls are badly preserved, and plans are incomplete. It seems, however, that a series of rooms lined both the north and west fortification walls, and a winding drain, built largely of ancient marbles, skirted them to empty through the fortification wall near its northwest corner. In one case a plaster floor is preserved which continued to serve even after a rebuilding of the structure to which it belonged. That rebuilding attests prolonged occupation of the fortification. Its date, suggested by both the abundant coarse pottery from its destruction and coins of Romanus I, Constantine VII, and Romanus II, as well as an early anonymous issue, is firmly placed in the tenth century after Christ.

At nearly the same level as the Byzantine walls, but with a strikingly different orientation, appeared the fieldstone foundations of a rectangular building ca. 9 m. wide and more than 13 m. long (Pl. 321 c). It seems to rest on virgin soil, and the disturbed fill produced no sure evidence for its date, but since it lies oblique to the orientation followed by all Hellenistic monuments on the Western Hill, it apparently antedates them and belongs to the Classical period. Two marble blocks still *in situ* near the center of the building are the only remnants of furnishings; grooves ca. 0.15 m. wide in their upper surfaces recall supports for benches in the Anaktoron and may suggest that the building served some assembly, whether religious or administrative. North of the Byzantine fortification and west of Building A the foundation of another building ca. 12.80 m. wide was partly exposed. Its northern extent is still unkonwn, but it appears to have had a shallow room, ca. 3.60 m. deep, at its southern end, and the foundation suggests that it was prostyle or amphiprostyle. The still unexcavated fill seems to be intact and should provide a clearer indication of its date, which, again from its orientation, is probably earlier than the third century B.C. The slightly higher ground on which both these Classical buildings stood was supported, at the time Building A was built, by a low terrace wall of fieldstone, and both buildings seem to have continued to function.

The dumps of previous excavators yielded materials of all sorts, notably fragments of sculpture which had ornamented monuments here and elsewhere in the Sanctuary. Most intriguing is a large-scale, Parian marble, left hand, which, in style and technique, is identical to the right hand of the Victory of Samothrace (Pl. 321 a). Close comparison with that hand, now on permanent loan from the Greek government to the Musée du Louvre, has not yet been possible, but the new fragment must either belong to the same statue or to another similar work by the same master.

JAMES R. McCREDIE

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΘΡΑΚΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο μικρᾶς μόνον ἐκτάσεως ἐργασίαι ἐγένοντο εἰς τὰ βυζαντινὰ τείχη τῆς πόλεως. Παρὰ τὴν ὁδὸν Ἰσμήνης 29, ὅπου πύργος τοῦ τείχους εἶχεν ὑποστῆ ἀπόκλισιν κατὰ τὴν κορυφὴν αὐτοῦ καὶ τὰ πέριξ τμήματα, ἐγένετο στερέωσις.

ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΝ

Κατὰ τὸ ἔτος 1964 εἶχον γίνει περιωρισμένης ἐκτάσεως ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ βυζαντινοῦ τείχους τῆς πόλεως (πρβλ. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 473). Τὸ τεῖχος τοῦτο εἶχεν ὑποστῆ μεγάλης ἐκτάσεως φθοράς, κυρίως ἐπικινδύνους ρωγμὰς καὶ ρήγματα (Πίν. 322 γ) εἰς πλεῖστα σημεῖα, λόγῳ δὲ καὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ, ἐπιστέφοντος τὸν ὑπερκείμενον τῆς πόλεως λόφον (Πίν. 322 α - β), ἀπετέλει μόνιμον ἀπειλὴν διὰ τὴν ζωὴν τῶν κάτωθεν αὐτοῦ κατοικούντων, ἐξ ὧν πολλοὶ τρωγλοδύται.

Ἡ ἐπέμβασις τῆς Ὑπηρεσίας εἶχε καταστῆ ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀναγκαία, λόγῳ δὲ καὶ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἐπισυμβάσης κατολισθήσεως μικροῦ, εὐτυχῶς, τμήματος τοῦ τείχους, ἐγένετο ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως. Αἱ ἐργασίαι ἤρχισαν κατὰ τὰς ὁδηγίας τῆς Διευθύνσεως Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν Νομοῦ Ἔβρου, μὲ σκοπὸν τὴν διατήρησιν τῆς ὑφισταμένης μορφῆς τοῦ τείχους, δι' ἐμφράξεως ρωγμῶν, συμπληρώσεως τῶν μικρῶν ρηγμάτων καὶ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ὑποθεμελιώσεως, ἥτις ἔπασχε κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος. Αἱ ἐργασίαι αὗται, ἄκρως δυσχερεῖς, λόγῳ τῆς εἰς πολλὰ σημεῖα ἑδράσεως τοῦ τείχους ἐπὶ ἀποτόμων βράχων (Πίν. 322 δ), ἐπεξετάθησαν καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ μῆκος αὐτοῦ καὶ κυρίως κατὰ τὰς Ν. καὶ Β. πλευράς, ὅπου καὶ αἱ φθοραὶ ἦσαν μεγαλύτεραι. Τοιουτοτρόπως ἀπεσοβήθη ἡ περαιτέρω φθορὰ τοῦ τείχους (Πίν. 323 α), ἀπομένουν δὲ εἰσέτι μικρᾶς ἐκτάσεως ἐργασίαι.

ΔΡΑΜΑ

Τὸ μεσαιωνικὸν τεῖχος τῆς πόλεως ἔχει, κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος, καταστραφῆ. Τμήματα αὐτοῦ σώζονται ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἐντὸς τῆς πόλεως, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων καλύπτονται ὑπὸ τῶν οἰκιῶν. Εἰς τὴν Β. πλευρὰν τῆς πόλεως, καὶ ΒΔ. τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, σώζεται ἐλεύθερον τμῆμα αὐτοῦ διατηροῦν καὶ πύργον, ὅστις εἶχεν ὑποστῆ ἐπικίνδυνον φθορὰν εἰς τὸ κάτω μέρος καὶ τὴν βάσιν, ἠπειλεῖτο δὲ μὲ κατάρρευσιν (Πίν. 323 β).

Ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς Διευθύνσεως Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν Νομοῦ Δράμας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ τῆς Ἐφορείας Ν. Νικονάνου, ἐγένετο ἡ ἐνίσχυσις τῆς ὑποθεμελιώσεως καὶ ἡ συμπλήρωσις τῆς φθαρείσης βάσεως τοῦ πύργου (Πίν. 323 γ). Ὡς ὑλικὸν ἐχρησιμοποιήθη τὸ ἤδη ὑπάρχον ἐκ τῶν καταρρευσάντων τμημάτων, εὑρισκόμενον ἐγκατεσπαρμένον εἰς τοὺς δρόμους ἢ εἰς προχείρους φράκτας.

ΓΡΕΒΕΝΑ

Μονὴ τοῦ Ὁσίου Νικάνορος ἢ Ζάβορδας

Ἡ μονὴ αὕτη, ἐπιστέφουσα τὴν κορυφὴν ἀποτόμου λόφου περιρρεομένου ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Ἀλιάκμονος, εἶχεν ὑποστῆ, ἀτυχῶς, παλαιότερον παραμόρφωσιν τῆς Α. πτέρυγος, ἥτις ἀνακατεσκευάσθη ἀνεπιτυχῶς. Ταυτοχρόνως εἶχε γίνει ἐπέμβασις ἐπὶ τοῦ Ν. παρεκκλησίου τοῦ καθολικοῦ αὐτῆς (Πίν. 324 α), τὸ ὁποῖον καθηρέθη καὶ εἰς τὴν θέσιν του ἐτοποθετήθη ἀκαλαίσθητον κενοτάφιον τοῦ ὁσίου Νικάνορος, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παραμείνουν ἐπὶ ἔτη ἐκτεθειμέναι εἰς τὸ ὕπαιθρον τοιχογραφίαι κοσμοῦσαι τὸ κατεδαφισθὲν παρεκκλήσιον (Πίν. 324 γ). Τέλος, εἶχε κατασκευασθῆ τότε καὶ στέγαστρον βαρὺ καὶ ἀντιαισθητικὸν ἐπὶ τοῦ πρὸς Α. τοῦ καθολικοῦ φρέατος (Πίν. 324 β).

Ἡ ἱστορικὴ σημασία τῆς μονῆς, ἡ θέσις αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ γραφικὴ μορφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου (Πίν. 325 α - γ) ἐπέβαλλον τὴν λῆψιν μέτρων προστασίας ἀπὸ τῆς περαιτέρω φθορᾶς. Διὰ πρὸς τοῦτο διατεθείσης ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας πιστώσεως, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πρόθυμον καὶ πολύτιμον συμπαράστασιν τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Γρεβενῶν κ. Χρυσοστόμου, ἐγένοντο αἱ κάτωθι στερεωτικαὶ ἐργασίαι :

Κατ' ἀρχὴν ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ ἀποκατάστασις τῆς στέγης τοῦ καθολικοῦ. Αὕτη εἶχε καλυφθῆ παλαιότερον ὑπὸ πλακὸς ἐκ σκυροδέματος καὶ εἶχεν ἀλλοιωθῆ ἡ ἀρχικὴ αὐτῆς μορφὴ (Πίν. 326 α), εἰς τινα δὲ σημεῖα εἰσήρχοντο τὰ ὄμβρια ὕδατα καὶ κατέστρεφον τὰς τοιχογραφίας, ἰδίᾳ κατὰ τὴν βάσιν τοῦ τρούλλου. Ἀφῃρέθη πᾶν ἄχρηστον καὶ μεταγενεστέρως τοποθετηθὲν ὑλικόν, ἐκαθαρίσθησαν αἱ καμάραι, ἐγένετο ἐπάλειψις διὰ σιμέντου καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀντικατεστάθησαν αἱ κέραμοι γαλλικοῦ τύπου διὰ τοιούτων βυζαντινοῦ τύπου (λούκια) (Πίν. 326 β).

Εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ καθολικοῦ, ἔνθα ἄλλοτε τὸ κατεδαφισθὲν παρεκκλήσιον, κατε-

σκευάσθη ξύλινον στέγαστρον, καλυπτόμενον διὰ κεράμων, πρὸς προστασίαν τῶν ἐναπομεινασῶν τοιχογραφιῶν.

Εἰς τὰ κελλία τῆς μονῆς καὶ εἰς τὸ ζυμωτήριον, ἐγένοντο ἀνακεραμώσεις καὶ μικροεπισκευαί, ἰδία ἀντικατάστασις σεσηπότων ξύλων, κριθεῖσαι ὡς ἀμέσου ἀνάγκης ἐργασίαι, πρὸς πρόληψιν περαιτέρω φθορᾶς.

Τέλος, ἐγένετο βελτίωσις τοῦ στεγάστρου τοῦ φρέατος δι' ἀντικαταστάσεως τῶν βαρέων πεσσῶν διὰ στύλων ἐξ ἀγρίου ξύλου καὶ ἐπισκευῆς τῆς στέγης αὐτοῦ.

Αἱ ἐκτελεσθεῖσαι ὡς ἄνω ἐργασίαι δὲν ἐκάλυψαν βεβαίως ὅλας τὰς ἀνάγκας· τοὐναντίον δέον ὅπως αὗται συνεχισθοῦν, πρὸ πάντων δὲ ἐκτελεσθοῦν ἀνακεραμώσεις τῶν κελλίων, βελτιώσεις στεγῶν καὶ ἐπισκευαὶ ξυλίνων κατασκευῶν.

ΒΕΡΟΙΑ

Ναὸς Παναγίας Χαβιαρᾶ

Ὁ ναὸς οὗτος, κατάγραφος ἐκ τοιχογραφιῶν, εἶχεν ὑποστῆ, ὡς ἄλλως τε οἱ περισσότεροι τῶν ναῶν τῆς πόλεως, σοβαρὰς φθορὰς εἰς τὴν στέγην. Ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ ἀνακατασκευασθῇ ἡ ξυλίνη κάλυψις τῆς στέγης καὶ νὰ ἀντικατασταθῶσιν αἱ περισσότεραι τῶν κεράμων. Ὡσαύτως, ἐγένετο στερέωσις καὶ μερικὴ ἀνακατασκευὴ τῶν Ν. καὶ Α. ἐξωτερικῶν τοίχων, οἵτινες δὲν ἔφερον τοιχογραφίας.

Αἱ ἐργασίαι ἤρχισαν καὶ διεκόπησαν λόγῳ τοῦ χειμῶνος, μὲ σκοπὸν νὰ συνεχισθοῦν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος.

Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου

Τὸ μνημεῖον τοῦτο ἀνεστήλωσεν ἡ Ὑπηρεσία προσφάτως (πρβλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 369). Λόγῳ τῆς παρουσιασθείσης ὑγρασίας τοῦ δαπέδου, ὀφειλομένης καὶ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ στάθμη τοῦ μνημείου εἶναι σημαντικῶς χαμηλοτέρα τῶν πέριξ ὁδῶν, ἐκρίθη σκόπιμον νὰ διανοιχθῇ μικρὰ τάφρος πρὸς τὴν Β. πλευρὰν (εἰς τὴν Δ. ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς) μέχρι τῆς στάθμης τοῦ δαπέδου μετ' ἀποστραγγιστικοῦ φρέατος. Οὕτω κατεσκευάσθη προστατευτικὸν τοιχίον, τὸ δὲ δάπεδον τῆς διανοιχθείσης τάφρου ἐκαλύφθη διὰ λιθοστρώτου, ὡς ἦτο εἰς τὴν Δ. πλευράν.

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Μονὴ Βατοπεδίου

Ἐκ τῆς καείσης κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ Φεβρουαρίου 1966 πτέρυγος τῆς μονῆς (πρβλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 436 - 37) εἶχε διασωθῆ ἡ τοξοστοιχία ἡ βλέπουσα πρὸς τὴν αὐλὴν αὐτῆς. Λόγῳ τῆς σημασίας τοῦ διασωθέντος στοιχείου τούτου, καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ μεταξὺ ἐξεπονεῖτο ἡ μελέτη τῆς ἀποκαταστάσεως, ἐκρίθη ἀπαραίτητον ὅπως ὑποστυλωθῇ ὁ τοῖχος τῆς τοξοστοιχίας, ὅστις εἶχεν ὑποστῆ μικρὰν ἀπόκλισιν καὶ ἐκινδύνευε νὰ καταρρεύσῃ, ἂν παρέμενεν ἐπὶ μακρὸν ἀπροστάτευτος.

Μονὴ Σταυρονικήτα

Τῆς μονῆς ταύτης, διατηρούσης τὴν παλαιὰν μορφὴν ὅσον ὀλίγαι ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, αἱ πρὸς τὴν θάλασσαν ἐπάλληλοι σειραὶ ἐξωστῶν, προσδίδουσαι ἰδιάζοντα χαρακτῆρα εἰς αὐτήν, εἶχον ὑποστῆ σοβαρὰς φθοράς, λόγῳ καὶ τῆς ἐκ ξύλου κατασκευῆς αὐτῶν (Πίν. 326 γ).

Τμήματα αὐτῶν εἶχον ἀποκλεισθῆ τῆς χρήσεως ὡς ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπα, ἀλλὰ καὶ τὸ σύνολον, προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ προσβαλλόμενον ἐκ τῆς ἅλμης, ὡδηγεῖτο εἰς τὴν καταστροφήν. Διὰ ταῦτα ἐνεκρίθη ἡ σταδιακὴ ἀποκατάστασις αὐτῶν καὶ αἱ ἐργασίαι ἤρχισαν μὲ σκοπὸν τὴν συνέχισιν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος. Παραλλήλως ἐγένετο μερικὴ συντήρησις τῶν ἐπιχρισμάτων τῶν ἄνω, πρὸς τὴν θάλασσαν, δωματίων, ὡς καί τινων κουφωμάτων.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Συλλογὴ γλυπτῶν Ἁγίου Γεωργίου (Rotonda) Θεσσαλονίκης

Ἡ ἀρξαμένη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος καταγραφὴ καὶ φωτογράφησις τῶν γλυπτῶν τῆς ἐν ἐπικεφαλίδι συλλογῆς ἐπερατώθη κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος. Ἐν συνόλῳ κατεγράφησαν εἰς τὰ εἰδικὰ δελτία, ἐφ' ὧν ἐπεκολλήθησαν καὶ αἱ φωτογραφίαι τῶν ἀντικειμένων, 754 γλυπτὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (κιονόκρανα, ἐπίκρανα, θωράκια κλπ.).

ΜΥΡΩΝ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΛΕΣΒΟΣ

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο μικραὶ ἐργασίαι ἐγένοντο εἰς τὴν περιφέρειαν, πλὴν τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ναοῦ τῶν Μέσων Λέσβου, περὶ τῆς ὁποίας βλ. Τὸ Ἔργον 1967, σ. 72 - 75 καὶ ΠΑΕ 1967, σ. 96 - 102.

Κάστρον Μυτιλήνης. Ἰδιαιτέρα φροντὶς ἐλήφθη διὰ τὸ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1966 ἀνακτηθὲν τμῆμα τοῦ κάτω κάστρου Μυτιλήνης, ὅπου ὁ πύργος τοῦ ταξιάρχου Ἀπτουλαϊρρεδίν, δεσπόζων τοῦ βορείου λιμένος τῆς πόλεως (περὶ τοῦ πύργου βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 460). Οὕτως ἐφράχθη ἡ εἴσοδος, τὴν ὁποίαν εἶχε δημιουργήσει ὁ δῆμος, κατηδαφίσθησαν τὰ ἔξω τοῦ τείχους καὶ τῆς ΒΔ. πύλης προσκτίσματα καὶ ἐκαθαρίσθη ὁ χῶρος ἐκ τῶν ἐπὶ δεκαετηρίδας (ἀπὸ τοῦ 1912) συσσωρευομένων μπάζων καὶ ἀκαθαρσιῶν. Ἐσωτερικῶς ἐπεσκευάσθησαν αἱ παραστάδες τῆς ΒΔ. πύλης καὶ ἀφῃρέθη ἡ ἐκ λαμαρινῶν στέγη τοῦ χώρου τοῦ μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τείχους.

Ἐκχωματώσεις ἐγένοντο καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κάτω κάστρου, προκειμένου νὰ ἐμποδισθῇ ἡ ἄνωθεν εἴσοδος εἰς τὸ νεωστὶ καταληφθὲν τμῆμα τοῦ κάστρου, τὸ ὁποῖον ἐλλείψει καταλλήλου μουσειακοῦ χώρου ἐν Μυτιλήνῃ μετεβλήθη εἰς ἀποθήκην τῶν μεγάλων μαρμάρων.

Πέτρα, οἰκία Βαρελτζίδενας. Τοῦ γνωστοῦ αὐτοῦ ἀρχοντικοῦ, ἀναστηλωθέντος ὑπὸ τοῦ προκατόχου μου Ἐφόρου Σεραφεὶμ Χαριτωνίδου μετ' ἀσυνήθους εἰς τοιαύτας ἐργασίας λεπτότητος καὶ ἐπιτυχίας (ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 488), ἐγένετο ἐλαιοχρωματισμὸς ἐξωτερικῶς τῆς ξυλίνης κατασκευῆς του. Εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐργασίας βασικῶς συνέβαλεν ὁ ἐν Πέτρᾳ φιλάρχαιος κ. Τάκης Ἐλευθεριάδης.

Τυχαῖα εὑρήματα. Ἐκ τῆς θέσεως Ταμπακαριά, βορείως τῆς Μυτιλήνης, προέρχεται μαρμάρινος ἀκέφαλος λέων (ΜΜ 4112), εὑρεθεὶς ἐντὸς μπάζων.

Εἰς τὴν κατεδαφισθεῖσαν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγ. Κυριακῆς, πλησίον τοῦ ἀρχαίου θεάτρου Μυτιλήνης, εὑρέθη ἡ ἐπιγραφὴ IG XII, Suppl. 90 (ΜΜ 4110).

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΧΡ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

ΧΙΟΣ

Νέα Μονὴ

Παλαιοτέρα γνωστὴ πληροφορία περὶ τῆς διὰ μολυβδοφύλλων καλύψεως τοῦ τρούλλου τῆς Νέας Μονῆς Χίου σημειοῦται εἰς ἐνθύμησιν ἐπὶ φύλλου τετραδίου τῆς βιβλιοθήκης τῆς Νέας Μονῆς, χρονολογουμένην ἀπὸ τοῦ ἔτους 1847. Εἰς τὴν ἐνθύμησιν ἀναφέρονται ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς: *Ἐπήραμε μολύβι 1500 ὀκάδες ἀπὸ Εὐρώπη. Ἐδώσαμε γρόσια 6000. Ἦτον Ἐπιτροπὴ ὁ Μισὲ Ζωρζῆς Καρυδιᾶς καὶ ὁ μισὲ Λουρετζῆς Ρίζος. Τότες ἦταν δύο κουμπέδες* (ἐννοεῖ κατεστραμμένοι). *Ὁ ἕνας μικρὸς καὶ ὁ ἕνας μεγάλος.. Ἐκάησαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἔσταζαν. Τὴν πρώτην βολὰν τὸ ἔβαλεν ὁ Ἀνεγνώστης Κεράτζας· τὸ ἐσήκωσεν ἡ νότιος φουρτούνα. Τὴν δεύτερην φορὰν τὸ ἔβαλεν ὁ υἱός του Χατζὴ Ἀντώνης. Τὸ λοιπὸν τώρα εἰς τὸν χαλασμὸν ἔπεσαν οἱ κουμπέδες μέσα .....* Οἱ νότιοι ἄνεμοι ἀπὸ αἰώνων ταράσσουν τὴν στεγανότητα τοῦ τρούλλου τῆς Νέας Μονῆς, καθόσον ἐξ ἐκείνου τοῦ σημείου πνέοντες οἱ νότιοι καὶ οἱ νοτιοανατολικοὶ χωρὶς ἐμπόδιον, ἐπιπίπτουσιν ἐπὶ τῶν τρούλλων τοῦ ναοῦ καὶ δημιουργοῦσι τὴν ἀδυναμίαν τῆς πλήρους ἀντοχῆς, τοῦ μεγάλου κυρίως, καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς διαρκοῦς αὐτοῦ ἐπισκευῆς.

Οὕτως, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1948, ὁ μεγάλος τροῦλλος τῆς Ν. Μονῆς καὶ ἡ διαρροὴ ὑδάτων δι' αὐτοῦ ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ ἀπετέλεσε τὸν μεγαλύτερον κίνδυνον διὰ τὸ μνημεῖον. Καθ' ὅλας τὰς μέχρι σήμερον προσπαθείας στεγανότητός του, δὲν κατωρθώθη ἡ συγκράτησις τοῦ μολύβδου ἐπὶ τῶν ἀρχικῶν θέσεων τῆς τοποθετήσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπεκολλᾶτο ἐκ τῆς, περὶ τὸν σταυρὸν τῆς κορυφῆς, στεφάνης, διὰ τῶν διαστολῶν κατήρχετο καὶ συνεσωρεύετο ἐπὶ τῶν ράχεων τῶν τοξυλλίων τῶν ἐπιστεφόντων τὰ παράθυρα τοῦ τυμπάνου, χωρὶς πλέον νὰ ὑπάρχῃ ἡ δυνατότης νὰ ἐπανέλθῃ ὁ μόλυβδος εἰς τὴν ἀρχικήν του θέσιν. Πλὴν τοῦ κακοῦ τούτου, οἱ νότιοι καὶ νοτιοανατολικοὶ ἄνεμοι ἀφήρπαζον τὰ φύλλα ἐκ τοῦ θόλου, τὰ ὁποῖα πίπτοντα ἐπὶ τῶν κεραμοσκεπῶν στεγῶν προεκάλουν ζημίας εἰς αὐτάς. Ἡ Διεύθυνσις Ἀναστηλώσεως ἔλαβεν ἐφέτος ριζικώτερα μέτρα διὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τοῦ κινδύνου τούτου καὶ τὴν στερέωσιν τοῦ τρούλλου διὰ μακρότερον χρόνον. Ἀφῃρεσεν ἐξ ὁλοκλήρου τὰ παλαιὰ μολυβδόφυλλα καὶ προέβη εἰς τὴν ἀγορὰν νέων.

Κατ' ἀρχὴν ἐδορώθησαν διὰ μολυβδοφύλλων τὰ περὶ τὴν βάσιν τοῦ θόλου τοξύλλια, τὰ ἐπιστέφοντα τὰ ἐπὶ τοῦ τυμπάνου τοῦ θόλου παράθυρα, κατεσκευάσθησαν νέαι ὑδρορρόαι μεταξὺ τῶν τοξυλλίων ἐκ μολυβδοφύλλου, εἰς τὸν τύπον κατὰ τὸ δυνατὸν τῶν παλαιῶν μαρμαρίνων ὑδρορροῶν, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐκαλύφθη διὰ μολυβδοφύλλων ἡ κατωτάτη ζώνη τοῦ θόλου,

μέχρις ὕψ. 0,35 μ. Ἀκολούθως ἡ ἐπικάλυψις ἐγένετο διὰ μεμονωμένων μολυβδοφύλλων, στερεωθέντων μόνον εἰς τὴν ἄνω αὐτῶν πλευράν, εἰς στρώσεις ἐπικαλυπτομένας κατὰ 0,15 μ.

Ἐν συνεχείᾳ ἐκαθαρίσθησαν τὰ πλαίσια τῶν μολυβδοφύλλων, ἐβάφησαν δι' ἀντισκωριακοῦ χρώματος, ἐστερεώθησαν αἱ ὕαλοι ἐπὶ τῶν σιδηρῶν πλαισίων των καὶ ἐβάφησαν ἐκ νέου. Ἀκολούθως ἐπεσκευάσθη ἡ κεράμωσις τῆς στέγης τοῦ κυρίως ναοῦ ὡς καὶ τοῦ νάρθηκος. Ἐν συνεχείᾳ ἐγένοντο ἐργασίαι ἐντὸς τοῦ καθολικοῦ, ὅπου ἀνενεώθησαν τὰ σαθρὰ ἐπιχρίσματα τοῦ τρούλλου.

Ἀνεστηλώθησαν, ὡσαύτως, αἱ παραστάδες τῆς θύρας τῆς εἰσόδου, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀποκολληθῆ τῆς λιθοδομῆς καὶ εἶχον κλίνει ἐπικινδύνως πρὸς τὰ ἐμπρός, μόλις συγκρατούμεναι. Ἐκινδύνευον νὰ καταπέσωσιν, ὅπως καὶ τὸ ἐπιστέφον αὐτὰς τόξον καὶ ἡ ὑπὲρ αὐτὰ παλαιὰ ἐπιγραφή. Ἐστερεώθησαν εἰς τὰς θέσεις των δι' ἀσβεστοκονιάματος τὰ περὶ τὸν ναὸν μόνιμα καθίσματα, ὅπως καὶ τὸ πλακόστρωτον κατάστρωμα τῆς βορείως τοῦ ναοῦ ὑπαιθρίου λιθίνης τραπέζης.

Ἰδιαιτέρα φροντὶς κατεβλήθη διὰ τὴν ἐκ βάθρων ἀνακαίνισιν τοῦ κτηρίου τῆς παλαιᾶς Τραπέζης, διὰ τὸ ὁποῖον οὐδεμία σοβαρὰ πρόνοια ἐλήφθη ἀπὸ τῶν σεισμῶν τοῦ 1881. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν κεραμίδων ἀπὸ τῆς στέγης, ἀπεκαλύφθη ὅτι ὁ θόλος τῆς ὀροφῆς εἰς τρία σημεῖα αὐτοῦ καθέτως καὶ καθ' ὅλον τὸ πλάτος του εἶχε χωρισθῆ διὰ δύο μεγάλων ρηγμάτων καὶ ἑνὸς τρίτου κατὰ τὴν ἕνωσιν τοῦ θόλου μὲ τὸ πρὸς Δ. αὐτοῦ ἐνισχυτικὸν τόξον. Ἐπὶ τῶν ρηγμάτων τούτων ἐτοποθετήθησαν λωρίδες σιδηροῦ γαλβανισμένου πλέγματος καὶ ἀκολούθως ἐγένετο ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης. Ἐξωτερικῶς ἐπεσκευάσθησαν οἱ τρεῖς τοῖχοι, ὁ βόρειος, ὁ νότιος καὶ ὁ δυτικός. Ὁ Α. τοῖχος εἶναι ἐπικεχωσμένος ἐντὸς κτισμάτων νεωτέρων κελλίων ἑτοιμορρόπων. Ἐπὶ τῆς Β. καὶ τῆς Δ. πλευρᾶς ἐγένοντο ἀποκολλήσεις παλαιῶν ἐπιχρισμάτων, νέαι συμπληρώσεις καὶ ἁρμολογήσεις ἐκπεσόντων τμημάτων καὶ γενικῶς ἀπεδόθη δι' εἰδικοῦ τεχνίτου ὁμοιόμορφος ὄψις εἰς τοὺς τοίχους ἄνευ αὐθαιρέτων ἐπεμβάσεων. Ἰδιαιτέρα φροντὶς ἐλήφθη διὰ τὸν Ν. τοῖχον, ὁ ὁποῖος παρουσίαζε σαφεῖς ἐνδείξεις ἀποσαθρώσεως ἐκ τῆς σχεδὸν μονίμου ἐπ' αὐτοῦ ὑγρασίας, καθ' ὅτι τὸ μέγιστον κάτω τμῆμα τοῦ τοίχου εἶχεν ἐπιχωσθῆ ἀπὸ μπάζα. Ἐχρειάσθη λοιπὸν νὰ ἀφαιρεθῶσιν οἱ σωροὶ τῶν μπάζων, νὰ συμπληρωθῶσιν οἱ τοῖχοι ἀντιστηρίξεως τῆς Τραπέζης, νὰ ἁρμολογηθῇ ἐκ νέου ὁλόκληρος ὁ τοῖχος τῆς νοτίου μακρᾶς πλευρᾶς, ὅπως καὶ αἱ ἐπ' αὐτοῦ παρειαὶ τῶν ἀνοιγμάτων τῶν παραθύρων. Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν καὶ τῆς συμπληρώσεως τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῆς λιθοδομῆς ὁ τοῖχος ἀπέκτησε τὴν μνημειακήν του μορφήν, ὅπως βλέπομεν τοῦτον εἰς παλαιὰς πρὸ τοῦ σεισμοῦ φωτογραφίας. Πρὸς τούτοις ἀφῃρέθησαν τὰ παλαιὰ σαθρὰ ὑαλοστάσια τοῦ νοτίου τοίχου μετὰ τῶν πλαισίων των καὶ κατεσκευάσθησαν νέα τοιαῦτα ἐξ ἀρίστης ξυλείας, προσαρμοσθέντα εἰς τὸν ρυθμὸν τῶν ἄλλων ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς μονῆς ὑαλοστασίων.

Ἐκ τῶν κτιστῶν ἑδράνων (πάγκων) περὶ τὴν τράπεζαν φαγητοῦ, ἀφῃρέθησαν ὅλα τὰ ἐπιχρίσματα, σαθρὰ ὄντα καὶ πεπαλαιωμένα, καὶ ἐγένετο ἡ ἀνακατασκευὴ αὐτῶν διὰ πατητῆς σιμεντομαρμαροκονίας. Ἐπίσης ἀφῃρέθησαν τὰ ἐπιχρίσματα τῆς κτιστῆς βάσεως τῆς τραπέζης καὶ ἠνοίχθησαν ὅλα τὰ παρὰ τὴν βάσιν ὑπάρχοντα ἑρμάρια.

Ἀντικατεστάθη ἐπίσης ἡ παλαιὰ σαθρὰ θύρα τῆς Τραπέζης καὶ κατεσκευάσθη νέα ὁμοίου τύπου.

Ἐκ τῶν τοίχων καὶ τῆς θολωτῆς ὀροφῆς τῆς Τραπέζης ἀφῃρέθησαν ὅλα τὰ σαθρὰ ἐπιχρίσματα καὶ ἐγένοντο νέα ἰσχυρότατα, μάλιστα ἐπὶ τοῦ Ν. τοίχου καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ.

Τάφος τοῦ Τούρκου ναυάρχου Καρᾶ Ἀλῆ

Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Φρουρίου Χίου μικρὸν νεκροταφεῖον ἀπηλλάγη κατὰ τὸ 1955 τῶν καλυπτόντων αὐτὸ μπάζων ἐκ τῶν πεσόντων ὑπερκειμένων τοίχων κατὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1949 καὶ ἐκαθαρίσθη ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Κατὰ τὸ ἔτος 1965 ἐγένετο βιαία διάλυσις τοῦ μνημείου ὑπὸ ἀγνώστων, πάντως κατοίκων τοῦ Φρουρίου. Ἡ διάλυσις αὕτη προεκάλεσε διαμαρτυρίας τοῦ μορφωμένου κόσμου καὶ δυσμενῆ σχόλια διὰ τὸν βανδαλισμόν. Κατόπιν διαταγῆς τῆς Γεν. Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων τὸ καλλιτεχνικὸν τοῦτο μνημεῖον, ἔργον Χριστιανῶν ἐργασθέντων ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Τούρκων, ἀνεστηλώθη. Ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἐργασίαι: α) ἀναστήλωσις τοῦ μνημείου, β) ἀποκόλλησις τῶν παλαιῶν κονιαμάτων τῶν τοίχων καὶ ἐπίχρισις αὐτῶν διὰ νέων, γ) στερέωσις τῆς θύρας καὶ τοῦ κιγκλιδώματος τοῦ νεκροταφείου καὶ βαφὴ αὐτῶν, δ) καθαρισμὸς καὶ τῶν ὑπολοίπων ἐν τῷ νεκροταφείῳ τάφων καὶ ἀπομάκρυνσις τῶν ἐπὶ τῶν τάφων ἀπορριμμάτων μέχρι τῶν κρηπιδωμάτων τῶν πλακῶν.

Κρήνη τοῦ Μελὲκ Πασᾶ

Εἰς τὸ μνημεῖον τοῦτο ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἐργασίαι :

α) Στερέωσις τῶν ἀποκολληθεισῶν ὀρθομαρμαρώσεων, β) στερέωσις τῶν μεταξὺ τῶν « γουρνῶν » πεζουλίων καὶ ἀποκατάστασις εἰς τὴν θέσιν των τῶν κρηπιδωμάτων των, γ) στερέωσις τῶν στηθαίων τῶν « γουρνῶν » πλὴν ἑνός, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀφαιρεθῆ καὶ ἀπολεσθῆ, δ) στερέωσις καὶ βαφὴ τοῦ περὶ τὴν κρήνην κιγκλιδώματος.

Φρούριον

Ἐπεσκευάσθησαν αἱ εἰς τὸ φρούριον σιδηραῖ θύραι καὶ τμήματα τῆς περιφράξεως (πρβλ. Πίν. 327 α - β).

Τυχαῖα εὑρήματα

Εἰς τὸ χωρίον **Μεστὰ** παρὰ τὴν θέσιν Κηπὶ ἀνευρέθη τυχαίως πιεστήριον ἐλαιοτριβείου λίθινον.

Εἰς τὴν πρὸς τὴν **Ἁγίαν Τριάδα τοῦ Κοφινᾶ** ὁδόν, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων, ἀνευρέθη ἀρχαῖος τάφος εἰς βάθος 2 μ., μήκ. 2.10, πλ. 0,86 καὶ ὕψ. 0,96 μ. Ὁ τάφος ἔχει σχηματισθῆ ἐκ παραλληλογράμμων λίθων εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς καὶ καλυπτηρίου πλακὸς ἀποτελουμένης ἐκ τεσσάρων μικροτέρων πλακῶν.

Κατὰ τὴν ἔρευναν ἀνευρέθησαν δέκα μικρὰ ὑάλινα ἀγγεῖα, πέντε πήλινα ληκύθια, δύο κεφαλαὶ πηλίνων εἰδωλίων καὶ τρεῖς πλαγγόνες.

ΑΝΤ. Π. ΣΤΕΦΑΝΟΥ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΣΑΜΟΥ ΚΑΙ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΣΑΜΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Κατὰ Ἰούνιον καὶ Νοέμβριον διεξήχθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς οἰκόπεδα τοῦ Πυθαγορείου Σάμου (Τηγάνι) προοριζόμενα δι' οἰκοδόμησιν. Ἠρευνήθησαν συνολικῶς 12 οἰκόπεδα, εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εὑρέθησαν σημαντικὰ λείψανα ἀρχαίων[1].

Κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου **Αἰκ. Ἀθηναίου,** εὑρισκομένου εἰς τὸ ἀριστερὸν τῆς ὁδοῦ πρὸς Χώραν, περὶ τὰ 300 μ. πρὸς Β. τοῦ Πύργου Λογοθέτου, διεκρίνοντο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους τμήματα δύο μεγάλων, σχεδὸν παραλλήλων, τοίχων. Κατόπιν τῆς ἐρεύνης ἀπεδείχθη ὅτι ὁ πρὸς Δ. τοῖχος, βαίνων ἐπὶ τοῦ ἐπιμελῶς λαξευθέντος βράχου, ἀποτελεῖ ἀναλημματικὸν τοῦ πρὸς Δ. τοῦ οἰκοπέδου εὑρισκομένου βραχώδους ὑψώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διακρίνονται λείψανα κτηρίου. Τοῦ τοίχου τούτου, ἀποκαλυφθέντος ἤδη εἰς μῆκ. 15 μ., σώζονται δύο δόμοι, συνολικοῦ ὕψ. 0,65 μ., πολλαὶ δὲ τῶν λιθοπλίνθων του ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν οἰκοδόμησιν νεωτέρου τοίχου, στηριζομένου κατὰ μέγα μέρος ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου (Πίν. 328 α - β). Ὁ ἕτερος τῶν τοίχων, ἀποκαλυφθεὶς εἰς μῆκ. 24 μ., εἶναι ἐκτισμένος διὰ μεγάλων λιθοπλίνθων καὶ μικρῶν πλακοειδῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, διατηρεῖται δὲ εἰς ὕψ. 1.80 μ. Ἐπὶ τῆς Α. αὐτοῦ ὄψεως διατηροῦνται ἱκανὰ ἴχνη κουρασανίου καὶ τμήματα τῶν πλακῶν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως, ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τὸ κατώτερον μέρος τοῦ τοίχου. Τὸ ἀνώτερον ἐκοσμεῖτο διὰ τοιχογραφιῶν, τμήματα τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ χώρου μετὰ τεμαχίων τοιχοβάτου καὶ πλήθους ὀστράκων ἀγγείων κοινῆς χρήσεως. Στρῶσις κουρασανίου, πάχ. 0,10 μ., καλύπτουσα τὸν μεταξὺ τῶν δύο τοίχων χῶρον, ὡδήγει τὰ ὄμβρια ὕδατα, διὰ καταλλήλου διευθετήσεως, πρὸς ἄριστα διατηρούμενον πήλινον ἀγωγὸν κυκλικῆς τομῆς.

Εἰς ἀπόστασιν 3.40 μ. πρὸς Α. τοῦ δευτέρου τοίχου καὶ εἰς βάθ. 1.20 - 1.30 μ., ἤλθεν εἰς φῶς τμῆμα μαρμαρίνου στυλοβάτου, πλ. 0,60 μ. Ἐπὶ τοῦ ἤδη ἀποκαλυφθέντος τμήματος, μήκ. 15 μ., διακρίνονται ἴχνη λαξεύσεως διὰ τὴν στήριξιν ἑπτὰ κιόνων. Πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ στοᾶς, ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς ὁποίας εὑρέθησαν μεγάλα τμήματα γείσου, κοσμουμένου δι' ὑδρορροῶν εἰς σχῆμα λεοντοκεφαλῶν, ἐπιστυλίου, μικρὸν τμῆμα ἀρραβδώτου κίονος καὶ ἀπότμημα ἀκάνθου κορινθιακοῦ κιονοκράνου[2].

Ἀνατολικώτερον, εἰς ἐπίπεδον κατὰ 0,30 μ. χαμηλότερον τοῦ στυλοβάτου, διατηροῦνται λείψανα δαπέδου ἐκ μεγάλων μαρμαρίνων ψηφίδων, ἐνῷ εἰς τὴν Α. πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου ἐνετοπίσθη ἀκαθόριστον σύμπλεγμα παλαιῶν τοίχων, τῶν ὁποίων δὲν ἠρευνήθη εἰσέτι ἡ πρὸς τὸ ἀνευρεθὲν οἰκοδόμημα σχέσις.

Τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα ἀνήκουν πιθανώτατα εἰς στωϊκὸν κτήριον, τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τοῦ ὁποίου ὁρίζει ὁ Α. τῶν ἀνασκαφέντων μεγάλων τοίχων. Τοῦτο ἀποτελεῖ τμῆμα μεγάλου, δημοσίου πιθανῶς, οἰκοδομήματος τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος, τοῦ ὁποίου ἕτεροι δύο χῶροι, διατηροῦντες λείψανα τοιχογραφιῶν ἐπὶ τῶν καλῶς σωζομένων τοίχων καὶ πλινθόστρωτα ἢ πλακόστρωτα δάπεδα, ἐνετοπίσθησαν κατὰ τὸ Ν. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου (Σχέδ. 1).

Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθη ἐπίσης, εἰς μικρὸν βάθος, ἀκτέριστος κεραμοσκεπὴς τάφος, περιέχων δύο νεκροὺς καὶ ἕτερος, καλυπτόμενος διὰ μεγάλης μαρμαρίνης πλακός, μὴ ἐρευνηθεὶς εἰσέτι.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων σημαντικώτερα εἶναι: μικρὰ μαρμαρίνη κεφαλὴ Ἑρμοῦ, πιθανῶς ἀπότμημα ἐκ τραπεζοφόρου, κνήμη μικροῦ μαρμαρίνου ἀγάλματος, δύο χεῖρες πηλίνων εἰδωλίων, ἀπότμημα κυλινδρικοῦ ἐνεπιγράφου βωμοῦ καὶ ἑπτὰ χαλκᾶ νομίσματα.

Σημαντικὰ ἀποτελέσματα εἶχεν, ὁμοίως, ἡ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον **Ἰ. Κρητικίδου,** ἀπέχον περὶ τὰ 50 μ. ἀπὸ τὴν Β. πλευρὰν τοῦ Πύργου τοῦ Λογοθέτου, ὅπου ἦλθον εἰς φῶς τμήματα μεγάλου κτηρίου τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων.

Κατὰ τὸ Δ. τμῆμα τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου ἀπεκαλύφθη δωμάτιον, διαστ. 2 × 4 μ., τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι, σωζόμενοι εἰς ὕψ. 0,80 μ., πλὴν τοῦ Β., ὅστις μόλις ἐγγίζει τὰ 0,10 μ., διατηροῦν ἱκανὰ ἴχνη τῆς διὰ τοιχογραφιῶν κοσμήσεως. Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου καλύπτει ἄριστα σωζόμενον ψηφιδωτόν, κεκοσμημένον διὰ γεωμετρικῶν σχημάτων. Ἐπὶ τοῦ Α. τοίχου τοῦ δωματίου ὑπάρχει θύρα, τῆς ὁποίας σώζεται κατὰ χώραν τὸ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου κατώφλιον καὶ μεγάλα τμήματα τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τῶν

1. Τὰ σχέδια ὀφείλονται εἰς τὸν πτυχιοῦχον τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν κ. Κ. Ἠλιάκην, χρέη δὲ ἐπιστάτου ἐξετέλεσεν ὁ φύλαξ Ἀρχαιοτήτων Πυθαγορείου κ. Ἰ. Νέττος.

2. Δὲν εἶναι βεβαία ἡ σχέσις τοῦ τμήματος κορινθιακοῦ κιονοκράνου καὶ τοῦ ἀρραβδώτου κίονος πρὸς τὰ λοιπὰ εὑρεθέντα, δωρικοῦ ρυθμοῦ, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

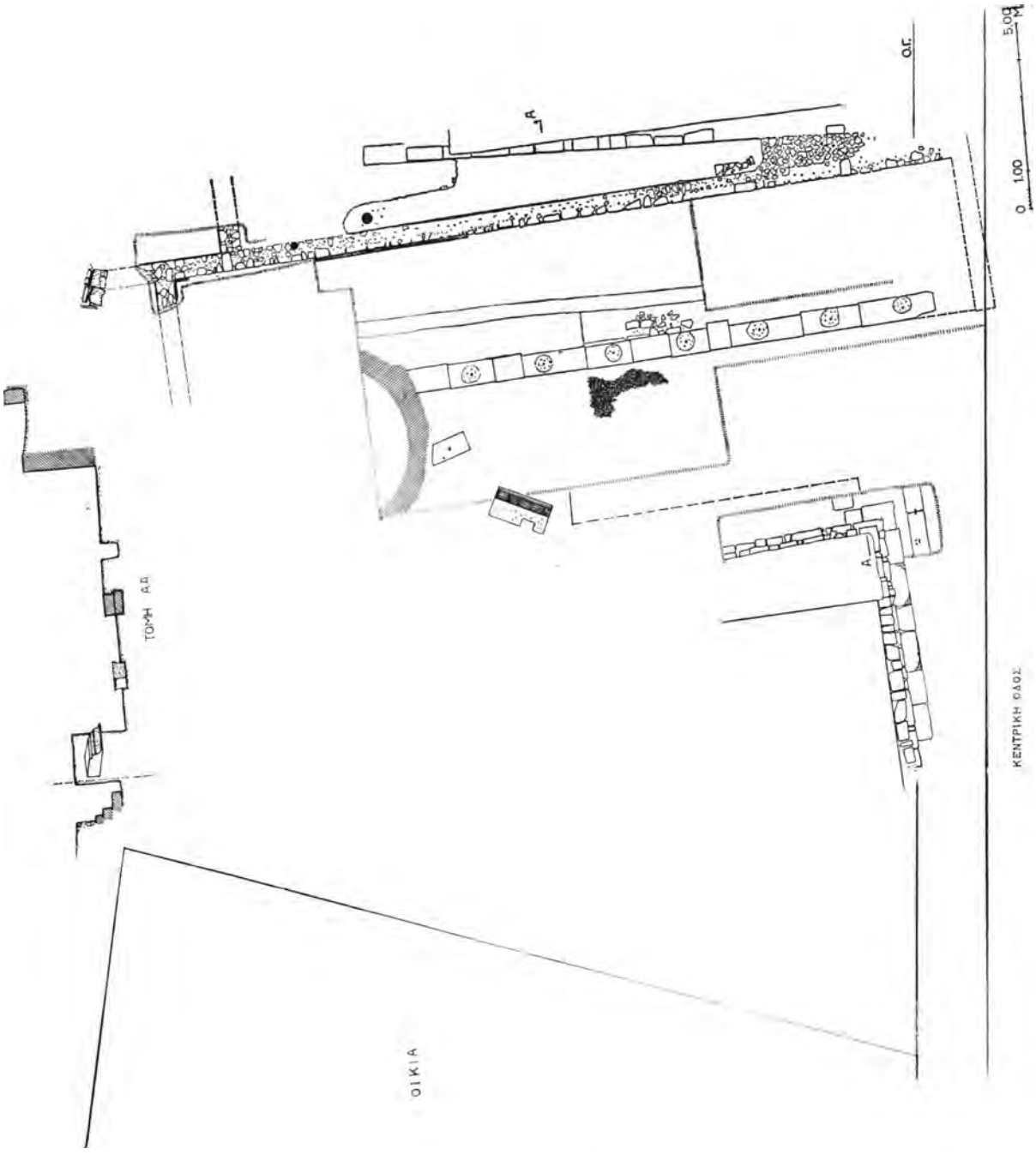

Σχέδ. 1. Πυθαγόρειον Σάμου. Κάτοψις καὶ τομὴ τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος στοᾶς εἰς οἰκόπ. Αἰκ. Ἀθηναίου

παραστάδων. Αὕτη ὁδηγεῖ εἰς εὐρύτατον χῶρον, διατηροῦντα εἰς ἀρίστην κατάστασιν ψηφιδωτὸν δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη ἤδη κατὰ μέγα μέρος, κοσμούμενον διὰ γεωμετρικῶν σχημάτων (Πίν. 328γ· Σχέδ. 2).

Παρὰ τὴν Δ. παρυφὴν τοῦ σκάμματος, εἰς βάθ. 2 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εὑρέθη τμῆμα καμπύλου τοίχου ὁρίζοντος ἀπὸ Ν. χῶρον, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον καλύπτεται ὑπὸ ἀσβεστοκονιάματος. Τοῦτο ἀποτελεῖ πιθανώτατα ὑπόστρωμα κατεστραμμένου σήμερον ψηφιδωτοῦ.

Ἔντονα ἴχνη πυρκαϊᾶς παρουσιάσθησαν εἰς τὰ κατώτερα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως, ἰδίως κατὰ τὸ Δ. τμῆμα, ἐνῷ ὀλίγον ὑψηλότερον εὑρέθησαν ἄφθονα τεμάχια κονιάματος, διατηροῦντα λείψανα πολυχρώμου διακοσμήσεως, τμήματα τοιχοβάτου καὶ πλακῶν ὀρθομαρμαρώσεως, χαλκᾶ νομίσματα, ὄστρακα ἀγγείων κοινῆς χρήσεως καὶ κέραμοι (στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες) τῆς στέγης.

Εἰς τὸ οἰκόπεδον **Εὐαγγ. Κουρέρη** ἐπίσης, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὸ δεξιὸν τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Βαθέος, εἰς ἀπόστασιν 60 μ. πρὸς ΒΑ. τοῦ οἰκοπ. Ἰ. Σολούνια (ΑΔ 22 (1967) : Χρονικά, σ. 463), ἡ ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς σημαντικὰ λείψανα. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, κατὰ τὸ ΒΔ. ἄνδηρον, εὑρέθησαν ἄφθονα ὄστρακα κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν ἀγγείων, ἐνῷ διὰ δύο τομῶν ἀπεκαλύφθησαν τμήματα νεωτέρων μόνον τοίχων.

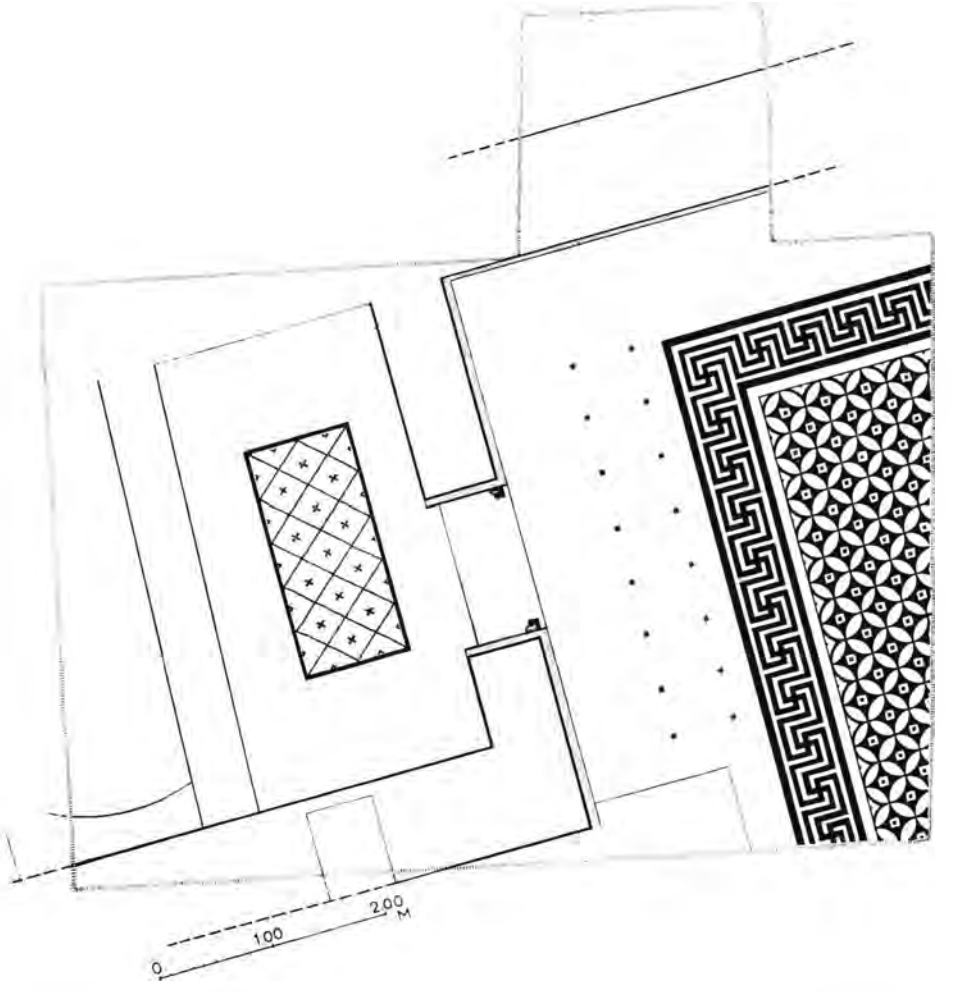

Σχέδ. 2. Πυθαγόρειον Σάμου. Κάτοψις ἀνασκαφέντος χώρου μετὰ μωσαϊκοῦ δαπέδου εἰς οἰκόπ. Ἰ. Κρητικίδου

Λόγῳ τῆς ἐκτάσεως τοῦ οἰκοπέδου, λεπτομερεστέρα ἔρευνα διεξήχθη μόνον κατὰ τὸ Α. τμῆμα τούτου, ὅπου καὶ πρόκειται νὰ κτισθῇ ἡ οἰκοδομή[3]. Εἰς τοῦτο ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τοίχων κτηρίου, τοῦ ὁποίου μέγα μέρος εὑρίσκεται ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς πρὸς Α. τοῦ οἰκοπέδου διερχομένης ὁδοῦ Βαθέος - Πυθαγορείου. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι κυρίως διὰ πλακοειδῶν λίθων, ἔχοντες ὡς συνδετικὴν ὕλην πηλὸν κατὰ τὰ κατώτερα τμήματα αὐτῶν καὶ ἄσβεστον κατὰ τὰ ἀνώτερα· σώζονται εἰς κακὴν κατάστασιν, εἰς ὕψ. 0,10 - 0,45 μ., καὶ βαίνουν ἐπὶ στρώσεως σκληροῦ κοκκινοχώματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου, μεταξὺ κροκαλοπαγῶν λίθων, εὑρέθησαν ἐλάχιστα, ἀρχαϊκὰ κυρίως, ὄστρακα. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ εἰς σημεῖα τῶν τοίχων ὕπαρξις λιθοπλίνθων μεγάλων διαστάσεων, εἰς δευτέραν χρῆσιν, ὡς καὶ πωρολίθων προερχομένων ἀσφαλῶς ἐξ ἀρχαϊκῶν κτηρίων (Πίν. 328 δ· Σχέδ. 3).

Τὸ Β. δωμάτιον τοῦ κτηρίου σώζει λείψανα τῆς διὰ μεγάλων τεμαχίων μαρμάρου ἐπιστρώσεως τοῦ δαπέδου, ἐνῷ εἰς ἕτερον διατηρεῖται τμῆμα ἀμελοῦς διὰ πλακῶν ἐπιστρώσεως. Εἰς τὸ δυτικώτερον τῶν δωματίων ἀπεκαλύφθη τμῆμα ὀχετοῦ, ἐκτισμένου διὰ δύο σειρῶν λίθων καὶ σώζοντος τὴν ἐξ ὀπτοπλίνθων ἐπίστρωσιν τοῦ δαπέδου του. Οὗτος ἐκαλύπτετο ἄνωθεν διὰ λιθίνων καὶ μαρμαρίνων πλακῶν εἰς δευτέραν χρῆσιν, μία τῶν ὁποίων σώζει ἀπολεπισμένον κυμάτιον.

Ἔτι δυτικώτερον, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν Δ. τοῖχον τοῦ προαναφερθέντος δωματίου, εὑρέθη ἕτερος τοῖχος, σωζόμενος εἰς ὕψ. 0,20 μ., ἀνήκων εἰς κτίσμα, τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τῶν τοίχων τῆς Β. καὶ Ν. πλευρᾶς.

Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ εὕρεσις δύο φρεάτων, ἑνὸς περὶ τὸ κέντρον τοῦ οἰκοπέδου ὀρυχθέντος ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου (κιμιλιά), βάθ. 7.50 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρέθη πλῆθος ὀστράκων ὑστερογεωμετρικῶν καὶ ἀρχαϊκῶν ἀγγείων, καὶ ἑτέρου, κατὰ τὸ Β. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, σώζοντος ἐπένδυσιν δι' ἀνισοϋψῶν δόμων ἐκ πωροπλίνθων, τοῦ ὁποίου ἡ ἔρευνα δὲν ἐπερατώθη εἰσέτι (Σχέδ. 3).

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἀναφέρεται ἐνταῦθα, προερχομένη ἐκ τοῦ ἀνωτέρου στρώματος τῆς ἐπιχώσεως, μικρὰ πηλίνη κεφαλὴ ἐστεφανωμένου ἀνδρός.

Κατὰ σύντομον, ἐξ ἄλλου, ἔρευναν εἰς τὸ οἰκόπεδον **Ἑλ. Σμυρνιτοπούλου,** εὑρισκόμενον κατὰ τὴν Δ. παρυφὴν τῆς πόλεως, περὶ τὰ 12 μ. πρὸς Α. τοῦ οἰκοπέδου Γ. Ἀνδρεαδάκη, ὅπου κατὰ τὸ παρελθὸν (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 463) εὑρέθησαν λείψανα ρωμαϊκοῦ βαλανείου, ἤλθεν εἰς φῶς τμῆμα μεγάλου τοίχου, μήκ. 11 μ., σωζόμενον εἰς ὕψ. πλέον τῶν 2 μ. Οὗτος εἶναι ἐκτισμένος δι' ἀργῶν λίθων ἐναλλασσομένων πρὸς ζώνας ὀπτοπλίνθων (Πίν. 329 α). Κατὰ τὸ Β. τμῆμά του δι' ἐγκαρσίων τοίχων χωρίζονται δύο τετράπλευροι χῶροι, τῶν ὁποίων τὸ δάπεδον εὑρίσκεται εἰς ἱκανῶς ὑψηλότερον ἐπίπεδον ἀπὸ τοῦ δαπέδου τῶν νοτιωτέρων χώρων. Τοῦ Α. τὸ δάπεδον διατηρεῖ ψηφιδωτὸν ἐκ μικρῶν μαρμαρίνων ψηφίδων (opus tesselatum), χρώματος φαιοῦ, μελανοφαίου, ὠχροφαίου καὶ ἐρυθροῦ. Τὸ κέντρον τούτου καλύπτει ἔμβλημα μὲ λείψανα δυσδιακρίτου παραστάσεως, περιβαλλόμενον ὑπὸ ταινίας πλοχμοῦ (Πίν. 329 β). Τὸ δάπεδον τοῦ Δ. χώρου σώζει ἐπίστρωσιν δι' ὀπτοπλίνθων, ἐπὶ τῆς ὁποίας εὑρέθησαν: Βάσις ἰωνικοῦ κίονος, δωρικὸν κιονόκρανον, τμῆμα ἐλεφαντίνης πλακὸς καὶ σταυρὸς ἐκ τῆς ἰδίας ὕλης. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ἀμέσως πρὸς Ν. τοῦ Δ. δωματίου χώρου προέρχονται τεμάχια κονιάματος μετὰ λειψάνων πολυχρώμου καὶ ἀναγλύφου διακοσμήσεως.

Ἡ ἔρευνα ἦτο δυστυχῶς πολὺ σύντομος, εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι τὸ κτήριον συνεχίζεται εἰς ὁλόκληρον τὸ μὴ ἐρευνηθὲν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, ὡς καὶ ὑπὸ τὸν δυτικῶς τούτου ὑπάρχοντα οἰκίσκον καὶ εὑρίσκεται εἰς σχέσιν πρὸς τὰ εἰς τὸ οἰκόπεδον Γ. Ἀνδρεαδάκη ἀποκαλυφθέντα λείψανα. Ἡ κατασκευὴ νεωτέρας οἰκίας πρὸς Α. ἔχει πιθανῶς καταστρέψει τμῆμα τοῦ κτηρίου.

Ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ τῶν δαπέδων τῶν δωματίων εὑρέθησαν τρεῖς ταφαί, νεωτέρας ἐποχῆς, ἄνευ οὐδενὸς κτερίσματος.

Σύντομος ὁμοίως ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον Εὐρ. Χατζηϊωάννου, τὸ ὁποῖον καταλαμβάνει τὸ Ν. τμῆμα τοῦ κτήματος **Ἐμμ. Μωραΐτη,** περὶ τὰ 100 μ. ΝΑ. τοῦ οἰκοπέδου Ε. Κουρέρη, ἔφερεν εἰς φῶς λείψανα κτηρίου ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, τοῦ ὁποίου ἡ ἀποκάλυψις δυσχεραίνεται ἀπὸ τὴν ὕπαρξιν ὀπωροφόρων δένδρων καὶ ἀναλημματικῶν τοίχων. Εἰς βάθ. 1.20 μ., περὶ τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου, εὑρέθη τμῆμα ἄριστα διατηρουμένου τοίχου, μήκ. 5 καὶ πλ. 0,70 μ., ἀνήκοντος εἰς μεγάλων διαστάσεων κτήριον ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πίν. 330 α).

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων, μεταξὺ τῶν ἀφθόνων ὀστράκων ἀγγείων West Slope καὶ μεγα-

3. Τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ οἰκοπέδου εἶναι κατὰ 1 μ. ὑψηλότερον τοῦ δυτικοῦ.

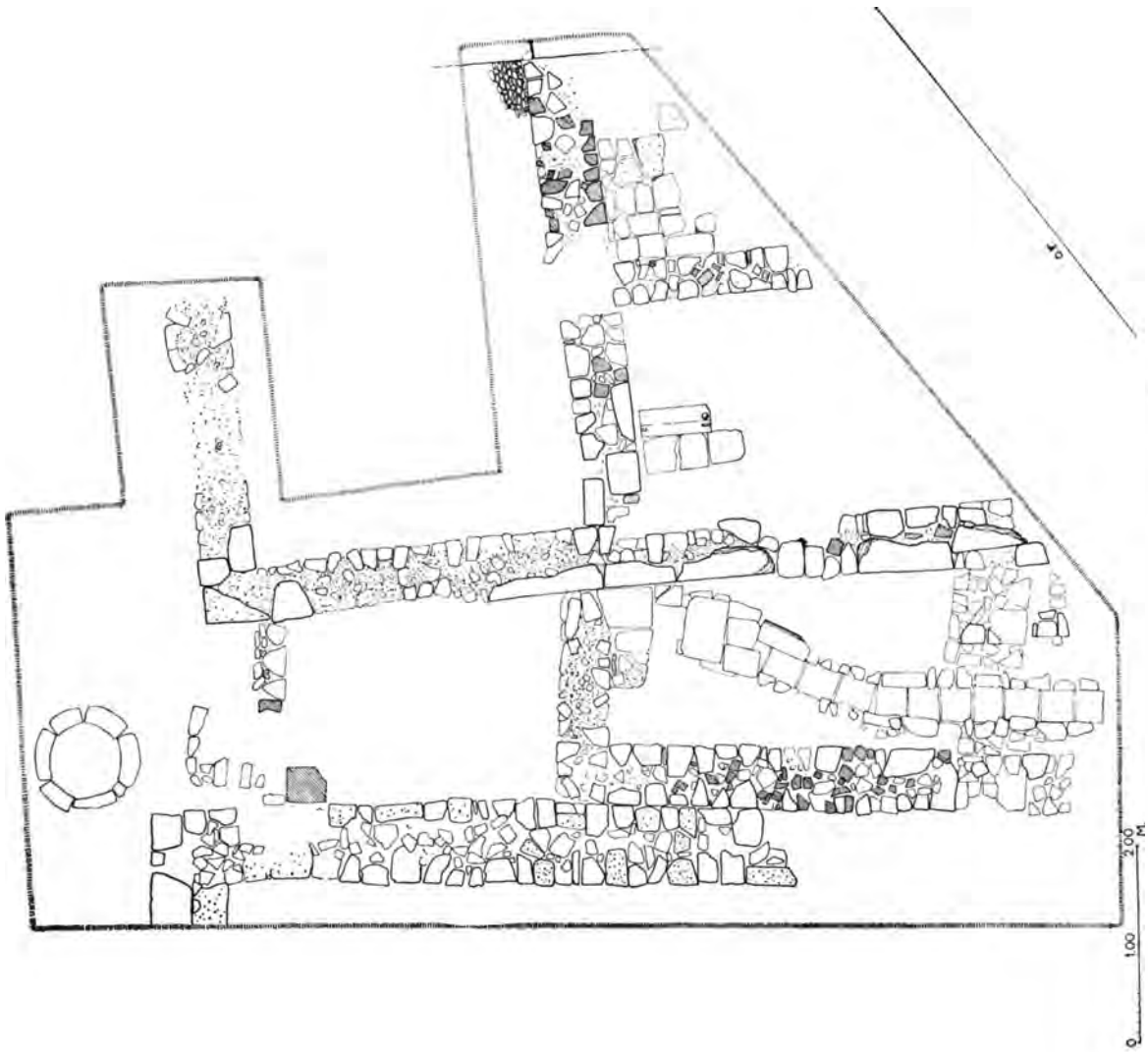

Σχέδ. 3. Πυθαγόρειον Σάμου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς οἰκοπ. Εὐαγγ. Κουρέρη

ρικῶν σκύφων, ἄξιον μνείας εἶναι μικρὸν πήλινον εἰδώλιον ἠθοποιοῦ ἀκέφαλον.

Εἰς τὸ Ν. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου, εἰς βάθ. 0,65 μ., εὑρέθη ἀκτέριστος κιβωτιόσχημος τάφος (Πίν. 330 β) κεκαλυμμένος διὰ πλακῶν.

Τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου **Ἀχ. Δήμα,** κειμένου εἰς τὸ ἀριστερὸν τῆς ὁδοῦ πρὸς παραλίαν, καταλαμβάνεται ὑπὸ μαλακοῦ βράχου. Ἡ ἔρευνα, ὡς ἐκ τούτου, περιωρίσθη εἰς τὸ Ν. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, ὅπου παρουσιάσθησαν τμήματα τοίχων, πλ. 0,50 - 0,80 μ., ἐκτισμένων διὰ λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος (Πίν. 331 α· Σχέδ. 4). Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ κτηρίου εὑρίσκεται ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς πρὸς Ν. τοῦ οἰκοπέδου διερχομένης ὁδοῦ.

Ἐλάχιστα ὄστρακα ἀγγείων κοινῆς χρήσεως

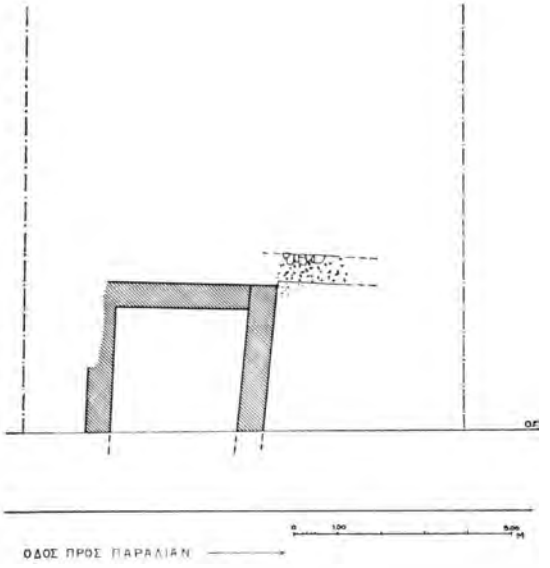

Σχέδ. 4. Πυθαγόρειον Σάμου. Λείψανα παλαιοχριστιανικοῦ κτίσματος εἰς οἰκόπ. Ἀχ. Δήμα

εὑρέθησαν εἰς τὸν χῶρον, ἐκ τῆς κατεδαφίσεως ὅμως τοῦ ἐπ' αὐτοῦ παλαιοῦ κτίσματος προῆλθον πολλὰ τμήματα μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἀκέραιον κορινθιακὸν κιονόκρανον καὶ τμῆμα στήλης σῶζον ἀπόσπασμα τιμητικοῦ ψηφίσματος[4].

Εἰς τὸ δεξιὸν τῆς ὁδοῦ πρὸς παραλίαν καὶ ἀπέναντι τοῦ προηγουμένου οἰκοπέδου, εὑρίσκεται τὸ οἰκόπεδον **Ἐμμ. Μανώλακα,** ὅπου εἰς βάθος πλέον τῶν 2 μ. ἐνετοπίσθησαν τμήματα τοίχων καὶ μεγάλου θολωτοῦ ὑπονόμου, ὡς καὶ μονολιθικὸς μαρμάρινος κίων. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως εὑρέθη πλῆθος ὀστράκων μελαμβαφῶν ἀγγείων ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Λόγῳ τοῦ κινδύνου προκλήσεως ζημιῶν εἰς τὰς παρακειμένας οἰκίας, συνεπείᾳ ραγδαίων βροχῶν, ἡ ἔρευνα ἀνεβλήθη διὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος.

Ὁ ἐλάχιστος ἀπομένων ἀκάλυπτος χῶρος εἰς τὸ οἰκόπεδον **Κων. Γιαγιᾶ,** εὑρισκόμενον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ, πρὸς Α. τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, δὲν ἐπέτρεπε τὴν περαιτέρω ἔρευναν τῶν κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων παρουσιασθέντων, εἰς βάθ. 1.40 μ., πενιχρῶν ἄλλωστε, λειψάνων λασποκτίστων τοίχων. Περισυνελέγησαν ὀλίγα ὄστρακα ὑστερορρωμαϊκῶν ἀγγείων.

Ἡ γενομένη πρὸ ἐτῶν ἰσοπέδωσις τοῦ οἰκοπέδου **Παν. Κρητικοῦ** καὶ ἡ πρὸς πορισμὸν οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ σκαφὴ τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ λόφου ἔχει ἐξαφανίσει πᾶν στοιχεῖον, ὥστε νὰ μὴ εἶναι πλέον δυνατὴ ἡ διαπίστωσις οἱασδήποτε σχέσεως τοῦ χώρου πρὸς τὸ Α. τοῦ λόφου, εἰς τὸ οἰκόπεδον Αἰκ. Ἀθηναίου, ἀποκαλυφθὲν κτίσμα (βλ. ἀνωτ., σ. 375).

Διὰ δοκιμαστικῶν τομῶν, τέλος, εἰς τρία οἰκόπεδα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ λιμένος ἀπεδείχθη ὅτι ἡ εὐρεῖα ζώνη κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν τούτου ὀφείλεται εἰς νεωτέρας προσχώσεις.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἔρευναν ἐγένετο περισυλλογὴ ἀρχαίων, ἅτινα ἦσαν κατεσπαρμένα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας πόλεως. Τὸ σημαντικώτερον τούτων ἦτο ὅρος τεμένους Ἀρτέμιδος εὑρεθείς, κατὰ χώραν πιθανώτατα, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος[5].

Κατὰ τὸ ΝΔ. ἄκρον τῆς Α. νεκροπόλεως ἠρευνήθη λαξευτὸς τάφος, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ εἶχε συληθῇ εἰς παλαιοτέρους χρόνους, ἀπέδωσε ἀριθμὸν δακρυδόχων ἀγγείων, τρία πήλινα εἰδώλια καὶ δώδεκα ἐλάσματα χρυσοῦ (Πίν. 331 β)[6].

Ὑπὸ ἰδιώτου, τέλος, παρεδόθη ἄριστα διατηρούμενον κορινθιακὸν κιονόκρανον (Πίν. 331 γ) εὑρισκόμενον ἀπὸ ἐτῶν εἰς ἀγρὸν ΒΑ. τοῦ οἰκοπέδου Ε. Κουρέρη.

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

4. Ἡ ἐπιγραφὴ θὰ περιληφθῇ εἰς προσεχῆ μελέτην μετ' ἄλλων ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὴν Σάμον καὶ τὰς Κυκλάδας.

5. Ὁμοίως τῇ ὑποσημ. 4.

6. Θὰ περιληφθοῦν εἰς ἐκτενεστέραν μελέτην τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν, μετὰ τὴν συγκόλλησιν καὶ τὸν καθαρισμὸν τούτων.

ΚΥΚΛΑΔΕΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ - ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ

Κατὰ τὸ ἔτος 1967 διενηργήθησαν εἰς τὰς Κυκλάδας ἀνασκαφαὶ εἰς Κέρον καὶ περιοδεῖαι εἰς τὰς νήσους Σίκινον, Φολέγανδρον, Ἀνάφην, Τῆνον, Κύθνον.

ΚΕΡΟΣ

Ἀπὸ τῆς 20.7/13.8.1967 οἱ Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων Φ. Ζαφειροπούλου καὶ Κ. Τσάκος, τῇ συνεργασίᾳ τοῦ πτυχιούχου τῆς ἀρχαιολογίας Λ. Ἀντωνιάδου, διενήργησαν ἀνασκαφὰς εἰς τὸ ΝΔ. ἄκρον τῆς νήσου, ἔναντι τῆς νησῖδος Δασκαλειό. Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν εἶχον ἐνεργηθῇ παλαιότερον λαθραῖαι ἀνασκαφαί, ὁπότε κατὰ τὸ ἔτος 1963 ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων Χρ. Ντούμας προέβη εἰς διεξαγωγὴν ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης[1], διὰ τῆς ὁποίας ἦλθον εἰς φῶς κτίσματα πρωτοκυκλαδικοῦ συνοικισμοῦ· πρὸς Α. αὐτοῦ ἠνοίχθησαν δύο τάφροι καὶ περισυνελέγη πλῆθος τμημάτων μαρμαρίνων εἰδωλίων, φιαλῶν, πινάκων, ὡς καὶ πολλὰ ὄστρακα γραπτῶν ἰδίως ἀγγείων, χωρὶς ὅμως νὰ διαπιστωθῇ ἡ ὕπαρξις νεκροταφείου.

Κατὰ γενομένην περιοδείαν τὸν Νοέμβριον 1966, πρὸς Α. τοῦ παρὰ τοῦ Χρ. Ντούμα ἀνασκαφέντος χώρου, περισυνελέγη ἐκ νέου πλῆθος τμημάτων μαρμαρίνων καὶ πηλίνων ἀγγείων. Κατόπιν τούτου ἀπεφασίσθη ἡ διενέργεια ἀνασκαφῆς μὲ σκοπὸν τὴν ὁριστικὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ χώρου. Κατ' αὐτὴν ἀνεσκάφη ὁ ἀναμοχλευθεὶς παρὰ τῶν ἀρχαιοκαπήλων χῶρος (Πίν. 332 γ) καὶ περισυνελέγησαν πλεῖστα τμήματα εἰδωλίων, μαρμαρίνων ἀγγείων, ἰδίως φιαλῶν (μία ἔχει διάμ. 0,38 μ.), ὡς καὶ πυξίδων μετ' αὐλακώσεων εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν (σωζ. διάμ. τῆς μεγαλυτέρας 0,17 μ.) (Πίν. 332 α - β) καὶ πινάκων, ὡς καὶ πλῆθος γραπτῶν ὀστράκων. Δυστυχῶς ἡ συγκόλλησις τούτων δὲν ἐπραγματοποιήθη εἰσέτι λόγῳ ἐλλείψεως συγκολλητοῦ. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ ἀρχαιοκάπηλοι δὲν ἀνεῦρον κανονικὸν νεκροταφεῖον, ὡς διεπιστώθη ἐκ τῆς ἐρεύνης εἰς ἄθικτον περιοχήν, ὅπου ἀπεκαλύφθη, ἐν τούτοις, μία ταφὴ μετὰ δύο ἀγγείων (κρατηρίσκων) καὶ δύο λεπίδων ὀψιανοῦ πλησίον τοῦ κρανίου τοῦ νεκροῦ (Πίν. 332 δ). Πιθανῶς ὑπῆρχον μικροὶ θολωτοὶ τάφοι τύπου Σύρου. Πλὴν ὅμως τῆς ὡς ἄνω ταφῆς, τμήματα ἀγγείων ἢ πολλάκις ἀγγεῖα σχεδὸν ἀκέραια (Πίν. 333 γ), σκεύη (Πίν. 333 α - β), τμήματα εἰδωλίων (Πίν. 333 δ), ὡς καὶ ἓν ἀκέραιον εἰδώλιον, ὕψ. 0,58 μ. (βλ. ΑΑΑ Ι (1968), σ. 97, εἰκ. 1) (Πίν. 334 α), ἀνευρίσκοντο ἀτάκτως ἐρριμμένα ἐντὸς τῶν χωμάτων, μεταξὺ τῶν ἀργῶν λίθων τοῦ κατωτάτου στρώματος ὑπὲρ τὸ φυσικὸν ἔδαφος (Πίν. 334 β).

Διενηργήθη ἐπίσης μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς θέσιν **Γεράνι**, περὶ τὰ 4 χλμ. πρὸς Β. τῆς προηγουμένης θέσεως. Ἐκεῖ, κατὰ τὴν περιοδείαν τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1966, εἶχον περισυλλεγῆ πολλὰ ὄστρακα εἰς τὴν ἐπιφάνειαν σχεδὸν τοῦ ἐδάφους καὶ ἐθεωρήθη πιθανωτάτη ἡ ὕπαρξις ἀσυλήτου νεκροταφείου[2]. Κατὰ τὴν δοκιμαστικήν, ὅμως, ἔρευναν δὲν διεπιστώθησαν οὔτε τάφοι, οὔτε λείψανα τοίχων, ἀλλ' ἐντὸς μικρᾶς ἐπιχώσεως, πάχ. 0,30 μ. καὶ εἰς χῶρον 7 × 8 μ., περισυνελέγη μέγας ἀριθμὸς ὀστράκων ἀγγείων ρυθμοῦ Πηλοῦ καὶ μία μόνον κεφαλὴ μικροῦ μαρμαρίνου εἰδωλίου.

ΣΙΚΙΝΟΣ - ΦΟΛΕΓΑΝΔΡΟΣ

Ἡ περιοδεία εἰς **Σίκινον** ἐγένετο ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐπιβλέψεως τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς εἰς τὸν εἰς θέσιν **Ἐπισκοπὴ** ρωμαϊκὸν ναόν. Οὗτος θεωρεῖται ὡς ἱερὸν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος ἐξ ἐνὸς ψηφίσματος εὑρεθέντος παλαιότερον εἰς τὴν περιοχήν[3], ἐνῷ ὡς προέκυψεν ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαιολόγων τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς (H. Thompson, A. Frantz καὶ τοῦ Ἰ. Τραυλοῦ) πρόκειται μᾶλλον ἡρῷον τοῦ 2ου - 3ου μ.Χ. αἰ.

Τὸ κτήριον ἔχει μορφὴν ναΐσκου ἐν παραστάσι, διαστ. 10.40 × 7.30 μ.· ὑπέστη τὴν πρώτην σημαντικὴν μετατροπὴν κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν καὶ τὸν 17ον αἰῶνα μετετράπη εἰς σταυρεπίστεγον μετὰ τρούλλου ναόν. Νῦν δυστυχῶς εὑρίσκεται εἰς λίαν ἑτοιμόρροπον κατάστασιν, μὴ οὔσης δυνατῆς εἰσέτι τῆς στερεώσεως αὐτοῦ, λόγῳ ἐλλείψεως ἀρχιτεκτονικῶν μελετῶν (Πίν. 335 α).

Πρὸς Ν. τῆς Ἐπισκοπῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν περίπου 2 χλμ., ἐπὶ μιᾶς ὑψηλοτέρας κορυφῆς (τῆς **Ἁγ. Μαρίνης**), περὶ τὰ 1.000 μ. ὑπὲρ τὴν θάλασσαν, κεῖνται τὰ ἐρείπια ἀρχαίου συνοικισμοῦ. Οὗτος πρέπει νὰ ἤκμασε κατὰ τὴν ρωμαϊκήν, ἴσως καὶ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδον, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τμημάτων ρωμαϊκῶν ἀγαλμάτων, τὰ ὁποῖα σώζονται ἀκόμη κατὰ χώραν ἢ ἔχουν παλαιόθεν μεταφερθῇ εἰς τὴν περι-

1. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 409 κ.ἑ.

2. ΑΔ 22 (1967) : Χρονικά, σ. 466.

3. L. Ross, Inselreisen I, σ. 129 κ.ἑ. Ζ. Γαβαλᾶ, Σίκινος, σ. 28 κ.ἑ.

οχήν, ὡς τὸ ὑπάρχον παρὰ τὸ ἡρῷον καὶ πρὸς Ν. αὐτοῦ[4] (Πίν. 335 β). Τὰ ὡς ἄνω ἐρείπια θεωροῦνται παρὰ τοῦ Ross ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν ἀρχαίαν πόλιν τῆς Σικίνου, βάσει τῶν ὅσων λέγει ὁ Σκύλαξ[5]· εἰς ἕτερος ὅμως συνοικισμός, πολὺ μεγαλύτερος τοῦ τῆς Ἁγ. Μαρίνης, δύναται πιθανώτερον νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν ἀρχαίαν πόλιν τῆς Σικίνου. Τούτου τὰ ἐρείπια σώζονται εἰς τὸ βορειοανατολικώτατον ἄκρον τῆς νήσου, ἔναντι τῆς Ἴου, παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Μάλτα, εἰς θέσιν **Παλιόκαστρο**. Ὁ ὡς ἄνω συνοικισμὸς πρέπει νὰ ἦτο πολὺ ἐκτεταμένος, ἀλλὰ κατόπιν σεισμοῦ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν οἰκιῶν κατεκρημνίσθη πρὸς τὴν ΝΑ. κλιτὺν τοῦ σήμερον ὑψηλοτάτου λόφου. Φαίνεται δὲ ὅτι ἦτο παλαιότατος, διότι εἰς μὲν τὰς Α. ὑπωρείας τοῦ Παλιοκάστρου περισυνελέγη ἀρκετὰ μεγάλος ἀριθμὸς προϊστορικῶν ὀστράκων, ἐφ' ὁλοκλήρου δὲ τῆς κλιτύος καὶ εἰς τὴν κορυφήν, μεταξὺ τῶν ἐρειπίων, ὑπάρχει πλῆθος γεωμετρικῶν, κυρίως, ἀγγείων, ἀρχαϊκῶν καὶ ὀλιγωτέρων κλασσικῶν, ἐλαχίστων δὲ ὑστεροελληνιστικῶν. Ἑπομένως ὁ Σκύλαξ, ζήσας τὸν 5ον π.Χ. αἰ., μᾶλλον περὶ αὐτοῦ τοῦ συνοικισμοῦ θὰ ὡμίλει. Σώζονται κατὰ χώραν πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, λίαν ὅμως κατεστραμμένα, καὶ τοῖχοι ἔχοντες πολλάκις πλάτ. 1 μ. Γενικῶς πρόκειται περὶ σημαντικῆς, ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως, θέσεως, ὅπου εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἐκτεταμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα (Πίν. 335 γ - δ).

Εἰς **Φολέγανδρον** ἐγένετο καταγραφὴ καὶ φωτογράφησις τοῦ ἀναφερομένου εἰς παλαιοτέρους συγγραφεῖς[6] ἀρχαίου ὑλικοῦ (Πίν. 336 α - γ).

ΑΝΑΦΗ

Ἡ ἀρχαία πόλις μετὰ τοῦ ἐπινείου αὐτῆς, ὡς καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Ἀσγελάτα ἢ Ἀστεάλτα[7], ἔκειντο πρὸς τὸ Α. τμῆμα τῆς νήσου, εἰς τὰς σημερινὰς θέσεις Καστέλλι, Καταλυμάκια καὶ Καλαμιώτισσα ἀντιστοίχως. Ἡ πόλις θὰ ἤκμασε κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ δὲν πρέπει νὰ ἦτο ἀσήμαντος, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἀξιολογωτάτων ἐρειπίων[8], ἤτοι ἱερᾶς ὁδοῦ μεθ' ὁλοκλήρων σειρῶν κτιστῶν θαλαμοειδῶν τάφων ἑκατέρωθεν ταύτης (Πίν. 337 α), μεγάλων κτισμάτων, τινὰ τῶν ὁποίων σώζονται εἰς ἱκανὸν ὕψος (Πίν. 337 γ), ἐκτεταμένου τείχους (Πίν. 337 β), οὗ σώζονται πολλοὶ πύργοι. Ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἀνάφης προέρχονται ἐπίσης δύο ἄριστα διατηρούμεναι σαρκοφάγοι, ὧν ἡ μία φυλάσσεται εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον[9], καὶ ἡ ἄλλη εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς κλιτύος τοῦ λόφου· ἀμφότεραι ἔχουν ἀνάγλυφον διάκοσμον, ἡ εἰς Ἀθήνας ὀρχουμένων Ἐρωτιδέων, ἡ εἰς Ἀνάφην Ἐρωτιδέων, γρυπῶν, Σειρῆνος καὶ Βελλεροφόντου μετὰ Πηγάσου (Πίν. 338 β - γ). Ἡ καταστροφὴ τῆς πόλεως πιθανῶς νὰ ὀφείλεται εἰς σεισμόν, διότι ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ λόφου κεῖνται ἀρχιτεκτονικὰ κατακρημνίσματα, ὡς καὶ πλεῖστα ἀγάλματα κυρίως ἀκεφάλων ἐνδεδυμένων μορφῶν (Πίν. 338 α), ἡ περισυλλογὴ καὶ τακτοποίησις τῶν ὁποίων μελετᾶται διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Οἱ τοῖχοι τῆς Τραπέζης εἰς τὴν μονὴν Καλαμιωτίσσης, εἰς τὴν ὁποίαν σώζεται οἰκοδομικὸν ὑλικὸν ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Ἀσγελάτα[10] ἔχουν καταρρεύσει ἐκ τοῦ σεισμοῦ. Ὑπάρχουν ἀκόμη ἐντετειχισμέναι αἱ εἰς IG 12, 3, 267, 274, 251 ἀναφερόμεναι ψηφισματικαὶ ἐπιγραφαί.

ΤΗΝΟΣ

Κατὰ περιοδείαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὑψιπέδου **Πολέμου Κάμπος**, τὸ ὁποῖον κεῖται πρὸς Β. καὶ Α. τῆς Καρδιανῆς καὶ ὅπου εἰς διαφόρους θέσεις σώζονται ἐρείπια ἀρχαίων κτηρίων, ἴσως δὲ καὶ φρυκτωρικῶν πύργων, παρετηρήθησαν εἰς τρία σημεῖα ἐπιγραφαὶ *ΔΙΟΣ*, λελαξευμέναι ἐπὶ τοῦ βράχου (Πίν. 339 α - γ), ἐχουσαι μέσον ὕψος γραμμάτων 0,17 - 0,18 μ.· ἐπίσης, εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον πρὸς Ν. τῆς ὡς ἄνω περιοχῆς καὶ τῆς Καρδιανῆς, εἰς θέσιν **Γούρνα**, ἐπὶ τῆς καθέτου ἐπιφανείας τοῦ βράχου ἔχει χαραχθῇ ἑτέρα ἐπιγραφή: *ΔΙΟΜΙΔΗ* (;), ὕψ. γραμμ. 0,08 μ. (Πίν. 339 δ).

ΚΥΘΝΟΣ

Εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς Δ. ἀκτῆς τῆς νήσου, ἐπὶ ὑψηλοῦ λόφου, καλουμένου σήμερον **Ἑβραιόκαστρο** ἢ **Ρηγόκαστρο**[11], ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις τῆς Κύθνου, ἧς σώζονται ἱκανὰ ἐρείπια κτηρίων, ὑδραγωγεῖα μετὰ δεξαμενῶν[12], βωμοί (Πίν. 340 α - β), τάφοι (οἱ πλεῖστοι δυστυ-

4. Ὁ Ross, ἔ.ἀ., σ. 132, ἀναφέρει ὅτι ὑπάρχουν δύο ἀγάλματα πρὸς Ν. τοῦ ρωμαϊκοῦ ναοῦ, ἓν ἀνδρικὸν καὶ ἓν γυναικεῖον, ὧν φαίνεται ὅτι σώζεται μόνον τὸ ἀνδρικόν.

5. L. Ross, ἔ.ἀ., σ. 132. Ζ. Γαβαλᾶ, ἔ.ἀ., σ. 27.

6. L. Ross, ἔ.ἀ., σ. 126 -127. Ἀ. Χαριλάου, Ἡ νῆσος Φολέγανδρος, σ. 49-53.

7. L. Ross, ἔ.ἀ., σ. 64-65.

8. R. McNeal, Archaeology, τόμ. 20, 4, σ. 257 κ.ἑ.

9. S. Papaspyridi, Guide du Musée National, 1927, σ. 171, 1181.

10. H. von Gaertringen, Thera I, σ. 353.

11. L. Ross, ἔ.ἀ., σ. 96 κ.ἑ.

12. Α. Βάλληνδα, Κυθνιακά, σ. 44.

χῶς σεσυλημένοι). Εἰς τὴν παραλίαν, πρὸ τοῦ λόφου, ὑπῆρχεν ἡμίχωστον εἰς τὴν ἄμμον ἄγαλμα καθημένου, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον μετεφέρθη νῦν προσωρινῶς εἰς τὸν λιμένα Μέριχα (Π ί ν. 341 δ - ε). Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Ρηγοκάστρου ἔχουν μεταφερθῆ εἰς χῶρον παλαιᾶς ἐκκλησίας εἰς τὸ χωρίον Μεσσαριὰ καί τινα τμήματα κιόνων, περιρραντηρίων, κιονοκράνων, σαρκοφάγου, ἐπιγραφῶν[13], ὡς καὶ ἡ εἰς IG 12, 5, 521 ἀναφερομένη ἐπιγραφή (Π ί ν. 340 γ - δ).

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τέλος, τὰ Μουσεῖα Νάξου καὶ Πάρου ἐπλουτίσθησαν διὰ τῶν κάτωθι τυχαίων εὑρημάτων :

ΝΑΞΟΣ

Εἰς τὴν **Χώραν,** κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἔργων ὑδρεύσεως, εἰς θέσιν ἔναντι τῆς πρώην κλινικῆς Μανωλᾶ καὶ νῦν ξενοδοχείου «Ἑρμῆς », ἦλθεν εἰς φῶς κιβωτιόσχημος ἑλληνιστικὸς τάφος, περιέχων περὶ τὰ εἴκοσι μικρὰ δακρυδόχα ἀγγεῖα καὶ δύο μεγάλα, ὕψους 0,39 μ., παλαιότερα τῶν ἄλλων (Π ί ν. 341 α), ἐν λίθινον τριβεῖον μετὰ τριπτῆρος (Π ί ν. 341 β) καὶ δύο ἄριστα διατηρούμενα χρυσᾶ ἐνώτια, μετὰ διακοσμήσεως ἐξ ἡμιπολυτίμων λίθων[14] (Π ί ν. 341 γ).

Εἰς τὴν **Ἀπείρανθον** παρεδόθησαν περὶ τὰ ἑκατὸν τεμάχια πρωτοκυκλαδικῶν κυρίως ἀγγείων καὶ εἰδωλίων, πλεῖστα χαλκᾶ ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα καὶ μία ἀργυρᾶ οἰνοχόη. Πάντα ταῦτα κατεγράφησαν, ἐφωτογραφήθησαν καὶ συνεκολλήθησαν, ὥστε τὰ ἀντικείμενα τῆς συλλογῆς ἀνῆλθον ἤδη εἰς τὸν ἀριθμὸν 909.

ΠΑΡΟΣ

Εἰς **Παροικιὰν** ἀπετειχίσθη ἄνω τμῆμα ὑστεροαρχαϊκοῦ κούρου, ὕψ. 0,60 μ., καὶ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον, ὡς καὶ τρία ὑστεροελληνιστικὰ ἀνάγλυφα καὶ δύο ἐπιγραφαί.

Εἰς τὴν **Νάουσαν,** χάρις εἰς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἰατροῦ κ. Ὀ. Κάπαρη, εὑρέθη ἐπίσης μία ἀρχαϊκὴ κόρη, σωζομένη ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι καὶ τῶν μηρῶν, ὕψ. 0,80 μ. Φέρει ἰωνικὸν χιτῶνα μετὰ τριῶν διακοσμητικῶν ταινιῶν μαιάνδρου ἐμπρὸς καὶ εἰς τὰ πλάγια καὶ ἱμάτιον, ἔχει δὲ τὴν ἀριστερὰν πρὸ τοῦ στήθους. Αὕτη μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Πάρου.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

13. Αὐτόθι, σ. 45.

14. P. Amandry, Collection Stathatos, Les bijoux antiques, σ. 142-143, 302/3, πίν. LIII καὶ σ. 107, 242/3, πίν. XLI. R. Higgins, Greek and Roman Jewellery, σ. 156· πρβλ. κεφαλὰς λεόντων εἰς περιδέραια πίν. 51 A καὶ ἐνώτια πίν. 47 C,E,H.

DÉLOS

1. Quartier de Skardhana

La campagne a duré sept semaines (10 juillet - 26 août) et a été menée par Ph. Bruneau, G. Siebert et M.-Th. Couilloud.

Le secteur exploré, immédiatement à l'Ouest de *l'îlot des Bijoux*, est un nouvel îlot d'habitation provisoirement appelé *îlot E*, qui présente cette particularité que ses demeures sont communiquantes. Une porte a été aménagée dans le mur mitoyen orienté Nord-Sud (P l. 342 a). Deux hypothèses sont envisagées: soit l'existence d'un lien familial entre les occupants des parties occidentale et orientale de la maison, soit la construction d'un vaste complexe ayant sa partie résidentielle et sa partie utilitaire. En *Ea* les pièces plus riches et plus spacieuses s'organisent autour d'une cour à péristyle (P l. 343 a); la pièce d'apparat est un *oecus* pavé de mosaïque (cadres rouges et noirs, postes noires sur fond blanc), à décor mural polychrome (grands orthostates noirs, plinthes rouges et jaunes, frise de faux marbre et de faux conglomérat entre ovolos et rais-de-coeurs). En *Eb* on note une enfilade de pièces plus étriquées au Nord et au Sud d'une petite cour (P l. 342 b).

Cette moitié d'habitation, à l'Est, a subi de nombreux remaniements par suite de l'installation d'un atelier. Deux fours jumeaux et une fosse à sable ont été construits dans l'ancien *oecus major*; les gueules étaient chargées depuis les dessertes (P l. 343 b). Dans la cour a été aménagé un bassin circulaire, communiquant avec le puits et ouvrant sur la rue par une ancienne porte mise hors de service (P l. 343 c). La construction ressemble aux « *laconica* » de l'Agora des Italiens (E. Lapalus, *EA Délos* XIX (1939), pp. 82-83). L'étude stratigraphique du terrain et la présence d'une importante couche d'incendie ont permis de fixer la transformation de l'ancienne demeure à la suite d'une période d'abandon probablement consécutive aux événements de 88 ou de 69.

On a dégagé complètement cette année l'axe de communication Nord-Sud qui reliait la baie de Skardhana aux abords Nord du sanctuaire. Cette rue, qui atteint une largeur de 4.50 m., a été barrée par un mur postérieur à la hauteur de la façade septentrionale de l'îlot E (P l. 343 d).

Enfin une série de sondages pratiqués jusqu'au rocher dans l'*îlot des Bijoux* a révélé l'existence d'un habitat antérieur à celui des îlots récents dégagés par la fouille.

La fouille de cette année a été particulièrement riche en trouvailles de céramique parmi laquelle on a noté des vases, lampes, ou figurines d'un type nouveau à Délos. Outre le pavement de mosaïque signalé ci-dessus, on a recueilli de nombreux fragments de pavements d'étage, dont l'un a pu être entièrement reconstitué. Il a été trouvé enfin un trésor de 13 tétradrachmes attiques stéphanophores (plus un quatorzième tétradrachme isolé). C'est, semble-t-il, le plus ancien des trésors de Délos. La pièce la plus ancienne date de 180-179 (année Thompson); les pièces les plus nombreuses se groupent vers les années 160-155.

2. Exploration à Rhénée (Kato Guenerale)

Une campagne d'exploration a été menée du 26 juin au 8 juillet par G. Siebert et M.-Th. Couilloud, dans la baie de Kato Guenerale (cf. A. Bellot, *Carte de l'île de Délos*, *EA Délos* I (1909) pl. I).

Un complexe de bâtiments a été dégagé sur la terrasse qui surplombe à l'Ouest la plage de Kato Guenerale (Pl. 344 a). Le bâtiment principal contient une citerne alimentée par des conduites de terre cuite et de plomb. *L'impluvium* est cerné d'un muret de soutènement qui retient les remblais mis en place pour la fondation des couloirs périphériques. Un promenoir pavé de mosaïque surplombe la pièce au Sud et communique avec des bâtiments encore inexplorés d'une autre terrasse. Devant la façade Est du bâtiment à la citerne s'étendent deux terrasses étagées. L'une, la plus basse, se compose d'une petite place partiellement taillée dans le rocher; le seul bâtiment en est un autel stuqué à trois dégrés. Au-dessus s'étend une esplanade rectangulaire, à l'extrémité Sud de laquelle a été aménagée une fontaine. La bouche d'eau de forme trapézoïdale, taillée dans le rocher, captait une source de la colline. Elle est encadrée de deux massifs rectangulaires d'un très bel appareil de gneiss. Ce sont vraisemblablement les socles d'un aménagement architectural de la fontaine. En face, un autre massif moins soigné délimitait du côté du mur méridional de l'esplanade une petite chambre stuquée dans laquelle étaient rangées des amphores. Les trouvailles de monnaies de bronze et d'anses d'amphores timbrées ont permis de déterminer une phase d'utilisation des lieux vers la fin du IIe siècle av. J.-C. Il s'agit sans doute d'une citerne municipale et d'une fontaine publique qu'un grand escalier (rampes de granit, marches de gneiss) desservait depuis la plage.

Un sondage pratiqué en contre-bas de ces terrasses a permis de découvrir devant une construction absidale un dépôt de stèles funéraires dont cinq sont inscrites. Des inhumations modernes (datées par des médailles catholiques italiennes de la fin du XVIIIe ou du début du XIXe siècle) se trouvaient approximativement au même niveau. Outre les trouvailles de céramique et de petits objets, on a recueilli de nombreux membres d'architecture de marbre, pour la plupart transportés d'ailleurs. La quantité de gros fragments ou de simples éclats de marbre révélés par la fouille sur l'ensemble du site atteste l'activité des maçons en quête de matériaux, qui débitaient les blocs avant de les embarquer. Près de la plage on remarque un môle antique.

Une cinquantaine de mètres plus au Sud on a dégagé une citerne entre deux murs de soutènement granitiques d'appareil cyclopéen. Elle était desservie par un escalier qui montait d'une petite terrasse en terre battue au-dessus du rivage rocheux (Pl. 344 b). La nécropole de Rhénée se prolonge au Sud de Kato Guenerale (tombes à fosse ou à chambre, petites constructions funéraires, sur les terrasses au Sud et à l'Ouest de la citerne), mais l'exploration limitée de cette année prouve également l'existence d'un habitat autour du golfe.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

ANDROS: ZAGORA

During the period from May 31st to August 8th, 1967 excavations were carried out at Zagora, on the island of Andros, under the auspices of the Greek Archaeological Society of Athens. The Director of the Expedition was Professor Alexander Cambitoglou, who is a Fellow of the Society, Head of the Department of Archaeology of the University

of Sydney and Curator of the Nicholson Museum. His collaborators were Mrs. J. M. Birmingham of the University of Sydney and Dr. J. J. Coulton of the Australian National University, Canberra, who was the architect of the Expedition. The team also included an archivist, two technical officers, three students and a volunteer, all from the University of Sydney, as well as a student of the University of Athens. This was the first season in a six-year plan financed by the Society itself, the University of Sydney, the Australian Research Grants Committee and the Sydney Association for Classical Archaeology and this was the first time that a large Australian team had been carrying out extensive archaeological research in the Mediterranean.

Andros, the second largest island of the Cyclades, is comparatively unexplored. The first important finds from Zagora, a settlement on a rocky promontory of the West coast (Plan 1), go back to the end of the 19th century, when some Protogeometric vases were found near the ancient settlement in an area which is believed to be that of the old cemetery. In more recent years the historian P. Paschalis drew attention to the site, while Professor Nicolas Kontoleon of the University of Athens located the settlement itself when he was Ephor of Antiquities in the Cy-

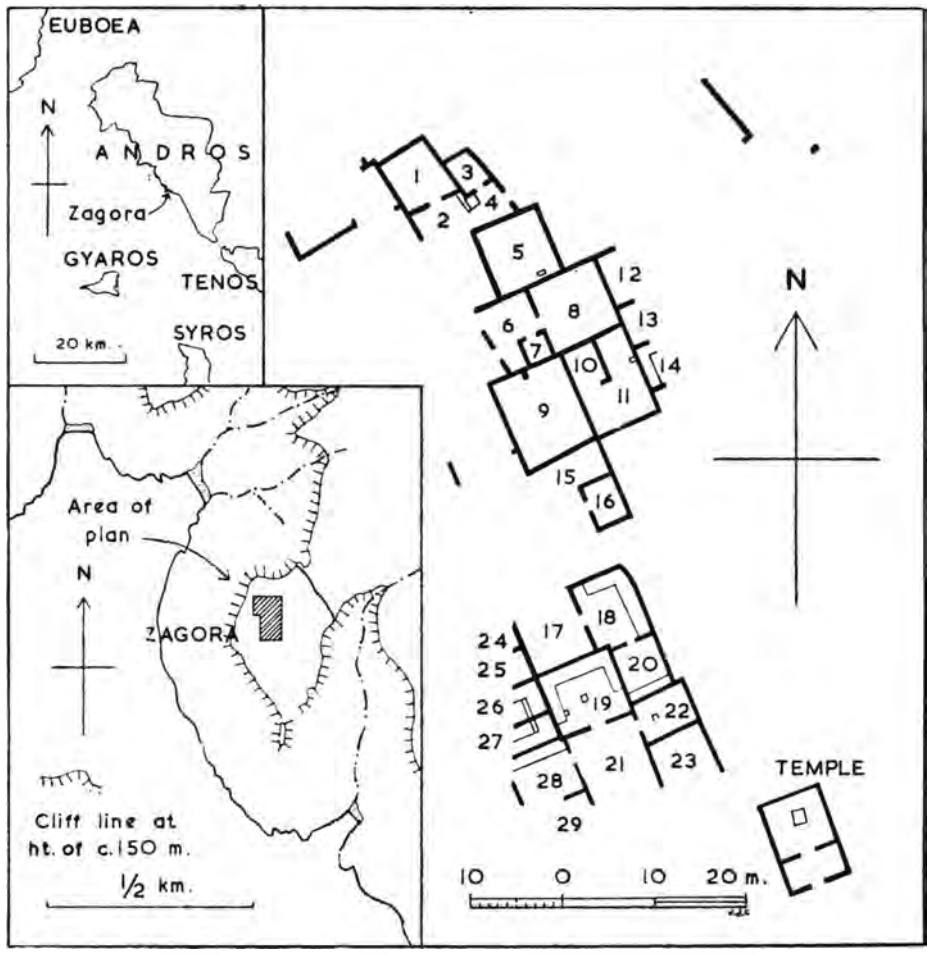

Plan 1. Andros. Plan of the excavated area and maps showing the island of Andros and the promontory of Zagora

clades. In 1960 his successor, Dr. Nicolas Zapheiropoulos (in collaboration with his predecessor) carried out an excavation which showed that a town flourished there during the Geometric period (c. 900 - c. 700 B.C.). It also suggested that the settlement came to an end early in the 7th century and was never inhabited again. This abrupt end of the town's life soon after the close of the Geometric period makes Zagora extremely fascinating, since it guaranteed the reasonably good preservation of a town dating from the critically formative era that followed the dark years after the total collapse of the Mycenaean civilisation.

As a settlement Zagora is particularly important because information about the Greeks during the Geometric period mainly comes from finds in cemeteries. It is also important as a possible staging point on the route between Greece and Asia Minor, since it is known that early in the period the Greeks started a lively migration movement which resulted in the foundation of a number of colonies on the West coast of Asia Minor. Archaeological research in recent years has proved that, although the Greeks had trading posts there as early as the Mycenaean Age, they started settling permanently in the area only after the fall of Troy and indeed not earlier than the Protogeometric period, in other words not earlier than about 1050 B.C.

The size of the settlement is considerable, covering an area of approximately 6.7 ha. (about 15½ acres), very similar to that of the settlement at Emporio in Chios (about 6.4 ha.) which is partly contemporary.

The settlement was built on the plateau of a high, rocky and windswept promontory jutting into the sea, with a bay on each side (Pl. 345 a). The plateau of the promontory is formed of grey marble while the slope above, inland, is schist. The landscape around is forbidding. Zagora is naturally fortified to the North, West and South by abrupt cliffs and is only seriously vulnerable to attacks from the East side. To forestall this danger a fortification wall was built on the neck of the peninsula, which has been traced but not explored as yet. The Zagoritans undoubtedly used the two nearby bays for their communication with the outside world, although it takes a good twenty minutes of hard uphill walking to reach the settlement from them. The need for protection must have been the major factor which induced the Zagoritans to build the settlement where they did rather than near the other beautiful and easily accessible bays of the island on the West or on the East coast, the same need which also caused them to build the fortification wall across the neck of the promontory.

The problem of the water supply of Zagora is a difficult one to answer. So far no trace of spring, well or reservoir has been found in the fortified area. The nearest spring is ten minutes walking distance from the settlement.

At the start of this year's campaign a full survey was made of the area covered by the settlement West of the fortification wall as well as of the surroundings. The highest point is the westernmost half of the plateau and the houses may perhaps have been positioned on the sloping ground toward the island so as to be invisible to any hostile visitors from the sea, but this remains to be proved.

The 1960 excavations uncovered (i) a small area near the fortification wall on the neck of the promontory where two rooms were found, provisionally numbered from North to South A and B (not included in Plan 1), and (ii) a larger area toward the North-West, where a number of buildings were found, including a sacred building. After a brief inspection it was decided to start excavating in the North-West area where work was already begun in 1960, and by the end of the 1967 campaign thirty-three rectangular walled areas, either rooms or courts were wholly or partly excavated (Plan 1).

The size of the rooms varies: the smallest room uncovered in this year's campaign is about 16 square metres, the largest is 41.5 square metres. Although in most cases the stone foundations and the lower parts of the walls only remain, there is little doubt that the walls of the houses were built in stone in their full length and height. The walls are mostly built of schist from outside the settlement, although the local marble is also used. The stone is laid dry with occasional clay in-filling. As modern parallels show, houses can be built to last for centuries with dry walls superficially plastered inside only as a protection against the wind. The seasonal strong North wind must have been an impor-

tant factor in the lives of the Zagoritans which also explains why none of the houses so far uncovered faces North.

The floor levels could be detected by a thick layer of hard yellowish clayey soil, by the dense consentration of pottery and other objects, and in some rooms by hearths. Above the floor level there was often more hard-packed clayey soil and occasionally long slabs suggesting that the roofs that collapsed consisted of beams supporting slabs covered by hard-packed clay. This technique of building roofs is still used on the island. In the small rooms the rafters were simply placed on top of the walls across the room and even in the larger rooms no sign of internal wooden posts to support the roofs has been found.

In rooms 16, 19 and 22 hearths were found consisting of four large blocks of schist and occasionally of additional smaller stones forming a squarish frame. The hearths are usually in the middle of the rooms, the biggest and most carefully built being the one in room 19 (Pl. 345 b). This contained a black burnt deposit and the blocks around had a powdery surface as a result of the heat.

An important feature of nine of the rooms uncovered are the stone benches built against the walls. They consist of a built face about 1.20 m. from the wall with a rubble filling behind. The maximum preserved height is 0.59 m. in the NE corner of room 19. Benches were found in rooms 14, 18, 19, 20, 26-27 and A. In their simplest form they are built along one wall as in rooms 20 and 28. More complex are the Γ-shaped benches of rooms 14, 18 and A and the Π-shaped benches in rooms 19 and 26-27. Like the wooden « menderia » in modern Greek villages, some of these benches were probably used as beds by night and for sitting by day. However, in rooms 26-27 large pithoi (or storage jars) were placed in them. The existence of benches is not peculiar to Zagora. They probably existed in the single, badly-preserved Geometric house found in the Athenian Agora and the houses at Emporio, in Chios, which chronologically overlaps with Zagora.

Rooms 26-27 are interesting as examples of storerooms (Pl. 346 a). It looks as if originally there was only one room which was later subdivided by a wall into two. The two benches, together forming a Π-shape, have a number of cavities in which rested large pithoi. There is also another lower bench and a small circular enclosure in one corner, the use of which is not yet clear.

In addition to the hearths and benches, some of the houses at Zagora have stone bins, rectangular receptacles in the floor formed by thin schist slabs placed on edge close to a wall. On the basis of modern parallels they could have served as water troughs.

The grouping of the rooms into dwelling units is not easy. In the area excavated in 1960 rooms 1 and 2 communicate by means of a doorway and are parts of one unit; rooms 3 and 4 probably belong to the same unit. 4 and 2 may have been unroofed courts instead of rooms. Between 2 and 4 there are a curious bench and a kind of pillar. Together they may possibly have formed a base for steps or a ladder leading to a second floor.

The group 6, 7 and 8 also seem to form a unit entered through a doorway in the West wall of 6. Noteworthy is especially the type of unit 10-11 consisting of a large rectangular room (11) with a smaller room inside (10).

In the South complex (17-29) excavated in 1967, walled areas 21, 19, 28 and 29 communicate by means of doorways and could be parts of a single unit. The storerooms 26-27 are not fully excavated and the West wall still remains completely uncovered. The character of the rooms in the South complex is somewhat different from that of the complex to the North. Its magnitude and proximity to the temple would tempt one to ask whether rooms 17-29 constitute not several units but rather parts of a single large house, the ruler's residence. The question is legitimate, but any definite answer at this stage would be rash.

So far no roads have been identified at Zagora although the round corner of room 3 and the general conditions in that area suggest that a path or road ran along the East wall of 3 and 4.

Much of the construction seems to belong to a single period, but in rooms 18, 20 and 22 two floor levels were distinguishable. The chronological difference between the two does not appear great, although the precise dating must await the detailed study of the pottery.

In general, as there is little depth of deposit, a horizontal spread of the settlement,

rather than a vertical one, may be expected. The houses at the highest part of the plateau may well have been the earliest. This is suggested by the successive abutments of walls from South to North in the area so far excavated.

From the point of view of lay-out Zagora has something in common with Karphi, an older settlement in Crete dating from the Late Minoan III C to sub-Minoan periods. Both towns are built on high rocky areas with crowded stone buildings and (unlike Emporio in Chios) with no distinction made between citadel and town. At Karphi the chieftain may have lived in the so-called «Great House» right in the middle of the town. At Zagora the present evidence may well point in the same direction.

Little work has been done in the temple during the 1967 campaign. It occupies the southernmost part of the excavated area and a central position in the settlement. It is very carefully built almost entirely of schist blocks (Pl. 346 b). In plan it shares the modified «Megaron» form of the Emporio temple with a squarish room or cella at the back and a closed vestibule — instead of a porch — in front. Its dimensions are also similar, about 10.5 m. long and 7.5 wide. Again, inside the cella there is a trapezoidal stone altar which is built slightly off-centre, as in the Emporio temple. This asymmetry is in strong contrast to the symmetry and care displayed in all other details of the building and is doubtless a feature due to piety rather than carelessness. It may well have been imposed upon the architect by religious practices predating the construction of the temple. The altar, or another altar, probably existed in the same position in an original open-air sanctuary which was turned later into a closed temple. The area outside the building appears to have been sacred. Immediately to the North of the temple there was no other structure; a good deal of pottery was found there however, which may have formed part of the votive offerings. Some remains of fire in the same area suggest the performance of sacrifices.

Geographically closer to the Zagora «naos» is a temple at Xombourgo on the island of Tenos. This temple is considerably smaller and forms part of a larger sanctuary. Like the Zagora «naos» it faces South, for protection no doubt from the strong North wind. Such temples with a closed vestibule in front and a cella at the back appear in the Geometric period. They are still built in the course of the 7th century and in some cases even in the 6th. They have a few successors among treasuries of sanctuaries like Olympia and Delphi. Although the floor level is clear there is no evidence as yet of the height of the building or the kind of roof it had. No sign of a gable has been found and, like modern roofs on the island, it was probably flat.

Some of the finds of the 1967 campaign are particularly noteworthy: among the metal objects a fragmentary iron brooch (Pl. 347 a) with the catch-plate and spring missing and only the bow preserved, dating from circa the 8th century; a stone pounder and a disc (Pl. 347 b - c) of uncertain use but probably serving as a lid of a small vase; one of a number of clay spindle-whorls (Pl. 348 b), perhaps imported from Athens; a skyphos or drinking bowl, an oinochoe or wine jug and a kotyle or drinking cup (Pl. 347 d); a fragmentary pithos or storage vase (Pl. 348 a) decorated in relief patterns including zig-zag lines, double wavy-lines and a hook pattern; and finally the fragment of a magnificent vase with relief ornaments whose surface is divided into two registers, the upper one decorated with a spiral and two knobs, the lower one with two figures, part of a group performing a row dance (Pl. 348 c).

In conclusion, Zagora seems to have been an important centre in the Aegean during the Geometric period. The Zagoritans probably came as migrants to the island from mainland Greece during the eastward movement of parts of the Greek population to west Asia Minor. They fortified themselves at Zagora while they felt unsafe, but kept in contact with the outside world in the continent as the pottery finds suggest. When safer conditions prevailed in the first half of the 7th century they abandoned the promontory, settling perhaps further North in the area of the village called Palaiopolis, where the ancient city of Andros was built, the centre of the island in later times.

ALEXANDER CAMBITOGLOU

EXCAVATIONS IN KEA

The campaign of excavation at Ayia Irini (Plan 1), conducted by a staff from the University of Cincinnati under the auspices of the American School, began early in June and continued till the end of August. Study of the objects was carried on thereafter into the autumn. This was the fifth full season of digging at the site. The staff numbered eleven regular members, most of whom had taken part in previous years, and a few colleagues who assisted for shorter periods. We would express thanks to the Archaeological Service, the Ephor, and Miss E. Lazaridou, who gave us valuable help, and to the Michalinos Company for continued permission to use properties.

Important though relatively unspectacular progress was made this year in testing stratified deposits near the fortifications, especially outside the walls on the west and in the areas from the northeastern towers to the gateway and beyond. Further deep digging was done in the temple and new areas were opened to the south and west of the modern church (Plans 2-3).

Examinations of the stepped approach to the spring chamber (found in 1966) showed that it had been built against earth on the outer side of the town wall. Therefore it cannot have been a part of the original system of defenses, at least in the form now indicated by the remains. Bits of earlier walls, revealed in soundings just north and south of the structure, below modern sea level, make it seem possible that the spring itself was enclosed even in the Early Helladic period. The pottery found in 1966 inside the chamber continues to present uncertainties: fragments of plain jugs, not closely datable, occurred near the bottom with a few small sherds of patterned wares in the styles of the main period of occupation, L.M.I - L.H.II; pottery of L.H.III A:2 style, found higher in the filling, was all fragmentary and came from small vessels that would not have been used for drawing water.

A test inside the wall, across from the steps, failed to show any signs of an earlier approach to the spring but uncovered the curving end of a substantial building of the Middle Bronze Age (Pl. 349 c). This remains to be investigated in the next campaign.

Excavation northward along the outer face of the wall revealed a few more graves in the small cemetery that had been exposed in 1964 and 1966.

Sherds of excellent Mycenaean III A pottery were found outside the northeastern fortifications, apparently in debris discarded after one of the later destructions. Still later, a great many small pots of archaic and classical Greek types were thrown out just beyond the north wall of Tower *ne* (Plan 3 and Pl. 349 a). One wonders whether they came from a cleaning out of some shrine in the area of the temple, the only other place where material of that period has been found in any quantity, up to now, at Ayia Irini.

On the eastern flank, J. E. Coleman and A. E. Osborne collaborated in examining the complex series of architectural remains and road levels that extent northeastward from the main gate (Plan 3). Most of the remaining eucalyptus trees in this area had to be cut down. Under one of them, near the town wall, was a tomb (No. 40), a large rectangular chamber well constructed of stone, surrounded by a curving wall and upright slabs which probably bordered a tumulus over the grave. One of the cover slabs had been broken and the chamber, today largely below water level, was empty. A gray bowl of Middle Cycladic type lay on the cover south of the broken slab. This tomb, situated conspicuously beside the main road from the town, was probably that of a notable person. A short distance north of it in Area M is the small free-standing building with two rooms, VI and VIII, which was uncovered in 1966. This too was placed very near the fortifications, but quite out of alignment with them. Room VI was elegantly paved with flagstones and the debris in it contained fragments of wall plaster with decorations in bright color. Detailed examination in 1967 showed that this room had never been closed on the east but had stood open toward the roadway. In function it may have been associated somehow with Tomb 40.

Straight in front of the main gate there were remains of sizable structures. Since they appear to obstruct the principal approach to the town we had thought them to be of late date, but this year's digging showed that their deep foundations were contemporary

with, or even earlier than, the great period of the town. The ceramic evidence could be examined only cursorily during the campaign.

The drainage system in this region, seen previously as it came from the alleyways of the town to meet below the courtyard behind the temple and continue northeastward through the entrance passage, was traced

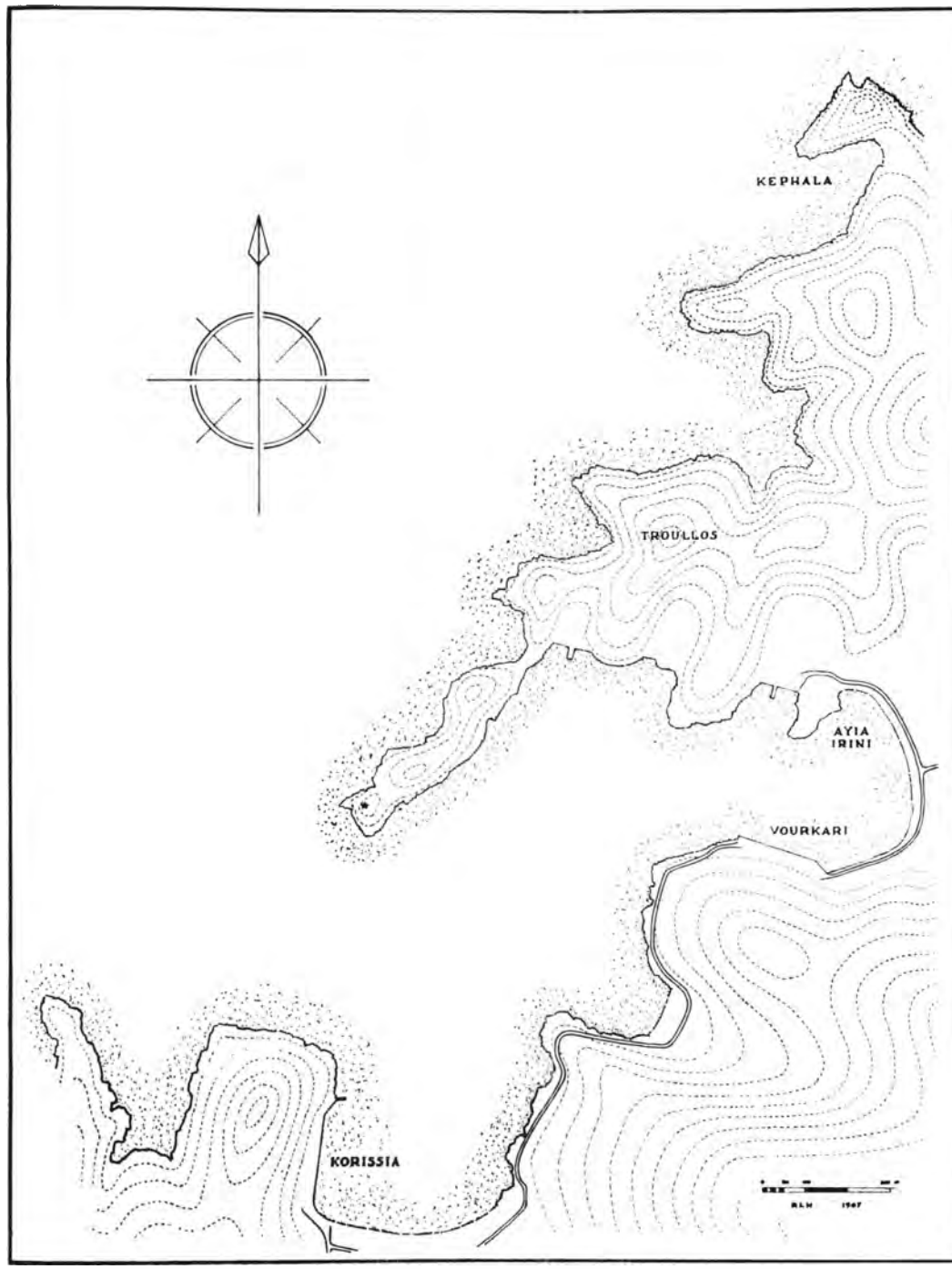

Plan 1. Map showing the coast from Korissia to cape Kephala

further in 1967. The main drain, joined by others at several points, curves northward under the wall of the entranceway and emerges through the outer wall just west of the gate, rather than passing under the threshold (P l. 349 b). From here it continues outward, the course having been altered deliberately from time to time, to a manhole where it drops to a lower level (P l. 349 d). At this place it is well below modern sea level and therefore cannot be followed farther. The whole elaborate system indicates that the town was abundantly supplied with water in its period of prosperity.

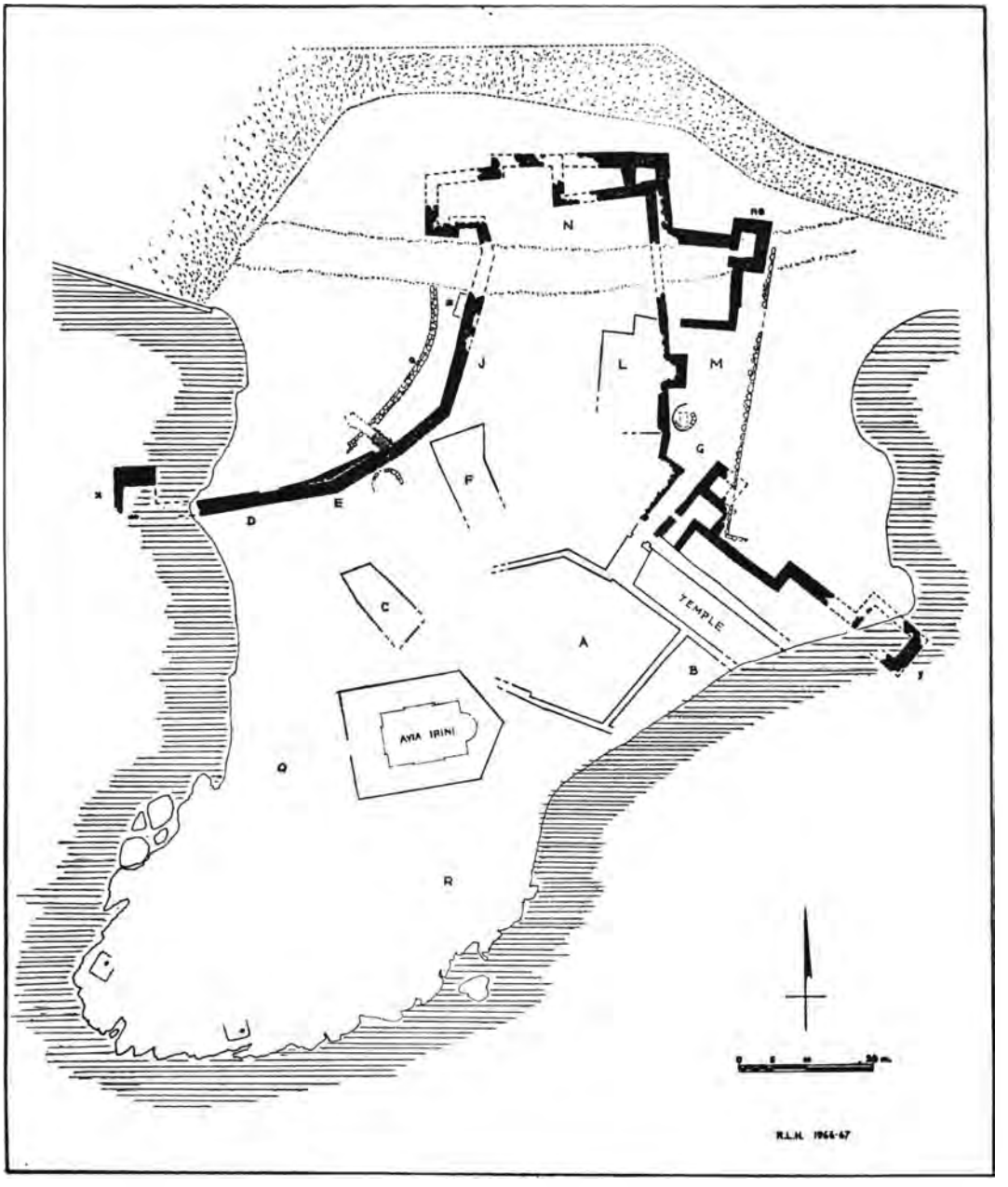

Plan 2. Plan showing fortification walls and positions of certain buildings at Ayia Irini

The row of rooms (IV, XIV, XV, XVI) (Pl. 350 a) between the town wall and the southeast roadway beside the temple was re-examined and the two larger rooms beyond them were excavated. A small area near the present shoreline remains to be cleared.

Work in the temple, largely below sea level, was carried on for some weeks with a

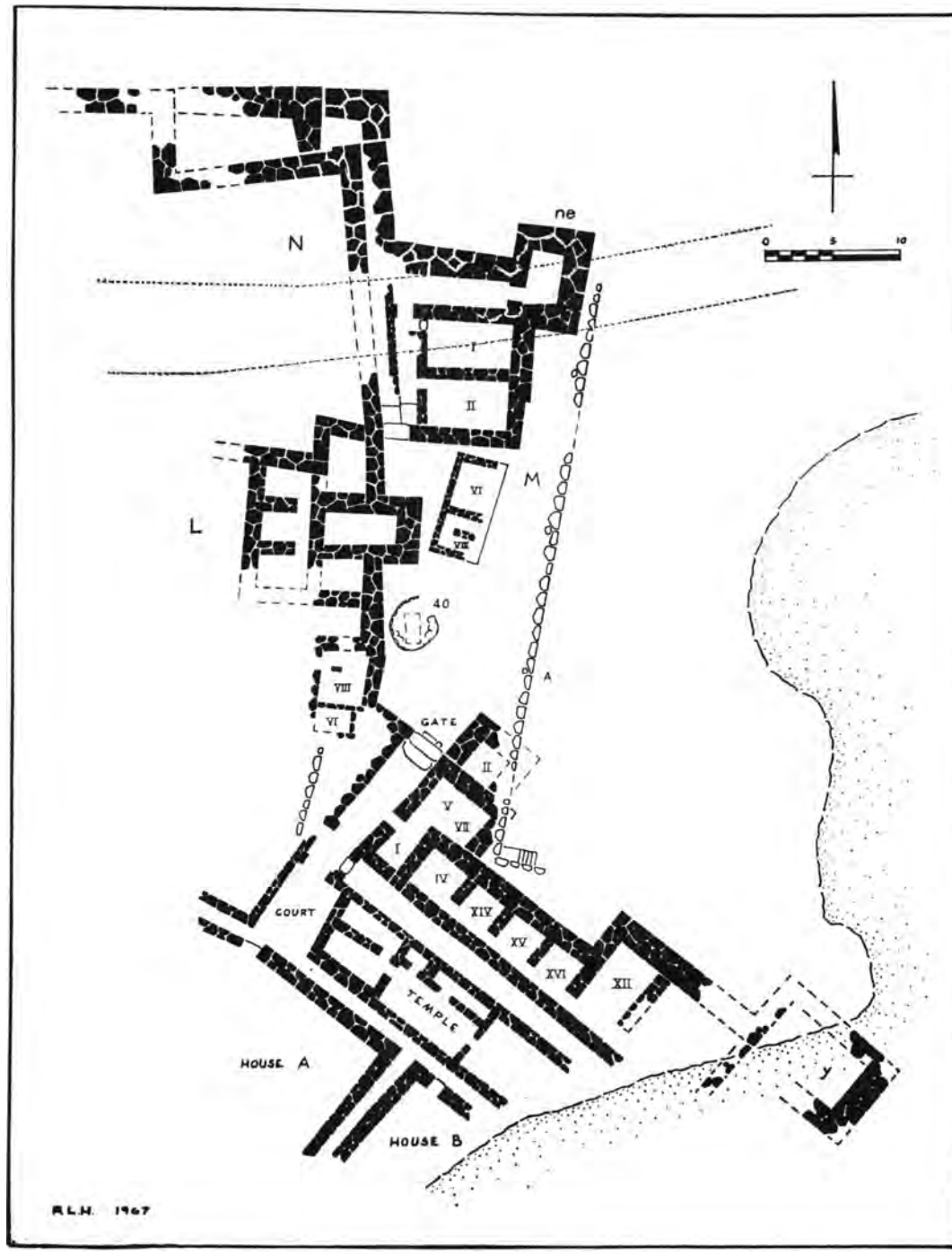

Plan 3. Ayia Irini. Notheastern sector

pumping engine in almost continuous operation. In the outer room, V, a thick flooring of white plaster was discovered around 60 cm. below zero. Potsherds of L.H. III styles were found above this, along with terracotta figurines of animals and various other small objects. It now seems probable that the rectangular podium in this room (Pl. 350 b), clearly much later than the plaster floor, must belong to an early phase of Mycenaean III C. The benches found in 1961 along either side of the room are also of III C date, but this year's digging showed that there had been others before them. This part of the building, like the northwestern rooms, goes back to the Middle Bronze Age, with evidence of reconstruction at many stages. Soundings in Room V, stopped ultimately at minus 1.92 m. by the inflow of water, failed to reach the bottom of the side walls. Another test immediately beyond the opening to the middle room (IV) gave similar results: the walls run very deep; the earliest threshold, like the step block found in 1964, is of white marble, and next to it is a worn pivot-stone for the doorpost and, again, a bench along the adjoining wall (Pl. 350 c); gray Minyan and Mattpainted sherds are found at this depth. Thus it seems clear that the whole building, and not merely the inner end of it, was laid out in the Middle Helladic period essentially on the lines followed in its later stages.

A deep cut was made in the narrow alley between House A and the temple, in order to examine the successive drains, which here run northwestward toward the court, and the outer wall of the temple where it changes thickness at its junction with the partition between rooms IV and XI. Little information was gained from the masonry, but the bottom of the sounding, near sea level, reached a stratum of habitation deposits with much pottery, including a large one-handled tankard in fine black burnished ware (Pl. 351 c) and sherds of red-brown slipped and plain bowls, belonging certainly to the Early Bronze Age but different from the E.H. II wares that have been found elsewhere on the site. They seem to reflect an Anatolian tradition rather than that of the Greek mainland.

The areas south and west of the church (Plan 2), previously untouched, were tested thoroughly in 1967. The rocky spine of the promontory runs in a southwesterly direction toward the tip, being covered with little earth at the center but dropping away steeply on either side, where the habitation deposits are very thick. A few Christian graves and evidences of activity in late Roman and mediaeval times were discovered. Most of the trenches in the areas called R and Q came quickly upon house walls of good masonry. Near the eastern bank a very deep pit gave a sampling of two major architectural levels, with signs of earthquake damage like those seen previously in area A. South of the church a large sector was cleared, revealing rooms, corridors, and a well-built stairway (Pl. 350 d). On the rock were meager traces of E.H. deposits, but the main buildings contained debris of the great period with fine pottery of L.M. I B and L.H. II A styles and corresponding Cycladic wares (Pl. 351 a - b, d - f). There were no signs of reoccupation in the time of Mycenaean III A:1, such as had been found, for example, in areas C, F, and G. This fact seems to support the earlier deduction that there was indeed a break between these architectural and ceramic phases at Ayia Irini.

After the close of the excavation some work of refilling and consolidation was carried out and heavy stone breakwaters were built along the western and southeastern shores to arrest the erosion that has taken place there continuously since ancient times.

During the digging season it was possible to sort and examine only a little of the pottery from previous years, which now fills thousands of containers in the workrooms. Good progress was made by Mrs. Coleman in the mending and cataloguing of the frescoes, and by Jennie Coy in the inspection of the animal bones recovered since 1964. It is our intention to resume excavation and study at the site in the summer of 1968.

J. L. CASKEY

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Δρανδάκη ὡς Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, ἡ διεύθυνσις καὶ τῆς 4ης Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἀνετέθη ἀπὸ τοῦ Μαρτίου τοῦ 1966 εἰς τὸν Ἔφορον τῆς 1ης Περιφερείας, ἣν διετήρησεν οὗτος μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1967. Λόγῳ ἐλλείψεως ἰδίου προσωπικοῦ, τὸ διοικητικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν ἔργον ἀμφοτέρων τῶν Ὑπηρεσιῶν ἐπωμίσθη, φιλοτίμως, τὸ ὀλιγάριθμον ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν τῆς 1ης Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

Κατὰ τὸ ὑπὲρ τὸ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος χρονικὸν διάστημα (Μάρτιος 1966 - Δεκέμβριος 1967) συνεχίσθησαν αἱ προγενέστερον ἀρξάμεναι ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τῶν βυζαντινῶν καὶ μεσαιωνικῶν μνημείων εἰς τὰ σημαντικώτερα κέντρα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ὡς π.χ. εἰς Χίον, Κυκλάδας καὶ Κρήτην. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν τούτων, σκοπὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ὄχι μόνον ἡ κτηριακὴ ἀποκατάστασις καὶ διασφάλισις τῶν μνημείων, ἀλλὰ καὶ ἡ συντήρησις καὶ διάσωσις τῶν τοιχογραφιῶν, τῶν φορητῶν εἰκόνων καὶ τῶν ψηφιδωτῶν, ἔτι δὲ ἡ ἀναζήτησις καὶ ἀνεύρεσις ἀγνώστων μνημείων, ἡ περισυλλογὴ εἰκόνων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων, ἡ καταγραφὴ καὶ ἀποδελτίωσις τούτων κλπ., περιέχονται εἰς τὰς ἐκθέσεις τῶν Ἐφόρων, Ἐπιμελητῶν, ἐκτάκτων Ἐπιμελητῶν, ἐπιστημονικῶν βοηθῶν καὶ τῆς Διευθύνσεως τοῦ ΚΕΣ, τὰς περιλαμβανομένας εἰς τὰ οἰκεῖα κεφάλαια τῶν Χρονικῶν τοῦ ΑΔ.

Ἐνταῦθα ἐκτίθενται, ἐν περιλήψει, τὰ ἀποτελέσματα τῶν περιοδειῶν τοῦ Ἐφόρου, τὰς ὁποίας ἐπεχείρησεν εἰς ὡρισμένας νήσους, εἴτε διὰ νὰ ἐποπτεύσῃ τὰς ἐκτελουμένας ἐργασίας, εἴτε διὰ νὰ ἐξετάσῃ τὴν κατάστασιν τῶν μνημείων καὶ συντάξῃ τὰ σχετικὰ προγράμματα ἐργασιῶν.

ΜΗΛΟΣ

Πλάκα

1. Θαλασσίτρα

Ὁ ναὸς εἶναι τοῦ συνεπτυγμένου σταυροειδοῦς μετὰ τρούλλου τύπου (Πίν. 352 α). Ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου ὑπερθύρου ἀναγράφεται ἡ χρονολογία 1669, ἐπὶ δὲ τοῦ κωδωνοστασίου τὸ ἔτος 1855. Περὶ τῶν ἀξιολογωτέρων εἰκόνων τοῦ ναοῦ βλ. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 541 καὶ ΑΔ 21 (1966) : Χρονικά, σ. 404.

Εἰς τὰς παλαιὰς οἰκίας τῆς Πλάκας παρατηροῦνται χαρακτηριστικὰ οἰκοδομικὰ καὶ διακοσμητικὰ στοιχεῖα (Πίν. 352 β).

2. Κάστρον

Τοῦτο εἶναι σήμερον κατὰ τὸ πλεῖστον ἠρειπωμένον. Πρό τινων ἐτῶν κατεστράφη σημαντικὸν μέρος σωζομένου τμήματος τοῦ τείχους διὰ νὰ κατασκευασθῶσιν ὑδατοδεξαμεναί.

3. Μέσα Παναγιά

Ὁ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ κάστρου ναΐσκος οὗτος ἀνηγέρθη ἐπὶ τῆς θέσεως παλαιοτέρου ἀνατιναχθέντος.

Κατεγράφησαν αἱ καλῆς τέχνης εἰκόνες : Τὸ Γενέσιον τοῦ Ἰωάννου, ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ἡ Φιλοξενία, ὁ Ἅγ. Γεώργιος, ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, τὰ βημόθυρα, ὁ Χριστός, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καὶ ἡ Θεοτόκος Δεξιοκρατοῦσα.

Κατακόμβαι

Συνετάγη πρόγραμμα ἐργασιῶν διὰ τὴν συντήρησιν, εὐπρεπῆ ἐμφάνισιν καὶ ἀξιοποίησιν τοῦ πλέον σεβασμίου καὶ πολυτίμου παλαιοχριστιανικοῦ τούτου μνημείου τῆς χώρας.

Μαῦρος Τοῖχος

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική

Ἐπὶ ἰδιωτικοῦ κτήματος, ὑπὲρ τὸ ἀρχαῖον θέατρον, εὑρίσκονται κατεσπαρμένα μαρμάρινα μέλη καὶ ἐρείπια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, τοῦ βαπτιστηρίου τῆς ὁποίας ἡ σταυρόσχημος κολυμβήθρα μὲ μαρμαρίνην ἐπένδυσιν ἀπεκαλύφθη παλαιότερον διὰ προχείρου ἀνασκαφῆς (Πίν. 353 α).

Τραμυθιὰ

Ἰδιαίτερον ἀρχαιολογικὸν ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ φερώνυμος ἔκτασις ἡ καταλαμβάνουσα τὴν Δ. κλιτὺν τοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἠλιού. Λείψανα κτηρίων, κίονες, πεσσίσκοι, ἐπιγραφαί, ψηφιδωτὰ δάπεδα, ὄστρακα κ.ἄ. εἶναι κατεσπαρμένα εἰς τοὺς ἀγρούς.

Ἀδάμας

Ναὸς Ἁγίας Τριάδος

Εἶναι τρίκλιτος, σταυρεπίστεγος, μὲ λίαν ὑπερυψωμένην τὴν ἐγκαρσίαν κεραίαν. Ἡ καμάρα τοῦ μέσου κλίτους εἶναι ἐλαφρῶς ὀξυκόρυφος, ἐνῷ αἱ τῶν πλαγίων ἐντονώτερον. Εἰς ἕκαστον κλῖτος ἀνὰ ἓν ξυλόγλυπτον, ἐπιχρυσωμένον τέμπλον μὲ πλούσιον φυτικὸν διάκοσμον, καλῆς ἐργασίας.

Αἱ εἰκόνες κατεγράφησαν ἐν ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 537.

Κῆπος

Ναὸς τῆς Παναγίας (διαστ. 8.45 × 5.15 μ.)

Ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ καμαροσκεποῦς κυρίως ναοῦ (ἐσωτ. διαστ. 4.32 × 3.50 μ.) καὶ τοῦ ἱεροῦ, εἰς τὸν τύπον τοῦ σταυροειδοῦς συνεπτυγμένου μετὰ χαμηλοῦ τυφλοῦ τρούλλου (Πίν. 353 β). Ἐπὶ στενῆς πλευρᾶς τῆς μαρμαρίνης πλακὸς τῆς Ἁγίας Τραπέζης ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή : *† ΑΓΙΕ ΘΕΟΔΩΡΕ ΦΡΟΝΤΙΖΕ ΗΜΩΝ †*. Πιθανῶς ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ὅτι ὁ ἀρχικὸς ναὸς ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου. Ὁ ναΐσκος καταλαμβάνει, ὡς φαίνεται, τὸν χῶρον βαπτιστηρίου προσκεκολλημένου εἰς τὴν Β. πλευρὰν παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ἱεροῦ σώζεται εἰς καλὴν κατάστασιν ἡ εἰς σχῆμα σταυροῦ κολυμβήθρα, κατεσκευασμένη διὰ λαξευτῶν πωρολίθων. Εἰς ἀπόστασιν 1.80 μ. πρὸς Ν. τοῦ ναΐσκου σώζονται οἱ τοῖχοι τετραγώνου κτίσματος, ἐξωτ. διαστ. 5.40 × 4.60 μ., ἐκτισμένου ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς. Τοῦτο ἔφερε τροῦλλον, ὡς μαρτυροῦν τὰ ἐν μέρει διασωθέντα σφαιρικὰ τρίγωνα.

Τὰ σημαντικώτερα ἐκ τῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς εἶναι : α) μαρμάρινον θωράκιον (διαστ. 2.15 × 0,89 μ.), τὰ διακοσμητικὰ θέματα τοῦ ὁποίου ἐλαξεύθησαν ἐπὶ τῆς ὄψεως ἀρχαιοτέρου μέλους, πιθανῶς ἐπιστυλίου (Πίν. 353 γ), β) τεμάχιον ὁμοίου θωρακίου, μήκους 0,60 μ., γ) δύο θωράκια, καμπύλα, ἄμβωνος μὲ σταυροὺς ὑπὸ τόξα, δ) ἐπίθημα, ε) δύο πεσσίσκοι τέμπλου καὶ ς') ἀμφικιονίσκος, τμήματα κιόνων κ.ἄ.

Τέλος, ἐντὸς τοῦ βαπτιστηρίου ὑπάρχουν πολλοὶ δόμοι, φέροντες ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἔγχρωμον ἐπίχρισμα καὶ σπαράγματα ἐπιγραφῶν.

Προβατᾶς

Ἐξητάσθη ἡ κατάστασις τῶν σωζομένων τμημάτων τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

ΠΑΡΟΣ

Εἰς Πάρον ὁ Ἔφορος ἐξήτασε θέματα, σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν ἀσφάλειαν τῶν μνημείων καὶ ἐπεσκέφθη τὰ σπουδαιότερα μνημεῖα τῆς Παροικιᾶς, ὡς π.χ. τὴν ἀπὸ ἐτῶν ἀναστηλουμένην ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἀ. Ὀρλάνδου Καταπολιανὴν (Τὸ Ἔργον 1966, σ. 180 καὶ 1967, σ. 141 - 151) καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀνασκαφεῖσαν παλαιοχριστιανικὴν βασιλικὴν τῶν Τριῶν Ἐκκλησιῶν (ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 298 - 301).

Νάουσα

Εἰς τὴν Νάουσαν ἐξητάσθη τὸ θέμα τῆς στεγάσεως τῆς ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου δημιουργηθείσης, ἰδιωτικῇ πρωτοβουλίᾳ κατ' ἀρχάς, ἐν συνεχείᾳ δὲ μερίμνῃ τῆς Ἑταιρείας Ἀρχαιοφίλων Ναούσης, συλλογῆς, περιλαμβανούσης 100 εἰκόνας περίπου, ἱερὰ σκεύη, ξυλόγλυπτα, χαλκογραφίας, μαρμάρινα γλυπτά, ἐπιγραφὰς κ.ἄ. Παραλλήλως, ἐξητάσθησαν τὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς Ναούσης, ὡς ἀκολούθως :

α) Ἅγιος Ἀθανάσιος, εἰς σχῆμα σταυροῦ μετὰ τρούλλου (17ου αἰ.). Αἱ εἰκόνες εἰς τὸ τέμπλον εἶναι ἔργα τοῦ Ἀνδρέου Μοστράτου, μία δὲ φέρει τὴν ἐπιγραφήν : *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νικοδήμου Μοναχοῦ Γεράρδου ΑΧΛΕ* (1695).

β) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, φέρων ζωγραφικὸν διάκοσμον, ἔργον τοῦ *Γεωργίου Ἱερέως Μοστράτου χαρτοφύλακος Ναούσης*, τοῦ ἔτους 1784.

γ) Θεοσκέπαστη. Ναὸς τοῦ συνεπτυγμένου σταυροειδοῦς μετὰ τρούλλου τύπου. Ἡ καμάρα τοῦ νάρθηκος ἔχει καταπέσει. Φέρει ξυλόγλυπτον τέμπλον καλῆς τέχνης. Αἱ εἰκόνες ὀφείλονται εἰς τὸν αὐτὸν ὡς ἄνω Μοστρᾶτον. Σημειωτέα ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ, διὰ τὴν καλὴν ἐργασίαν της.

δ) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Σώστης. Μικρός, καμαροσκεπής, ἡμιηρειπωμένος ναός, εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου σώζονται σύνολα τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου.

ε) Παναγιὰ τοῦ Χριστοῦ. Ναὸς καμαροσκεπής, φέρων τέμπλον ξυλόγλυπτον καλῆς τέχνης. Εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ, ἔργον Δημητρίου ἱερέως, τοῦ ἔτους 1741, καὶ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἔτους 1744.

ς') Ἁγία Αἰκατερίνη. Ναὸς ἄνευ σημασίας. Σημειωτέα εἰς τὸ τέμπλον ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος, τοῦ 16ου - 17ου αἰῶνος.

ζ) Μεταμόρφωσις. Ναὸς μονόχωρος, καμαροσκεπὴς τοῦ 17ου αἰῶνος, φέρων ξυλόγλυπτον τέμπλον καλῆς τέχνης. Εἰκόνες : τῆς Θεοτόκου, τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Μεταμορφώσεως, ἐπιμεμελημένης ἐργασίας τοῦ 16ου - 17ου αἰ.

η) Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου. Ναὸς μονόχωρος, καμαροσκεπὴς μετὰ ξυλογλύπτου τέμπλου. Εἰς τὸ ὑπέρθυρον γλυπτὸν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ μὲ τὴν ἐπιγραφήν : *χοροπίσκοπος Γαλάντας 1785*.

θ) Ὑπαπαντή. Ναὸς καινουργής, ἄνευ σημασίας. Σημειωτέα ἡ εἰκὼν τῆς Γλυκοφιλούσης μὲ τὴν ἐπωνυμίαν « Πάντων χαρά », καλὸν ἔργον τοῦ 15ου - 16ου αἰῶνος.

ι) « Καστέλλι ». Ἐκ τοῦ ὀχυροῦ τοῦ ἱδρυ-

θέντος κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ὑπὸ τῆς οἰκογενείας τῶν Σομμαρίπα διὰ τὴν προστασίαν τοῦ λιμένος τῆς Ναούσης, διατηρεῖται σήμερον, εἰς ἐρειπιώδη ὅμως κατάστασιν, τὸ ἰσόγειον μόνον ἐκ τῶν δύο ὀρόφων (Πίν. 354 α).

Πρωτόρια

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Ναούσης, εἰς θέσιν καλουμένην Πρωτόρια, εὑρίσκονται διεσπαρμένα ἐρείπια ἀρχαίου οἰκισμοῦ. Ἐν μέσῳ αὐτῶν προβάλλει ἡμιηρειπωμένος καμαροσκεπὴς ναΐσκος μετὰ σφενδονίου, εἰς τὴν τοιχοδομίαν τοῦ ὁποίου ἔχει γίνει χρῆσις ἀρχαίου ὑλικοῦ. Τὸ Δ. ἥμισυ τῆς καμάρας ἔχει καταπέσει (Πίν. 354 β).

Εἰς μέρη τινά, ἐκ τῶν ὁποίων κατέπεσον τὰ ἐπιχρίσματα, ἀνεφάνησαν τοιχογραφίαι. Δύνανται νὰ ταυτισθῶσιν : ἡ κεφαλὴ τοῦ Οὐριήλ, ἡ κεφαλὴ ἑνὸς ἑτέρου ἀγγέλου καὶ εἰς τὴν μικρὰν κόγχην εἰς διάκονος. Ἐκ τῶν ἐλαχίστων τούτων στοιχείων διαπιστοῦται ἡ ἀρίστη ποιότης τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, δυναμένου νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸν 12ον αἰῶνα. Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν.

Λεῦκες

Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἐξητάσθη ὁ τρόπος ἐπισκευῆς τῶν δύο μαρμαρίνων κωδωνοστασίων, κατασκευασθέντων τὰ ἔτη 1830 καὶ 1835. Εἰς τὰς παλαιὰς οἰκίας παρατηροῦνται ἐνδιαφέροντα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ διακοσμητικὰ στοιχεῖα (Πίν. 355).

ΝΑΞΟΣ

Εἰς τὴν Νάξον, ὡς γνωστόν, ὑπάρχουν πολυάριθμα βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ ἀπόψεως χρόνου κατασκευῆς, μορφῶν, ποιότητος καὶ καλλιτεχνικῆς στάθμης, κατατάσσονται μεταξὺ τῶν σπουδαιοτέρων καὶ πολυτιμοτέρων μνημείων τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἀπό τινων ἐτῶν καταβάλλει φιλότιμον προσπάθειαν διὰ τὴν στερέωσιν τῶν κτηρίων καὶ διάσωσιν τοῦ σπανίου ζωγραφικοῦ διακόσμου αὐτῶν, ἔτι δὲ καὶ τὴν καταλογογράφησίν των πρὸς διασφάλισιν ἀπὸ κλοπῶν.

Περὶ τῶν διεξαχθεισῶν ἐργασιῶν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν βλ. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 420 - 430, 20 (1965) : Χρονικά, σ. 541 - 548, 21 (1966) : Χρονικά, σ. 401 - 403 καὶ 22 (1967) : Χρονικά, σ. 18 καὶ 29 - 31.

Αἱ ἐργασίαι εἰς τὰ κυριώτερα μνημεῖα τῆς Νάξου συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον ἀπὸ Ἀπριλίου 1966 μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου 1967.

Ὁ Ἔφορος παρηκολούθησε τὰς ἐργασίας ταύτας, συγχρόνως δὲ ἐπεσκέφθη καὶ ἕτερα μνημεῖα τῆς νήσου, διὰ τὰ ὁποῖα συνέταξε προγράμματα ἐργασιῶν.

Οὕτω, ὑπεβλήθησαν ἐκθέσεις διὰ τὰ ἑξῆς μνημεῖα : Πύργον Γλέζου, παλαιὸν τμῆμα τῆς Χώρας (Πίν. 356 α), ναὸν Ἁγίου Γεωργίου εἰς Λαθρῖνο (παρὰ τὸ Σαγκρί), ναὸν Ἁγίου Ἰωάννου, πρὸς Α. τοῦ προηγουμένου, εἰς θέσιν Ἀδησαροῦ (Πίν. 356 β), ναὸν Παναγίας Ἀρκουλοῦς (Πίν. 356 γ), πρὸς Β. τῶν προηγουμένων, τὸ σπήλαιον τῆς Καλορείτσας ἢ Καλορείτισσας, πρὸς Α. τῆς πεδιάδος τοῦ Σαγκρίου (Πίν. 356 δ), τὴν μονὴν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου, τὴν Παναγίαν Πρωτόθρονην εἰς Τραγαίαν, τὸν ναὸν Ἁγίας Μαρίνης Χαλκίου, τὴν Παναγίαν Δροσιανὴν παρὰ τὸ χωρίον Μονή, τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Παχωμίου ἢ Ἄϊ - Παχὺ Ἀπειράνθου, τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, παρὰ τὴν Ἀπείρανθον, τὴν Ἁγίαν Κυριακὴν βορείως τῆς Ἀπειράνθου καὶ τὸν ἡμιηρειπωμένον ναΐσκον τῆς Παναγίας Ἀργιᾶς (Ἀρλιώτισσα) εἰς θέσιν Ἀργιάνι, παρὰ τὸ Φιλώτι.

ΘΗΡΑ

Ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου ἐξέτασις τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων τῆς νήσου καὶ συνετάγη πρόγραμμα ἐργασιῶν συντηρήσεως τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν, ὡς π.χ. τοῦ διδύμου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου Μέσα Βουνοῦ, τοῦ ἱδρυμένου ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ (Πίν. 357 α), εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀρχαίας Θήρας (Hiller von Gaertringen, Thera, Berlin 1904, Τομ. III, σ. 195. Ἰ. Κουμανούδη, Λαϊκὴ Ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς νήσου Θήρας, Ἀθῆναι 1960, σ. 71), τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ τρούλλου τετρακιονίου βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Πισκοπῆς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου σώζονται θαυμάσιαι τοιχογραφίαι τοῦ 11ου - 12ου αἰῶνος (Πίν. 357 β), παρὰ τὸ χωρίον Μέσα Γωνιά (Α. Ὀρλάνδου, Ἡ Πισκοπὴ τῆς Σαντορήνης - Παναγιὰ τῆς Γωνιᾶς, ἐν ΑΒΜΕ, τομ. Ζ' (1951), σ. 178 - 214), τῆς μονῆς τοῦ Προφήτου Ἠλιού (Ἰ. Κουμανούδη, ἔ.ἀ., σ. 88 - 90), τῶν δύο σπηλαιωδῶν ναΐσκων τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου καὶ Ἁγίου Γεωργίου, παρὰ τὸ Ἡμεροβίγλιον, μετὰ ζωγραφικοῦ διακόσμου, ἐπιμεμελημένης ἐργασίας καὶ καλῆς ἀποδόσεως (Ἰ. Κουμανούδη, ἔ.ἀ., σ. 56 - 57) κ.ἄ.

Περὶ τῶν ναῶν τῆς Θήρας βλ. Δ. Δεναξᾶ, Ἐκκλησιαστικὸς Ὁδηγὸς τῶν ἐν Θήρᾳ καὶ Θηρασίᾳ ναῶν, Ἀθῆναι 1927.

ΤΗΝΟΣ

Πρό τινων ἐτῶν ἐγένετο καταγραφὴ τῶν εἰκόνων τῆς νήσου (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 432). Ὁ Ἔφορος ἐξήτασε τὰ μνημεῖα αὐτῆς, πρὸς καταρτισμὸν προγράμματος ἐργασιῶν.

ΙΚΑΡΙΑ

Μηλιωπὸν

1. Ὁ ἡμιηρειπωμένος μονόχωρος ναΐσκος τοῦ Ἁγίου Κηρύκου, μὲ ἐπικάλυψιν ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν, στερεῖται σημασίας.

2. Ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ φρουρίου, τὸ τεῖχος τοῦ ὁποίου ἔχει πλ. 1.70 μ., ὑπάρχει ὁ μονόκλιτος καμαροσκεπὴς ναΐσκος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐσχάτως οἱ κάτοικοι ἐπεκάλυψαν διὰ σιμέντου.

Κατεγράφησαν: α) εἰκών: *ὁ Παντοκράτωρ Θεὸς καὶ Φοβερὸς Κριτής* (διαστ. 0,96 × 0,65 μ.), καλῆς τέχνης τοῦ 16ου αἰῶνος, β) μικρὸν δωρικὸν κιονόκρανον, προερχόμενον ἐκ τῆς ἐπομένης βασιλικῆς.

3. Βασιλικὴ Ταξιαρχῶν. Ἡ ἠρειπωμένη αὕτη βασιλικὴ ἀρχικῶς ἦτο τρίκλιτος. Μετὰ ὅμως τὴν καταστροφὴν τοῦ κτηρίου, ἡ ἐκκλησία περιωρίσθη εἰς τὸ μέσον κλῖτος, αἱ δὲ τοξοστοιχίαι μετετράπησαν εἰς τοξωτὰς θύρας ἢ τυφλὰς κόγχας. Εἰς τὴν πρώτην οἰκοδομικὴν περίοδον ἀνήκουν: ἡ ἁψὶς τοῦ ἱεροῦ μετὰ τοῦ διλόβου παραθύρου, τὸ σύνθρονον, δύο κιονόκρανα ἀμφικιονίσκων τοῦ συνθέτου τύπου — τὰ λεγόμενα περγαμηνά —, ἕτερα κιονόκρανα δωρικά, ἰωνικά, δύο διάτρητα μαρμάρινα θωράκια, διαστ. 1.45 × 1.05 μ., μετ' ἐπιγραφῶν καὶ τοῦ κυριακοῦ σημείου ἐντὸς κύκλου (Πίν. 358 α), δύο πεσσίσκοι μαρμάρινοι τέμπλου, ὕψ. 1.22 μ., κ.ἄ. Εἰς τὴν δευτέραν περίοδον ἀνήκει ἡ λοιπὴ τοιχοδομία τοῦ μέσου κλίτους. Τὸ κτήριον σώζεται εἰς συνολικὸν μῆκ. 15 καὶ πλ. 6.50 μ. Λίαν ἐπιμεμελημένη εἶναι ἡ τοιχοδομία τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ, ἐξ ὀπτῶν πλίνθων. Ἐκ τοῦ εἴδους τῆς τοιχοδομίας, τῶν κιονοκράνων, τῶν θωρακίων καὶ τινων ἄλλων στοιχείων, συνάγεται ὅτι ἡ ἀρχικὴ βασιλικὴ τῶν Ταξιαρχῶν εἶναι κτίσμα τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν συντηρήσεως.

Χωρίον Στελὶ

Ὁ κοιμητηριακὸς ναὸς τοῦ Ζωοδότου εἶναι μονόκλιτος, καμαροσκεπής, μὲ σχιστολιθικὰς πλάκας ὡς ἐπικάλυψιν τῆς καμάρας (Πίν. 358 β), ἐξωτ. διαστ. 11.90 × 5.10 μ. Τρία σφενδόνια ἐνισχύουν ἐσωτερικῶς τὴν καμάραν, τρεῖς δὲ ξύλιναι δοκοὶ ζευγνύουσαι, ἀρχικῶς, τὰς γεννήσεις τῶν σφενδονίων, ἐνίσχυον ἔτι περισσότερον τὴν ἀντοχὴν τούτων. Οἱ σύγχρονοι ὅμως κάτοικοι τοῦ χωρίου, προφανῶς ὠθούμενοι ὑπὸ τοῦ ἐπικρατοῦντος «ἐξωραϊστικοῦ πνεύματος», ἀφῆρεσαν τὰς δοκοὺς ταύτας μὲ ἀποτέλεσμα τὰ σφενδόνια «νὰ κλωτσήσουν», νὰ ὑποστῇ καθίζησιν ἡ καμάρα καὶ νὰ σχηματισθῇ ἐπικίνδυνος ρωγμὴ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς κλειδός. Ὁ ναὸς εἶναι κατάγραφος. Συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν ὑπεράνω τῆς κόγχης τῆς προθέσεως ὁ ναὸς τοῦ Ζωοδότου *ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων καὶ ἀνιστορήθη.....διὰ κόπου καὶ ἐξώδου καὶ μόχθου πολλοῦ καὶ δαπάνης τοῦ εὐσεβεστάτου ἐν ἱερεῦσιν Παπᾶ κυρ Νικολάου Κουτζουφάκη καὶ Πρωτόπαπα Καρέας ..... Διὰ χειρὸς Ἰωάννου Ἱερέως Χωματζᾶς ἀπὸ Χίου καὶ υἱοῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ κατὰ τὸ ΑΨΗ...* (1708).

Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου εἶναι ἀξιόλογος, ἔχει δὲ ἐπιτύχει ἁρμονικὸν συνδυασμὸν χρωμάτων.

Διακρίνονται, εὐχερῶς, δύο τεχνοτροπίαι· εἰς τὴν μίαν, τὴν αὐστηράν, ὀφειλομένην ἀσφαλῶς εἰς τὸν ἱερέα Ἰωάννην, ἀνήκουν: ἡ Δευτέρα Παρουσία, ἡ Σταύρωσις, ἡ Γέννησις, ἡ Ὑπαπαντή, ἡ Βάπτισις, ἡ Μεταμόρφωσις καὶ ὁ Χριστὸς Ζωοδότης, εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ· εἰς τὴν ἑτέραν, τὴν περισσότερον ἐλευθέραν, ὀφειλομένην προφανῶς εἰς τὸν υἱὸν Μιχαήλ, ἀνήκει ὁ λοιπὸς διάκοσμος.

Αἱ τοιχογραφίαι ἔχουν ὑποστῇ ζημίας. Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν.

Χωρίον Κάμπος

1. Ναὸς Ἁγίας Εἰρήνης

Ὁ ναὸς οὗτος εἶναι τὸ σημαντικώτερον τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς νήσου. Οὗτος ἀνήκει εἰς τὸν μεταβατικὸν σταυροειδῆ μετὰ τρούλλου τύπον, δύναται δὲ ἐν συγκρίσει πρὸς ἑτέρους γνωστοὺς ναοὺς τοῦ αὐτοῦ τύπου νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 9ον ἢ 10ον αἰῶνα (Πίν. 358 γ). Εἶναι ἐκτισμένος ἐπὶ τοῦ βορείου καὶ μέσου κλίτους παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, τῆς ὁποίας σήμερον εἶναι ὁρατά: ἡ ἡμικυκλικὴ ἁψὶς τοῦ ἱεροῦ, μέρος τοῦ Α. τοίχου καὶ σποραδικῶς, τμήματα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἐνῷ μαρμάρινα μέλη ταύτης, ὡς κίονες, κιονόκρανα κ.ἄ. ἔχουν χρησιμοποιηθῇ εἰς τὴν τοιχοδομίαν τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ. Τὸ ἔτος 1961 ὁ Ν. τοῖχος τῆς βασιλικῆς, ὁ ὁποῖος ἐχρησίμευε καὶ ὡς

ἀναλημματικός, κατέρρευσεν. Ἀνακατεσκευάσθη, ὅμως, ὑπὸ τῶν κατοίκων εἰς μῆκ. 30, ὕψ. 6.50 καὶ πλ. 0,70 μ.

Κατὰ τὴν κατακρήμνισιν καὶ ἀνακατασκευὴν τοῦ τοίχου τούτου κατεστράφησαν ἢ ἐξηφανίσθησαν πολύτιμα στοιχεῖα τῆς βασιλικῆς, ὡς τὸ βαπτιστήριον, τὸ ὁποῖον, ὡς εἰκάζεται, εὑρίσκετο κάτωθεν τοῦ νοτίου κλίτους, κ.ἄ.

2. Παλάτι

Κατηρτίσθη πρόγραμμα στερεώσεως τοῦ ἠρειπωμένου ἐπιβλητικοῦ κτηρίου τοῦ γνωστοῦ ὡς « Παλάτι » (Π ί ν. 358 δ), εὑρισκομένου εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς ΒΑ. τῆς Ἁγίας Εἰρήνης.

3. Λουτρὼν καὶ ἄλλα κτήρια

Πρόγραμμα ἐργασιῶν κατηρτίσθη ἐπίσης καὶ διὰ τὰ παρὰ τὸ Παλάτι ἐρείπια λουτρῶνος, δεξαμενῶν ὕδατος, ἀγωγῶν ὑδρεύσεως, ἀποχετεύσεως καὶ πλήθους ἄλλων κτηρίων.

Συνεπληρώθη ἡ καταγραφὴ τῶν εἰκόνων τῆς νήσου (πρβλ. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 502).

Ἐνταῦθα εἶναι πρέπον νὰ γίνῃ μνεία τοῦ φιλολόγου καθηγητοῦ τοῦ Γυμνασίου κ. Θεμ. Κατσαροῦ, ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Ἰκαρίας, καὶ νὰ ἐξαρθῇ ἡ εὐσυνειδησία, ἡ ἀγάπη καὶ ὁ ζῆλος, μεθ' ὧν οὗτος ἀσκεῖ τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ πρόσθετον ὑπηρεσίαν. Περιερχόμενος ἀδιακόπως τὴν νῆσον ἀναζητεῖ ἀρχαῖα, τὰ περισυλλέγει, τὰ καταγράφει καὶ τὰ ἀσφαλίζει ἐντὸς μικρᾶς ἀποθήκης τοῦ Γυμνασίου Ἁγίου Κηρύκου.

ΣΑΜΟΣ [1]

Μέχρι τοῦδε ἐν τῷ ΑΔ οὐδὲν ἀναφέρεται περὶ βυζαντινῶν καὶ ἐν γένει μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Σάμου. Ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Θέτις Λίβα κατέγραψε, τὸ παρελθὸν ἔτος, τὰς εἰκόνας τὰς φυλασσομένας ἐντὸς τῶν ναῶν καὶ τῶν μονῶν τῆς νήσου. Ὁ κατάλογος ὅμως οὗτος δὲν ἐδημοσιεύθη εἰσέτι. Κατὰ τὴν περιοδείαν τοῦ Ἐφόρου εἰς Σάμον (1967) ἐξητάσθη ἡ κατάστασις σημαντικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων αὐτῆς καὶ κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν διὰ τὴν συντήρησιν αὐτῶν, ὑποβληθὲν ἁρμοδίως εἰς τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως.

Εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν ἔκθεσιν περὶ τῶν κυριωτέρων μνημείων τῆς Σάμου, ἀναγράφονται ἐλάχιστα εἰκόνες, μὴ περιλαμβανόμεναι εἰς τὸν κατάλογον τῆς δ. Λίβα.

Πυθαγόρειον (Τηγάνι)

1. Κάστρον τοῦ Λογοθέτου

Τὸ σημαντικὸν τοῦτο φρουριακὸν συγκρότημα, εἰς τὴν τοιχοδομίαν τοῦ ὁποίου ἔχει γίνει χρῆσις ἀρχαίου ὑλικοῦ, ἔχει ὑποστῆ σοβαρὰς ζημίας (Π ί ν. 359 α).

2. Ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος

Ναὸς μεγάλων διαστάσεων, ἀνεγερθεὶς πλησίον τοῦ Κάστρου, ὑπὸ τοῦ ἥρωος τῆς Σάμου Λυκούργου Λογοθέτου (1824). Ἐδόθησαν ὁδηγίαι εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν συμβούλιον διὰ τὴν συντήρησίν του. Εἰκόνες : α) τῆς Μεταμορφώσεως, τοῦ ἔτους 1831 *ἐκ Πάτμου, ἐπὶ παπᾶ Δανιὴλ Κριτός*, β) τῆς Ἀποτομῆς τῆς Κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου, τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰ.

3. Ψηφιδωτὸν δάπεδον

Τὸ ἐν μέρει ἀποκεκαλυμμένον ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ τὴν ἐνδιαφέρουσαν σκηνὴν κυνηγίου, εἰς τὸν οἰκίσκον Βισβίκη, ἀριστερὰ τῆς πρὸς Σπηλιανὴν ὁδοῦ, δέον ὅπως ἀποκολληθῇ καὶ μεταφερθῇ εἰς ἀσφαλὲς μέρος.

4. Βασιλικὴ Παναγίτσας Γλυφάδας

Μεταξὺ τῶν ἐρειπίων τῶν ἐκτεινομένων πρὸς Δ. τοῦ Πυθαγορείου, ὑπάρχουν τὰ λείψανα παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ τοῦ μέσου κλίτους τῆς ὁποίας ἔχει ἀνεγερθῇ ὁ ναΐσκος τῆς Παναγίτσας (Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου) (Π ί ν. 359 β). Εἰς τὴν τοιχοποιΐαν τῆς βασιλικῆς ἔχει γίνει χρῆσις ἀρχαίου ὑλικοῦ, εἰς δὲ τὸ δάπεδόν της ὑπῆρχον ψηφιδωτά. Ἐκ τῆς διαμέτρου (6.20 μ.) τῆς ἀποκεκαλυμμένης ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ, συνάγεται ὅτι τὸ παλαιοχριστιανικὸν τοῦτο κτίσμα ἦτο μεγάλων διαστάσεων.

Μονὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ

Εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 18 χλμ. ἀπὸ τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου, παρὰ τὸ χωρίον Μαυρατζαῖοι. Ἡ μονὴ εἶναι εἰς τὸν συνήθη μοναστηριακὸν τύπον, ἤτοι ἔχει ἐν κατόψει τὸ τετράγωνον — φρουριακὸν — σχέδιον μὲ διώροφα κελλία εἰς ἑκάστην πτέρυγα καὶ τὸ καθολικὸν εἰς τὸ μέσον τῆς τετραγώνου αὐλῆς. Πυρκαϊά,

1. Θερμαὶ εὐχαριστίαι ὀφείλονται εἰς τὸν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Σάμου κ. Παντελεήμονα, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ἐφόρου τὸ ἀναγκαῖον μεταφορικὸν μέσον, ἀλλὰ καί, συνοδεύων αὐτὸν εἰς τὰς κοπιώδεις περιοδείας του, συνετέλεσεν διὰ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς ἀγάπης του πρὸς τὰ μνημεῖα νὰ πραγματοποιηθῇ ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου ὁ σκοπὸς τοῦ ταξιδίου.

ἐπισυμβᾶσα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γερμανικῆς κατοχῆς, κατέστρεψε τελείως τὴν Ν. πτέρυγα τῶν κελλίων καὶ τὸ ἥμισυ τῆς Α. Ὁ ναὸς εἰς τὸν τύπον, σήμερον, τῆς τρικλίτου βασιλικῆς μετὰ τρούλλου (Πίν. 359 γ), ἐσωνάρθηκος καὶ ἐξωνάρθηκος μὲ τοξοστοιχίαν εἰς τὴν Δ. πλευράν του, φέρει ἀνὰ τέσσαρας κίονας καὶ ἕνα πεσσὸν εἰς ἑκάστην κιονοστοιχίαν. Τὴν τελικήν του μορφὴν ἔλαβε, συμφώνως πρὸς ἐπιγραφήν, τὸ ἔτος 1838. Τὸ ἀρχικὸν ὅμως κτίσμα θὰ ἀνηγέρθη τὸν 16ον ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος, καθόσον δύο ἐπιγραφαὶ ἐπὶ μαρμάρου, φυλασσόμεναι ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς, ἀναφέρουν, ἡ μὲν μία τὸν ἡγούμενον Χριστόφορον καὶ τὸν Μαστροκυριάκον ὡς ἀνακαινιστὰς ἐν ἔτει 1604, ἡ δὲ ἑτέρα τὸν ἡγούμενον Νεῖλον, ἐν ἔτει 1610.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν : τὸ ξυλόγλυπτον ὑψηλὸν τέμπλον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου αἱ ἐπιγραφαί : *Ἰω(άννης) γλυφεὺς καὶ Νικόλ(αος) ἐξηργάσαντο χῖοι, ,αωνδ* (1854) *ἐπὶ Ἡγουμενείας Χρυσάνθου* καὶ *Συνδρομή τε του τῶν Ἰ(ε)ρ(ο)σ(ο)λ(ή)μ(ων) Πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Β΄·* ὁ ξυλόγλυπτος θρόνος τοῦ ἔτους *1844 Ἰουνίου 1*, τὸν ὁποῖον κατεσκεύασεν ὁ *Ν(ι)κ(ό)λ(αο)ς Γλ(υ)φ(εύ)ς*, καὶ πολυέλαιος, δῶρον τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, ἐν ἔτει *,ΑΩΜΗ* (1844).

Κατεγράφησαν αἱ εἰκόνες : α) τῆς Θεοτόκου, *ἡ Κυρία τῶν Ἀγγέλων*, καλῆς τέχνης τοῦ 17ου αἰῶνος, β) τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ, μὲ ἀργυρᾶν ἐπένδυσιν, τοῦ ἔτους 1775, γ) τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, τοῦ ἔτους 1829, δ) τοῦ Χριστοῦ *ὁ Ζωοδότης* τοῦ 17ου αἰῶνος, ε) ἑτέρα τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου, τοῦ ἔτους 1845 καὶ ς΄) τῆς Ῥίζης τοῦ Ἰεσσαὶ *Ἐγὼ εἰμὶ ἡ Ἄμπελος*, τοῦ ἔτους 1800, ἐντὸς τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος.

Εἰς τὰ ὑπερῷα τῶν ναρθήκων ἔχουν ἐγκατασταθῆ τὸ σκευοφυλάκιον καὶ ἡ βιβλιοθήκη. Καὶ εἰς μὲν τὸ σκευοφυλάκιον φυλάσσονται ἐνδιαφέροντα ἔργα μικροτεχνίας, ὡς σταυροὶ — εἰς χρυσοῦς εἶναι τοῦ ἡγουμένου Καλλινίκου τοῦ 1815 —, ἐπενδύσεις εὐαγγελίων — μία φέρει χρονολογίαν 1681 —, δισκοπότηρα, λειψανοθῆκαι κ.ἄ., εἰς δὲ τὴν βιβλιοθήκην ὑπάρχουν σπάνιαι ἐκδόσεις ἐκκλησιαστικῶν καὶ θεολογικῶν συγγραμμάτων, κώδικες, χειρόγραφα κλπ.

Μονὴ Μεγάλης Παναγίας

Εὑρίσκεται πλησίον τοῦ χωρίου Κουμαραδαῖοι, ἐπὶ τῆς καταφύτου κλιτύος τοῦ Πευκιᾶ. Ἔχει τὴν τυπικὴν μορφὴν μονῶν, μὲ τρεῖς ὀρόφους κελλίων εἰς ἑκάστην πτέρυγα. Οἱ δύο πρῶτοι ὀροφοι φέρουν τοξωτὰ ἀνοίγματα πρὸς τὴν αὐλήν, ὁ τρίτος εἶναι ἀνοικτός (Πίν. 359 δ). Δυστυχῶς, πρό τινων ἐτῶν κατέστρεψαν εἰς πολλὰ μέρη τὰ ὡραῖα αὐτὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα καὶ τὰ ἀντικατέστησαν δι' ἀκαλαισθήτων κατασκευῶν ἐκ σιμέντου.

Ὑπὲρ τὴν πύλην τῆς μονῆς ὑπάρχει ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή : † *Ἐτελειώθη ἡ παροῦσα ἡ Πύλη τῆς Μεγάλης Παναγίας τῆς ἐπονομαζωμένης τῶν Πέντε Ὁσποιτήων ἡγουμενεύοντος Ἀνθύμου Ἱερομονάχου καὶ τῶν Προηγουμένων Γαβριὴλ τοῦ Ὁσίου καὶ γέροντος Κοσμᾶ τῶν Ἱερομονάχων καὶ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ ἡμῶν Ἀδελφότητος. Ἐν ἔτει ,ΑΨξβ* (1762) *Νοεμβρίου ιβ΄. Διὰ χειρὸς Γεωργίου ἐκ νήσου Πάρου.* Τὸ διαβατικὸν τῆς πύλης ἔχει καταστραφῆ.

Τὸ καθολικόν, εἰς τὸ μέσον τῆς τετραγώνου αὐλῆς, ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ μεγάλου σταυροειδοῦς τετρακιονίου μετὰ τρούλλου ναοῦ τοῦ ἁγιορειτικοῦ τύπου (Πίν. 360 α) καὶ τοῦ πρὸς Ν. τούτου προσκεκολλημένου καμαροσκεποῦς παρεκκλησίου τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Ἐκ τοῦ τρόπου συνδέσεως τῶν δύο τούτων κτισμάτων καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως τοῦ ζωγραφικοῦ αὐτῶν διακόσμου, συνάγεται ὅτι τὸ παρεκκλήσιον, χρονολογούμενον εἰς τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνος, εἶναι κατὰ 100 ἔτη παλαιότερον τοῦ μεγάλου ναοῦ.

Ἀμφότεροι οἱ ναοὶ εἶναι κατάγραφοι. Ὑπὲρ τὴν βόρειον θύραν τοῦ μεγάλου ναοῦ σώζεται ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή : † *Ἀνειγέρθη καὶ ἀνακενήσθη ἐκ βάθρων καὶ ὑλογραφίσθη οὗτος ὁ θεῖος καὶ Πάνσεπτος ναὸς τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τῶν εὑρεθέντων Μοναχῶν ἐν τῇ Μονῇ τῆς Πανσέπτου ἡμῶν Παναγίας μου Ἡγουμενεύοντος Διονησείου Ἱερομονάχου. ἔτει ΖΡΔ* (7104, ἤτοι 1596). *Ἰνδικτιῶνος Θ.*

Εἰς τὸ παρεκκλήσιον ἔχουν ἱστορηθῆ μετὰ πολλῆς δεξιοτεχνίας σκηναὶ ἐκ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ μαρτυρίου τῶν δύο πρωτοκορυφαίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου.

Λίαν ἐνδιαφέρουσαι εἶναι διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ τὰ διακοσμητικὰ θέματα αἱ θύραι τοῦ ναοῦ, ἐξ ὧν μία εἶναι προσφορά *. . . τοῦ ἐν Μοναχοῖς Κυρίλλου 1777 Ἰουλίου 15*, ἑτέρα δέ, ὁδηγοῦσα ἀπὸ τοῦ ἐσωνάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναὸν μὲ ὡραῖον διάκοσμον ἐκ κληματίδων, ζώων, πτηνῶν κλπ., δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 17ον αἰῶνα.

Κατεγράφησαν : α) εἰκὼν τῆς Ῥίζης τοῦ Ἰεσσαί (17ου αἰῶνος), β) εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐνθρόνου μετὰ τοῦ Χριστοῦ (16ου - 17ου αἰῶνος), γ) *Ἐγὼ εἰμὶ ἡ ἄμπελος* (17ου αἰῶνος),

δ) εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (17ου - 18ου αἰῶνος), ε) εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ ἐνθρόνου (16ου αἰῶνος), ς΄) ξυλόγλυπτος καὶ ἐπίχρυσος δεσποτικὸς θρόνος, *ἔργον Ἀνθίμου, ἔτος 1800*, ζ) ἄμβων τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου, η) εἰκὼν τῆς Ἁγίας Εὐδοκίας (18ου αἰῶνος), θ) εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (18ου αἰῶνος), ι) δύο ξυλόγλυπτα προσκυνητάρια, ια) ἐπιτάφιος ξυλόγλυπτος καὶ ἐπίχρυσος, ιβ) εἰκὼν τῶν Εἰσοδίων τοῦ ἔτους 1670, ἔργον τοῦ Ἰωάννου Δεκάρχου ἐκ τῆς *ἐχμαλώτου Κρίτης*, ιγ) εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, *ἡ Καρδιοβαστάζουσα*, τοῦ ἔτους 1600, ιδ) εἰκὼν Χριστοῦ Παντοκράτορος, τοῦ ἰδίου ἔτους καὶ ιε) εἰκὼν τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, προσφερόντων ὁμοίωμα τῆς ἐκκλησίας (18ου αἰῶνος).

Μονὴ Προφήτου Ἠλιοῦ Καρλοβασίου

Εὑρίσκεται πλησίον τοῦ νέου Καρλοβασίου καὶ τῆς Ὑδρούσης. Εἶναι τοῦ συνήθους μοναστηριακοῦ τύπου. Ὁ ναός, μικρῶν διαστάσεων, εἰς τὸν τύπον τοῦ συνεπτυγμένου σταυροειδοῦς μὲ εὐρὺν τροῦλλον, φέρει ξυλόγλυπτον ἐπίχρυσον τέμπλον, καλῆς τέχνης. Ὑπὸ τὰ ἐπιχρίσματα ὑπάρχει ζωγραφικὸς διάκοσμος, ὁ ὁποῖος, συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν κάτωθεν τῆς Πλατυτέρας, ἐγένετο ἐν ἔτει ΑΨΜΣ΄ (1746).

Μονὴ Ἁγίας Ζώνης

Εἶναι μετόχιον τῆς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ εὑρίσκεται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ Βαθέος, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Βαλμαρῆς. Ἔχει τὴν τυπικὴν μοναστηριακὴν μορφήν. Αἱ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν πλευραὶ τῶν κελλίων φέρουν τόξα ἐκ ξύλου, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν γραφικὸν στοιχεῖον.

Ὁ ναὸς τοῦ συνεπτυγμένου σταυροειδοῦς τύπου μετὰ τρούλλου (Πίν. 360 β), ἀνηγέρθη, συμφώνως πρὸς ἐπιγραφήν, ὑπὸ Μελετίου καὶ Μερκουρίου, ἐν ἔτει 1690.

Σώζεται ζωγραφικὸς διάκοσμος εἰς δύο στρώματα. Τὸ πρῶτον, καλῆς ἐπαρχιακῆς τέχνης, εἶναι σύγχρονον πρὸς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ κτηρίου. Τὸ δεύτερον ἐγένετο ὡς ἐπιζωγράφησις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος.

Τὸ ξυλόγλυπτον ἐπίχρυσον τέμπλον, τοῦ ἔτους 1801, εἶναι μετρίας τέχνης.

Εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς συγκαταλέγονται ἐνδιαφέρουσαι ἐκδόσεις 17ου, 18ου καὶ 19ου αἰῶνος.

Μονὴ Ζωοδόχου Πηγῆς

Εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ἀνατολικωτέρας χερσονησίδος, ἡ ὁποία καταλήγει εἰς τὸ ἀκρωτήριον Πράσσο. Εἶναι μέγα κτηριακὸν συγκρότημα, μεταγενεστέρας ἐποχῆς, ἄνευ ἀρχιτεκτονικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὁ ναός, τοῦ συνθέτου τετρακιονίου τύπου, ἀνεγερθείς, συμφώνως πρὸς ἐπιγραφήν, ἐν ἔτει 1786, ἠλλοιώθη ἐξωτερικῶς διὰ προσφάτων ἐργασιῶν (Πίν. 360 γ). Τὸ ξυλόγλυπτον ἐπίχρυσον τέμπλον, τοῦ ἔτους 1802, εἶναι ἔργον τοῦ Γεωργίου Ταντόλου. Ἡ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς περιλαμβάνει ἐνδιαφερούσας παλαιὰς ἐκδόσεις.

Χωρίον Ὑδροῦσα

Ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀθανασίου καὶ Κυρίλλου εἶναι, σήμερον, τρίκλιτος βασιλικὴ μὲ τέσσαρα τόξα εἰς ἑκάστην κιονοστοιχίαν. Ἀρχικῶς ὅμως εἶχε κατασκευασθῆ, ὡς φαίνεται, μόνον τὸ μέσον κλῖτος, εἰς τὴν καμάραν τοῦ ὁποίου, τῇ βοηθείᾳ προβόλων, τόξων καὶ ἡμιχωνίων σχηματίζεται ὀκτάπλευρον τύμπανον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαίνει ὁ τροῦλλος. Τὸ μέσον κλῖτος καὶ τὸ ἱερὸν βῆμα εἶναι κατάγραφα. Ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος, λαϊκῆς ἀντιλήψεως καὶ τέχνης, εἶναι ἔργον τοῦ Χατζῆ Κατεβαίνη, ἐν ἔτει 1804, ὁ ὁποῖος ἀπεικόνισε καὶ τὴν μορφὴν αὐτοῦ, κάτωθεν τῆς σχετικῆς ἐπιγραφῆς.

Ἄλλοτε ὑπῆρχεν εἰς τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ ναοῦ καὶ ἐξωνάρθηξ μὲ μονοκλινῆ ξυλίνην στέγην.

Μικρὸν παρεκκλήσιον πλησίον τοῦ ναοῦ, ἀνεγερθὲν ἐν ἔτει 1799, στερεῖται ἐνδιαφέροντος.

Χωρίον Κοκκάρι

Ὁ ναὸς τῆς Μεταστάσεως τῆς Θεοτόκου, μετασκευασθεὶς ὁλοσχερῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, στερεῖται σημασίας. Τὸ κωδωνοστάσιον ἐκτίσθη ἐν ἔτει 1816.

Κέδρος ἢ Κέντρον

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Ἁγίας Παρασκευῆς

Παρὰ τὴν Β. ἀκτὴν τῆς νήσου ἀπεκαλύφθησαν πρό τινων ἐτῶν, ὑπὸ ἰδιωτῶν, τὰ ἐρείπια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Τὰ ἀποκαλυφθέντα μέρη εἶναι: ἡ ἡμικυκλικὴ ἁψὶς τοῦ ἱεροῦ βήματος, μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ βορείου τοίχου καὶ τὸ βαπτιστήριον μετὰ τῆς κτιστῆς, εἰς σχῆμα σταυροῦ, κολυμβήθρας (Πίν. 360 δ).

Ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ τοῦ μέσου κλίτους ἔκτισαν τὸν ναΐσκον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς.

Χωρίον Μυτιληνιοί

Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἶναι μονόκλι-

τος μετὰ τρούλλου, ἄνευ ἐνδιαφέροντος. Εἰς τὴν Β. πλευράν του εἶναι προσκεκολλημένον τὸ παρεκκλήσιον τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τὸ ὁποῖον καλύπτεται διὰ σταυροθολίων, ἔχει δὲ ἐνισχυθῆ δι' ἀντηρίδων εἰς τοὺς μακρούς του τοίχους. Κατὰ τὴν πτῶσιν τῶν ἐπιχρισμάτων ἐκ τῶν ἐπιφανειῶν τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ζωγραφικοῦ διακόσμου, ὁ ὁποῖος, ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἀποκαλυφθέντων τμημάτων, δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἔργον λαϊκῆς τεχνοτροπίας τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἐταυτίσθη ἡ Δευτέρα Παρουσία εἰς τὸν Δ. τοῖχον καὶ ἡ Θεία Λειτουργία μετὰ τῶν Ἱεραρχῶν εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα.

Χωρίον Μύλοι

« Δώδεκα Πόρτες »

Εἰς ἀπόστασιν 30΄ τῆς ὥρας πορείας ἀπὸ τῶν Μύλων καὶ εἰς ἐλαιόφυτον περιοχὴν παρὰ τὸν ποταμὸν Ἴμβρασον διασώζονται εἰς ἱκανὸν ὕψος οἱ τοῖχοι ἠρειπωμένου κτίσματος, γνωστοῦ ὡς « Δώδεκα Πόρτες ». Τὸ κτίσμα, εἰς σχῆμα ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου ἐν κατόψει, μετὰ εὐρείας ἡμικυκλικῆς ἁψῖδος εἰς τὴν Α. στενὴν πλευράν, φέρει δώδεκα τοξωτὰ ἀνοίγματα — ἐξ οὗ καὶ ἡ ἐπωνυμία του — ἀνὰ πέντε εἰς τοὺς μακροὺς τοίχους, ἓν εἰς τὴν στενὴν Δ. καὶ ἓν εἰς τὸ μέσον τῆς ἁψῖδος τῆς Α. πλευρᾶς. Ἐκ τῶν ἀνοιγμάτων τούτων ἔχουν ἀφαιρεθῆ οἱ θολῖται καὶ οἱ σταθμοί. Τὸ πλάτος τῶν τοίχων μειοῦται ἄνωθεν τῶν τοξωτῶν ἀνοιγμάτων. Ἐξ αὐτοῦ εἰκάζεται, ὅτι ὑπῆρχε καὶ δεύτερος ὄροφος. Ἡ τοιχοποιΐα εἶναι ἰσχυρά, ἐξ ἀπελεκήτων φαιῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, μὲ χρῆσιν θραυσμάτων κεράμων εἰς τοὺς ἁρμούς.

Δὲν δύναται, πρὸς τὸ παρόν, νὰ γίνῃ λόγος περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ κτίσματος τούτου. Δυστυχῶς ἡ ἔρευνα τοῦ δαπέδου, ἡ ὁποία θὰ ἦτο διαφωτιστική, δὲν εἶναι ἐφικτή, καθ' ὅσον οἱ ὄγκοι τῆς καταπεσούσης τοιχοποιίας καταλαμβάνουν εἰς ἱκανὸν ὕψος τὸ ἐσωτερικόν. Ἐκ τῶν συντριμμάτων ἀνεσύρθη τεμάχιον παλαιοχριστιανικοῦ ἀμφικιονίσκου παραθύρου, τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ τόρμου καὶ τῶν ἐγκοπῶν του φαίνεται, ὅτι ἐχρησιμοποιήθη ὡς κατώφλιον ἢ ὑπέρθυρον. Ἐκ τοῦ στοιχείου τούτου καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς τοιχοδομίας συμπεραίνεται ὅτι τὸ κτίσμα ἀνάγεται εἰς περίοδον ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι τοῦ 11ου αἰῶνος.

Σημειοῦται, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ὑπάρχουν λείψανα καὶ ἄλλων κτηρίων, ὡς καὶ πλῆθος ὀστράκων.

Ἄνω Βαθὺ

Ἅϊ - Γιαννάκης

Ἀποτελεῖται ἐκ δύο προσκεκολλημένων ναῶν, ἱδρυμένων ἐπὶ βράχων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς παλαιᾶς πόλεως τοῦ Ἄνω Βαθέος. Ἐκ τοῦ τρόπου τῆς συνδέσεως, ἐξάγεται ὅτι ὁ Β. ναὸς εἶναι ἀρχαιότερος. Ἕκαστος φέρει τροῦλλον μὲ ὀκτάπλευρον τύμπανον, εἰς τὴν Δ. δὲ πλευρὰν ἀμφοτέρων προσετέθη, ἀργότερον, κοινὸς νάρθηξ, διαιρούμενος διὰ πλατέος σφενδονίου εἰς δύο μέρη, ἕκαστον τῶν ὁποίων φέρει τροῦλλον μετ' ὀκταπλεύρου τυμπάνου. Οὕτως, οἱ τέσσαρες τροῦλλοι, τὰ ρόδια πινάκια καὶ αἱ πολλαὶ ἐπιφάνειαι τῶν στεγῶν προσδίδουν εἰς τὸ κτίσμα χάριν καὶ γραφικότητα (Π ί ν. 361 α).

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Β. ναΐσκου διατηροῦνται, ἐν κακῇ καταστάσει, λείψανα τοιχογραφιῶν, λαϊκῆς τέχνης. Ὑπὲρ τὴν Ν. θύραν τοῦ νάρθηκος, ἐπιγραφὴ ἐπὶ μαρμάρου λέγει : *ΗC ΧC ΝΗ ΚΑ 1799 Μαγίου 3 Ἰοακὶμ Ἱερομονάχου Κτίτορ.*

Ἡ χρονολογία ἀναφέρεται, βεβαίως, εἰς τὴν προσθήκην τοῦ νάρθηκος.

ΧΙΟΣ[2]

Εἰς Χίον μετέβη ὁ Ἔφορος, διὰ νὰ ἐλέγξῃ τὸν τρόπον καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας τῶν συνεργείων συντηρήσεως ψηφιδωτῶν εἰς τὴν Νέαν Μονήν. Ἡ οἰκεία ἔκθεσις περὶ τοῦ θέματος τούτου ὑπεβλήθη πρὸς τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ταξιδίου τούτου ἐγένετο ἐξέτασις καὶ τῶν ἄλλων ἐκτελεσθεισῶν ἢ ἐκτελουμένων ἐργασιῶν συντηρήσεως μνημείων, ὡς καὶ ἐπίσκεψις εἰς τὰ κυριώτερα βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς νήσου, ὡς π.χ. εἰς τὴν Παναγίαν τὴν Κρήνα, τὸ κάστρον Χίου, τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου, τὸν ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν εἰς τὰ Μεστά, τοὺς Ὀλύμπους, τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων εἰς τὸ Πυργί (1564) (Π ί ν. 361 β) μὲ ζωγραφικὸν διάκοσμον τοῦ ἔτους 1665 κ.ἄ.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

2. Ἐκθέσεις περὶ τῶν μνημείων Χίου καὶ τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως, συντεταγμέναι ὑπὸ τοῦ ἐξαιρέτου ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Γυμνασιάρχου κ. Ἀντ. Στεφάνου, βλ. ἐν ΑΔ 17 (1961-62): Χρονικά, σ. 267, ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 271 καὶ 308, ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 401, ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 495 καὶ ΑΔ 21 (1966) : Χρονικά σ. 384, ὡς καὶ ἀνωτέρω σ. 372 - 374.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛ. ΚΡΗΤΗΣ

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Εἰς τὸ **Μουσεῖον Ἡρακλείου** συνεχίσθη ἡ ἐργασία καταγραφῆς, ταξινομήσεως καὶ ἐπανεκθέσεως τῶν ἀρχαιοτήτων μὲ τὸ ὑπάρχον προσωπικὸν καὶ κυρίως διὰ τῆς τοποθετηθείσης περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους νέας Ἐπιμελητρίας, δ. Ἀγγ. Λεμπέση. Συνεχίσθη ἐπίσης ἡ ἐργασία ἀποκαταστάσεως τῶν ἀντικειμένων εἰς τὸ ἐργαστήριον διὰ τῶν τεχνιτῶν Μεραμβελιωτάκη, Βιτοράκη, Ἡλιάκη, Νικάκη καὶ Παπαδάκη. Ἐξετέθησαν ἀντικείμενα ἐκ Ζάκρου, Φαιστοῦ, Ἰδαίου Ἄντρου, Ἀρχανῶν, ἐβελτιώθη ἡ ἀναπαράστασις τοῦ ἀναγλύφου διαζώματος μετὰ σπειρῶν ἐκ Ζάκρου, προσετέθησαν δὲ πολλὰ βοηθητικὰ σχέδια καὶ ἐξηγητικαὶ πινακίδες. Ἐπερατώθη ἐπίσης ἡ σύνταξις τοῦ νέου Ὁδηγοῦ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἐφοδιασθέντος μὲ νέα σχέδια τῶν αἰθουσῶν. Ὑπὸ τοῦ κ. Ζ. Κανάκη ἐπροχώρησε σημαντικῶς ἡ κατασκευὴ τοῦ μεγάλου ὁμοιώματος τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ ἔκθεσις εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου προβλέπεται ὅτι θὰ πραγματοποιηθῇ ἐντὸς τοῦ 1968 (Πίν. 362 α).

Τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ἐπλουτίσθη μὲ σημαντικὸν ἀριθμὸν τυχαίως εὑρεθέντων ἢ κατασχεθέντων ὑπὸ τῶν ἀρχῶν Ἀσφαλείας γλυπτῶν, προερχομένων ἐκ λαθραίων σκαφῶν, ἤτοι πωρίνης ἀρχαϊκῆς στήλης ἐξ Ἐλτυνίας (νῦν Κουνάβων), ὕψ. 1.80 μ., μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν ὀρθίας γυναικὸς μὲ καταπίπτοντας πλοκάμους, φερούσης διὰ τῆς ἀριστερᾶς στέφανον καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς ἄνθος, ἐπιτυμβίας στήλης 4ου π.Χ. αἰῶνος, πιθανῶς ἐκ Λασαίας, ὕψ. 0,84, πλ. 0,50 μ., μὲ παράστασιν καθημένης γυναικὸς φερούσης πέπλον μετ' ἀποπτύγματος καὶ καλύπτραν καὶ πατούσης ἐπὶ ὑποποδίου, πρὸς ἣν τείνει τὰς χεῖρας ὀρθία παιδίσκη, προτομῆς Διονύσου ἐκ Πλώρας, ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 362 β), καὶ ἀγάλματος Πανός, ὕψ. 1.10 μ., κρατοῦντος σύριγγα καὶ ἀμνόν, ἐξ Ἀργυρουπόλεως (Λάππας), ἐπίσης ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 362 γ).

Ἐπερατώθη ἡ ἀνέγερσις τοῦ νέου **Μουσείου Ἁγίου Νικολάου** καὶ ἐπραγματοποιήθη ἡ μεταφορὰ τῆς συλλογῆς ἐκ τοῦ Δημοτικοῦ μεγάρου εἰς τὸ νέον οἰκοδόμημα ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐφόρου, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ ἀρχιφύλακος τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Χ. Παπαδάκη.

Τὸ **Ἱστορικὸν Μουσεῖον Κρήτης** ἐλειτούργησεν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ Βυζαντ. Ἀρχαιοτήτων Ἐμμ. Μπορμπουδάκη.

Ἡ ἰδιωτικὴ συλλογὴ Μεταξᾶ ἐπλουτίσθη διὰ νέων ἀντικειμένων ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἰ. Σακελλαράκη.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῶν ξένων Σχολῶν, βλ. κατωτέρω. Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἰς Ἀρχάνες καὶ Ζάκρο, βλ. Τὸ Ἔργον 1967, σ. 96 κ.ἑ. καὶ σ. 103 κ.ἑ. ἀντιστοίχως.

Ἡ ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία διενήργησε δι' ἡμῶν ἀνασκαφὴν εἰς τὸν χῶρον τῶν μυκηναϊκῶν οἰκιῶν **Ἀμνισοῦ** πρὸς Δ. τοῦ λόφου τῆς Παλαιοχώρας. Εἰς τὸν Α. τομέα τοῦ χώρου παρηκολουθήσαμεν τὰ ἰσχυρῶς κατεσκευασμένα ἐκ μεγάλων λαξευτῶν ὀγκολίθων οἰκοδομικὰ λείψανα, τὰ ὁποῖα ἦσαν καὶ πρότερον ὁρατὰ ἐντὸς τῆς ἄμμου, ὡς καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης (Πίν. 363 γ). Ἀπεκαλύφθη ἡ ΒΔ. γωνία τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ, ἀποτελουμένη ἐκ λαξευτῶν ὀγκολίθων μὲ καλὴν προσαρμογὴν καὶ ἀνήκουσα εἰς μινωϊκὸν κτήριον τῶν ΜΜ III/ΥΜ I χρόνων. Τὸ ὑπόλοιπον κτίσμα δεικνύει σαφῆ γνωρίσματα ἀναπροσαρμογῆς καὶ ἀναχρησιμοποιήσεως κατὰ τὴν ΥΜ III Α2 περίοδον τῆς ἀνακαταλήψεως. Εἰς τὰς περιόδους αὐτὰς ἀνήκει καὶ ἡ κεραμεικὴ. Ἱκανὰ ὄστρακα, ὅμως, ἀνήκουν καὶ εἰς τὰς ἐνδιαμέσους φάσεις ΥΜ II καὶ III Α1. Ἰδιαιτέρως σημαντικὸς εἶναι εἰς ἀμφορεὺς μὲ ἐλλειψοειδὲς στόμιον καὶ παραστάσεις διπλῶν πελέκεων, ἀνήκων εἰς τὴν πρώτην περίοδον τοῦ κτηρίου καὶ προερχόμενος ἐκ τοῦ βαθυτέρου στρώματος (Πίν. 363 α). Εἰς τὸν Δ. τομέα τῆς ἀνασκαφῆς ἐκαθαρίσθησαν ἀτελῶς διατηρούμενα οἰκοδομικὰ λείψανα, εὑρισκόμενα πρὸς Ν. τοῦ μεγάλου κατακεκλυσμένου ὑπὸ τῆς θαλάσσης οἰκοδομήματος, ὅπερ σαφῶς διακρίνεται κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς νηνεμίας (Πίν. 363 δ). Διακρίνονται δύο κυρίως δωμάτια, τῶν ὁποίων ὁ Β. τοῖχος ἔχει διαλυθῆ ὑπὸ τῶν κυμάτων. Ἓν ἐξ αὐτῶν ἔσωζε κονίαμα εἰς τὸ δάπεδον καὶ τὸ κατώτερον τμῆμα τῶν τοίχων, ἀσφαλῶς δὲ ἦτο ἱερόν, διότι ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθη σωληνοειδὲς σκεῦος (μετὰ πυθμένος καὶ τοξοειδοῦς λαβῆς), ἐνθυμίζον τὰ γνωστὰ ἀντικείμενα τῶν μετανακτορικῶν ἱερῶν, πρὸς Α. δὲ ἀνεσκάφη μικρὸν δωμάτιον πλῆρες ἀώτων κυπέλλων, ὅπερ πιθανῶς ἦτο ὁ ἀποθέτης τοῦ ἱεροῦ. Τὸ ἱερὸν φαίνεται ὅτι εἶχε καὶ ζώνην παραστατικῶν τοιχογραφιῶν ἐπὶ τῶν ἐπιχρίστων τοίχων, τῶν ὁποίων μικρὰ

τεμάχια περισυνελέγησαν. Ὁ αὐτὸς χῶρος ἀπέδωσε ψευδόστομον ἀμφορέα μὲ πλοκάμους ὀκταπόδων καὶ δύο σημεῖα γραφῆς ἐπὶ τῆς λαβῆς (Πίν. 363 β), (τοῦ ὁποίου τμῆμα εἶχεν ἐξαχθῆ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς ὑπὸ τῶν M. S. Hood καὶ Carmody), μικρὸν λεκανίδιον μὲ δύο ὁριζοντίας λαβάς, δύο προχοΐδια κλπ. Πάντα ταῦτα φαίνονται ΥΜ ΙΙΙ Α2 χρόνων. Σύγχρονον δάπεδον διεπιστώθη καὶ νοτιώτερον, ἐνῷ βαθύτερον ὑπῆρχε πλακόστρωτον μὲ κεραμεικὴν ΙΙΙ Α1. Ἀκόμη βαθύτερα ἐμφανίζονται καὶ ἐδῶ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι Α ὄστρακα μὲ στολιδώσεις, σπείρας, χλωρίδα κλπ. Καὶ εἰς τὸ ἀνώτερον στρῶμα τοῦ Δ. τομέως, ὡς εἰς τὸν Α., εἶναι σαφὴς ἡ ἀναπροσαρμογὴ παλαιοτέρων οἰκοδομημάτων καὶ ἡ δευτέρα χρῆσις ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ. Εἰς τὴν αὐτὴν φάσιν «ἀνακαταλήψεως» φαίνεται ὅτι ἀνήκει καὶ τὸ κατακεκλυσμένον οἰκοδόμημα. Ἡ κατάκλυσις ὀφείλεται ἐπομένως εἴς τινα νεωτέραν καταστροφήν, πιθανῶς τὴν ἔκρηξιν τῆς Θήρας τοῦ 726 μ.Χ. (βλ. Σπ. Μαρινάτου, ΠΑΕ 1932, 80) ἢ εἰς βαθμιαίαν ἀλλαγὴν τῆς στάθμης τῆς θαλάσσης.

Διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἰ. Σακελλαράκη ἔγινε τὸν Ἰούνιον τοῦ 1967 σκαφικὴ διερεύνησις εἰς θολωτὸν ΠΜ ΙΙ/ΜΜ Ι τάφον παρὰ τὸν **Ἅγιον Κύριλλον** Μεσαρᾶς, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐν μέρει συληθῆ. Ἀνεσκάφησαν τὰ ἀσύλητα ἐξωτερικὰ διαμερίσματα τοῦ τάφου καὶ περισυνελέγησαν πολλὰ ἀντικείμενα, μεταξὺ τῶν ὁποίων πήλινον εἰδώλιον ἄρρενος λάτρεως, πήλινον βοόσχημον ρυτὸν καὶ ἀρκετὰ λίθινα ἀγγεῖα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ὀφείτου, τῶν συνήθων τύπων, ὡς καὶ δύο σφραγῖδες ἐκ λίθου, τμήματα σφραγίδων ἐξ ἐλεφαντοστοῦ καὶ ψῆφοι περιδεραίων ἐκ στεατίτου. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τάφου διεπιστώθη, δι' ἐξερευνήσεως ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἐπιμελητοῦ, ἡ πιθανὴ ὕπαρξις μινωϊκῶν ἱερῶν κορυφῆς εἰς θέσιν Κορακιὲς παρὰ τὸ χωρίον **Μιαμοῦ**, εἰς θέσιν Μεγάλη Βίγλα παρὰ τὸ χωρίον **Πόμπια** καὶ εἰς θέσιν Ἁϊλιᾶς παρὰ τὸ χωρίον **Βαλῆς**. Συνοικισμοὶ μινωϊκοὶ παρετηρήθησαν εἰς Μαῦρο Ἁλώνι παρὰ τὴν **Μιαμοῦ** καὶ παρὰ τὸν Ἁϊλιᾶ **Βαλῆ**. Θολωτοὶ πρωτομινωϊκοὶ τάφοι ἐπεσημάνθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν εἰς Χρόνη Καλύβι παρὰ τὶς **Γκαγκάλες**, εἰς θέσιν Γούβα παρὰ τὸ **Πετροκεφάλι**, καὶ ἐπίσης εἰς θέσιν Μοναστηριακὸ Πηγάδι παρὰ τὴν **Σίβαν**. Εἰς τοὺς περισσοτέρους ἐκ τῶν ὡς ἄνω χώρων παρετηρήθησαν λαθραῖαι σκαφαί.

Εἰς **Ἅγιον Μύρωνα** Μαλεβιζίου, εἰς θέσιν Βρύση, ὅπου πέρυσιν εἶχον περισυλλεγῆ ὑφ' ἡμῶν τρεῖς λάρνακες (πρβλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, Πίν. 360 ε), εὑρέθησαν καὶ ἐφέτος ταφικοὶ πίθοι ἀνεστραμμένοι καὶ συγκρατούμενοι διὰ λίθων, ὡς καὶ λάρνακες, τρία λίθινα ἀγγεῖα ἐξ ὀφείτου καὶ πήλινον κύπελλον παλαιοανακτορικῶν χρόνων.

Πρὸς Ν. τοῦ χωρίου **Καλάμι** Βιάννου, εἰς τὴν παραλίαν τῆς κοιλάδος **Φαφλάγκου**, ὅπου πέρυσιν εἶχεν εὑρεθῆ νεοανακτορικὸς κέρνος καὶ μετανακτορικὴ κύλιξ, ἐνηργήθη ἔρευνα ὑφ' ἡμῶν. Περισυνελέγη μικρὸς ταφικὸς πίθος μὲ καταλειβάδας καὶ διεπιστώθη ὅτι ὑπῆρχον λαξευτοὶ ἢ σπηλαιώδεις τάφοι παρὰ τὸν ναΐσκον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ συνοικισμὸς πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος. Περισυνελέγησαν ἐνδιαφέροντα ὄστρακα ΜΜ Ι Β/ΥΜ Ι χρόνων. Λείψανα μινωϊκοῦ οἰκισμοῦ καὶ ὄστρακα ΜΜ Ι/ΥΜ ΙΙΙ Α διεπιστώθησαν καὶ εἰς τὸν ὄρμον τῆς Ψαρῆς Φοράδας. Ἀπὸ τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον **Βιάννου** μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου τρία φωλεόσχημα ἐξ ὀφείτου καὶ δύο κυλινδρικοὶ λίθινοι πυρῆνες ἐκ κοιλάνσεως ἀγγείων διὰ τρυπάνου, προερχόμενα ἀπὸ τὰ Γαλανὰ Χαράκια.

Εἰς **Πόρον** Ἡρακλείου ἡ Ἐπιμελήτρια δ. Ἀγγ. Λεμπέση, κατὰ τὸν Δεκέμβριον 1967 - Ἰανουάριον 1968, ἀνέσκαψε σημαντικὸν λαξευτὸν σπηλαιώδη τάφον νεοανακτορικῶν χρόνων, περὶ τοῦ ὁποίου βλ. ΑΑΑ Ι (1968), σ. 250 κ.ἑ. καὶ ΠΑΕ 1967, σ. 195 κ.ἑ.

Λίθινος λύχνος ἐξ ὀφείτου νεοανακτορικῶν ἢ μετανακτορικῶν χρόνων περισυνελέγη ἐξ **Ἀθανάτων** Ἡρακλείου, ὅπου, ὡς φαίνεται, ὑπῆρχεν οἰκοδόμημα ἢ ἔπαυλις (Πίν. 364 β).

Μινωϊκὸν νεοανακτορικὸν λατομεῖον μὲ τοὺς ὀγκολίθους χαραγμένους καὶ ἑτοίμους πρὸς ἐξαγωγὴν ἀνεκαλύφθη τυχαίως πλησίον τῆς ἀκτῆς ἐντὸς τοῦ νέου λιμένος τοῦ **Ἡρακλείου** (Πίν. 364 α). Πιθανῶς τὸ λατομεῖον ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τῶν κατοίκων τοῦ λιμένος τῆς Κνωσοῦ, εὑρισκομένου πρὸς Α. τοῦ σημείου τούτου.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς **Γέργερης**, πρὸς Ν. τῆς Ἴδης, ἐγένετο αὐτοψία ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἐμμ. Ξυλούρη, θολωτοῦ, πιθανῶς μετανακτορικοῦ, τάφου εἰς θέσιν Ράφτη. Προβλέπεται πληρεστέρα διερεύνησις.

Μία σαρκοφάγος εἰς τεμάχια, μὲ διακόσμησιν πλοκάμων πολυπόδων, εὑρέθη εἰς θέσιν Κάστελλος περιοχῆς **Σχινιᾶ** Μονοφατσίου.

Λίθινον τριποδικὸν σκεῦος περισυνελέγη ἐκ θέσεως Καλύβες **Ἐπισκοπῆς** Πεδιάδος, ὅπου ὑπῆρχεν ἔπαυλις μὲ πίθους, πιθανῶς μετανακτορικῶν χρόνων, διαλυθεῖσα κατὰ τὴν καλλιέργειαν.

Ἐν ΥΜ ΙΙΙ Α ἀγγεῖον καὶ χαλκοῦν ἐγχειρίδιον παρεδόθησαν ὑπὸ τῆς Χωροφυλακῆς, προερχόμενα ἐκ **Δράσι** Μεραμβέλλου.

Εἰς τὴν **Φοινικιὰν** Ἡρακλείου, εἰς θέσιν Δρακουλιάρη ἢ Χοχλιδολόοι, ἀνεσκάφη ὑφ' ἡμῶν μικρὸς πρωτογεωμετρικὸς σπηλαιώδης λαξευτὸς τάφος μὲ μικρὸν δρόμον, περιέχων πίθον (μὲ ὀστᾶ νεκροῦ κεκαυμένα, ὡς καὶ δύο χαλκᾶς φιάλας, μίαν χαλκῆν λόγχην καὶ σιδηρᾶ τινα ὅπλα) καὶ δύο ἀμφορεῖς, ἔχοντας ἀνὰ ἕνα μικρὸν ψευδόστομον ἀμφορίσκον εἰς τὸ στόμιον. Ἀνευρέθησαν, ἐπίσης, ἐντὸς τοῦ τάφου ἐπὶ τοῦ δαπέδου δύο πρόχοι, τρίτος ψευδόστομος ἀμφορίσκος, δύο κρατηρίδια καὶ σιδηρᾶ αἰχμὴ λόγχης (Πίν. 364 γ).

Εἰς **Ἀστρίτσι,** εἰς θέσιν Τρουλλί, ἀνευρέθησαν τυχαίως πήλινα εἰδώλια τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα ἀπεικονίζουν καθημένην γυναικείαν μορφὴν ἐπὶ θρόνου μετὰ φιάλης ἐπὶ τῶν γονάτων, ἄλλα δὲ ὀρθίαν φέρουσαν ἀσπίδα, ἀσφαλῶς Ἀθηνᾶν. Τινὲς γυναικεῖαι μορφαὶ φέρουν πτηνόν. Οὕτω ἡ σημασία τῆς περιοχῆς, ὁπόθεν εἶχε προέλθει καὶ τμῆμα πωρίνου ἀρχαϊκοῦ ἀγάλματος (ὄχι ὅμως ἐκ τῆς αὐτῆς θέσεως) αὐξάνει. Ἐνδείκνυται ἡ διερεύνησις τοῦ χώρου.

Παρὰ τὴν **Μητρόπολιν** Γόρτυνος ἤλθεν εἰς φῶς ὡραῖος τοῖχος, ἐκ λαξευτῶν πωρολίθων ἀρίστης προσαρμογῆς, πιθανῶς ἑλληνικῶν χρόνων, μερικῶς ἐρευνηθεὶς ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς Σχολῆς.

Παρὰ τὴν **Γόρτυνα** (Γεωργικὴ Σχολὴ) εὑρέθη ρωμαϊκὸς πλινθόκτιστος τάφος. Περισυνελέγησαν ὄστρακα καὶ τμήματα ὑαλίνων δοχείων.

Ἐκ **Κνωσοῦ,** ἐκ θέσεως Κεφάλα παρὰ τὸ Σανατόριον, περισυνελέγη ἀκέφαλον γυναικεῖον ἄγαλμα ἐνδεδυμένον, μὲ προσθέτους ἐλλειποῦσας χεῖρας, ὕψ. 1.28 μ., ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 364 δ).

Παρὰ τὸν **Ἅγιον Νικόλαον** Λασιθίου εἰς θέσιν Ποταμός, ἐπὶ διαβρωθείσης ὄχθης ξηροποτάμου, εὑρέθη ἐπιτύμβιος στήλη, πιθανῶς 1ου αἰ. π.Χ., μὲ ἐπιγραφήν:

ΥΛΑ ΕΥΑΓΟΡΩ
ΤΙΜΟΛΑ
ΛΑΤΤΥΓΩ
ΧΑΙΡΕΤΕ

Περισυνελέγησαν ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώρου τέσσαρες ἀμφορεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς μὲ ὀξὺν πυθμένα. Διὰ δοκιμῆς εὑρέθη ἡ ὀρθογώνιος βάσις τῆς στήλης καὶ περαιτέρω πτωχὴ ταφὴ διὰ κεράμων τοποθετημένων ἑκατέρωθεν καὶ ἄνωθεν τοῦ σώματος.

Εἰς **Μύρτον** Ἱεραπέτρας ἤλθεν εἰς φῶς γωνία οἰκοδομήματος ἐκ δόμων πλίνθων καὶ ἑνὸς παρεμβαλλομένου δόμου ξεστῶν ὀγκολίθων, ὡς καὶ παρακείμενον τμῆμα μωσαϊκοῦ δαπέδου ἐκ μεγάλων λευκῶν ψηφίδων.

Παρὰ τὴν **Σκοπὴν** Σητείας παρετηρήθη μέγα λίθινον ἐλαιοπιεστήριον ἑλληνικῶν ἢ ρωμαϊκῶν χρόνων.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ - ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Ἐργασίαι στερεώσεως ἀρχαιολογικῶν χώρων ἔγιναν εἰς Ἀμνισόν, Σκλαβόκαμπον, Κνωσὸν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, καὶ εἰς Λατὼ ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς (βλ. κατωτέρω).

Ὁ χῶρος τῆς **Ἀμνισοῦ** καὶ κυρίως ὁ βωμὸς τοῦ Διὸς Θενάτα εὑρίσκετο εἰς κατάστασιν διαλύσεως, μὲ μετακινημένους τοὺς ὀγκολίθους τῶν ξεστῶν τμημάτων, σωροὺς χωμάτων καὶ λίθων, καὶ μὲ πυκνὴν ἀγρίαν βλάστησιν καλύπτουσαν τὸ πᾶν (Πίν. 365 α). Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως ἔγινε καθαρισμός, στερέωσις τῶν τοίχων τῶν ρωμαϊκῶν οἰκιῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὑποστῆ πολλὰς φθοράς, ἀποκατάστασις τῆς στάθμης τῶν δαπέδων αὐτῶν, στερέωσις τῶν μινωϊκῶν καὶ ἑλληνικῶν τμημάτων τῆς προσόψεως τοῦ μακροῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ βωμοῦ καὶ τῆς κλίμακος (Πίν. 365 β). Τὸ διάσπαρτον ὑλικὸν ἀργῶν λίθων συνεκεντρώθη εἰς ὡρισμένον σημεῖον πρὸς Ν. τοῦ χώρου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν περισυνελέγη ἐνεπίγραφος λίθος ρωμαϊκῶν χρόνων, τμῆμα ἀναγλύφου σπείρας, μικρὰ τράπεζα προσφορῶν πρωτομινωϊκῶν χρόνων τοῦ τύπου τῶν «παλεττῶν» καὶ ρωμαϊκὸς πήλινος λύχνος μὲ παράστασιν κυνὸς καὶ αἰγάγρου. Εἰς **Κνωσὸν** ἔγινεν ἐπίσης ἐργασία συντηρήσεως, καθαρισμὸς ἀπὸ τὴν βλάστησιν, στερέωσις ἐφθαρμένων τμημάτων τοίχων καὶ δαπέδων καὶ διόρθωσις τῶν παλαιῶν ἀκαταλλήλων χρωματισμῶν τοῦ κίονος τοῦ φωταγωγοῦ παρὰ τὸ ἀνάγλυφον τοῦ «βασιλέως - ἱερέως», ὑφισταμένων ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Evans. Εἰς **Σκλαβόκαμπον,** μεταξὺ Τυλίσου καὶ Γωνιῶν Μαλεβιζίου, ὅπου τὸ μινωϊκὸν μέγαρον ἐκαλύπτετο μὲ πυκνὴν βλάστησιν καὶ κατέρρεεν, ἐξετελέσθη ἐπίσης ἐργασία στερεώσεως, ἐμφράξεως ρωγμῶν καὶ καθαρισμός, ἀναδείξας κατὰ πολὺ τὸν χῶρον (Πίν. 365 γ - δ). Εἰς τὴν **Λατὼ Ἑτέραν** ἐξετελέσθη, κατὰ παράκλησιν

ἡμῶν καὶ κατόπιν ἐγκρίσεως τοῦ Ὑπουργείου, ὑπὸ κλιμακίου τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς (βλ. κατωτέρω) ὑπὸ τοὺς κκ. Picard καὶ Ducrey, σημαντικὴ ἐργασία ἀποκαταστάσεως τοῦ κατερειπωμένου καὶ πλήρους λίθων ναΐσκου ἐναντι τῆς ἀγορᾶς, μὲ χρηματοδότησιν τῶν ἐργασιῶν ὑπὸ τοῦ Δήμου Ἁγίου Νικολάου. Τὸ καταπεσὸν ὑλικὸν ὀγκολίθων μετεφέρθη, μὲ τὴν βοήθειαν συνεργείου ἀποσταλέντος ἐκ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ὑπὸ τὸν ἀρχιφύλακα κ. Παπαδάκην, ἐκτὸς τοῦ ναοῦ καὶ ἐταξινομήθη καταλλήλως διὰ τὴν ἐν καιρῷ ἐπανατοποθέτησιν ἐπὶ τῶν τοίχων. Τὸ δάπεδον τοῦ σηκοῦ ἐκαλύπτετο, ὡς διεπιστώθη, μὲ μωσαϊκὸν ἐκ μικρῶν ψηφίδων.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

*

ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΟΝΗΣ ΟΔΗΓΗΤΡΙΑΣ (ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ)

Συνεχίσθη ἡ ἀρξαμένη τὸ ἔτος 1962 ἔρευνα τῶν ἐγκατεσπαρμένων ἀνὰ τὰ Ἀστερούσια ὄρη καὶ δὴ ἀνὰ τὴν περιοχὴν τῆς Μονῆς Ὁδηγητρίας θολωτῶν ἢ κυκλικῶν ΠΜ τάφων[1].

Ἡ ἔρευνα δὲν ἐστέφθη ὑπὸ ἐπιτυχίας ὡς πρὸς τὴν ἄποψιν εὑρημάτων, λόγῳ τῆς προηγηθείσης ἐντόνου δράσεως τῶν ἀρχαιοκαπήλων κατὰ τὴν ἀφύλακτον ταύτην περιοχήν.

Ὁ εὑρεθεὶς σεσυλημένος καὶ καθαρισθεὶς τὸ 1962 τάφος[2] παρὰ τὸ ὕψωμα Κεφάλι καὶ κατὰ τὴν θέσιν «Τοῦ Σκανιάρη ὁ λάκκος», ἀνεμοχλεύθη ἐκ νέου κατὰ τὸν διαρρεύσαντα χρόνον ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων καὶ ὑπέστη διαφόρους νέας καταστροφάς. Αἱ γενόμεναι πέριξ τοῦ τάφου δοκιμαὶ εἰς διάφορα ὕποπτα σημεῖα, οὐδὲν ἀπέδωσαν. Ἐφάνη, οὕτως, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μεμονωμένου τάφου καὶ ὄχι συστάδος τοιούτων.

Ἐπὶ ὑψώματος κατὰ τὴν θέσιν «Βαθὺ» καὶ εἰς ἀπόστασιν 2 χλμ. περίπου ΒΑ. τοῦ ἀνωτέρω τάφου, ἐγένετο μικρὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα, κατὰ τὴν ὁποίαν διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἐκτεταμένου ΥΜ ΙΙΙ οἰκισμοῦ, ἡ ἔρευνα τοῦ ὁποίου προβλέπεται λίαν ἐνδιαφέρουσα. Ἡ δοκιμὴ ἔφερεν εἰς φῶς τοίχους σωζομένους εἰς ὕψ. 1.10 μ., ὡς καὶ κλίμακα ἐκ τριῶν βαθμίδων (Πίν. 366). Τὰ πλεῖστα τῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων ἀνῆκον εἰς οἰκιακὰ σκεύη.

1. Τὸ 1966 ὁ Ἔφορος κ. Στ. Ἀλεξίου προέβη εἰς τὸν καθαρισμὸν σεσυλημένων τάφων κατὰ θέσιν «Μεγάλοι Σκοῖνοι» καὶ διενήργησεν αὐτοψίαν εἰς διαφόρους ἄλλους τάφους τῆς περιοχῆς τῆς Μονῆς Ὁδηγητρίας.

2. Κρητ. Χρον. 17 (1963), σ. 398. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 312.

Ἕτερος σεσυλημένος τάφος ἠρευνήθη πλησίον τῶν Καλῶν Λιμένων, ἐπὶ κλιτύος ὑψώματος πρὸς τὰ ΒΔ. αὐτῶν (Πίν. 367 α - β). Ὁ τάφος οὗτος ἀπετελεῖτο ἐκ μόνης τῆς θόλου, στερούμενος τῶν συνήθων προσκτισμάτων. Ἡ θόλος εἶχεν ἐσωτ. διάμ. 4.50 καὶ πάχος τοιχωμάτων περὶ τὰ 2.50 μ., σωζομένων εἰς μέγ. ὕψ. 2.10 μ. Ἡ πρὸς τὰ ἔσω κλίσις τῶν τοιχωμάτων εἶναι ἀρκούντως ἔντονος, ὥστε νὰ δεχθῶμεν ὅτι δυνατὸν νὰ πρόκειται περὶ πλήρους θόλου (Πίν. 367 β).

Ἡ εἴσοδος ἦτο πρὸς Α., εἶχε δὲ ὕψ. 0,80 καὶ πλ. 0,60 ἐξωτερικῶς καὶ 0,50 μ. ἐσωτερικῶς, ἐστεγάζετο δὲ ὑπὸ εὐμεγέθους ὑπερθύρου (Πίν. 367 α). Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν περισυνελέγησαν διάφορα ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἀνασυγκροτηθοῦν πιθανῶς πέντε - ἓξ ΠΜ ἀγγεῖα, καὶ περιδέραιον ἐκ ψήφων ἐκ στεατίτου καὶ φαγεντιανῆς.

Πρὸς Α. τῶν Καλῶν Λιμένων, ἔνθα ἡ ἀρχαία Λασαία, διεπιστώθη ἡ σύλησις ἐκτεταμένου ἑλληνορρωμαϊκοῦ νεκροταφείου καὶ οἰκισμοῦ. Ἐντεῦθεν περισυνελέγησαν δύο μικραὶ ἐπιτύμβιοι στῆλαι μετ' ἐπιστέψεως ἀετωματικῆς, γραπταί ποτε καὶ νῦν ἐξίτηλοι, ὡς καὶ περιρραντήριον ἐκ φαιοῦ λίθου. Ἐκ τῆς θαλάσσης τῆς ὑπὸ τὴν περιοχὴν ταύτην, περισυνελέγη καὶ παρεδόθη ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Τσακίρη εἰς τὸ Μουσεῖον ἑτέρα ἐπιτύμβιος στήλη, κλασσικῆς ἐποχῆς (Πίν. 368 α). Ἡ στήλη αὕτη, ἐκ πεντελικοῦ μαρμάρου, σωζ. ὕψ. 0,70, πλ. 0,57 καὶ πάχ. 0,12 μ., ἐλλιπὴς τὸ ἄνω μέρος, εἰκονίζει δεξίωσιν: Ἀριστερά, γυναικεία μορφὴ ἐλλιπὴς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ ἄνω τοῦ κορμοῦ, καθημένη ἐπὶ θρόνου καὶ πατοῦσα ἐπὶ θρήνυος, δεξιοῦται νέον ἱστάμενον, ἐλλιπῆ τὴν κεφαλήν, κρατοῦντα διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἀσπίδα στηριζομένην ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τὰ ἀνωτέρω ἀντικείμενα ἀπετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου.

Ἐπὶ ὑψώματος ἀμέσως πρὸς Δ. τῆς Λασαίας ἠρευνήθησαν ἕτεροι δύο σεσυλημένοι ΠΜ τάφοι, κληθέντες Α καὶ Β. Οὗτοι ἀπεῖχον μεταξύ των περὶ τὰ 7 μ., ἐστεροῦντο δὲ καὶ αὐτοὶ προσκτισμάτων.

Ὁ τάφος Α ἦτο ἐκτισμένος διὰ στενῶν σχιστολιθικῶν λίθων καὶ εἶχεν ἐσωτ. διάμ. 5.50 μ. (Πίν. 368 β). Τὰ τοιχώματα εἶχον μέγιστον σωζ. ὕψ. 2.30 καὶ πάχ. 1.50 μ. περίπου καὶ ἦσαν ἐκτισμένα ἐλευθέρως, πλὴν τοῦ δυτικοῦ μέρους, ἔνθα ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἀντιστήριξις ἡ πρὸς τοῦτο λαξευθεῖσα κλιτὺς τοῦ ὑψώματος. Ἡ πρὸς τὰ ἔσω, ὅμως, κλίσις τοῦ τοιχώματος εἶναι λίαν ἀνεπαρκὴς πρὸς σχηματισμὸν πραγματικῆς θόλου. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ τάφου τούτου ὑφίσταται προφανῶς κατασκευὴ θόλου μέχρις ὕψους

τινός, εἶτα δὲ στέγη ἐπίπεδος, στηριζομένη ἐπὶ ξυλίνων δοκῶν, εἴτε συνέχισις τῆς θόλου διὰ καλάμων, ὡς ὑποθέτει ὁ Pendlebury[3].

Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου ἦτο πρὸς Ν., ὡς ἡ τοῦ τάφου κατὰ θέσιν « Τοῦ Σκανιάρη ὁ λάκκος », εἶχε δὲ πλ. 1 καὶ σωζ. ὕψ. 0,40 μ., ἐλλείποντος τοῦ ὑπερθύρου. Κατὰ τὸ μέσον τῆς εἰσόδου εὑρέθη ἐκτισμένος ὀγκόλιθος, λείψανον προφανῶς τοῦ ὑπάρχοντός ποτε φράγματος (Πίν. 368 β).

Ἐντύπωσιν προκαλεῖ τὸ γενόμενον ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων « κοσκίνισμα » τῶν χωμάτων τοῦ τάφου καὶ ἡ περισυλλογὴ τῶν ὀστράκων, γεγονὸς ἐνδεικτικὸν τοῦ ὅτι οἱ ἀρχαιοκάπηλοι διαθέτουν ἤδη ἐργαστήριον ἀνασυγκροτήσεως τῶν ἀγγείων.

3. The Archaeology of Crete², 64 κ.ἑ.

Ὁ τάφος Β ἦτο ἡμικυκλικὸς ἀκανόνιστος, ἔχων μεγ. διάμ. περὶ τὰ 4 μ., ἡ δὲ βόρειος πλευρά του ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ περίπου κατακορύφου φυσικοῦ βράχου τῆς κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ἀποτόμου κλιτύος τοῦ ὑψώματος. Τὰ τοιχώματα, μὴ διατηρούμενα καθ' ὅλον τὸ μῆκός των, σώζονται εἰς μέγ. ὕψ. 0,80 μ. Ἡ εἴσοδος, πλ. 0,70 μ., ἐστρέφετο πρὸς Α. Πρὸ αὐτῆς σχηματίζεται ὑποτυπώδης « δρόμος », μήκ. 1.90 μ. καὶ ἰσοπλατὺς περίπου πρὸς τὴν εἴσοδον, ἀπαρτιζόμενος ἐκ δύο παραλλήλων σειρῶν ὀρθίων πλακῶν.

Μικρά, τέλος, δοκιμὴ πλησίον τοῦ χωρίου Πόμπια, εἰς θέσιν ἔνθα ἐθρυλεῖτο ἡ ὕπαρξις θολωτοῦ τάφου, οὐδὲν ἀπέδωσε.

ΚΩΣΤΗΣ ΔΑΒΑΡΑΣ

*

LATÔ

L'École française d'Athènes a repris en 1967 l'étude du temple de Latô, situé sur la terrasse au Sud de l'Agora (cf. J. Demargne, *BCH* (1901), pl. XX). Des difficultés administratives de dernière heure empêchèrent de faire les sondages souhaités sauf à l'angle N. - E.; il fut seulement possible de vider les pierres accumulées dans le temple et d'en nettoyer les abords (Pl. 369 a - b).

Le temple lui-même, construit en calcaire local, est un monument de faibles dimensions — 10.15 × 6.50 m.—, composé d'une cella et d'un pronaos. Les murs, conservés sur une hauteur allant de 1.40 à 3.35 m., et larges de 0,60 m., présentent un appareil original: à l'extérieur, des carreaux de grande taille, certains pouvant atteindre 1.20 m. de long sur 0.70 m., à bossage rustique; à l'intérieur, un appareil polygonal fait de blocs plus petits. La liaison entre les deux est assurée par certains carreaux, dont la queue, pyramidante, occupe toute la largeur du mur. Le pavement était constitué par une mosaïque de petits galets, les plus grands ne dépassant pas 1 cm. de long, noyés dans du ciment blanc. Des parties hautes, seul est conservé un bloc d'angle d'un fronton, ainsi que de nombreux fragments de tuiles et de couvre-joints de type corinthien. A l'intérieur de la cella, on a retrouvé les éléments d'une grande base à deux étages; l'assise supérieure, haute de 0.53 m., présente au pied une scotie, en couronnement un talon; ce sont les seuls blocs moulurés les seuls aussi à présenter des traces de scellement.

A 5 m. à l'E. du temple, s'élevait l'autel, rectangle de maçonnerie à trois degrés à l'O. Aucune des observations faites ne permet ni une attribution du temple, ni sa datation précise. Il semble toutefois d'après certains tessons trouvés dans le remblai de la terrasse, qu'il faille le placer assez bas dans la période hellénistique; peut-être vers le milieu du IIème siècle.

*

MALLIA

Région à l'Ouest du quartier Delta

Jean-Claude Poursat a poursuivi en 1967 l'exploration systématique du quartier situé à l'Ouest du quartier Delta (quartier Mu), où l'on avait partiellement dégagé, en 1966, un vaste bâtiment de la fin de la période protopalatiale (MM II). La fouille a progressé de part et d'autre du secteur de l'an passé, vers l'Est et vers l'Ouest: au total 700 m² env. sont maintenant dégagés, sans que l'on ait pu déterminer encore jusqu'où s'étendait, à l'Est et au Sud notamment, ce bâtiment. Il faudra attendre la fin de la fouille pour en définir la nature exacte : l'on peut seulement constater qu'il s'agit d'un ensemble exceptionnel, dépassant de loin les dimensions d'une maison d'habitation ordinaire, et particulièrement riche, qui a fourni cette année encore un nombre considérable de vases et, notamment, cinq inscriptions en caractères hiéroglyphiques (vases, sceaux, empreintes) et un poignard de bronze à manche recouvert d'or.

Le secteur Est, en direction du quartier Delta, semble moins bien conservé et d'un plan moins clair que le secteur fouillé l'an dernier: cela est dû au fait qu'il s'agit d'une partie située sous un étage, dont l'écroulement a provoqué de gros dégâts, et constituée, au moins au Nord, de simples réduits ou d'ateliers. Au centre on a mis au jour un espace dallé (Pl. 370 a; Plan 1) qui doit rejoindre le portique à colonnes découvert en 1966, et d'où partaient deux escaliers. Au Sud on accédait, par un étroit passage central, à deux petites pièces, séparées de la courette dallée par une sorte de curieuse balustrade (?) à profil en degrés. A l'Est une large salle carrée à banquettes latérales contraste avec les pièces précédentes: on y a découvert, parmi de nombreux vases, un pot du type dit de Chamaizi portant une inscription peinte en caractères hiéroglyphiques. Un pithos, également inscrit, a été trouvé dans une autre pièce riche en matériel (Pl. 370 b), incomplètement fouillée, plus au Sud.

C'est le secteur *Ouest* qui a fourni, comme un sondage de 1966 l'avait laissé prévoir, les résultats les plus intéressants. L'on y a découvert un ensemble parfaitement régulier, occupant un rectangle d'environ 12 m. sur 15, placé entièrement en *sous-sol*, et auquel on accédait, depuis une courette stuquée, par un escalier de sept marches. C'est la seconde fois — après la crypte hypostyle du quartier K — que l'on trouve à Mallia un aussi vaste ensemble souterrain, conservé prati-

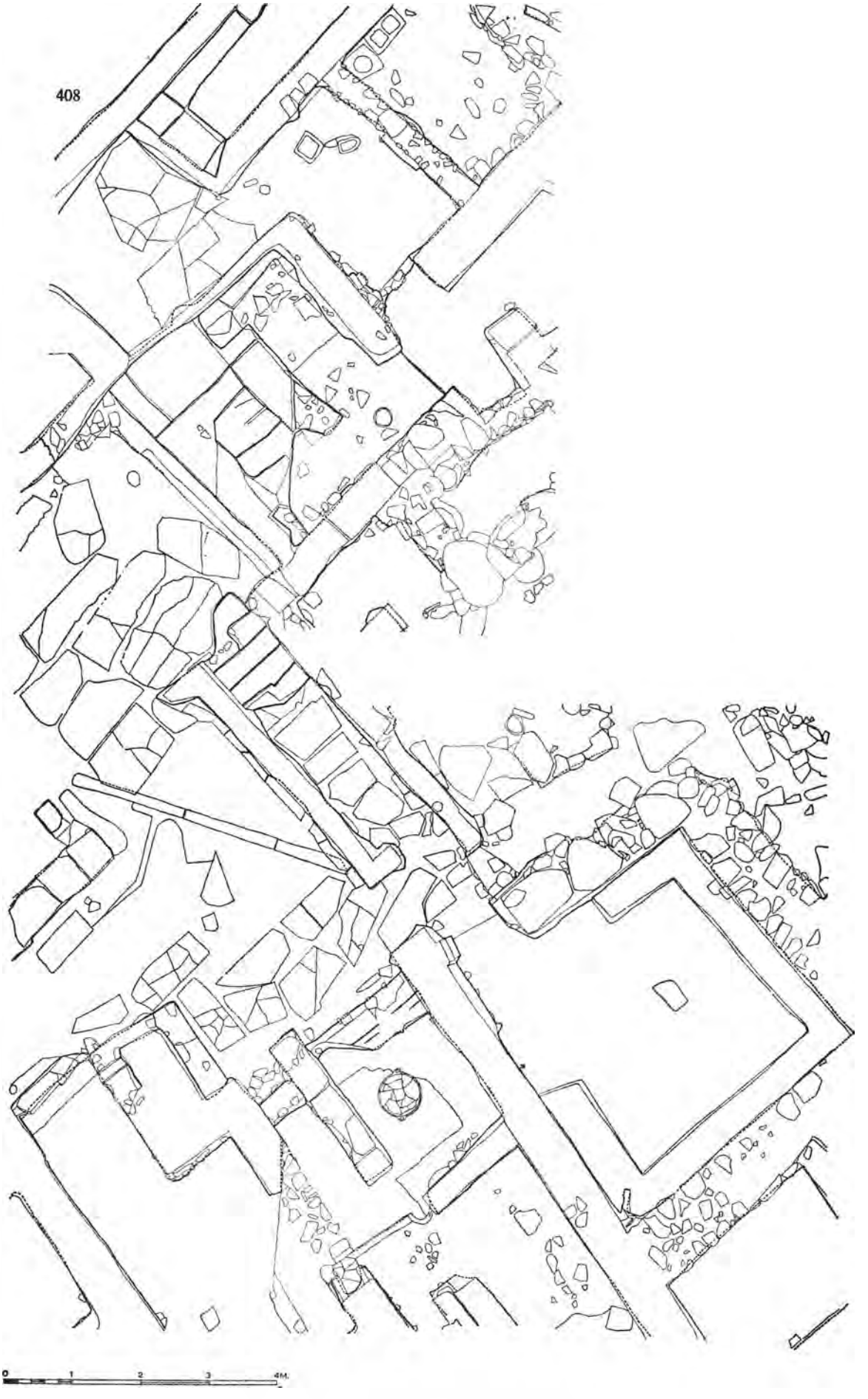

Plan 1. Mallia. Fouille à l' Ouest du Quartier Δ

quement sur toute sa hauteur (2 m. env.), et où même les embrasures stuquées de deux portes ont pu être conservées (Pl. 370 c).

La construction est toujours constituée essentiellement de briques et de pisé, et renforcée par des chaînages de bois horizontaux dont la trace est bien conservée à mi-hauteur des murs. Le plan est simple: l'escalier d'accès conduit à un vestibule ouvrant sur deux côtés, à l'Ouest et au Sud. La porte Sud mène à une très longue pièce rectangulaire (9×4 m. env.), d'où l'on accède, par une porte latérale, à deux autres salles: un magasin à banquettes et vase de récupération, où deux pithoi étaient encore en place (Pl. 370 d); une autre salle à banquettes, entièrement vide. La porte Sud débouchait sur un corridor coudé, entourant sur deux côtés une petite pièce carrée, elle aussi entièrement vide.

De l'étage, rien n'a subsisté, sinon un certain nombre d'objets, particulièrement intéressants, tombés pour la plupart au-dessus du corridor coudé: un poignard à lame de bronze dont le manche était recouvert d'or découpé; plusieurs figurines de pierre prolongeant les types simples du minoen ancien; des éléments de colliers en stéatite. Signalons notamment la nouvelle découverte d'une empreinte sur argile d'un sceau à hiéroglyphes, et celle d'un second vase de Chamaizi inscrit.

ÉCOLE FRANÇAISE D' ATHÈNES

*

KNOSSOS

Excavations at the « Unexplored Mansion »

In June and July 1967 the British School at Athens undertook a new excavation at Knossos in the area of the « Unexplored Mansion ». The work is under the supervision of M.R. Popham, Assistant Director of the School, with Mr. L.H. Sackett, who directed the first season's work. An area of about 15 by 19 metres was opened at the north end of the « Unexplored Mansion », and immediately adjacent to the Little Palace, on the west side. The site was chosen principally for its Minoan interest, for the west face of the Little Palace cutting gives evidence of a substantial destruction level associated with the « Unexplored Mansion » and of some subsequent reoccupation; this offers hope of new evidence for the relative chronology of the Late Minoan phases and the main destruction at Knossos.

However, the site is terraced up the hill to the northwest and has a substantial overlay of post-Minoan levels ranging in depth from about three to six metres. The work of the 1967 season was limited to the excavation and removal of these upper levels, which contained material ranging from the Protogeometric period to the fourth century A.D.

The most substantial building excavated was the latest, and dated to the 2nd-3rd centuries A.D. This was part of a house and comprised five rooms and a court, bounded by narrow streets on the north, east and south sides (Pl. 371 c), the narrow north street containing a covered water conduit (Pl. 371 d). In the court was found a central column and a large ovoid pithos probably for the collection of roof water from porticoes to the north and west (Pl. 371 b), but the house had been abandoned and its principal contents removed. Only in the porch a pottery deposit of Severan period was found. This is of particular interest since it ties in with the latest deposits both at the Royal Road site and at the Villa Dionysus, and suggests widespread trouble and perhaps the temporary abandonment of Knossos at this date. The house was strongly built and its foundations were deep, reaching down to about 0,50 m. above Minoan in some places. As a result the intermediate levels to Minoan were disturbed and no further buildings were found intact. There were, however, short sections of earlier walls, floors with associated destruction levels, and numerous pits and tips of rubbish. From these levels, and more particularly from a small area outside the house to the south, came a useful series of separate deposits of Roman pottery assigned by J.W. Hayes to periods ranging from 60-200 A.D. These include one good destruction deposit of Neronian date. There were many small finds in clay, bone, glass, bronze and iron, comprising for the most part ordinary domestic or decorative objects, and including a miniature Venus of polished bone (Pl. 371 a). Numerous bone needles and clay loom-weights indicate that weaving was a normal occupation, and deposits of iron slag and crucible fragments suggest that metalwork also took place in this area.

The Hellenistic levels were similar and produced comparable deposits, including vast dumps of pottery used as levelling material for the Roman floors.

Earlier material included some Geometric pottery and two Protogeometric skyphoi found in a layer of ash immediately overlying the Minoan. In other places both Hellenistic and Geometric robbing pits were encountered going deep into Minoan levels where good building stone was to be had. Fuller study and final excavation of these lower levels will be undertaken next year.

L. H. SACKETT

*

EXCAVATIONS AT MYRTOS

Excavations were conducted by Dr. Peter Warren for the British School at the site called Phournou Korifi, Myrtos, on the south coast of Crete (Pl. 372 a) from 25th July to 14th August 1967. The site is referred to by the name of the village to which it belongs, Myrtos. For its discovery in 1962, see *BSA* 59 (1964), 95-6. The excavation team consisted of Mr. H. Sackett, Dr. K. Branigan, Messrs. K. Wardle, J. Falconer, A. Harding, with help from Mr. H. Hewitt. Mr. K. Minto was architect, Miss M. Wright was draughtman and Mrs. Warren fed the party. After the exca-

vation the writer and Mrs. Warren spent a month studying and drawing the material in the workroom of the new Museum at Aghios Nikolaos, generously made available by Dr. Alexiou.

The site extends over the summit, southern and western slopes of Phournou Korifi, a hill 66 m. high. The area excavated in 1967 is about 400 sq. m. Most of the summit area has been cleared (Trenches A, B, C, D, F, F Extension, G, H, H Extension, K), and trial trenches on the southern slope have revealed part of a substantial building complex with walls standing 1.50 m. high in an excellent state of preservation (Trenches E, L, N, O, P, P Extension, Q). Over 40 rooms of the settlement have been excavated and there is no definite evidence so far that we are dealing with more than one building. The site, which was destroyed by fire, belongs solely to Early Minoan II (2600-2200 B.C.) The excavators were at pains to see if there were stratigraphically definable phases within the period of occupation, but analysis of the pottery after the excavation has produced sherds from the same vases in all levels from surface to rock. Hence we have a one period site within EM II.

At one point only, on the very summit of the hill, was there evidence of later occupation. Here a curious arc-shaped building was erected over rooms of the settlement. Within the arc was a rough stone platform. The purpose of the building is uncertain[1]. In view of the probable platform it may have been an open-air peak sanctuary, facing east. This building was immediately below surface and there was little clear dating evidence. However, nothing was later than EM II, save fragments of a Byzantine or later cup, perhaps dropped by some chance visitor.

The rooms of the settlement are small, usually not above 3×3 m.; doorways are gaps in the walls with carefully finished faces; rough staircases of large, flat, undressed stones lead to rooms on the highest parts of the site. Walls, though much disturbed by modern roots, were carefully built of unworked limestone, sandstone and sometimes gypsum. In several places traces of wall plaster were found and several pieces seem to have been painted red or brown. On one wall large areas of unpainted plaster were found intact. There was also interesting evidence for roof plaster with inset reed marks showing that the roofs were made of reeds plastered over.

The character of the deposit in all areas was similar: burnt or unburnt destruction debris with sherds, mud brick, plaster, fallen stones from walls, and ashy or carbonized earth. Below came floor deposits of vases, usually smashed (Pl. 372 d). There is some indication of the purpose of various rooms. In trenches A and D on the summit and in L and O in the southern area were several storerooms with pithoi and other large storejars. Sometimes these vessels stood on clay or stone pot-stands. In two rooms (in G and P + P Ext.) were large clay tubs with spouts at the base. This type of vase is known from Late Minoan I finds at Vathypetro and Upper Zakro to have been for wine-pressing. Such may have been their purpose at Myrtos; it is hoped that analyses will throw light on this. In several rooms of trench B near the summit, there was a number of clay spindle whorls and loom weights, indicating that spinning and weaving were carried on here. Other rooms contained many small and medium sized vases, in both fine and coarse wares; in particular the rooms of F and F Extension were crammed with sherds and vases so that they may well have been pottery stores. Quernstones, rubbers and pounders were found in amazing numbers everywhere and the preparation of grain for food must have been carried on all over the site. Cooking areas were recognisable in several places.

Among the finds the pottery is by far the most significant. A month's work after the excavation enabled about 250 whole or restorable vases to be catalogued. The wares include large store-jars, pithoi and clay tubs with dark trickle decoration on the buff ground and applied hands with finger-impressed decoration; classic mottled Vasilike Ware (Pl. 372 b); dark washed wares in black, red and brown paint; some red or brown burnished plates; a little EM II fine grey ware; light ground wares with patterns in dark paint, especially vertical lines in groups and cross-hatched patterns; cooking pot wares. The shapes range from the large pithoi, jars and

1. It was not a remnant of a circular tholos tomb because the structure was finished at both ends of the arc. No bones were found.

tubs to smaller jugs, cups, plates, bowls of various forms, baking dishes, cooking jars and tripod cooking pots, these latter being fairly common. There are also two incense-burners in coarse ware (Pl. 372 c) and part of a vase painted purplish red which probably had human figurines on the rim and interior base originally. The surviving base is very similar to such a vase from the Kamilari tholos tomb. Among the pottery as a whole it is the large store vases and the series of large jugs with dark patterns on the light ground that are of greatest interest, since such vases are known little or not at all at this date.

Other finds include three sealstones, one of which is unfinished and was most probably being made on the site as the stone is common on the beaches below; one seal is engraved with a linear pattern and another, a stamp seal, has carefully cut marks which may be deliberate signs. There is also a clay sealing with impressions of two different seals. A well preserved metal dagger, probably copper, was found in a room in trench B, a small clay human figurine and a clay bull's head in other rooms. Several of the loomweights and spindle whorls are painted. There are a large number of stone ring weights and circular stones with depressions on each side. The latter may be unfinished ring weights. Fragments of one serpentine vase were found in trench E. Nearly a hundred pieces of obsidian turned up. The assemblage consists largely of blades together with a few scrapers. The artefacts may have been imported ready for use as there are so far no cores to indicate that obsidian was worked on the spot.

Bones were surprisingly few, less numerous indeed than shells. The latter consist mainly of limpets with several fine tritons and cowries. Dr. N. Shackleton has studied the shells found so far.

Charcoal samples from several areas of the site have been submitted for radiocarbon dating. Seeds are being studied by Mrs. Jane Renfrew and soil samples have been submitted for analysis to determine the contents of pithoi and of one clay tub. It is hoped that this may produce direct evidence for wine and oil. An account of the geographical history of the area is being prepared by Mr. M. Wagstaff.

PETER WARREN

*

FORTETSA

Geometric Tombs

From 6th until 13th September part of a cemetery near Fortetsa was excavated by the writer, on behalf of the British School, with the help of G.L. Huxley. The tombs investigated lay close together in an olive grove between the roads leading from Herakleion to Knossos and Fortetsa, in the neighbourhood of three tombs excavated by Payne and Blakeway in 1933 (see J.K. Brock: *Fortetsa,* 1-2).

The presence of more Iron Age tombs in the area had been revealed in March 1963 when a water pipe was laid through the grove. So much Geometric pottery was noted and gathered at that time that the place was seen to deserve further examination. The tombs revealed lay along the line of the pipe which runs approximately from east to west close to the limit of a vineyard. Some of the tombs were found in 1967 to extend into the vineyard.

Nine tombs were recognised during the excavations. All had been plundered, some in Roman times, others more recently. The dromoi and chamber limits of five tombs could be clearly traced, but others lay so near the olive trees or had been so disturbed that their plans could not be fully drawn. No blocking wall was found undisturbed, and all but one of the vases recovered had been broken. Finds of interest included a Subminoan amphora and stirrup jar, both slightly earlier than the oldest vases so far recorded from the Fortetsa cemeteries, a Protocorinthian kotyle in association with a lid of the latest Cretan Geometric type, and parts of an iron spear. The tombs thus seem to have been in use for at least three centuries.

The excavators are grateful to the Ephor of Antiquities, Dr. St. Alexiou, for his support and encouragement.

J. N. COLDSTREAM

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

1. Μουσεῖον Χανίων

Κατὰ τὸ 1967 ἐξετέθησαν κεραμεικὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν Καστελλίου Χανίων καὶ σπηλαίου Πλατυβόλας (βλ. κατωτ.), τὰ ὁποῖα συνεκολλήθησαν ὑπὸ τοῦ τεχνίτου κ. Ζαχαρίου Κανάκη, πρὸς τοῦτο διατεθέντος ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, καὶ ὑπὸ τοῦ συγκολλητοῦ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Κ. Νικάκη.

Διὰ τῆς δημιουργίας ἀνέτου ἐργαστηρίου καὶ ἐκτεταμένου χώρου δι' ἀποθήκας εἰς κτήριον παραπλεύρως τοῦ Μουσείου, τὸ ὁποῖον προσφάτως ἀπηλλοτριώθη, κατέστη δυνατὴ ἡ τακτοποίησις καὶ ταξινόμησις καὶ ἤρχισεν ἡ μελέτη τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῶν τελευταίων τεσσάρων ἐτῶν, αἱ ὁποῖαι διενηργήθησαν εἰς τὸν νομὸν Χανίων.

Τέλος, ἐξετελέσθησαν ἐργασίαι ἀσφαλίσεως τοῦ Μουσείου, τοῦ ἐργαστηρίου καὶ τῶν ἀποθηκῶν, ὡς καὶ ἐπισκευαὶ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν μουσειακὸν χῶρον.

2. Συλλογὴ Καστελλίου Κισάμου

Ἐξετελέσθησαν ἐργασίαι ἀσφαλίσεως καὶ μερικὴ ἐπανέκθεσις τῶν ἀντικειμένων τῆς συλλογῆς. Τὰ διάφορα τυχαῖα εὑρήματα τῶν τελευταίων ἐτῶν, τὰ ὁποῖα ἐναπέκειντο ἐντὸς κιβωτίων εἰς τὸν χῶρον τῆς ἐκθέσεως, μετεφέρθησαν εἰς παραπλεύρως εἰδικῶς πρὸς τοῦτο διαρρυθμισθεῖσαν καὶ ἀσφαλισθεῖσαν ἀποθήκην.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

1. Ἀνασκαφὴ Καστελλίου Χανίων

Εἰς τὴν συνοικίαν ταύτην τῆς πόλεως Χανίων συνεχίσθη διὰ τέταρτον κατὰ σειρὰν ἔτος ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ μινωϊκοῦ οἰκισμοῦ (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, κ.ἑ.). Κατὰ τὸ 1967

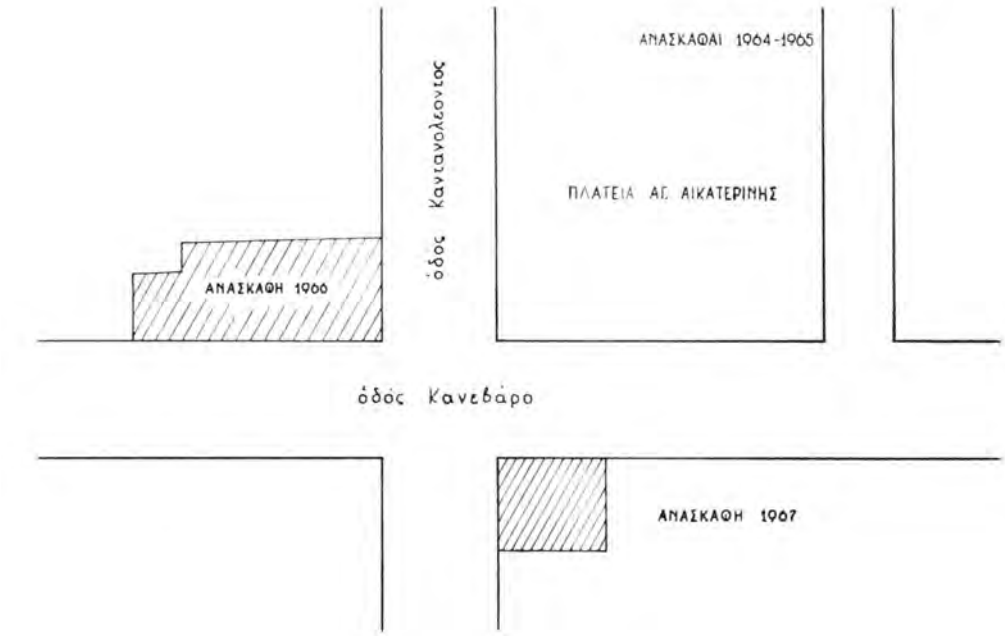

Σχέδ. 1. Τοπογραφικὸν διάγραμμα Καστελλίου Χανίων

ἠρευνήθη ἰδιωτικὸν οἰκόπεδον, κείμενον ἀκριβῶς νοτίως τῆς πλατείας Ἁγίας Αἰκατερίνης καὶ διαγωνίως πρὸς τὸ κατὰ τὸ 1966 ἐρευνηθέν (Σχέδ. 1).

Ἀνεσκάφη τὸ ἥμισυ τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἐξηκριβώθη ἡ ὕπαρξις τμημάτων δωματίων τῆς μετανακτορικῆς περιόδου. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιφανειακῶν στρωμάτων, ὡς καὶ λειψάνων ἐνετοτουρκικοῦ τοίχου, ἀπεκαλύφθη καθαρὸν στρῶμα ὕστερον μετανακτορικόν (ΥΜ ΙΙΙC), ὡς καὶ τοῖχος δωματίου ἐπιμελῶς ἐκτισμένος

(Πίν. 373 γ) μὲ ἄξονα ἀπὸ Β. πρὸς Ν. (Σχέδ. 2). Ἡ κεραμεικὴ τοῦ στρώματος τούτου (Πίν. 373 β, δ), ἡ χρονολογοῦσα καὶ τὸν τοῖχον, εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικὴ διὰ τὴν μελέτην τῆς τελευταίας ταύτης φάσεως τῆς μετανακτορικῆς περιόδου εἰς τὴν νῆσον. Κάτωθεν τοῦ τοίχου ἀπεκαλύφθη στρῶμα τῆς προηγμένης μετανακτορικῆς περιόδου (ΥΜ ΙΙΙΒ) (Πίν. 373 α), καὶ τμήματα τοίχων δύο δωματίων (Σχέδ. 2).

Τὸ δωμάτιον Α σώζει τὸ κατώφλιον μετὰ τῶν δύο παραστάδων ἑκατέρωθεν (Πίν. 374 γ). Ἐσωτερικῶς τὸ δάπεδον φέρει κονίαμα ὑποκιτρίνου χρώματος, ἄνευ οἱασδήποτε χρήσεως πλακῶν. Οἱ τοῖχοι σώζονται εἰς ὕψος 0,15 μ. καὶ εἶναι ἐπιμελῶς ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν λίθων. Τὸ δωμάτιον τοῦτο ἔχει ἄξονα ἀπὸ Β. πρὸς Ν., τὸ μεγαλύτερον ὅμως τμῆμά του εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν ὁδόν. Δυτικῶς τοῦ τοίχου τοῦ δωματίου Α ἀπεκαλύφθη τμῆμα δαπέδου ἐκ κτυπητῆς γῆς καὶ βορείως τούτου κατώφλιον δι' εἴσοδον εἰς ἕτερον δωμάτιον, τὸ Β, τοῦ ὁποίου ὅμως σώζονται ἐλάχιστα ἴχνη τῆς τοιχοδομίας. Ἴχνη τοῦ αὐτοῦ δαπέδου ἀπεκαλύφθησαν καὶ εἰς ἕτερα τρία σημεῖα τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου (Σχέδ. 2, σημεῖα α, β, γ). Εἰς τὸ σημεῖον γ ὑπάρχουν πλάκες καθέτως τεθειμέναι, σχηματίζουσαι ἡμικύκλιον, ἔμπροσθεν δὲ τούτων καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὑρέθη τριποδικὸν ἀγγεῖον,

Σχέδ. 2. Καστέλλι Χανίων. Τμῆμα μινωϊκοῦ μεγάρου

μᾶλλον οἰκιακῆς χρήσεως, μετὰ τεμαχίων κισήρεως ἐντὸς τούτου. Δυστυχῶς, ἡ ἔρευνα εἰς τὸ σημεῖον γ εἶναι ἀδύνατος, διότι τοῦτο εὑρίσκεται ἀκριβῶς κάτωθεν τῆς ὑποθεμελιώσεως παρακειμένης οἰκίας (ΑΑΑ Ι (1968), σ. 313 - 14).

Ἡ κεραμεικὴ τοῦ στρώματος τούτου εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν κοσμηματικῶν τύπων (Πίν. 374 α - β), διὰ τὴν παρουσίαν εἰσηγμένης μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς ΥΕ ΙΙΙΒ, ὡς καὶ διὰ τὴν μελέτην τοῦ ἐντοπίου τούτου μινωϊκοῦ ἐργαστηρίου (βλ. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, κ.έ.).

Ἀκριβῶς νοτίως τοῦ κατωφλίου τοῦ δωματίου Β, ὅπου τὸ δάπεδον εἶχε καταστραφῆ, διενηργήθη μικρὰ δοκιμὴ διὰ τὸν ἔλεγχον τῶν πρωϊμωτέρων φάσεων τῆς ἐγκαταστάσεως. Ὡς συνέβη καὶ κατὰ τὰς προηγουμένας ἀνασκαφικὰς περιόδους, ἀπεκαλύφθη σειρὰ προανακτορικῶν, πρωτοανακτορικῶν, νεοανακτορικῶν καὶ πρωΐμων μετανακτορικῶν ὀστράκων (Πίν. 374 δ). Μεταξὺ τῶν νεοανακτορικῶν σημαντικώτερα εἶναι τὰ δείγματα ρυθμοῦ χλωρίδος, τὰ ὁποῖα, ἐν συνεχείᾳ τῶν κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη ἀποκαλυφθέντων τεμαχίων ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ, δεικνύουν, ὅτι ἡ ἐγκατάστασις τοῦ Καστελλίου ἤκμασεν ἄνευ διακοπῆς, τοὐλάχιστον σημαντικῆς, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς νεολιθικῆς περιόδου.

Τὰ δείγματα ρυθμοῦ χλωρίδος ἀνήκουν εἰς ἐφυραϊκὰ κύπελλα μινωϊκῆς κατασκευῆς καὶ προφανῶς προέρχονται ἐκ τοῦ κνωσιακοῦ ἐργαστηρίου (Πίν. 375 α - β). Παρόμοια δείγματα ἀνευρέθησαν καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἔτους 1966 εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον (Σχέδ. 1), κατὰ τὴν δοκιμὴν κάτωθεν τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου (βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 502).

Οὕτω τὰ στρωματογραφικὰ δεδομένα δεικνύουν σαφῶς μίαν κανονικὴν χρονικὴν διαδοχὴν τῶν διαφόρων κεραμεικῶν ρυθμῶν, ὡς αὕτη εἶναι γνωστὴ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν εἰς κεντρικὴν καὶ ἀνατολικὴν Κρήτην. Ἐπὶ πλέον τὰ ὄστρακα ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ ἀφ' ἑνὸς — διὰ πρώτην φορὰν συναντώμενα εἰς τὴν νῆσον ἐκτὸς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ — καὶ τῶν ἐφυραϊκῶν κνωσιακῶν κυπέλλων ἀφ' ἑτέρου, δηλοῦν τὴν ὕπαρξιν σχέσεων μεταξὺ Κυδωνίας καὶ Κνωσοῦ, σχέσεις αἱ ὁποῖαι διαφαίνονται καὶ εἰς τὰς κνωσιακὰς πινακίδας τῆς γραμμικῆς Β γραφῆς (Ventris - Chadwick, Documents in Mycenaean Greek, σ. 212 - 213).

Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ δεδομένα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1967, ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἐκεῖνα τῶν παλαιοτέρων ἐρευνῶν εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον, πείθουν, ὅτι εὑρισκόμεθα πρὸ μιᾶς οἰκοδομικῆς κατασκευῆς τοῦ τύπου τοῦ μινωϊκοῦ μεγάρου.

2. Ἀνασκαφὴ σπηλαίου Πλατυβόλας

Κατὰ τὸ 1967 συνεχίσθη καὶ ἐπερατώθη ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ σπήλαιον τῆς Πλατυβόλας (βλ. ΑΔ 22 (1967) : Χρονικά, σ. 504 κ.έ.). Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβε μέρος ὡς ἐπιστημονικὴ βοηθὸς ἡ δ. Ἀθανασία Κάντα. Ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς δευτέρας ταύτης ἀνασκαφικῆς περιόδου ἦτο ἡ ἔρευνα, ἀφ' ἑνὸς μὲν τῶν ἑτέρων δύο ἐπιπέδων τοῦ σπηλαίου (Σχέδ. 3), τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον ἐρευνηθῆ κατὰ τὸ 1966, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦ χώρου ἔξωθι τοῦ σπηλαίου.

Τὸ ἐπίπεδον ΙΙΙ ἔδωσε πλουσίαν σειρὰν προανακτορικῶν καὶ πρωτοανακτορικῶν ὀστράκων (Πίν. 375 γ - δ), τινὰ τῶν ὁποίων, χρονολογούμενα εἰς τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς πρώτης περιόδου εἰς τὴν δευτέραν, ἀνήκουν εἰς μικρὰ μόνωτα κύπελλα ἄνευ ποδός, μετὰ διακοσμήσεως « πρωτοτραχωτῆς », καὶ ὁμοιάζουν ἐκπληκτικῶς πρὸς τὰ τελευταίως ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς εἰς Κύθηρα. Παρόμοια κεραμεικὰ δείγματα ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς 1966 - 1967 εἰς Καστέλλι Χανίων.

Ὡσαύτως, ἀνευρέθησαν πολλὰ προανακτορικὰ ὄστρακα μετ' ἐγχαράκτου διακοσμήσεως· οὕτω συνεπληρώθησαν ἀρκετὰ ἀγγεῖα (Πίν. 376 α - β), τῶν ὁποίων τεμάχια εἶχον εὑρεθῆ τὸ 1966. Ἐσημειώθησαν ἀκόμη δείγματα καμαραϊκῆς κεραμεικῆς, ἀνήκοντα εἰς μικρὰ κωνικὰ κύπελλα καὶ φέροντα ὡς διακόσμησιν σειρὰς λευκῶν ἢ ὑπολεύκων στιγμῶν, ὡς καὶ ἀρκετὰ ὄστρακα πρωτοελλαδικῶν ἀγγείων τοῦ τύπου sauce-boat καὶ οὕτω κατέστη δυνατὴ ἡ συμπλήρωσις ἑνός (Πίν. 376 γ). Τὸ εὕρημα τοῦτο εἶναι μοναδικὸν εἰς ὁλόκληρον τὴν νῆσον.

Ἀξιοσημείωτος, τέλος, ὑπῆρξεν ἡ παρουσία ἐντὸς τοῦ σπηλαίου δύο πίθων. Δυστυχῶς τὸ ἀκριβὲς ὕψος τούτων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ, διότι ἡ συγκόλλησις δὲν ἔχει περατωθῆ. Ὁ εἷς εἶναι προανακτορικὸς καὶ φέρει κάτωθεν τοῦ χείλους ὑποτυπώδεις λαβάς, ὡς τὰ ἀντίστοιχα μικρότερα ἀγγεῖα τῆς περιόδου, καὶ τὴν χαρακτηριστικὴν διακόσμησιν διὰ τῆς τεχνικῆς τῆς βούρτσας. Ὁ δεύτερος εἶναι ὁμοίως προανακτορικὸς καὶ φέρει κάτωθεν τοῦ χείλους καὶ εἰς τὴν θέσιν τῶν λαβῶν ἀνάγλυφα κομβία, εἰς τὸ ὕψος δὲ τῆς κοιλίας μικρὰς λαβάς. Ἡ ἐπιφάνειά του καλύπτεται διὰ ταινιῶν ἀνίσου πάχους.

Τὸ ἐπίπεδον IV οὐδὲν κεραμεικὸν εὕρημα ἢ ἄλλο τι σχετικὸν ἔδωσε, εἰμὴ πλῆθος ὀστῶν. Ἐπειδὴ ἡ κατάβασις εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦτο εἶναι

δυσκολωτάτη, φαίνεται ὅτι ὁ χῶρος ἐχρησιμοποιήθη ὡς νεκροταφεῖον· τὸ ἀνώμαλον ὅμως τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ παρουσία πολλῶν καταβοθρῶν ἠμπόδισε τὴν συστηματικὴν ἔρευναν. Πάντως ἡ δυσκολία καθόδου συνέτεινεν, ὥστε ὁ σταλακτιτικὸς διάκοσμος τῆς αἰθούσης νὰ διατηρηθῇ ἄνευ τινὸς καταστροφῆς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ὑπόλοιπον σπήλαιον.

Ἐξωτερικῶς, ἕνεκα κατολισθήσεων γιγαντιαίων βράχων, κατέστη ἀδύνατος ἡ ἔρευνα. Ἀντιθέτως ἡ εἴσοδος τοῦ σπηλαίου ἔδωσεν ὡραίαν σειρὰν προανακτορικῶν ὀστράκων, μεμένην χρονικὴν περίοδον —μᾶλλον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς νεοανακτορικῆς, ἀφοῦ ὄστρακα τῆς περιόδου ταύτης δὲν ἀνευρέθησαν κάτωθεν τῶν πετρωμάτων— ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ σπηλαίου μετεβλήθη διὰ κατολισθήσεων καὶ ἀργότερον διὰ τῆς δημιουργίας τῶν σταλαγμιτικῶν πετρωμάτων.

Φαίνεται πάντως ὅτι κατὰ τὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ σπήλαιον ἐχρησιμοποιήθη ὡς κατοικία, δηλ. κατὰ τὴν ὑστέραν νεολιθικὴν καὶ τὴν προανακτορικήν, ὡρισμένα τμήματα τοῦ ἐσωτερικοῦ θὰ εἶχον ἐπιστρωθῆ διὰ χώματος

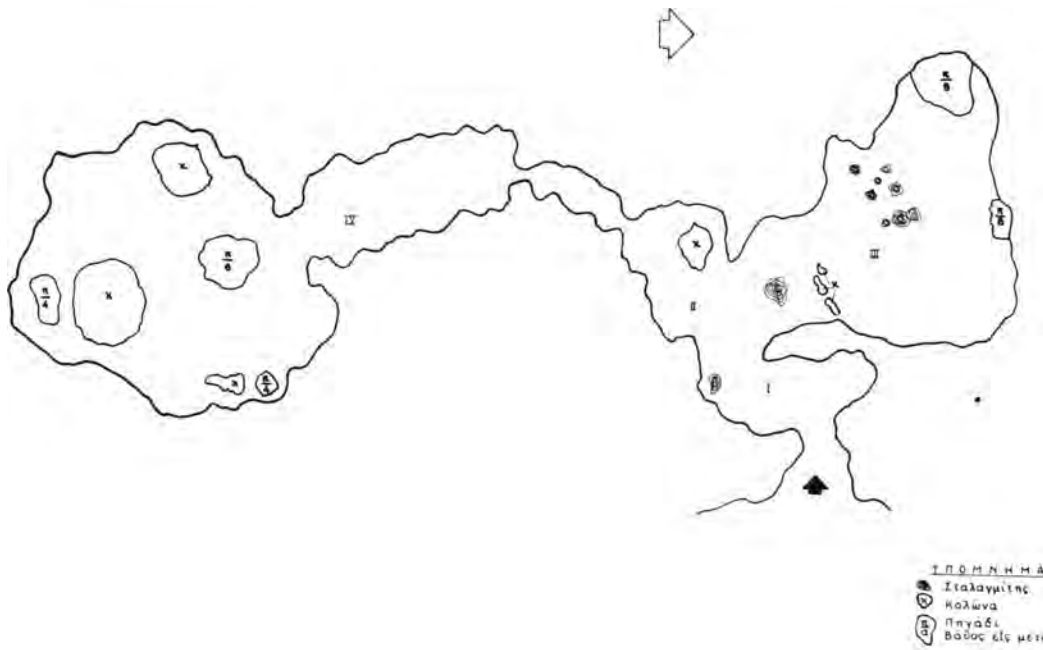

Σχέδ. 3. Κάτοψις σπηλαίου Πλατυβόλας

ταξὺ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ δείγματα ρυθμοῦ Πύργου (Πίν. 376 δ - ε). Τέλος, σχεδὸν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, ἀνευρέθησαν ὄστρακα γεωμετρικῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων.

Τὸ βασικὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀνακύπτει, εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ σπηλαίου τῆς Πλατυβόλας. Ἡ ἀνώμαλος ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια, ὡς ἔχει σήμερον, καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν διαμονήν. Μετὰ τὴν εὕρεσιν, ὅμως, τεμαχίων ἀγγείων καὶ χώματος κάτωθεν βράχων ὡς καὶ σταλαγμιτικῶν πετρωμάτων (ὁπωσδήποτε ὑπάρχουν ἀκόμη πολλὰ ὄστρακα κάτωθεν τοιούτων πετρωμάτων, πλὴν ὅμως ἡ περισυλλογή των εἶναι ἀδύνατος ἄνευ τῆς χρησιμοποιήσεως μηχανικῶν μέσων) δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εἰς δεδομένην χρονικὴν περίοδον —μᾶλλον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς νεοανακτορικῆς, ἀφοῦ ὄστρακα τῆς περιόδου ταύτης δὲν ἀνευρέθησαν κάτωθεν τῶν πετρωμάτων— ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ σπηλαίου μετεβλήθη διὰ κατολισθήσεων καὶ ἀργότερον διὰ τῆς δημιουργίας τῶν σταλαγμιτικῶν πετρωμάτων.

Φαίνεται πάντως ὅτι κατὰ τὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ σπήλαιον ἐχρησιμοποιήθη ὡς κατοικία, δηλ. κατὰ τὴν ὑστέραν νεολιθικὴν καὶ τὴν προανακτορικήν, ὡρισμένα τμήματα τοῦ ἐσωτερικοῦ θὰ εἶχον ἐπιστρωθῆ διὰ χώματος πρὸς ἀνετωτέραν διαμονήν. Κατὰ τὴν πρωτοανακτορικὴν περίοδον μετετράπη, ἴσως, εἰς ταφικὸν σπήλαιον. Θὰ πρέπει πάντως νὰ ἀναμείνωμεν τὰ ἀποτελέσματα τῆς μελέτης τῶν συλλεγέντων ὀστῶν διὰ τὴν διατύπωσιν τελικῶν συμπερασμάτων.

Κατὰ τὰς ὑπολοίπους προϊστορικὰς περιόδους ἡ σημασία τοῦ σπηλαίου τῆς Πλατυβόλας μειοῦται, συνεχίζεται ὅμως ἡ χρῆσίς του μέχρι καὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων, ὡς τοὐλάχιστον δεικνύουν τὰ εὑρήματα.

3. Ἀνασκαφὴ Καστελλίου Κισάμου

Ἀφορμὴν διὰ τὴν διενέργειαν ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης εἰς τὴν κωμόπολιν Καστέλλι Κισάμου

(43 χλμ. δυτικῶς τῶν Χανίων) ἔδωσεν ἡ ὑπὸ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως ἀποκάλυψις μικροῦ τμήματος ψηφιδωτοῦ δαπέδου, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν διὰ τὴν διάνοιξιν τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ ἐντὸς τῆς κωμοπόλεως. Εἰς αὐτὴν ἔλαβε μέρος ὡς ἐπιστημονικὴ βοηθὸς ἡ κ. Εὐγ. Ἀθανασοπούλου.

Συνολικῶς ἀνεσκάφη χῶρος, διαστάσεων 10 × 20 μ., καὶ ἀπεκαλύφθησαν ψηφιδωτὰ δάπεδα δύο δωματίων εἰς βάθος 0,55 - 0,60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Οἱ τοῖχοι εἰς ὡρισμένα σημεῖα εὑρέθησαν πλήρως κατεστραμμένοι, ἐνῷ εἰς ἄλλα τὸ σωζόμενον ὕψος των ἦτο 0,50 μ. Πλησίον τῶν τοίχων καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἀνευρέθησαν μεγάλα τεμάχια πολυχρώμων τοιχογραφιῶν, ὡς καὶ τινα τεμάχια ἐξ ὀρθομαρμαρώσεως.

Εἰς τὸ δωμάτιον Α, διαστ. 7.60 × 6.80 μ., ἔχει καταστραφῆ τμῆμα τῆς κεντρικῆς ψηφιδωτῆς παραστάσεως, ὡς καὶ ὁλόκληρον τὸ πρὸς Β. ἄκρον τοῦ δαπέδου. Τὸ τελευταῖον ἔχει ἀντικατασταθῆ διὰ πλακῶν ἐκ πηλοῦ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπεκαλύφθησαν εἰς χαλκοῦς κηροστάτης καὶ στρογγύλη μαρμαρίνη τράπεζα προσφορῶν εἰς τεμάχια. Δὲν ἀποκλείεται τὸ οἴκημα τοῦτο νὰ ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδον καὶ τότε ἀσφαλῶς θὰ ἐγένετο ἡ ἐπισκευὴ τοῦ βορείου ἄκρου. Ὁ ἄξων τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου εἶναι ἐκ Ν. πρὸς Β. καὶ ἴχνη τῆς εἰσόδου ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ δωματίου.

Ἡ κεντρικὴ παράστασις περιβάλλεται ὑπὸ σειρᾶς γεωμετρικῶν κοσμημάτων (μαίανδρος, πλοχμός, ἕλικες) καὶ διαιρεῖται εἰς δύο ἀνεξαρτήτους συνθέσεις: 1. Ἐντὸς τετραπλεύρου αἰγαγρος καὶ κύων (Πίν. 377 β) καὶ 2. Ἐντὸς κύκλου ἐγγεγραμμένου εἰς τετράγωνον καὶ διῃρημένου εἰς τρίγωνα καὶ τετράπλευρα, παρίστανται, ἐντὸς τῶν πρώτων μὲν φυτικὸν κόσμημα, ἐντὸς τῶν δευτέρων δὲ πτηνά (Πίν. 377 α καὶ 378 α - β). Τὸ κεντρικὸν θέμα τοῦ κύκλου ἐλλείπει. Εἰς τὰ τέσσαρα ἐσωτερικὰ ἄκρα τοῦ τετραγώνου ὑπάρχει ἀνὰ εἷς δίωτος ἀμφορεύς. Πέριξ τῆς κεντρικῆς παραστάσεως ἁπλοῦται λωρὶς ἐξ ἁπλῶν γεωμετρικῶν κοσμημάτων.

Τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου τούτου ἔχει μικρὰς μὲν καὶ πολυχρώμους ψηφῖδας διὰ τὴν κεντρικὴν παράστασιν, μεγαλυτέρας δὲ καὶ ἐκ δύο χρωμάτων (λευκὸν - μαῦρον) διὰ τὰ γεωμετρικὰ κοσμήματα (Πίν. 379 α).

Εἰς τὸ δωμάτιον Β, διαστάσεων 7.50 × 5.70 μ., ἡ γενικὴ διάταξις τῆς συνθέσεως εἶναι διάφορος (Πίν. 379 β). Λωρὶς γεωμετρικοῦ κοσμήματος περιβάλλει μέγα τετράγωνον διῃρημένον εἰς ἐννέα διάχωρα, τὰ ὁποῖα φέρουν σειρὰν γεωμετρικῶν, φυτικῶν καὶ ἐσχηματοποιημένων κοσμημάτων (Πίν. 380 α - β). Τὸ κεντρικὸν διάχωρον φέρει εἰς τὸ μέσον παράστασιν κενταύρου καὶ λέοντος (Πίν. 380 γ). Ὁ κένταυρος, μὲ ὑψωμένην τὴν δεξιὰν χεῖρα, εἰς τὴν ὁποίαν κρατεῖ κλάδον, ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ ἀγρίου ζώου. Τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς συνθέσεως εἶναι ὀλίγον κατεστραμμένον.

Ὡς καὶ εἰς τὸ δωμάτιον Α, ὁ ἄξων εἶναι ἐκ Ν. πρὸς Β. καὶ αἱ ψηφῖδες τῆς κεντρικῆς συνθέσεως εἶναι μικραὶ καὶ πολύχρωμοι, ἐνῷ αἱ ὑπόλοιποι μεγαλύτεραι καὶ ἐκ δύο χρωμάτων (λευκὸν - μαῦρον). Εἰς τὸ δάπεδον ἀνευρέθησαν τρία χαλκᾶ ἀσσάρια τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος (Κωνσταντίνου Α' (337 - 339) καὶ Κωνσταντίνου Β' (341 - 346), συμφώνως πρὸς τὴν ἐξέτασιν τούτων ὑπὸ τῆς κ. Μάντως Οἰκονομίδου.

Δυτικῶς τοῦ δωματίου Β διακρίνονται καλῶς μὲν τοῖχοι δύο ἑτέρων δωματίων, ὀλιγώτερον δὲ ἑνὸς τρίτου, τοῦ αὐτοῦ προφανῶς οἰκοδομήματος.

Ἡ ποιότης τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων, ἡ ἔκτασις, ἡ ἀρτία τεχνικὴ καὶ ἡ καλὴ διατήρησίς των (ἐγένοντο ὡρισμέναι μόνον ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως), δηλοῦν τὴν μοναδικότητα εἰς τὴν νῆσον. Τὰ ἀποκαλυφθέντα δύο ταῦτα δωμάτια ἀποτελοῦν τμῆμα οἰκήματος, ἴσως δημοσίας χρήσεως, τῆς ρωμαϊκῆς πόλεως Κισάμου. Πιστεύεται, ὅτι ἡ συνέχεια τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης θὰ φέρῃ εἰς φῶς καὶ νέαν σειρὰν δωματίων τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος, ἀσφαλῶς ὅμως καὶ ἄλλων, οὕτως ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ πληρεστέρα μελέτη ἑνὸς ἀξιολογωτάτου συνόλου διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης κατὰ τὰ τέλη τοῦ 3ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ - ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

1. Σπήλαιον « Μαμελούκου Τρύπα »

Κατὰ τὸ 1967 διενηργήθη συστηματικὴ περισυλλογὴ εἰς τὸ ἀσύλητον τοῦτο σπήλαιον (βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 506). Λόγῳ τῶν κατολισθήσεων τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σπηλαίου ἔχει μεταβάλει ἀπολύτως ὄψιν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν μετὰ δυσκολίας παραμονὴν ἀνθρώπου εἰς στάσιν ὀρθίαν. Πολλὰ τῶν ἀγγείων εὑρέθησαν κατὰ χώραν, δὲν κατέστη ὅμως δυνατὴ ἡ περισυλλογή των, εἰμὴ μόνον εἰς τεμάχια, διότι ἡ πτῶσις ὕδατος εἶχε δημιουργήσει σταλαγμιτικὰ πετρώματα. Τὸ σύνολον τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων ἀνήκει εἰς τὴν προηγμένην μετανακτορικὴν περίοδον (ΥΜΙΙΙ Β) καὶ κυριώτερα σχήματα εἶναι ὁ δίωτος κρατηρίσκος, ὁ ψευδόστομος ἀμ-

φορεὺς καὶ ἡ τρίωτος οἰνοχόη μεθ' ὑψηλοῦ λαιμοῦ καὶ ἀναγλύφων διακοσμητικῶν κομβίων (Πίν. 381 α - γ).

Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εὕρημα ὑπῆρξε τὸ ἄνω μέρος μεγάλου ψευδοστόμου ἀμφορέως, φέρον ἐζωγραφημένα ἐπὶ τοῦ ὤμου τρία σύμβολα τῆς γραμμικῆς Β γραφῆς, κατὰ τὸ γνωστὸν ἐκ τῶν ἀντιστοίχων εὑρημάτων τῶν ἑλλαδικῶν ἀνακτόρων σύστημα. Εἶναι ἡ πρώτη φορά, κατὰ τὴν ὁποίαν δεῖγμα γραμμικῆς Β ἐμφανίζεται ἐντὸς σπηλαίου εἰς ὁλόκληρον τὸν αἰγαιακὸν χῶρον. Τὸ εὕρημα τοῦτο, ὁμοῦ μετὰ τῶν δύο ἀνευρεθέντων κατὰ τὸ 1966 εἰς Καστέλλι Χανίων, ἀποτελοῦν τὰ μόνα μέχρι στιγμῆς δείγματα ἐνεπιγράφων ψευδοστόμων ἀμφορέων ἐπὶ τῆς νήσου. Ἡ προσεχὴς ἀνασκαφή, πλὴν τῶν ὡς πιστεύεται πλουσίων εὑρημάτων, θὰ καταδείξῃ καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ σπηλαίου κατὰ τὴν προηγμένην ταύτην μετανακτορικὴν φάσιν.

2. Τάφος Παχιανῶν

Εἰς τὴν συνοικίαν Παχιανὰ τῆς πόλεως Χανίων καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν θεμελιώσεως οἰκίας, ἀνευρέθη ἑλληνιστικὸς τάφος καὶ περισυνελέγησαν πέντε πήλινα γυναικεῖα εἰδώλια (δύο ἱσταμένων καὶ τρία καθημένων μορφῶν) καὶ ἓξ ἀγγεῖα (πέντε οἰνοχοΐσκαι καὶ ἓν ἀλάβαστρον).

3. Τάφος Βρυσῶν Κυδωνίας

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Βρῦσες Κυδωνίας καὶ πλησίον τοῦ ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Πλάτωνος ἀνασκαφέντος πρωτογεωμετρικοῦ νεκροταφείου Μοδίου (Κρητικὰ Χρονικὰ τ. Ζ' (1953), σ. 485 - 486), ἀνευρέθη τάφος τῆς ἰδίας περιόδου καὶ περισυνελέγησαν ἐννέα ἀγγεῖα (κρατηρίσκοι, οἰνοχοΐσκαι).

4. Τυχαῖα εὑρήματα

Ἐκ τῶν εὑρημάτων, τὰ ὁποῖα εἰσήχθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων τὰ σπουδαιότερα εἶναι:

α) Δεκαεπτὰ ἑλληνιστικὰ ἀγγεῖα (ἀμφορίσκοι, κάλπαι, οἰνοχοΐσκαι), καὶ ἓν πήλινον ἑλληνιστικὸν εἰδώλιον γυναικός, προερχόμενα ἐκ Ροδοβανίου (ἑλληνορρωμαϊκὴ πόλις Ἔλυρος).

β) Διακόσια δέκα χαλκᾶ καὶ εἴκοσι ἀργυρᾶ νομίσματα ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων (ἑλληνορρωμαϊκὴ πόλις Ἔλυρος).

γ) Μαρμαρίνη κεφαλὴ γυναικὸς ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐλλείπουσα κατὰ τὸ ἥμισυ (ἑλληνορρωμαϊκὴ πόλις Κίσαμος).

δ) Μαρμάρινον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἑλληνιστικῶν χρόνων, μὲ ἀετωματικὴν ἀπόληξιν καὶ ρόδακα εἰς τὸ μέσον ταύτης. Ἐλλείπουν τὸ κάτω τμῆμα, ὡς καὶ τὸ ἀριστερὸν τοῦ ἀναγλύφου, ὅπου θὰ παρίστατο ἡ μία τῶν μορφῶν. Εἰς τὸ σωζόμενον παρίσταται κατ' ἐνώπιον ἀνδρικὴ ἐνδεδυμένη μορφή (ἑλληνορρωμαϊκὴ πόλις Ἀνώπολις).

ε) Εἴκοσι χαλκᾶ νομίσματα ἑλληνικῶν χρόνων (ἑλληνορρωμαϊκὴ πόλις Ἀπτάρα).

ς') Ἐνεπίγραφον ἀνάγλυφον ἐνετικῶν χρόνων, ἐκ τοῦ χωρίου Περιβόλια Κυδωνίας. Ἐπὶ τοῦ σωζομένου τμήματος παρίστανται ἓξ οἰκόσημα εὐγενῶν Ἐνετῶν· ἐλλείπει τὸ ἥμισυ τοῦ ἀναγλύφου, ὅπου θὰ ὑπῆρχον ἓξ ἀκόμη οἰκόσημα. Ἡ ἐπιγραφὴ φέρει χρονολογίαν 1622.

ζ) Μαρμάρινον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἑλληνιστικῶν χρόνων μὲ ἀετωματικὴν ἀπόληξιν καὶ ρόδακα εἰς τὸ μέσον ταύτης. Ἐλλείπει τὸ κάτω τμῆμα· εἰς τὸ σωζόμενον παριστῶνται δύο ἀνδρικαὶ ἐνδεδυμέναι μορφαί (κύριος - δοῦλος), καὶ κύων πλησίον τῆς πρώτης (ἑλληνορρωμαϊκὴ πόλις Κυδωνία).

ΣΤΕΡΕΩΣΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ-ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΙΣ-ΣΤΕΓΑΣΤΡΑ

1. Φάρος λιμένος Χανίων

Οὗτος, οἰκοδομηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, διετήρει κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος μόνον τὴν ὀγκώδη βάσιν του. Οὕτω κατέστη ἀναγκαία ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ πύργου τοῦ φάρου, ἡ ὁποία ἀνελήφθη καὶ ἐξετελέσθη ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων κατὰ τὸ ἔτος 1830 (Πίν. 382 α - β). Τὸ εἶδος ὅμως τοῦ χρησιμοποιηθέντος ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων λίθου (λευκὴ μαλακὴ ἀμμουδόπετρα), ἡ θέσις τοῦ μνημείου (κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας πλήττεται ὑπὸ τεραστίων κυμάτων), καὶ ἡ τοποθέτησις σιδηρῶν στηριγμάτων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κατασκευῆς, συνέτειναν εἰς τὴν βαθμιαίαν διάλυσιν τοῦ λιθίνου σκελετοῦ (Πίν. 383 α - δ).

Αἱ ἐργασίαι στερεώσεως ἐξετελέσθησαν βάσει μελέτης τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, καὶ εἶχον ὡς ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν στερέωσιν τοῦ μνημείου ἐσωτερικῶς διὰ τῆς κατασκευῆς καθ' ὅλον τὸ ὕψος τοῦ πύργου μανδύου ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος, πάχους 0,13 μ., ἐνισχυμένου διὰ δοκῶν, αἱ ὁποῖαι ἐνετειχίσθησαν εἰς τὸν λίθινον σκελετόν. Αἱ δοκοὶ καὶ ὁ μανδύας ἐστηρίχθησαν εἰς βάσιν, ἡ ὁποία κατεσκευάσθη εἰς βάθος 1.20 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς εἰσόδου, ἐντὸς τῶν θεμελίων τοῦ φάρου. Εἰς τὰς θέσεις τῶν ἀνοιγμάτων (θύρα, παράθυρα) ἡ συνέχεια τοῦ μανδύου διεκόπτετο διὰ τὴν κατασκευὴν ἀντιστοίχων ἀνοιγμάτων. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μανδύου ἐκαλύφθη δι' ἀμμοκονιά-

ματος οὕτως, ὥστε νὰ μὴ διακρίνεται ἡ ἐκ σκυροδέματος κατασκευή.

Ἐξωτερικῶς ἀντικατεστάθησαν ὅλοι οἱ ἐτοιμόρροποι λίθοι, ἀφῃρέθησαν τὰ σιδηρᾶ στηρίγματα καὶ τὰ κενὰ συνεπληρώθησαν διὰ τῆς τοποθετήσεως νέων λίθων, οἱ ὁποῖοι ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ παλαιοῦ αἰγυπτιακοῦ λατομείου (Πίν. 384 α - γ). Ὡσαύτως ἐτοποθετήθησαν ξύλιναι θύραι εἰσόδου εἰς τὸν πύργον τοῦ φάρου καὶ εἰς μικρὸν παραπλεύρως κείμενον φυλακεῖον, κατηδαφίσθη νεωτερικὸν οἴκημα, ἐστερεώθη ἡ ἐξωτερικὴ κλῖμαξ ἀνόδου καὶ ἐτοποθετήθησαν ἐνισχυμένα κρύσταλλα εἰς τὸν φανόν.

Τὸ ὅλον ἔργον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐξαιρετικῶς ἐπικίνδυνον λόγῳ τοῦ ἐτοιμορρόπου τοῦ μνημείου καὶ δύσκολον λόγῳ τῆς θέσεώς του, ἐπερατώθη ἐπιτυχῶς, πλὴν ἑνὸς τμήματος ἄνωθεν τοῦ πρώτου διαζώματος, ὅπου δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ συμπλήρωσις τῶν κενῶν, λόγῳ ἐλλείψεως μεταλλικῶν ἰκριωμάτων.

2. Ἐνετικὰ τείχη Χανίων

Στερεώσεις καὶ συντηρήσεις τῶν ἐξωτερικῶν ἐνετικῶν τειχῶν τῆς πόλεως Χανίων (Πίν. 385 α - γ) ἐγένοντο εἰς δύο σημεῖα τούτων: α) Ὄπισθεν τοῦ προμαχῶνος Mocenigo, εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον, ὅπου ἡ θάλασσα εἶχε δημιουργήσει μέγα κενὸν μὲ ἄμεσον κίνδυνον καταρρεύσεως ὁλοκλήρου τοῦ τμήματος τούτου τῶν τειχῶν. Ἐχρησιμοποιήθησαν ἀρκετοὶ παλαιοὶ λίθοι, οἱ ὁποῖοι ἀνεσύρθησαν ἐκ τῆς θαλάσσης, ὡς καὶ νέοι, οἱ ὁποῖοι ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ παλαιοῦ ἐνετικοῦ λατομείου τοῦ Καλαθᾶ εἰς ἀπόστασιν 15 χλμ. ἐκ τῆς πόλεως Χανίων (Πίν. 386 α - γ).

β) Ὄπισθεν τοῦ ἐπιπρομαχῶνος, ἄνωθεν τῆς Piazza Bassa εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον (Πίν. 386 α - γ), ὅπου οἱ ἐτοιμόρροποι λίθοι τοῦ τείχους ἐδημιούργησαν ἄμεσον κίνδυνον δυστυχήματος εἰς περιοχὴν πυκνῶς κατῳκημένην. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἐχρησιμοποιήθησαν λίθοι ἐκ τοῦ ἐνετικοῦ λατομείου Καλαθᾶ (Πίν. 386 δ - ς΄).

3. Περίφραξις καὶ στέγαστρον ἀνασκαφῆς Καστελλίου

Περιεφράχθη καὶ ἐστεγάσθη ὁ χῶρος τῆς ἀνασκαφῆς Καστελλίου Χανίων, ὅπου κατὰ τὸ 1966 ἀπεκαλύφθησαν τμήματα δωματίων μινωϊκοῦ μεγάρου (βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 501 κ.ἑ.). Ὡσαύτως περιεφράχθη ὁ χῶρος ἀνασκαφῆς 1967 εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν (βλ. ἀνωτ. σ. 413 - 415) (Πίν. 387 α - β).

4. Περιφράξεις ἀνασκαφῆς Καστελλίου Κισάμου

Ὁ χῶρος, ὅπου διενηργήθη ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ρωμαϊκῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων (βλ. ἀνωτ. σ. 416 - 417), περιεφράχθη πρὸς προστασίαν τῶν ἀποκαλυφθεισῶν λίαν εὐπαθῶν ἀρχαιοτήτων.

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Κατὰ τὸ 1967 ἐγένετο πλήρης καθαρισμὸς τῆς σημαντικωτάτης νομισματικῆς συλλογῆς τοῦ Μουσείου καὶ οὕτως εἶναι πλέον δυνατὴ ἡ εὐχερὴς ἀναγνώρισις τῶν τύπων νομισμάτων τῶν διαφόρων κρητικῶν καὶ ἑλληνικῶν πόλεων. Ὡσαύτως ἐγένοντο ὡρισμέναι μεταβολαὶ εἰς τὴν ἔκθεσιν καὶ ἀντικατάστασις τῶν πλείστων ὑαλοπινάκων τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων τοῦ ἐνετικοῦ μνημείου, εἰς τὸ ὁποῖον στεγάζεται τὸ Μουσεῖον.

Ἡ ἔναντι τοῦ Μουσείου μικρὰ ἀποθήκη, ἡ ὁποία ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν τοποθέτησιν διαφόρων ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων, ἐξεκενώθη λόγῳ τοῦ ἐτοιμορρόπου τοῦ κτηρίου καὶ ἅπαντα τὰ εὑρήματα μετεφέρθησαν ἐν ἀσφαλείᾳ εἰς τὴν μεγάλην ἀποθήκην ἐντὸς τοῦ τεμένους Μεγάλης Πόρτας. Μεταξὺ τῶν μεταφερθέντων ἀντικειμένων τὰ πλέον σημαντικὰ ἦσαν τὰ τεμάχια ἀναγλύφων ἀρχαϊκῶν πίθων ἐκ τῆς εἰς Γουλεδιανὰ ἀνασκαφῆς τοῦ Καθηγητοῦ κ. Πλάτωνος (Κρητ. Χρον. τ. Η΄ (1954) σ. 510, τ. Θ΄ (1955), σ. 556, τ. Ι΄ (1956), σ. 410). Μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς μεταφορᾶς ταύτης ἐγένετο καὶ γενικὴ τακτοποίησις τοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην ἀποκειμένου παντοειδοῦς ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ, πρὸς καλυτέραν μελέτην τῶν ἀδημοσιεύτων εὑρημάτων ὑπὸ τῶν ἀνασκαφέων.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

1. Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν διανοίξεως θεμελίων οἰκίας παρὰ τὴν πλατεῖαν, ὅπου ἡ Μητρόπολις τῆς πόλεως Ρεθύμνου, ἀνευρέθη ὑπόγειος μινωϊκὸς θαλαμωτὸς τάφος καὶ περισυνελέγησαν εἰς ἀκέραιος ψευδόστομος ἀμφορεὺς μὲ παράστασιν ἐσχηματοποιημένου ὀκτάποδος καὶ ἕτερος ὅμοιος εἰς τεμάχια. Τὰ εὑρήματα ἀνάγονται εἰς τὴν προηγμένην μετανακτορικὴν περίοδον (ΥΜ ΙΙΙΒ).

2. Παρὰ τὸ χωρίον Πίκρι ἐπαρχίας Ρεθύμνης καὶ εἰς θέσιν Μεσάμπελα, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν διανοίξεως ὁδοῦ, ἀνευρέθη τετράπλευρος ρωμαϊκὸς τάφος γυναικὸς μετὰ κογχῶν εἰς τὰς μακρὰς πλευράς. Περισυνελέγησαν ἀκέραια μὲν δεκαεπτὰ ὑάλινα καὶ δύο πήλινα ἀγγεῖα, εἰς

τεμάχια δὲ δύο ὑάλινα. Ὡσαύτως, ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου, περισυνελέγησαν τεμάχια χαλκῶν ἀλύσεων, χαλκῶν κατόπτρων καὶ λιθίνων καὶ ὀστεΐνων ἀντικειμένων.

3. Παρὰ τὸ χωρίον Σταυρωμένος τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης ἀνευρέθη τάφος ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ περισυνελέγησαν τρία ὑάλινα ἀγγεῖα καὶ ἓν πήλινον.

4. Ἐκ τοῦ χωρίου Θρόνος τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου (ἑλληνορρωμαϊκὴ πόλις Σύβριτα) περισυνελέγησαν: α) Τμήματα δύο μαρμαρίνων ἐπιτυμβίων ρωμαϊκῶν χρόνων. β) Μαρμάρινον ἀνάγλυφον ρωμαϊκῶν χρόνων μετὰ παραστάσεως γυναικείας προτομῆς. γ) Ἐπιγραφὴ ρωμαϊκῶν χρόνων μὲ ἀφιέρωσιν τοῦ Τίτου Πομπηίου εἰς τὸ ἐν Συβρίτῃ ἱερὸν τοῦ Ἑρμοῦ. δ) Εἴκοσι χαλκᾶ νομίσματα ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων διαφόρων πόλεων τῆς Κρήτης.

5. Ἐκ τοῦ χωρίου Ἀξὸς τῆς ἐπαρχίας Μυλοποτάμου (ἀρχαία πόλις Ἄξός) περισυνελέγησαν: α) Τέσσαρες νεολιθικοὶ πελέκεις. β) Τρία πήλινα ἀρχαϊκὰ εἰδώλια παριστῶντα γυναικείας μορφάς. γ) Δύο δακτυλιόλιθοι ρωμαϊκῶν χρόνων μετὰ παραστάσεων θεότητος καὶ ζώου. δ) Δεκὰς πηλίνων ρωμαϊκῶν ἀγγείων. ε) Εἰκοσιπέντε χαλκᾶ νομίσματα ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων διαφόρων πόλεων τῆς Κρήτης.

ΣΤΕΡΕΩΣΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΙΣ

1. Λουτρὸν τεμένους Νεραντζὲς

Τὸ μικρὸν τοῦτο τουρκικὸν κτήριον, κείμενον εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ τεμένους Νεραντζὲς τῆς πόλεως Ρεθύμνου, εἶχεν ὑποστῆ πλὴν τῆς φθορᾶς τοῦ χρόνου καὶ συνεχεῖς καταστροφὰς διὰ μηχανικῶν μέσων (Πίν. 388 α - γ), ὅτε ὁ χῶρος διεμορφοῦτο εἰς ὑπαίθριον θέατρον. Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ μορφῆς ἀπῃτήθη ἐπίπονος ἐργασία, πρῶτον διὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τοῦ μνημείου καὶ δεύτερον διὰ τὴν εὕρεσιν τῶν παλαιῶν λίθων, οἱ ὁποῖοι εἶχον διασκορπισθῆ εἰς ἀκτῖνα 100 περίπου μ. Τελικῶς ἐπετεύχθη ἡ περάτωσις τῶν ἐργασιῶν (Πίν. 389 α - γ) διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως καὶ ἀρκετῶν λίθων ἐκ τῶν κατηδαφισμένων τουρκικῶν οἰκιῶν.

2. Ἐνετικὸν θύρωμα ὁδοῦ Κλείδη

Τὸ θύρωμα τοῦτο (Gerola, Mon. Ven. Creta IV, σ. 356) ἀνήκει εἰς ἐνετικὸν ἀρχοντικὸν ἐκ τῶν πλέον σημαντικῶν τῆς πόλεως. Ἐστερεώθησαν οἱ λίθοι τῆς βάσεως καὶ ἀντικατεστάθη ἡ κλεὶς τοῦ τόξου, ἡ ὁποία εἶχεν ὁλοσχερῶς φθαρῆ, μὲ ἄμεσον κίνδυνον καταρρεύσεως ὁλοκλήρου τοῦ τοξωτοῦ ὑπερθύρου.

3. Ἐνετικὴ καπνοδόχος ὁδοῦ Ἀθανασίου Διάκου

Ἐστερεώθη καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ ὕψος καὶ οὕτως ἀπεφεύχθη ἡ κατεδάφισις τοῦ μοναδικοῦ δείγματος καπνοδόχου ἐνετικοῦ ἀρχοντικοῦ εἰς τὴν πόλιν Ρεθύμνου.

4. Σκοπιὰ φρουρίου Φορτέτσας

Ἀποκατεστάθη ἡ μορφὴ τῆς ἄνωθεν τῆς κεντρικῆς εἰσόδου τοῦ ἐνετικοῦ φρουρίου Φορτέτσας σκοπιᾶς, διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν ἰδίων λίθων, οἱ ὁποῖοι εἶχον καταπέσει λόγῳ σφοδρᾶς θυέλλης. Οἱ λίθοι τῆς βάσεως ἀντικατεστάθησαν ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης φθορᾶς, τὴν ὁποίαν εἶχον ὑποστῆ.

5. Περιφράξεις εἰς τέμενος Μασταμπᾶ

Περιεφράχθη ὁ χῶρος τῶν τελευταίως ἀπαλλοτριωθέντων κτισμάτων τῶν κειμένων παρὰ τὸ τέμενος Μασταμπᾶ τῆς πόλεως Ρεθύμνου, διὰ νὰ ἀποφευχθῇ ἡ εὐχερὴς πρόσβασις πρὸς τὸ μνημεῖον καὶ ἡ ρύπανσις τοῦ χώρου.

ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Ὁ Ἔφορος κ. Π. Λαζαρίδης ἐπεσκέφθη τὰ κυριώτερα βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τῶν Νομῶν Ἡρακλείου, Ρεθύμνης καὶ Χανίων καὶ ἐξήτασε τὰς ἐκτελουμένας ἐργασίας συντηρήσεως[1].

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Κατὰ τὸ ἔτος 1967, τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων 4ης Περιφερείας προϊστατο ὁ Ἔφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων 1ης Περιφερείας κ. Π. Λαζαρίδης μέχρι τοῦ μηνὸς Αὐγούστου, ὅτε ἐπανῆλθεν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων δ. Μ. Ἀχειμάστου, ἡ ὁποία καὶ ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα τῆς Προϊσταμένης τῆς Ἐφορείας. Κατὰ τὸν μῆνα Νοέμβριον ἐτοποθετήθη εἰς Χανιὰ ἡ Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Στ. Παπαδάκη, ἀναλαβοῦσα τὴν Ἐπιμελητείαν τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων Δυτικῆς Κρήτης (Νομοὶ Ρεθύμνης καὶ Χανίων). Εἰς τὴν αὐτὴν Ἐπιμελήτριαν ἀνετέθη καὶ ἡ ἁρμοδιότης ἐπὶ τῶν Νεωτέρων Μνημείων τῶν ὡς ἄνω Νομῶν, εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μὲ ἐκπαιδευτικὴν ἄδειαν μεταβάντος Προϊσταμένου τῆς ΚΑ΄ Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων κ. Κ. Δαβάρα.

Πλὴν τῆς συνήθους διοικητικῆς ὑπηρεσίας, ἡ δραστηριότης τῆς Ἐπιμελητείας Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων Κρήτης ἐπεξετάθη καὶ εἰς τοὺς ἀκολούθους τομεῖς: στερέωσιν μνημείων, συντήρησιν εἰκόνων, περισυλλογὴν ἀρχαιοτήτων καὶ μικρὰς ἀνασκαφὰς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς περισυλλογῆς ἀρχαιοτήτων, πλουτισμὸν καὶ τακτοποίησιν τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου καί, τέλος, ἐπίσκεψιν τῶν πολυπληθῶν μνημείων τῆς νήσου πρὸς ἐξέτασιν στερεωτικῶν θεμάτων αὐτῶν καὶ ἐνημέρωσιν τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας. Ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν μνημείων παρατηρήσεων κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὡς ἄνω περιοδειῶν, καταρτίζονται καὶ τὰ ἐτήσια προγράμματα στερεώσεως, ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τούτων.

ΣΤΕΡΕΩΣΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Κατὰ τὸ ἔτος 1967 στερεωτικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο ἐπὶ μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ μνημείων, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων ἀνήκουν εἰς τὸν λίαν διαδεδομένον ἐν Κρήτῃ τύπον τοῦ μονοχώρου καμαροσκεπάστου ναϋδρίου μετὰ τοιχογραφικοῦ διακόσμου εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Ἐργασίαι ἐπίσης ἐγένοντο καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ τρούλλου ναοῦ τῆς Παναγίας τῆς Λαμπηνῆς, καθὼς καὶ εἰς τὰ ἐνετικὰ φρούρια Καλὲ Ἱεραπέτρας καὶ Καζάρμα Σητείας. Προπαρασκευαστικὴ ἐργασία στερεώσεως ἐγένετο καὶ εἰς τὸ στηθαῖον τοῦ μιναρὲ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Χανίων. Τὰς ἐργασίας ἐξετέλεσαν οἱ τεχνῖται Γ. καὶ Ζ. Μεραμβελιωτάκης.

Εἰδικώτερον ἐπὶ ἑκάστου μνημείου ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι:

Ἅγιος Παντελεήμων Γαλύφας Πεδιάδος Ἡρακλείου (Πίν. 390 α)

Δίκλιτον καμαροσκεπὲς ναΰδριον μετ' ἐγκαρσίου νάρθηκος, ᾠκοδομημένον εἰς τρεῖς φάσεις: Ν. κλῖτος, ἐγκάρσιος νάρθηξ, Β. κλῖτος. Ἐκ τῶν τριῶν χώρων τοῦ ναοῦ, ἐτοιχογραφήθησαν τὸ Ν. κλῖτος δι' ἀρχαϊκῶν τοιχογραφιῶν, τέλους 12ου μέχρις ἀρχῶν 13ου αἰῶνος, καὶ ὁ νάρθηξ διὰ τοιχογραφιῶν λαϊκωτέρας τεχνοτροπίας τοῦ τέλους τοῦ 14ου αἰῶνος. Εἰς τὸ Β. κλῖτος οὐδὲν ἴχνος τοιχογραφίας ἀνεγνωρίσθη. Τούτου τὸ ἀνατολικώτερον τμῆμα τῆς ἡμικυλινδρικῆς καμάρας εἶναι κατεστραμμένον, ἐνῷ ρήγματα εἰς τοὺς θόλους τοῦ Ν. κλίτους καὶ τοῦ νάρθηκος προεκάλεσαν τὴν διὰ τῆς εἰσερχομένης ὑγρασίας διάβρωσιν τῶν τοιχογραφιῶν. Μέρος τούτων κατεστράφη ἤδη λόγῳ τῶν διογκώσεων. Πρὸς διάσωσιν τῶν τοιχογραφιῶν, ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι στερεωτικαὶ ἐργασίαι: ἔμφραξις τῶν ρηγμάτων διὰ σιμεντοκονίας, κατασκευὴ νέας κεραμώσεως διὰ παλαιῶν κεράμων, ἂν καὶ ἐστερεῖτο τοιαύτης ἀρχικῶς, πρὸς ἐπίτευξιν μεγαλυτέρας στεγανότητος, ἀνακατασκευὴ κονιαμάτων εἰς τὰ ἐξωτερικὰ μέτωπα τῶν τοίχων, ὅπου ταῦτα εἶχον καταστραφῆ καί, τέλος, συμπλήρωσις τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν διὰ μίγματος κορασανίου καὶ ἀσβέστου. Τὸ κατεστραμμένον τμῆμα τῆς καμάρας τοῦ βορείου κλίτους δὲν ἀνεστηλώθη, μὴ κριθέντος ἀπαραιτήτου, διότι ἐστερεῖτο τοιχογραφικοῦ διακόσμου. Διὰ τὴν ἀπομόνωσιν τοῦ νάρθηκος ἐκ τῆς ὑγρασίας, ἀφῃρέθη ἡ ἐκ κατολισθήσεως δημιουργηθεῖσα κατὰ τὴν Β. πλευρὰν αὐτοῦ ἐπιχωμάτωσις.

Ἅγιος Γεώργιος Καβουσίου Ἱεραπέτρας Λασιθίου

Μονόχωρον ἐπίμηκες καμαροσκεπὲς ναΰδρι-

1. Ἐκθέσεις περὶ τῶν μνημείων Κρήτης καὶ τῶν ἐκτελεσθεισῶν καὶ ἐκτελουμένων ἐργασιῶν συντηρήσεως δημοσιεύονται ἐν ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 573, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 31 καὶ 430, ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 507 καὶ κατωτέρω βλ. ἔκθεσιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἐμμ. Μπορμπουδάκη περὶ τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων Κρήτης.

ον, μετὰ δύο παρεκκλησίων ἑκατέρωθεν τοῦ δυτικοῦ τμήματος αὐτοῦ, τῶν ὁποίων ὁ ἄξων εἶναι κάθετος πρὸς τὸν τοῦ ναοῦ. Καὶ ταῦτα καλύπτονται δι' ἡμικυλινδρικῶν καμαρῶν, τῶν ὁποίων ἡ στέγη, ὡς καὶ τοῦ ναοῦ, στεγανοποιεῖται διὰ κονιάματος (ἀστράκι). Τοιχογραφίας, ἀναγομένας εἰς τὸν 14ον αἰῶνα, φέρει μόνον τὸ κεντρικὸν κλῖτος. Ἐκ τῶν δημιουργηθεισῶν διὰ τῆς ἐκ τῶν ρηγμάτων τῆς στέγης εἰσερχομένης ὑγρασίας φθορῶν, σπουδαιότεραι τυγχάνουν αἱ διογκώσεις, ἕνεκα τῶν ὁποίων μέγα μέρος τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου κατεστράφη. Οὕτω, πρὸς διάσωσιν τῶν τοιχογραφιῶν, ἐφράχθησαν αἱ ρωγμαί, κατεσκευάσθησαν ἀμφικλινεῖς στέγαι ἐκ παλαιῶν κεράμων καὶ ἐστερεώθησαν αἱ σωζόμεναι τοιχογραφίαι διὰ τῆς συμπληρώσεως τῶν κατεστραμμένων τμημάτων αὐτῶν μὲ μῖγμα κορασανίου καὶ ἀσβέστου, οὐδετέρου τόνου (Πίν. 390 β).

Ἅγιος Ἰωάννης Μαργαριτῶν Μυλοποτάμου Ρεθύμνης

Μονόχωρος καμαροσκεπὴς ναός, μὲ τοιχογραφίας τοῦ 1383 (Gerola, Monumenti, IV, 481, No 7 καὶ II, 334, No 30, καὶ Ξυγγόπουλος, Σχεδίασμα, σ. 31), τὰς ὁποίας καλύπτουν ἄφθονα ἅλατα καὶ λειχῆνες, ἐνῷ εἰς ἄλλα σημεῖα παρουσιάζουν διογκώσεις καὶ ἀπολεπισμούς. Ἐγένοντο αἱ ἑξῆς στερεωτικαὶ ἐργασίαι: ἔμφραξις τῶν ρηγμάτων, ἀνακατασκευὴ τῆς ἐκ κεράμων ἀμφικλινοῦς στέγης, δι' ἧς καλύπτεται ἡ ἡμικυλινδρικὴ καμάρα, συμπλήρωσις τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν διὰ κονιάματος ἐκ κορασανίου καὶ ἀσβέστου καί, τέλος, ἀφαίρεσις μεγάλου ὄγκου ἐπιχωματώσεων ἐκ τῆς Ν. ἐξωτερικῆς πλευρᾶς. Διὰ τὴν συγκράτησιν τοῦ ἀναχώματος, κατεσκευάσθη ἀναλημματικὸς τοῖχος καὶ διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ὑδάτων τῶν βροχῶν, ἀποστραγγιστικὴ αὐλαξ ἐκ σιμεντοκονίας, καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ Ν. τοίχου τοῦ μνημείου.

Ἅγιος Στέφανος Καστρίου (θέσις Κούκουμος) Μυλοποτάμου Ρεθύμνης (Πίν. 391 α - β)

Μονόχωρον καμαροσκεπὲς ναΰδριον μετὰ τοιχογραφιῶν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, χρονολογουμένων εἰς τὸ 1391, ἔργον τοῦ ζωγράφου *(Δρ)ακοπούλου* (Κ. Καλοκύρη, Ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ καὶ χαράγματα, Κρητικά, Χρονικά, Ε' (1951), σ. 340 - 341). Φέρει διάκοσμον ἐκ πινακίων σταυροειδῶς διατεταγμένων εἰς τὸ μέτωπον τοῦ Δ. τοίχου ἄνω τῆς θύρας εἰσόδου καὶ εἰς τὸ τύμπανον τοῦ Α. ἀετώματος. Τοῦ ναΐσκου κατεστράφη ἡ ἐκ κεράμων στέγη, ἐδημιουργήθησαν ρήγματα εἰς τὸν θόλον καὶ τοὺς τοίχους καὶ αἱ τοιχογραφίαι ἐκαλύφθησαν ἀπὸ ἅλατα καὶ λειχῆνας. Ἡ πέριξ τοῦ μνημείου ἐπιχωμάτωσις, διαμορφωθεῖσα ὑπὸ τῶν χωρικῶν εἰς ἀρδευομένους ἀγρούς, συνέτεινεν εἰς τὴν διήθησιν τοσαύτης ὑγρασίας εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὥστε πλὴν τῶν ἐξαιρετικῶς ἀφθόνων ἁλάτων, λειχήνων, διογκώσεων καὶ ἀπολεπισμῶν, ποσότης χώματος ἔφθασε μετὰ τῆς ὑγρασίας εἰς τὴν ζωγραφικὴν ἐπιφάνειαν, διὰ τῶν ρηγμάτων τῶν τοίχων, προκαλέσασα ὀξειδώσεις ἐπὶ τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας. Αἱ γενόμεναι οὕτω στερεωτικαὶ ἐργασίαι, πρὸς ἀπομόνωσιν τοῦ μνημείου ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν, ἦσαν αἱ ἀκόλουθοι: ἔμφραξις τῶν ρηγμάτων διὰ σιμεντοκονίας, ἀνακατασκευὴ τῆς ἀμφικλινοῦς στέγης διὰ παλαιῶν κεράμων, κατασκευὴ κονιαμάτων εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ὄψεις τῶν τοίχων, ἀφαίρεσις τῆς πέριξ τοῦ μνημείου ἐπιχωματώσεως καὶ ἀπομάκρυνσις τῆς ἐν ἐπαφῇ μετὰ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἀρδευτικῆς αὐλακος. Τέλος, συμπλήρωσις τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν διὰ μίγματος κορασανίου καὶ ἀσβέστου, οὐδετέρου τόνου.

Παναγία καὶ Ἅγιος Ἰωάννης Μαθιᾶς Πεδιάδος Ἡρακλείου

Δίκλιτος καμαροσκεπὴς ναΐσκος, τοῦ ὁποίου τὸ ἀρχικὸν Ν. κλῖτος τῆς Παναγίας κοσμεῖται διὰ τοιχογραφιῶν τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰῶνος (βλ. Gerola, Monumenti, II, 344, No 40). Πλὴν τῶν ρηγμάτων τῶν θόλων καὶ τῶν τοίχων, ὁ τοιχογραφικὸς διάκοσμος παρουσίαζεν ἅλατα, λειχῆνας, ἀπολεπισμοὺς καὶ διογκώσεις, λόγῳ τῆς εἰσερχομένης ἐντὸς τοῦ ναοῦ ὑγρασίας. Πρὸς στερέωσιν τοῦ μνημείου ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἐργασίαι: ἔμφραξις τῶν ρηγμάτων διὰ σιμεντοκονίας, ἀνακατασκευὴ τῆς κεραμώσεως διὰ παλαιῶν κεράμων τῶν ἀμφικλινῶν στεγῶν τῶν δύο κλιτῶν καὶ συμπλήρωσις τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου τοῦ Ν. κλίτους διὰ κονιάματος ἐκ κορασανίου καὶ ἀσβέστου, πρὸς στερέωσιν τῶν σωζομένων τοιχογραφιῶν.

Ἅγιος Ἰωάννης Ἔρφων Μυλοποτάμου Ρεθύμνης (Πίν. 392 β)

Μικρὸς καμαροσκεπὴς μονόχωρος ναΐσκος, μετ' ἐγκαρσίου μεταγενεστέρου νάρθηκος, μεγαλυτέρων διαστάσεων. Ἡ καμάρα καὶ ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ τοῦ ναοῦ κατεστράφησαν καὶ ἐκ τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου αὐτοῦ, χρονολογουμένου εἰς τὸ α' ἥμισυ τοῦ 14ου αἰῶνος, διατηροῦν-

ται τμήματα τῶν ὁλοσώμων μετωπικῶν ἁγίων τῶν πλαγίων καθέτων τοίχων καὶ τὸ Ὅραμα Πέτρου Ἀλεξανδρείας, εἰς τὸ μέτωπον τοῦ Δ. τοίχου, ἄνωθεν τοῦ τοξωτοῦ ἀνοίγματος ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ νάρθηκος. Αἱ ἐκ τοῦ εὐαγγελικοῦ κύκλου εἰκονογραφικαὶ συνθέσεις τοῦ μεταγενεστέρου νάρθηκος (Π ί ν. 392 α) χρονολογοῦνται εἰς τὰ μέσα περίπου τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ εὑρίσκονται ἀπὸ ἀπόψεως τεχνικῆς καὶ τεχνοτροπίας πλησίον τῆς λεγομένης Κρητικῆς Σχολῆς, ἀνήκουσαι οὕτως εἰς τὴν σειρὰν τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Κρήτης, εἰς τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν σταδιακὴν διαμόρφωσιν τῆς Κρητικῆς Σχολῆς. Πρὸς διάσωσιν τοῦ εἰς μεγάλην ἔκτασιν καταστραφέντος τοιχογραφικοῦ διακόσμου τοῦ νάρθηκος, ἐγένετο σειρὰ στερεωτικῶν ἐργασιῶν, συνισταμένων εἰς τὴν ἔμφραξιν τῶν μεγάλων ρηγμάτων τοῦ θόλου καὶ τῶν τοίχων, ἀνακατασκευὴν τῆς ἐκ κεράμων ἀμφικλινοῦς στέγης διὰ παλαιῶν τοιούτων, κατασκευὴν νέων κονιαμάτων εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ὄψεις τῶν τοίχων, ἀφοῦ προηγουμένως ἐγένετο ἡ ἀντικατάστασις τῶν σαθρῶν λίθων τῆς κοινῆς τοιχοποιΐας καί, τέλος, τὴν στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν διὰ συμπληρώσεως τῶν κατεστραμμένων τμημάτων αὐτῶν διὰ κονιάματος ἐκ κορασανίου καὶ ἀσβέστου. Τὰ ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων μετὰ γλυφῶν πλαίσια τῆς Β. καὶ τῆς Δ. εἰσόδου εἰς τὸν νάρθηκα ἐστερεώθησαν διὰ σιμεντοκονίας, ἀφοῦ προηγουμένως ἐγένετο καὶ ἡ ἀντικατάστασις τῶν σαθρῶν τμημάτων αὐτῶν διὰ νέων λαξευτῶν τοιούτων, ἐκ πωρολίθου τῶν λατομείων Ἀλφᾶ Μυλοποτάμου.

Τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ ἐστερεώθησαν οἱ σωζόμενοι πλάγιοι τοῖχοι διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν σαθρῶν λίθων αὐτῶν καὶ κατασκευῆς νέων κονιαμάτων κατὰ τόπους. Τὸ διατηρούμενον τμῆμα τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ ἐκαθαρίσθη ἀπὸ τὰς ἐπιχωματώσεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐκαθαρίσθη καὶ ὁ Ν. πλάγιος τοῖχος τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος. Τέλος, αἱ παρυφαὶ τῶν σωζομένων τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ ἐστερεώθησαν διὰ κονιάματος, ὥστε νὰ παύσῃ ἡ ἀποκόλλησις αὐτῶν.

Ἅγιοι Ἀπόστολοι Ρόκκας Κισάμου Χανίων

Μικρὸς καμαροσκεπὴς μονόχωρος ναΐσκος, μετὰ τοιχογραφιῶν ἐπαρχιακῆς τέχνης τοῦ 14ου αἰῶνος. Αἱ τοιχογραφίαι ἔχουν ὑποστῆ μεγάλας φθορὰς ἐκ τῶν ἁλάτων, λειχήνων καὶ ἀπολεπίσεων, λόγῳ τῆς ἀφθόνου ὑγρασίας τῆς εἰσερχομένης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐκ τῆς καταστραφείσης στέγης καὶ τῆς μεγάλης ρωγμῆς κατὰ μῆκος τῆς κλειδὸς τῆς καμάρας. Διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ μικροῦ μνημείου ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι: ἐφράχθη ἡ ρωγμὴ τῆς καμάρας, ἐγένετο ἀνακεράμωσις τῆς ἀμφικλινοῦς στέγης διὰ παλαιῶν κεράμων, συνεπληρώθησαν τὰ κατεστραμμένα κονιάματα τῶν ἐξωτερικῶν ὄψεων τῶν τοίχων, τὸ ὑπέρθυρον τῆς Δ. εἰσόδου ἐπανεφέρθη εἰς τὴν ἀρχικὴν θέσιν του, καὶ τὰ κατεστραμμένα τμήματα τῶν τοιχογραφιῶν συνεπληρώθησαν διὰ νέου κονιάματος. Τέλος, διὰ τοῦ συντηρητοῦ τῶν Κεντρικῶν Ἐργαστηρίων Συντηρήσεως κ. Σταύρου Μπαλτογιάννη, ἐστερεώθησαν τὰ ἀπολεπιζόμενα καὶ τὰ διογκωθέντα τμήματα τῶν τοιχογραφιῶν.

Ἅγιος Ἰωάννης Κριτσᾶς Μεραμπέλλου Λασιθίου

Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοιχογραφιῶν εἰς τὸν μικρὸν μονόχωρον καμαροσκεπῆ ναΐσκον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου (Π ί ν. 394 α), χρονολογουμένων εἰς τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνος, ἐκρίθη ἀπαραίτητος ἡ προστασία αὐτῶν ἀπὸ τὴν εἰσερχομένην εἰς τὸ μνημεῖον ὑγρασίαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἐγένετο ἔμφραξις τῶν ρηγμάτων τοῦ διὰ κονιάματος καλυπτομένου θόλου, κατεσκευάσθη νέα ἐκ κεράμων ἀμφικλινὴς στέγη καὶ νέα κονιάματα εἰς τοὺς τοίχους πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν κατεστραμμένων τοιούτων. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ θὰ πραγματοποιηθῇ ὑπὸ τῶν συντηρητῶν τῶν Κεντρικῶν Ἐργαστηρίων Συντηρήσεως.

Μονὴ Παναγίας Καρδιωτίσσης Βόρων Πυργιωτίσσης Ἡρακλείου (Π ί ν. 393 α - β)

Τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς εἶναι δίκλιτος καμαροσκεπὴς ναός μετὰ νάρθηκος μεταγενεστέρου, τοῦ ὁποίου ἡ ξυλίνη κεραμοσκεπὴς στέγη κατεστράφη. Τοῦ ναοῦ ἐτοιχογραφήθη μόνον τὸ Ν. κλῖτος, περὶ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος, διὰ τοιχογραφιῶν καλῆς ἐκτελέσεως, ἱσταμένων τεχνοτροπικῶς ἐγγὺς τῆς λεγομένης Κρητικῆς Σχολῆς. Ἓν χάραγμα ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν δίδει τὴν χρονολογίαν 1480. Τὸ Β. κλῖτος εἶναι πιθανῶς μεταγενέστερον καὶ ἡ ἡμικυλινδρικὴ καμάρα αὐτοῦ, κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα διὰ λαξευτῶν πωρολίθων, καλύπτεται ἐξωτερικῶς διὰ κονιάματος, ὡς καὶ τοῦ Ν. κλίτους. Τὰ δύο κλίτη ἐπικοινωνοῦν διὰ δύο χαμηλωμένων τοξωτῶν ἀνοιγμάτων, βαινόντων, κατὰ τὸ σημεῖον συναντήσεως, ἐπὶ πεσσοῦ ἐκ λαξευτῶν πωρολίθων. Πρὸς στερέωσιν τοῦ ἀξιολόγου μνημείου, ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι: ἐφράχθησαν διὰ σιμεντοκονίας αἱ μεγάλαι ρωγμαὶ τῶν δύο ἡμικυλινδρικῶν καμαρῶν, ἰδίᾳ δὲ τῆς Ν., ἡ ὁποία

καὶ εἶχεν ἀποκολληθῆ ἀπὸ τὸν Δ. τοῖχον, λόγῳ μεγάλου ρήγματος κατὰ τὴν δυτικὴν ἀπόληξιν αὐτῆς. Τοῦ Ν. κλίτους ἐγένετο ἀνακατασκευὴ τῆς ἐκ κεράμων νεωτερικῆς στέγης. Ἀμφικλινὴς ἐκ παλαιῶν κεράμων στέγη κατεσκευάσθη καὶ εἰς τὸ Β. κλῖτος πρὸς ἀσφαλεστέραν στεγανοποίησιν αὐτοῦ, δεδομένου ὅτι ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ παλαιοῦ κονιάματος τῶν στεγῶν ἀπεδείχθη ἀλυσιτελής. Εἰς τὸ σημεῖον συναντήσεως τῶν στεγῶν τῶν δύο κλιτῶν κατεσκευάσθη ἀποστραγγιστικὴ αὐλαξ ἐξ ἀόπλου σκυροδέματος. Εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ὄψεις τῶν τοίχων καὶ τῶν δύο κλιτῶν ἐγένετο ἐκτεταμένη ἐργασία ἁρμολογημάτων καὶ νέων κονιαμάτων, εἰς τὰ σημεῖα ὅπου τὰ ἀρχικὰ εἶχον καταστραφῆ. Ἡ αὐτὴ ἐργασία ἐγένετο καὶ εἰς τὸν μερικῶς μόνον σωζόμενον Δ. τοῖχον τοῦ νάρθηκος. Τὰ ἐκ λαξευτῶν πωρολίθων μετ' ἐξαιρέτων γλυφῶν πλαίσια τῆς Ν. καὶ τῆς Δ. πύλης εἰσόδου εἰς τὸ Ν. κλῖτος, καθὼς καὶ τῆς Β. τοῦ μεταγενεστέρου κλίτους, ἀποκατεστάθησαν διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν ἐφθαρμένων τμημάτων αὐτῶν καὶ διὰ χρήσεως σιμεντοκονίας ὡς στερεωτικοῦ ὑλικοῦ. Ἐκ τῶν αὐτῶν πλαισίων ἀπεξέσθησαν καὶ τὰ ἐπιχρίσματα ἀσβέστου. Ἐργασία στερεώσεως ἐγένετο καὶ εἰς τὸ τοξωτὸν ἄνοιγμα τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ νάρθηκος, δι' ἀντικαταστάσεως τῶν σαθρῶν δόμων τοῦ τόξου καὶ δι' ἀνακατασκευῆς τῆς φθαρείσης τοιχοποιΐας, διότι τοῦτο χρησιμεύει πρὸς ἀντιστήριξιν τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ Ν. κλίτους, τοῦ ὁποίου ὁ Δ. τοῖχος παρουσιάζει ἀπόκλισιν ἐκ τῆς καθέτου κατὰ 0,23 μ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Ν. κλίτους ἐγένετο ἐργασία στερεώσεως τῶν τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι πλὴν τῶν ἁλάτων, λειχήνων, διογκώσεων καὶ ἀπολεπισμῶν, παρουσίαζον καὶ παχὺ στρῶμα αἰθάλης (ἰδίᾳ αἱ περὶ τὴν κλεῖδα τῆς καμάρας), προελθὸν ἀπὸ τὴν φωτιάν, τὴν ὁποίαν ἤναπτον οἱ ποιμένες κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας. Πιθανῶς μέρος τῶν ὑπὸ τὴν αἰθάλην τοιχογραφιῶν κατεστράφη παντελῶς. Ὡσαύτως κατεστράφη ἱκανὸν μέρος τῆς συνθέσεως τῆς Δευτέρας Παρουσίας τοῦ Δ. τοίχου, καθὼς καὶ πολλὰ ἄλλα τμήματα τοῦ λοιποῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου, ἰδίᾳ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ, λόγῳ τῶν διογκώσεων τῶν δημιουργηθεισῶν ἐκ τῶν διὰ τῶν ρηγμάτων τοῦ θόλου καὶ τῶν τοίχων εἰσερχομένων ὑδάτων. Τὰ οὕτω κατεστραμμένα τμήματα τῶν τοιχογραφιῶν συνεπληρώθησαν διὰ κονιάματος ἐκ κορασανίου, οὐδετέρου τόνου. Τέλος, ἐστερεώθη καὶ τὸ Δ. σφενδόνιον τῆς καμάρας, διὰ τῆς ἐπαναφορᾶς τῶν λαξευτῶν πωρίνων δόμων αὐτοῦ εἰς τὴν ἀρχικὴν θέσιν των, ἀφοῦ προηγουμένως ἐκαθαρίσθη ὁ πρὸς ὑποδοχὴν τῆς καμάρας χῶρος αὐτοῦ ἐκ τῶν λιθοσυντριμμάτων καὶ ἐφράχθη διὰ σιμεντοκονίας ἡ ἐκεῖ μεγάλη ρωγμὴ τῆς καμάρας.

Παναγία Λαμπηνὴ Ἁγίου Βασιλείου Ρεθύμνης
(Πίν. 394 β)

Βυζαντινὸς σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος μετὰ τρούλλου ναὸς τοῦ 14ου αἰῶνος, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὁποίου διατηρεῖται τοιχογραφικὸς διάκοσμος εἰς δύο στρώματα τῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ τέλους τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος (βλ. G. Millet, L'École Grecque dans l'architecture byzantine, Paris 1916, σ. 67, σημ. 3 καὶ Κ. Καλοκύρη, Κρητικὰ Χρονικά, 1956, σ. 305 κ.ἑ.). Ἡ κατεστραμμένη κεράμωσις τῶν στεγῶν τοῦ ναοῦ καὶ διάφορα ρήγματα προεκάλουν τὴν εἴσοδον τῶν ὑδάτων εἰς τὸ ἐσωτερικόν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν συνεχῆ φθορὰν τῶν ἀξιολόγων τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ. Οὕτω, ἡ γενομένη ἐργασία ἀπέβλεψεν εἰς τὴν ἐμφραξιν τῶν ρηγμάτων διὰ σιμεντοκονίας καὶ εἰς τὴν ἀνακατασκευὴν τῆς κεραμώσεως τῶν στεγῶν διὰ παλαιῶν κεράμων. Κατὰ τὴν ἐργασίαν τῆς ἀνακατασκευῆς τῶν στεγῶν, ἐγένετο καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῶν ἐπικλινῶν στεγῶν τῶν τεσσάρων γωνιαίων διαμερισμάτων, διὰ τῆς ἐπαναφορᾶς αὐτῶν εἰς τὸ ἀρχικὸν ἐπίπεδον. Κατὰ τὰς εἰς τὸ παρελθὸν γενομένας ἐπισκευὰς τῶν στεγῶν, προσετέθησαν εἰς τὰς στέγας τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων ὄγκοι λιθοσυντριμμάτων καὶ ἀργιλωδῶν χωμάτων, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ὑπερύψωσιν τῶν στεγῶν τούτων καὶ παραμόρφωσιν τῆς ἀληθοῦς μορφῆς τῆς στέγης τοῦ σταυροειδοῦς ναοῦ. Διὰ τῆς ἐπαναφορᾶς τῆς στάθμης τῶν στεγῶν τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων εἰς τὸ ἀρχικὸν ἐπίπεδον, διαγράφεται κανονικῶς ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ ναοῦ ὁ ἰσοσκελὴς σταυρός, ὁ σχηματιζόμενος ὑπὸ τῶν σταυρωτῶν καμαρῶν αὐτοῦ. Τέλος, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ἐγένετο καὶ ἡ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν, διὰ τῆς συμπληρώσεως τῶν κατεστραμμένων τμημάτων αὐτῶν διὰ μίγματος κορασανίου, οὐδετέρου τόνου.

Ἐνετικὸν φρούριον Καλὲ Ἱεραπέτρας Λασιθίου
(Πίν. 395 α - β)

Τὰ ἰσχυρὰ θαλάσσια ρεύματα καὶ τὸ ὑψηλὸν κῦμα εἶχον προκαλέσει μεγάλας φθορὰς εἰς τὸ ἐπὶ τῆς παραλίας πρὸς Ν. τῆς Ἱεραπέτρας εὑρισκόμενον ἐνετικὸν φρούριον Καλέ (βλ. Gerola, Monumenti, I, σ. 243 κ.ἑ.). Πλὴν τῶν μεγάλων ρηγμάτων τῆς Ν. καὶ τῆς Δ. πλευρᾶς, ἕνεκα τῶν

ὁποίων ὑφίσταται ἄμεσος κίνδυνος καταρρεύσεως τοῦ μνημείου, ὁ ΝΑ. γωνιαῖος πύργος κατέρρευσε κατὰ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα αὐτοῦ, αἱ ὀδοντωταὶ ἐπάλξεις τῆς Α. πλευρᾶς κατεστράφησαν, ὡς καὶ τὸ ἀνώτερον τμῆμα τοῦ ΒΑ. γωνιαίου πύργου, πολλοὶ πώρινοι δόμοι τοῦ περιθυρώματος τῆς Β. πύλης εἰσόδου ἀπεσαθρώθησαν καί, τέλος, ἡ ξυλίνη στέγη σειρᾶς διαμερισμάτων κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν Β. πλευρὰν ὑπερυψώθη κατόπιν νεωτερικῶν ἐσφαλμένων ἐπισκευῶν. Πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ κινδύνου καταρρεύσεως τῆς Ν. ἰδίᾳ πλευρᾶς τοῦ φρουρίου, τοῦ ὁποίου ἡ Ν. καὶ ἡ Α. θεμελίωσις εὑρίσκεται νῦν ἐντὸς τῆς θαλάσσης (πιθανὸν λόγῳ τῆς καθιζήσεως τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς νήσου καὶ ὑψώσεως τῆς στάθμης τοῦ δυτικοῦ, βλ. Ch. G. Higgins, Causes of relative sea level changes, American Scientist 53 (1965), 464), ἐγένοντο ἐνέσεις σιμεντοκονίας εἰς τὰ μεγάλα ρήγματα τοῦ Ν. τοίχου καὶ τοῦ ΝΔ. πύργου. Ἡ σιμεντοκονία αὕτη ἐπεκαλύφθη διὰ κοινῆς τοιχοποιΐας, ἡ ὁποία καὶ ἡρμολογήθη διὰ μίγματος κορασανίου, ὥστε ἡ νέα κατασκευὴ νὰ ἐναρμονισθῇ πρὸς τὴν λοιπὴν σωζομένην καλῶς ἐπιφάνειαν τοῦ νοτίου τοίχου. Τὸ μέγα ρῆγμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, διὰ τοῦ ὁποίου τὰ κύματα εἰσήρχοντο ἐν τῷ φρουρίῳ καὶ παρέσυρον τὸ ἰσόπεδον τῆς ἐπάλξεως τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, ἐφράχθη διὰ τοιχοποιΐας ὁμοίας πρὸς τὴν ἀρχικήν, ἡ δὲ ἐπίχωσις τοῦ ἰσοπέδου τῆς ἐπάλξεως ἀποκατεστάθη διὰ τῆς ἐπαναφορᾶς μεγάλου ὄγκου ἀργιλωδῶν χωμάτων μεμιγμένων μετ' ἀκανονίστων λίθων καὶ ἄμμου, ὡς ἀκριβῶς δηλαδὴ καὶ ἡ παρασυρθεῖσα ὑπὸ τῶν κυμάτων ἐπίχωσις τοῦ ἰσοπέδου. Πρὶν ἐπανατοποθετηθῇ ἡ νέα αὕτη ἐπίχωσις, ἐκρίθη ἀπαραίτητος ἡ κατασκευὴ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ Δ. τοίχου καὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ, τοιχίου ἐξ ἀόπλου σκυροδέματος, ὕψ. 1.75 καὶ πάχ. 1 - 0,75 μ., τὸ ὁποῖον, εὑρισκόμενον ἐν ἐπαφῇ μετὰ τοῦ τοίχου, ὑποστηρίζει αὐτόν. Παρόμοιον τοιχίον, ὕψ. 2.60 μ., κατεσκευάσθη ὑπὸ τὴν λιθίνην κλίμακα ἀνόδου ἀπὸ τοῦ ἰσοπέδου τῆς αὐτῆς ἐπάλξεως εἰς τὸν ΒΔ. γωνιαῖον πύργον. Οἱ λαξευτοὶ ὀγκόλιθοι, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται τὸ ἀνώτερον τμῆμα τοῦ κρηπιδώματος ἑδράσεως τοῦ ΝΔ. γωνιαίου πύργου, ἐστερεώθησαν διὰ σιδηρῶν ζεύξεων καὶ σιμεντοκονίας, ἀφοῦ προηγουμένως ἀντικατεστάθησαν οἱ σεσαθρωμένοι διὰ νέων λαξευτῶν τοιούτων. Τὰ ἁρμολογήματα καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐγένοντο διὰ μίγματος κορασανίου. Ἁρμολογήματα, ἐπίσης, ἐγένοντο εἰς πλεῖστα ὅσα μέρη τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν ὄψεων τῶν τοίχων τοῦ μνημείου καὶ ὅπου τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον. Ἰδιαιτέρως τοιαύτη ἐργασία ἐγένετο εἰς τὴν καμαροσκεπῆ πύλην εἰσόδου τοῦ φρουρίου. Τὸ δὲ ἐκ λαξευτῶν πωρολίθων πλαίσιον τῆς αὐτῆς πύλης εἰσόδου, ἀποκατεστάθη διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν σαθρῶν δόμων αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς τοποθετήσεως σιδηρῶν ζεύξεων εἰς τοὺς ἁρμοὺς πρὸς στερέωσιν τῶν δόμων, αἱ ὁποῖαι ἐπεκαλύφθησαν διὰ κονιάματος. Τέλος, προπαρασκευαστικὴ μόνον ἐργασία ἀναστηλώσεως ἐγένετο εἰς τὸν ΝΑ. πύργον τοῦ φρουρίου, ἡ ὁποία ὅμως διεκόπη, διότι ἐκρίθη ἀπαραίτητον νὰ ἀνακατασκευασθῇ προηγουμένως τὸ καταστραφὲν κρηπίδωμα ἑδράσεως τοῦ πύργου, τοῦ ὁποίου τὰ ἴχνη διακρίνονται εἰς τὸν πυθμένα, καθὼς καὶ πρῖσμα προστασίας ἐκ σιμεντομπλόκων, εἰς ἀπόστασίν τινα πρὸ τοῦ φρουρίου, πρὸς ἀπόσβεσιν τοῦ θαλασσίου κύματος.

Ἐνετικὸν φρούριον Σητείας Λασιθίου

Εἰς τὸ μὲ τουρκικὰς ἐπισκευὰς ἐνετικὸν φρούριον Καζάρμα Σητείας (βλ. Gerola, Monumenti, I, σ. 32 καὶ 170 - 180), ἐγένετο ἐκτεταμένη ἐργασία στερεώσεως, ἐπὶ τῇ βάσει μελέτης συνταχθείσης ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως. Ἰδιαιτέρως ἐστερεώθη ἡ Ν. (Πίν. 396 α) καὶ ἡ Α. πλευρὰ τοῦ περιμετρικοῦ τείχους τοῦ φρουρίου, διότι ἡ τοιχοποιΐα κατὰ τὰς πλευρὰς ταύτας εἶχεν εἰς τοιοῦτον σημεῖον ἀποσαθρωθῇ, ὥστε ὁ κίνδυνος καταρρεύσεως ἦτο ἄμεσος. Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου τούτου, κατεσκευάσθη κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ Ν. τοίχου καὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ, βάσις ἐξ ἀόπλου σκυροδέματος (σαινάζ), ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀνῳκοδομήθη τὸ κατεστραμμένον τμῆμα τοῦ τοίχου, διὰ τοιχοποιΐας ὁμοίας πρὸς τὴν ἀρχικήν (Πίν. 396 β). Ὁμοία ἐργασία, περιωρισμένης ἐκτάσεως ὅμως, ἐγένετο καὶ εἰς τὸν Α. τοῖχον, ὅπου κυρίως ἐγένοντο ἁρμολογήματα διὰ κονιάματος ἐκ κορασανίου καὶ καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ. Ἁρμολογήματα καὶ ἀντικατάστασις σεσαθρωμένων λίθων τῆς τοιχοποιΐας ἐγένοντο καὶ εἰς τὰ μέτωπα τῶν τοίχων τοῦ εἰς τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ φρουρίου εὑρισκομένου ὀρθογωνίου πύργου διαμονῆς τοῦ Ἐνετοῦ ρέκτορος. Ἡ αὐτὴ ἐργασία ἐγένετο καὶ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὄψεις τῶν τοίχων τοῦ πύργου καθὼς καὶ εἰς τὸν μικρὸν πυργίσκον ἐλέγχου, τὸν εὑρισκόμενον εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν αὐτοῦ. Τοῦ πυργίσκου τούτου ἀντικατεστάθησαν καὶ οἱ σεσαθρωμένοι ἐκ πωρολίθου γεισίποδες, διὰ νέων λαξευτῶν τοιούτων ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου.

Τὸ ἐκ λαξευτῶν πωρολίθων μετὰ γλυφῶν πλαίσιον τῆς πύλης εἰσόδου εἰς τὸ ἰσόγειον τοῦ αὐτοῦ πύργου ἀποκατεστάθη, διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν σαθρῶν δόμων αὐτοῦ διὰ νέων τοιούτων καὶ χρήσεως σιμεντοκονίας, ἐπικαλυφθείσης διὰ κονιάματος ἐκ κορασανίου, τῆς αὐτῆς ὡς καὶ ὁ πωρόλιθος ἀποχρώσεως. Λάξευσις νέων δόμων ἐκ πωρολίθου, προερχομένου ἐκ τῶν λατομείων Ἀλφᾶ Μυλοποτάμου, ἐγένετο καὶ διὰ τὴν ἀντικατάστασιν ἢ συμπλήρωσιν τῶν ἐφθαρμένων τοιούτων τῆς Β. πύλης εἰσόδου εἰς τὸν περίβολον τοῦ φρουρίου (Πίν. 396 γ), ἀφοῦ προηγουμένως ἐγένετο καὶ ἡ συμπλήρωσις τῆς καταστραφείσης τοιχοποιΐας αὐτῆς. Παρομοία ἐργασία, μικροτέρας ἐκτάσεως, ἐγένετο καὶ εἰς τὴν Α. πύλην εἰσόδου εἰς τὸν αὐτὸν περίβολον τοῦ φρουρίου. Εἰς τὸν ἄνωθεν τῆς πύλης αὐτῆς μικρὸν πυργίσκον ἐλέγχου ἐγένετο συμπλήρωσις τῆς καταστραφείσης τοιχοποιΐας, νέα κονιάματα, ὅπου τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον, καὶ ἀνακατασκευὴ τῶν ἐκ πωρολίθου γεισιπόδων διὰ νέων λαξευτῶν τοιούτων, διότι οἱ ἀρχικοὶ ἦσαν λίαν ἐφθαρμένοι. Ἡ λάξευσις τῶν πωρολίθων ἐγένετο ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ λιθοξόου κ. Ἀντ. Ὀρφανοῦ.

Μιναρὲς Ἁγίου Νικολάου Σπλάντζιας Χανίων

Τὸ στηθαῖον τοῦ πρώτου ἐξώστου τοῦ εἰς τέμενος μετατραπέντος ἐνετικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου (βλ. Gerola, Monumenti, II, σ. 135-140) εἶχε καταστραφῆ κατὰ τὸ τρίτον περίπου αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐναπομείναντα τμήματα παρουσίαζον χαλαρὰν σύνδεσιν πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν βάσιν τοῦ στηθαίου. Ἐξ ἄλλου, μικρὰ τμήματα τοῦ σεσαθρωμένου στηθαίου ἤρχισαν νὰ καταρρέουν, μὲ ἄμεσον κίνδυνον τῶν εἰσερχομένων εἰς τὸν ναόν. Κατόπιν τούτου, ἡ Διεύθυνσις Ἀναστηλώσεως διὰ τῆς ἀρχιτέκτονος κ. Ἱ. Κοντογούρη, συνέταξε τὴν μελέτην ἀποκαταστάσεως τοῦ στηθαίου, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν, τὸ μὲν κατεστραμμένον τμῆμα θὰ ἀνακατασκευασθῇ, τὸ δὲ σωζόμενον θὰ στερεωθῇ διὰ τοποθετήσεως σιδηρῶν ζεύξεων εἰς τὰς ἀρθρώσεις αὐτοῦ. Ἡ ἕως σήμερον πραγματοποιηθεῖσα ἐργασία συνίσταται εἰς τὴν λάξευσιν τῶν ἀναγκαιουσῶν πέντε πωρίνων πλακῶν τῶν λατομείων Ἀλφᾶ Μυλοποτάμου, διὰ τῶν ὁποίων θὰ συμπληρωθῇ τὸ καταστραφὲν τμῆμα τοῦ στηθαίου, μήκ. 4.15 μ. Εἰς ἑκάστην πλάκα ἐμορφώθησαν ἤδη ὑπὸ τοῦ λιθοξόου κ. Ἀντ. Ὀρφανοῦ, ἐννέα διάτρητοι ρόδακες ἐντὸς ἰσαρίθμων ἀναγλύφων ἐφαπτομένων κύκλων, διατεταγμένων τριῶν καθ' ὕψος καὶ τριῶν κατὰ πλάτος, ἐντὸς ὀρθογωνίου μετὰ γλυφῶν πλαισίου. Ἡ τοποθέτησις τῶν πλακῶν τούτων θὰ πραγματοποιηθῇ εὐθὺς ὡς ἀποσταλοῦν τὰ ἀναγκαῖα σιδηρᾶ σωληνωτὰ πλαίσια ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἰκριώματος.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Διὰ πρώτην φορὰν ἐγένετο ἐργασία συντηρήσεως εἰκόνων εἰς Κρήτην ὑπὸ τῶν Κεντρικῶν Ἐργαστηρίων Συντηρήσεως, δι' ὁμάδος συντηρητῶν ὑπὸ τὸν κ. Νικ. Κάϊλαν, ἐκ τῶν συνεργείων τοῦ συντηρητοῦ τῆς Ὑπηρεσίας κ. Σταύρου Μπαλτογιάννη. Αἱ συντηρηθεῖσαι εἰκόνες προέρχονται ἐκ τῶν περισυλλεγεισῶν ἐκ μονῶν καὶ ναῶν τῆς νήσου διὰ τὴν Ἔκθεσιν εἰκόνων καὶ ἱερῶν κειμηλίων, τὴν πραγματοποιηθεῖσαν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν Ἡρακλείου, κατὰ τοὺς μῆνας Αὔγουστον καὶ Σεπτέμβριον, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς εἰς Ἡράκλειον συγκλήσεως τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐκ τῶν συγκεντρωθεισῶν ἑβδομήκοντα εἰκόνων διὰ τὴν ὡς ἄνω Ἔκθεσιν, συντήρησις ἐγένετο εἰς τὰς ἀκολούθους, κατὰ ναοὺς καὶ μονάς, εἰκόνας:

Μητροπολιτικὸς ναὸς Ἁγίου Μηνᾶ Ἡρακλείου
1. Μυστικὸς Δεῖπνος καὶ 2. Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἔργα Μιχ. Δαμασκηνοῦ.

Μονὴ Ὁδηγητρίας Ἡρακλείου
1. Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή, 2. Ἰησοῦς «ἡ Ἄμπελος» καὶ 3. Ἀσπασμὸς Πέτρου καὶ Παύλου, (ἔργα Ἀγγέλου), 4. Ἐμφάνισις εἰς τὰς Μυροφόρους καὶ Θαῦμα Ἁγίου Φανουρίου, 5. Ἅγιος Φανούριος, 6. Θεοτόκος Εὐαγγελισμοῦ ἐκ βημοθύρου, 7. Θεοτόκος «ἡ Βάτος».

Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Ἀνωπόλεως Ἡρακλείου
1. Ρίζα Ἰεσσαί, 2. Ἰωάννης ὁ Θεολόγος μετὰ τοῦ Προχόρου, 3. Γενέσιον Προδρόμου, 4. Θεία Λειτουργία, 5. Ἀποτομὴ κεφαλῆς Προδρόμου, 6. Ρίζα Ἰεσσαί.

Μονὴ Κερᾶς Ἡρακλείου
1. Χριστὸς Μέγας Ἀρχιερεύς, 2. Ἅγ. Βασίλειος καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ βημοθύρου, 3. Ἐννέα εἰκόνες Δωδεκαόρτου τέμπλου.

Μονὴ Ἁγίου Παντελεήμονος Ἡρακλείου
1. Ἅγιος Ὀνούφριος, 2. Δευτέρα Παρουσία.

Μονὴ Σπηλιωτίσσης Σιναϊτῶν Ἡρακλείου
1. Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα καὶ Πρόδρομος δεόμενος.

Ναὸς Παναγίας Ἀρχανῶν Ἡρακλείου
1. Προσκύνησις τῶν Μάγων.

Ναὸς Ἁγίου Ματθαίου Σιναϊτῶν Ἡρακλείου
1. Ἅγιος Συμεών, 2. Ἁγία Παρασκευή.

Μονὴ Χρυσοπηγῆς Χανίων
1. Χριστὸς Παντοκράτωρ, 2. Δέησις καὶ Ἁγία Τριάς.

Μονὴ Ἁγίας Τριάδος Χανίων
1. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστής.

Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου Λιθινῶν Ἱεραπέτρας
1. Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα.

Μονὴ Ἀρετίου Λασιθίου
1. Πεντηκοστή, 2. Θεοτόκος «ἡ Βάτος», 3. Ἁγία Τριάς.

Εἰς τὰς ὡς ἄνω εἰκόνας, Κρητικῆς Σχολῆς καὶ χρονολογουμένας εἰς τοὺς 16ον καὶ 17ον αἰῶνας (πλὴν τῆς Θείας Λειτουργίας τῆς μονῆς Ἀνωπόλεως, χρονολογουμένης εἰς τὰ 1704, καὶ τῆς Ἀποτομῆς τοῦ Προδρόμου τῆς αὐτῆς μονῆς, χρονολογουμένης διὰ τεχνοτροπικοὺς λόγους εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος, καὶ τῆς σειρᾶς τοῦ Δωδεκαόρτου τῆς μονῆς Κερᾶς, τῆς αὐτῆς χρονολογίας), ἐγένετο σειρὰ ἐργασιῶν στερεώσεως κυρίως, ὡς καὶ καθαρισμοῦ, εἰς τινας μόνον ἐξ αὐτῶν. Αἱ ἀναλόγως τῶν εἰς ἑκάστην εἰκόνα παρουσιαζομένων ἀναγκῶν γενόμεναι στερεωτικαὶ ἐργασίαι συνίσταντο: εἰς τὴν στερέωσιν τοῦ ξύλου τῆς εἰκόνος δι' ἐκτελέσεως τῶν ἀπαραιτήτων ξυλουργικῶν ἐργασιῶν καὶ δι' ἐπαλείψεως αὐτοῦ δι' εἰδικοῦ ἐλαίου συντηρήσεως, εἰς τὴν στερέωσιν τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς προετοιμασίας αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ξύλου τῆς εἰκόνος δι' ἐνέσεων κόλλας, εἰς τὴν στερέωσιν τῶν ἀπολεπιζομένων τμημάτων τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου, εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῆς ζωγραφικῆς διὰ λεπτοῦ στρώματος γύψου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδόθη ὁ κατάλληλος χρωματικὸς τόνος δι' ὑδροχρώματος ἢ διὰ τῆς τοποθετήσεως εἰς τὸ καταστραφὲν τμῆμα ὑφάσματος (λινάτσας) καὶ τέλος εἰς τὴν ἀπόξεσιν δι' ἐγχειριδίου τῶν κακῶς κατὰ τὸ παρελθὸν ἐπιτεθέντων ἐπὶ τῆς εἰκόνος, διὰ λόγους συντηρήσεως καὶ στερεώσεως, στρωμάτων κηροῦ καὶ ρητίνης, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπικαθημένη ἡ κόνις καὶ ἡ αἰθάλη τῶν κηρίων προεκάλει τὴν ἀμαύρωσιν τῆς ζωγραφικῆς. Ἐπὶ τῶν οὕτω στερεωθεισῶν εἰκόνων ἐτέθη λεπτότατον διαφανὲς προστατευτικὸν στρῶμα βερνικίου. Πλὴν τῶν ἐργασιῶν τούτων στερεώσεως, ἐπηκολούθησε καὶ συστηματικὸς καθαρισμὸς τῆς ζωγραφικῆς ἀπὸ ρητίνας καὶ κηρὸν μετὰ κόνεως καὶ αἰθάλης ὀλίγων μόνον, ἀναφερομένων κατωτέρω συνοπτικῶς, εἰκόνων. Ἡ ἐργασία αὕτη τοῦ καθαρισμοῦ ἐπραγματοποιήθη δι' ἐγχειριδίου, δι' οὗ ἀπεξέσθησαν αἱ ἐπιφάνειαι τῶν εἰκόνων πρὸς ἀφαίρεσιν τῶν ἐπικαθημένων ὡς ἄνω ξένων οὐσιῶν καὶ διὰ τῆς χρήσεως εἰδικοῦ χημικοῦ διαλυτικοῦ, ἀναλόγως τῶν ἑκάστοτε περιπτώσεων. Ἐπὶ τῶν καθαρισθεισῶν εἰκόνων ἐτέθη λεπτὸν στρῶμα προστατευτικοῦ βερνικίου. Αἱ οὕτω καθαρισθεῖσαι εἰκόνες εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

Μονὴ Ὁδηγητρίας
1. Ἅγιος Φανούριος, 2. Ἐμφάνισις εἰς τὰς Μυροφόρους καὶ Θαῦμα Ἁγίου Φανουρίου.

Μονὴ Ἀνωπόλεως
1. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος μετὰ τοῦ Προχόρου, 2. Γενέσιον Προδρόμου (Πίν. 397 α-β), 3. Θεία Λειτουργία, 4. Ἀποτομὴ κεφαλῆς Προδρόμου, 5. Ρίζα Ἰεσσαί.

Μονὴ Κερᾶς
1. Βημόθυρον μὲ τοὺς Ἁγίους Βασίλειον καὶ Ἰωάννην Χρυσόστομον.

Μονὴ Ἁγίου Παντελεήμονος
1. Ἅγιος Ὀνούφριος, 2. Δευτέρα Παρουσία.

Μονὴ Σπηλιωτίσσης
1. Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα καὶ Πρόδρομος δεόμενος.

Ναὸς Ἁγίου Ματθαίου Ἡρακλείου
1. Ἅγιος Συμεών.

Μονὴ Ἀρετίου
1. Πεντηκοστή, 2. Θεοτόκος «ἡ Βάτος».

Ἱστορικὸν Μουσεῖον Ἡρακλείου
1. Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή, 2. Χριστὸς Ἐπιταφίου. Τέλος, καθαρισμὸς τμήματος μόνον τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας ἐγένετο εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς μονῆς Γουβερνέτου καὶ εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδος τῆς μονῆς Ἀρετίου.

Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ Ἁγίου Πέτρου τῶν Ἐνετῶν Ἡρακλείου

Ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου τῆς Νέας Ὑόρκης κ. George Miles, βοηθουμένου ὑπὸ τῶν δ. Joan E. Fisher, κ. Theodora Stillwel - Mackay καὶ δ. Jean Stover, κατόπιν ἀδείας τῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ἐπίβλεψιν, ἐγένετο δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ πρὸς ἀναζήτησιν πιθανῶν λειψάνων τῆς ἐν Κρήτῃ Ἀραβοκρατίας (827 - 961 μ.Χ.), εἰς τὸν πρὸ τοῦ ἡμιηρειπωμένου ἐνετικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Πέτρου τῶν Δομινικανῶν, κειμένου παρὰ τὸ παράλιον τεῖχος τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως, χῶρον, τοῦ ὁποίου ἡ ἔκτασις ὑπερβαίνει τὰ 100 τετραγ. μέτρα.

Ἡ ὑπόδειξις τῆς θέσεως εἰς τὸν Ἀραβολόγον κ. Miles ἐγένετο ἀπὸ τὸν Διευθυντὴν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Στ. Ἀλεξίου, μὴ ὑπάρχοντος ἑτέρου ἀκαλύπτου χώρου ἱκανῆς ἐκτάσεως ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως.

Ἂν ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς ἀνασκαφῆς μερικῶς μόνον ἐπετεύχθη (ἐκ τοῦ βαθυτέρου στρώματος προῆλθον πέντε νομίσματα τῶν Ἀράβων Ἀμηρῶν τῆς Κρήτης καὶ πλῆθος ὀστράκων ἀραβικῆς κεραμεικῆς), τὰ συμπεράσματα τῆς δοκιμῆς ταύτης ἀπεδείχθησαν ἐξαιρετικῶς χρήσιμα, διότι τὸ πρῶτον ἐδόθη εὐκαιρία συστηματικωτέρας ἐρεύνης τῆς στρωματογραφίας τῆς πόλεως.

Ἐκ τῶν τεσσάρων δοκιμαστικῶν τάφρων, βάθους ἕως 7.20 μ., ἤτοι μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου, κειμένου 1.20 μ. ὑπὲρ τὴν στάθμην τῆς θαλάσσης, καὶ ἐκ τῆς προελθούσης κεραμεικῆς καὶ τῶν νομισμάτων, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις σαφῶς διακρινομένων ἀπ' ἀλλήλων στρωμάτων καὶ κατὰ τὴν ἀκόλουθον τάξιν, ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω: τουρκικόν, ἐνετικόν, βυζαντινόν, ἀραβικόν, ρωμαϊκὸν καὶ ἑλληνικόν. Ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα διεπιστώθησαν ἐλάχιστα.

Εἰς τὸ τουρκικὸν στρῶμα δὲν διεπιστώθη ὕπαρξις ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων, παρὰ μόνον ὀλίγων ὑπολειμμάτων ἐρυθρωποῦ κονιάματος, ἀγνώστου προελεύσεως. Ἀντιθέτως, τὰ θραύσματα ἀγγείων διαφόρων σχημάτων, ἤτοι πινακίων, κυπέλλων, λαγύνων, μαγειρικῶν σκευῶν κλπ., ἦσαν ἐξαιρετικῶς ἄφθονα καὶ ἀνήκουν εἰς τὴν κεραμεικὴν τῆς Κιουταχείας ἢ εἰς τὴν μετ' ἐφυαλώσεως κεραμεικήν, τὴν γνωστὴν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 18ου αἰῶνος (βλ. Hesperia XI (1942), σ. 1 - 28). Τινὰ τῶν ὀστράκων ἀνήκουν εἰς τὴν ἄνευ ἐφυαλώσεως κεραμεικὴν καθημερινῆς χρήσεως (μικραὶ λάγυνοι ἢ στάμνοι).

Μεταξὺ τοῦ στρώματος τούτου καὶ τοῦ ἀμέσως μετ' αὐτὸ ἐνετικοῦ, παρενεβάλλετο ἐπίχωσις, πάχ. 0,43 μ., ἐξ ἀργιλωδῶν χωμάτων καὶ ἀργῶν λίθων μεθ' ὑπολειμμάτων κονιάματος. Εἰς τὸ στρῶμα τοῦτο οὐδὲν ὄστρακον διεπιστώθη. Προφανῶς τοῦτο προῆλθεν ἀπὸ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων γενομένην ἰσοπέδωσιν τοῦ χώρου κατὰ τὴν μετατροπὴν τοῦ ναοῦ εἰς τέμενος τοῦ Σουλτὰν Ἰμπραΐμ.

Εἰς τὸ ἐνετικὸν στρῶμα εὑρέθη σειρὰ τάφων καὶ πλακόστρωτον πρὸ τῆς δυτικῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ. Οἱ τάφοι ἦσαν ὀρθογώνιοι, λελαξευμένοι εἰς τὸ μαλακὸν χῶμα, μὲ τὰς πλευρὰς ἐπενδεδυμένας διὰ πλακῶν ἐκ πωρολίθου, διὰ τῶν ὁποίων καὶ ἐκαλύπτοντο. Ἡ ὕπαρξις τῶν τάφων τούτων εἰς τὴν αὐλὴν τῆς μονῆς ὀφείλεται εἰς τὸ γνωστὸν ἔθιμον τῆς ταφῆς μοναχῶν εἰς τὰς αὐλὰς τῶν μονῶν, λόγῳ τῆς ἱερότητος τοῦ χώρου. Τὸ ἔθιμον τοῦτο διεπιστώθη καὶ εἰς τὴν μονὴν τῆς Παναγίας τῶν Σταυροφόρων Ἡρακλείου. Πλὴν τῶν ὀστῶν, εὑρέθησαν ἄφθονα ὄστρακα ἐνετικῆς κεραμεικῆς, νομίσματα καὶ ὀλίγαι χαλκαῖ μικραὶ πόρπαι ἐνδυμάτων, τὸ πρῶτον γνωσθεῖσαι ἐκ τῆς ἐνετικῆς Κρήτης. Ἡ κεραμεικὴ τῶν τάφων τούτων, συνήθως ἀβαθῆ κύπελλα, πινάκια καὶ ἄλλα ἀγγεῖα, ὅπως μικραὶ λάγυνοι ἢ στάμνοι, ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἰταλικῶν majolica τῶν κεραμεικῶν κέντρων τῆς Umbria καὶ Faenza, μετ' ἐξαιρέτου ἐφυαλώσεως ἐπὶ τῶν πολυχρώμων φυτικῶν καὶ γεωμετρικῶν διακοσμητικῶν θεμάτων. Χαρακτηριστικῶς μεγάλη εἶναι ἡ κατηγορία τῶν μετ' ἐγχαράκτων (sgraffito) διακοσμητικῶν γεωμετρικῶν ἢ φυτικῶν θεμάτων ἀγγείων, συνήθως κυπέλλων ἢ πινακίων. Ἡ κεραμεικὴ αὕτη χρονολογεῖται εἰς τὸ β' ἥμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ εἰς τὸ α' ἥμισυ τοῦ 16ου. Τὰ ἐκ τῶν τάφων προελθόντα νομίσματα ἀνήκουν ἐπίσης εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχήν. Ἡ ἐκ τοῦ ἀμέσως κάτωθι τῶν τάφων στρώματος προελθοῦσα κεραμεικὴ ἀνήκει εἰς τὰ γνωστὰ proto-majolica ἀγγεῖα, μετ' ἐγχαράκτου διακοσμήσεως (sgraffito) ἢ μετ' ἐφυαλώσεως γραπτῆς, τοῦ 13ου αἰῶνος, ἀνήκοντα εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν sgraffito ἐλευθέρας τεχνοτροπίας, τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰῶνος, γνωστὴν καὶ ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Κορίνθου. Οὕτω, ἡ κεραμεικὴ καὶ τὰ εὑρεθέντα νομίσματα χρονολογοῦν τὸ στρῶμα τοῦτο μεταξὺ τοῦ 13ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος, ἐποχὴν ἐνετικῆς κατοχῆς τῆς Κρήτης. Συστηματικὴ μελέτη τοῦ ὑλικοῦ τούτου θὰ δείξῃ, ἐὰν ἡ κεραμεικὴ εἶναι εἰσηγμένη ἐξ ὁλοκλήρου ἐκ τῶν κεραμεικῶν κέντρων τῆς Ἰταλίας ἢ προέρχεται, κατὰ ἓν τοὐλάχιστον μέρος αὐτῆς, ἐξ ἐντοπίων ἐργαστηρίων.

Τὸ ἀμέσως βαθύτερον στρῶμα ἀπέδωσεν ἄφθονον βυζαντινὴν κεραμεικήν. Ἡ ἐξέτασις τοῦ σχήματος, τοῦ διακόσμου καὶ τῆς τεχνικῆς τῶν ἀγγείων, ἀπέδειξεν ὅτι πρόκειται περὶ κεραμεικῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς αὕτη ἐγνώσθη ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Παλατίου. Ἡ διαπίστωσις αὕτη εἶναι μία ἀκόμη ἀπόδειξις τῶν στενῶν σχέσεων τοῦ θέματος τῆς Κρήτης πρὸς τὴν πρωτεύουσαν. Ἐκ τῶν κεραμουργημάτων τούτων, τὰ μετ' ἐφυαλώσεως ἀνήκουν εἰς τὰς ὁμάδας II καὶ III, τῆς κατατάξεως τοῦ Morgan (βλ. Charles Morgan, Corinth, XI, Cambridge, 1942). Καὶ ἡ μὲν ὁμὰς II μετὰ γραπτοῦ σπει-

ροειδοῦς διακόσμου, πρασίνου καὶ καστανοῦ χρώματος, χρονολογεῖται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλεξίου Β΄ (1081 - 1123), ἡ δὲ ὁμὰς ΙΙΙ ἡ καὶ ἀφθονωτέρα εἰς ὅλας τὰς τάφρους ἀνεξαιρέτως, μὲ κατὰ τόπους γραπτὸν διάκοσμον πρασίνου χρώματος περιγεγραμμένον διὰ καστανοῦ, χρονολογεῖται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μανουὴλ Α΄ (1143 - 1180) καὶ τοῦ Ἀλεξίου Β΄, πάντως οὐχὶ προγενέστερον τῶν μέσων τοῦ 12ου αἰῶνος. Νομίσματα τῶν ὡς ἄνω αὐτοκρατόρων εὑρέθησαν μετὰ τῆς κεραμεικῆς. Εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 12ου αἰῶνος, πάντως πρὸ τοῦ 1143, ἀνήκουν τὰ ἄφθονα ὄστρακα τῆς λεγομένης ἀνεπτυγμένης μετ' ἐγχαράξεων (developed sgraffito) κεραμεικῆς, τῆς ὁποίας τὰ πινάκια κοσμοῦνται δι' ἑλικοειδῶν σχεδίων ἢ συνεχομένων σπειρῶν εἰς ζώνας ἢ ἐντὸς ἐγκολπίων. Ὡσαύτως, διεπιστώθη καὶ ἡ ὕπαρξις τῶν γνωστῶν ὁμάδων: γραπτὰ μετ' ἐγχαράξεων (painted sgraffito) καὶ μετ' ἐπιστρώματος γραπτά (slip painted), τῆς αὐτῆς ἐποχῆς. Ἐκ τῆς κοινοτέρας, ἄνευ ἐφυαλώσεως, κεραμεικῆς (λάγυνοι ἢ στάμνοι, μαγειρικὰ σκεύη, πινάκια, κύπελλα κλπ.), συνήθως ἐξ ἐρυθρωποῦ πηλοῦ καὶ μετ' ἐγχαράκτου εἰς ζώνας διακοσμήσεως, εὑρέθησαν ἄφθονα δείγματα. Ἐλάχιστα ὄστρακα, ἀνήκοντα εἰς γραπτὴν μετ' ἐφυαλώσεως κεραμεικήν, δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ τέλος τοῦ 10ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 11ου αἰῶνος. Τὰ ὄστρακα, ὅμως, ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ στρῶμα, ὡς καὶ τὰ ὄστρακα τὰ χρονολογούμενα εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 12ου αἰῶνος, καὶ ὄχι εἰς ἰδιαίτερον στρῶμα προγενεστέρας ἐποχῆς. Εἰς τὸ κατώτερον τοῦτο τμῆμα τοῦ βυζαντινοῦ στρώματος, ἀνευρέθησαν δύο χαλκᾶ νομίσματα τοῦ Ἰωάννου Β΄ (1118 - 1143) καὶ μὴ ἐξερευνηθέν, λόγῳ τῆς στενότητος τῆς τάφρου, τοιχίον. Ἡ μορφὴ καὶ ἡ λειτουργικότης τοῦ κτίσματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει τὸ τοιχίον τοῦτο, εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ διὰ τῆς κατ' ἔκτασιν ἐρεύνης τοῦ βυζαντινοῦ στρώματος. Τοῦτο θὰ ἦτο ἐξόχως ἐνδιαφέρον, δεδομένου ὅτι αἱ γνώσεις μας περὶ τοῦ βυζαντινοῦ Χάνδακος περιορίζονται εἰς τὰς ἐλαχίστας πληροφορίας τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων.

Ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς ἀνασκαφῆς μερικῶς μόνον ἐπετεύχθη, διὰ τῆς ἀνευρέσεως πλήθους ὀστράκων ἀραβικῆς κεραμεικῆς, εἰς τὸ ἀμέσως βαθύτερον στρῶμα. Τὰ θραύσματα ταῦτα ἀνήκουν, τὸ μὲν εἰς ἄνευ ἐφυαλώσεως κοινοτέραν κεραμεικήν (ποικίλων σχημάτων κύπελλα, πινάκια, ἀγγεῖα ἐν εἴδει λαγύνων ἢ στάμνων), τὸ δὲ εἰς ὡραίαν γραπτὴν μετ' ἐφυαλώσεως τοιαύτην (συνήθως πινάκια, ἐνίοτε καὶ κύπελλα ἀβαθῆ). Χαρακτηριστικὸν εἶναι ἓν πινάκιον (Πίν. 398 α), μετ' εὐρείας κυκλικῆς χαμηλῆς βάσεως ἐν εἴδει δακτυλίου καὶ κυρτουμένων ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ἄνω χειλέων, ἐξ ἐρυθρωποῦ πηλοῦ, τὸ ὁποῖον κοσμεῖται διὰ φυλλοφόρων κλάδων, κιτρίνου χρώματος, περιγεγραμμένων διὰ καστανοῦ, ἐπὶ πρασίνου πεδίου. Ἡ ἐφυάλωσις εἶναι λίαν λεπτὴ καὶ τὸ ὅλον δεικνύει ἐπιμελεστάτην κατασκευήν. Τὸ πινάκιον ὁμοιάζει πρὸς ὁμάδα πινακίων, προελθοῦσαν ἐκ Madinatal-Zahra τῆς Ἱσπανίας (βλ. L. Torres Balbas, La mezquita de Cordoba y la ruinas de Madinatal-Zahra, Madrid, σ. 155) καὶ χρονολογουμένην εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 10ου αἰῶνος. Συστηματικωτέρα μελέτη τῆς γραπτῆς μετ' ἐφυαλώσεως κεραμεικῆς τοῦ στρώματος τούτου θὰ δείξῃ, ἐὰν αὕτη εἶναι μόνον εἰσηγμένη, ἢ ἐὰν καὶ μέρος αὐτῆς προέρχεται ἐξ ἐντοπίου ἀραβικοῦ ἐργαστηρίου. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στρώματος προῆλθον καὶ τρία νομίσματα τῶν Ἀράβων ἐμίρηδων τῆς Κρήτης. Οὕτω, ἡ ἀπόδοσις τοῦ στρώματος τούτου καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ προελθούσης κεραμεικῆς, εἰς τὴν περίοδον τῆς Ἀραβοκρατίας τῆς Κρήτης βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν νομισματικῶν εὑρημάτων. Ἡ μεγάλη στενότης τῶν βαθειῶν τάφρων δὲν ἐπέτρεψε τὴν κατ' ἔκτασιν ἔρευναν αὐτῶν, πρὸς διαπίστωσιν τυχὸν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων τῆς Ἀραβοκρατίας, πλὴν μικροῦ τμήματος ὑδαταγωγοῦ. Προετάθη ἡ κατ' ἔκτασιν ἔρευνα τοῦ στρώματος τούτου εἰς δευτέραν ἀνασκαφικὴν περίοδον, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀραβολόγου. Μία τοιαύτη συστηματικὴ ἔρευνα θὰ ἦτο λίαν ἐνδιαφέρουσα, διὰ τὴν μερικὴν ἔστω διαφώτισιν καὶ ἐξ ἀρχαιολογικῆς πλευρᾶς τῶν συναφῶν μὲ τὴν Ἀραβοκρατίαν τῆς Κρήτης προβλημάτων.

Τέλος, ἐπὶ τῶν βράχων, ἀλλ' οὐχὶ ἐντὸς κεχωρισμένου στρώματος, εὑρέθησαν ὄστρακα ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, μετὰ τῶν ὁποίων ἦσαν μεμιγμένα καί τινα πρωτογεωμετρικὰ ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ ἐκ Φορτέτσας προερχόμενα. Τοιαύτη πρωτογεωμετρικὴ κεραμεικὴ δὲν ἐκπλήσσει, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς γειτνιάσεως τῆς Κνωσοῦ πρὸς τὸ Ἡράκλειον.

Ἡ ἐπιβεβαίωσις τῶν ἀνωτέρω στρωματογραφικῶν διαπιστώσεων διὰ τῆς ἐρεύνης καὶ ἄλλων θέσεων τῆς πόλεως, θὰ ἀποτελέσῃ πολύτιμον συμβολὴν εἰς τὴν διὰ τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης διαφώτισιν τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας καὶ μεσαιωνικῆς πόλεως.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Εὐρεῖα περισυλλογὴ μεσαιωνικῶν ἀρχαιοτή-

των ἐγένετο κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος. Ἡ ἐγκατάλειψις σημαντικοῦ ἀριθμοῦ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν κατεστραμμένων ναῶν τῆς παλαιοχριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς περιόδου τῆς νήσου καὶ δὴ εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς, ὅπου κατὰ τὴν Α΄ Βυζαντινὴν περίοδον τῆς Κρήτης ἔκειτο ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς Γόρτυς, καθίστα ἐπιτακτικὴν τὴν ἀνάγκην τῆς ἐργασίας αὐτῆς.

Ἅγιοι Δέκα Μεσαρᾶς Ἡρακλείου

Κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν κοινότητα τῶν Ἁγίων Δέκα διεπιστώθη ὅτι σημαντικὸς ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τῆς περιοχῆς τῆς Γόρτυνος, τὰ ὁποῖα εὑρίσκοντο ἐγκαταλελειμμένα εἰς τὰς ὁδοὺς ἢ τὰς αὐλὰς τῶν οἰκιῶν καὶ εἰς τοὺς πέριξ ἀγροὺς ἢ ἦσαν ἐντετειχισμένα εἰς τοὺς τοίχους τῶν οἰκιῶν, ἐνίοτε μάλιστα κατὰ τρόπον διακοσμητικόν. Παρομοία χρῆσις διεπισιώθη καὶ εἰς ἱκανὸν ἀριθμὸν λειψάνων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Οὕτω περισυνελέγησαν:

1. Ἑπτὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, 4ου καὶ 5ου αἰ. μ.Χ., διαφόρων διαστάσεων, μετ' ἀναγλύφων φῶν ἐπὶ τοῦ ἐχίνου καὶ ζωνῶν ἢ λογχοειδῶν φύλλων εἰς τὰ προσκέφαλα.

2. Δέκα κορινθιακὰ κιονόκρανα ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, τοῦ ἁπλοῦ παλαιοχριστιανικοῦ τύπου, τέλους 4ου καὶ 5ου αἰ. μ.Χ., διαφόρων διαστάσεων.

3. Δέκα ἰωνικαὶ βάσεις κιόνων μετὰ τετραγώνου πλίνθου, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἐξ ὧν αἱ τέσσαρες μετὰ κοιλοκύρτου κυματίου, αἱ δύο μεθ' ἁπλῆς κοίλης ἀποθέσεως καὶ αἱ λοιπαὶ τέσσαρες τοῦ ἁπλοῦ τύπου, ἤτοι μετὰ σκοτίας μεταξὺ δύο σπειρῶν.

4. Τμῆμα ἀμφικιονίσκου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, διαστ. 0,40 × 0,38 × 0,19 μ.

5. Στρεπτὸς κιονίσκος ἐκ φαιοῦ μαρμάρου, διαστ. 0,76 × 0,18 × 0,16 μ.

6. Τμῆμα μαρμαρίνου ὑπερθύρου, μετ' ἐξέχοντος λοξοτμήτου γείσου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνάγλυφος σταυρὸς ἐντὸς κύκλου, διαστ. 0,39 × 0,31 × 0,11 μ.

7. Τμῆμα ἀρραβδώτου κίονος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, διαστ. 0,67 × 0,22 × 0,19 μ.

8. Ἐπίθημα κιονοκράνου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, διαστ. 0,69 × 0,37 ἄνω καὶ διαμ. βάσεως 0,27 μ., ἄνευ διακοσμήσεως.

9. Θραῦσμα θωρακίου τέμπλου παλαιοχριστιανικοῦ, διαστ. 0,74 × 0,73 × 0,07 μ. (Πίν. 398 β). Τὸ θωράκιον ἐκοσμεῖτο ὑπὸ ἐνιαίου θέματος ἐκ κύκλων (σηρικῶν τροχῶν), συναπτομένων πρὸς ἀλλήλους διὰ κόμβων, κατά τε τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος τοῦ θωρακίου, μετὰ διακοσμητικῶν θεμάτων ἐν χαμηλῷ ἀναγλύφῳ. Τὸ θραῦσμα φέρει δύο μόνον κύκλους, ἐξ ὧν ὁ εἷς κοσμεῖται δι' ἀναγλύφου περιστερᾶς μὲ τὰς πτέρυγας συνεσταλμένας καὶ δι' ἀναγλύφου φυλλοφόρου κλάδου ἄνωθεν τοῦ πτηνοῦ παρὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου καὶ ὁ ἕτερος δι' ἀναγλύφου κογχυλίου. Εἰς τὸ μεταξὺ τῶν κύκλων τούτων πεδίον, ἀνάγλυφος ἰσοσκελὴς σταυρός, εἰς τὴν κάθετον κεραίαν τοῦ ὁποίου τὸ ἀρχαιότερον σχῆμα τοῦ μονογραφήματος τοῦ Χριστοῦ (χρῖσμα) καὶ κάτωθεν τούτου ἀνάγλυφα καὶ πάλιν ἐσχηματοποιημένα φύλλα ἀκάνθης.

Μητρόπολις Μεσαρᾶς Ἡρακλείου

Ἐκ τῆς κοινότητος Μητροπόλεως περισυνελέγησαν:

1. Ἐννέα ἰωνικὰ κιονόκρανα ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, 4ου καὶ 5ου αἰ. μ.Χ., διαφόρων διαστάσεων, τῶν ὁποίων ὁ μὲν ἐχῖνος κοσμεῖται δι' φῶν, τὸ δὲ προσκέφαλον διὰ δέσμης λογχοειδῶν φύλλων, ἁπλῶν φυλλωμάτων ἢ μόνον διὰ τοῦ ζωστῆρος.

2. Δύο κορινθιακὰ κιονόκρανα, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, τοῦ ἁπλοῦ τύπου.

3. Ἕνδεκα στρεπτοὶ κιονίσκοι, διαφόρων διαστάσεων, ἐκ λευκοῦ καὶ φαιοῦ μαρμάρου.

4. Τρεῖς ἀμφικιονίσκοι ἐκ λευκοῦ μαρμάρου.

5. Εἷς κίων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, διαστ. 0,53 × 0,22 × 0,20 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὸ κατώτερον τμῆμα τῆς καθέτου κεραίας ἀναγλύφου σταυροῦ.

6. Θραῦσμα λεκάνης ἁγιασμοῦ ἐκ φαιοῦ μαρμάρου.

7. Κιονίσκος Ἁγίας Τραπέζης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἄνευ ραβδώσεων, μεθ' ἁπλῆς ἀποθέσεως ἄνω καὶ κάτω.

8. Τέσσαρα ἐπιθήματα ἀμφικιονίσκων διαφόρων διαστάσεων, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, μετὰ ἐπιπέδου ταινίας κατὰ τὰ πλάγια, πλατυνομένης πρὸς τὰ ἄνω.

9. Πέντε βάσεις κιόνων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, μεθ' ἁπλῆς κοίλης ἀποθέσεως καὶ μετὰ τετραγώνου κάτωθεν πλίνθου.

10. Βάθρον κιονίσκου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου.

11. Φολιδωτὸν θωράκιον τέμπλου ἐκ φαιοῦ μαρμάρου, διαστ. 0,85 × 0,55 × 0,09 μ., μεθ' ἁπλοῦ πλαισίου, πλ. 0,12 μ. Αἱ φολίδες κοσμοῦνται δι' ἀναγλύφων τριφύλλων ἀνθεμίων.

12. Θωράκιον τέμπλου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, διαστ. 0,61 × 0,64 × 0,10 μ., κοσμούμενον διὰ μεγάλου ἐπιπεδογλύφου σταυροῦ, μὲ τὰς κεραίας ἐλαφρῶς πλατυνομένας, ἐντὸς ἁπλοῦ πλαισίου, διαστ. 0,09 μ.

13. Τμῆμα κοσμήτου μετ' ἀνθεμίων εἰς ἐπιπεδόγλυφον τεχνικήν.

Μάταλα Καινούργιου Ἡρακλείου

Περισυνελέγησαν δύο ἰωνικαὶ βάσεις κιόνων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, μετὰ δύο σπειρῶν καὶ μεταξὺ αὐτῶν σκοτίας καὶ τετραγώνου κάτωθεν πλίνθου.

Τὰ ἐκ Ματάλων, Μητροπόλεως καὶ Ἁγίων Δέκα περισυλλεγέντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη κατετέθησαν εἰς τὸ Φυλακεῖον τῆς Γόρτυνος πρὸς φύλαξιν.

Ἀρμένοι Ἀποκορώνου Χανίων

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ διανοίξεως βόθρου εἰς αὐλὴν οἰκίας τῆς κοινότητος Ἀρμένων, ἦλθον εἰς φῶς τρεῖς ὀγκώδεις ἀρράβδωτοι κίονες ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἀποκείμενοι ἐν σειρᾷ καὶ εἰς βάθος 1.60 μ. Ἡ εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον ὕπαρξις δύο εἰσέτι ἀρραβδώτων κιόνων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου καὶ ἑνὸς στρεπτοῦ κιονίσκου ἐκ φαιοῦ, καθὼς καὶ ἡ διαπίστωσις τῆς ὑπάρξεως μικροῦ τμήματος μωσαϊκοῦ δαπέδου ἐντὸς παρακειμένου νεωτερικοῦ ναΐσκου, ἐγείρουν τὴν ὑπόνοιαν τῆς ὑπάρξεως καὶ εἰς τὸ χωρίον τοῦτο παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τούτων μελῶν περισυνελέγησαν οἱ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας δύο κίονες καθὼς καὶ ὁ στρεπτὸς κιονίσκος, ἐνῷ οἱ ἀποκαλυφθέντες τρεῖς ἀφέθησαν εἰς τὴν θέσιν των, δεδομένου ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσις τούτων θὰ ἔθετεν εἰς ἄμεσον κίνδυνον τὴν ΝΑ. γωνίαν τῆς ὑπερκειμένης οἰκίας. Τὰ περισυλλεγέντα μέλη κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων.

Ρέθυμνον

Ἐκ τῆς πόλεως Ρεθύμνου περισυνελέγησαν δεκαπέντε τουρκικαὶ ἐπιτύμβιοι στῆλαι, ἀποκείμεναι εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς αὐλὰς τῶν οἰκιῶν τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως. Ἐκ τούτων αἱ ἐννέα εἶναι ὀρθογώνιαι, ἀπολήγουσαι εἰς ὀξύ, στῆλαι ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως τῶν ὁποίων ὑπάρχει φυτικὸν κόσμημα ἐν χαμηλῷ ἀναγλύφῳ (βλαστός, ἐξ οὗ ἐκφύονται φύλλα καὶ ἄνθη) καὶ αἱ ἓξ, ὀγκώδεις παραλληλεπίπεδοι στῆλαι, σχηματίζουσαι εἰς τὴν κορυφὴν κάλυμμα κεφαλῆς μὲ τέσσαρας προεξοχὰς καὶ λοξὴν πλατεῖαν ταινίαν. Εἰς τὸ μέσον τῆς μιᾶς ὄψεως, ἐπιγραφὴ μὲ παλαιοτουρκικὰ γράμματα μὲ τὸ ὄνομα καὶ τὸν χρόνον θανάτου. Ἅπασαι κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνου.

Σκουλούφια Ρεθύμνης

Περισυνελέγη τριγωνικὴ πωρίνη πλάξ, μετὰ παραστάσεως τῆς Σταυρώσεως εἰς χαμηλὸν ἀνάγλυφον, χρονολογουμένη ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὸ 1531, ἡ ὁποία ἀπέκειτο εἰς τὸν ναὸν τοῦ Σωτῆρος. Ὁ Gerola εὗρε ταύτην ἐντετειχισμένην εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ αὐτοῦ ναοῦ, ἄνωθεν τοῦ τάφου τῆς Μαρίας Πρεσβυτέρισσας (βλ. Gerola, Mon. II, σ. 263, σημ. 1, εἰκ. 322, καὶ διὰ τὴν ἐπιγραφήν, Mon. IV, σ. 480, No 5, καὶ εἰκόνα τῆς ἐπιγραφῆς εἰς σ. 594 - 595). Κατὰ τὰς ἐργασίας τὸ ἀνάγλυφον εὑρέθη ἀποτετειχισμένον καὶ λόγῳ μεγάλου καθ' ὕψος ρήγματος ἐκινδύνευεν νὰ θραυσθῇ. Μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνου.

Πηγὴ Ρεθύμνης

Ἐκ τοῦ εἰς θέσιν Νήσπιτας τῆς κοινότητος Πηγῆς εὑρισκομένου ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τοῦ ὁποίου ἡ ἡμικυλινδρικὴ καμάρα κατέπεσε πρὸ ἐτῶν, περισυνελέγη θραῦσμα τοιχογραφίας ἐπὶ θολίτου. Εἰς τοῦτο διασώζεται τμῆμα τῆς παραστάσεως τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου, μὲ τὴν Θεοτόκον συνοδευομένην ὑπὸ δύο Μυροφόρων, κύπτουσαν ἄνωθεν τοῦ μὴ διατηρουμένου εἰς τὸ θραῦσμα Ἰησοῦ. Διὰ τὰς εἰς τὸν 14ον αἰῶνα χρονολογουμένας τοιχογραφίας τοῦ ναΐσκου βλ. Κ. Καλοκύρη, Αἱ Βυζαντιναὶ Τοιχογραφίαι τῆς Κρήτης, σ. 45, 137, 148 καὶ 162.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου ἐπραγματοποίησε κατὰ τὸ ἔτος 1967 ἀρχαιολογικὰς ἐργασίας κυρίως ἐντὸς τῆς πόλεως Ρόδου, εἰς τὴν ὕπαιθρον τῆς νήσου Ρόδου καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν νήσων τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος κυρίως εἰς Πάτμον καὶ Κῶν. Αἱ ἐργασίαι αὐταὶ ἦσαν μουσειακαί, ἀνασκαφικαί, ὡς καὶ ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἐπισκευῆς μνημείων.

Κατὰ τὰς ἐν γένει ἐργασίας ἔλαβον μέρος οἱ Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων κ. Ἠλίας Κόλλιας καὶ δ. Ἠὼς Ζερβουδάκη, ὁ βοηθὸς Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Μιλτ. Νικολαΐδης καὶ οἱ ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ κ. Εὐάγγ. Κακαβογιάννης, δ. Ὄλγα Ἀποστολοπούλου καὶ δ. Σ. Πιτυχούτη.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΡΟΔΟΣ

Κατὰ τὰς συνεχισθείσας καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1967 ἐργασίας ἐπανεκθέσεως εἰς τὸ Μουσεῖον Ρόδου, ἐξετέθησαν εἰς τρεῖς τῶν αἰθουσῶν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἀγγεῖα καὶ μικροαντικείμενα ἀπὸ τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς μέχρι καὶ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., προερχόμενα ἐκ τῶν νεκροταφείων τῶν περιοχῶν Μάρμαρον καὶ Ἀνωάκια καὶ τῶν παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κρεμαστῆς τάφων, συμπληρωθείσης τοιουτοτρόπως τῆς ἐκθέσεως τῶν δημοσιευθέντων ἐν Annuario III καὶ VI - VII καὶ ἐν Clara Rhodos III καὶ VIII εὑρημάτων τῶν ἰταλικῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν νεκρόπολιν Ἰαλυσοῦ.

Εἰς τὰ εὑρήματα αὐτὰ προσετέθησαν δύο ταφικὰ σύνολα ἐκ τῶν ἀποκτημάτων τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ Μουσείου. Τὸ πρῶτον, χρονολογούμενον εἰς τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους, κατετέθη εἰς τὴν Ἐφορείαν τὸ 1949, ὡς προερχόμενον ἐκ Κρεμαστῆς καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα ἀμφορέα μὲ διακόσμησιν ἓξ συστάδων ὁμοκέντρων κύκλων, δύο σκύφους, δύο κεφαλὰς χαλκῶν περονῶν καὶ δύο διατρήτους σφονδύλους ἐκ στεατίτου (ἀριθ. Β.Ε. 251 α - δ). Τὸ δεύτερον προέρχεται ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων τὸ 1961 ὑπὸ τῆς Ἐφορείας τάφων εἰς τὸ 11ον χλμ. τῆς δημοσίας ὁδοῦ ἀπὸ Ρόδου πρὸς Κρεμαστὴν καὶ χρονολογεῖται εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ. Τὰ κτερίσματα, εὑρεθέντα ἐντὸς τῆς πυρᾶς καύσεως τοῦ νεκροῦ, εἶναι ἓν χρυσοῦν διάδημα μὲ διακόσμησιν ἐκτύπου ἀνθεμίου (ἀριθ. Β.Ε. 2344), μελαμβαφὴς κοτύλη, σιδηρᾶ στλεγγὶς καὶ ὀστέϊναι ψῆφοι ὄρμου.

Παραλλήλως ἐγένετο νέα τακτοποίησις προσωρινῆς ἐκθέσεως εἰς δύο αἰθούσας τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ Μουσείου. Εἰς μὲν τὴν πρώτην αἴθουσαν ἔχουν ἐκτεθῆ μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, προερχόμενα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς συλλογῆς Ἀκάβη καὶ τὰ χρυσᾶ καὶ λοιπὰ κοσμήματα ἐκ τῶν τάφων τῆς μυκηναϊκῆς νεκροπόλεως τῆς Ἰαλυσοῦ (Annuario VI - VII, σ. 99 κ.ἑ., εἰκ. 17, 61, 82, 92, 121). Εἰς τὴν ἄλλην αἴθουσαν ἐκτίθεται ἐπιλογὴ χαρακτηριστικῶν ἀφιερωμάτων ἀπὸ τοὺς ἀποθέτας τῶν ναῶν ἀκροπόλεως Ἰαλυσοῦ καὶ Καμίρου καὶ ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα ροδιακῆς κεραμεικῆς προερχόμενα ἀπὸ τὰ νεκροταφεῖα Καμίρου καὶ ἀπὸ ἄλλας νήσους τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος.

Τέλος, ἐξετέθησαν εἰς τὴν τελευταίαν αἴθουσαν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Μουσείου ἀργυρᾶ ροδιακὰ νομίσματα, ἀνήκοντα εἰς δύο θησαυροὺς εὑρεθέντας κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἰς Ρόδον. Ὁ πρῶτος θησαυρὸς προέρχεται ἐκ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1960 γενομένης ἀνασκαφῆς εἰς τὸ οἰκόπεδον, ὅπου σήμερον τὸ Ἐμπορικὸν Ἐπιμελητήριον Ρόδου (πρβλ. ΑΔ 17 (1961 - 62): Χρονικά, σ. 301 καὶ ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 311) καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑκατὸν τρία τριώβολα καὶ τρεῖς δραχμάς, φυλαχθείσας ἐντὸς λύχνου. Τὸν δεύτερον θησαυρὸν ἐξ ἑβδομήκοντα τετραδράχμων, διδράχμων καὶ δραχμῶν, ἀνεῦρον κατὰ τὸ ἔτος 1965 ἄνδρες τῆς Χωροφυλακῆς εἰς περιοχὴν Κρεμαστῆς ἐντὸς καταστραφέντος πηλίνου δοχείου (ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 456).

ΚΩΣ

Εἰς τὸ Μουσεῖον Κῶ ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ ἐπανασυγκόλλησις τῶν προερχομένων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν εἰς Ἐλαιῶνα καὶ Λαγκάδα (πρβλ. L. Morricone, Annuario XLIII - XLIV, N.S. XXVII - XXVIII, 1965 - 66) καὶ εἰς Σεράγα (L. Morricone, Bolletino d'Arte 1950, σ. 320 κ.ἑ., εἰκ. 90 κ.ἑ.) μυκηναϊκῶν καὶ γεωμετρικῶν ἀγγείων, ἐκτεθειμένων εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τοῦ Μουσείου.

ΠΑΤΜΟΣ

Εἰς τὴν Ἱερὰν Μονὴν Πάτμου ἐγένετο ἡ μεταφορὰ τῶν κειμηλίων εἰς τὸ νέον Σκευοφυλάκιον καὶ ἡ προσωρινὴ ἔκθεσις αὐτῶν.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΝ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1967 ἀνασκαφαὶ ἀρξάμεναι κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, τινὲς τῶν ὁποίων καὶ ἐπερατώθησαν.

I. Ἀρχαῖον ὁδικὸν σύστημα

Κατωτέρω σημειοῦνται τὰ οἰκόπεδα, ἐντὸς τῶν ὁποίων διεπιστώθη ἡ συνέχισις γνωστῶν μέχρι τοῦδε ἀρχαίων ὁδῶν.

Ἀπὸ Β. πρὸς Ν.

1) *Ρ35α.* Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Βασ. Κεσίσογλου παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Καναδᾶ καὶ τῆς πρώτης πρὸς Ν. διανοιγομένης καθέτου ὁδοῦ (οἰκόπεδον ΒΔ. γωνίας).

2) *Ρ34β.* Ἐντὸς τῶν οἰκοπέδων Λαγοῦ Ἀθαν. καὶ Παναγ. Κουλούρη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὑψηλάντου ἔναντι τῆς οἰκίας ὑπ' ἀριθ. 16 καὶ τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βενετοκλέων οἰκοπέδου Κυραμαριοῦ, ἀμέσως πρὸς Α. τοῦ οἰκοπέδου Παπαϊωάννου - Μιχαηλίδη.

3) *Ρ32.* Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Δωροθέας Χατζηεμμανουὴλ παρὰ τὴν ὁδὸν Ἁγ. Ἀναστασίας 40 καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον Μιχ. Μελᾶ, ὁδὸς Βενετοκλέων (βλ. κατωτ. σ. 440).

4) *Ρ39.* Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀπεκαλύφθη εἰς οἰκόπεδα κείμενα εἰς ἀπόστασιν μεταξύ των καὶ κατεσπαρμένα ἀπὸ τοῦ βορειοτέρου μέχρι τοῦ νοτιωτέρου ἄκρου τῆς πόλεως, ὡς κάτωθι:

α. Οἰκόπεδον Θεοδ. Ζησιμάτου παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ἀμερικῆς καὶ Ἱεροῦ Λόχου (βλ. κατωτ. σ. 434).

β. Οἰκόπεδον Γεωργᾶ (ξενοδοχεῖον Plaza) νοτίως καὶ ἔναντι τοῦ ἀνωτέρω.

γ. Οἰκόπεδον ΟΤΕ ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Ἀμερικῆς καὶ 25ης Μαρτίου (βλ. κατωτέρω).

δ. Σκάμματα ΟΤΕ ἐντὸς τῆς ὁδοῦ Ἀμερικῆς.

ε. Οἰκόπεδον Ἰωάνν. καὶ Μαρίας Δαμάσκου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Δομ. Θεοτοκοπούλου.

ς'. Οἰκόπεδον Μυριαλλῆ, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ἔναντι τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων, ὅπου εὑρέθη τὸ νότιον τέρμα τῆς ὁδοῦ ταύτης (βλ. κατωτ. σ. 446).

5) *Ρ29.* Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἀγγελικῆς Μπαλλῆ παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Βουλγαροκτόνου καὶ Ἁγ. Ἀναργύρων, καὶ τοῦ ὀλίγῳ νοτιώτερον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἁγ. Ἀναργύρων εὑρισκομένου οἰκοπέδου Αἰκ. Τουρλούγκου.

6) *Ρ29α.* Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Συνεταιρισμοῦ Καταστηματαρχῶν Ρόδου Β' παρὰ τὴν ὁδὸν Σ. Βενιζέλου (βλ. κατωτ. σ. 438).

7) *Ρ38.* Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Γεωργ. Χαρτοφύλλη παρὰ τὴν ὁδὸν Ἡρακλείου ἀριθ. 66 καὶ τοῦ οἰκοπέδου Σκόρδου παρὰ τὴν ὁδὸν Πίνδου νοτίως τοῦ Park Hotel (βλ. κατωτ. σ. 439).

8) *Ρ28.* Οἰκόπεδον Σκόρδου παρὰ τὴν ὁδὸν Πίνδου (βλ. κατωτ. σ. 439 καὶ ἀνωτέρω Ρ38.)

9) *Ρ27.* Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Β. Παπαβασιλείου παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Χειμάρρας καὶ Θεμ. Σοφούλη.

Ἀπὸ Α. πρὸς Δ.

1) *Ρ20.* Ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρω ἀναφερθέντος οἰκοπέδου Λαγοῦ - Κουλούρη (βλ. ἀνωτ., ὁδὸς Ρ34β) καὶ ἐντὸς τοῦ δυτικώτερου, κειμένου ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ Ὑψηλάντου, οἰκοπέδου Μ. Μάρταλη καὶ Εὐαγγ. Λαμπροπούλου.

2) *Ρ19α.* Εὑρέθη ἐντὸς τῶν οἰκοπέδων:

α. Κωνσταντινίδη - Κακᾶ παρὰ τὴν ὁδὸν Μεγάλου Κωνσταντίνου.

β. Ἁγγ. Μπαλλῆ (βλ. ἀνωτ., ὁδὸς Ρ29) καὶ

γ. ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Γεωργ. Κακούλα παρὰ τὴν νέαν ὁδὸν Ἀθηναγόρου (βλ. κατωτ. σ. 441).

3) *Ρ18β.* Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Τσουμπρῆ παρὰ τὴν ὁδὸν Στεφάνου Καζούλλη.

4) *Ρ17α.* Κατ' ἀρξαμένας ἀνασκαφικὰς ἐργασίας, αἵτινες δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ περατωθοῦν ἐντὸς τοῦ χώρου, ὅπου ἀνεγείρεται τὸ νέον Στάδιον, ἀνατολικῶς τοῦ Σταδίου Διαγόρου, διεπιστώθησαν ὁδοστρώματα καὶ τὸ Β. καὶ Ν. ὅριον τῆς ὁδοῦ Ρ17α.

5) *Ρ14.* Ἐντὸς τοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν Παύλου Μελᾶ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Χρ. Γιώρτσου.

6) *Ρ3.* Οἰκόπεδον Συνεταιρισμοῦ Καταστηματαρχῶν Ρόδου Β' παρὰ τὴν ὁδὸν Σοφ. Βενιζέλου (βλ. ἀνωτ., ὁδὸς Ρ29α καὶ κατωτ. σ. 441).

7) *Ρ2β.* Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Κ. Παπαδοπούλου παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ἀμερικῆς καὶ Βασιλ. Σοφίας (βλ. κατωτ. σ. 436).

8) *Ρ2δ.* Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Πονιᾶ καὶ Βασ. καὶ Ζωῆς Κουφοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν 25ης Μαρτίου.

Β. Προσόψεις ἀρχαίων κτηρίων καὶ παρατηρήσεις τινὲς περὶ τῆς ὁδοῦ Ρ39

Ὡς καὶ ἀνωτέρω (σ. 432) ἀνεφέρθη, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1967 παρεσχέθη εὐχέρεια ἐρεύνης τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ39 ἐντὸς τριῶν, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων ἀπεχόντων, οἰκοπέδων κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τῆς πόλεως.

Πλὴν τῶν ἀλλεπαλλήλων ὁδοστρωμάτων, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν Καραγιάννη τοῦ ἔτους 1957[1], ἦλθεν εἰς φῶς ἡ θεμελίωσις καὶ τμῆμα τῆς διασωθείσης ἀνωδομῆς τοῦ δυτικοῦ ὁρίου τῆς ὁδοῦ Ρ39.

Τὰ ὁδοστρώματα ἐντὸς τοῦ **οἰκοπέδου ΟΤΕ** (Πίν. 399α) εἶχον συνολικὸν ὕψος 2.60 μ., ἤτοι κατὰ 1.20 μ. περισσότερον τοῦ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Κλινικῆς Καραγιάννη διαπιστωθέντος, ἐπάτουν δὲ ἐπὶ ἐρυθροῦ ἀργιλώδους χώματος, τὸ ὁποῖον ἔφθανε μέχρι τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ δευτέρου ἐκ τῶν κάτω δόμου τοῦ θεμελίου τοῦ παρακειμένου κτηρίου, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς ὁδοῦ Ρ39.

Κατόπιν τούτου, δεδομένου ὅτι ὁ ἀμέσως ἐπὶ τοῦ δευτέρου δόμου τῆς θεμελιώσεως πατῶν δό-

1. ΠΑΕ 1957, σ. 126.

μος ἔφερεν ἔξεργον, συμπεραίνεται, ὅτι κατὰ τὴν παλαιοτέραν οἰκοδομικὴν περίοδον, οὗτος ἀπετέλει τὸν πρῶτον δόμον τῆς ἀνωδομῆς[2]. Οὕτω διεπιστώθη σαφῶς, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον ἡ ὁδὸς Ρ39 δὲν ἔφερε τὰ συνήθη εἰς Ρόδον ἰδιαίτερα σκληρὰ ὁδοστρώματα, ἀλλ' ἀπετελεῖτο ἐξ ἁπλοῦ χώματος (Π ί ν. 399 α). Ὡς δὲ καὶ παλαιότερον πολλάκις ἔχει διαπιστωθῆ[3] ἅπασαι αἱ στρώσεις τῶν ὁδοστρωμάτων, ἢ τοὐλάχιστον εἰς μέγας ἀριθμὸς τούτων, ἔχουν ἐπιστρωθῆ εἰς μίαν χρονικὴν περίοδον συγχρόνως. Ὡς καὶ ἐκ τοῦ Π ί ν. 399 α καθίσταται σαφές, τὸ ὑπὲρ τὸν πρῶτον τοῦτον δόμον μέρος τῆς ἀνωδομῆς ἔχει ὑποστῆ πολλὰς μετασκευὰς ἐκ τῶν ἐργασιῶν τῶν μετέπειτα οἰκοδομικῶν περιόδων, εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ πρῶτος οὗτος δόμος ἀπετέλει τρόπον τινὰ τὸν τοιχοβάτην, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπάτει ὁ τοῖχος τῆς προσόψεως, αἱ λιθόπλινθοι τοῦ ὁποίου ἦσαν τοποθετημέναι καθ' ὕψος, ἐνῷ αἱ λιθόπλινθοι τῆς θεμελιώσεως καὶ τοῦ «τοιχοβάτου» ἦσαν τοποθετημέναι κατὰ πλάτος. Περὶ τῶν λοιπῶν εὑρημάτων ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ΟΤΕ θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω.

Παρόμοιος τοῖχος προσόψεως ἀπεκαλύφθη καὶ εἰς τὸ βορειότερον τοῦ ἀνωτέρω **οἰκόπεδον Θ. Ζησιμάτου**, ἐκεῖ ὅμως (Π ί ν. 399 β), ὑπὲρ τὴν ἐκ δύο δόμων ἐκ κατὰ πλάτος τεθειμένων κανονικῶν πωρολίθων θεμελίωσιν, δὲν ὑπῆρχεν ὁ μετ' ἐντόνου ἐξέργου δόμος, ἀλλ' ἤρχιζον αἱ καθ' ὕψος λιθόπλινθοι ἀμέσως ἀπὸ τοῦ ἀνωτέρου δόμου τῆς θεμελιώσεως.

Ἄξιον ἰδιαιτέρας σημειώσεως εἶναι, ὅτι αἱ λιθόπλινθοι τοῦ πρώτου δόμου τῆς ἀνωδομῆς τοῦ κτηρίου τούτου ἔφερον λίαν ἀβαθῆ περιτένειαν μόνον κατὰ τοὺς δύο κατακορύφους ἁρμούς, εἰς τρόπον ὥστε δὲν διεκρίνετο σαφῶς ἡ ὕπαρξις ἐξέργου, ἐνῷ αἱ λιθόπλινθοι τοῦ δευτέρου δόμου ἔφερον παρομοίαν περιτένειαν κατὰ τοὺς ὁριζοντίους ἁρμούς.

Καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο τὰ ὁδοστρώματα ἤρχοντο ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ πρώτου δόμου τῆς ἀνωδομῆς, ὑπὸ δὲ τὰ ὁδοστρώματα ὑπῆρχεν ἐρυθρὸν ἀργιλῶδες χῶμα.

Ἡ ἐν Π ί ν. 399 β κατὰ τὸ ἄνω μέρος τοῦ πρώτου δόμου φαινομένη ὀπή, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθη πήλινος σωλὴν ἀπορροῆς τῶν ὑδάτων, καὶ ἡ ὕπαρξις ὑπὲρ τὴν ὀπὴν ταύτην κατὰ τὸν δεύτερον δόμον τῆς ἀνωδομῆς κονιαμάτων δηλοῦν, ὅτι εἰς μίαν ὡρισμένην ἐποχήν, ἥτις πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ συμπίπτῃ πρὸς τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν ἐτοποθετήθησαν διὰ πρώτην φορὰν τὰ ὁδοστρώματα εἰς τὴν ὁδὸν Ρ39, ὁπωσδήποτε ἐκ βιαίας καταστροφῆς (σεισμοῦ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα), τὸ ἐπίπεδον τῆς ὁδοῦ ὑψώθη διὰ τῆς τοποθετήσεως τῶν πρώτων ὁδοστρωμάτων κατὰ 0,80 μ. περίπου, μὲ παράλληλον φυσικὰ ἀνύψωσιν τοῦ δαπέδου τῆς ὄπισθεν τοῦ τοίχου τούτου οἰκίας.

Ἐπειδὴ αἱ ἀνασκαφαὶ ἐν Ρόδῳ εἶναι σωστικοῦ χαρακτῆρος, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀνευρεθῇ στοιχεῖόν τι ἀσφαλὲς πρὸς χρονολόγησιν τῆς οἰκοδομῆς ταύτης, ἥτις ὅμως ἐκ τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς ἀνωτέρω περιγραφείσης τοιχοποιΐας της, πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὴν κλασσικὴν ἢ εἰς τὴν πρώϊμον ἑλληνιστικὴν ἐποχήν.

Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς οἰκίας (Π ί ν. 400 α) διεπιστώθησαν δύο πρὸς τὴν ὁδὸν μεγάλοι χῶροι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρὸς Ν. εἶχε διαστάσεις 7 × 4.50 μ. καὶ ὁ πρὸς Β. 5 × 4.50 μ., αἱ θεμελιώσεις τῶν τοίχων τῶν ὁποίων, πλὴν τοῦ ἀπὸ Α. πρὸς Δ. νοτιωτέρου, ἦσαν ἐξ ἀκατεργάστων λίθων μετὰ συνδετικῆς ὕλης ἐκ πηλοῦ.

Σημειοῦται, τέλος, ὅτι μία δευτέρα σειρὰ λιθοπλίνθων εὑρέθη παραλλήλως πρὸς τὸν πρῶτον δόμον τῆς θεμελιώσεως καὶ ἐν ἀμέσῳ πρὸς τοῦτον ἐπαφῇ ἐντὸς τῆς ὁδοῦ, ἐν εἴδει πεζοδρομίου[4].

Σημείωσις. Ἐντὸς τῆς ὁδοῦ Ρ39 καὶ κατὰ μῆκος ταύτης εὑρέθη πήλινος ἀγωγὸς ὑπὸ σειρὰν πλαγίως τεθειμένων πλακῶν (Π ί ν. 400 β)· ὑπὲρ τὸν ἀγωγὸν τοῦτον κυρίως κατὰ τὸ βορειότερον μέρος τοῦ σκάμματος εὑρέθησαν τρεῖς κανονικαὶ πωρόπλινθοι, ὑπὲρ ταύτας δὲ ἕτεραι μικρότεραι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπάτουν ἐκ λαρτίου λίθου πλάκες συνεχιζόμεναι πρὸς Β. καὶ Ν., ἀλλὰ πατοῦσαι ἐπὶ τῶν ὁδοστρωμάτων. Ἐπειδὴ τὸ σημεῖον τοῦτο εὑρίσκετο κάτωθεν τοῦ πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ Ἀμερικῆς, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ συνεχισθῇ ἡ ἔρευνα πρὸς ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων.

Μεταξὺ τῶν οἰκοπέδων ΟΤΕ καὶ Θ. Ζησιμάτου ἐντὸς τοῦ **οἰκοπέδου Γεωργᾶ**, ὅπου ἀνηγέρθη τὸ ξενοδοχεῖον «Plaza», εὑρέθη ὁ τοῖχος τῆς πρὸς τὴν ὁδὸν Ρ39 προσόψεως ἀρχαίου κτηρίου (Π ί ν. 401 α), ἀποτελουμένης ἐξ ἑπτὰ δόμων. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ διὰ χρημάτων τοῦ ἰδιώτου ἐκτελεσθεῖσα ἀνασκαφὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συνεχισθῇ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν παρειὰν τοῦ τοίχου, οὐδὲν θετικὸν συμπέρασμα περὶ τοῦ πέρατος τῆς θεμελιώσεως καὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνωδομῆς τοῦ τοίχου τούτου συνήχθη.

2. Παρομοία διάταξις δόμων παρετηρήθη καὶ ἄλλοτε, ΠΑΕ 1959, σ. 191, πίν. 160β, μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι ὑπὲρ τὸν πρῶτον μετ' ἐξέργου δόμον δὲν διεσώζετο ἄλλο τμῆμα τῆς ἀνωδομῆς. Βλ. καὶ ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, Πίν. 369 β, γ.

3. ΠΑΕ 1956, σ. 216.

4. ΠΑΕ 1960, σ. 276, πίν. 216β καὶ 217α.

ΙΙΙ. Λείψανα ἀρχαίων κτηρίων ἐντὸς οἰκοπέδων

Α'. Βόρειον τμῆμα τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως

1. Οἰκόπεδον ΟΤΕ

Κεῖται ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Ἀμερικῆς καὶ 25ης Μαρτίου. Ἡ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀνασκαφὴ ἐγένετο ἐξόδοις τοῦ Περιουσίας Δωδεκανήσου εἰς τὸν ΟΤΕ πρὸ διετίας περίπου, εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς γήπεδον, ἀπετέλει δὲ ὁπωσδήποτε μέρος ἑνὸς ἐκ τῶν μεγάλων κήπων τοῦ Νεοχωρίου μετὰ ἐσπεριδοειδῶν δένδρων, τὰ τελευταῖα τῶν ὁποίων ὑπῆρχον κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ παρατηρηθεῖσα μεγάλη καταστροφὴ τῶν ἀρχαίων πρέπει νὰ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπόληψιν

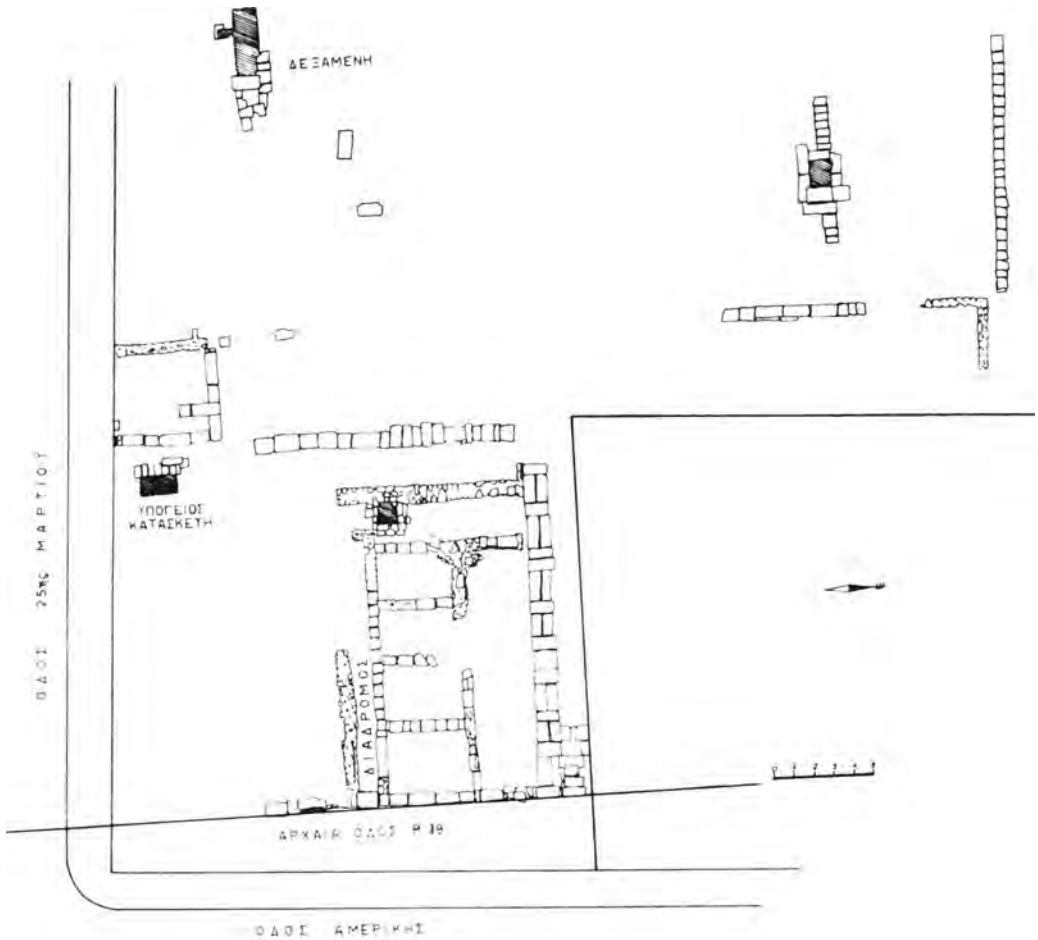

Σχέδ. 1. Ρόδος. Οἰκόπ. ΟΤΕ. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

ΟΤΕ καὶ ἐξετάθη ἐντὸς ὁλοκλήρου τοῦ οἰκοπέδου, σχήματος Γ, ἐκτάσεως 2.000 τ.μ. περίπου καὶ διαστάσεων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀμερικῆς 25.43, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ 25ης Μαρτίου 55.30 καὶ τοῦ Δ. ὁρίου 47.95 μ.

Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἰταλοκρατίας καὶ μέχρι τῆς παραχωρήσεώς του ὑπὸ τοῦ Ὀργανισμοῦ Διαχειρίσεως Ἀκινήτου ὑλικοῦ κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον καὶ τοὺς χρόνους τῶν ἱπποτῶν καὶ εἰς τὴν μετέπειτα ἐντατικὴν καλλιέργειαν.

Τὰ καλύτερον σωζόμενα ἀκίνητα ἀρχαῖα εὑρέθησαν εἰς τὴν πρὸς τὴν ὁδὸν Ἀμερικῆς περιοχὴν καὶ τοῦτο λίαν πιθανῶς ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ39 ἦτο συνεχῶς ἐν λειτουργίᾳ μέχρι τῆς κατὰ τὴν ἰταλικὴν ἐποχὴν νέας

ρυμοτομίας, ὅτε ἐχαράχθη ἡ σημερινὴ ὁδὸς Ἀμερικῆς. Τὰ λοιπὰ ἀρχαῖα εὑρέθησαν σποραδικῶς καὶ περιγράφονται κατὰ σειρὰν κατωτέρω (Σχέδ. 1).

Ἀμέσως πρὸς Δ. τῆς ὁδοῦ Ἀμερικῆς ἀπεκαλύφθη ἡ ἀνωτέρω (σ. 433) περιγραφεῖσα πρόσοψις ἀρχαίας οἰκίας καὶ λίαν ἀσαφῆ ἴχνη τοῦ ἐσωτερικοῦ ταύτης, τὸ ἀξιολογώτερον τῶν ὁποίων ἦτο στενὸς διάδρομος ὁδηγῶν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας.

Σχεδὸν ἐντελῶς κατεστραμμένον εὑρέθη τὸ ἀμέσως πρὸς Ν. τοῦ διαδρόμου κτήριον, ἐντὸς τῶν κατωτέρων στρωμάτων τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν θραύσματα παναθηναϊκῶν ἀμφορέων (Πίν. 402 β διακρινομένης ὀπῆς πρὸς παρακείμενον φρέαρ.

Ἐντελῶς ἀσαφῆ, ἐξ ἄλλου, ὑπῆρξαν τὰ εὑρήματα τοῦ ΒΔ. τμήματος τοῦ οἰκοπέδου, ὅπου εὑρέθησαν καὶ οἱ ἐν Πίν. 402 γ τοῖχοι ἐπιμεμελημένης τοιχοποιΐας.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἀναφέρονται: 1) Ἀποκεκρουμένον ἀγαλμάτιον Ἀσκληπιοῦ (Πίν. 403 β) καὶ 2) Τεμάχιον παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως μετὰ παραστάσεως κεφαλῆς Ἀθηνᾶς (Πίν. 403 α).

2. Οἰκόπεδον Κωνστ. Παπαδοπούλου

Ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Ἀμερικῆς

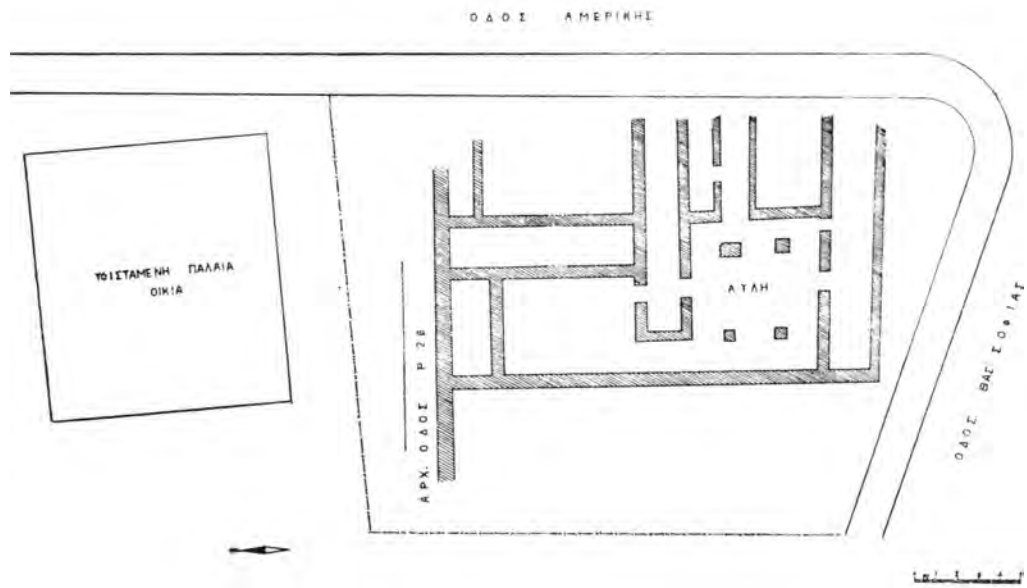

Σχέδ. 2. Ρόδος. Οἰκόπ. Κ. Παπαδοπούλου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

403 α), τῶν ὁποίων τὴν δημοσίευσιν ἔχει ἀναλάβει ἡ Ἐπιμελήτρια Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων δ. Ἠὼς Ζερβουδάκη. Ἐκ τῶν θραυσμάτων τούτων καὶ ἐξ ἄλλων ὀστράκων συμπεραίνεται, ὅτι τὰ πρῶτα κτήρια ἀνηγέρθησαν εἰς τὴν θέσιν ταύτην κατὰ τὴν πρώτην οἰκοδομικὴν περίοδον τῆς πόλεως Ρόδου. Ὀλίγῳ δυτικώτερον τῆς ὡς ἄνω θέσεως καὶ ἀμέσως παρὰ τὴν ὁδὸν 25ης Μαρτίου εὑρέθη ὑπόγειος κατασκευή, τῆς ὁποίας ἐσώζετο εἰς καλὴν κατάστασιν ὁ δυτικὸς τοῖχος (Πίν. 401 β).

Κατὰ τὸ ΝΔ. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθη ὑπόγειος δεξαμενὴ φέρουσα ἐσωτερικῶς ὑδραυλικὸν κονίαμα (Πίν. 402 α - β), συγκοινωνοῦσα διὰ τῆς ἐν Πίν. 402 β διακρινομένης ὀπῆς πρὸς παρακείμενον φρέαρ.

Ἐντελῶς ἀσαφῆ, ἐξ ἄλλου, ὑπῆρξαν τὰ εὑρήματα τοῦ ΒΔ. τμήματος τοῦ οἰκοπέδου, ὅπου εὑρέθησαν καὶ οἱ ἐν Πίν. 402 γ τοῖχοι ἐπιμεμελημένης τοιχοποιΐας.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἀναφέρονται: 1) Ἀποκεκρουμένον ἀγαλμάτιον Ἀσκληπιοῦ (Πίν. 403 β) καὶ 2) Τεμάχιον παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως μετὰ παραστάσεως κεφαλῆς Ἀθηνᾶς (Πίν. 403 α).

2. Οἰκόπεδον Κωνστ. Παπαδοπούλου

Ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Ἀμερικῆς καὶ Βασιλίσσης Σοφίας. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ προὐχώρησε μέχρι τοῦ παρθένου ἐδάφους καὶ ἐξετάθη καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου, τὰ ἐλθόντα εἰς φῶς στοιχεῖα ἦσαν λίαν περιπεπλεγμένα ἐξ αἰτίας κυρίως τῶν νεωτέρων οἰκοδομήσεων, ἡ τελευταία τῶν ὁποίων ἐχρονολογεῖτο εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Ἰταλοκρατίας ἐν Ρόδῳ.

Τὸ πλέον ἀξιοσημείωτον ὑπῆρξεν ἡ διαπίστωσις διπτέρου κατ' ἔναντι (πρὸς Α. καὶ Δ.) στοᾶς ἐντὸς τῆς μικρᾶς αὐλῆς, ὡς κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ ἐκ τῶν εἰς τὸ Σχέδ. 2 σημειουμένων βάσεων ἀνὰ δύο κιόνων εἰς ἕκαστον πτερόν, ὑποβασταζόντων τὰς στέγας τῆς

στοᾶς. Ἐκ τῶν λοιπῶν εὑρημάτων σημειοῦται ἡ ἀνεύρεσις τῆς ὁδοῦ Ρ2β κατὰ τὸ βορειότερον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου (βλ. ἀνωτ. σ. 433). Ἀξιοσημείωτος ὑπῆρξεν ἐπίσης ἡ εὕρεσις λίαν κατεστραμμένων ἀρχιτεκτονικῶν τμημάτων, φερόντων διακόσμησιν διὰ κονιάματος.

Β΄. Δυτικὴ περιοχὴ τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως

1. Οἰκόπεδον Χρήστου Γιώρτσου

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Παύλου Μελᾶ ἐναντι τοῦ κατὰ τὸ 1964 ἀνασκαφέντος οἰκοπέδου Ἰωάννου Κοζᾶ[5]. Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου (Σχέδ. 3) ἀνεφάνησαν αἱ στρώσεις τῆς ὁδοῦ Ρ14 (βλ. ἀνωτ., σ. 433), νοτίως δὲ καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὴν καὶ εἰς ἀπόστασιν περίπου 9.50 μ. ἀπὸ τοῦ νοτίου ὁρίου αὐτῆς, ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς λιθόπλινθοι, διαστ. 1.10 × 1.10 × 0,50 μ. μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α.- Δ., ἀπέχουσαι μεταξύ των 5.60 μ., νοτίως δὲ τῆς δυτικωτέρας τούτων ἑτέρα παρομοία λιθόπλινθος, ἀπέχουσα ἀπὸ τῆς σειρᾶς τῶν πρώτων λιθοπλίνθων 5.90 μ. Ἡ ἐντύπωσις εἶναι ὅτι ἐπὶ τῶν λιθοπλίνθων τούτων καὶ τῶν ἄλλων καταστραφεισῶν ἐν τῷ μεταξὺ παρομοίων, ἔβαινον ξύλινοι στῦλοι ὑποβαστάζοντες τὴν στέγην ὑποστέγου χώρου, τοῦ ὁποίου, λόγῳ τῆς παρεμβολῆς τῆς νέας ὁδοῦ μεταξὺ τῶν οἰκοπέδων Χρ. Γιώρτσου καὶ Ἰωάνν. Κοζᾶ, δὲν εἶναι δυνατὸν ἀπὸ τοῦδε νὰ καθορισθῇ ἡ σχέσις πρὸς τὸ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Κοζᾶ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα ἀρχαίου ἱεροῦ, οὔτε ἡ πρὸς τὴν ὁδὸν Ρ14 σύνδεσις αὐτοῦ. Ἐλπίζεται ὅμως ὅτι κατὰ προσεχεῖς ἀνασκαφικὰς ἐρεύνας εἰς ἀνατολικώτερον ἐλεύθερα ἤδη οἰκόπεδα, θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐξακρίβωσις αὐτη. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ οἰκοπέδου τούτου εὑρέθησαν τρεῖς τεθραυσμέναι ἐνεπίγραφοι ἀσπίδες, ὁ ἐν Πίν. 403 γ κορμὸς ἀγαλματίου ψελιουμένης Ἀφροδίτης καὶ ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον γυναικείας μορφῆς (Πίν. 403 δ).

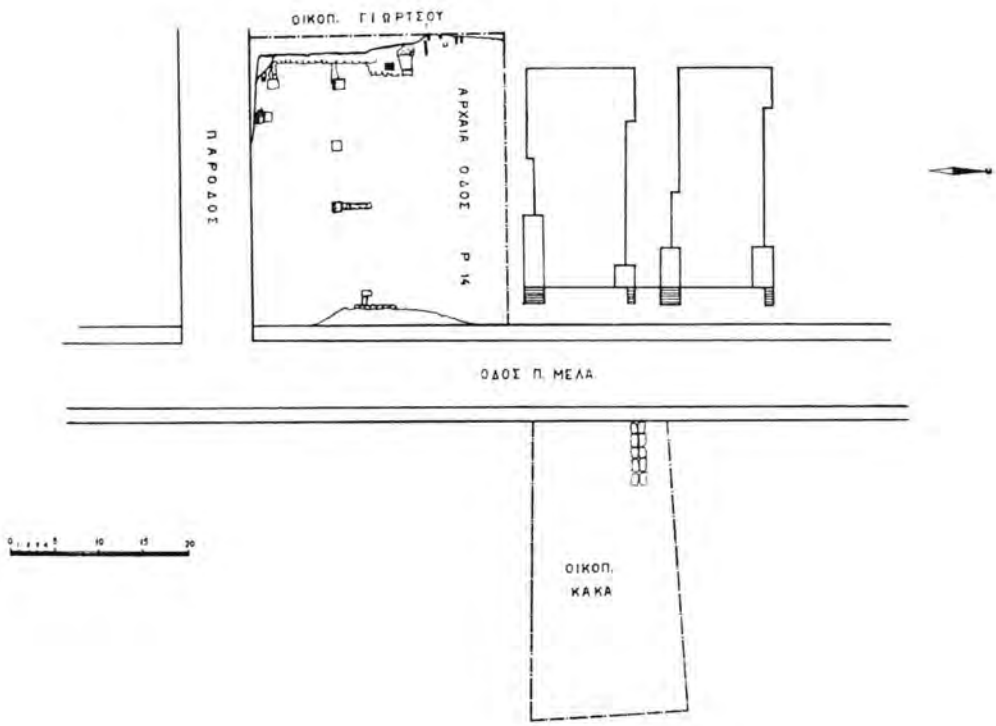

Σχέδ. 3. Ρόδος. Κάτοψις ἀνασκαφῶν εἰς οἰκόπ. Γιώρτσου καὶ Κωνσταντινίδη - Κακᾶ

2. Οἰκόπεδον Κωνσταντινίδη - Κακᾶ

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Παύλου Μελᾶ, σχεδὸν ἐναντι τοῦ ἀνωτέρω οἰκοπέδου Χρ. Γιώρτσου. Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀπεκαλύφθη ὁ ἐν τῷ Σχεδ. 3 σημειούμενος ἀπὸ Α.- Δ. τοῖχος, μήκ. 8.50, πλ. 1.50 καὶ ὕψ. 0,64 μ., ἀποτελού-

5. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 593.

μενος ἐκ διπλῆς σειρᾶς κανονικῶν κατὰ μῆκος τεθειμένων λιθοπλίνθων.

3. Οἰκόπεδον Μουστάκη

Κατὰ τὸ ἀνατολικώτερον μέρος τῆς ὁδοῦ Διαγοριδῶν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Μουστάκη (Πίν. 404 β) ἀπεκαλύφθη ἡ ΒΔ. γωνία τῆς θεμελιώσεως βωμοῦ, ὡς εἰκάζεται ἐκ τῆς πληθύος τῶν ἐντὸς τέφρας ὀστῶν ζώων, χρονολογουμένου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὴν πρώϊμον ρωμαϊκὴν ἐποχήν. Ὁ βωμὸς οὗτος, πιθανῶν διαστάσεων 10.10 × 6.50 μ., πρέπει νὰ εἶχε σχέσιν τινὰ μορφικὴν πρὸς τὸν ἐν Κῷ ἑλληνιστικὸν βωμὸν τοῦ Διονύσου[6].

Βορείως τοῦ βωμοῦ εὑρέθη κατὰ χώραν ἐκ λαρτίου λίθου βάσις (Σχέδ. 4) μετ' ἐπιγραφῆς τῶν πρωΐμων αὐτοκρατορικῶν χρόνων.

Ἐκ τῆς ὑποθεμελιώσεως εὑρέθη τμῆμα τῆς Δ. πλευρᾶς, ἀποτελουμένης ἐξ ὀκτὼ πωροπλίνθων, καὶ τμήματα τῆς Β. καὶ Ν. πλευρᾶς. Κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν ἐσώζετο τὸ γωνιαῖον τμῆμα τῆς ἀνωδομῆς, ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν κανονικῶν λίθων (λαρτίων) κατὰ τὴν Β. πλευράν, δέκα ἐπίσης λαρτίων κατὰ τὴν Δ. πλευράν, ὡς καὶ ὁ γωνιαῖος.

Ἀνατολικῶς τῆς βάσεως ταύτης εὑρέθησαν δύο εἰσέτι ὑποθεμελιώσεις ἀναθημάτων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ἓν ἀρχιτεκτονικὸν τμῆμα. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως εὑρέθησαν τμήματα ἐνεπιγράφων λίθων.

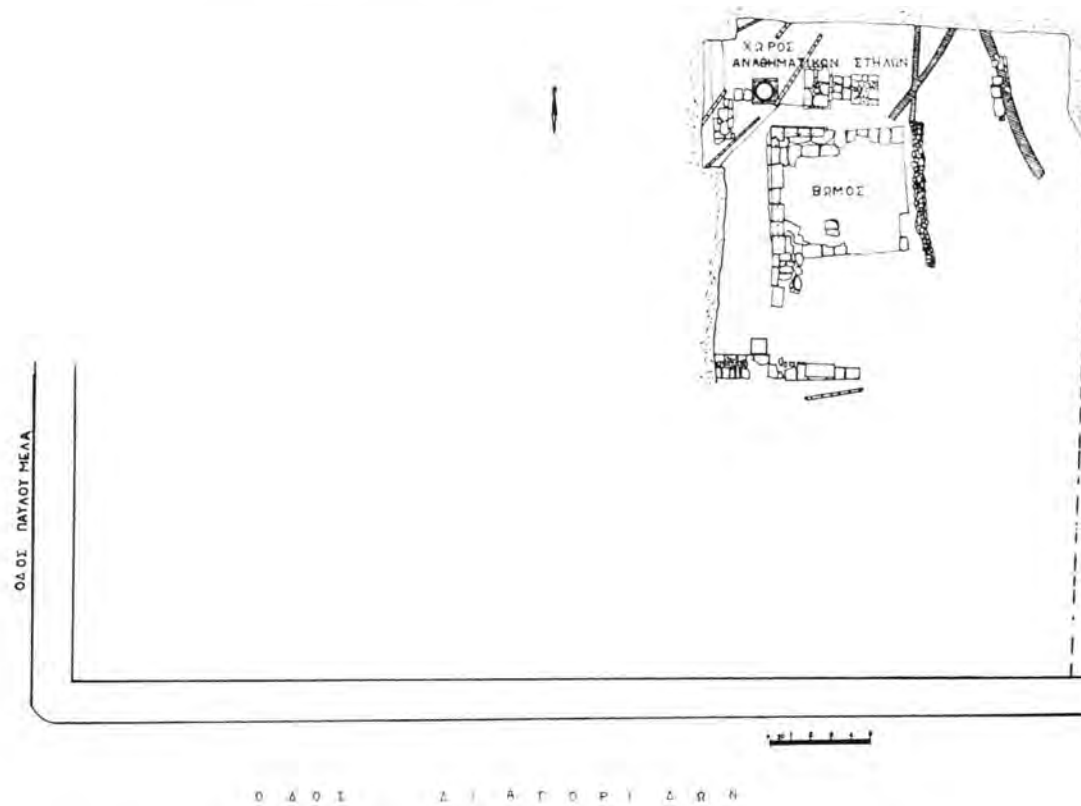

Σχέδ. 4. Ρόδος. Οἰκόπ. Μουστάκη. Κάτοψις ἀποκαλυφθέντος βωμοῦ

Γ'. Κεντρικὴ περιοχὴ τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως

1. Οἰκόπεδον Συνεταιρισμοῦ Καταστηματαρχῶν Ρόδου Β', παρὰ τὴν ὁδὸν Σοφ. Βενιζέλου

Ἐν συνεχείᾳ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1966 γενομένης ἐρεύνης, συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ κατὰ τὸ ἔτος 1967 εἰς τὸ δυτικῶς τῆς ὁδοῦ Σ. Βενιζέλου οἰκόπεδον τοῦ αὐτοῦ Συνεταιρισμοῦ[7]. Τὰ ἀπο-

6. Τὴν πληρεστέραν περιγραφὴν τοῦ βωμοῦ τοῦ Διονύσου τῆς Κῶ παρέχουν οἱ Carl Lehmann καὶ Dennis Spittl ἐν Samothrace IV 2, σ. 63 κ.ἑ., εἰκ. 61.

7. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 515-16, ὑποσ. 10 καὶ σ. 531 κ.ἑ.

καλυφθέντα λείψανα τῶν ἀρχαίων, τῶν εὑρισκομένων ἐντὸς τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου τοῦ σχηματιζομένου ὑπὸ τῶν ὁδῶν P29α καὶ P3 (βλ. ἀνωτ. σ. 433), δὲν ἔδωσαν πλήρη εἰκόνα κτηριακοῦ συγκροτήματος, λόγῳ πολλῶν μετασκευῶν, αἱ ὁποῖαι, ὡς διεπιστώθη ἐκ πολλῶν βυζαντινῶν νομισμάτων, ἔφθανον μέχρι τῆς βυζαντινῆς περιόδου. Εἰς τὸ δάπεδον ἑνὸς τῶν δωματίων ὑπῆρχε τμῆμα ἑλληνιστικοῦ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ψηφιδωτοῦ δαπέδου μετὰ παραστάσεων ἰχθύων. Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο δάπεδον μεταφερθὲν εἰς τὸ ἐργαστήριον δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποκατασταθῇ, ἐφ' ᾧ καὶ δὲν παρέχεται ἐνταῦθα φωτογραφικὴ αὐτοῦ ἀπεικόνισις.

Ἀξιοσημείωτος ὑπῆρξεν ἡ εὕρεσις πολλῶν ἀγαλματιδίων, τὰ ἀξιολογώτερα τῶν ὁποίων εἶναι:

1. Κεφαλὴ γυναικείου μαρμαρίνου ἀγαλματιδίου (Πίν. 405α).

2. Ἀκέφαλον μαρμάρινον ἀγαλμάτιον (Ἀρτέμιδος;) (Πίν. 405β).

3. Ἀκέφαλον μαρμάρινον γυναικεῖον ἀγαλμάτιον (Πίν. 405γ).

4. Τμῆμα ἐρυθρομόρφου κρατῆρος ἐκ πολλῶν τεμαχίων μετὰ σκηνῶν συμποσίου, 4ου αἰ. (Πίν. 404α).

2. Οἰκόπεδον Βασ. Σκόρδου

Παρὰ τὸ Δ. τμῆμα τῆς ὁδοῦ Πίνδου καὶ νοτίως τοῦ ξενοδοχείου Park Hotel ἰδιοκτησίας Μαραβέλια, ὅπου κατὰ τὸ ἔτος 1963 εἶχον γίνει ἀνασκαφαί[8].

Ἡ γενομένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἔδωσε κατὰ τὸ ἀνατολικώτερον τμῆμα λείψανα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P38 καὶ κατὰ τὸ Δ. ὅριον τούτου ὑπὸ τὸν μανδρότοιχον τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ὑπάρχει λείψανον τοῦ Α. ὁρίου τῆς ἀπὸ Β. - Ν. ἀρχαίας ὁδοῦ P28.

Εἰς τὴν λοιπὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν λίαν ἀσαφῆ λείψανα ἀρχαίας ροδιακῆς οἰκίας, τὸ σαφέστερον δὲ τούτων ὑπῆρξεν ἡ συνήθης αὐλή, ἥτις παρὰ τὰς πολλὰς μεταγενεστέρας οἰκοδομήσεις τοῦ λοιποῦ χώρου δὲν εἶχε καταληφθῇ ὑπὸ κτισμάτων.

Ἐκ τῶν γενομένων κινητῶν εὑρημάτων σημειοῦνται τὰ κάτωθι:

1. Τὸ κάτω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

Χία
Ἱστομενε(ῦς)
Εὐθηνῖτις
(γυ)νὰ δὲ Σωκλε(ῦς)
Χαῖρε

8. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 323.

2. Πήλινον εἰδώλιον Αἰθίοπος ἐκ λύχνου (Πίν. 406α).

3. Τμῆμα κονιάματος μετ' ἀνθεμίου (Πίν. 406β) καὶ τὸ ἐν Πίν. 406γ πήλινον γυναικεῖον εἰδώλιον.

Σημειοῦται, τέλος, ὅτι μεταξὺ τῶν συλλεγέντων ὀστράκων ὑπῆρχε πλῆθος ἐκ μεγαρικῶν σκύφων, ἐνῷ συνελέγη καὶ πλῆθος κονιαμάτων.

3. Οἰκόπεδον Παπαβασιλείου

Παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Χειμάρρας καὶ Θ. Σοφούλη.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεσκόπει κυρίως εἰς τὴν διαπίστωσιν τῶν ὁδῶν P27 (βλ. ἀνωτ. σ. 433) καὶ P13α. Σημαντικὸν ὅμως ὑπῆρξεν, ὅτι δὲν διεπιστώθη ἡ συνέχισις τῆς P13α ἐντὸς τοῦ παρόντος οἰκοπέδου. Τὰ κτηριακὰ λείψανα ἦσαν ἐντελῶς ἀσαφῆ καὶ δὲν ἔδωσαν πλῆρες σύνολον. Κατὰ τὸ Β. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη λείψανον μωσαϊκοῦ δαπέδου.

4. Οἰκόπεδον Χρυσοχόου

Ἐκ τῶν ἐπίσης λίαν ἀσαφῶν εὑρημάτων εἰς τὸ παρὰ τὴν ὁδὸν Θ. Σοφούλη οἰκόπεδον Χρυσοχόου εἰκονίζονται πέντε βωμοί (Πίν. 407α-β), ἐξ ὧν δύο ἐνεπίγραφοι φέροντες τὰς κάτωθι ἐπιγραφάς:

Πολίτα
τοῦ Πολίτα

Ἀκέσων
Τελέστα
καθ ὑ(ο)θεσίαν δὲ
Παμφιλίδα

5. Οἰκόπεδον Χρήστου Συντυχάκη

Ἐντὸς τοῦ πρὸς Β. τοῦ ἀνωτέρω οἰκοπέδου κειμένου οἰκοπέδου Χρ. Συντυχάκη γενομένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα οὐδὲν τελικῶς σαφὲς στοιχεῖον ἔφερεν εἰς φῶς.

6. Οἰκόπεδον Σαββιδάκη

Εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Κομνηνῶν καὶ νέας ὁδοῦ Ἡρακλείου. Ἡ ἔρευνα ἔδωκε λατομημένους εἰς τοίχους βράχους, οἱ ὁποῖοι ἐχώριζον τὸ ΒΔ. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου, ὅπου καὶ περιωρίσθη ἡ ἀνασκαφή, εἰς δύο χώρους.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων τὰ ἀξιολογώτερα ἦσαν τέσσαρες πόδες μαρμαρίνων λουτηρίων (Πίν. 407γ), κορμὸς ἀνδρικοῦ ἀγαλματίου, ἀκέφαλον ἀρχαϊστικὸν γυναικεῖον ἀγαλμάτιον (Πίν. 408β), χαλκοῦς σκύφος καὶ πηλίνη λεκανίς.

Δ'. Νοτία περιοχὴ τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως

1. Οἰκόπεδον Μιχαὴλ Μελᾶ, παρὰ τὴν ὁδὸν Βενετοκλέων

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἤλθεν εἰς φῶς τοῖχος, μήκ. 16.75 καὶ πλ. 2.10 μ., κατευθύνσεως ἀπὸ Β.-Ν. (Πίν. 408 α), εἰς ὕψος δύο δόμων, ἤτοι 1 μ. Ὁ τοῖχος οὗτος εἶναι τῆς αὐτῆς σχεδὸν κατασκευῆς ὡς καὶ ὁ παλαιότερον ὀλίγῳ βορειοδυτικώτερον ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Χαραλάμπους[9]. Ἀμέσως ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου τούτου εὑρέθησαν σκληραὶ στρώσεις ἀνήκουσαι προφανῶς εἰς τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν Ρ32 (βλ. ἀνωτ. σ. 433) μέχρι πλάτους 7 μ. περίπου, χωρὶς νὰ εὑρεθῇ τὸ Α. ὅριον τῆς ὁδοῦ.

2. Οἰκόπεδα Μαρίας Κακᾶ καὶ Ἰω. Ἰωαννίδου

Ἐπὶ τῆς γωνίας τῆς διασταυρώσεως τῆς ὁδοῦ Βενετοκλέων καὶ τῆς πρώτης πρὸς Α. παραλλήλου ὁδοῦ πρὸς τὴν ὁδὸν Στ. Καζούλλη.

Τὰ ἀποκαλυφθέντα κτήρια, ὁ χαρακτὴρ τῶν ὁποίων δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διασαφηνηθῇ, εὑρέθησαν ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ31α ἀπὸ Β.-Ν. καὶ Ρ18β ἀπὸ Α.-Δ.[10]. Ἐν τῷ παρατιθεμένῳ Σχεδ. 5 φαίνονται ἅπασαι αἱ διαπιστωθεῖσαι ἀρχαῖαι ὁδοὶ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, εἶναι δὲ σαφές, ὅτι τὸ κτήριον τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Κατσικάκη[11] μετὰ

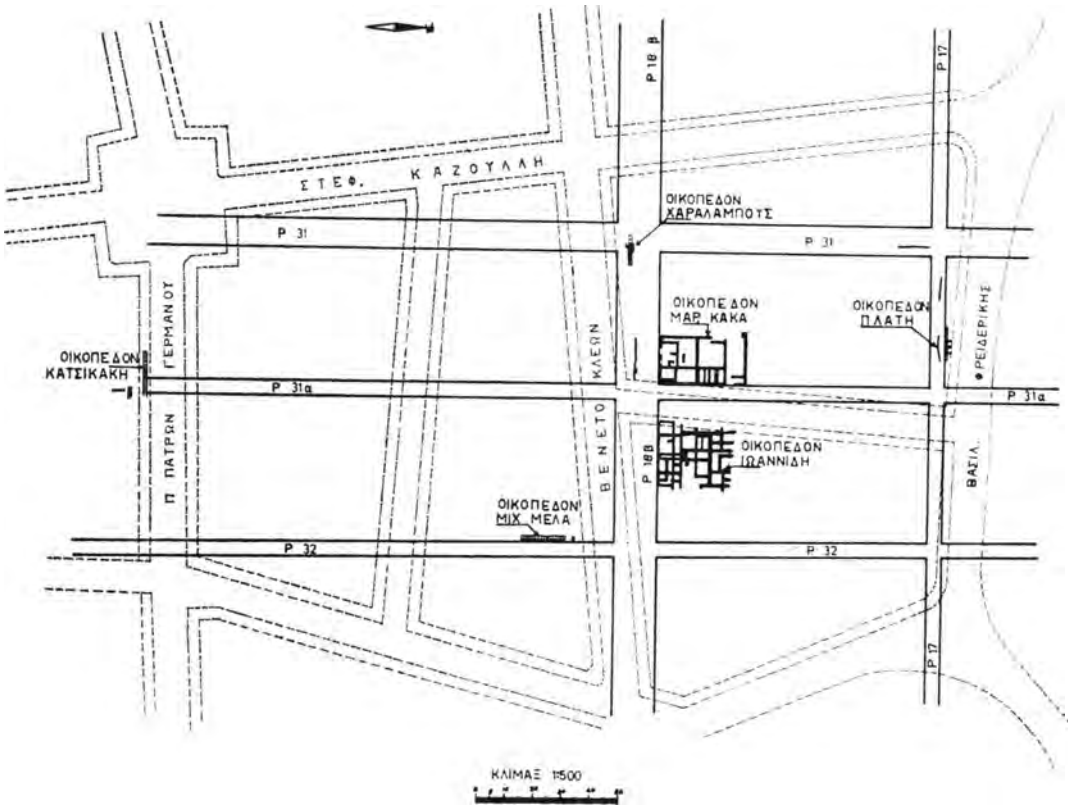

Σχέδ. 5. Ρόδος. Τοπογραφικὸν διάγραμμα δεικνύον διαπιστωθείσας ἀρχαίας ὁδοὺς

τὴν τελικὴν τοποθέτησίν του ἐπὶ τοῦ χάρτου, διακόπτει τὴν πρὸς Ν. συνέχισιν τῆς ὁδοῦ Ρ31α.

3. Οἰκόπεδον Παπαϊωάννου Ἡσαΐου παρὰ τὴν ὁδὸν Βενετοκλέων

Ἤλθον εἰς φῶς λείψανα ἀρχαίας οἰκίας, ὑποστάσης πολλαπλᾶς μεταβολὰς λόγῳ μεταγενεστέρων οἰκοδομήσεων. Κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ ὁ χῶρος τῆς αὐλῆς.

9. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 471.

10. ΑΔ 22 (1967) : Χρονικά, σ. 515.

11. ΑΔ 21 (1966) : Χρονικά, σ. 446.

4. Οἰκόπεδον Παπασάββα παρὰ τὴν ὁδὸν Δ. Σολωμοῦ

Ἤλθον εἰς φῶς ἀσαφῆ λείψανα ἀρχαίου κτηρίου ὑποστάντος μεταλλαγὰς ἐκ μεταγενεστέρων οἰκοδομήσεων, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι ἠκολούθουν τὸν κανονικὸν προσανατολισμὸν τοῦ ὁδικοῦ συστήματος τῆς ἀρχαίας Ρόδου. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος, ὅτι ἡ ὁποία ἀνεσκάφη σχεδὸν κατὰ τὸ ἥμισυ (Σχέδ. 6).

ΛΕΙΨΑΝΑ ΥΑΛΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Ἀξιολογωτάτη ὑπῆρξε κατὰ τὸ 1967 ἡ εὕρεσις λειψάνων ἑλληνιστικοῦ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑαλουργείου ἐντὸς τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀθηναγόρου οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Γ. Κακούλα.

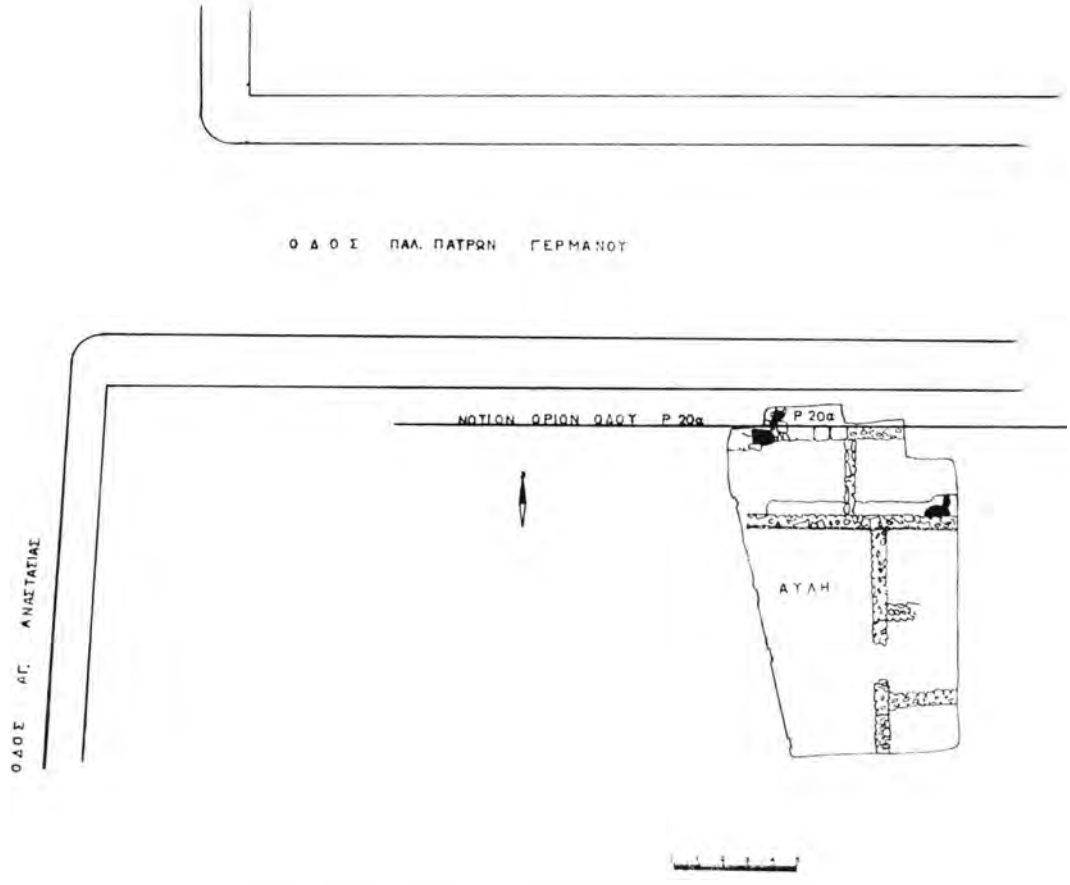

Σχέδ. 6. Ρόδος. Οἰκόπ. Ἰ. Πανάγου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

τὸ κτήριον τοῦτο εὑρίσκεται εἰς τὴν ἐντὸς τῶν ἀρχαίων τειχῶν περιοχὴν ἢ ἐκτὸς ταύτης.

5. Οἰκόπεδον Ἰωάννου Πανάγου παρὰ τὴν ὁδὸν Π. Π. Γερμανοῦ

Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο εἶχε ἔκτασιν 13.60 × 9.50 μ. καὶ ἠρευνήθη μέχρι βάθ. 3.50 μ. Ἀπεκαλύφθη μικρὸν τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ20α[12] καὶ τμῆμα ἀρχαίας ροδιακῆς οἰκίας, ἀμέσως παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς ἀρχαίας αὐλῆς,

12. ΑΔ 22 (1967) : Χρονικά, σ. 515.

Λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τοῦ εὑρήματος εἰδοποιήθησαν ὁ κ. καὶ ἡ κ. Weinberg τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μισσοῦρι, οἵτινες λίαν προθύμως ἦλθον μετὰ τοῦ κ. Perrot πρὸς μελέτην τοῦ εὑρήματος.

Κατωτέρω παρατίθεται κατατοπιστικὸν σημείωμα τῆς κ. Gl. Weinberg.

«During the excavation of the Kakoula lot near the corner of Athenagoras and Metropolis streets, the foundations of a private house

were uncovered, of the usual Rhodian plan, and in some of the rooms as well as in its courtyard, were found the remains of a factory for making glass beads. As far as can be determined, this establishment is unique for the Classical period; only one other such factory of any period is known —the XVIIIth Dynasty workshop found by Petrie at Tell el Amarna.

Some ten thousand beads were recovered, of more than forty different types and of many colors and combinations of colors (Pl. 409 c). Together with them were the materials for making them—glass chunks and slabs of different colors, canes and twisted rods (Pl. 409 b). There were rectangular clay tiles covered with glass, the purpose of which is not yet understood, and a few tools of bone or horn. There was also the debris from the manufacturing process-drops, threads, misshapen beads, bead melted together (Pl. 409 a) etc., as well as a few fragments of vessels. A most interesting kind of bead is made of two transparent glass tubes, one inserted into the other, with a layer of gold leaf between (Pl. 410 a). Such beads are obviously related to the rare gold-glass bowls, such as those found at Canosa in Italy, and, in fact, two fragments of such a bowl (Pl. 410 b) (one defective) were found with the beads. These, the first gold-glass fragments found anywhere in Greek lands, suggest that this type of glass, highly prized in the ancient world, was manufactured on the island of Rhodes.

It appears that the material found constitutes the debris from a factory rather than the establishment itself; it seems to have been brought in as fill to raise the levels of some rooms of the house. Owing to this there is some contamination, but on the whole, the beads and the associated finds may be tentatively dated to the third and possibly the early second century B.C. Further study of the pottery, coins and stamped amphora handles is needed before the date can be firmly fixed».

GL. WEINBERG

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΡΟΔΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1967 ἤλθον εἰς φῶς τὰ πρῶτα σαφῆ λείψανα παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Ρόδου. Τὴν ἀνασκαφὴν ἐπραγματοποίησε τῇ ἐποπτείᾳ τοῦ ὑπογραφομένου ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Ἠλίας Κόλλιας, κατωτέρω δὲ δημοσιεύεται περιληπτικὴ ἔκθεσις αὐτοῦ (βλ. ΑΑΑ Ι (1968), σ. 260 κ.ἑ., εἰκ. 1).

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων διὰ τὴν οἰκοδόμησιν οἰκίας καὶ ἐν συνεχείᾳ διὰ συστηματικῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἐν τῷ παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Παύλου Μελᾶ καὶ Χειμάρρας οἰκοπέδῳ Χατζηανδρέου, ἤρχισεν ἀποκαλυπτομένη τρίκλιτος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, φέρουσα πρὸς Δ. μὲν νάρθηκα, πρὸς Α. δὲ ἡμικυκλικὴν ἐσωτερικῶς ἀψῖδα, μὴ διαπιστωθείσης ἀκόμη τῆς ἐξωτερικῆς της διαμορφώσεως. Ἡ ἔρευνα περιωρίσθη κυρίως εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου καὶ δὴ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ νάρθηκος, τοῦ ὁποίου ἀνεσκάφη τὸ μεγαλύτερον μέρος, πλὴν τῆς ΝΔ. γωνίας του, ἔνθα εὑρίσκεται μέγα φρέαρ.

Τρία ἐπάλληλα δάπεδα ἦλθον εἰς φῶς ἐντὸς τοῦ νάρθηκος, ἀνήκοντα εἰς ἰσαρίθμους διαδοχικὰς οἰκοδομικὰς περιόδους. Εἰς βάθος 2.80 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς παρακειμένης ὁδοῦ εὑρέθη τὸ πρῶτον καὶ παλαιότερον ψηφιδωτὸν δάπεδον, διαιρούμενον εἰς τρία διάχωρα, κοσμούμενα διὰ γεωμετρικῶν σχημάτων (πλοχμῶν, ἀστραγάλων, ροδάκων, τετραπλεύρων, τριγώνων κλπ.) (Πίν. 411 α-β).

Τὸ ἀρχαιότερον τῶν ἐκ μαρμαροθετημάτων δαπέδων (Πίν. 411 γ) ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 2.08 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς παρακειμένης ὁδοῦ, ἐνῷ τὸ δεύτερον καὶ νεώτερον εὑρίσκεται εἰς βάθος 2 μ.

Ὁ καταστραφεὶς δυτικὸς τοῖχος τοῦ νάρθηκος δὲν ἐπιτρέπει νὰ ὁρίσωμεν τὴν θέσιν τῶν θυρῶν προσπελάσεως ἐκ τῶν ἔξω, ἐπίσης διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὑποθέσεις μόνον δύνανται νὰ γίνουν διὰ τὴν ὕπαρξιν ἢ μὴ θυρῶν ἐπικοινωνίας τῶν πλαγίων κλιτῶν πρὸς τὸν νάρθηκα. Εὑρέθη ὅμως κατὰ χώραν τὸ μέγα μαρμάρινον κατώφλιον τῆς βασιλείου θύρας, ἔχον μῆκ. 3.77 καὶ πλ. 0,78 μ. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ νάρθηκος κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου εἶναι περίπου 23 × 5.09 μ., κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ τῶν μαρμαροθετημάτων, ἐνισχυθέντων τῶν τοίχων κατὰ πλάτος, ὁ ἐσωτερικὸς χῶρος μειοῦται εἰς 20.80 × 4.80 μ. περίπου.

Ὁ κυρίως ναὸς διαιρεῖται διὰ δύο πεσσοστοιχιῶν εἰς τρία κλίτη. Ἐκ τῶν πεσσῶν ἀπεκαλύφθησαν δύο, σωζομένου μόνον τοῦ κατωτέρου δόμου των, διαστάσεων 2.50 × 2 μ. Αἱ μακραὶ πλευραὶ αὐτῶν βαίνουν παραλλήλως πρὸς τὸν μέγαν ἄξονα τοῦ κτηρίου. Ἡ θεμελίωσις τῶν πεσσοστοιχιῶν ἔχει πλ. 2.30, ἐνῷ τῶν ἐξωτερι-

κῶν τοίχων κυμαίνεται ἀπὸ 2.30 ἕως 1.70 μ. Τὸ πλάτος τοῦ μεσαίου κλίτους εἶναι 10.35, τῶν δὲ πλαγίων 3.33 μ. περίπου.

Ἐντὸς τῶν πλαγίων κλιτῶν ἀπεκαλύφθησαν δύο ἐπάλληλα δάπεδα ἐκ μαρμαροθετημάτων ἀρκούντως κατεστραμμένα. Περὶ τοῦ δαπέδου τοῦ μέσου κλίτους οὐδὲν μέχρι τοῦδε δύναται νὰ εἰπῇ τις μετὰ βεβαιότητος.

Τῆς ἀνασκαφῆς ἐπεκταθείσης 2.50 μ. περίπου βορειότερον τοῦ κυρίως ναοῦ, ἀπεκαλύφθησαν τμήματα προσκτισμάτων τῆς βασιλικῆς. Ἐπίσης, διὰ μικρᾶς τομῆς γενομένης πρὸς Ν. διεπιστώθη καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἡ ὕπαρξις ἀναλόγων χώρων.

Τομῆς γενομένης ἐν τῷ ἀνατολικῷ πέρατι τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη ἡ θεμελίωσις τῆς ἀψῖδος, τῆς ὁποίας τὸ πάχος τοῦ τοίχου εἶναι περὶ τὰ 3 μ.

Τὸ μῆκος τῆς βασιλικῆς μετὰ τοῦ νάρθηκος εἶναι 60.55 περίπου, τὸ δὲ πλάτος 23 μ. περίπου.

Ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίζεται.

IV. Τμήματα ἀρχαίου τείχους

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1966 καὶ κατὰ τὸ 1967 ἦλθον εἰς φῶς τμήματα τοῦ ἀρχαίου τείχους εἰς ἓξ διαφορετικὰς θέσεις, ἔνθα ἐξετελέσθησαν ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι.

1. Ὀχύρωσις ἀνατολικοῦ λιμένος Ἀκανδιᾶς

Ἤδη εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1965 ἀνεφέρθη, ὅτι ἤρχισαν ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ λιμένος τῆς Ἀκανδιᾶς[13], μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνιστικοῦ τείχους. Αἱ ἐργασίαι συνεχίσθησαν καθ' ὅλον τὸ ἔτος 1966 καὶ ἐπερατώθησαν κατὰ τὸ 1967.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι τὸ οἰκόπεδον, κείμενον μεταξὺ τῶν ὁδῶν Καναδᾶ καὶ Κολοκοτρώνη, ἀνῆκεν εἰς τὸ Δημόσιον καὶ παρεχωρήθη ὑπὸ τοῦ Ὀργανισμοῦ Διαχειρίσεως Ἀκινήτου Περιουσίας Δωδεκανήσου εἰς τὸν Συνεταιρισμὸν Ἀστέγων Βιοτεχνῶν Ρόδου ἔναντι συμβολικοῦ τιμήματος.

Ἐπειδὴ ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐκ τῆς μέχρι σήμερον ἐμπειρίας ἐκ τῶν ἐν τῇ πόλει τῆς Ρόδου ἀνασκαφῶν καὶ ἐκ τῆς μελέτης τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους ὑπωψιαζόμην, ὅτι ἐκ τῆς θέσεως ταύτης πρέπει νὰ διήρχετο τὸ ἀρχαῖον τεῖχος, διεξήγαγον σκληρότατον ἀγῶνα πρὸς τοὺς πολυπληθεῖς ἰδιοκτήτας πρὸς διάσωσιν τῶν οἰωνδήποτε ἐκεῖ ὑπαρχουσῶν ἀρχαιοτήτων. Αἱ ἀντιδράσεις τῶν ἰδιοκτητῶν καὶ κυρίως τοῦ Προεδρείου τοῦ Σωματείου τῶν Ἀστέγων Βιοτεχνῶν Ρόδου ὑπῆρξαν πρὸ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἀνασκαφῶν βίαιαι καὶ πολυσχιδεῖς, ἀποβλέπουσαι κυρίως εἰς τὴν ματαίωσιν τῆς ἀποκαλύψεως τῶν ἀρχαιοτήτων, μετὰ δὲ τὴν ἀποκάλυψιν καὶ τὴν διαπίστωσιν τῆς σπουδαιότητος τούτων βιαιότεραι, μὲ ἀποτέλεσμα, παρὰ τὰς ἀντιδράσεις τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, νὰ μὴ καταστῇ ἐν τέλει δυνατή, λόγῳ οἰκονομικῶν δυσχερειῶν, οὔτε ἡ ἐν ἀσκεπεῖ χώρῳ διατήρησις τῶν μοναδικῶν τούτων εὑρημάτων, ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ ἀποφυγὴ τοῦ πλήθους τῶν ὑποστυλωμάτων εἰς τοὺς ὑπογείους χώρους, ὅπου αἱ ἀρχαιότητες αὗται τελικῶς παρέμειναν. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐμποδίων καὶ ἡ ἐξεύρεσις τῶν χρημάτων πρὸς ἐκτέλεσιν μιᾶς τόσον ἐκτεταμένης ἀρχαιολογικῆς ἐρεύνης ἀπετέλεσεν ἕνα σπουδαῖον παράγοντα τῶν ἀγώνων τῆς Ἐφορείας, ἕως ὅτου τελικῶς τὸ Ὑπουργεῖον διέθεσε σεβαστὰ ποσὰ διὰ τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου.

Τὰ ἀκίνητα εὑρήματα ὑπῆρξαν τὰ κάτωθι:

α) Κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου (Σχέδ. 7) καὶ ἀμέσως πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ Καναδᾶ, ἀπεκαλύφθη τμῆμα, διαστ. 2.60 × 3 × 1.60 μ., θεμελιώσεως ἀρχαίου ἡμικυκλικοῦ πύργου. Ὁ λοιπὸς χῶρος τῆς θεμελιώσεως τοῦ πύργου τούτου διεπιστώθη σαφῶς διὰ τῆς εὑρέσεως τῆς κοίτης αὐτοῦ, ἥτις ἐν τῷ Σχεδ. 7 σημειοῦται διὰ διακεκομμένων γραμμῶν, διακρινομένη καὶ ἐν Πίν. 412 α.

Νοτίως τοῦ πύργου εὑρέθη ἡ θεμελίωσις τοῦ ἀρχαίου τείχους, κατευθύνσεως ἀπὸ ΒΔ.-ΝΑ. (Πίν. 412 β). Λόγῳ μεταγενεστέρων κατασκευῶν εἰς τοὺς Πίν. 412 α-β διακρίνεται νεωτέρα δεξαμενὴ καὶ τοῖχοι, ἐκ τῆς οἰκοδομήσεως τῶν ὁποίων κατεστράφη ἡ περιοχὴ συνδέσεως τοῦ πύργου μετὰ τοῦ ἀρχαίου τείχους (δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ τι περὶ τῆς συνδέσεως τοῦ πύργου μετὰ τοῦ τείχους), ὑπετέθη δέ[14], ὅτι ὁ πύργος οὗτος θὰ εἶχε τὴν μορφὴν τῶν ἐκ Πέργης τῆς Μ. Ἀσίας γνωστῶν ἡμικυκλικῶν πύργων.

Ἀμέσως πρὸς Δ. τοῦ ἀρχαίου πύργου εἰς τὴν ἐκτὸς τῶν τειχῶν περιοχὴν ἀπεκαλύφθησαν δύο βάσεις πεσσῶν παρόμοιαι ἐκείνων, αἵτινες ἀπεκαλύφθησαν παλαιότερον εἰς ἄλλα οἰκόπεδα[15]. Παρόμοιαι τέσσαρες βάσεις ἀπεκαλύφθησαν καὶ πρὸς Α. τοῦ πύργου, ἐξ ὧν συμπεραίνεται, ὅτι ὑπῆρχον ἐκτὸς τοῦ τείχους κατασκευαί, πιθανῶς ὑπόστεγοι ἀποθηκευτικοὶ χῶροι.

β) Τὸ ἀρχαῖον τεῖχος, κατευθύνσεως ΒΔ.-ΝΑ., ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 118 μ. μετ' ἐνδια-

13. ΑΔ 21 (1966) : Χρονικά, σ. 445 κ.ἑ.

14. ΑΕ 1967, σ. 122, εἰκ. 5.

15. ΑΔ 21 (1966) : Χρονικά, σ. 439.

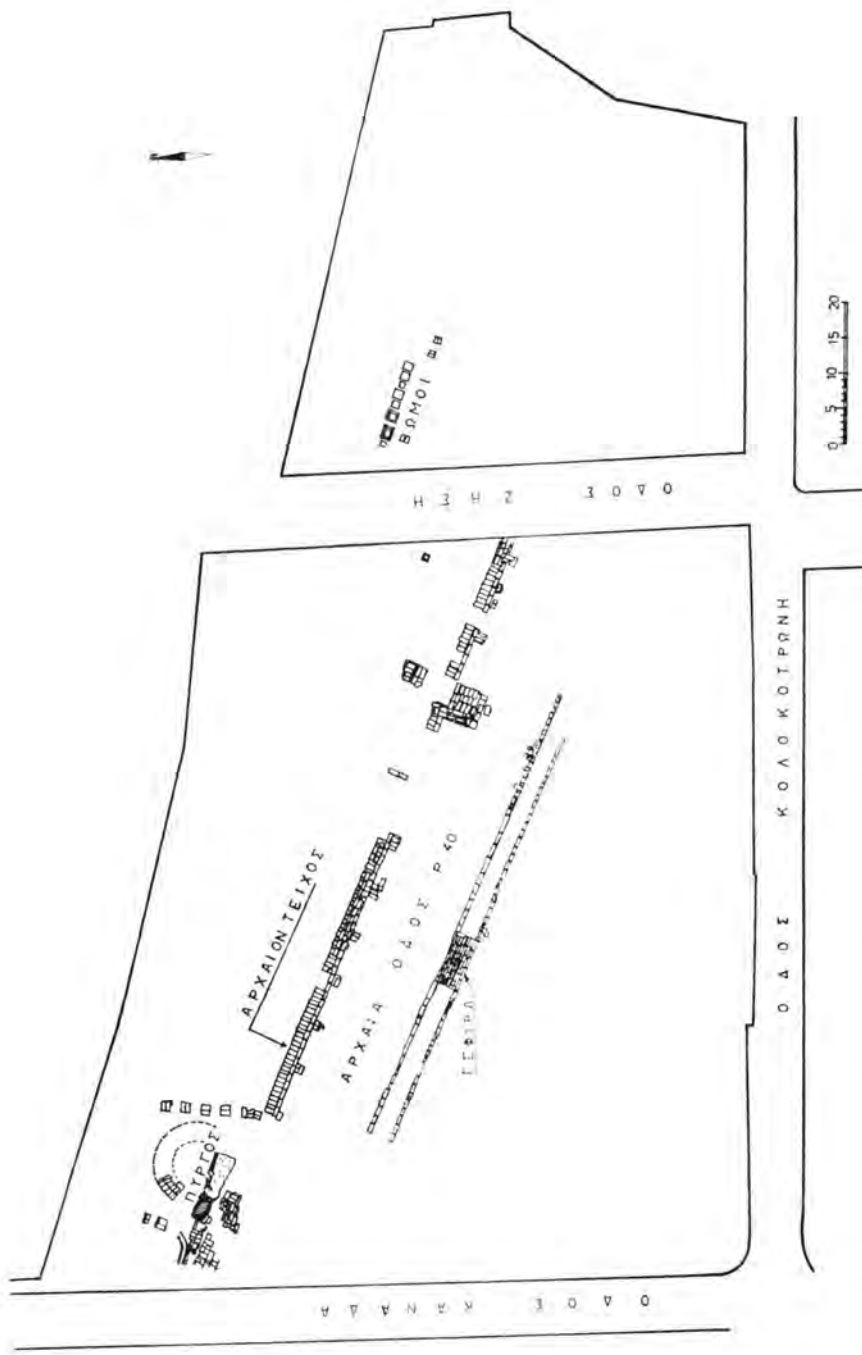

Σχέδ. 7. Ρόδος. Οικόπ. Συνεταιρισμού 'Αστέγων Βιοτεχνών. Κάτοψις ανασκαφής

μέσου διακοπῆς 16.20 μ., ἥτις δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ μετὰ βεβαιότητος, ἐὰν ὠφείλετο εἰς ὕπαρξιν πύλης ἢ ἐὰν προῆλθεν ἐκ μεταγενεστέρων καταστροφῶν. Οὕτω, κατωτέρω περιγράφεται κεχωρισμένως τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ τείχους καὶ ἰδιαιτέρως τὸ ἀνατολικόν.

Τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ τείχους, μήκ. 45.50 μ. (Πίν. 412 γ), ἀπεκαλύφθη εἰς μέγιστον ὕψος 2.50 μ. ἐκ πέντε δόμων, ἐξ ὧν οἱ τρεῖς κατώτεροι ἀνήκουν εἰς τὴν θεμελίωσιν. Τὸ πλάτος τῆς θεμελιώσεως εἶναι 2.05 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς σειρᾶς κατὰ πλάτος καὶ μιᾶς κατὰ μῆκος πωροπλίνθων. Αἱ διαστάσεις τῶν κατὰ πλάτος εἶναι 1.50 × 0,68 × 0,45, ἐνῷ τῶν κατὰ μῆκος 1.38 × 0,70 × 0,45 μ. Ὁ πρῶτος δόμος ἐκ τῶν κάτω καὶ ὁ τρίτος ἔχουν τὴν κατὰ μῆκος σειρὰν πωροπλίνθων εἰς τὴν ἐσωτερικήν, ἤτοι τὴν νοτίαν παρειὰν τοῦ τείχους, ἐνῷ ὁ δεύτερος ἐκ τῶν κάτω δόμος ἔχει τὴν κατὰ μῆκος σειρὰν ἐξωτερικῶς, ἤτοι πρὸς Β., καὶ τὴν κατὰ πλάτος ἐσωτερικῶς.

Κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τείχους καὶ εἰς ἀποστάσεις ἀπὸ 5 μέχρις 6 μ. περίπου, ὑπάρχουν θεμελιώσεις ἀντηρίδων, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ἀνωδομὴν φαίνεται, ὅτι συνεπλέκοντο μετὰ τοῦ λοιποῦ τείχους, ὅπερ δὲν συμβαίνει εἰς τὴν θεμελίωσιν.

Ὁ πρῶτος δόμος τῆς ἀνωδομῆς τοῦ τείχους ἀποτελεῖται ἐκ δύο σειρῶν « παρὰ μῆκος » τεθειμένων πωροπλίνθων, οἱ ἁρμοὶ τῶν ὁποίων συμπίπτουν, ὁ δὲ δεύτερος δόμος, κατ' ἐλάχιστον τμῆμα σωζόμενος, ἐκ κατὰ πλάτος, ἤτοι « φορμηδὸν » τεθειμένων πωροπλίνθων.

Αἱ πωρόπλινθοι τῆς ἀνωδομῆς εἶχον περιτένειαν καὶ ἐξωγκούμενον ἔξεργον κατ' ἀμφοτέρας τὰς παρειάς.

Αἱ ἀντηρίδες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἑρμηνευθοῦν ἄλλως εἰμὴ μόνον ὡς πεσσοί, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἐστηρίζοντο τόξα, χρησιμεύοντα διὰ τὴν πρὸς τὰ ἔσω δημιουργίαν τοῦ χώρου τοῦ « περιπάτου », παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι παρόμοια παραδείγματα[16] χρονολογοῦνται εἰς μεταγενεστέρας ἐποχάς.

Πάντως, ἡ ἀνάγκη ὑπάρξεως « περιπάτου » καὶ τὸ μικρὸν πλάτος τῆς ἀνωδομῆς τοῦ τείχους, ἐξ οὗ ἀποκλείεται ἡ δημιουργία τοιούτου ἱκανοῦ πλάτους πρὸς κυκλοφορίαν τῶν στρατιωτῶν, καθιστᾷ ἀναγκαίαν τὴν δημιουργίαν « περιπάτου » ἐπὶ τόξων, καὶ ὁδηγεῖ πρὸς τὴν ἑρμηνείαν ταύτην. Βεβαίως αἱ ἀντηρίδες ἐχρησίμευον καὶ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ μικροῦ πάχους τείχους τῆς ἀνωδομῆς.

16. Karl Grafen Lanckoronski, Städte Pamphyliens und Pisidiens, τόμ. I, σ. 63, εἰκ. 49.

Τὸ μετὰ τὴν διακοπὴν ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ τείχους (Πίν. 413 α), μήκ. 30 μ., εἶναι τῆς αὐτῆς βεβαίως μορφῆς ὡς καὶ τὸ ἀνωτέρω περιγραφὲν καὶ προϋχώρει ὑπὸ τὴν ὁδὸν Ζήση. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων τμημάτων εὑρέθησαν λιθόπλινθοι τοῦ πρώτου δόμου τοῦ ἀρχαίου τείχους, ὡς καὶ κατασκευαὶ σημειούμεναι ἐν τῷ Σχεδ. 7 (βλ. καὶ Πίν. 413 α) ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ τείχους, περὶ τῆς σχέσεως τῶν ὁποίων μετὰ τοῦ ἀρχαίου τείχους οὐδὲν εἶναι δυνατὸν πρὸς τὸ παρὸν νὰ διατυπωθῇ.

γ) Ἀμέσως ἐσωτερικῶς τοῦ τείχους ὑπῆρχεν ἀρχαία ὁδὸς P40 (Πίν. 413 β), τὰ ὁδοστρώματα τῆς ὁποίας ἐσώζοντο κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εἰς ἀρίστην κατάστασιν, περατουμένη πρὸς Ν. εἰς ἀνοικτόν, ἀρίστης κατασκευῆς, κτιστὸν ἀγωγόν. Οὕτω τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ εἶναι 13.80 μ.

δ) Ὁ κτιστὸς ἀγωγός, βαίνων παραλλήλως πρὸς τὸ τεῖχος (Πίν. 413 β καὶ 414 α), ἔχει βάθ. 2.15 καὶ πλ. 2.80 μ. Αἱ παρειαί του ἀποτελοῦνται ἐκ τοίχων ὕψους τεσσάρων δόμων, τελείας ἁρμογῆς, ἀν καὶ εἰς τινα σημεῖα ἔχουν γίνει μεταγενέστεραι ἐπισκευαί. Πωρόπλινθοί τινες τῶν παρειῶν ἔχουν μῆκος ἀπὸ 0,80 - 2.70 μ., ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἡ θεμελίωσις τῶν παρειῶν τούτων εἰσέχει ἐσωτερικῶς ἐντὸς τοῦ πυθμένος τοῦ ἀγωγοῦ κατὰ μίαν πωρόπλινθον. Σπουδαῖον χαρακτηριστικὸν ἐξ ἄλλου τῆς ἀρίστης κατασκευῆς τῶν τοίχων τῶν παρειῶν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι αἱ λιθόπλινθοι τοῦ πρώτου δόμου εἰσέχουν κατά τι τῶν λιθοπλίνθων τῶν τριῶν ἀνωτέρων δόμων (Πίν. 414 α - β).

ε) Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εὕρημα ὑπῆρξεν ἡ ἀρτίως διασωθεῖσα γέφυρα, πλ. 8 μ. (Πίν. 413 β, 414 α - β), ἥτις συνέδεε τὰς δύο πλευρὰς τοῦ κτιστοῦ ἀγωγοῦ. Διεσώθησαν ἴχνη ἐνάρξεως τῶν στηθαίων, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον ἑκατέρωθεν τῆς γεφύρας πρὸς προστασίαν τῶν διαβατῶν.

ς') Ἐξωτερικῶς τοῦ τείχους, κατὰ τὸ ἀνατολικώτερον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, ἀπεκαλύφθη σειρὰ ἐξ βωμῶν κτιστῶν, τῶν ὁποίων διετηροῦντο μόνον αἱ δύο βαθμίδες (Πίν. 415 α) καὶ οὐδὲν τμῆμα τοῦ κυρίως βωμοῦ.

Ἐπὶ τῶν πωροπλίνθων ἐσώζοντο ἴχνη τοῦ κονιάματος, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε ταύτας. Ἐπίσης, εὑρέθησαν τὰ κάτω τμήματα δύο ἀναθηματικῶν στηλῶν πιθανῶς, ὁμοίως ἐκ πωροπλίνθων μετὰ κονιάματος.

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως εὑρέθη ἡ κατωτέρω δημοσιευομένη ἐπιγραφή :

..]ΟΚΛΗΣ Σολεὺς
ἐπαγγειλάμενος
ὑπὲρ ἐρανιστᾶν
σωτηριαστᾶν τῶν σὺν
Δαματρίωι Σελγεῖ
Διὶ Σωτῆρι καὶ
Ποτειδᾶνι Ἀσφαλείωι

Ἡ λατρεία τοῦ Ἀσφαλείου Ποσειδῶνος ἠτο γνωστὴ ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Στράβωνος 1,57 (13,16) καὶ ἐξ ἐπιγραφῆς ἐκ Καμίρου[17].

2. Νοτία ὀχύρωσις

Ἐκ τῆς νοτίας ὀχυρώσεως ἀπεκαλύφθησαν τμήματα εἰς τρία σημεῖα, ἀκριβῶς πρὸς Ν. τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων (Βενετοκλείου) καὶ παρὰ τὴν ὁδὸν Γρηγορίου Ε', ἀμέσως πρὸς Α. τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1964 ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Βογιατζῆ ἀποκαλυφθέντος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀρχαίου πύργου[18].

Α'. Ἔναντι τοῦ Βενετοκλείου Γυμνασίου, ἐντὸς τοῦ **οἰκοπέδου Μυριαλλῆ** παρὰ τὴν ὁδὸν

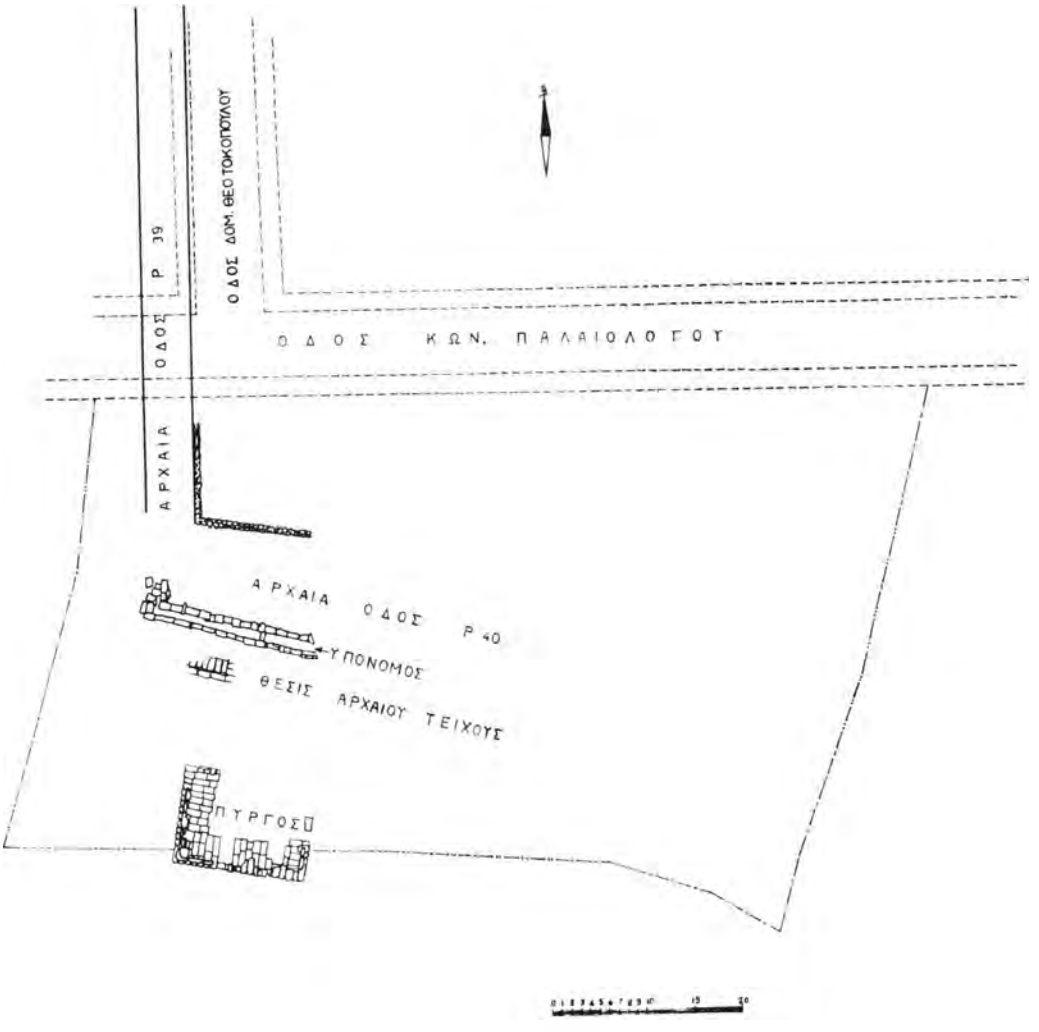

Σχέδ. 8. Ρόδος. Οἰκόπ. Μυριαλλῆ. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ἀπεκαλύφθησαν τὰ κάτωθι ἀρχαῖα:

1) Νοτιοδυτικὴ γωνία ἀρχαίου κτηρίου, εἰς ὃ ἀπέληγεν ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ39 (Σχέδ. 8). Ἡ γωνία αὕτη, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ἀμέσου γει-

17. Carratelli, Tituli Camirenses ἐν ASA 27-29 (1949-1951), σ. 129.

18. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 471.

τνιάσεως πρὸς τὸ ἀρχαῖον τεῖχος, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀπέκλινε τοῦ συνήθους εἰς Ρόδον προσανατολισμοῦ, ἦτο ἀμβλεῖα.

2) Τμῆμα τοῦ ἀρχαίου τείχους, εὑρεθὲν εἰς ἀπόστασιν 13 μ. ἀπὸ τοῦ Ν. τοίχου τῆς ἀνωτέρω ἀναφερθείσης γωνίας.

3) Ὑπόνομος ἀνήκων εἰς τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν Ρ40, κατευθύνσεως ἀπὸ Δ.- Α., μετὰ ἐκβολῆς εἰς αὐτὸν κατεστραμμένου ὑπονόμου τῆς ὁδοῦ Ρ39.

4) Μεταξὺ τοῦ κτηρίου καὶ τοῦ τείχους εὑρέθησαν ὁδοστρώματα μαρτυροῦντα περὶ τῆς συνεχίσεως καὶ ἐνταῦθα τῆς γνωστῆς ἐκ τῆς ὀχυρώσεως τῆς Ἀκανδιᾶς ἐσωτερικῆς περιφερειακῆς ὁδοῦ Ρ40.

5) Εἰς ἀπόστασιν 9.20 μ. ἀπὸ τοῦ τείχους, εὑρέθη τετραγωνικὸς πύργος [19], διαστάσεων 14 × 10.40 μ.

Ἐπειδὴ αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ συνεχισθοῦν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποκαλυφθοῦν ἅπαντα τὰ ἐκεῖ διατηρηθέντα στοιχεῖα, δὲν διεπιστώθη εἰσέτι ἡ σχέσις μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου τείχους καὶ πύργου, ἐλπίζεται ὅμως ὅτι κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος θὰ συνεχισθοῦν αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι καὶ θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ ἐπιλυθοῦν πολλὰ τῶν ἀνακυψάντων προβλημάτων. Μετὰ σχετικῆς βεβαιότητος ὅμως ἀναφέρεται ἐνταῦθα, ὅτι ὁ πύργος οὗτος ἐπλαισίου ἐξωτερικῶς ἀρχαίαν πύλην, εἰς ἣν ἀπέληγεν ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ39.

6) Κατὰ τὴν ἐκτὸς τοῦ τείχους περιοχὴν διεπιστώθησαν ἀρχαῖαι πυραί, χωρὶς νὰ καταστῇ δυνατὸν εἰσέτι νὰ περατωθῇ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα πρὸς χρονολόγησιν τούτων.

Β'. Τὸ ἕτερον τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὀχυρώσεως εὑρέθη παρὰ τὴν ὁδὸν Γρηγορίου τοῦ Ε' ἐντὸς τοῦ **οἰκοπέδου ἀδελφῶν Χαστᾶ**, δὲν κατέστη ὅμως δυνατὴ ἡ πραγματοποίησις ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος.

Γ'. Λίαν περίεργον ὑπῆρξε τὸ τμῆμα τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον εὑρέθη ἀνατολικώτερον τοῦ οἰκοπέδου Μυριαλλῆ, ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας **Μπακίρη - Καραγιάννη.**

Τὸ τμῆμα τοῦτο, κατευθύνσεως ἀπὸ Α.- Δ. καὶ μήκ. 25, πλ. 3.40 καὶ ὕψ. 4.32 μ., ἀπετελεῖτο ἐξ ἀκατεργάστων λίθων, δὲν συμπίπτει δὲ ἀκριβῶς πρὸς τὴν γραμμήν, διὰ τῆς ὁποίας θὰ διήρχετο τὸ ἀρχαῖον τεῖχος. Ὅθεν συμπεραίνεται, ὅτι πρόκειται περὶ ἄλλου τείχους, πιθανῶς ἑνὸς ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν Διόδωρον οἱ Ρόδιοι κατεσκεύασαν προχείρως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας τῆς Ρόδου ὑπὸ τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ [20].

19. Γρηγ. Κωνσταντινόπουλος, Ροδιακά ΙΙ, ἐν ΑΕ 1967, σ. 115 κ.ἑ.

3. Βόρειος ὀχύρωσις

1) **Οἰκόπεδον Τσαβαρῆ** (ξενοδοχεῖον « Ἅγ. Νεκτάριος »). Εἰς τὸ βορειότερον σημεῖον τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Πανὸς Ἄκρας, κατὰ τὴν βορειοτέραν πλευρὰν τῆς πλατείας Βασ. Παύλου (Ἑκατὸ Χουρμαδιές), ἦλθεν εἰς φῶς ὁ κατώτερος δόμος τῆς θεμελιώσεως τοῦ ἀρχαίου τείχους, κατευθύνσεως ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. (Πίν. 415 β). Ὁ δόμος ἀπετελεῖτο ἐκ δύο κατὰ πλάτος τεθειμένων λιθοπλίνθων, συνολ. πλ. 2.80, ἤτοι 0,75 μ. περισσότερον τοῦ πλάτους τῆς θεμελιώσεως τῆς ἀνατολικῆς ὀχυρώσεως παρὰ τὸν κόλπον τῆς Ἀκανδιᾶς· εὑρέθη εἰς μῆκος 15 μ.

2) Νοτιοανατολικώτερον τῆς ὡς ἄνω θέσεως καὶ συγκεκριμένως παρὰ τὸ ξενοδοχεῖον « Élite » ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐξάρχου Παντελεήμονος ἀριθ. 3, ἐντὸς τοῦ **οἰκοπέδου Σοριάνο,** εὑρέθη τμῆμα τῆς θεμελιώσεως τοῦ ἀρχαίου τείχους, μήκ. 4.80, πλ. 2.80 καὶ συνολ. ὕψ. 2 μ. (τεσσάρων δόμων).

V. Νεκρόπολις Ρόδου

Οἰκόπεδον Στουπῆ

Εἰς τὴν πρὸς Β. τῶν λαϊκῶν πολυκατοικιῶν Ἁγ. Ἰωάννου περιοχὴν καὶ πρὸς Ν. τοῦ οἰκοπέδου Καμπερίδη[21], ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον Στουπῆ, ἐξ ἀφορμῆς ἀποκαλυφθέντων ταφικῶν λειψάνων κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων οἰκοδομῆς οἰκίας.

Ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ κέντρον περίπου τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ οἰκοπέδου εἷς κτιστὸς καμαροσκεπὴς τάφος, ἐσωτ. διαστ.: μήκ. 2.40, πλ. 1.10 καὶ ὕψ. 1.68 μ., μὲ τὴν εἴσοδον πρὸς Α., ὅπου ἐκλείετο δι' ὀρθίων τοποθετημένων πωρολίθων. Οὗτος ἦτο συλημένος καὶ οὐδὲν εὕρημα διεσώθη.

Νοτίως τοῦ τάφου τούτου ὑπῆρχον εὐτελέστεροι τάφοι, ἐνῷ πρὸς Α. ὑπῆρχον πέντε θῆκαι, εἰς τρεῖς τῶν ὁποίων εὑρέθησαν αἱ κατωτέρω ἐνεπίγραφοι ὀστεοθῆκαι :

1) Ἐντὸς τῆς θήκης Α' εὑρέθησαν δύο ἐνεπίγραφοι ὀστεοθῆκαι μὲ τὰς ἐπιγραφάς :

α) Ἑστιείου
Εὐσθενεῦς
Ὑγασέως
β) Εὐσθενεῦς
Εὐσθενεῦς
τοῦ Εὐσθενεῦς
Ὑγασσέως

20. Διόδωρος XX, 93, 1 καὶ Ἰ. Κοντῆς ἐν ΑΔ 18 (1963): Μέρος Α' (Μελέται), σ. 86.

21. ΑΔ 22 (1967) : Χρονικά, σ. 538.

2) Ἐντὸς τῆς θήκης Β΄ ἐνεπίγραφοι ὀστεοθῆκαι μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

Εὐσθενεῦς
Εὐσθενεῦς
Ὑγασσέως

3) Ἐντὸς τῆς θήκης Δ΄ ἡμικατεστραμμένη ὀστεοθήκη μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

Ἀρ.....
Θίβρωνος
Ἀρκασῆς

4) Ἐντὸς τοίχου εὑρέθη ἐνεπίγραφος στήλη μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

Κλευτίμου
Κλεινοσθενεῦς
Τυμνίου

ΥΠΑΙΘΡΟΣ ΡΟΔΟΥ

Περιοχὴ Τριαντῶν

Κατὰ τὸ ἔτος 1967 παρετηρήθη ἔντονος οἰκοδομικὴ δραστηριότης εἰς τὴν περιοχὴν Τριαντῶν, ἥτις ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς ἀρχαίας Ἰαλυσίας. Ἡ ἡμετέρα Ἐφορεία παρηκολούθησεν ἁπάσας τὰς γενομένας ἐκσκαφὰς πρὸς θεμελίωσιν οἰκιῶν καὶ ξενοδοχείων. Ἀξιόλογα ἀρχαῖα δὲν ἀνεφάνησαν μέχρι στιγμῆς.

Καλαβάρδα

Κατὰ τὰς γενομένας ἐκσκαφὰς πρὸς κατασκευὴν γηπέδου εἰς τὸ χωρίον Καλαβάρδα, πλησίον τῆς ἀρχαίας Καμίρου, ἀνεσκάφησαν λείψανα θεμελιώσεως γεωμετρικοῦ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ταφικοῦ περιβόλου ἄνευ εὑρημάτων.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΝ ΤΗΣ ΚΩ

Κατὰ τὸ ἔτος 1967 ἐξετελέσθησαν ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐντὸς ἀρχαιολογικῶν δεσμευμένων οἰκοπέδων τῆς πόλεως Κῶ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διαπιστώσεως ὑπάρξεως ἀξιολόγων ἀρχαίων ἐντὸς αὐτῶν.

Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐξετελέσθησαν τῇ ἐποπτείᾳ τοῦ ὑπογραφομένου ὑπὸ τοῦ βοηθοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Κῶ κ. Μ. Νικολαΐδου, ὅστις ἀπὸ ἐτῶν ἤδη ἐκτελεῖ τὰς ἀνασκαφικὰς ἐρεύνας ἐν Κῷ καὶ ἐπιμελεῖται τῶν ἐν γένει ἀρχαιοτήτων τῆς νήσου. Ἀνεσκάφησαν τέσσαρα οἰκόπεδα.

1) Οἰκόπεδον **Εὐσταθίου Κατσίλη,** ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἡροδότου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι συνδεόμενοι πρὸς τοὺς τοίχους τῶν παρακειμένων κυκλικῶν θερμῶν τοῦ λιμένος.

2) Οἰκόπεδον **Ἄννης Γιαβάση,** ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου οὐδὲν ἴχνος ἀρχαίου τοίχου ἀπεκαλύφθη.

3) Οἰκόπεδον **Κωνστ. Μ. Σοφοῦ,** παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Β. Παύλου καὶ Πεισάνδρου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 2.40 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ οἰκοπέδου, δι' ὀρθογωνίων λαξευτῶν λίθων ἐκτισμένη βαθμίς, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ κατὰ τὸ 1959 ἀνασκαφέντος οἰκοπέδου Εὐστ. Δάμτσα καὶ συνεχιζομένη πρὸς Δ. καὶ πέραν τοῦ οἰκοπέδου Κ. Σοφοῦ.

4) Οἰκόπεδον **Ἰωάνν. Καρανικόλα,** περιλαμβανόμενον ἐντὸς ἀρχαιολογικῆς ζώνης παρὰ τὴν ὁδὸν 25ης Μαρτίου, συνεχόμενον ἀμέσως πρὸς τὸ οἰκόπεδον τέως Νουμινάκη, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐξετελέσθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1962 ἀνασκαφαί, ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ἡ ἀνεύρεσις ρωμαϊκοῦ κτηρίου μετὰ ἐκτεταμένου μωσαϊκοῦ. Καὶ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Καρανικόλα ἀνευρέθησαν λείψανα τῆς ἐποχῆς τῆς Ρωμαιοκρατίας, σχετιζόμενα πρὸς τὰ τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου τέως Νουμινάκη.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Α΄. ΡΟΔΟΣ

Ἡ ἀρξαμένη στεγανοποίησις κατὰ τὸ ἔτος 1966 [22] τῶν στεγῶν τοῦ Παλατίου τοῦ Μ. Μαγίστρου συνεχίσθη. Μικρᾶς ἐκτάσεως ἐργασίαι συντηρήσεως ἐγένοντο εἰς τὰ κάτωθι κρατικῆς ἰδιοκτησίας κτήρια :

α) Κατάλυμα τῆς γλώσσης τῆς Προβηγκίας. β) Κατάλυμα τῆς γλώσσης τῆς Ἱσπανίας. γ) Νεωκορεῖον τῆς γλώσσης τῆς Γαλλίας. δ) Ἱπποτικὸν νοσοκομεῖον Ἁγ. Αἰκατερίνης. ε) Ἱπποτικὴ οἰκία ὁδοῦ Λάχητος 6. ς΄) Οἰκία ἐποχῆς Τουρκοκρατίας ὁδοῦ Περικλέους 25 Κ. ζ) Οἰκία ἐποχῆς Τουρκοκρατίας ὁδοῦ Ἁγ. Φανουρίου 93. η) Νεοκλασσικὴ οἰκία ὁδοῦ Γαβαλᾶ 23. θ) Νεοκλασσικὴ οἰκία πλατείας Ἑβραίων Μαρτύρων 29. ι) Νεοκλασσικὴ οἰκία ὁδοῦ Ταυρίσκου 25.

Β΄. ΠΑΤΜΟΣ

Οἰκία Νικολαΐδη

Ἤρχισεν ἡ στερέωσις τοῦ πατμιακοῦ ἀρχοντικοῦ Νικολαΐδη διὰ τῆς ἐνισχύσεως τῶν τοίχων καὶ τῶν στεγῶν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τούτου. Ἡ ταχεῖα συνέχισις τῶν ἐργασιῶν κρίνεται ἀπαραίτητος, διότι ὁ κίνδυνος τῆς καταρρεύσεως τμημάτων τινῶν καὶ μάλιστα τῆς προσόψεώς του εἶναι ἄμεσος.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ

Κατὰ τὸ ἔτος 1967 οἱ Ἐπιμεληταὶ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου μετέβησαν εἰς

22. ΑΔ 22 (1967) : Χρονικά, σ. 539.

τὰς κάτωθι ἀναφερομένας νήσους πρὸς ἐκτέλεσιν ὑπηρεσίας, ἐπιθεώρησιν τῶν ἐκεῖ ἀρχαίων καὶ συνέχισιν λήψεως στοιχείων διὰ τὴν κατ' ἐντολὴν τῆς Ἐφορείας ἀπὸ τοῦ 1966 ἀρξαμένην σύνταξιν λεπτομεροῦς καταλόγου τῶν ἐφ' ἑκάστης νήσου τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος ἀρχαίων. Οὕτω, ἡ Ἐπιμελήτρια Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων δ. Ἠὼς Ζερβουδάκη ἐπεσκέφθη τὰς νήσους Κῶν, Κάλυμνον καὶ Σύμην καὶ ὁ Ἐπιμελητὴς Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἠλίας Κόλλιας ἐπεσκέφθη τὰς νήσους Πάτμον, Λέρον, Κάλυμνον, Τέλενδον καὶ Κῶν.

ΠΡΟΣΚΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΚΩ

Κατωτέρω παρατίθεται πρώτη περιγραφὴ δύο ἀναγλύφων ἀνευρεθέντων ἐντὸς ἀγροῦ, 6 χλμ. πρὸς Δ. τῆς πόλεως Κῶ, ἐκπονηθεῖσα ὑπὸ τοῦ βοηθοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Κῶ κ. Μ. Νικολαΐδου.

Μεταξὺ τῶν ἀξιολογωτέρων εὑρημάτων, ὅσα ἀπέδωσεν ἀνέκαθεν ἡ γῆ τῆς Κῶ, πρέπει νὰ συγκαταλεγῇ ἀσφαλῶς τὸ κλασσικὸν ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον (Πίν. 416 α), τὸ ἀνευρεθὲν τυχαίως κατὰ τὴν διάρκειαν καλλιεργείας ἀγροῦ εἰς θέσιν « Μεσαριά », κατὰ τὰ μέσα Νοεμβρίου 1966· εὑρέθη ὁμοῦ μεθ' ἑτέρου ἑλληνιστικοῦ ἀναγλύφου καὶ ἀπετέλουν ἀμφότερα πλευρὰν ρωμαϊκῆς ἐποχῆς τάφου.

Τὸ κλασσικὸν ἀνάγλυφον, ἐπὶ λευκῆς ἐξ ἐντοπίου χονδροκόκκου μαρμάρου πλακός, ὕψ. 0,58, μήκ. 0,815, πάχ. 0,11 μ., παριστᾷ τὰς τρεῖς Χάριτας, κρατουμένας διὰ τῶν χειρῶν καὶ διερχομένας ὄπισθεν βωμοῦ ἐν ζωηρᾷ κινήσει· ὁ βωμὸς ἀποκρύπτει τὸ κάτω μέρος τῆς μεσαίας Χάριτος. Ἡ πρώτη εἶναι ἐνδεδυμένη διὰ μόνου τοῦ χιτῶνος, ἡ δευτέρα φορεῖ πέπλον, ἡ τρίτη ὑπὲρ τὸν χιτῶνα φέρει ἱμάτιον. Αἱ κόμαι τῶν δύο ἀκραίων ἐν κρηδέμνῳ. Τὰ διαφανῆ ἐνδύματα ἀναπετάννυνται πρὸς τὰ ὀπίσω, καθὼς αἱ Χάριτες κινοῦνται ζωηρῶς πρὸς τὰ ἐμπρός. Ἐξόχως λεπτὰ τὰ διαγράμματα τῶν μορφῶν καὶ τῶν ἐνδυμάτων. Τὰ ἀραχνοΰφαντα ἐνδύματα τῶν Χαρίτων, ὑπὸ τὰ ὁποῖα διαγράφονται ὡς γυμνὰ τὰ μέλη τῶν σωμάτων καὶ ἡ τελειότης τῶν γραμμῶν, δίδουν αἰθερίαν ὑπόστασιν εἰς τὰς « εὐπλοκάμους » θεάς.

Ἄνω, ἀριστερὰ τῷ προσβλέποντι, προκύπτει ἐκ βράχου ἡ κερασφόρος κεφαλὴ τοῦ Πανός· κάτω δέ, ἀριστερά, ἵσταται ὁ εὐλαβὴς ἀναθέτης, ἐνδεδυμένος διὰ μόνου τοῦ ἱματίου, ἀνατείνων τὴν δεξιάν. Εἰς τὸ κάτω μέρος τὸ ἀνάγλυφον φέρει τὴν ἐπιγραφήν :

[Τιμόξ]ενος Χαρίτεσσιν εὐπλοκάμοις ἀνέθηκεν : Πειθάνωρ υἱὸς Χάρμιος ἔστ[ησεν].

Τὸ ὁμοῦ εὑρεθὲν ἑλληνιστικὸν ἀναθηματικὸν ἐπίσης ἀνάγλυφον (Πίν. 416 β), ἐπὶ λευκῆς ἐξ ἐντοπίου μαρμάρου πλακός, ὕψ. 0,51, μήκ. 0,735, πάχ. 0,11 μ., παριστᾷ τέσσαρας γυναικείας ἐνδεδυμένας διὰ χιτῶνος καὶ ἱματίου μορφάς. Ἡ πρώτη ὑψώνει διὰ τῆς δεξιᾶς τὸ ἱμάτιον, ἡ δευτέρα στηρίζεται διὰ τοῦ δεξιοῦ ἀγκῶνος ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου τῆς πρώτης, ἡ τρίτη ὑψώνει ἐπίσης διὰ τῆς δεξιᾶς τὸ ἱμάτιον, ἡ δὲ τετάρτη μορφὴ κρατεῖ διὰ τῆς ὑψωμένης δεξιᾶς χειρὸς ἀδιάγνωστον ἀντικείμενον. Ἄνω, ἀριστερά, τὸ ἄνω μέρος ἐξηυγενισμένης τῆς μορφῆς τοῦ Πανός, χαρακτηριζομένης διὰ δύο πολὺ μικρῶν κεράτων, κάτω δὲ ἐντὸς ἰδιαιτέρου ἐλλειψοειδοῦς πλαισίου παρίσταται ἀνδρική, ἐνδεδυμένη ἀπὸ τῆς μέσης καὶ κάτω, μορφή, ἀνακεκλιμένη καὶ στηρίζουσα τὴν κεφαλὴν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ὁ ἀναθέτης Δαικράτης. Τὸ ἀνάγλυφον εἶναι ἐλλιπὲς κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν καὶ φέρει εἰς τὸ ἄνω αὐτοῦ μέρος τὴν ἐπιγραφήν : *Δαικράτης Πασία Χάρισιν.*

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

*

ΕΦΟΡΕΙΑ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Κατὰ τὸ 1967 συνεχίσθη τὸ ἔργον τῆς ὀργανώσεως τῆς προστασίας τῶν νεωτέρων μνημείων τῆς Ἑλλάδος, μετὰ τῆς συναφοῦς καταρτίσεως τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἀρχείου τῆς Ἐφορείας. Πρὸς τοῦτο ἡ Προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας μετέβη δι' ἐπὶ τόπου μελέτην, συνδυασθεῖσαν πρὸς τὴν ἐξέτασιν τρεχούσης φύσεως ὑπηρεσιακῶν θεμάτων, εἰς Κέρκυραν, Καβάλαν, Θάσον, Ναύπακτον, Ρόδον, Χαλκίδα.

Ἐργασίαι συντηρήσεως ἐξετελέσθησαν διὰ συνεργείων τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως καὶ τῇ κατευθύνσει τῆς Ἐφορείας εἰς τὸ λεγόμενον «**Σχολεῖον τοῦ Ρήγα**» εἰς Ζαγορὰν τοῦ Πηλίου. Πρόκειται περὶ ἁπλῆς εὐρυχώρου οἰκίας[1], ἀποτελουμένης ἐξ ἰσογείου καὶ ὀρόφου (βλ. Πίν. 417 α - β), ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἐκτὸς τοῦ οἰκισμοῦ καὶ παρὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν εἰς Χορευτόν. Πλὴν τῆς συνδέσεώς της μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα, ἡ οἰκία αὕτη ἐνδιαφέρει καὶ ὡς κτηριολογικὸς τύπος οἰκήσεως τῆς ὑστέρας Τουρκοκρατίας, μέσης κατηγορίας, ὑφισταμένης παραλλήλως πρὸς τὸν λαϊκώτερον τύπον καὶ τὸν γνωστὸν τύπον τῶν ἀρχοντικῶν τῆς Βορείου Ἑλλάδος. Αὐτονόητος εἶναι ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης σημασία τῆς συντηρηθείσης οἰκίας.

Εἰς τὴν εἰρημένην οἰκίαν ἐξετελέσθησαν αἱ κάτωθι ἐργασίαι :

1. Ἐπισκευὴ τῆς στέγης μὲ ἀνάσυρσιν καὶ ἐπανατοποθέτησιν τῶν παλαιῶν πλακῶν τῆς ἐπικαλύψεως καὶ ἀντικατάστασιν τῶν ἐφθαρμένων ξυλίνων μερῶν. Κατὰ τὴν ἀνακατασκευὴν ἐφηρμόσθη καὶ πάλιν ἡ ἐντοπία μέθοδος τῆς τοποθετήσεως τῶν πλακῶν ἐπὶ στρώματος πηλοῦ ἀναμεμιγμένου μετ' ἀχύρου. Ἐκ τῶν πλακῶν ἀντικατεστάθησαν διὰ νέων αἱ πλήρως ἐφθαρμέναι, εἰς ἐμβαδὸν περίπου 40 μ.[2].

2. Ἡ ξυλίνη ὀροφὴ τοῦ ἐπισημοτέρου ἐσωτερικοῦ χώρου εἰς τὸν ὄροφον τῆς οἰκίας[2], φέρουσα ἀκτινοειδῆ διακόσμησιν, ἀνηρτήθη, συνδεθεῖσα μὲ τὰς δοκοὺς τῆς ὑπερκειμένης στεγάσεως. Εἰς δύο ἄλλα δωμάτια, ὅπου ἡ ὀροφὴ εἶχε καταστραφῆ πλήρως, κατεσκευάσθη νέα ἁπλῆ ὀροφή.

3. Ἐργασίαι ἐπισκευῆς καὶ στερεώσεως ἔγιναν εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς καὶ ἐσωτερικοὺς τοίχους τῆς οἰκίας.

4. Ἐπίσης ἔγιναν ἐπὶ μέρους ἐπισκευαὶ εἰς τὰ παράθυρα καὶ τὰ δάπεδα.

1. Βλ. Ἐκδόσεις Συλλόγου «Ἑλληνικὴ Λαϊκὴ Τέχνη», «Σπίτια τῆς Ζαγορᾶς», Ἀθῆναι 1949, πίν. 4-19.

2. Ἔ. ἀ., πίν. 8 ἄνω.

Ἐκ τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἀντεμετώπισεν ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων κατὰ τὸ ἔτος 1967, ἄξια σημειώσεως, ὡς ἔχοντα γενικώτερον ἐνδιαφέρον, εἶναι τὰ κάτωθι :

1. Κατόπιν ἐκδηλωθείσης προθέσεως πρὸς κατεδάφισιν τοῦ κεντρικοῦ **μεγάρου τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης ἐν Ἀθήναις** ἡ Ἐφορεία, παρακληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ Πολεοδομικῶν Μελετῶν τῆς Ὑπηρεσίας Οἰκισμοῦ κ. Ἀ. Ρογκάν, μέλους τῆς ἐπιτροπῆς τῆς καταρτισθείσης διὰ τὴν μελέτην τοῦ θέματος, ἐξήτασε τὸ μέγαρον τοῦτο καὶ ὑπέβαλε σχετικὴν ἀναφορὰν εἰς τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως, περιλαμβάνουσαν ἐν περιλήψει τὰ ἑξῆς :

Τὸ μέγαρον τοῦτο[3], κείμενον ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἐδουάρδου Λῶ καὶ Πανεπιστημίου, ἀνῆκεν ἀρχικῶς εἰς τὸν Ἰωάννην Σερπιέρην, κατασκευασθὲν περὶ τὸ 1880, ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίων τοῦ στρατιωτικοῦ ἀρχιτέκτονος Ἀναστασίου Θεοφιλᾶ.

Μολονότι τὸ ἀρχικὸν κτήριον ἔχει ὑποστῆ ἐπέκτασιν καὶ μικρὰς μετασκευάς, ὡς καί τινας τροποποιήσεις τῶν δευτερευόντων χώρων εἰς τὸ ἰσόγειον, διατηρεῖ πλήρως τὸν ἀρχικόν του χαρακτῆρα καὶ τὴν σημασίαν του ὡς ἑνὸς τῶν πλέον ἀξιολόγων σωζομένων δειγμάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος.

Συγκεκριμένως, πλὴν τῆς ἀναλλοιώτου διατηρήσεως τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ κτηρίου, εἰς τὸ ἐσωτερικόν του οἱ ἐπίσημοι χῶροι τῶν ὀρόφων σώζονται ἄθικτοι ἢ μὲ ἀσημάντους μεταβολάς, δυναμένας εὐκόλως νὰ ἀποκατασταθοῦν. Ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ πολυτέλεια εἰς τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν διακόσμησιν τῶν ἐπισήμων τούτων χώρων, ὡς καὶ ἡ ἀρίστη ποιότης ἐργασίας. Τὰ δάπεδα ἐκ ξύλου δρυὸς σχηματίζουν, διὰ τῆς παρενθέσεως ξύλου καρυδιᾶς καὶ μαονίου, ὡραιότατα θέματα ποικίλλοντα εἰς ἕκαστον χῶρον. Αἱ ὀροφαὶ φέρουν ζωγραφικὴν ἢ ἀρίστης ποιότητος γυψίνην διακόσμησιν. Οἱ τοῖχοι εἰς ὡρισμένας αἰθούσας διακοσμοῦνται ζωγραφικῶς διὰ λεπτῶν φυτικῶν θεμάτων, θαυμασίων χρωματικῶν συνδυασμῶν, ἐνῷ εἰς ἄλλας αἰθούσας ἔχουν ἐστίας πλαισιουμένας διὰ μαρμαρίνης διακοσμήσεως. Εἰς τὴν αἴθουσαν, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται σήμερον ὡς γραφεῖον ὑποδιοικητοῦ, ὑπάρχει ξυλίνη πλαισίωσις ἐστίας διὰ κιονίσκων καὶ πλουσίας νεοκλασσικῆς διακοσμήσεως. Ἡ διάθεσις πολυτελοῦς κατασκευῆς ἐξι-

3. Βλ. Κώστα Μπίρη, Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα, Ἀθῆναι 1966, σ. 175.

κνεῖται καὶ μέχρι τῶν λεπτομερειῶν, ὡς εἶναι οἱ χαλκοῖ σύρται καὶ τὰ κλεῖθρα τῶν θυρῶν.

Γενικῶς τὸ κτήριον, τόσον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἐσωτερικῶν χώρων, ὅσον καὶ εἰς τὴν διακόσμησιν αὐτῶν, χαρακτηρίζεται ὑπὸ ἐπιτυχοῦς συνδυασμοῦ λιτοῦ νεοκλασσικοῦ πνεύματος πρὸς ἁπανταχοῦ ἐμφανῆ κομψότητα. Πρόκειται περὶ χαρακτηριστικῆς διὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν τεχνοτροπίας, ἐκπροσωπουμένης ἐν Ἑλλάδι κυρίως ὑπὸ τοῦ Ernst Ziller, καὶ διαμορφωθείσης, προφανῶς ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἤσκησε τότε εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Γαλλίας. Ἡ ἐν Γαλλίᾳ ἐπιμόρφωσις τοῦ Ἀ. Θεοφιλᾶ δὲν φαίνεται ἄσχετος πρὸς τὴν τυπικὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐν λόγῳ τεχνοτροπίας εἰς τὸ μέγαρον Σερπιέρη.

Φυσικῷ τῷ λόγῳ, διὰ τῆς οἰκείας ἀναφορᾶς ἐζητήθη ἡ διατήρησις τοῦ μεγάρου τούτου ὡς ἑνὸς τῶν ὀλίγων πλέον σωζομένων ἐν Ἀθήναις δειγμάτων τῆς σημειωθείσης τεχνοτροπίας.

Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐν λόγῳ μέγαρον ἀνήκει εἰς τὴν Ἀγροτικὴν Τράπεζαν πρέπει ἀκριβῶς νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διατήρησίν του· διότι ἐφ' ὅσον ὁ Νόμος ἐπιβάλλει εἰς ἰδιώτας τὴν ὑποχρέωσιν διατηρήσεως τῶν εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν των ἀνηκόντων μνημειακοῦ χαρακτῆρος ἀρχιτεκτονημάτων, τὸ Κράτος πρέπει νὰ εἶναι περισσότερον αὐστηρὸν ὡς πρὸς τὸν ἑαυτόν του, τὴν δὲ αὐστηρότητα ταύτην νὰ ἐφαρμόζῃ καὶ εἰς τοὺς παρ' αὐτοῦ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐξαρτωμένους ὀργανισμούς. Εἰς τὰ δυτικοευρωπαϊκὰ κράτη ὄχι μόνον προστατεύονται ἰδιαιτέρως τὰ εἰς τὸ Δημόσιον καὶ τοὺς δημοσίας ὠφελείας ὀργανισμοὺς ἀνήκοντα κτήρια, ἀλλὰ καὶ συνήθως ἀπαλλοτριοῦνται ἢ ἀγοράζονται τοιαῦτα κτήρια, ἔχοντα ἀνάγκην προστασίας ὑπὸ τοῦ Δημοσίου καὶ τῶν ὁμοίων ὀργανισμῶν, πρὸς ἐξασφάλισιν ἀκριβῶς τῆς διασώσεώς των. Τοιουτοτρόπως καὶ τὰ μνημεῖα σώζονται καὶ αἱ κρατικαὶ ὑπηρεσίαι καὶ οἱ δημοσίου ἐνδιαφέροντος ὀργανισμοὶ στεγάζονται εὐπρεπῶς, ἀντὶ νὰ ἐγκαθίστανται εἰς νεοπλουτικοῦ χαρακτῆρος νεωτερικὰ δῆθεν κατασκευάσματα.

2. Ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὴν παρὰ τὴν πλατεῖαν Βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ τὴν ὁδὸν Βουδούρη ἐν **Χαλκίδι** οἰκίαν (Πίν. 418 α - β), ἀνήκουσαν μέχρι πρό τινος εἰς τοὺς **κυλινδρομύλους Καράκωστα - Σκούρα,** ἡ ὁποία ἀπεικονίζεται εἰς τὸ βιβλίον « Νεοκλασσικὴ Ἀρχιτεκτονική », ἔκδοσις Ἐμπορικῆς Τραπέζης Ἑλλάδος 1967, εἰκ. 218 καὶ 219. Ἡ οἰκία αὕτη εἶναι διώροφος καὶ καθ' ἑαυτὴν λίαν ἐνδιαφέρουσα, ἀποτελεῖ δὲ ἀξιόλογον δεῖγμα νεοελληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἡ χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν συνήθη τεχνοτροπίαν τῆς ἐποχῆς ταύτης πρόσοψίς της σύγκειται ἐκ μεσαίου, ἐλαφρῶς προβαλλομένου καὶ ἀπολήγοντος ἄνω εἰς χαμηλὸν ἀέτωμα μέρους καὶ δύο συμμετρικῶς τεθειμένων ἑκατέρωθεν αὐτοῦ μερῶν. Εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τὸ μεσαῖον μέρος καθ' ὅλον τὸ πλάτος του καταλαμβάνεται ὑπὸ ἐξώστου, φερομένου ὑπὸ τεσσάρων προβόλων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν μορφὴν πτερωτοῦ λέοντος καὶ ἀπολήγουν ὄπισθεν εἰς ἕλικα. Τὸ σιδηροῦν κιγκλίδωμα εἶναι ἁπλοῦν, συγκείμενον κυρίως ἐκ καθέτων ράβδων.

Πρὸς τὸν ἐξώστην φέρουν τρεῖς, εἰς τόξον ἀπολήγουσαι ἄνω, θύραι. Εἰς τόξον ἀπολήγουν ἐπίσης ἅπαντα τὰ ἀνοίγματα τοῦ κάτω ὀρόφου: τρία παράθυρα εἰς τὸ μεσαῖον μέρος, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς θύρας τοῦ ἐξώστου καὶ ἀνὰ δύο θύραι εἰς ἕκαστον τῶν πλαγίων μερῶν, αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν εἰς ἰσάριθμα παράθυρα τοῦ ὑπερκειμένου ὀρόφου.

Ἡ λιθοδομία τῆς οἰκίας εἶναι ἰσοδομικὴ ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου, δίδοντος τὴν ἐντύπωσιν μαρμάρου.

Ἡ οἰκία ἀποδίδεται ὑπὸ τῆς τοπικῆς παραδόσεως εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα Σταμάτιον Κλεάνθην, ἄνευ βεβαίων τεκμηρίων. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ τεχνοτροπία της, δυναμένη νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐκλεκτικιστική, μὲ δεσπόζοντα τὰ κλασσικιστικὰ στοιχεῖα, εἶναι πράγματι ἡ ὑπὸ τοῦ Κλεάνθους ἀκολουθουμένη, τῇ ἐπιδράσει ἀσφαλῶς τῆς ἐπικρατούσης κατὰ τὸ α' ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος ἀντιστοίχου τεχνοτροπίας, ἰδίᾳ εἰς τὴν Γερμανίαν. Πρὸς τούτοις λεπτομερειακὰ μορφικὰ στοιχεῖα συνδέουν τὸ οἰκοδόμημα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Κλεάνθους ἐν Ἀθήναις κατασκευασθέντα (πρβλ. Vincent Scully, Journal of Society of Architectural Historians, XXII (1963), σ. 139 κ.ἑ.), ὡς εἶναι ἡ αὐστηρὰ συμμετρικότης τῆς ὅλης διαθέσεως τῶν μερῶν, ἡ γεωμετρικὴ ὑπόστασις τῶν σχημάτων, καμπύλων καὶ εὐθυγράμμων, μετὰ τῆς συναφοῦς ἐντόνου δηλώσεως τῆς ἰσοδομικῆς διαρθρώσεως τῶν τοίχων, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ προβολὴ τοῦ μεσαίου σώματος τοῦ κτηρίου. Οἱ πρόβολοι μόνον μὲ τοὺς πτερωτοὺς λέοντας ἀπαντοῦν εἰς τὰς μετὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος ἀθηναϊκὰς οἰκίας καὶ ἐξ ἀθηναϊκῆς ἐπιδράσεως προφανῶς εἰς ἐπαρχιακὰ κτίσματα. Ἐὰν ἀληθεύῃ λοιπὸν ἡ ἀπόδοσις τοῦ σχεδίου τῆς οἰκίας τῆς Χαλκίδος εἰς τὸν Κλεάνθην, τότε πρέπει τὸ

σχέδιόν της νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς δημιουργίας του.

Ἡ ὅλη ἐργασία τῆς οἰκίας ταύτης εἶναι πολὺ καλή, παρὰ τὸν κατά τινα βαθμὸν ἐπαρχιακὸν χαρακτῆρά της. Ἕνεκα τούτου, εἰς τὴν σχετικὴν ἀναφοράν, τὴν ὑποβληθεῖσαν εἰς τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως, ὑπεδείχθη ἡ κήρυξίς της ὡς διατηρητέου μνημείου, μαρτυροῦντος τὴν ἐπίδρασιν, ἔστω, τοῦ ἐν λόγῳ σημαντικωτάτου ἀρχιτέκτονος εἰς τὴν ἐπαρχιακὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Ἑλλάδος. Συγχρόνως ἐζητήθη ἡ κήρυξις δύο ὁμοίας τεχνοτροπίας οἰκιῶν τῆς Χαλκίδος, παρακειμένων πρὸς τὴν προαναφερθεῖσαν, αἱ ὁποῖαι ἀπεικονίζονται εἰς τὸ βιβλίον « Νεοκλασσικὴ Ἀρχιτεκτονική », εἰκ. 220 καὶ 221.

3. Διὰ τοῦ προσωρινῶς ὑπηρετοῦντος παρὰ τῇ Ἐφορείᾳ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Νικ. Ζία ἐξητάσθη ὁ ἄλλοτε ἀνήκων εἰς τὸν ποιητὴν Γεώργιον **Δροσίνην** « **πύργος** » (Πίν. 419 α) εἰς τὸ χωρίον **Γοῦβες** τῆς Ἱστιαίας. Συμφώνως πρὸς τὴν σχετικὴν ἀναφορὰν τοῦ Ἐπιμελητοῦ « ὁ πύργος, κείμενος εἰς ὡραίαν καὶ ὀχυρὰν θέσιν, ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς κυβικοῦ ὄγκου (ἰσόγειον καὶ ὄροφος)..., διαστ. περίπου 5 × 5 μ. Αἱ δύο γωνίαι τοῦ κτηρίου, ἡ νοτιοδυτικὴ καὶ ἡ βορειοανατολική, ἔχουν διαμορφωθῆ εἰς στρογγύλους πύργους μὲ πολεμίστρας (τουφεκόπορτες), περιμέτρου 12 περίπου ὁ εἷς καὶ 9 μ. ὁ ἄλλος. Ὁ πύργος εἶναι ᾠκοδομημένος δι' ἀργολιθοδομῆς ἀνεπιχρίστου (εἰς τοὺς στρογγύλους πύργους παρουσιάζονται ἐξογκώματα), φέρει δὲ στέγην ἐκ κεράμων.

Ἡ εἴσοδος εὑρίσκεται εἰς τὴν Ν. πλευράν. Ὁ πύργος εἶναι σήμερον προσιτὸς διὰ λιθίνης ἐξωτερικῆς κλίμακος, ἐφαπτομένης τοῦ νοτιοδυτικοῦ πυργίσκου, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν ὄροφον.

Τὸ οἰκοδόμημα χρονολογεῖται περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ».

4. Ἡ Ἐφορεία ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὴν **οἰκίαν Μάνδρα τῆς Μυτιλήνης** (Πίν. 419 β), ἀνήκουσαν σήμερον εἰς τὴν οἰκογένειαν Κατσάνη. Τὴν οἰκίαν ταύτην, κηρυχθεῖσαν ὡς ἱστορικὸν διατηρητέον μνημεῖον διὰ σχετικῆς ἀποφάσεως δημοσιευθείσης εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 38/19-12-64 Α΄ φύλλον τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ἐξήτασεν ἡ Προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας, κατὰ τὴν μετάβασίν της εἰς Μυτιλήνην τὸ προηγούμενον ἔτος, κατόπιν αἰτήσεως τῶν ἰδιοκτητῶν, διὰ τῆς ὁποίας ἐζητεῖτο ἡ ἀγορὰ ὑπὸ τοῦ Δημοσίου ἢ ὁ ἀποχαρακτηρισμός της ὡς μνημείου.

Πρόκειται περὶ χαρακτηριστικοῦ δείγματος ἀρχοντικῆς κατοικίας τῆς πόλεως, κειμένης εἰς τὸν « Ἀρχοντομαχαλᾶ » καὶ κατασκευασθείσης κατὰ τὸ 1823. Ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τῶν οἰκιῶν μὲ προβαλλόμενον τὸν ἄνω ὄροφον διὰ ξυλοκτίστου ἐπικεχρισμένου προβόλου (σαχνεσινιοῦ). Ὁ τύπος οὗτος κατάγεται ἐκ τοῦ τύπου τῶν « πύργων », δείγματα τῶν ὁποίων ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τῆς ὀχυρᾶς ἀγροτικῆς κατοικίας ἢ καὶ τῆς ἀνοχυρώτου μεταγενεστέρας παραλλαγῆς της[4], χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς νήσου κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας, σώζονται εἰς τὰ προάστια τῆς Μυτιλήνης καὶ εἰς τὴν ὕπαιθρον τῆς Λέσβου. Ὑπὸ τὴν ἀγροτικήν του μορφὴν ὁ τύπος οὗτος διεμορφώθη περιόπτως ἐντὸς περιβόλων, μεταφερθεὶς δὲ εἰς τὴν ἀστικὴν ἀρχιτεκτονικήν, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου καὶ ἰδίως ἐντὸς τοῦ 19ου αἰῶνος, μετετράπη εἰς στοιχεῖον συνεχοῦς οἰκοδομήσεως, ὡς συνέβη ἐπίσης εἰς τὴν βόρειον Ἑλλάδα καὶ τὴν συνεχομένην βαλκανικὴν ἐνδοχώραν, τὴν Θράκην, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Λέσβον, ἡ ὁποία ἀρχιτεκτονικῶς ὑπάγεται εἰς τὴν ἐν λόγῳ εὐρυτέραν περιοχήν.

Ἀρχικῶς ἡ οἰκία Μάνδρα ἐκοσμεῖτο διὰ ξυλογλύπτων καὶ ἐζωγραφημένων ὀροφῶν τοῦ ἀνωτέρου ὀρόφου, αἱ ὁποῖαι μεταγενέστερον ἐκαλύφθησαν διὰ γυψίνων ὀροφῶν.

Εἰς τὴν οἰκείαν ἀναφορὰν πρὸς τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως, ὑπεγραμμίσθη ἡ σημασία τῆς οἰκίας ὡς ἑνὸς τῶν ἐλαχίστων ἐναπομεινάντων δειγμάτων ἀρχοντικῆς οἰκίας τοῦ σημειωθέντος τύπου, μετὰ τὴν καταστροφὴν πλείστων ὅσων ἐνδιαφερουσῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης οἰκιῶν τῆς πόλεως, ἡ ὁποία συνετελέσθη κυρίως ἀπὸ τοῦ 1922 μέχρι τῶν μέσων τῆς προηγουμένης δεκαετίας.

Σημειοῦται σχετικῶς ὅτι ἀναλόγου σημασίας ἡμιαστικὴ οἰκία ἠγοράσθη ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας εἰς Πέτραν τῆς Λέσβου καὶ ἐπεσκευάσθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη[5].

5. Κατὰ τὴν μετάβασίν της εἰς **Ρόδον** ἡ Προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας ἠσχολήθη, ἐντολῇ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως, μὲ τὸ θέμα τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς ἱπποτικῆς « **οἰκίας Τσιμέττα** » (βλ. A. Gabriel, La Cité de Rhodes, I, 1923, σ. 135, εἰκ. 101, πίν. XXXII, 3,4), τὴν ὁποίαν ἐζήτησαν ἐνδιαφερόμενοι ἰδιῶται.

Ἡ οἰκία αὕτη, κειμένη εἰς τὸ Burgum τῆς παλαιᾶς πόλεως, πλησίον τῆς λεγομένης Κα-

4. Βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 552 καὶ 557.

5. Βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 399 καὶ ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 488 κ.ἑ.

στελλανίας, κατεστράφη διὰ βομβαρδισμοῦ κατὰ τὸ 1944. Ἐν συνεχείᾳ, διαρκούσης τῆς ἀγγλικῆς κατοχῆς τῆς νήσου, τὸ πλεῖστον τῶν ὑλικῶν της ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν διὰ τὴν ἔμφραξιν χάσματος, προκληθέντος ὑπὸ βομβαρδισμοῦ ἐπίσης, εἰς τὸ παρακείμενον ἱπποτικὸν τεῖχος. Εὐτυχῶς ἡ ἁρμοδία Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου περισυνέλεξεν ἐκ τοῦ ὑπολειφθέντος ὑλικοῦ πλεῖστα πλαστικῶς διακεκοσμημένα μέλη τῶν προσόψεων τῆς οἰκίας καὶ μάλιστα πλαίσια παραθύρων μὲ θαυμασίαν φυτικὴν καὶ ἄλλην διακόσμησιν. Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἐπίσης, διεσώθησαν ἀρκετὰ τεμάχια, μεταξὺ τῶν ὁποίων μέγα μέρος ἑστίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας μετὰ τὸν καθαρισμὸν ἀπεκαλύφθη δι' ἐγχαράξεως (graffito) ἀπεικονιζομένη ἡ ναυμαχία ἡ συναφθεῖσα παρὰ τὸν πύργον τοῦ Ἁγίου Νικολάου κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν τῆς Ρόδου ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ἡ «οἰκία Τσιμέττα» ἀπετέλει ἓν τῶν καλυτέρων καὶ τυπικωτέρων δειγμάτων ἀστικῆς οἰκήσεως τῆς δευτέρας περιόδου τῆς Ἱπποτοκρατίας, χρονολογουμένης μετὰ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος.

Ὡς γνωστόν, ἡ παλαιὰ πόλις τῆς Ρόδου ὑπέστη σοβαρωτάτας καταστροφὰς ἐκ βομβαρδισμῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Εὐτυχῶς ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου κατώρθωσεν, ἰδίᾳ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν δεκαετίαν, νὰ ἀποκαταστήσῃ σημαντικώτατον μέρος τῶν βλαβῶν δι' ἐκτελέσεως εὐρυτάτης κλίμακος ἐργασιῶν συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως. Διὰ τῆς παραλλήλου ἀσκήσεως ὠργανωμένης καὶ ὑποδειγματικῆς παρακολουθήσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Δήμου καὶ τῶν ἰδιωτῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν κατώρθωσεν ἐπίσης νὰ ἐπιβάλῃ εὐεργετικὴν διὰ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ μνημειακοῦ συνόλου τάξιν εἰς τὴν παλαιὰν πόλιν.

Ἡ ἐπιμελημένη αὕτη διατήρησις τῆς πόλεως ἐπιβάλλει ἔτι μᾶλλον τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ὑπολειπομένων συνεπειῶν τῆς πολεμικῆς καταστροφῆς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων εἰσηγήθη τὴν παροχὴν ἀδείας ἀνοικοδομήσεως τῆς «οἰκίας Τσιμέττα», ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ἀποκαταστάσεως κατὰ τὸ δυνατὸν τῆς ἀρχικῆς της μορφῆς ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας, μὲ χρῆσιν τῶν διασωθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Πρὸς τοῦτο θὰ ἔπρεπε προηγουμένως νὰ λυθοῦν ὑφιστάμενα λεπτομερειακὰ προβλήματα, τῇ βοηθείᾳ τῶν μελῶν τούτων, ὅπως ἐπίσης καὶ τῶν ὑπαρχουσῶν ἀπεικονίσεων.

6. Ὑπὸ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως ἐζητήθη παρὰ τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων ἡ ὑποβολὴ γνωματεύσεως ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ζητηθεῖσαν, συμπλήρωσιν τῆς νέας **Πατμιάδος Σχολῆς,** ἡ ὁποία κατεσκευάσθη ἐν Πάτμῳ, ἐγγύτατα τοῦ μνημειακοῦ συγκροτήματος τῆς Ἀποκαλύψεως, κατὰ τὰ πρῶτα μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Δωδεκανήσου ἔτη.

Ἡ οἰκοδόμησις αὕτη ἀπεφασίσθη τότε κατόπιν γνωματεύσεως εἰδικῆς ἐπιτροπῆς, καταρτισθείσης ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καὶ παρὰ τὰς ἐντόνους διαμαρτυρίας τῆς ἀποκλειστικῶς ἁρμοδίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπὶ τῶν σχετικῶν θεμάτων τῆς Δωδεκανήσου Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου.

Σχετικῶς θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθοῦν τὰ ἑξῆς, ὡς βασίζοντα πλήρως τὴν στάσιν τῆς ἐν λόγῳ Ἐφορείας, ὡς ἐπίσης καὶ τὴν ἀρνητικὴν γνωμάτευσιν τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων.

Ἡ κλιτὺς τῆς νήσου, ἡ ἐπιστεφομένη διὰ τῆς θαυμασίας ὀχυρώσεως τῆς Ἱ. Μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τὴν ὁποίαν ἀρτίως ἐπεσκεύασε καὶ ἀνεστήλωσεν ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου μετὰ τὴν ἐκ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1956 καταστροφήν, ἐμφανίζει ὁμαλὴν καὶ μαλακὴν κατάβασιν μέχρι τοῦ λιμένος τῆς Σκάλας.

Περὶ τὴν Μονὴν ἀναπτύσσεται ὁ οἰκισμὸς τῆς Χώρας, ἐξαιρετικὸν δεῖγμα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, χρονολογούμενον κυρίως ἐντὸς τοῦ 17ου αἰῶνος, μὲ συνεπεῖς πρὸς τὸ ὅλον πνεῦμα τῆς συνθέσεως τοῦ οἰκισμοῦ μεταβολάς, ἐπενεχθείσας ἐντὸς τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰῶνος[6].

Παρὰ τὴν Σκάλαν, ἐξ ἄλλου, ὑπάρχει οἰκισμός, δημιουργηθεὶς κατὰ τὸ πλεῖστον ἐντὸς τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος αἰῶνος μέχρι καὶ τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, ὑπὸ τὸ μέχρι πρό τινος παραμεῖναν ἀδιάφθορον καλαισθητικὸν πνεῦμα τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Δωδεκανήσου.

Εἰς ἀμφοτέρους τοὺς οἰκισμοὺς δεσπόζουν οἱ μικροὶ καὶ ἐλαφροὶ παραλληλεπίπεδοι πλαστικοὶ ὄγκοι, οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζουν τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν μικρῶν οἰκιστικῶν συνόλων τοῦ Αἰγαίου.

Ἐπὶ τῆς κλιτύος, μεταξὺ τῶν δύο ἀκραίων συνόλων, τῆς Μονῆς καὶ τῆς Χώρας εἰς τὴν κορυφήν, καὶ τῆς Σκάλας εἰς τὴν βάσιν, ὑπῆρχε, πρὸ τῆς οἰκοδομήσεως τῆς νέας Πατμιάδος, μόνον τὸ συγκρότημα τῆς Ἀποκαλύψεως, σεπτὸν δι' ὁλόκληρον τὴν χριστιανικὴν ἀνθρωπότητα μνημεῖον καὶ χαριτωμένον σύνολον λευκῶν, ἐλαφρῶν, παραλληλεπιπέδων ὄγκων, συντεθὲν κυρίως ἐντὸς τοῦ 18ου αἰῶνος.

Τὴν ὡραιοτάτην ὄψιν, τὴν ὁποίαν ἐνεφάνιζεν ἡ κλιτύς, ὠργανωμένη διὰ τῆς ἐν λόγῳ τριάδος

6. Βλ. Κ. Χ. Φατούρου, Πατμιακὴ Ἀρχιτεκτονική Ι, Ἀθῆναι 1962, σ. 39.

τῶν οἰκοδομικῶν συγκροτημάτων, ἦλθε νὰ διαταράξῃ ἡ φοβερὰ σφὴν τοῦ εὐρυτάτου καὶ ἐκτὸς πάσης κλίμακος οἰκοδομικοῦ συνόλου τῆς νέας Πατμιάδος. Καὶ δὲν εἶναι μόνον τὸ μέγεθος τοῦ κτίσματος ἀλλὰ προστίθεται καὶ ἡ ποιότης τῶν ὄγκων του. Ἐκ τῆς συνήθους προφανῶς συγχύσεως μεταξὺ τῶν μικρῶν καὶ ἐλαφρῶν ὄγκων τῆς νησιωτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς πρὸς τοὺς μεγάλους καὶ σκληροὺς ὄγκους τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ὡπλισμένου σκυροδέματος, τὸ συγκρότημα τῆς νέας Πατμιάδος συνετέθη κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τοιούτων νεωτερικῶν ὄγκων. Τοιουτοτρόπως ἡ ἄμεσος καὶ ἀναγκαστικὴ σύγκρισις τοῦ νέου οἰκοδομήματος πρὸς τὴν παρακειμένην Ἀποκάλυψιν προκαλεῖ λίαν δυσάρεστον συναίσθημα, ὡς ἐκ τῆς ἀντιπαραθέσεως, συγγενοῦς μὲν σχήματος, ἐκ διαμέτρου ὅμως ἀντιθέτων ποιοτικῶς ὄγκων.

Ἡ ἔλλειψις χρημάτων, ἡ ὁποία δὲν εἶναι πάντοτε ἐπιζημία διὰ τὸ τοπίον καὶ τὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος, ὑπεχρέωσεν εἰς τὴν διακοπὴν τῆς οἰκοδομήσεως. Ἡ ἤδη ζητουμένη συμπλήρωσις τοῦ συγκροτήματος θὰ ἐσήμαινε κυριολεκτικῶς συμπλήρωσιν τῆς ζημίας τῶν μνημείων καὶ τοῦ τοπίου τῆς ἱερᾶς νήσου.

7. Δι' ἐπὶ τόπου μεταβάσεώς της εἰς **Ναύπακτον** ἡ Προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας ἐξήτασε τὴν πρόοδον τῶν ἔργων συντηρήσεως τῶν μνημείων τῆς Ναυπάκτου, τὰ ὁποῖα συνεχῶς ἐπραγματοποιήθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη διὰ τῆς Ἐφορείας τῆς 1ης Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, μελετηθέντα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς της καὶ ἐντεῦθεν. Περὶ τῶν ἔργων τούτων ἔχει διαλάβει ὁ Προϊστάμενος τῆς 1ης Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Π. Λαζαρίδης εἰς τὰς ἐτησίας ἐκθέσεις του τὰς δημοσιευθείσας εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον[7].

Διὰ τῆς ἀναφορᾶς τῆς ὑποβληθείσης εἰς τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως ἐν σχέσει πρὸς τὰ πορίσματα τῆς ἐξετάσεως, ἐγένετο εἰσήγησις περὶ τῶν ἐπειγόντων καὶ μὴ συμπληρωματικῶν ἔργων συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν μνημείων.

8. Ἡ **Κέρκυρα**, ὡς ἀποτελοῦσα τὸ κέντρον μιᾶς τῶν πλέον ἐνδιαφερουσῶν ἀποχρώσεων τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀπησχόλησε τὴν Ἐφορείαν Νεωτέρων Μνημείων συνεχῶς ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς της. Ἤδη, κατόπιν εἰσηγήσεως τῆς Ἐφορείας, γενομένης μετὰ ἐπιτόπιον μελέτην τοῦ θέματος κατὰ τὰ δύο παρελθόντα ἔτη, ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Νόμου ὁλόκληρος ἡ παλαιὰ πόλις τῆς Κερκύρας, δι' ὑπουργικῆς ἀποφάσεως, δημοσιευθείσης εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 183 Β΄ ἀπὸ 16 - 3 - 67 φύλλον τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ κήρυξις αὕτη ἀπετέλεσε σημαντικὸν βῆμα πρὸς ὁλοκλήρωσιν τοῦ προγράμματος ὀργανώσεως τῆς προστασίας ὄχι μόνον τῶν μεμονωμένων μνημείων ἀλλὰ καὶ τῶν πολεοδομικῶν συνόλων τῶν ἐχόντων ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς νεοελληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τεθείσης γενικῆς ἀρχῆς, ὅτι οὐδεμία περίοδος τῆς ἱστορίας τοῦ Ἔθνους μας ἐπιτρέπεται νὰ παραμείνῃ ἄνευ τῆς προστασίας τῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία εἶναι ἁρμοδία διὰ τὴν διαφύλαξιν τῆς ἱστορικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς του κληρονομίας.

Κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἡ Ἐφορεία ἠσχολήθη μὲ τὴν ὑποβληθεῖσαν μελέτην ἐγκαταστάσεως τοῦ Ὑποκαταστήματος τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ κτήριον τῶν «παλαιῶν Δικαστηρίων» τῆς Κερκύρας.

Τὸ ἐν λόγῳ κτήριον ἀνηγέρθη τῷ 1754, ἐχρησίμευσε δὲ ὡς κατοικία τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας μέχρι τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἐπὶ Ἀγγλοκρατίας ἐγκατεστάθησαν εἰς αὐτὸ αἱ δικαστικαὶ ἀρχαί, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἡ χρῆσίς του ὡς δικαστικοῦ μεγάρου συνεχίσθη καὶ μετὰ τὴν παραχώρησιν τῆς Ἑπτανήσου εἰς τὴν Ἑλλάδα, διαρκέσασα μέχρι τοῦ 1943, ὅτε τὸ κτήριον ὑπέστη σοβαρωτάτας ζημίας ἐκ βομβαρδισμῶν[8].

Σχετικῶς θὰ ἔπρεπε νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τὸ κτήριον χαρακτηρίζεται ὑπὸ ἁπλότητος τῆς μορφῆς του καὶ λίαν ἐπιμελοῦς λαξεύσεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν του μελῶν· ἐμφανίζει δὲ ἀπολύτως ἰσόρροπον καὶ συμμετρικὴν διάταξιν τῶν ἀποτελούντων αὐτὸ μερῶν. Ἡ ἀπέριττος αὕτη σύνθεσις προσδίδει εἰς τὸ κτήριον σοβαρότητα καὶ ἀξιοπρέπειαν, καθιστῶσα τοῦτο ἓν τῶν πλέον χαρακτηριστικῶν ἀρχιτεκτονημάτων τῆς Κερκύρας. Εἰς τὴν σημασίαν του ταύτην προστίθεται καὶ τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον προσδίδει εἰς τὸ οἰκοδόμημα ἡ θέσις του πλησίον ἄλλων ἐνδιαφερόντων μνημειακῶν κτισμάτων, ὡς εἶναι τὸ σημερινὸν Δημαρχεῖον (ἡ ἐνετικὴ Loggia) καὶ ὁ ἐσχάτως ἀποκατασταθεὶς μετὰ τὴν καταστροφήν του ἐκ βομβαρδισμῶν καθεδρικὸς ναὸς τῶν καθολικῶν.

Διὰ τῆς ὑποβληθείσης κατόπιν τῆς ἐξετάσεως τοῦ κτηρίου ἀναφορᾶς ἐζητήθη ἡ ἀπόρριψις ἐπιβλαβῶν διὰ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ μνημείου μεταβολῶν, αἱ ὁποῖαι περι-

7. Βλ. Π. Λαζαρίδη, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 265 κ.ἑ.

8. Βλ. Π. Καλλιγᾶ, ΑΔ 21 (1966): Μέρος Α΄, σ. 161, 162.

ελαμβάνοντο εἰς τὴν οἰκείαν μελέτην καὶ συγκεκριμένως ὑπεδείχθη ὅτι πρέπει νὰ παραμείνουν ἀναλλοίωτα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τὰ βασικὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τῆς συνθέσεώς του, ἤτοι: α) τὸ λίθινον κλιμακοστάσιον ἀνατολικῶς τῆς κεντρικῆς αἰθούσης, τὸ ὁποῖον ἀποκαθιστάμενον εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφὴν διὰ τῆς κατασκευῆς θολωτῆς ὀροφῆς ὑπεράνω τῶν βαθμίδων καὶ σταυροθολιακῆς ὑπεράνω τοῦ πλατυσκάλου, θὰ ἀποτελέσῃ ἕνα τῶν ὡραιοτέρων καὶ πλέον σημαντικῶν χώρων τοῦ κτηρίου, καὶ β) ὁ μεγάλος κεντρικὸς χῶρος. Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐζητήθη παρὰ τῆς Ἐφορείας ἡ διατήρησις ἀναλλοιώτου τῆς ἐν γένει ὄψεως τοῦ κτηρίου καὶ ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν συμπλήρωσις τῶν ἐκ τοῦ βομβαρδισμοῦ καταστραφέντων μερῶν αὐτοῦ.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπεμνήσθη καὶ πάλιν ἡ ἀνωτέρω, ὡς πρὸς τὸ ἐν Ἀθήναις Κατάστημα τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος (μέγαρον Ἰ. Σερπιέρη), σημειωθεῖσα ηὐξημένη ὑποχρέωσις τοῦ Δημοσίου καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ ἐξηρτημένων ὀργανισμῶν, ὅπως σέβωνται τὰ εἰς αὐτὰ ἀνήκοντα ἱστορικὰ διατηρητέα οἰκοδομήματα.

Ὑπὸ τῆς Λιμενικῆς Ἐπιτροπῆς Κερκύρας ἐζητήθη δι' αἰτήσεως συνοδευομένης διὰ σχεδίων, ἡ «ἀξιοποίησις» τῆς τάφρου τοῦ παλαιοῦ φρουρίου τῆς πόλεως, ὑπὸ τὴν περίεργον ἔννοιαν εἰς τὴν ὁποίαν κατέληξεν ἡ λέξις, προκειμένου τοὐλάχιστον περὶ τῆς χρήσεώς της εἰς θέματα ἀναφερόμενα εἰς τὰ μνημεῖα καὶ τοὺς μνημειακοὺς χώρους. Ἡ «ἀξιοποίησις» αὕτη ἀφεώρα εἰς τὸν χῶρον τὸν ὑπάρχοντα βορείως τῆς γεφύρας τῆς τάφρου τοῦ φρουρίου καὶ πρὸ τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος αὐτῆς, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ ἀνάλημμα τοῦτο. Ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ horroris vacui, ὁ ὁποῖος ἐπικρατεῖ ἐσχάτως εἰς τὰ πνεύματα τῶν «πρακτικῶν» ἀνθρώπων, ἐζητεῖτο ἡ κατάληψις τοῦ χώρου τούτου δι' ἰσογείου κτίσματος, μήκους 152 μ., μέλλοντος νὰ περιλάβῃ 61 διαμερίσματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐνοικιάζοντο ὡς ἀποθῆκαι ἐξαρτημάτων τῶν ἐκεῖ πλησίον ἐλλιμενιζομένων λέμβων ἁλιείας καὶ βενζινακάτων. Ὡσαύτως ἐζητεῖτο ἡ ἐπιχωμάτωσις ἐκτάσεως τῆς τάφρου 1600 μ.² περίπου πρὸς δημιουργίαν λαϊκῆς πλάζ, ἡ συναφὴς κατασκευὴ ἰσογείου κτηρίου περιλαμβάνοντος ἀποδυτήρια καὶ καφενεῖον, ἡ ἐγκατάστασις ἀναβατῆρος ἐντὸς τοῦ τείχους, ὡς καὶ ἡ διάτρησις τοῦ τείχους πρὸς κατασκευὴν θύρας ἐξόδου.

Ἡ ὅλη ἐγκατάστασις θὰ εἶχε προφανῶς χαρακτῆρα «τουριστικόν», θὰ ἐγίνετο δὲ εἰς βάρος ἑνὸς περιφήμου ἀρχιτεκτονικοῦ μνημείου τῆς πόλεως, χρησιμεύοντος ἀκριβῶς ὡς ἀσφαλοῦς παράγοντος προσελκύσεως τουριστῶν. Καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου σκέπτεται κανεὶς ὅτι τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τῆς Κερκύρας, ὅπως καὶ τῆς Κρήτης, συνδέονται μὲ τὸ ὄνομα ἑνὸς τῶν σπουδαιοτέρων ἀρχιτεκτόνων τῆς Ἀναγεννήσεως, τοῦ Michele Sanmicheli.

Ἡ δικαιολογία, τὴν ὁποίαν προέβαλον οἱ ἐνδιαφερόμενοι, εἶναι ὅτι τὸ ἐν λόγῳ μέρος τῆς τάφρου εἶναι κατειλημμένον ὑπὸ ἀθλίων παραπηγμάτων ἐγκατασταθέντων παλαιότερον. Ὡς νὰ μὴ ἦτο δυνατὸν νὰ καθαρισθῇ ἡ ἀσχημία αὐτὴ χωρὶς καὶ νὰ ἀντικατασταθῇ ὑπὸ ἄλλης μονιμωτέρου χαρακτῆρος.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπεδείχθη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἡ ἀπόρριψις τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐν λόγῳ ἐργασιῶν καὶ ἡ χρησιμοποίησις, πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ὑπαρχουσῶν ἀναγκῶν, τῶν δύο ἐπιμήκων κτισμάτων τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀγγλοκρατίας (τμῆμα τοῦ βορείου ἴσως εἶναι παλαιότερον), τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἐκεῖ πλησίον ἐντὸς τῆς τάφρου.

Συγχρόνως ἐζητήθη καὶ πάλιν ἡ κατεδάφισις τοῦ ἠλεκτρικοῦ ἐργοστασίου, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐγκατασταθῇ ἐντὸς τῆς τάφρου καὶ πρὸ τῆς κυρίας εἰσόδου τοῦ παλαιοῦ φρουρίου, εἰς παλαιοτέραν ἐποχήν (περὶ τὸ 1930), ὅτε περιέργως δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀνακαλυφθῇ ὁ ὅρος «ἀξιοποίησις».

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐπισκευῆς τοῦ καταστραφέντος ἐκ τῶν βομβαρδισμῶν καθεδρικοῦ ναοῦ τῶν καθολικῶν (Duomo), τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον, παρασχὸν τὴν ἀπαιτουμένην ἄδειαν, ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς τὴν ὑπογραφομένην νὰ μελετήσῃ τὰ κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν τοίχων ἐμφανιζόμενα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα σχετίζονται μὲ τὴν οἰκοδομικὴν ἱστορίαν τοῦ μνημείου. Ἡ ἐξέτασις πράγματι τῶν στοιχείων αὐτῶν, μετὰ τῶν ὑπαρχουσῶν γραπτῶν πηγῶν, ἐβοήθησαν εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ὑπάρξεως πλειόνων οἰκοδομικῶν φάσεων τοῦ κτηρίου ἀπὸ τῆς οἰκοδομήσεώς του κατὰ τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 16ου αἰῶνος μέχρι τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος.

Ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συνταχθεῖσα ἔκθεσις θὰ ὑποβληθῇ πρὸς δημοσίευσιν εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐξετελέσθη ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Π. Καλλιγᾶ (πρβλ. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 319, Πίν. 258 β), ἡ στερέωσις καὶ ἀποκατάστασις τῆς στοᾶς τῆς οἰκίας Ρίκκη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μουστοξύδου, ἐπὶ τῇ βάσει μορφολογικῆς

μελέτης τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων καὶ τεχνικῆς μελέτης τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, συνδυασθεῖσα μὲ τὴν ἀνακατασκευὴν τῆς οἰκίας. Κατὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς στοᾶς συνεπληρώθη καὶ τὸ ἐλλεῖπον δυτικὸν ἄκρον της.

Ἐπὶ τῆς νήσου Κερκύρας ἡ Ἐφορεία ἐγνωμοδότησεν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ζητηθεῖσαν ἐπισκευὴν καὶ διαρρύθμισιν τῆς Μονῆς τῶν Καθολικῶν εἰς θέσιν Κομπίτσι, χρονολογουμένης μεταξὺ 1742 καὶ 1744, ὑποδείξασα τροποποίησιν τῶν ὑποβληθέντων σχεδίων πρὸς διατήρησιν ἀναλλοιώτου τῆς μορφῆς τοῦ μνημειακοῦ συγκροτήματος.

9. Ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ποικιλομόρφου ἀρχιτεκτονικῆς εἰκόνος, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ οἱ οἰκισμοὶ γενικῶς, ἡ Βόρειος Ἑλλὰς ἐμφανίζεται ὡς ἑνότης, συναπτομένη πρὸς τὴν λοιπὴν βαλκανικὴν περιοχήν, τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐκ τῶν παρακειμένων νήσων τὴν Λέσβον, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο σύντομος λόγος ἀνωτέρω.

Κύριον γνώρισμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν πόλεων τῆς ἐν λόγῳ εὐρείας περιοχῆς ἀποτελεῖ ἡ χρῆσις τοῦ ἀνωτέρω ἐπίσης σημειωθέντος τύπου οἰκίας, τοῦ καταγομένου ἐκ τῆς ἀρχικῆς ὀχυρᾶς ἀρχοντικῆς οἰκίας, μὲ λιθόκτιστον καὶ συνήθως ὑψηλὸν τὸ κάτω μέρος καὶ προέχοντα τὸν ἀνώτερον ξυλόκτιστον ὄροφον. Ὁ τρόπος τῆς ὀπτικῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ κατωτέρου μέρους πρὸς τὸν προέχοντα ἀνώτερον ὄροφον, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἐν γένει διαμόρφωσις τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ τῶν οἰκιῶν, ποικίλλουν ἀναλόγως τοῦ ἀστικοῦ ἢ ἀγροτικοῦ χαρακτῆρος τῆς οἰκίας, ἢ τῆς ἀκολουθουμένης ἑκάστοτε τεχνοτροπίας.

Εἰδικῶς ὡς πρὸς τὴν Μακεδονίαν ἰδιαιτέραν ἑνότητα ἀποτελεῖ τὸ δυτικὸν μέρος της, ὅπου σώζονται δείγματα οἰκήσεων, χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς (Καστοριά, Κοζάνη, Σιάτιστα, Βέροια). Καὶ ἐκεῖ ὅμως πλεονάζουν αἱ οἰκίαι τοῦ 19ου αἰῶνος, ὅτε κυρίως ἔλαβον τὴν μορφήν των αἱ πλεῖσται τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ἡ διατήρησις τῶν γενικῶν καὶ ἐπὶ μέρους μορφῶν, αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργήθησαν εἰς τὰ ἀρχοντικὰ τοῦ 18ου αἰῶνος, διακρίνει κυρίως τὴν ἐν λόγῳ ἰδιαιτέραν ἑνότητα ἀπὸ τὴν λοιπὴν Μακεδονίαν.

Δευτέραν εἰδικὴν ἑνότητα ἐμφανίζει ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν πόλεων τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, σχετιζομένην ἀμεσώτερον πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ μεγάλου κέντρου τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Εἰς τὰς οἰκίας τῶν πόλεων τῆς περιοχῆς αὐτῆς, χρονολογουμένας κατὰ τὸ πλεῖστον ἐντὸς τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ ἀνηκούσας ὡσαύτως εἰς τὸν εἰρημένον τύπον, κυριαρχεῖ ἡ τάσις γεωμετρικοποιήσεως τῶν μορφῶν, ὡς καὶ ἡ χρῆσις κλασσικιστικῶν στοιχείων, τόξων, γείσων, ἀετωμάτων κλπ., ὀφειλομένη προφανῶς εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πνεύματος τοῦ νεοκλασσικισμοῦ καὶ τῶν μεταγενεστέρων κλασσικιστικῶν τεχνοτροπιῶν. Οἰκίαι, ἄλλωστε, καὶ δημόσια ἰδίως κτίσματα καθαρῶς κλασσικιστικοῦ χαρακτῆρος, χρονολογούμενα ἐντὸς τοῦ 19ου αἰῶνος, ὑπάρχουν εἰς σημαντικὸν ἀριθμὸν εἰς τὰς πόλεις τῆς ἐν λόγῳ περιοχῆς.

Δυστυχῶς ἡ πυρκαϊὰ ἡ καταστρέψασα τὸ μέγιστον μέρος τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ 1917 καὶ αἱ ἐν συνεχείᾳ ἐπενεχθεῖσαι μεταβολαὶ ἀπεστέρησαν τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἀμέσου γνώσεως τοῦ σημαντικωτέρου οἰκιστικοῦ κέντρου τῆς Βορείου Ἑλλάδος καὶ τοῦ τυπικωτέρου, ἀσφαλῶς, δείγματος πόλεως ἀνηκούσης εἰς τὴν εἰρημένην δευτέραν εἰδικὴν ἑνότητα.

Ἐκ τῶν πόλεων, ἐξ ἄλλου, τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας αἱ Σέρραι καὶ ἡ Δράμα ὑπέστησαν σημαντικὰς ἀλλοιώσεις — ἡ Δράμα εἰς μικροτέραν κλίμακα εὐτυχῶς —, ἐνῷ ἡ Καβάλα, ὀργανικώτερον ἀναπτυχθεῖσα μέχρις ἐσχάτων, εἶναι ἡ μόνη, ἡ ὁποία διατηρεῖ πλήρως τὸν παλαιόν της χαρακτῆρα. Ἡ αὐτονόητος σημασία, τὴν ὁποίαν ἔχει ὡς ἐκ τούτου ἡ Καβάλα, ἐπιβάλλει εἰς τὴν Ὑπηρεσίαν, τὴν ἐντεταλμένην διὰ τὴν διάσωσιν τῆς ἱστορικῆς κληρονομίας τοῦ Ἔθνους, ηὐξημένας ὑποχρεώσεις προστασίας της.

Εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς προστασίας αὐτῆς ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς καταβαλλομένης γενικωτέρας προσπαθείας ἀπεσκόπει ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1967 μετάβασις ἐπὶ τόπου τῆς Προϊσταμένης τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων.

Γενικῶς ὡς πρὸς τὴν **Καβάλαν** σημειοῦνται τὰ ἑξῆς:

Εἰς τὴν χερσόνησον, τὴν ὁποίαν καταλαμβάνει ἡ πόλις σήμερον, τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα Παναγία καὶ ὁριζομένην ἀπὸ Β. διὰ τῆς ὁδοῦ Κουντουριώτου, τῆς πλατείας Νικοτσάρα καὶ ἐκεῖθεν διὰ νοητῆς γραμμῆς συνεχιζομένης πρὸς Α. διὰ τοῦ νοτίου μέρους τῶν ναυπηγείων μέχρι τῆς θαλάσσης, σώζεται ἡ παλαιὰ πόλις μετὰ τῆς ὀχυρώσεώς της. Ἡ ὀχύρωσις παλαιότερον ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν φρουριακῶν περιβόλων, ἐκ τῶν

ὁποίων σήμερον σώζονται πλήρως οἱ δύο. Ὁ εἷς ἐκ τούτων, ὁ ἐξωτερικός, ἔχει οἰκοδομικὰς περιόδους ἀναγομένας ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν κλασσικὴν ἐποχήν, καθ' ἣν ὡς γνωστὸν ἡ πόλις ὠνομάζετο Νεάπολις, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν, συμφώνως πρὸς ἀποκαλυφθείσας ἐπιγραφὰς τοῦ 10ου καὶ 12ου αἰῶνος, αἱ ὁποῖαι ὁμιλοῦν περὶ ἐπισκευῶν τοῦ τείχους. Ὁ ἐσωτερικὸς περίβολος χρονολογεῖται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸν 16ον αἰῶνα.

Αἱ σωζόμεναι ἐντὸς τῆς ὀχυρώσεως οἰκίαι (Πίν. 420 α - β, 421 α) χρονολογοῦνται ἐκ τῶν τεχνοτροπικῶν στοιχείων εἰς τὸ β' ἥμισυ τοῦ 18ου καὶ εἰς τὸ α' ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος. Πολλαὶ ἐκ τῶν οἰκιῶν τούτων ἔχουν μνημειώδη χαρακτῆρα. Ἀλλὰ καὶ αἱ μετριώτεραι τῶν οἰκιῶν ἐνδιαφέρουν ὡς ἐπὶ μέρους ἢ εὐρύτερα πολεοδομικὰ σύνολα.

Διὰ τῆς ὑποβληθείσης σχετικῆς ἀναφορᾶς περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐπιτοπίου ἐξετάσεως τῆς Καβάλας, ἐζητήθη παρὰ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως ἡ κήρυξις τῆς παλαιᾶς πόλεως ὡς συνόλου προστατευομένου ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου.

Παραλλήλως πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς παλαιᾶς πόλεως τῆς Καβάλας ὑφίσταται ἐπίσης θέμα διατηρήσεως ἀναλλοιώτου, μέρους τοὐλάχιστον, τῆς νεωτέρας πόλεως, ἐμφανίζοντος ἐνδιαφέροντα δείγματα ἀρχιτεκτονικῆς καὶ πολεοδομικῆς διατάξεως τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος. Εἰς τὴν νέαν πόλιν ὑπάρχουν ἐπιβλητικὰ κτήρια (Πίν. 421 β, 422 α - β) κλασσικιζούσης τεχνοτροπίας, τὴν ὁποίαν ὡς γνωστὸν οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες εὐρύτατα μετεχειρίζοντο πρὸς ἔξαρσιν τῆς ἑλληνικότητος τῶν πόλεών των.

Εἰς τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν ὑπεδείχθη πρὸς τούτοις ἡ ρύθμισις τοῦ ὕψους τῶν πολυκατοικιῶν τῆς νέας πόλεως, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποφευχθῇ ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς ὄψεως τῆς παλαιᾶς πόλεως ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς παραλίας καὶ τοῦ λιμένος.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς μεταβάσεώς της εἰς Καβάλαν ἡ ὑπογραφομένη μετέβη καὶ ἐξήτασε τὰ θέματα τῆς ἁρμοδιότητός της εἰς τὴν Θάσον.

Κατὰ τὸ ἔτος 1967 ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως ὁ κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ προπαρελθὸν ἔτος προταθεὶς[9] χαρακτηρισμὸς ὡς προστατευομένων ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου τῶν κάτωθι μνημείων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν συνόλων: τῆς οἰκίας ὁδοῦ **Ναυάρχου Νικοδήμου 18 Ἀθηνῶν**, ὡς ἀξιολόγου δείγματος νεοκλασσικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, χρονολογουμένου περὶ τὸ 1845 καὶ ἀποδιδομένου εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα Σταμάτιον **Κλεάνθην**[10], τῆς **οἰκίας Τσάλη** ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μακροπούλου εἰς **Λαμίαν**, ὡς ἐνδιαφέροντος δείγματος ἀγροτικῆς ἐπαύλεως τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, τῆς **οἰκίας Δημητριάδη** παρὰ τὴν ὁδὸν Αἰνιάνων ἐπίσης εἰς **Λαμίαν**, τοῦ ἐνετικοῦ φρουρίου **Φραγκοκάστελλο**[11] παρὰ τὴν κοινότητα **Σκαλωτῆς Σφακίων**, τοῦ νεοκλασσικοῦ κτηρίου, ὅπου παλαιότερον ἐστεγάζετο ἡ **Δημοτικὴ Ἀγορὰ τοῦ Πύργου**[12], τῆς κωμοπόλεως τοῦ **Πόρου**, τῆς κωμοπόλεως τῶν **Σπετσῶν**, τῶν οἰκισμῶν **Μεγάλο Καμίνι, Μικρὸ Καμίνι** καὶ **Βλυχὸς Ὕδρας**, τῶν οἰκισμῶν **Θήρας** καὶ **Οἴας**, τῆς πόλεως τῆς **Νάξου**[13], μερῶν τῆς πόλεως τῆς **Τήνου**, τοῦ συνοικισμοῦ **Παροικιᾶς**[14] **Πάρου**, τοῦ ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «Κάστρον» συγκροτήματος παλαιῶν κτηρίων **Κιμώλου**, τῶν κωμοπόλεων **Τσαγκαράδα** καὶ **Τρίκερι**, τοῦ περὶ τὴν κεντρικὴν πλατεῖαν χώρου μετὰ τῆς ἐκκλησίας τῶν κωμοπόλεων **Μακρινίτσας, Ζαγορᾶς, Ἁγίου Λαυρεντίου, Δράκειας, Βυζίτσας**, τῆς κοινότητος **Πύλης Τρικάλων**, τῆς τοξωτῆς γεφύρας ἐπὶ τοῦ **Πορταϊκοῦ**, μερῶν τῆς πόλεως τοῦ **Γαλαξιδίου** κ.ἄ.

Σημαντικώτατον γεγονός, ἐπίσης, ἀπετέλεσε κατὰ τὸ ἔτος 1967 ἡ δημοσίευσις τῆς ἀνακηρύξεως τῆς παλαιᾶς πόλεως τῆς **Ρεθύμνου**[15] ὡς προστατευομένης ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου. Σχετικὴν πρότασιν εἶχεν ὑποβάλει ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων κατὰ τὸ 1965. Αἱ σοβαραὶ καταστροφαί, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἡ παλαιὰ πόλις τῶν Χανίων ἀπὸ τοὺς βομβαρδισμοὺς τοῦ 1941, ηὔξησαν τὴν σημασίαν τῆς πόλεως τῆς Ρεθύμνης ὡς δείγματος πολεοδομικοῦ συνόλου συντεθέντος κυρίως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κρητικοῦ μπαρόκ.

ΚΑΝΤΩ Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

9. Βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 457 καὶ ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 550.

10. Βλ. H. Johannes - K. Μπίρη, Αἱ Ἀθῆναι τοῦ Κλασσικισμοῦ, Ἀθῆναι 1939, πίν. 73-75 καὶ Κ. Μπίρη, Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα, Ἀθῆναι 1966, πίν. σ. 94.

11. Βλ. Giuseppe Gerola, Monumenti Veneti nell' Isola di Creta, τόμ. I, Βενετία 1905, σ. 250 κ.ἑ.

12. Βλ. Ἔκδοσιν Ἐμπορικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος «Νεοκλασσικὴ Ἀρχιτεκτονική», Ἀθῆναι 1967, πίν. 115, 116. Ἐπίσης ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 551.

13. Βλ. Constantin Papas, L'urbanisme et l'architecture populaire dans les Cyclades, Παρίσι 1957, σ. 33, πίν. IX, εἰκ. 15, 23 καὶ 71-74.

14. Βλ. ἔ.ἀ., σ. 41-46, πίν. II, XV-XVII, εἰκ. 14, 16-18.

15. Βλ. G. Gerola, ἔ.ἀ. τόμ. III, Βενετία 1917, σ. 232 κ.ἑ., ἐπίσης σ. 71 καὶ 63.

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΠΩΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ

Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοπωλείων καὶ Ἰδιωτικῶν Συλλογῶν λειτουργήσασα τὸ πρῶτον περὶ τὰ μέσα τοῦ 1966, κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποδώσῃ συστηματικώτερον κατὰ τὸ 1967, κυρίως εἰς τὸν τομέα τῆς τακτοποιήσεως τῶν ἀφορώντων εἰς τὰ ἀρχαιοπωλεῖα θεμάτων καὶ εἰς τὴν καταγραφὴν τῶν νεωτέρων Συλλογῶν. Ἐκ παραλλήλου, παρηκολούθησε τὰς παρουσιασθείσας κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα περιπτώσεις ἀρχαιοκαπηλίας καὶ τὰς ἐκ τούτων κατασχέσεις.

Εἶναι γνωστὴ ἡ δυσκολία, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει πάντοτε τὸ τοιαύτης φύσεως ἀρχαιολογικὸν ὑλικόν, κυρίως διότι στερεῖται πάσης ἀνασκαφικῆς συναρτήσεως καὶ ἐνίοτε ἐνδείξεων προελεύσεως. Ἐν τούτοις πολλὰ ἦσαν τὰ ἄξια λόγου εὑρήματα, τὰ ὁποῖα ἐπλούτισαν τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον καὶ τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον, παραδοθέντα μερίμνῃ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοπωλείων καὶ Ἰδιωτικῶν Συλλογῶν.

Ἐκ τούτων σπουδαιοτάτη ὑπῆρξεν ἡ ἀνακάλυψις ὁλοκλήρου σειρᾶς πλέον τῶν ἑκατὸν μεταβυζαντινῶν εἰκόνων, ἐξ ὧν ἄλλαι μὲν προωρίζοντο διὰ λαθραίαν ἐξαγωγὴν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἄλλαι δὲ ἵνα ἀποτριβοῦν, ἐπειδὴ δὲν διεσώζοντο καλῶς, πρὸς ἐπιζωγράφησιν. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἐνεπίγραφος εἰκὼν τῶν Ἁγίων Δέκα διὰ χειρὸς Βίκτωρος ζωγραφηθεῖσα. Ἡ μελέτη τῶν νεωτέρων ἐκ τῶν εἰκόνων αὐτῶν θὰ προσφέρῃ πολύτιμον συμβολὴν εἰς τὴν κατανόησιν τῆς μεταβυζαντινῆς λαϊκῆς εἰκονογραφίας.

Ἐκ τοῦ ἐλέγχου τῶν ἀρχαιοπωλείων ἐπελέγη σειρὰ εἰκόνων τῶν Ἀποστόλων ἐκ τέμπλου κατεδαφισθείσης ἐκκλησίας τῆς Ἠπείρου, χρονολογουμένης ἀπὸ τοῦ 17ου αἰ. Αὗται ἠγοράσθησαν παρὰ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Ὡσαύτως, εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον παρεδόθη πρὸς ἀγορὰν μεγάλων διαστάσεων θαυμασία εἰκὼν τῆς Παναγίας τῶν Ἀγγέλων, προερχομένη ἀπὸ τὴν Ζάκυνθον.

Ἐκ τῶν παραδοθέντων εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον ἐκ κατασχέσεων κλπ. ἀρχαίων, πλέον ἐνδιαφέρον τυγχάνει τὸ ἀνευρεθὲν εἰς τὴν περιοχὴν Γλυφάδας σύνολον ἀγγείων, προερχομένων ἐκ συληθέντων πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν ἀττικῶν τάφων. Ἡ ποικιλία τῶν σχημάτων καὶ τῆς διακοσμήσεως εἶναι χαρακτηριστικὴ καὶ πλουσιωτάτη (Πίν. 424 γ). Ἀνήκοντα προφανῶς εἰς τινα τῶν ἑλληνικῶν συλλογῶν τῆς Αἰγύπτου παρεδόθησαν δύο τεμάχια ἀξιολόγων γλυπτῶν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ὡσαύτως, ἤτοι μαρμαρίνη κεφαλὴ γενειοφόρου ἀνδρὸς ἀρίστης τέχνης καὶ διατηρήσεως τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (Πίν. 423 α), προερχομένη ἐξ Ἀττικῆς, ὡς καὶ μικρὰ κεφαλὴ μαρμαρίνη ἀθλητοῦ καλῆς τέχνης, ἔργον νησιωτικὸν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., σκοπαδικῆς ἐπιδράσεως (Πίν. 423 β). Ἐκ κατεδαφισθείσης οἰκίας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Λυκαβηττοῦ κατεσχέθησαν τεμάχια μαρμαρίνων ἀρχαίων, τὰ ὁποῖα εἶχον προφανῶς ἀνευρεθῇ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου, ὅτε πρὸ πολλῶν χρόνων εἶχε κτισθῇ ἡ οἰκία, παρεκρατήθησαν δὲ ὑπὸ τῶν ἀνευρόντων ταῦτα ἐκ νέου, διὰ τὴν παράνομον διάθεσίν των. Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα, τὰ ὁποῖα παρεδόθησαν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον, εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1) Τεμάχιον ἐπιτυμβίου στήλης, διαστ. 0,36 × 0,23 μ., μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

ΑΠΟΛΛΩΝΙΚΕΤΕΣ
ΚΩΔΩΝΟΣ ΓΑΛΗΨΙΟΣ

2) Τὸ ἥμισυ ἀετωματικῆς ἐπιτυμβίου στήλης σῶζον κεφαλὴν ἀθλητοῦ καὶ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα κρατοῦσαν στλεγγίδα, διαστ. 0,30 × 0,27 μ.

3) Τὸ ἥμισυ ἐπιτυμβίου ἀετωματικῆς στήλης, διαστ. 0,21 × 0,40 μ., μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

ΔΗΜΟΔΙΟΔΩΡΟ

4) Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον, ἀποκεκρουμένον ἄνω, φέρον παράστασιν ὄφεως καὶ δεξιὰ μορφὴν ἱκέτου καὶ ἴχνη ἑτέρας πρὸς τὰ ἀριστερά. Διαστ. 0,22 × 0,30 μ.

5) Κορμὸς γυναικός, ἀκέφαλος, ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων, ὕψ. 0,45 μ.

6) Τεμάχιον ἐπιτυμβίου στήλης σῶζον παράστασιν ἐκ τριῶν μορφῶν, ἤτοι γυναικὸς καθημένης ἐπὶ κλισμοῦ κατὰ τὰ ἀριστερὰ καὶ δεξιουμένης ἄνδρα γενειοφόρον· ὄπισθεν ἵσταται ἑτέρα γυναικεία μορφή. Διαστ. 0,28 × 0,27 μ.

7) Τεμάχιον σίμης σῶζον λεοντοκεφαλήν, διαστ. 0,19 × 1.17 μ.

Ἀπὸ ἐτῶν εἶχεν ἐπισημανθῇ ἡ διάπραξις λαθραίας ἀνασκαφῆς εἰς τὴν θέσιν Προφήτης Ἠλίας Μεγάρων. Σύντονοι ἐνέργειαι κατέληξαν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν καὶ κατάσχεσιν δύο ἐκ τῶν προερχομένων ἐκ τῆς λαθρανασκαφῆς ταύτης ἀρχαίων, ἅτινα παρεδόθησαν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον.

Τὸ πρῶτον εἶναι μαρμάρινον ἄγαλμα Ἀσκληπιοῦ, ἀκέραιον μετὰ τῆς πλίνθου (Πίν. 423 γ). Ὁ θεὸς παρίσταται γενειοφόρος, φέρων στέφανον εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ περιβεβλημένος τὸ ἱμάτιον. Διὰ τῆς ἐλλιποῦς νῦν δεξιᾶς ἐστηρίζετο ἐπὶ κορμοῦ δένδρου, περὶ τὸν ὁποῖον ἐλίσσετο ὁ ὄφις. Ἀριστερὰ τοῦ θεοῦ, ὑπὸ τὰς πτυχὰς τοῦ

ίματίου, ὀμφαλός. Ὕψ. 0,92, διαστ. πλίνθου 0,22 × 0,38 μ.

Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς προέρχεται καὶ μικρὸς μαρμάρινος βωμός, ὕψ. 0,27 μ., φέρων τὴν ἐπιγραφήν: *ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΣ ΤΟ ΔΩΡΟΝ ΤΩΙ ΑΣΚΛΗΠΙΩΙ* καὶ ἀνάγλυφον παράστασιν χοιριδίου. Εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς ἄνω ὁ βωμίσκος φέρει ἀετωματικὰς ἀπολήξεις.

Πλεῖστα ἀρχαῖα ἀντικείμενα, νομίσματα καὶ εἰκόνες μικροτέρας ἀξίας παρεδόθησαν ὡσαύτως εἰς τὰ ἀρμόδια καθ' ὕλην Μουσεῖα τῶν Ἀθηνῶν.

Εἰς τὸν τομέα τῶν συλλογῶν ἡ δραστηριότης τῆς Ἐφορείας ὑπῆρξεν ἱκανοποιητική. Διὰ πρώτην φορὰν ἤρχισεν ἡ συστηματικὴ καταγραφὴ τῶν ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν. Συνολικῶς κατεγράφησαν περὶ τὰς δέκα χιλιάδας ἀντικείμενα τριάκοντα τεσσάρων συλλογῶν.

Αἱ ἀξιολογώτεραι ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ συλλογὴ κ. Ἀλεξ. Βέρτη, περιλαμβάνουσα περὶ τὰ 310 ἀρχαῖα ἀντικείμενα, κατὰ τὸ πλεῖστον χαλκᾶ ἀφιερώματα προερχόμενα ἔκ τινος ἀποθέτου ἱεροῦ ἐξ Ἠπείρου ἢ Κερκύρας (Πίν. 424 α - β) καὶ 160 νομίσματα. Ἡ συλλογὴ κ. Ἀγγ. Βασιλείου, περιλαμβάνουσα 1194 ἀντικείμενα, ἡ συλλογὴ κ. Θεμ. Βαλσαμάκη 220 ἀρχαῖα, κ. Βορρὲ Ἴωνος 83 νομίσματα καὶ 70 ἀρχαῖα, αἱ νομισματικαὶ συλλογαὶ κ. Δούκα 1600 νομίσματα καὶ τοῦ κ. Ἀδώνιδος Κύρου.

Ἀξιόλογα βυζαντινὰ καὶ ἀρχαῖα ἀντικείμενα περιλαμβάνει ἡ συλλογὴ τοῦ ἱερέως κ. Μαρίου Δαπέργολα (Πίν. 425 α - β, 426, 427 α - β, 428 α - β), ὅπως ἀξιολογωτάτας εἰκόνας ἑπτανησιακῆς προελεύσεως καὶ μοναδικὰ δείγματα εἰκόνων μεταβυζαντινῆς τέχνης. Ἡ συλλογὴ στεγάζεται εἰς μικρὸν ναΐσκον καὶ τὴν ἰδιόκτητον οἰκίαν τοῦ ἱερέως εἰς τὴν Αἰξωνὴν Γλυφάδας περιλαμβάνουσα 110 εἰκόνας ἐξαιρέτου τέχνης καὶ 90 ἀρχαῖα.

Ὁμοίως ἀξιόλογα τεμάχια περιλαμβάνει καὶ ἡ συλλογὴ τοῦ καθηγητοῦ κ. Κωνσταντίνου (Πίν. 429 α - γ) (220 ἀρχαῖα, 123 εἰκόνας).

Ἀξιόλογα βυζαντινά, ὡς καὶ ἀρχαῖα τεμάχια, κατεγράφησαν εἰς τὴν συλλογὴν κ. Δημ. Οἰκονομοπούλου (Πίν. 430 α - β).

Προσπάθεια ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας διὰ τὴν καταλογογράφησιν τῶν ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν καὶ τῶν ἀρχαιοπωλείων.

Ἐκ τῶν σημαντικῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπησχόλησαν ἐκ παραλλήλου τὴν Ἐφορείαν Ἀρχαιοπωλείων καὶ Ἰδιωτικῶν Συλλογῶν ἦτο ἡ ἀνεύρεσις στέγης καὶ ἡ προετοιμασία διὰ τὴν δημιουργίαν Μουσείου Παύλου Κανελλοπούλου, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ στεγάσῃ τὴν προσφερομένην ὑπὸ τοῦ κ. Παύλου Κανελλοπούλου πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος πολύτιμον συλλογήν του. Ἤδη ἐξεκενώθη ἡ οἰκία Μιχαλέα ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἤρχισεν ἡ προεργασία διὰ τὴν ἐκπόνησιν τῶν σχεδίων διαμορφώσεώς της εἰς Μουσεῖον.

Ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

*

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Εἰς ΑΔ 23 (1968): Μέρος Α' (Μελέται), σ. 49, ὑποσ. 126
ἀντί: Στρ. Παρασκευαΐδης,
ἀνάγνωθι: Χρῖστος Παρασκευαΐδης.

Εἰς ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 12, ὑποσ. 2
ἀντί: Παρεδόθησαν παρὰ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γ. Μπακαλάκη,
ἀνάγνωθι: Παρεδόθησαν παρὰ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Νικ. Μουτσοπούλου.

Αὐτόθι, σ. 12, ὑποσ. 3
ἀντί: Παρεδόθησαν παρὰ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Νικ. Μουτσοπούλου,
ἀνάγνωθι: Παρεδόθησαν παρὰ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γ. Μπακαλάκη.

Αὐτόθι, σ. 284, στήλη α' - β'
ἀντί: σῦριγξ
ἀνάγνωθι: σῆραγξ

Αὐτόθι, σ. 300, στήλη β'
ἀντί: λογίον
ἀνάγνωθι: λοφίον

Αὐτόθι, σ. 323, στήλη α'
ἀντί: Καραγιάννη
ἀνάγνωθι: Καράγιαννη, καὶ
ἀντί: Instituto
ἀνάγνωθι: Istituto

Αὐτόθι, Πίν. 245 β,
μεταξὺ τῶν λέξεων: Ἄποψις παρεκκλησίου
ἀνάγνωθι: τοῦ κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τῆς βασιλικῆς.

ΠΙΝΑΚΕΣ

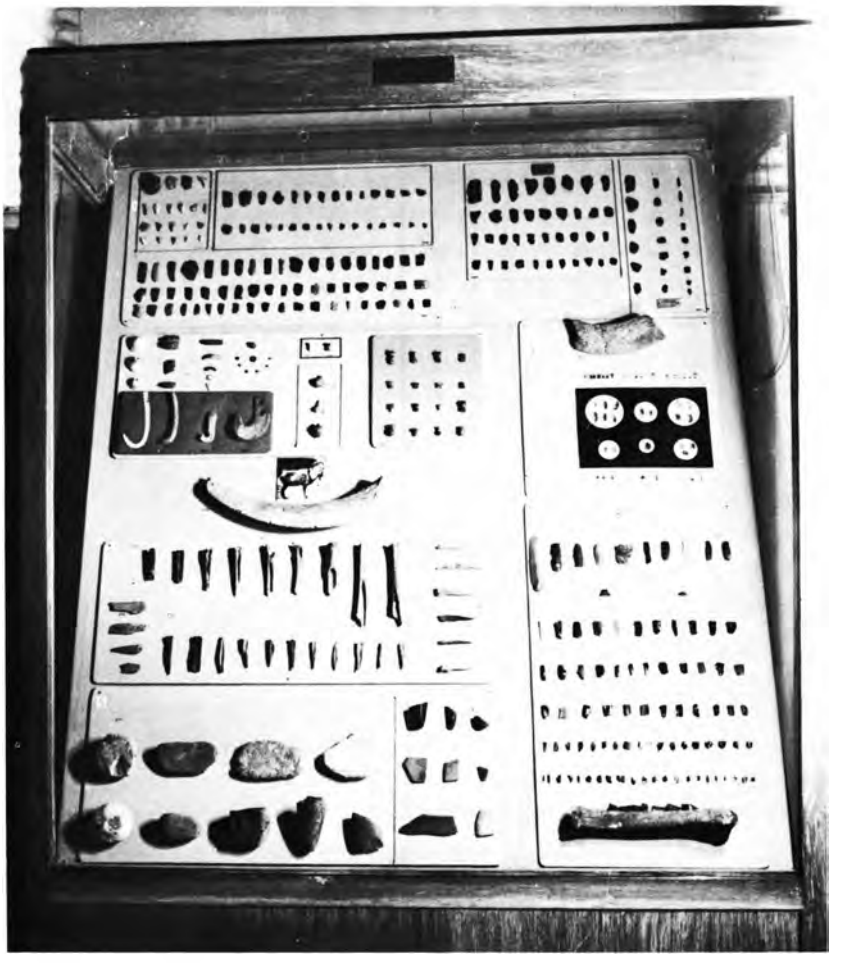

Μουσεῖον Βόλου. Προθήκη προκεραμεικῶν εὑρημάτων

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Μαγνησία. Σπήλαιον Σαρακηνοῦ : α. Τομὴ τῆς ἐπιχώσεως, β. Ἐσωτερικόν, γ - δ. Πλακίδια μετὰ χαρακτῆς διακοσμήσεως

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Ἐξάλοφος Τρικάλων: α. Ἄποψις τοῦ τύμβου, β. Μετάλλινα εὑρήματα ἐκ τῶν τάφων Α καὶ Β

Γ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

Ἐξάλοφος Τρικάλων: α. Τάφος Β, β. Ποτάμιοι λίθοι ἐντὸς τῆς τάφρου, γ - δ. Τάφος Β πρὸ καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφήν

Γ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

Ἐξάλοφος Τρικάλων: α - β. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Β, γ - δ. Κύλικες καὶ χαλκοῦν ἐγχειρίδιον ἐκ τοῦ τάφου Α

Δ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

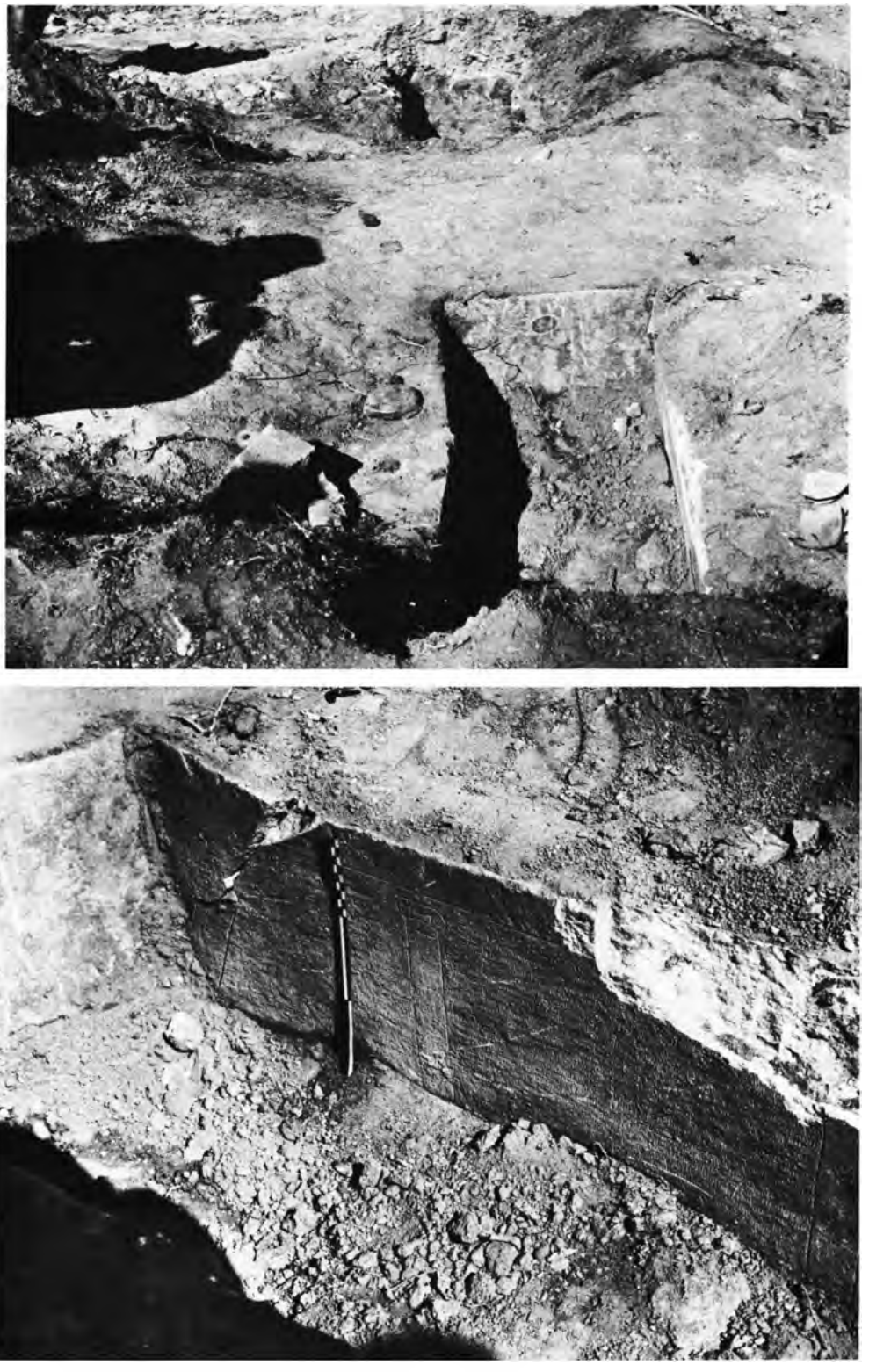

Μαγνησία. Γλαφυραί : α. Ἄποψις ἀνασκαφῆς, β. Ἡ Ν. πλευρὰ τάφου μετ' ἐγχαράκτου διακοσμήσεως

Γ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

Μαγνησία. Γλαφυραί : α. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου « τῶν κιόνων », β. Δακρυδόχοι

Γ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

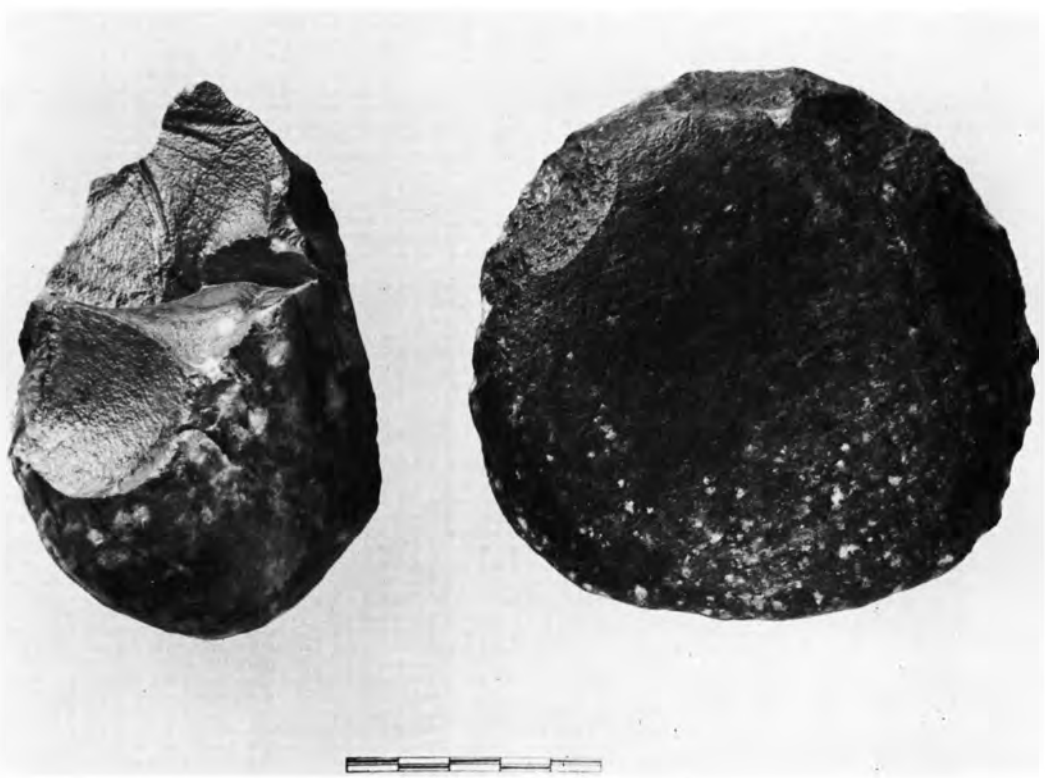

Μαγνησία : α. Γλαφυραί. Εὑρήματα ἐκ τοῦ τάφου τῶν « κιόνων », β. Ξεριᾶς Βόλου. Ἀρχαιότερα παλαιολιθικὰ « χαλικωτὰ » ἐργαλεῖα

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ - Γ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

Θεσσαλία : α. Κουρσοὺμ Τζαμίον Τρικάλων, β. Μονὴ Κρανιᾶς. Κεντρικὸς τροῦλλος, γ. Μονὴ Κρανιᾶς. Ἁψὶς ἱεροῦ

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

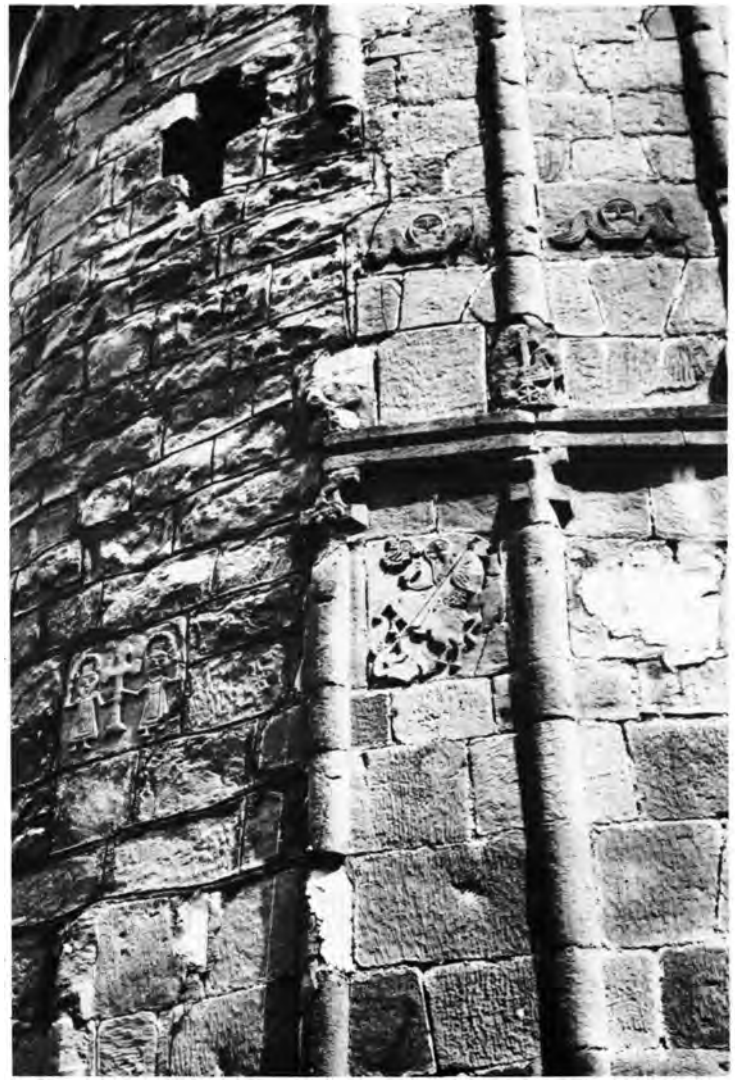

Θεσσαλία. Μονὴ Κρανιᾶς : α - β. Λεπτομέρειαι διακοσμήσεως ἐξωτερικῶν τοίχων

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

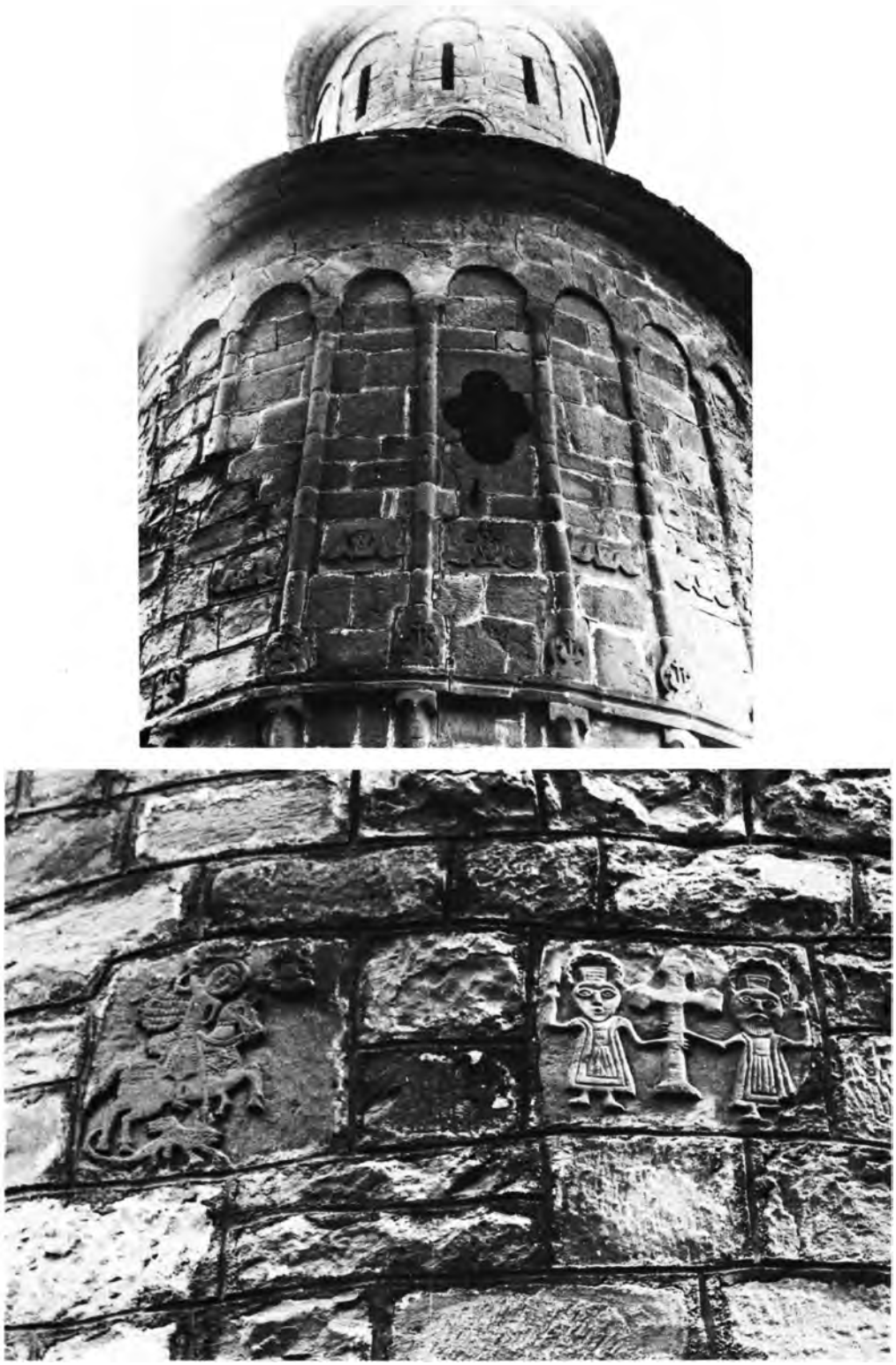

Θεσσαλία. Μονὴ Κρανιᾶς : α - β. Λεπτομέρειαι διακοσμήσεως ἐξωτερικῶν τοίχων

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

Θεσσαλία. Μονὴ Κρανιᾶς: α. Γενικὴ ἄποψις, β. Ἐσωτερικὸν βορείου κλίτους, γ. Νάρθηξ

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

Θεσσαλία. Γέφυρα Πορταϊκοῦ : α. Νότιον βάθρον, β. Βόρειον βάθρον

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

Θεσσαλία. Μονὴ Πέτρας : α. Νοτία πλευρά, β. Ἀνατολικὴ πλευρά, γ. Β΄ ὄροφος νάρθηκος, δ. Στέγη παρεκκλησίου

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

Θεσσαλία. Ζαγορά : α. Ἑλληνομουσεῖον, β. Ἑλληνομουσεῖον. Ξυλόγλυπτον βημόθυρον ἐκ Παναΐτσας

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

Θεσσαλία. Ἑλληνομουσεῖον Ζαγορᾶς : α - γ. Ξυλόγλυπτα ἐκ Παναΐτσας

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

Θεσσαλία. Μονὴ Παναγίας τῆς Ράσοβας : α. Νοτία πλευρά, β - γ. Ἀνατολικὴ πλευρὰ

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

Θεσσαλία. Ζαγορά : α. Ναΰδριον Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, β. Ναὸς Ἁγίας Τριάδος. Τμῆμα τέμπλου

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

Θεσσαλία. Μαγνησία : α. Βασιλικὴ « Λάϊ ». Ἁψὶς ἱεροῦ, β - δ. Ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα βασιλικῆς « Θεοτόκου » Προμυρίου

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

Θεσσαλία. Βασιλικὴ « Θεοτόκου » Προμυρίου : α. Ψηφιδωτόν, β. Ναῦδριον « Θεοτόκου », γ - δ. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

Θεσσαλία. Μουσουλμανικὴ μονὴ « Ντουρμπαλὶ Σουλτάν »: α. Ἄποψις τῆς μονῆς, β. Μικρὸς τεκές, γ. Ἀνατολικὸς περίβολος, δ. Μεγάλος τεκὲς

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

Θεσσαλία. Μουσουλμανικὴ μονὴ «Ντουρμπαλὶ Σουλτάν»: α. Θύρα Α. περιβόλου, β. Κοιμητηριακὸς περίβολος

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

Θεσσαλία. Μονὴ Κλεινοῦ Καλαμπάκας : α. Τοιχογραφία ἱεροῦ, β. Γενικὴ ἄποψις μονῆς

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

Θεσσαλία: α. Μονὴ Κλεινοῦ Καλαμπάκας. Νοτία πλευρά, β. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ριζαρίου Τρικάλων

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

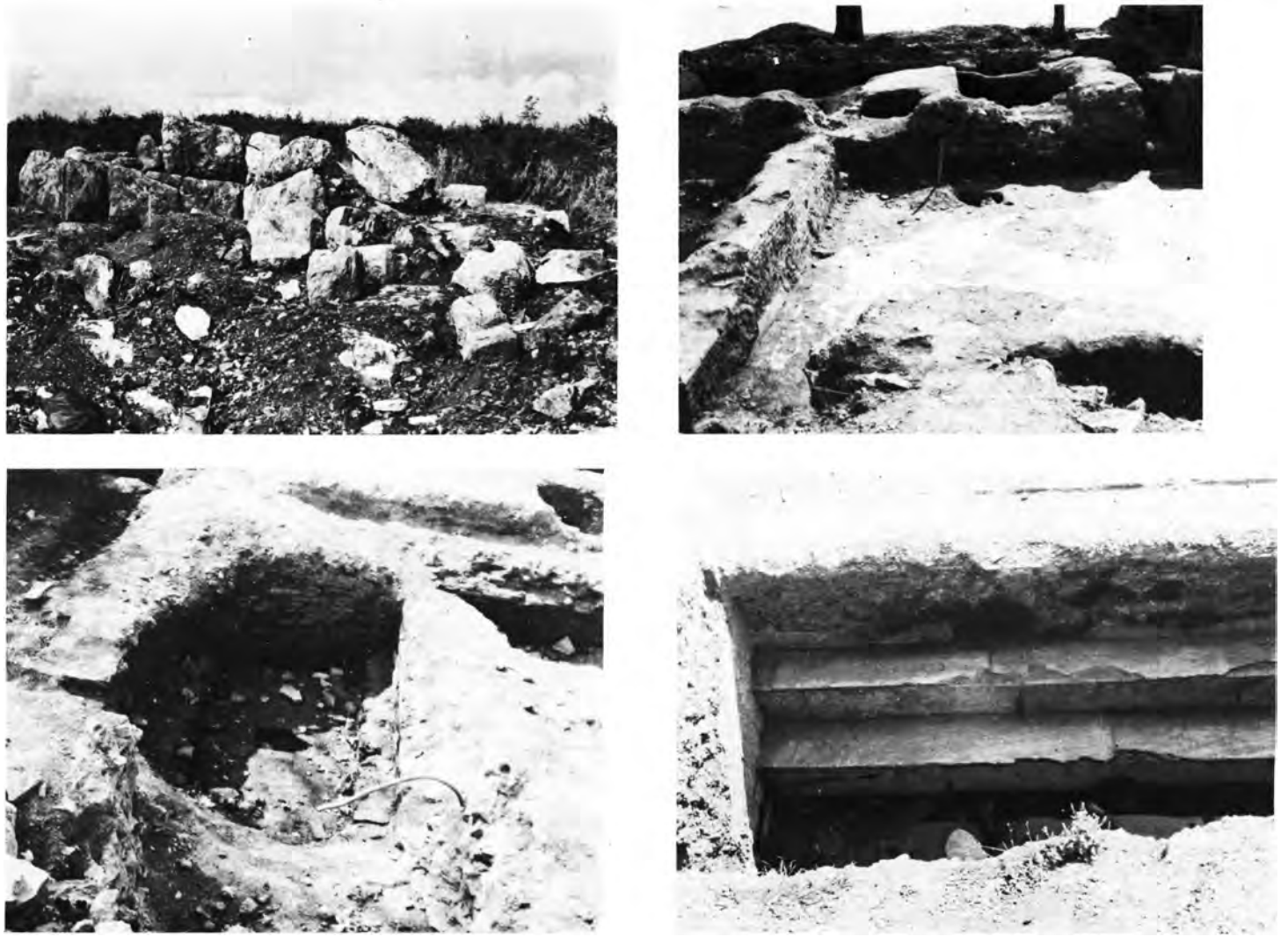

Αἰτωλία : α. Τμῆμα τοῦ τείχους τοῦ λιμένος τῆς Πλευρῶνος, β. Ναύπακτος. Οἰκόπ. Δ. Ζωγράφου. Ἄποψις ἀνασκαφῆς ἀπὸ Β., γ. Ναύπακτος. Οἰκόπ. Δ. Ζωγράφου. Ἡμικυκλικὸν διαμέρισμα ἀπὸ Α., δ. Ναύπακτος. Οἰκόπ. Δ. Ζωγράφου. Κλῖμαξ καθόδου

Ε. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

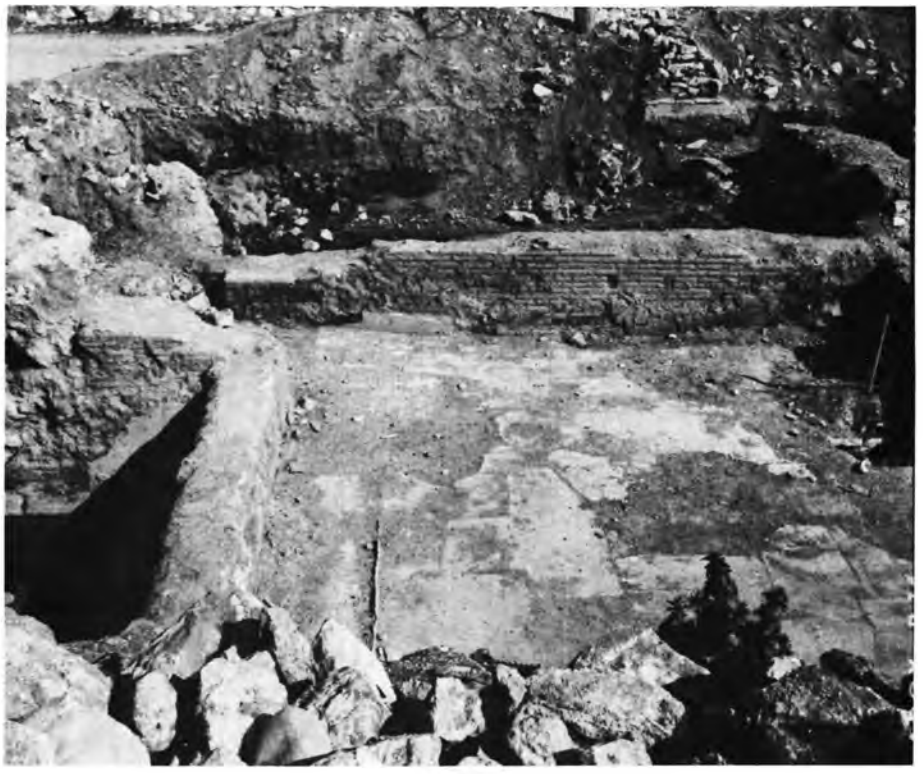

Αἰτωλία. Ναύπακτος : α. Οἰκόπ. Δ. Ζωγράφου. Τμῆμα πλακοστρώτου δαπέδου, β. Οἰκόπ. Δ. Ζωγράφου. Κορινθιακὸν ἐπίκρανον παραστάδος, γ. Ἀκροκέραμος ἐκ τοῦ λόφου τοῦ Δασυλλίου

Ε. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Εὐρυτανία : α. Μάραθος. Ναὸς Ταξιαρχῶν, β. Ἁγία Τριάς. Ναὸς Προφήτου Ἠλιοὺ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Εὐρυτανία : α. Καρπενήσιον. Εἰκὼν Ὑπαπαντῆς ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας, β. Δάφνη. Μονὴ Μεταμορφώσεως. Ὑπέρθυρον τοῦ καταστραφέντος ναοῦ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Παναγία Πρεβέντζας : α. Νοτία πλευρά, β. Κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος τῆς ἁψῖδος (λεπτομέρεια)

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Παναγία Πρεβέντζας : α. Ὁ Ἀμνός, β. Συλλειτουργοῦντες ἱεράρχαι

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Παναγία Πρεβέντζας. Ἅγιος Στέφανος

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ἤπειρος: α. Εὑρήματα κιβωτιοσχήμου τάφου ἐκ Γιαννιωτίου Ἄρτης, β. Προχοΐσκη ἐκ Σαγιάδας Ἡγουμενίτσης καὶ ληκύθιον ἐκ Βοτονοσίου Μετσόβου, γ. Ἄρτα. Ἀρχαῖον θεμέλιον κάτωθεν ναοῦ Ἁγίας Θεοδώρας

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἤπειρος. Κάστρον τοῦ Ἡρακλέους Σκουληκαριᾶς Ἄρτης: α. Ὁ ἐσωτερικὸς περίβολος, β. Τμῆμα τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἤπειρος. Βίτσα : α. Ὁ τάφος 77 μετὰ τὸν καθαρισμόν του, β. Οἱ τάφοι 108 καὶ 109 ἀπὸ Α., γ. Ὁ τάφος 99 ἀπὸ Α. καὶ δεξιὰ ἡ παιδικὴ ταφὴ 103

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἤπειρος. Βίτσα : α. Ἀγγεῖα ἐκ τῶν κλασσικῶν τάφων, β. Κάνθαρος ἐκ τοῦ τάφου 92, γ. Χαλκαῖ περόναι ἐκ τοῦ τάφου 86, δ. Σκύφος ἐκ τοῦ τάφου 98 καὶ πρόχους ἐκ τοῦ τάφου 105, ε. Τὸ ἀγγεῖον Π 47

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἤπειρος. Βίτσα : α. Παιδικὴ πρωτογεωμετρικὴ ταφὴ 103, β. Πρωτογεωμετρικὸς τάφος 113

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

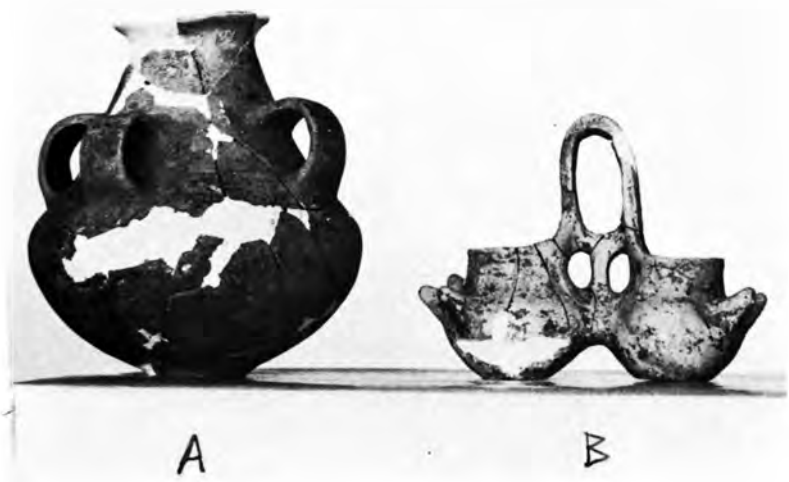

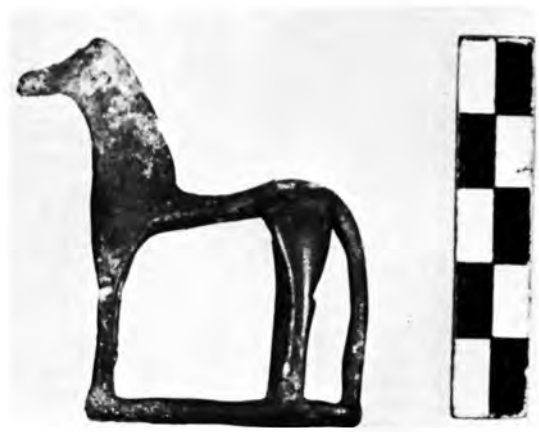

Ἤπειρος. Βίτσα : α. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου 103 (Α) καὶ 94 (Β), β - γ. Χαλκοῦν διάδημα καὶ χαλκαῖ ὀκτώσχημοι πόρπαι ἐκ τοῦ τάφου 113, δ. Χαλκοῦν ἱππάριον ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

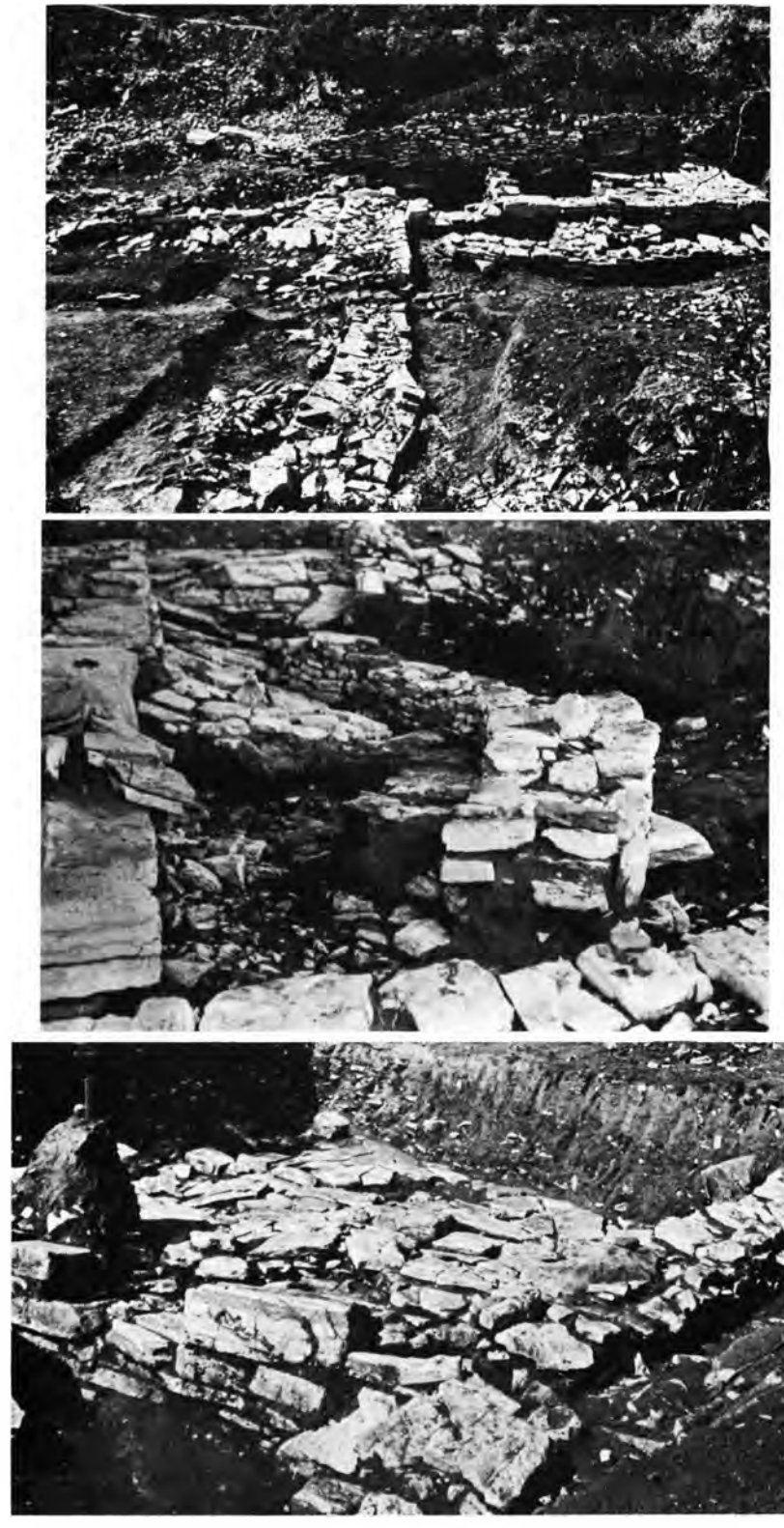

Ἤπειρος. Βίτσα: α. Ἄποψις τοῦ συνοικισμοῦ ἀπὸ Δ. Εἰς τὸ κέντρον ὁ «δρόμος», β. Ὁ καμπύλος τοῖχος, γ. Πλακόστρωτον δάπεδον

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἤπειρος : α. Νεολιθικὸν ἀγγεῖον ἐκ Καστρίτσας, β. Ἐγχειρίδιον ἐκ Καστρίτσας (Α) καὶ λεπὶς ἑτέρου (Β) ἐκ Καλμπακίου Ἰωαννίνων, γ. Κοπάνη. Θεμέλιον οἰκοδομήματος καὶ ἡ παρ' αὐτὸ ὁδὸς

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἤπειρος. Κοπάνη : α. Γωνία ὀρθογωνίου οἰκοδομήματος, β. Δυτικὸν τεῖχος Ἁγίου Γεωργίου

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἤπειρος : α. Χαλκαῖ αἰχμαὶ Πάργας (Α), Ἀνθοχωρίου (Β) καὶ ἐκ κατασχέσεως (Γ), β. Χαλκῆ πόρπη ἐξ Ἀνθοχωρίου Μετσόβου, γ. Χεὶρ χαλκοῦ εἰδωλίου ἐξ Ἀβάτου Καλαρρυτῶν, δ. Ἄβατος Καλαρρυτῶν.
Τμῆμα τείχους

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἤπειρος : α. Νικόπολις. Ἐπιτυμβία ἐπιγραφὴ ἐκ τοῦ ὀρθογωνίου 2, β. Νικόπολις. Τεμάχια ἀνδριάντος ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ τείχους, γ. Λατινικὴ ἐπιγραφὴ ἐξ Ἁγνιᾶς Πάργας

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἤπειρος. Δωδώνη : α. Ὁ Ν.Δ. πύργος τοῦ ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Ὁ Δ. ἀναλημματικὸς τοῖχος τοῦ θεάτρου μετὰ τὰς ἐργασίας, γ. Ἡ καμπύλη ἀπόληξις τοῦ Β. ἄκρου τοῦ Δ. ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἤπειρος. Δωδώνη : α. Τὸ ἀνάλημμα τοῦ Δ. ἀνδήρου τοῦ θεάτρου πρὸ τῶν ἐργασιῶν, β. Συμπλήρωσις τῶν ἐλλειπόντων δόμων τοῦ ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου μέχρι τοῦ γείσου

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Epirus. Kastritsa Cave : a. Fallen rock overlying the beach deposits, b. Post-holes attesting Palaeolithic structures, c. Successive beach deposits

Ἤπειρος: α - β. Τὸ Μουσεῖον Ἰωαννίνων ἀπὸ ΝΑ. καὶ ὁ κεντρικὸς διάδρομος αὐτοῦ

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

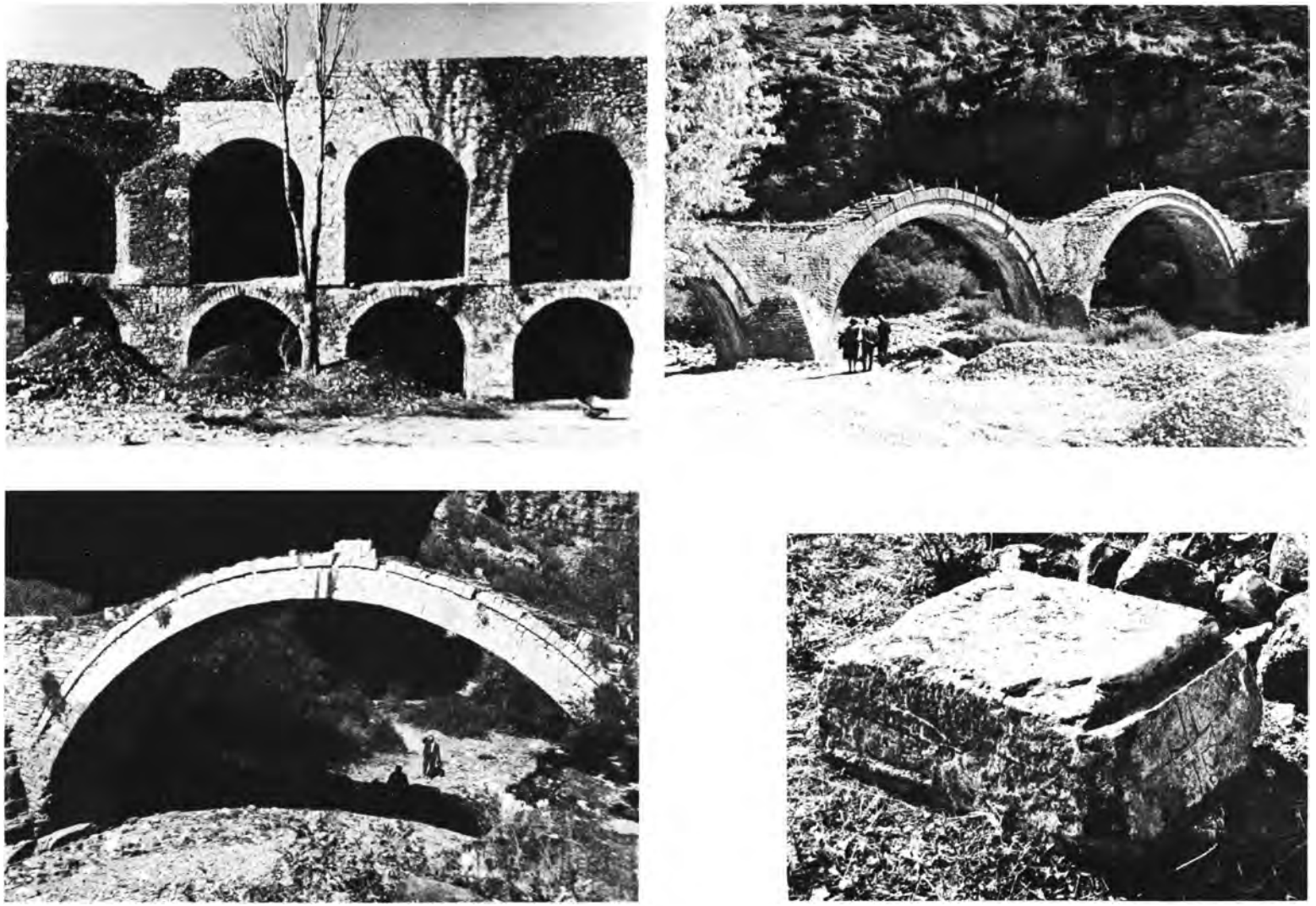

Ἤπειρος : α. Κάστρον Ἰωαννίνων. Νότιον τμῆμα ἐσωτερικοῦ περιβόλου μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Κῆποι Ζαγορίου. Γέφυρα Καλογήρου (Πλακίδα), γ. Κῆποι Ζαγορίου. Γέφυρα Λαζαρίδη, δ. Καλμπάκι. Ἐπίκρανον ἐκ καταστραφείσης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ἤπειρος : α. Μουσεῖον Ἄρτης. Πεσσίσκος ἀπὸ τὴν Κόκκινη Ἐκκλησιὰ Βουλγαρελλίου, β - γ. Τμῆμα πεσσίσκου καὶ τμῆμα θωρακίου τέμπλου ἀπὸ τὴν Κάτω Παναγιὰ Ἄρτης

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ἤπειρος : α. Ἡ Κόκκινη Ἐκκλησιὰ Βουλγαρελλίου μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Παντάνασσα Φιλιππιάδος. Ἄποψις τοῦ παρεκκλησίου ἀπὸ Ν.

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

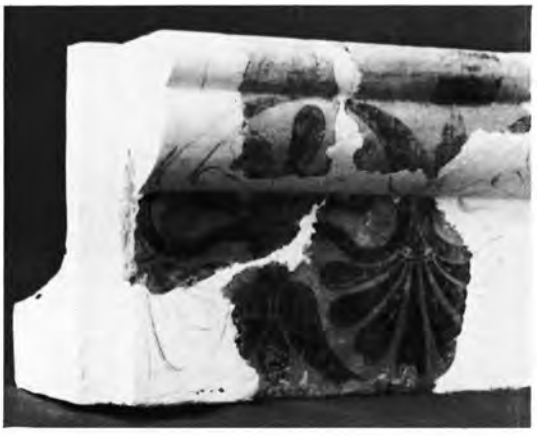

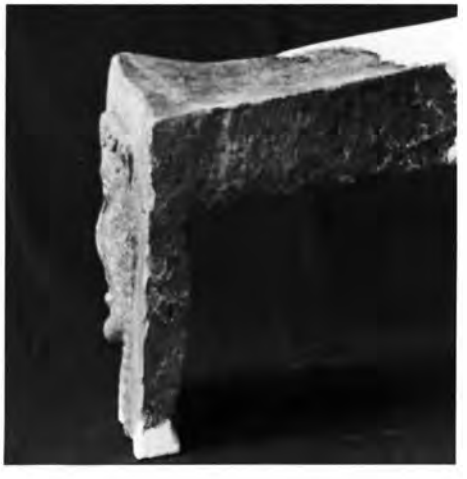

Κέρκυρα : α. Μουσεῖον Κερκύρας. Τμῆμα « μεγαρικῆς » σίμης, β. Mon Repos. Ἱερὸν Ἥρας. Θραῦσμα πηλίνης ἀκροκεράμου, γ - δ. Ἱερὸν Ἥρας. Πηλίνη καλυπτὴρ ἀκροκέραμος, ε. Ἱερὸν Ἥρας. Θραῦσμα πηλίνου ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους ἐκ στέγης, ς΄. Ἱερὸν Ἥρας. Πηλίνη ἀνάγλυφος κεφαλή

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Κέρκυρα. Mon Repos. Ἱερὸν Ἥρας : α - β. Κεφαλὴ μαρμαρίνου ἀρχαϊκοῦ Κούρου

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

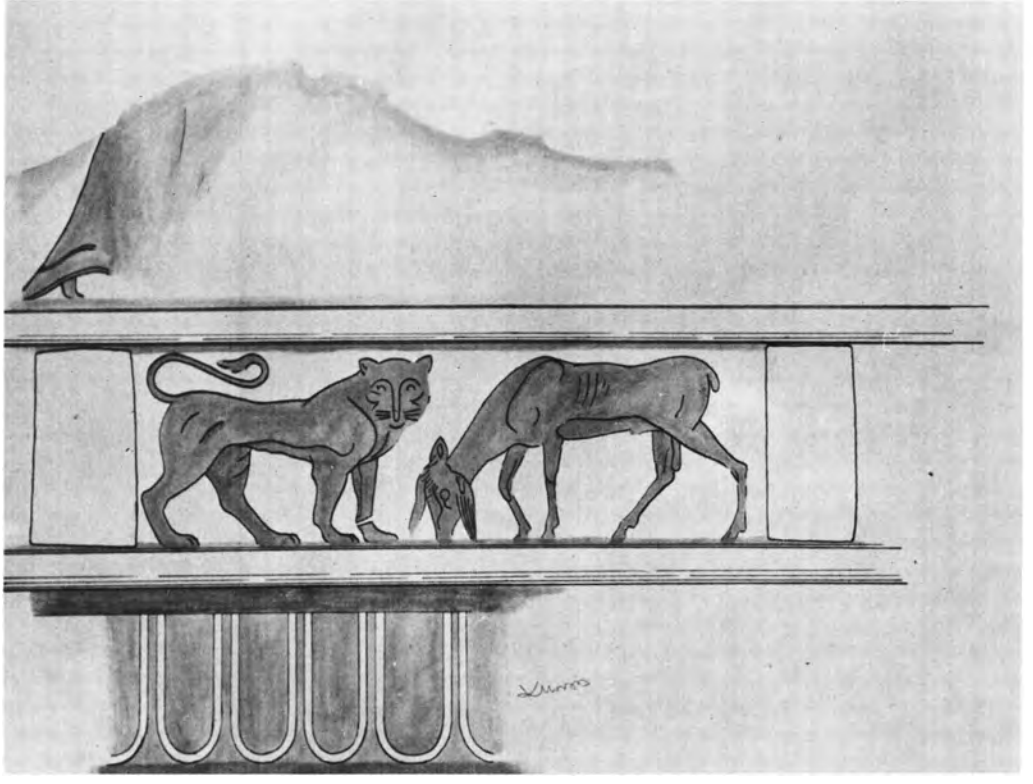

Κέρκυρα. Mon Repos. Ἱερὸν Ἥρας : α. Πήλινοι κάλαθοι, β. Πηλίνη βάσις περιρραντηρίου, γ. Πλαστικὸν ἀγγεῖον, δ. Ἀναπαράστασις διακοσμήσεως βάσεως περιρραντηρίου

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

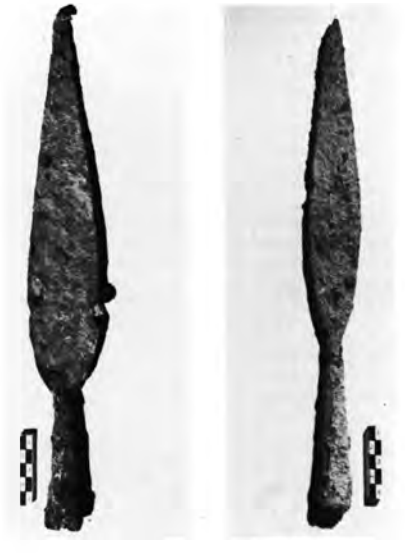

Κέρκυρα. Mon Repos. Ἱερὸν Ἀπόλλωνος: α. Χαλκῆ ἀναθηματικὴ ἀσπίς, β. Τμῆμα πόρπης κελτιβηρικοῦ τύπου, γ. Σιδηραῖ αἰχμαὶ δοράτων, δ. Βωμὸς Ἀπόλλωνος

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Κέρκυρα. Mon Repos. Ἱερὸν Ἀπόλλωνος : α - γ. Κεφαλαὶ πηλίνων εἰδωλίων, δ. Πηλίνη προτομή, ε. Πήλινον ὁμοίωμα τεθρίππου ἅρματος

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

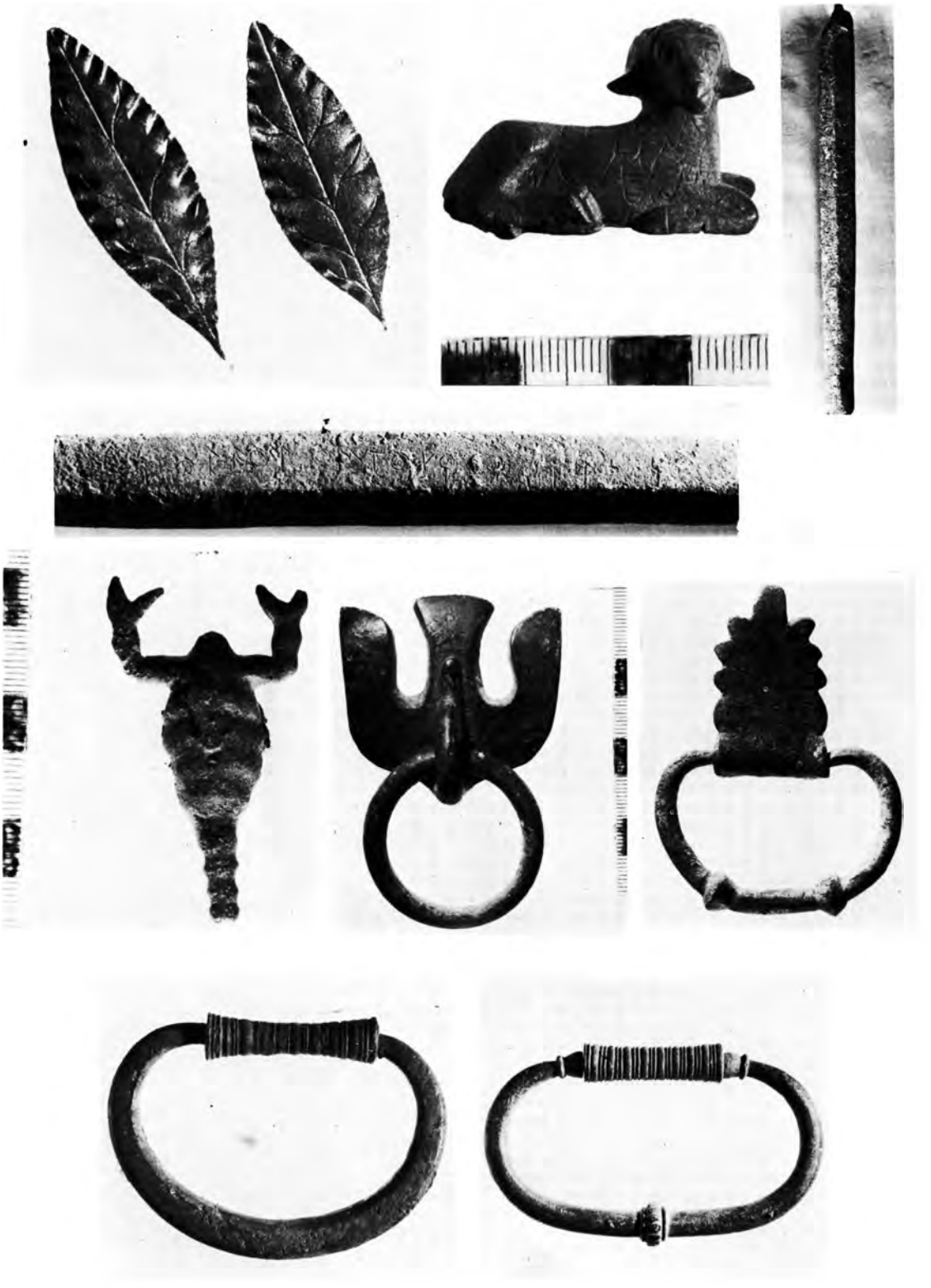

Κέρκυρα. Mon Repos. Ἱερὸν Ἀπόλλωνος : α - θ. Χαλκᾶ εὑρήματα ἐκ τοῦ ἱεροῦ

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Κέρκυρα. Mon Repos. Ἱερὸν Ἀπόλλωνος : α - β. Τμήματα πηλίνων δίσκων, γ. Πήλινον πλακίδιον «περσικῆς Ἀρτέμιδος», δ. Τμῆμα λιθίνου πίνακος, ε - ς'. Μελανόμορφος λήκυθος καὶ θραῦσμα μελανομόρφου ἀγγείου

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

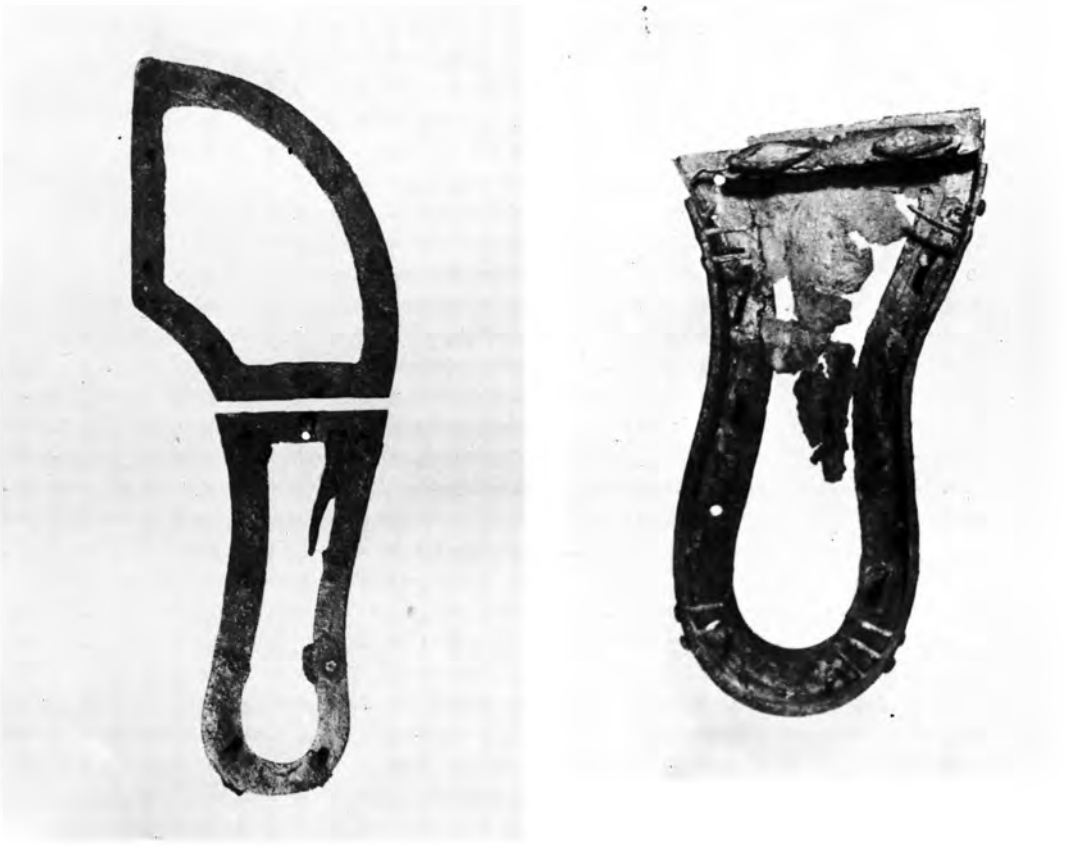

Κέρκυρα. Mon Repos. Ἱερὸν Ἀπόλλωνος : α. Χαλκῆ βάσις ἀναθηματικοῦ σανδαλίου, β - γ. Χαλκῆ ἐπένδυσις ἀναθηματικοῦ σανδαλίου καὶ ἡ ἐπ' αὐτῆς ἐπιγραφή

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Κέρκυρα. Ἀρχαῖον νεκροταφεῖον: α - β. Ἀττικὴ κύλιξ καὶ ἑτρουσκικὴ οἰνοχόη ἐκ τοῦ πίθου α', γ. Ταφικοὶ πίθοι

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Κέρκυρα. Ἀρχαῖον νεκροταφεῖον: α - β. Ὅλπη καὶ μελαμβαφὴς κάνθαρος ἐκ τοῦ πίθου β΄, γ. Τεφροδόχον ἀγγεῖον, δ. Τριφυλλόστομος οἰνοχόη ἐκ τοῦ πίθου γ΄, ε. Τριποδικὴ πυξίς

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Κέρκυρα : α. Ἱερὸν μονῆς Ἁγ. Θεοδώρων, β - γ. Μολυβδόβουλλον ἐκ τῆς περιοχῆς Παλαιοπόλεως

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Κέρκυρα. Ἰδιωτικὴ Συλλογὴ Π. Κουρκουμέλη. Εἰκὼν Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου (ἔργον Ἐμμ. Τζάνε)

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Κέρκυρα: α. Μητροπολιτικὸς ναός. Εἰκὼν Ἁγίου Λουκιανοῦ, β. Προστῷον οἰκίας Ρίκκη μετὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Φρύνι Λευκάδος: α. Πηλίνη προσωπίς, β. Εἰδώλια Νυμφῶν μετ' αὐλητοῦ, γ. Πήλινον πλακίδιον, δ. Θραῦσμα πηλίνου ἀναγλύφου

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Ἰόνιοι Νῆσοι: α - β. Νεκροταφεῖον Λευκάδος. Πήλινα εἰδώλια, γ. Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ Πρόννων Κεφαλληνίας

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Κέρκυρα : α. Μουσεῖον. Εἰκὼν Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου μετὰ τὸν καθαρισμόν, β. Μητροπολιτικὸς ναός. Εἰκὼν τῆς Σταυρώσεως πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Κέρκυρα. Μητροπολιτικὸς ναός : α - β. Ἡ εἰκὼν τῆς Σταυρώσεως (πρβλ. Πίν. 261 β) μετὰ τὴν συντήρησιν καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

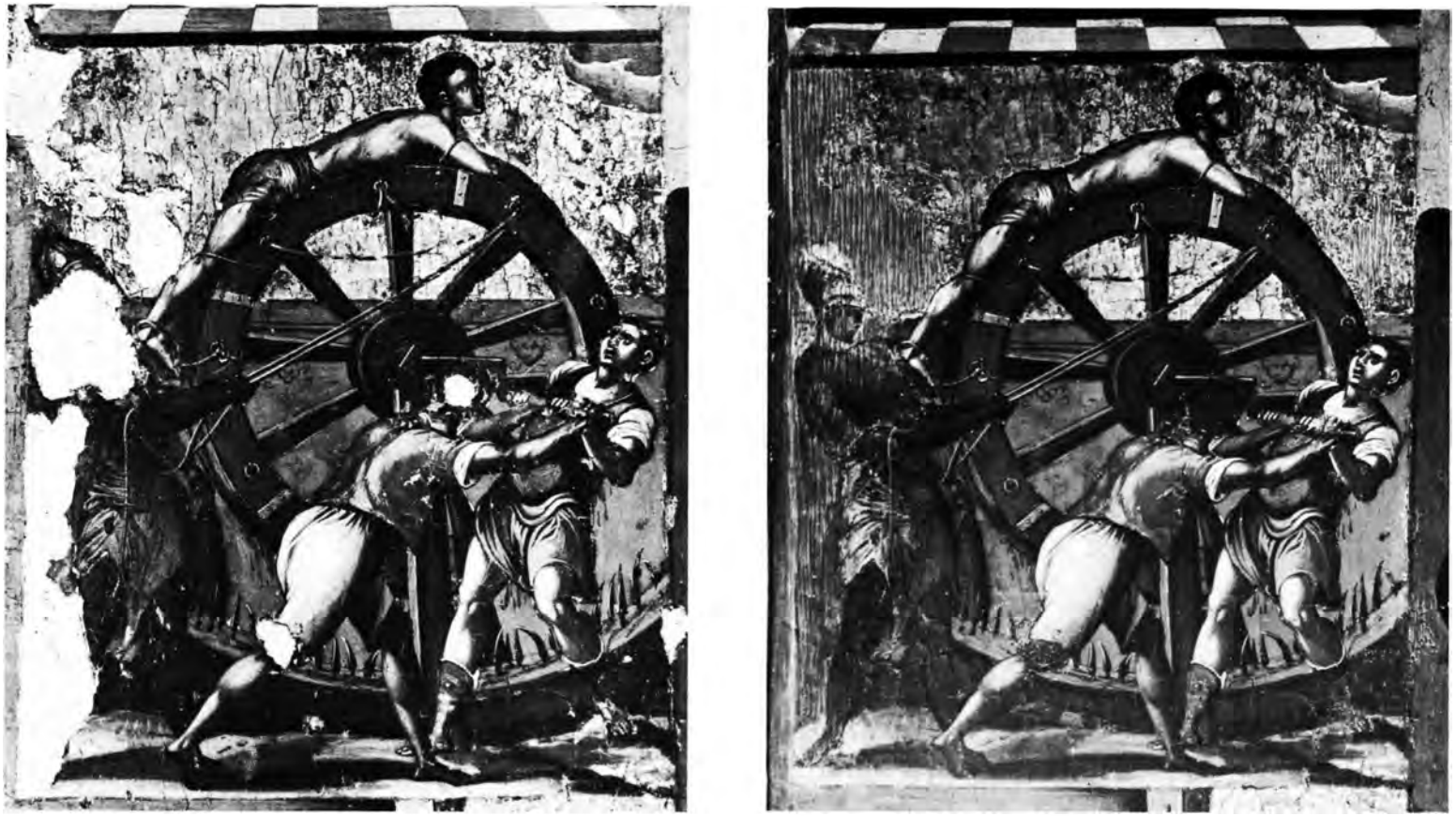

Κέρκυρα. Μητροπολιτικὸς ναός : α - β. Λεπτομέρεια εἰκόνος Ἁγίου Γεωργίου (ἔργον Μ. Δαμασκηνοῦ), κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Κέρκυρα. Α΄ νεκροταφεῖον: α - β. Εἰκὼν Χριστοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως (ἔργον Μ. Δαμασκηνοῦ). Λεπτομέρειαι μετὰ τὸν καθαρισμόν

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

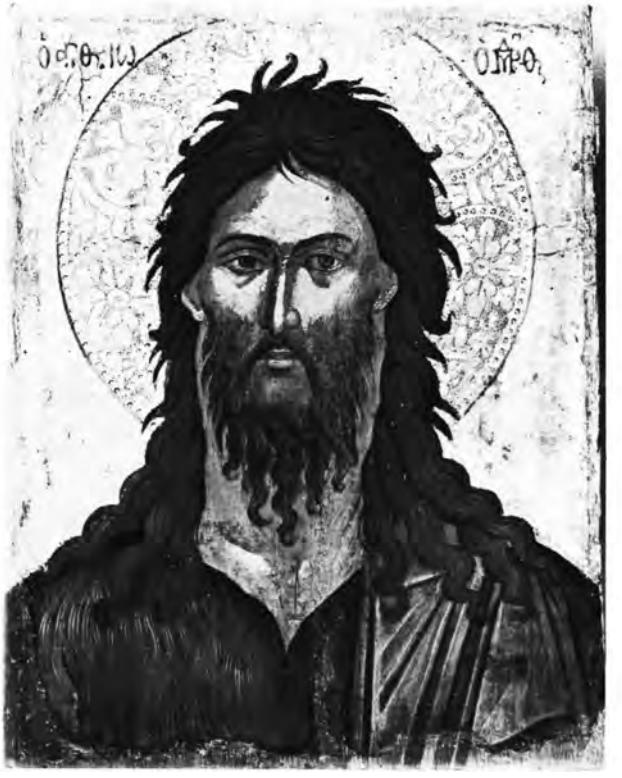

Κέρκυρα. Α΄ νεκροταφεῖον : α - β. Εἰκὼν Θεοτόκου Βρεφοκρατούσης (ἔργον Μ. Δαμασκηνοῦ). Λεπτομέρεια κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν, γ. Εἰκὼν Προδρόμου μετὰ τὴν συντήρησιν

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Κέρκυρα. Α' νεκροταφεῖον: α. Φιλοξενία τοῦ 'Αβραὰμ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιζωγραφήσεων, β. Νιπτὴρ μετὰ τὴν στερέωσιν

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Κέρκυρα. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος : α - β. Εἰκὼν Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ κεφαλὴ ἀποστόλου ἀπὸ τὴν Μεγάλην Δέησιν μετὰ τὴν συντήρησιν

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Κέρκυρα : α. Παναγία τῶν Ξένων. Εἰκὼν Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου μετὰ τὴν συντήρησιν, β. Ὑπαπαντή. Εἰκὼν Θεοτόκου « Κασοπήτρας » μετὰ τὴν συντήρησιν

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ἰόνιοι Νῆσοι : α. Κέρκυρα. Ἅγιος Νικόλαος Γαρίτσας. Εἰκὼν Χριστοῦ Παντοκράτορος μετὰ τὴν συντήρησιν, β. Ζάκυνθος. Μουσεῖον Σολωμοῦ καὶ Ἐπιφανῶν Ζακυνθίων καὶ ναὸς Ἁγίου Μάρκου

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Μουσεῖον Θεσσαλονίκης : α - β. Προθῆκαι μετὰ πηλίνων εἰδωλίων ἐξ 'Ολύνθου

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Μουσεῖον Θεσσαλονίκης : α. Μαρμαρίνη κεφαλὴ παιδός, β. Κορμὸς γυναικείου ἀγάλματος, γ. Τμῆμα σαρκοφάγου ἐκ Θεσσαλονίκης

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Μουσεῖον Θεσσαλονίκης : α - β. Κυπριακὰ πήλινα εἰδώλια, γ - δ. Πήλινα εἰδώλια

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Μουσεῖον Θεσσαλονίκης : α. Νεκρόδειπνον, β. Τμήματα ὑαλίνων πτηνῶν ἐξ οἰκοπ. Ἀ. Νάστου, γ - δ. Μελαμβαφῆ ἀγγεῖα ἐκ Βραστῶν (;), ε. Πήλινον εἰδώλιον ἐξ οἰκοπ. Ἀ. Νάστου, ς΄. Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

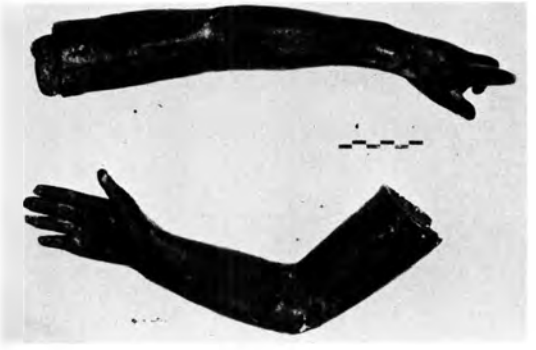

Θεσσαλονίκη : α - δ. Κεφαλὴ καὶ ἄκρα χαλκοῦ ἀγάλματος παιδὸς ἐκ τῆς συλλογῆς Π. Ζάννα

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη : α - ε. Πήλινον εἰδώλιον καὶ ἀγγεῖα ἐκ τῆς συλλογῆς Π. Ζάννα

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη : α - γ. Τεμάχια χαλκῆς ὑδρίας ἐκ τῆς συλλογῆς Γ. Παπαηλιάκη

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Ἀρχαία Ἀγορά. Ἄποψις ἀνασκαφῆς Ν. στοᾶς

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Ἀρχαία Ἀγορά. Τοιχογραφία παλαιοχριστιανικῶν χρόνων

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Ἱππόδρομος. Οἰκόπ.Ἀ. Νάστου : α - β. Πήλινον εἰδώλιον, γ. Ὄψις ἀνασκαφῆς ἀπὸ Δ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη : α. Λίθινον ἄγαλμα Ἄτλαντος ἐκ τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς, β. Ἐπιτύμβιος στήλη εὑρεθεῖσα παρὰ τὴν Ληταίαν Πύλην

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Πέλλα : α - η. Πήλινα εἰδώλια

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Πέλλα : α - γ. Πήλινα εἰδώλια, δ. Ἐπιγραφὴ ἐξ ἐνσφραγίστου λαβῆς ἀμφορέως, ε - ζ. Πήλινα εἰδώλια

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Ἔδεσσα : α - γ. Ἀπόψεις τοῦ ἀρχαίου τείχους τῆς πόλεως

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Ἔδεσσα : α. Θραῦσμα μελανομόρφου μικρογραφικῆς κύλικος, β - δ. Ἀγγεῖα ἐκ τάφου παρὰ τὸν Ἅγ. Λουκᾶν, ε. Πήλινον ἀνάγλυφον Ἀφροδίτης Ἐπιτραγίας, ς΄ - ζ. Λύχνοι

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Ρυτίνη Πιερίας : α - β. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Κούρου

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Ρυτίνη Πιερίας: α - β. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Ἔρωτος, γ - δ. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Ἡρακλέους

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δῖον Πιερίας. Ὠδεῖον: α. Ἡ β΄ ἀριστερὰ κερκίς, ἡ κρηπὶς καὶ τὸ ἀβάκιον τῆς ὀρχήστρας, β. Ἡ β΄ δεξιὰ κερκὶς καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ ἀβακίου καταληπτήρ, γ. Ἡ τρίτη ἀκτινωτὴ καμάρα, δ. Λεπτομέρεια τοιχοδομῆς ἀκτινωτῆς καμάρας

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

Βέροια : Ὑπόγειος θαλαμωτὸς τάφος : α. Ἡ λαξευτὴ πρόσοψις τοῦ τάφου, β. Λαξευταὶ σαρκοφάγοι τοῦ πρώτου θαλάμου

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Βέροια : α. Κτερίσματα ἐκ τοῦ ὑπογείου θαλαμωτοῦ τάφου, β - γ. Τμήματα καταστρώματος ρωμαϊκῆς ὁδοῦ

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Δυτ. Μακεδονία: α. Βέροια. Ἀπότμημα ἀναθηματικῆς στήλης ἐξ οἰκοπ. Μ. Γεωργιάδου, β. Μαρμαροθέτημα ἐξ οἰκοπ. Δ. Μίσια, γ. Βεργίνα. Θεμελιώσεις ἀρχαίου κτηρίου

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Βέροια : α - β. Γυναικεία κεφαλή, γ. 'Ανάγλυφον ἀετοῦ, δ. Τμῆμα σκέλους ἐξ ἀγαλματίου

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Δυτ. Μακεδονία : α - β. Σιδηροῦν ξίφος καὶ χαλκᾶ κοσμήματα ἐκ Βεργίνας, γ. Μαρμαρίνη ἀκροκέραμος ἐκ περιοχῆς φράγματος Ἀλιάκμονος, δ. Ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ Μακροχωρίου Βεροίας

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Δυτ. Μακεδονία : α - γ. Χαλκαῖ οἰνοχόαι καὶ πήλινος ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ κιβωτιοσχήμου τάφου ἐν Κοζάνῃ, δ. Προϊστορικὰ ἀγγεῖα ἐξ Αἰανῆς, ε. Κιβωτιόσχημος ρωμαϊκὸς τάφος ἐν Κοζάνῃ

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

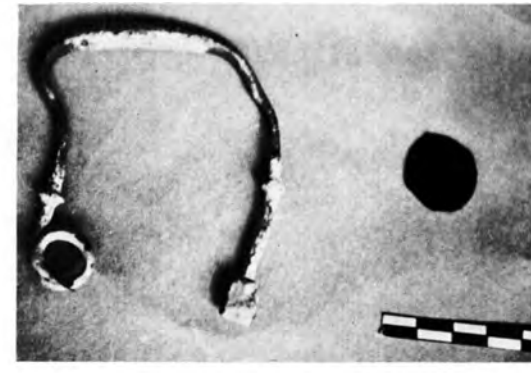

Δυτ. Μακεδονία : α - β. Εὑρήματα ἐκ προϊστορικῶν τάφων Κτενίου Αἰανῆς, γ - δ. Χαλκῆ πόρπη καὶ προϊστορικὸν ἀγγεῖον ἐξ Αἰανῆς, ε. Ἐπιτύμβιος στήλη ἐξ Αἰανῆς, ς΄- ζ. Προϊστορικὰ ἀγγεῖα ἐκ Ρυμνίου Κοζάνης

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Δυτ. Μακεδονία : α - γ, ε. Ἐκ τῆς συλλογῆς Καισαρείας Κοζάνης, δ. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ἐξ Ἄνω Κώμης

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Δυτ. Μακεδονία : α - β. Ἀποτμήματα ἐπιτυμβίων στηλῶν ἐκ Τετραλόφου Κοζάνης, γ. Κιονόκρανον ἐκ Χορηγοῦ Κοζάνης, δ. Ἐρείπια κτηρίου παρὰ τὴν ἐν Σισανίῳ ἱερὰν μονὴν Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

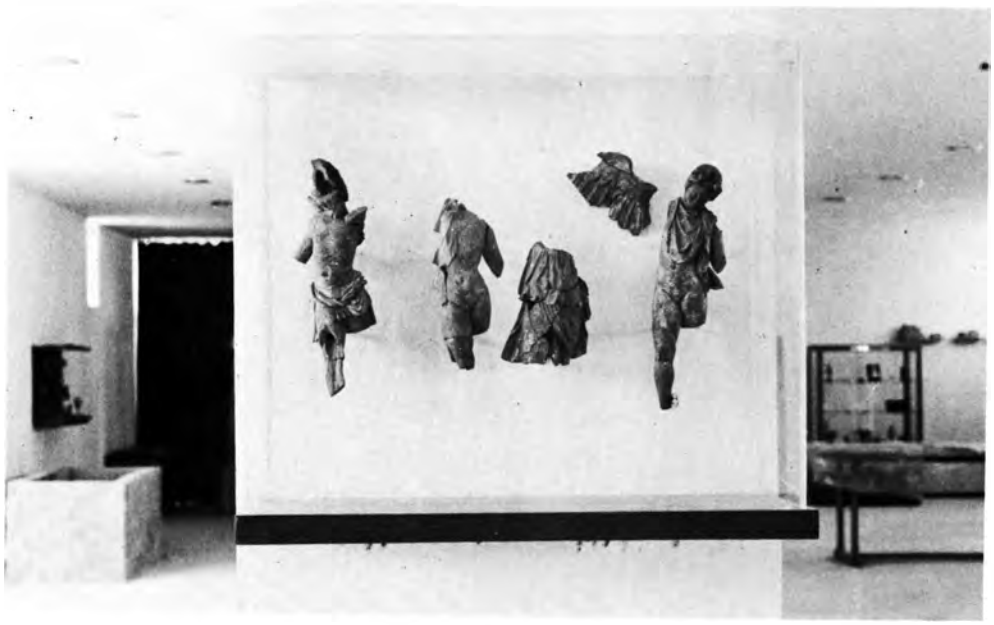

Μουσεῖον Καβάλας : α. Ἔμβλημα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως Ἀμφιπόλεως, β. Εἰδώλια ἐκ μακεδονικοῦ τάφου Σταυρουπόλεως

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ

Καβάλα : α. Μεσαιωνικὸν τεῖχος ὁδοῦ Ἐ. Βενιζέλου, β - γ. Ἡ σαρκοφάγος καὶ τὸ μαυσωλεῖον μητρὸς Μωχάμετ Ἄλυ

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ

Φίλιπποι: α - β. Ἐρυθρόμορφος ἀσκὸς καὶ κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, γ. Ὀκτάγωνον. Βαπτιστήριον, δ. Ἄποψις πλακοστρώτου ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, ε. Ἑλληνιστικὰ κτήρια κάτωθεν ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ

Κρηνῖδες : α. Ἐπιτύμβιος ρωμαϊκὸς βωμός, β. Οἰκόπ. Πασβάντη. Ἄποψις ἀνασκαφῆς

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ

Κρηνῖδες : α. Καμαρωτὸς τάφος εἰς οἰκόπ. Μητσόγλου, β. Κιβωτιόσχημος τάφος εἰς οἰκόπ. Ἰ. Κακανιᾶ

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ

Ντικιλὶ Τάς: α - β. Μικροαντικείμενα καὶ σφονδύλια, γ - δ. Ἀπόψεις ἀνασκαφῆς

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ

'Ανατ. Μακεδονία : α. 'Επιγραφὴ ἐκ τῆς συλλογῆς μητροπολίτου Σωφρονίου 'Ελευθερουπόλεως, β. Βυζαντινὸν νεκροταφεῖον 'Ανακτορουπόλεως, γ. 'Επιγραφὴ ἐπὶ τοῦ φρουρίου 'Ανακτορουπόλεως, δ. Μεσαιωνικὸν φρούριον Παλαιοχωρίου Καβάλας

Ἀνατ. Μακεδονία : α. Μεσαιωνικὸν τεῖχος Δράμας, μετὰ τὴν στερέωσιν, β - γ. Φρούριον Ἀγγίτου Ν. Δράμας

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ

Ἀνατ. Μακεδονία : α. Ἐπιτύμβιος στήλη ἐξ Ἀμφιπόλεως, β. Τάφος Α΄ ἡρῴου Ἀηδονοχωρίου

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ

'Αηδονοχώριον : α. 'Απότμημα ἐνεπιγράφου πλακὸς ἐκ βάθρου, β, δ. Κεφαλὴ προτομῆς καὶ εἰδώλια ἐκ τοῦ ἡρῴου, γ. Τὸ ἡρῷον ἀπὸ ΝΑ.

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ

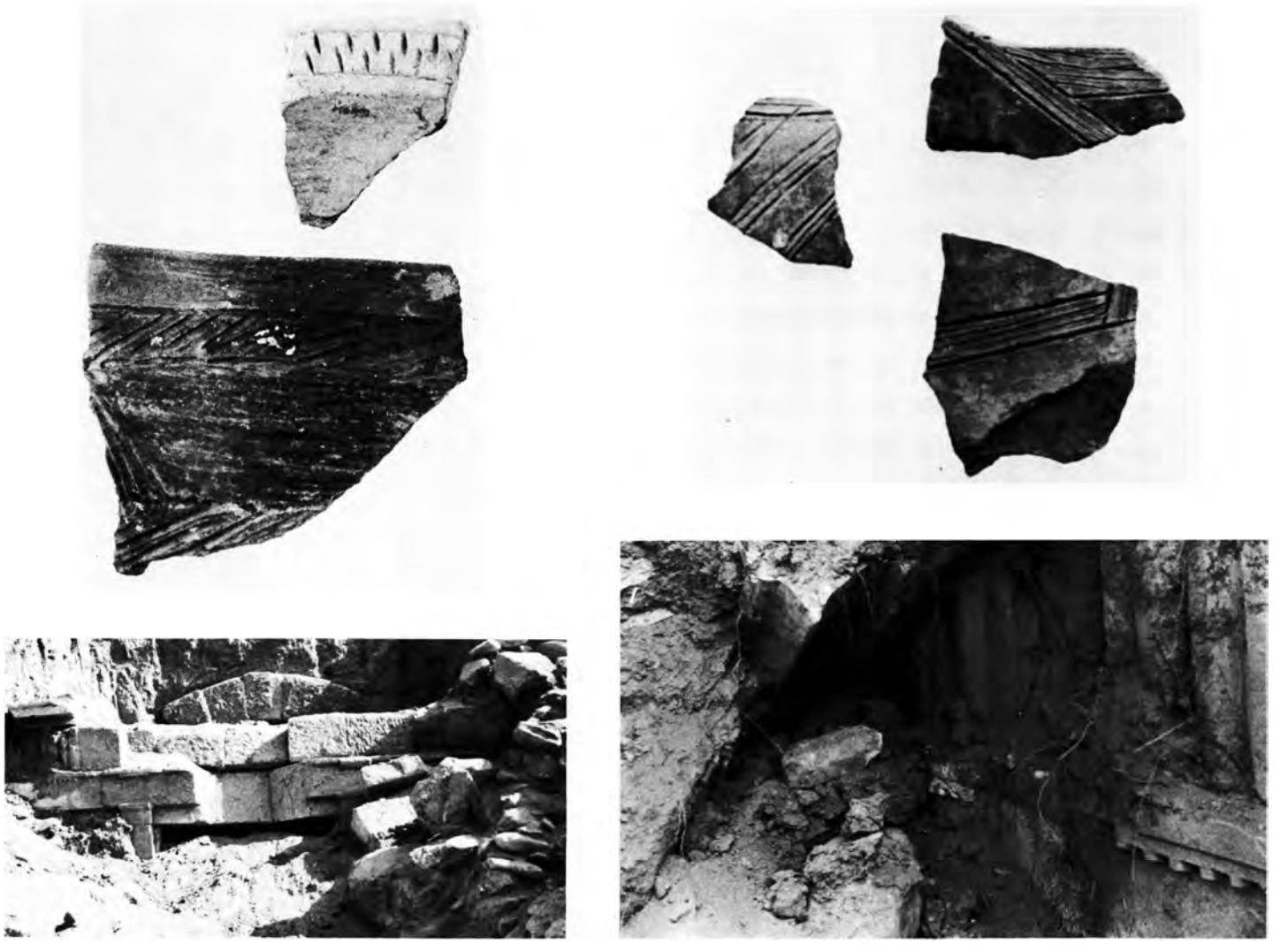

Σιδ. Σταθμὸς Ἀγγίστης Ν. Δράμας: α - β. Προϊστορικὰ ὄστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τύμβου, γ - δ. Μακεδονικὸς τάφος καὶ λεπτομέρεια τοῦ θριγκοῦ αὐτοῦ

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ

'Ανατ. Μακεδονία : α. Μεσορράχη. Μελαμβαφεῖς σκύφοι ἐκ τάφου, β, ε. Χρυσοῦν διάδημα καὶ χρυσᾶ ψέλια ἐκ περιοχῆς 'Αβδήρων, γ. Χρυσοῦν ἐνώτιον ἐξ 'Αβδήρων, δ. Ἄβδηρα. Ληκύθιον ἐκ τάφου εἰς Κισλὰρ Τεπέ, ς΄ - ζ. Πήλινα εἰδώλια ἐκ περιοχῆς 'Αβδήρων

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ

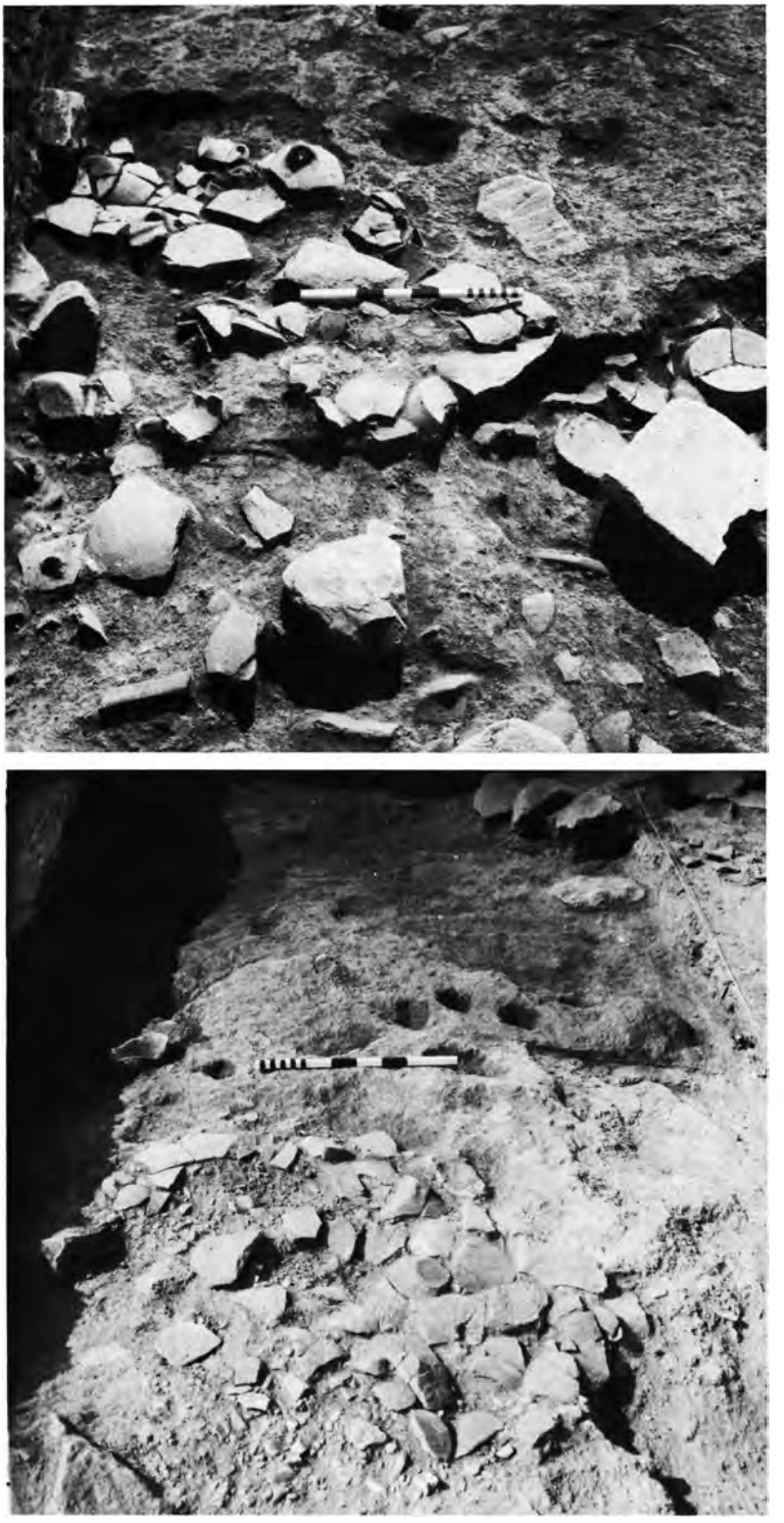

Dikili Tach : a. Couche de tessons et de cailloutés proche de la surface, b. Sol voisin de la surface

Dikili Tach: a. Plaque de foyer, b. Foyer

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

Dikili Tach: a. Vase à décor au graphite, b. Fragment de vase à décor au graphite, c. Céramique incisée et céramique décorée au graphite, d. Vase à décor mixte: motifs peints au graphite et motifs incisés

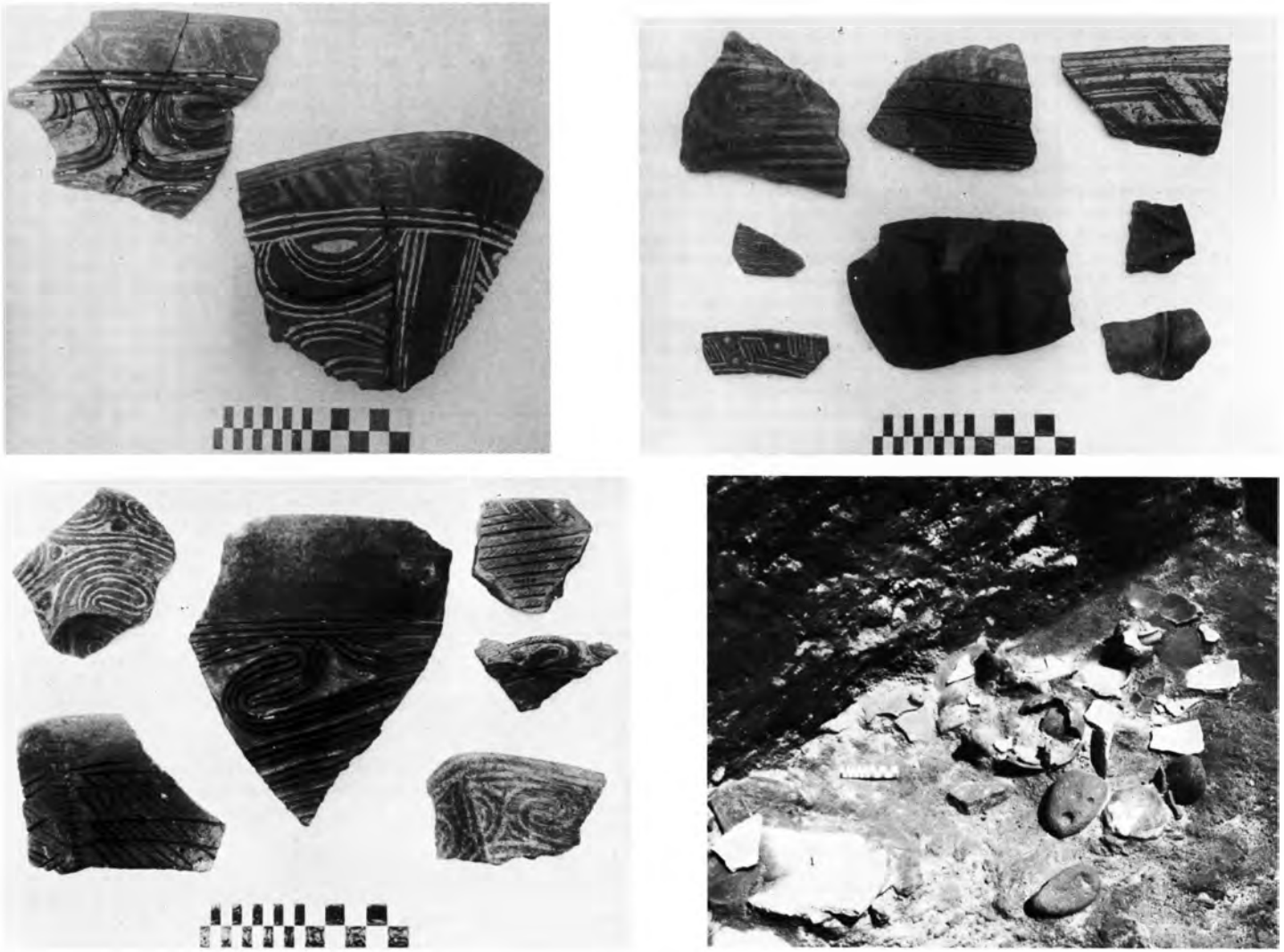

Dikili Tach: a. Fragment de vase à décor mixte: motifs incisés et motifs peints au graphite, b - c. Differents types de décor, d. Sommet de la couche d'écoulement entre les niveaux du Néolithique Récent et ceux du Bronze Ancien

Thasos: a - b. Sondage Sotiriadis. L'égout, c - d. Sondage Apostolidis. Le niveau du Bas Empire, e. Sondage Apostolidis. Vue générale de la maison archaïque, f. Sondage Apostolidis. Le foyer et la base

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

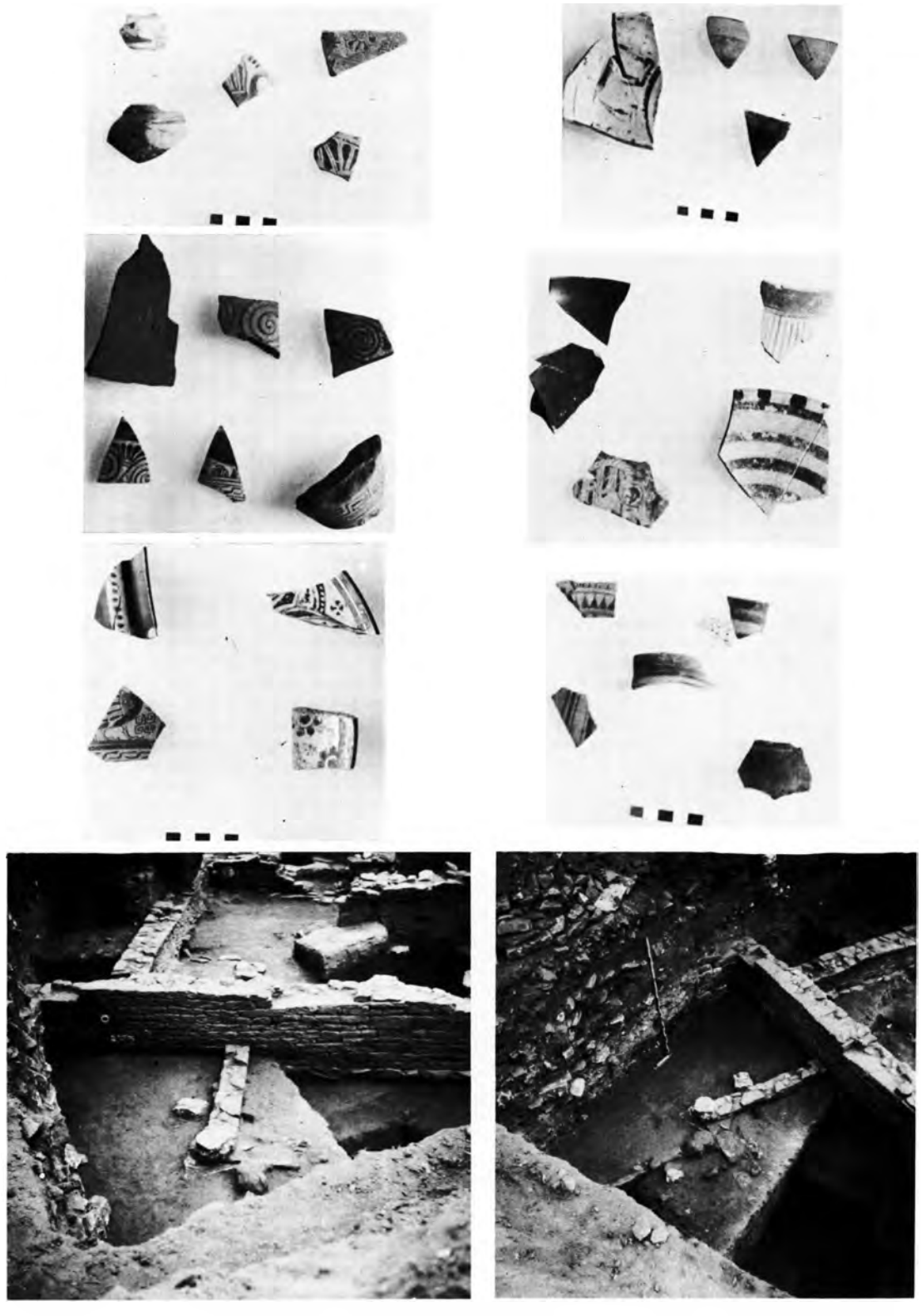

Thasos. Sondage Apostolidis: a - c. Céramique orientalisante du deuxième niveau archaïque, d - f. Céramique orientalisante du premier niveau archaïque, g - h. La cour Nord et le « portique »

Κομοτηνή. Βυζαντινὰ τείχη : α. ΝΑ. κυκλικὸς πύργος, β. Τμῆμα Α. πλευρᾶς, γ. Τμῆμα Ν. πλευρᾶς

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Τραϊανούπολις. Φυλακεῖον Ἐγνατίας ὁδοῦ : α. Ἄποψις ἀπὸ Ν., β. Α. πλευρά, γ. Ἀναστηλωθὲν παράθυρον

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Σαμοθράκη. Μεσαιωνικὸς πύργος Παλαιαπόλεως : α. ΒΑ. ἄποψις, β. Ἡ στέγη τοῦ πύργου πρὸ τῶν ἐργασιῶν, γ. Α. ὄψις καὶ τάφρος

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Σαμοθράκη. Μεσαιωνικὸς πύργος Παλαιαπόλεως: α - β. Ὀπὴ καὶ πίθοι ἐπὶ τῆς στέγης, γ. Μικρότεροι πύργοι πρὸς Δ.

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

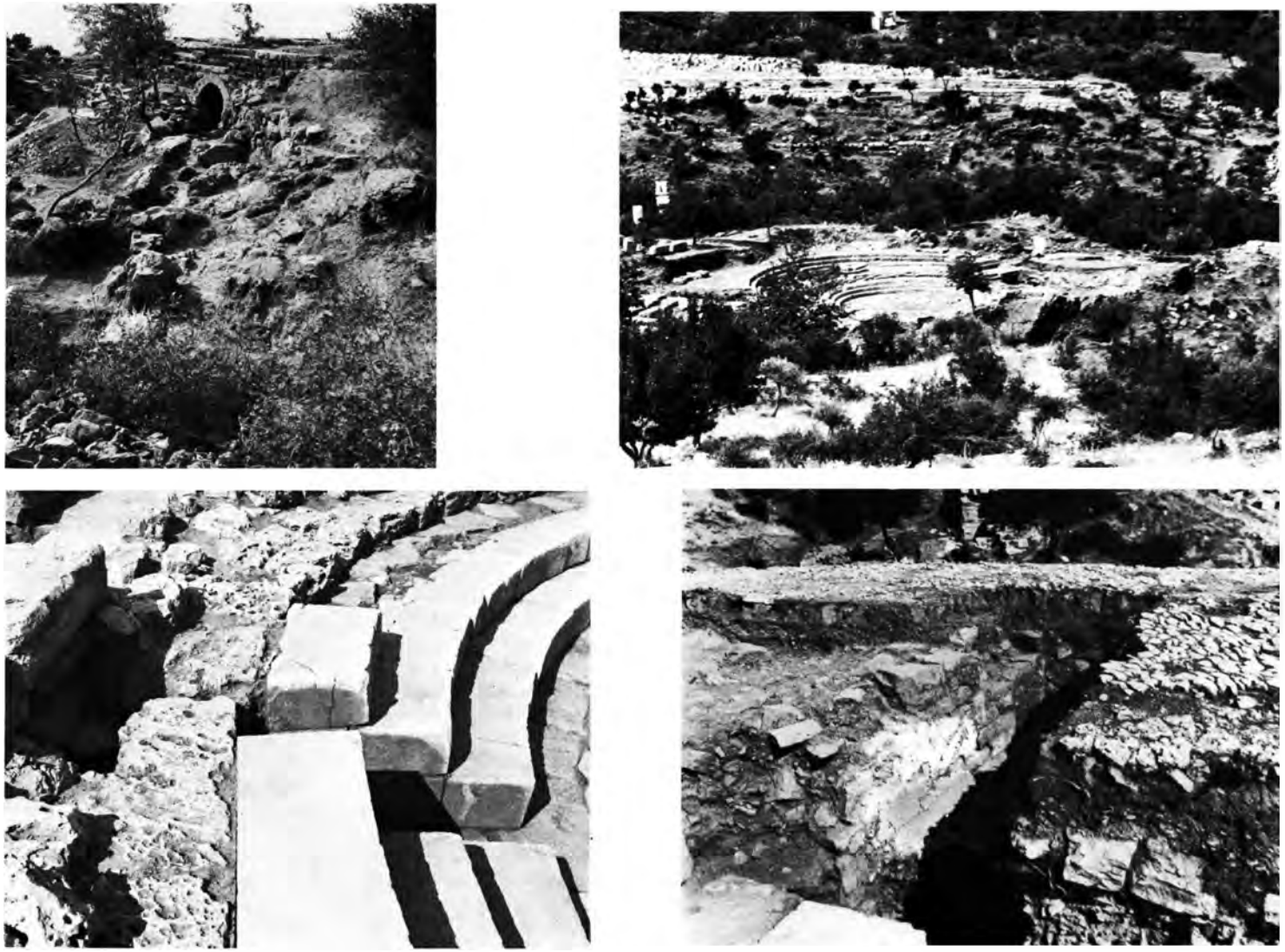

Samothrace: a. Propylon of Ptolemy II. Water channel from Southeast, b. Eastern hill from Northeast, c. Eastern hill, round structure. North side of original entrance, from South, d. Eastern hill, earlier rectangular building. North wall, from West

J. McCREDIE

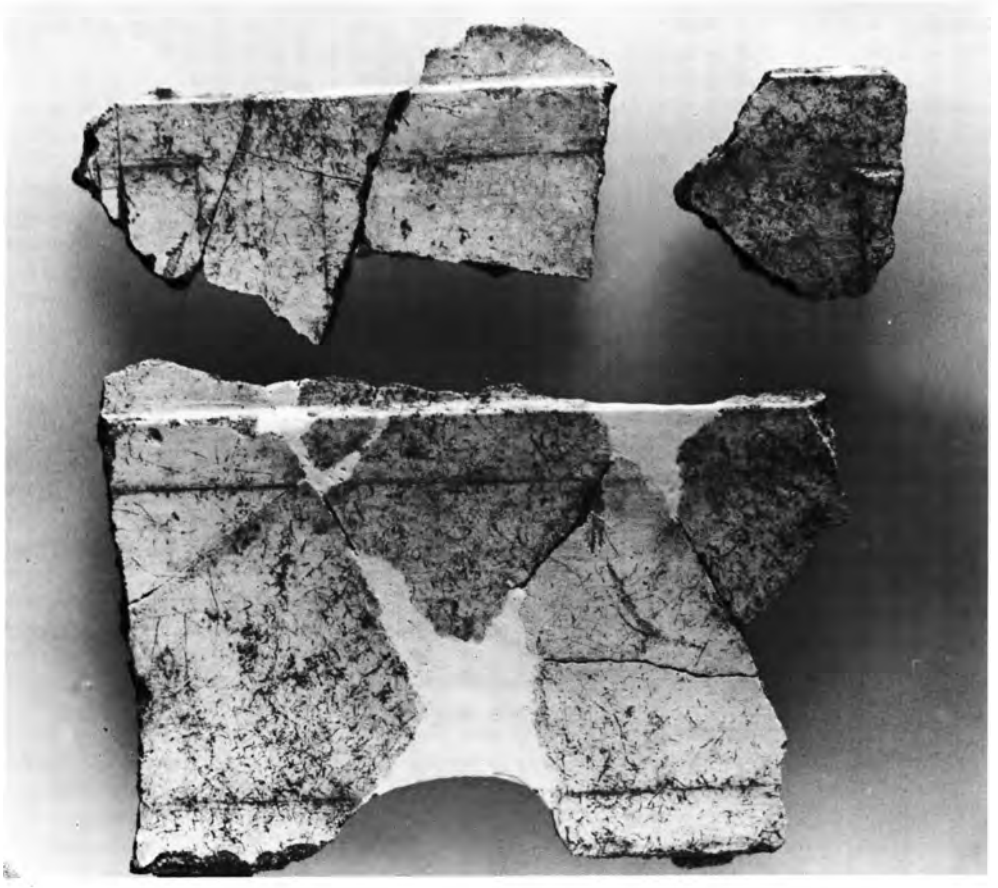

Samothrace. Eastern hill: a. Earlier rectangular building. Decorated stucco, b. Marble coffer lids from ceiling of Ionic porch(?)

J. McCREDIE

Samothrace: a. Western hill. Marble hand by sculptor of the Victory of Samothrace, b. Eastern hill. Stepped ramp from North, c. Western hill. Classical building in Ruinenviereck, from South

J. McCREDIE

Διδυμότειχον: α. Ὁ λόφος καὶ τὸ φρούριον, β - γ. Τμῆμα καὶ ρῆγμα τοῦ τείχους, δ. Τὸ τεῖχος ἐπὶ ἀποτόμων βράχων

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

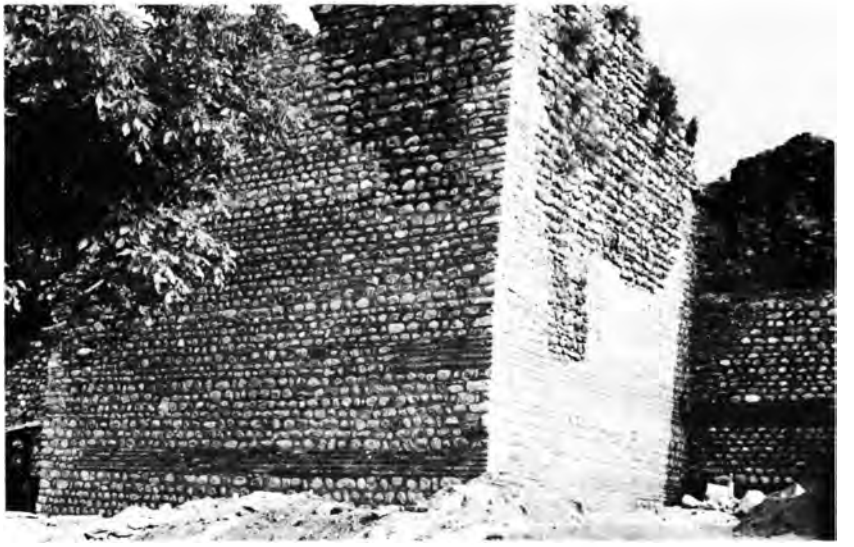

'Ανατ. Μακεδονία - Θράκη : α. Διδυμότειχον. Τμῆμα τοῦ τείχους μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν, β - γ. Δράμα. Πύργος τοῦ τείχους πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Μονὴ Ζάβορδας Γρεβενῶν: α. Τὸ καθολικὸν ἀπὸ Α., β. Στέγαστρον τοῦ φρέατος, γ. Αἱ παραμείνασαι ἐκτεθειμέναι τοιχογραφίαι τοῦ Ν. παρεκκλησίου

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Μονὴ Ζάβορδας Γρεβενῶν : α. Ἄποψις τῶν ἐσωτερικῶν κτισμάτων, β. Κελλία πρὸ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως, γ. Διάδρομος πρὸς τὴν αὐλὴν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Μακεδονία : α - β. Μονὴ Ζάβορδας. Ἡ στέγη τοῦ καθολικοῦ ἀπὸ Δ. πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως, γ. Μονὴ Σταυρονικήτα Ἁγίου Ὄρους. Τμῆμα τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν ὄψεως

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Χίος. Φρούριον: α. Ὁ προμαχὼν τοῦ Ζήνωνος, β. Ὁ Δ. προμαχὼν μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ζωναρίων

Α. ΣΤΕΦΑΝΟΥ

Σάμος. Πυθαγόρειον : α. Οἰκόπ. Α. Ἀθηναίου. Ἄποψις τῶν δύο τοίχων ἀπὸ Ν., β. Οἰκόπ. Α. Ἀθηναίου. Ὁ β΄ τοῖχος ἀπὸ Α. καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ στυλοβάτης, γ. Οἰκόπ. Ἰ. Κρητικίδου. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ κτηρίου, δ. Οἰκόπ. Ἐ. Κουρέρη. Ἄποψις τοῦ χώρου ἀπὸ Ν.

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

Σάμος. Πυθαγόρειον. Οἰκόπ. Ἐλ. Σμυρνιτοπούλου : α. Τμήματα τοίχων τοῦ ἀποκαλυφθέντος κτηρίου, β. Δωμάτια τοῦ Β. τμήματος

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

Σάμος. Πυθαγόρειον. Οἰκόπ. Ἐ. Μωραΐτη : α. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς ἑλληνιστικὸς τοῖχος, β. Κιβωτιόσχημος τάφος

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

Σάμος. Πυθαγόρειον : α. Οἰκόπ. Ἀ. Δήμα. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Α., β. ΒΑ. νεκρόπολις. Λαξευτὸς τάφος, γ. Κορινθιακὸν κιονόκρανον

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

Κυκλάδες. Κέρος : α - β. Θραύσματα πρωτοκυκλαδικῶν μαρμαρίνων πυξίδων, γ. Μεσαῖον τμῆμα ἀνασκαφῆς, δ. Πρωτοκυκλαδικὴ ταφή

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Κυκλάδες. Κέρος: α - γ. Μαρμάρινα πρωτοκυκλαδικά σκεύη καὶ ἀγγεῖον, δ. Τμήματα μαρμαρίνων πρωτοκυκλαδικῶν εἰδωλίων

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Κυκλάδες. Κέρος : α. Μαρμάρινον πρωτοκυκλαδικὸν εἰδώλιον, ὡς εὑρέθη, β. Κορμὸς πρωτοκυκλαδικοῦ μαρμαρίνου εἰδωλίου

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Κυκλάδες. Σίκινος : α. Δ. ὄψις ρωμαϊκοῦ ναοῦ (;) 'Επισκοπῆς, β. 'Επισκοπή. Κορμὸς ρωμαϊκοῦ ἀγάλματος, γ - δ. Παλιόκαστρο. 'Ερείπια κτηρίων

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Κυκλάδες. Φολέγανδρος : α. Ὑστεροελληνιστικὸν ἀνάγλυφον εἰς οἰκίαν Δ. Λύδη, β. Κορμὸς ρωμαϊκοῦ ἀγάλματος εἰς Παναγίαν Παλιοκάστρου, γ. Ἄνω τμῆμα κορμοῦ ρωμαϊκοῦ ἀγάλματος καὶ εἰκονιστικὴ κεφαλὴ ἐπὶ τάφου οἰκογ. Μάτσα

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Κυκλάδες. Ἀνάφη, Καστέλλι : α. Κτιστοὶ τάφοι, β. Τμῆμα τοῦ τείχους, γ. Τμῆμα κτηρίου σώζοντος κονίαμα ἐπὶ τῶν τοίχων

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Κυκλάδες. Ἀνάφη, Καστέλλι: α. Κορμὸς γυναικείου ἀγάλματος, β-γ. Μαρμαρίνη σαρκοφάγος

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Κυκλάδες. Τῆνος : α - γ. Πολέμου Κάμπος. Ἐπιγραφαὶ ἐπὶ βράχων, δ. Γούρνα. Ἐπιγραφὴ ἐπὶ βράχου

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Κυκλάδες. Κύθνος : α. Ρηγόκαστρο. Ὑδραγωγεῖον μετὰ δεξαμενῶν, β. Βωμός, γ - δ. Γλυπτὰ εἰς Μεσαριὰν ἐκ Ρηγοκάστρου

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Κυκλάδες : α. Νάξος, Χώρα. Δακρυδόχοι, β. Νάξος, Χώρα. Λίθινον τριβεῖον μετὰ τριπτῆρος, γ. Νάξος, Χώρα. Χρυσᾶ ἐνώτια ἐξ ἑλληνιστικοῦ τάφου, δ - ε. Κύθνος. Ἀκέφαλον ἄγαλμα καθημένης μορφῆς ἐκ Ρηγοκάστρου

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Délos: a. Porte de communication entre les deux parties de l'îlot E, b. *Eb* vue du Nord (partie orientale de l'îlot)

Délos: a. *Ea* vue du Nord. Partie occidentale de l'îlot, b. Pièce aux fours en *Eb*, c. Bassin circulaire en *Eb*, d. Rue Nord - Sud

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

Rhénée. Plage de Kato Guenerale: a. Terrasses bâties au dessus, b. Citerne au Sud

Andros. Zagora: a. General view of Zagora from the East, b. Room 19. View from the North

A. CAMBITOGLOU

Andros. Zagora: a. Storeroom 26. North-east corner showing part of the bench which has cavities, b. Temple. View from the South showing the vestibule at the front and the cella at the back

A. CAMBITOGLOU

Andros. Zagora: a. Fragmentary iron brooch, b - c. Stone pounder and disc. 8th or early 7th century B.C., d. Three vases: the first from the right is a skyphos

A. CAMBITOGLOU

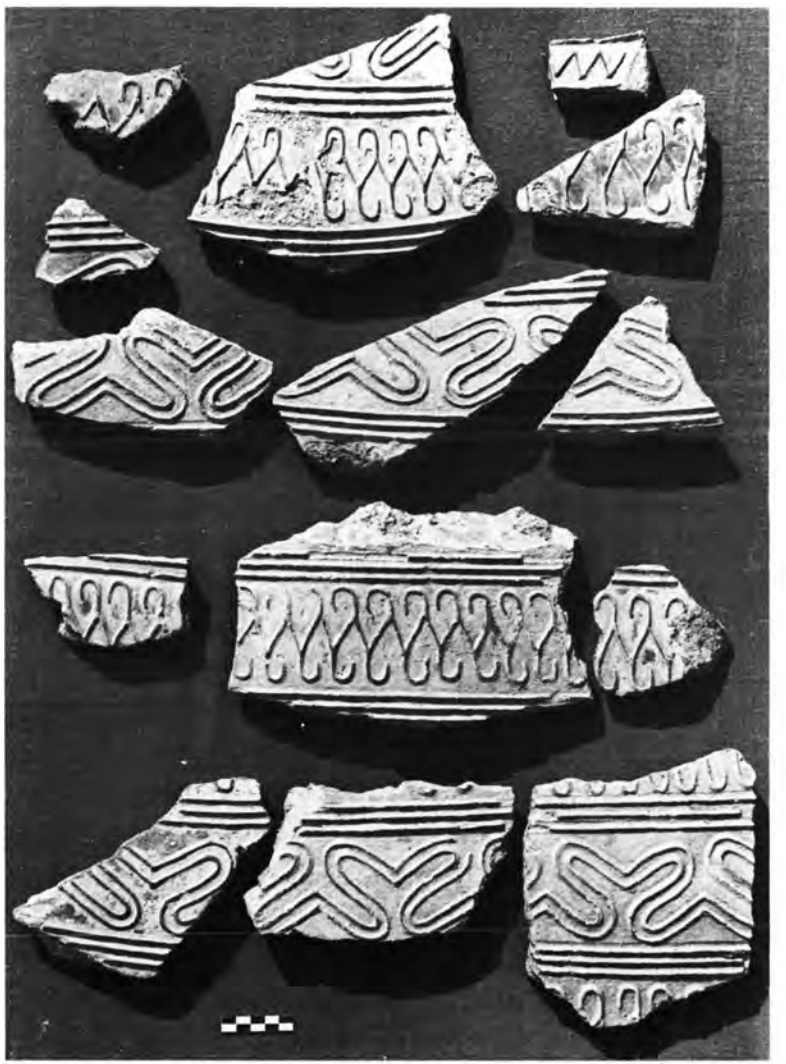

Andros. Zagora: a. Fragments of a large pithos, b. Clay spindle-whorl, ca. 8th century B.C. Many spindle-whorls were found at Zagora but the shape and decoration of this is unique, c. Fragment of a beautiful vase decorated in relief and incisions ca. early 7th century B.C.

A. CAMBITOGLOU

Kea. Ayia Irini: a. Pots from deposit North of Tower *ne*, b. Main gateway and threshold, c. Apsidal building inside the town wall in Area J (Middle Bronze Age), d. Drain and manhole outside main gate

J. L. CASKEY

Kea. Ayia Irini: a. Rooms next to the town wall, Northeast of the temple, b. The temple, from Southeast. c. The temple. First threshold, of marble, in doorway between rooms IV and V (Middle Helladic), d. Stairway in Area R

J. L. CASKEY

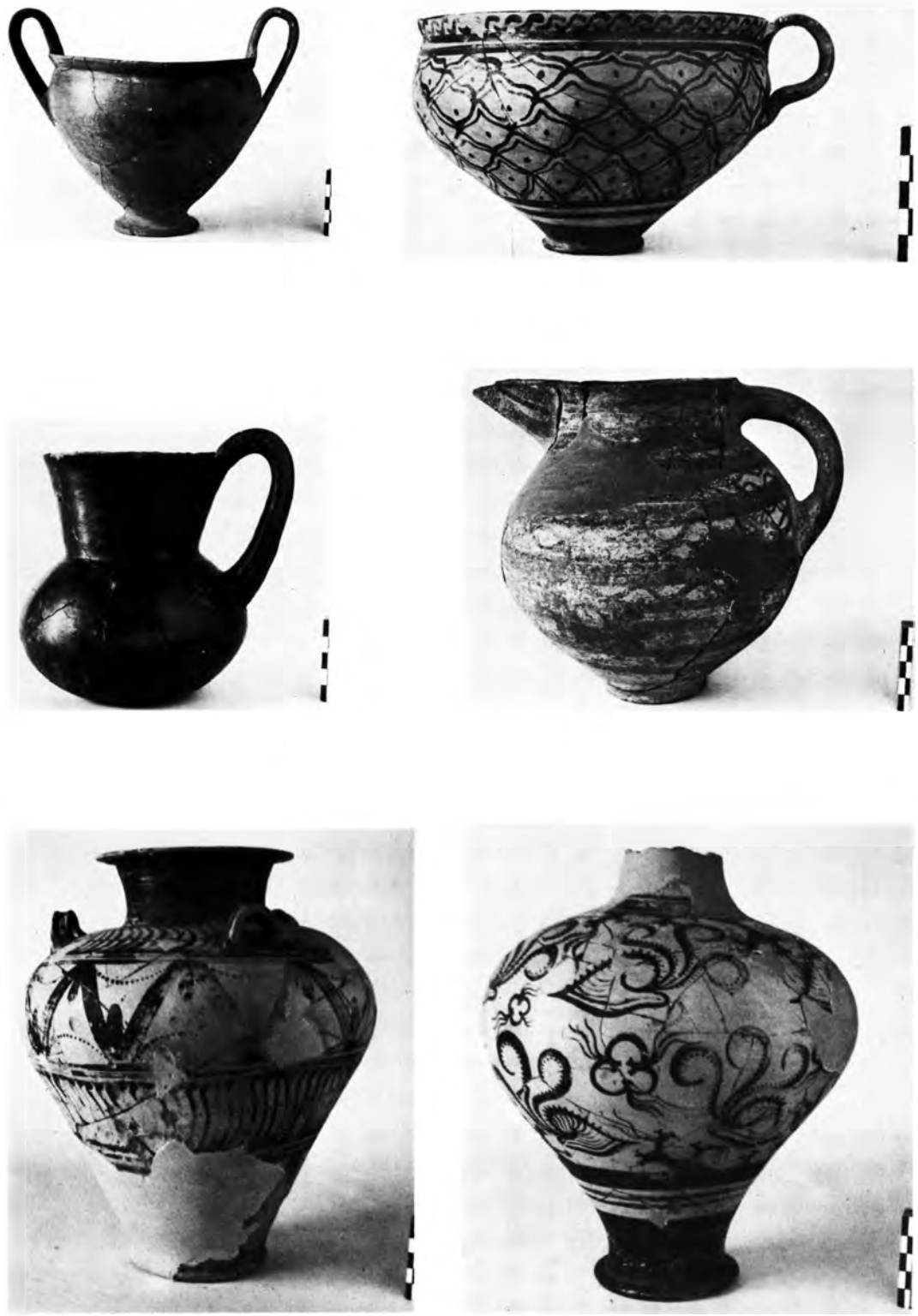

Kea. Ayia Irini: a. Gray (Minyan) cup from Area R, b. LM IB cup from Area R, c. Black tankard. Early Bronze Age, d. Cycladic jug from Area R, e. LH IIA jar from Area R, f. LM IB jug from Area R

J. L. CASKEY

Κυκλάδες. Μῆλος, Πλάκα : α. Ναὸς Θαλασσίτρας, β. Θύρα παλαιᾶς οἰκίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

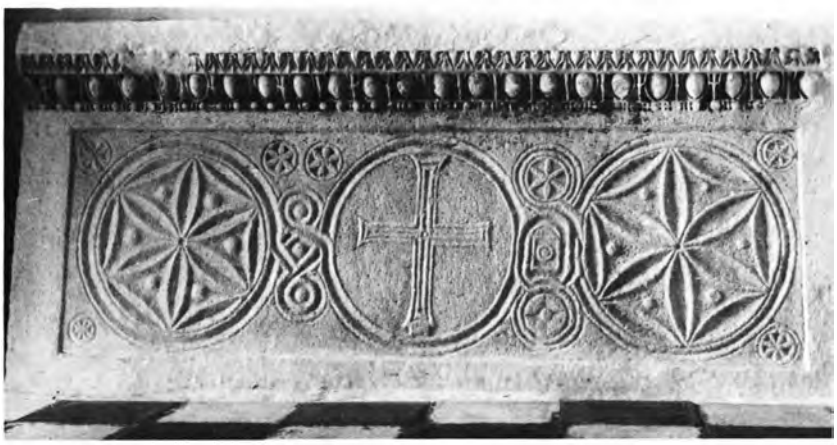

Κυκλάδες. Μῆλος : α. Μαῦρος Τοῖχος. Κολυμβήθρα βαπτιστηρίου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, β - γ. Κῆπος. Παλαιοχριστιανικὸν θωράκιον καὶ ναὸς Παναγίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Κυκλάδες. Πάρος: α. Νάουσα. Καστέλλι, β. Πρωτόρια. Ἠρειπωμένος βυζαντινὸς ναΐσκος

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Κυκλάδες. Πάρος, Λεῦκες. Θύρα παλαιᾶς οἰκίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Κυκλάδες. Νάξος : α. Χώρα, β. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Ἀδησαροῦς, γ. Παναγία ἡ Ἀρκουλοῦ, δ. Καλορείτσα ἢ Καλορείτισσα. Ἐρείπια κτίσματος πρὸ τοῦ σπηλαίου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

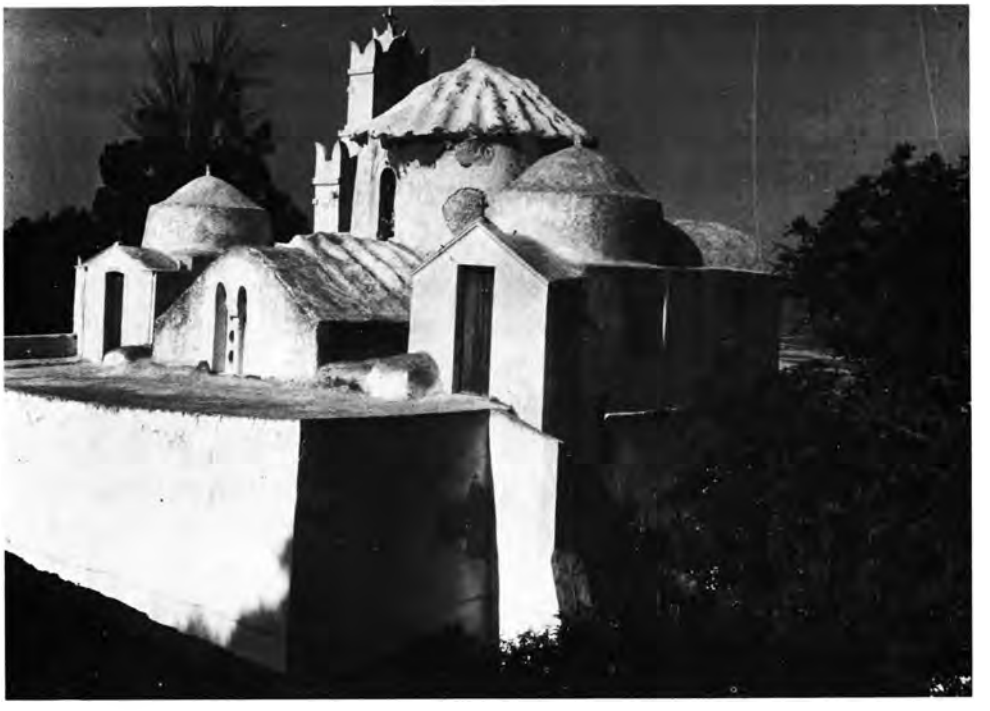

Κυκλάδες. Θήρα : α. Ναὸς Ἁγίου Στεφάνου, β. Ἡ Ἐπισκοπὴ παρὰ τὸ χωρίον Μέσα Γωνιὰ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

'Ικαρία : α. Μηλιωπόν. Παλαιοχριστιανικὸν θωράκιον, β. Στέλι. Ναὸς Ζωοδότου, γ. Κάμπος. Ναὸς 'Αγίας Εἰρήνης, δ. Κάμπος. Τὸ παλάτι

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σάμος: α. Πυθαγόρειον. Κάστρον τοῦ Λογοθέτου, β. Γλυφάδα. Ἁψὶς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ ναΐσκος Παναγίτσας, γ. Μονὴ Τιμίου Σταυροῦ. Ν. πλευρά, δ. Μονὴ Μεγάλης Παναγίας. Κελλία

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σάμος : α. Ναὸς μονῆς Μεγάλης Παναγίας, β. Ναὸς μονῆς Ἁγίας Ζώνης, γ. Ναὸς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, δ. Κέδρος ἢ Κέντρον. Κολυμβήθρα βαπτιστηρίου βασιλικῆς Ἁγίας Παρασκευῆς

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

α. Σάμος, Ἄνω Βαθύ. Ὁ Ἅϊ-Γιαννάκης, β. Χίος, Πυργί. Ναὸς Ἁγίων Ἀποστόλων

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

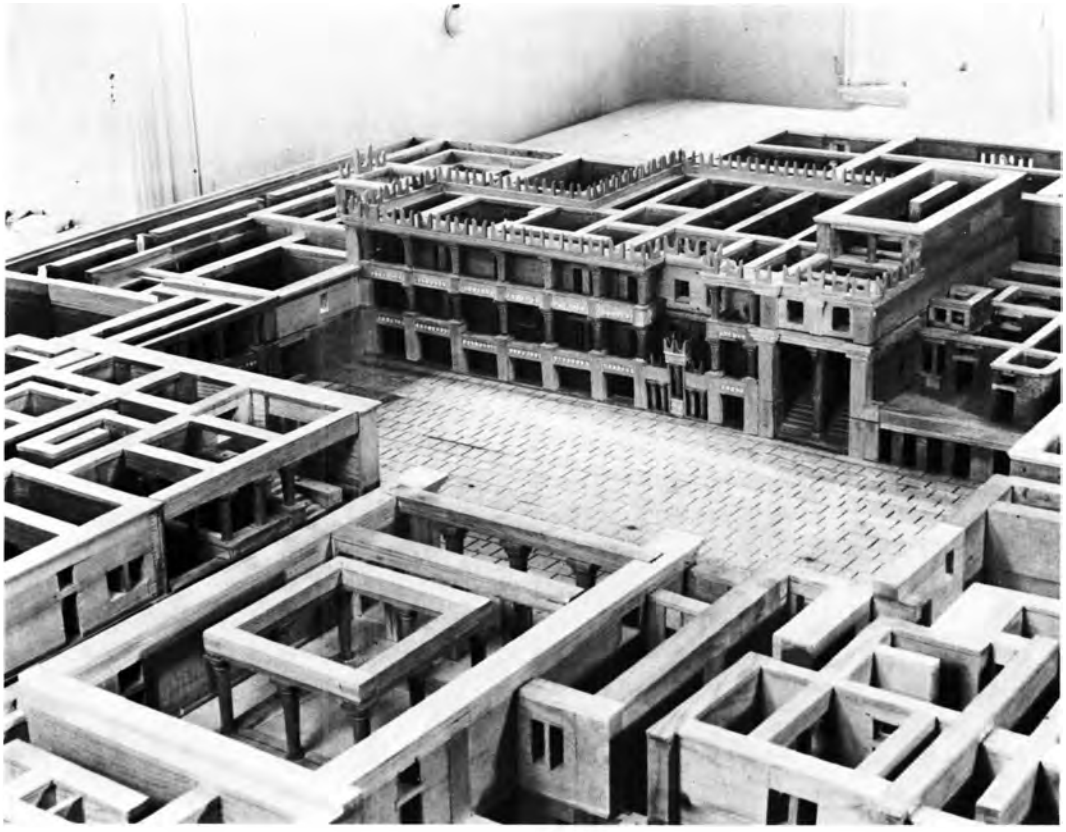

Κρήτη : α. Ὁμοίωμα τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ. Ἄποψις τῆς κεντρικῆς αὐλῆς καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς προσόψεως τῆς δυτικῆς πτέρυγος. Ἐμπρὸς εἰς τὸ μέσον ἡ « μεγάλη ἀνατολικὴ αἴθουσα » μὲ τὸ περιστύλιον (ἔργον Ζαχ. Κανάκη), β. Προτομὴ Διονύσου ἐκ Πλώρας Μεσαρᾶς, γ. Πὰν ἐξ Ἀργυρουπόλεως

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη. Ἀμνισός : α. Ἀμφορεὺς μετὰ διπλῶν πελέκεων ἐκ τῶν βαθυτέρων στρωμάτων, β. Ψευδόστομος ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ μετανακτορικοῦ ἱεροῦ, γ. Μετανακτορικὴ οἰκία, δ. Τὰ ἐντὸς τῆς θαλάσσης μετανακτορικὰ κτίσματα

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη : α. Λατομεῖον μινωϊκὸν παρὰ τὸν λιμένα Ἡρακλείου, β. Λύχνος ἐξ Ἀθανάτων Ἡρακλείου, γ. Πρωτογεωμετρικὸς τάφος Φοινικιᾶς Ἡρακλείου, δ. Ἄγαλμα ἐκ Κνωσοῦ

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη: α - β. Ὁ βωμὸς τοῦ Διὸς Θενάτα Ἀμνισοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως, γ - δ. Ὁ χῶρος τοῦ περιστυλίου τοῦ μεγάρου Σκλαβοκάμπου ὁρώμενος ἀπὸ τοῦ νοτίου διαδρόμου, πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη. Περιοχὴ Μονῆς Ὁδηγητρίας. Μυκηναϊκὸς οἰκισμὸς κατὰ θέσιν Βαθὺ

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

Κρήτη. Περιοχὴ Μονῆς Ὁδηγητρίας. ΠΜ τάφος Καλῶν Λιμένων : α. Ἡ εἴσοδος ἔξωθεν, β. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς θόλου

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

Κρήτη. Περιοχὴ Μονῆς Ὁδηγητρίας: α. Ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ Λασαίας, β. ΠΜ τάφος Α Λασαίας. Ἄποψις ἐκ Β.

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

Crète. Latô: a - b. Le temple avant et après le nettoyage

Crète. Mallia: a. Secteur Est, partie centrale, vue de l'Est, b. Secteur Est, partie Sud: amoncellement de vases, c. Pièces du sous-sol: vue d'ensemble prise de l'Ouest, d. Pièce-magasin du Secteur Ouest

Crete. Knossos: a. Miniature Venus in bone, b. Court of Roman house, with pithos and central column restored. View from North, c. View of the east of rooms, with street at south in foreground (2nd-3rd cent. A.D.), d. Street with covered drain at north of house

L. H. SACKETT

Crete. Myrtos: a. Phournou Korifi, from West, b. Spouted bowl of mottled Vasilike Ware, c. Incense burner, d. Trench G. Destruction deposit

P. WARREN

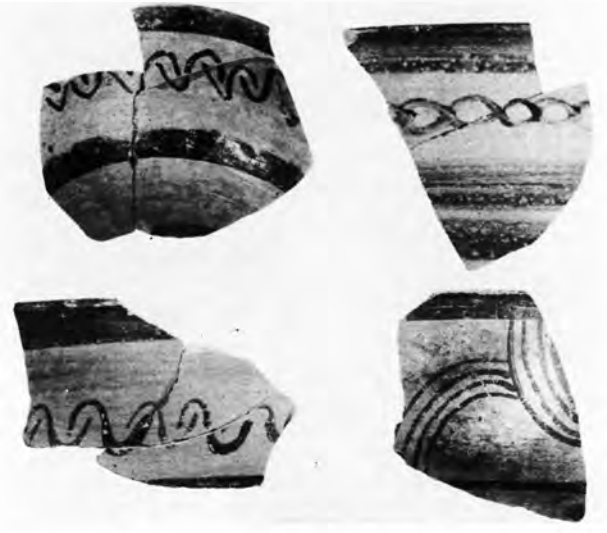

Καστέλλι Χανίων: α. Ὄστρακα ΥΜ ΙΙΙΒ, β, δ. Ἀγγεῖα ΥΜ ΙΙΙC, γ. Τοῖχοι δωματίων ΥΜ ΙΙΙΒ - C

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Καστέλλι Χανίων: α - β. Ὄστρακα ΥΜ ΙΙΙΒ, γ. Εἴσοδος ΥΜ ΙΙΙΒ δωματίου, δ. Ὄστρακα ΥΜ ΙΙΙΑ

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Χανιά: α - β. Καστέλλι. Ὄστρακα ΥΜ ΙΙ ἐξ ἐφυραϊκῶν κυπέλλων, γ. Σπήλαιον Πλατυβόλας. Πρώϊμον προανακτορικὸν ἀγγεῖον, δ. Σπήλαιον Πλατυβόλας. Ὕστερον προανακτορικὸν ἀγγεῖον

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

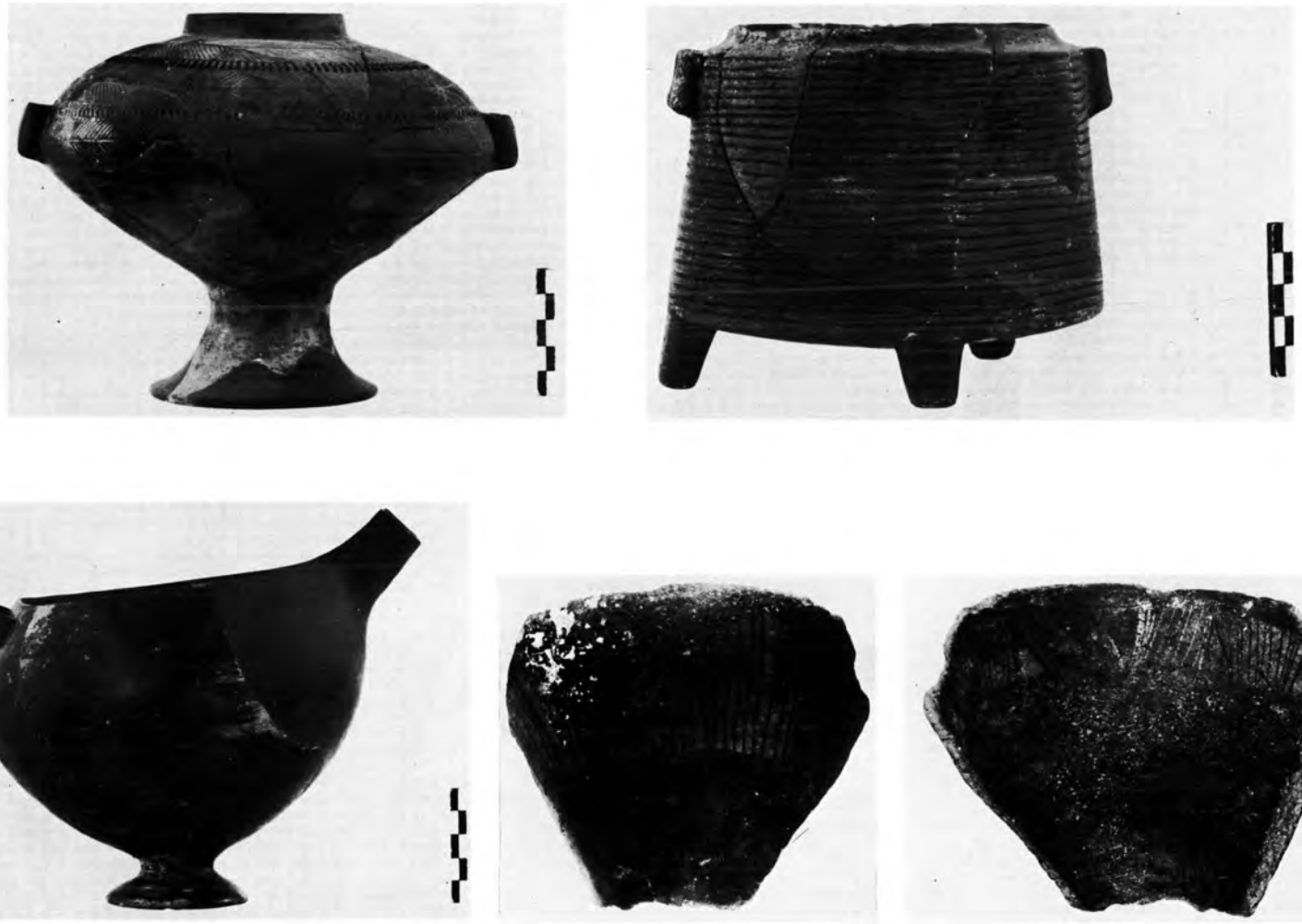

Χανιά. Σπήλαιον Πλατυβόλας: α - β. Ἐγχάρακτα προανακτορικὰ ἀγγεῖα, γ. ΠΕ sauce - boat, δ - ε. Δεῖγμα ἐκ κυπέλλου ρυθμοῦ Πύργου (ἐξωτερικὴ - ἐσωτερικὴ ὄψις)

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

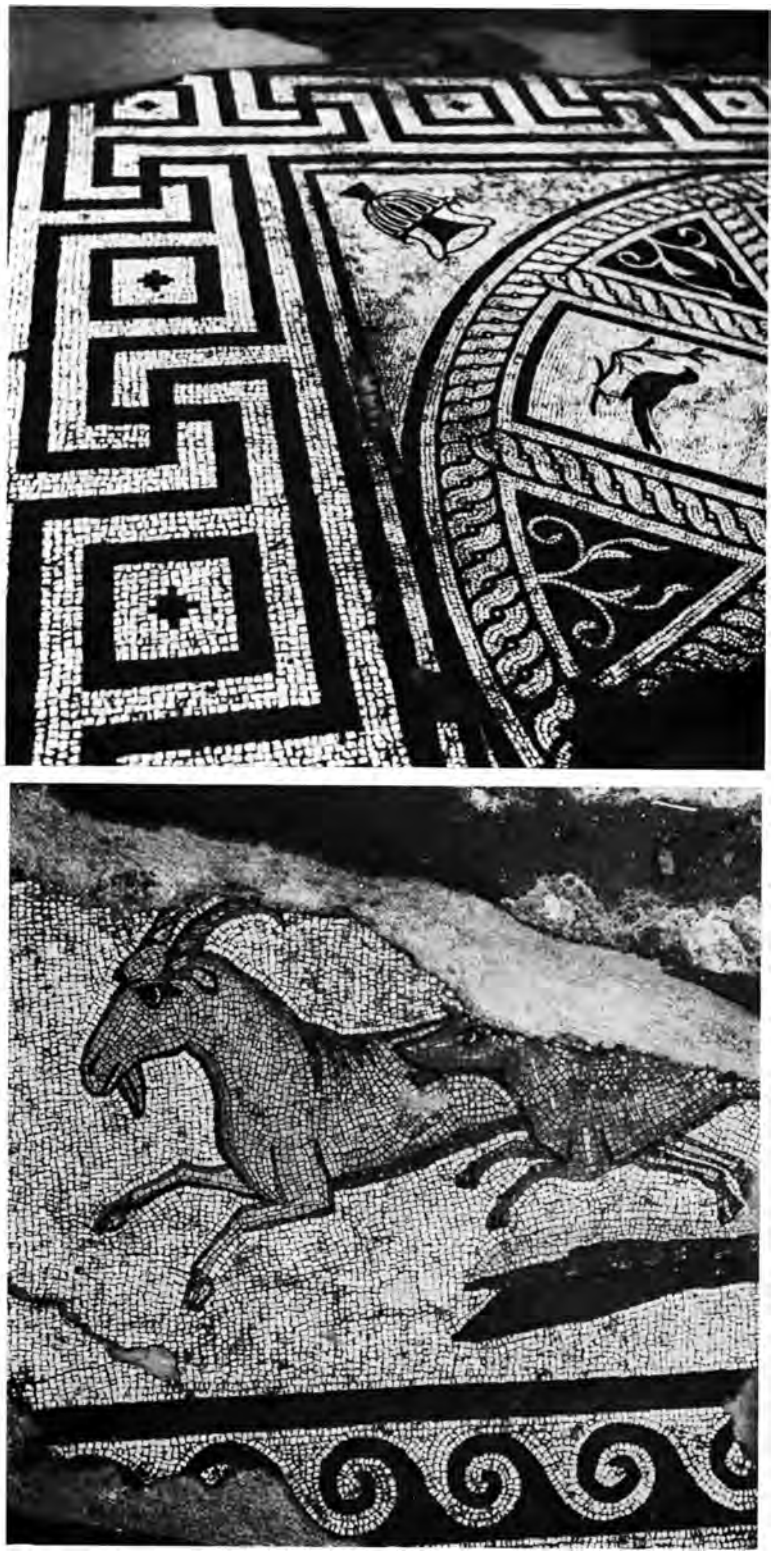

Χανιά. Καστέλλι Κισάμου : α - β. Ἄποψις κεντρικῶν παραστάσεων ψηφιδωτῆς διακοσμήσεως δωματίου Α

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

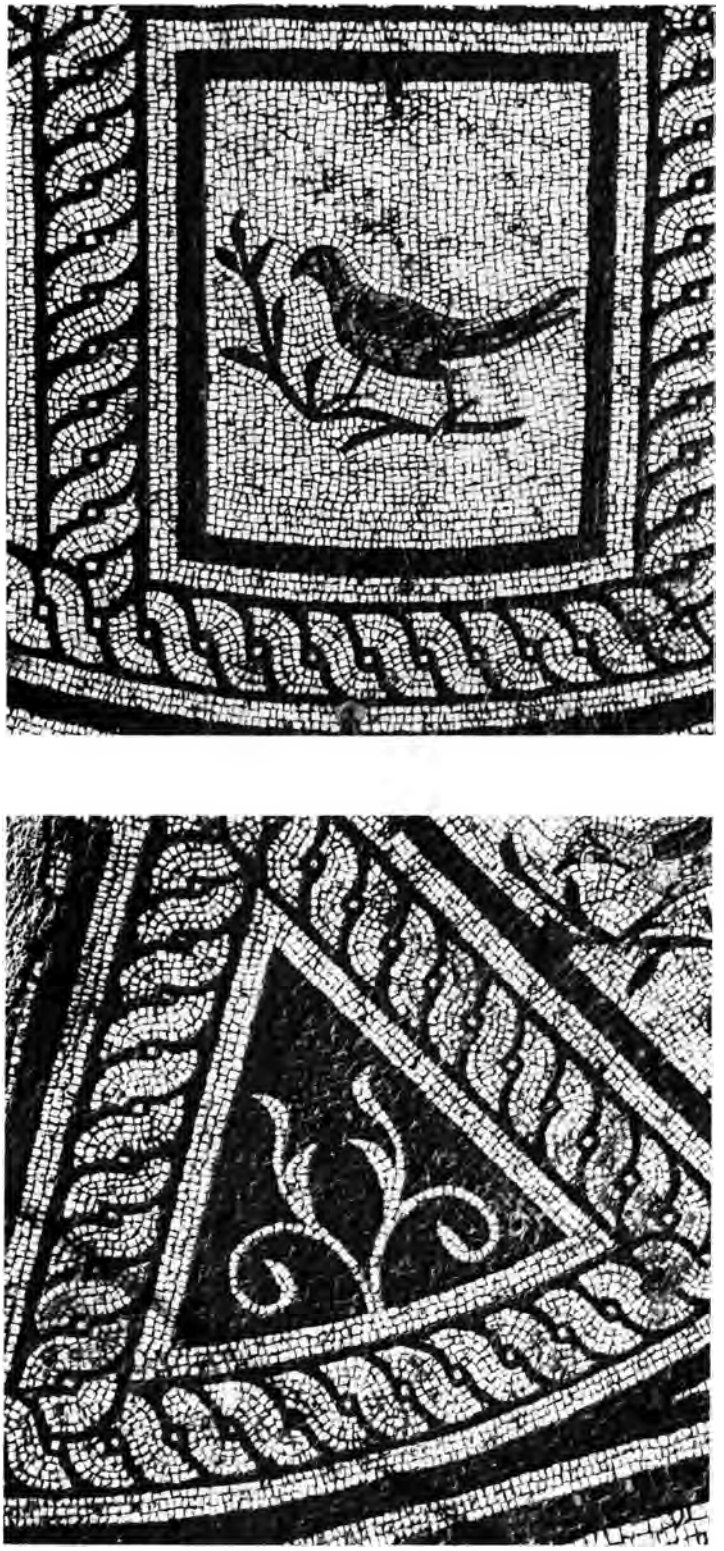

Χανιά. Καστέλλι Κισάμου : α - β. Λεπτομέρειαι κεντρικῆς ψηφιδωτῆς διακοσμήσεως δωματίου Α

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Χανιά. Καστέλλι Κισάμου : α. Μερικὴ ἄποψις ψηφιδωτοῦ δαπέδου δωματίου Α, β. Γενικὴ ἄποψις ψηφιδωτοῦ δαπέδου δωματίου Β

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

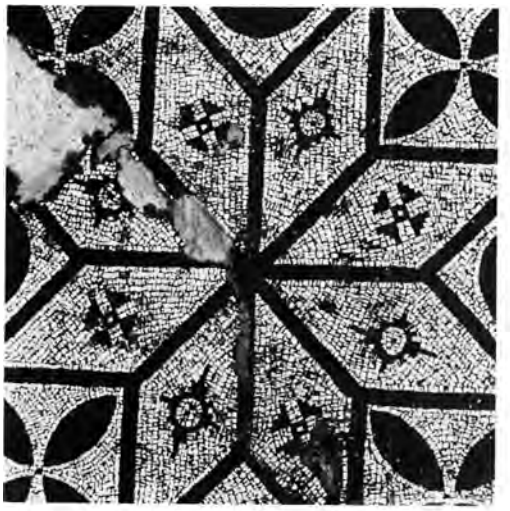

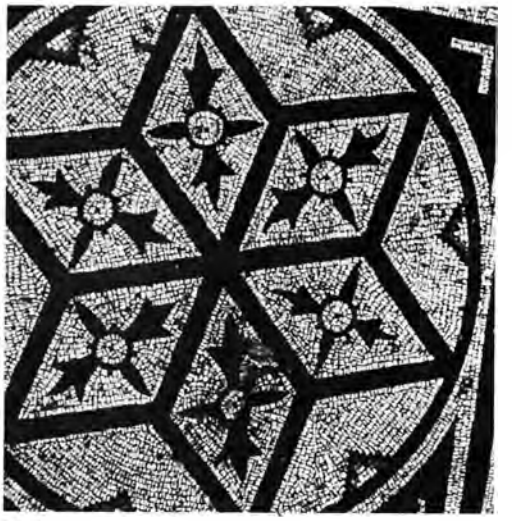

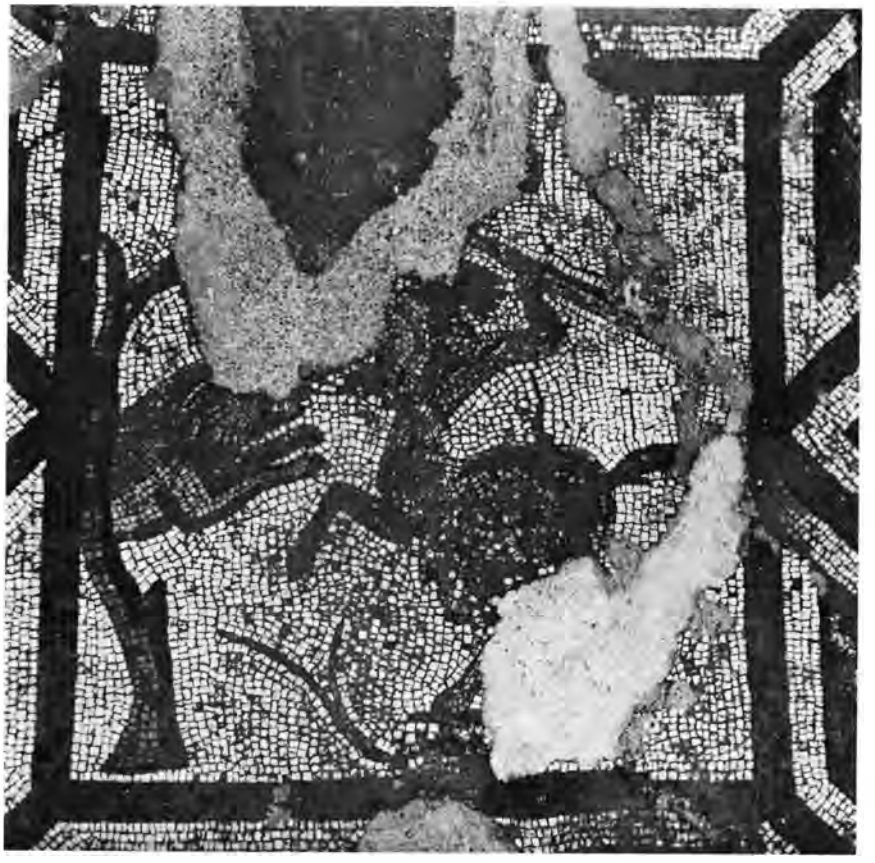

Χανιά. Καστέλλι Κισάμου: α - β. Διάχωρα δωματίου Β, γ. Κεντρικὴ παράστασις δωματίου Β

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Χανιά : α - γ. ΥΜ ΙΙΙΒ κεραμεικὴ ἐκ τοῦ σπηλαίου « Μαμελούκου Τρύπα »

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

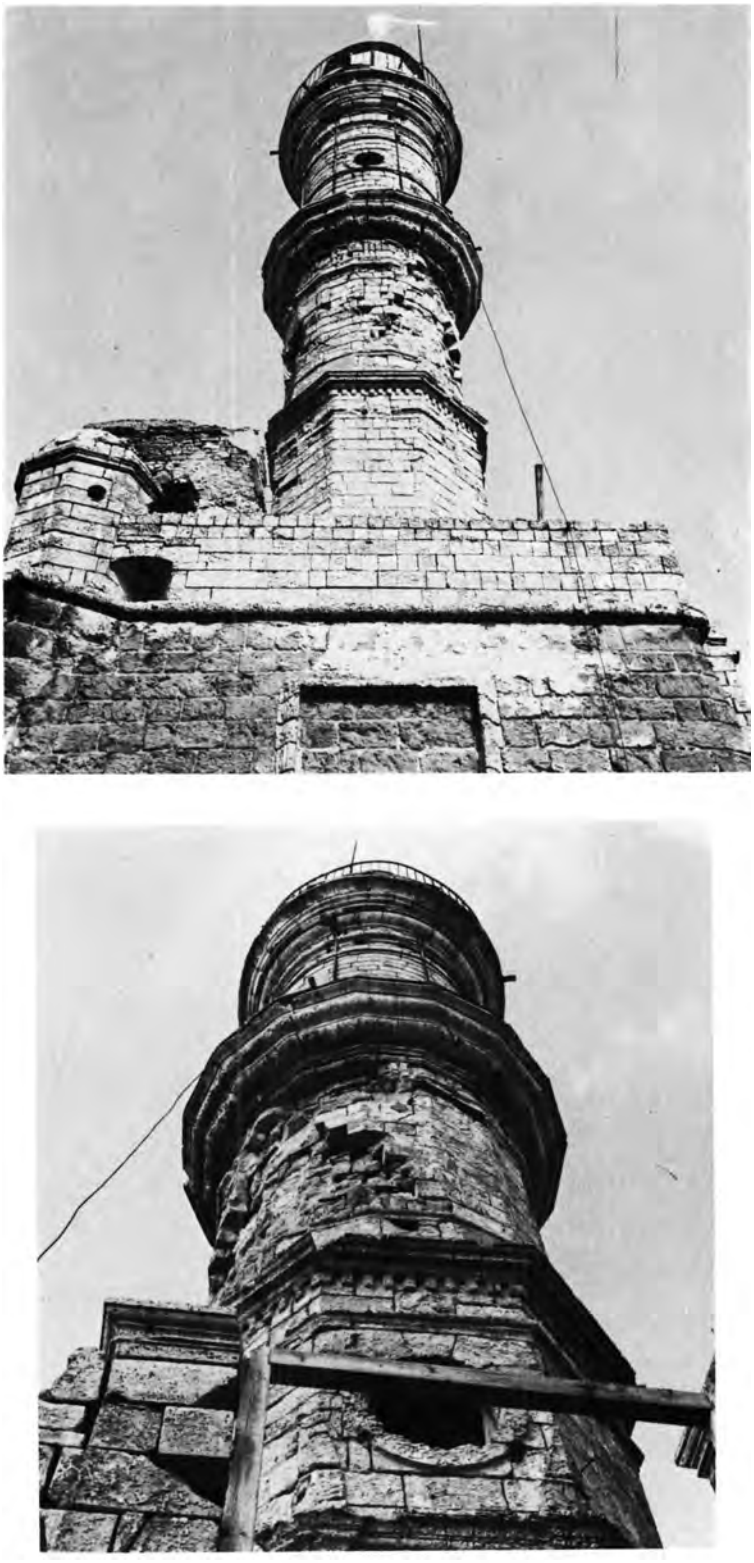

Χανιά : α - β. Ὁ φάρος Χανίων πρὸ τῶν ἐργασιῶν

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Χανιά : α - δ. Ὁ φάρος Χανίων πρὸ τῶν ἐργασιῶν (λεπτομέρειαι)

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Χανιά. Φάρος Χανίων : α. Ὁ φάρος κατὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως, β - γ. Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν (λεπτομέρειαι)

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Χανιά. Ἀνατολικὰ ἐνετικὰ τείχη τῆς πόλεως : α - β. Πρὸ τῶν ἐργασιῶν, γ. Μετὰ τὰς ἐργασίας

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

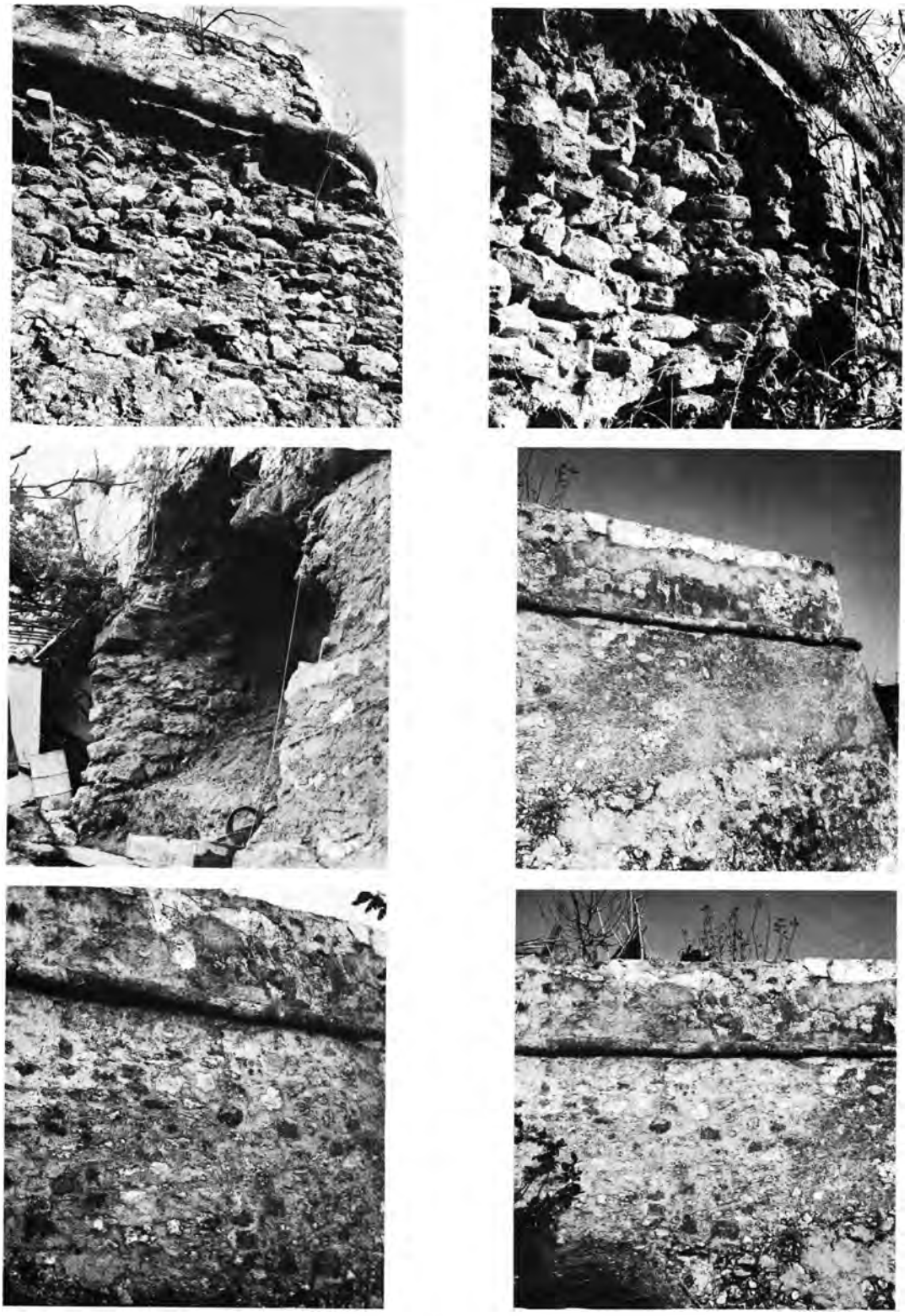

Χανιά. Δυτικά ένετικά τείχη : α - γ. Πρό τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως, δ - ς'. Μετά τάς ἐργασίας

Χανιά. Καστέλλι : α - β. Ἄποψις περιφράξεως καὶ στεγάστρου ἀνασκαφῆς μινωϊκοῦ μεγάρου

Ρέθυμνον : α - γ. Τὸ λουτρὸν τεμένους Νεραντζὲς πρὸ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Ρέθυμνον: α - γ. Τὸ λουτρὸν τεμένους Νεραντζὲς μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Κρήτη: α. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος Γαλύφας μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Ἅγιος Γεώργιος Καβουσίου. Ἡ διὰ κορασανίου συμπλήρωσις τῶν κατεστραμμένων τοιχογραφιῶν

Ε. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Κρήτη: α - β. Ὁ Ἅγιος Στέφανος Καστρίου Μυλοποτάμου πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Ε. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Κρήτη. Ἅγιος Ἰωάννης Ἔρφων: α. Ὁ Χριστὸς ἐκ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, β. Ὁ ναΐσκος κατὰ τὰς ἐργασίας

Ε. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Κρήτη. Μονὴ Καρδιωτίσσης Βόρων : α - β. Τὸ καθολικὸν κατὰ τὴν ἔναρξιν καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν

Ε. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Κρήτη: α. Ἅγιος Ἰωάννης Κριτσᾶς. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα τοιχογραφία στρατιωτικοῦ ἁγίου, β. Ἅγιος Βασίλειος. Παναγία ἡ Λαμπηνὴ ἀπὸ ΒΑ. μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν στεγῶν

Ε. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

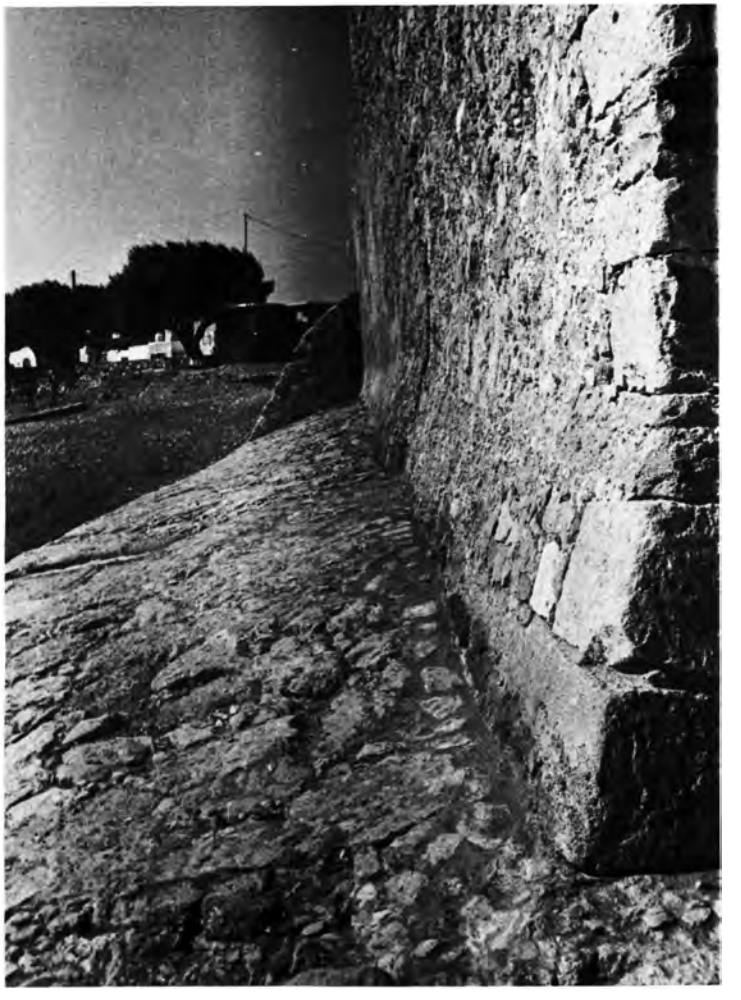

Κρήτη. Φρούριον Καλὲ Ἱεραπέτρας : α - β. Ἡ Δ. πλευρὰ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Ε. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Κρήτη. Φρούριον Καζάρμα Σητείας : α - β. Ἡ Ν. πλευρὰ πρὸ τῶν ἐργασιῶν καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν, γ. Ἡ Β. πλευρὰ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

Ε. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Κρήτη. Μονὴ Ἀνωπόλεως : α - β. Τὸ Γενέσιον τοῦ Προδρόμου πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Ε. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Κρήτη: α. Ἡράκλειον. Ἀραβικὸν πινάκιον ἐξ Ἁγίου Πέτρου τῶν Ἐνετῶν, β. Θραῦσμα παλαιοχριστιανικοῦ θωρακίου ἐξ Ἁγίων Δέκα Μεσαρᾶς

Ε. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ρόδος: α. Οἰκόπ. ΟΤΕ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἀμερικῆς καὶ 25ης Μαρτίου. Ἡ Α. πρὸς τὴν ὁδὸν Ρ39 πρόσοψις τοῦ ἀρχαίου κτηρίου, β. Οἰκόπ. Ζησιμάτου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀμερικῆς. Ἡ Α. πρὸς τὴν ὁδὸν Ρ39 πρόσοψις ἀρχαίου κτηρίου

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

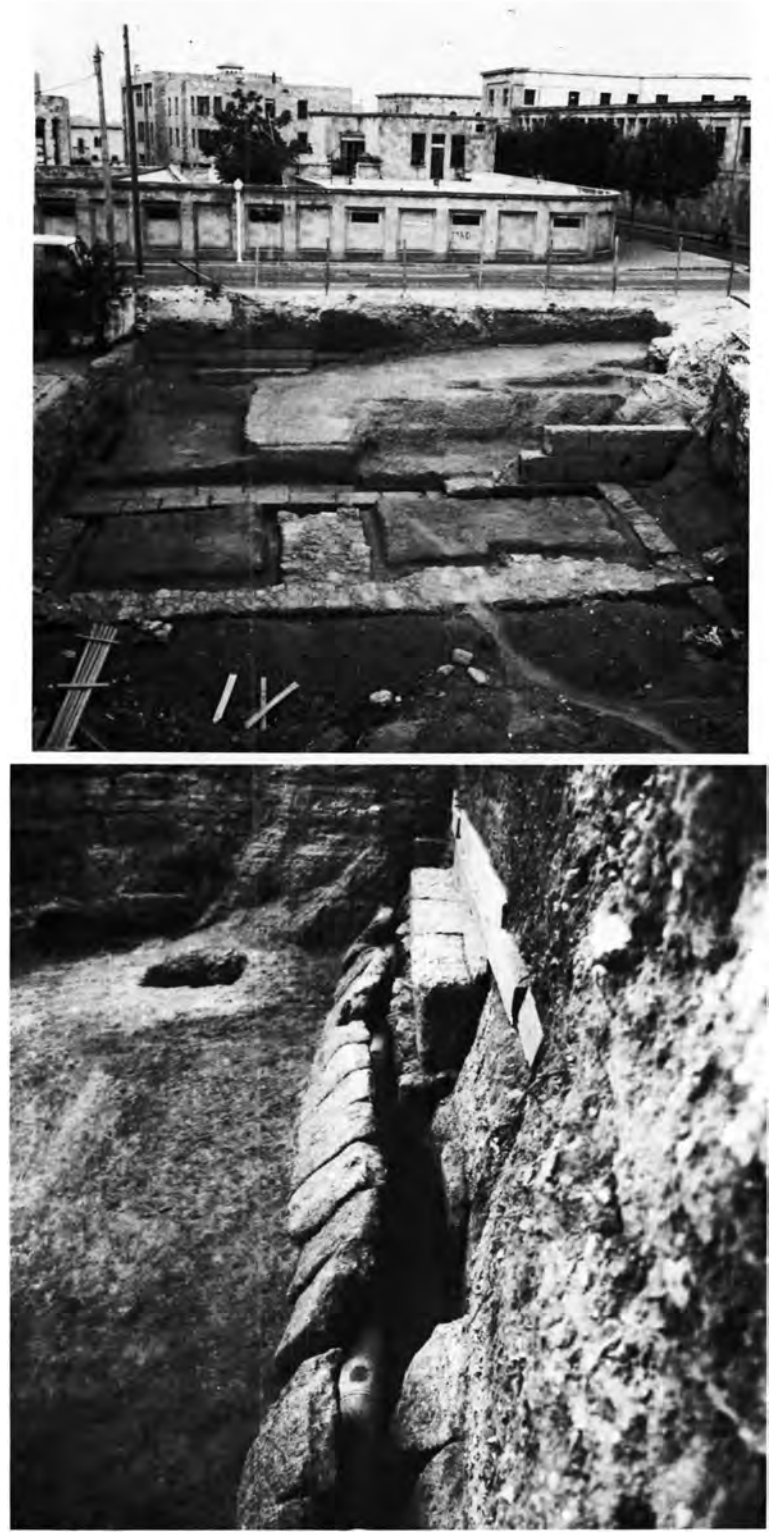

Ρόδος. Οἰκόπ. Ζησιμάτου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀμερικῆς : Θεμελιώσεις τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων τοῦ κτηρίου, β. Ἀγωγὸς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ρ39

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος: α. Οἰκόπ. Γεωργᾶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀμερικῆς. Ἐσωτερικὴ πλευρὰ θεμελιώσεως τοῦ τοίχου προσόψεως πρὸς τὴν ὁδὸν Ρ39, β. Οἰκόπ. ΟΤΕ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἀμερικῆς καὶ 25ης Μαρτίου. Ὁ Δ. τοῖχος ὑπογείου κατασκευῆς

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Οἰκόπ. ΟΤΕ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἀμερικῆς καὶ 25ης Μαρτίου : α - β. Ὑπόγειος δεξαμενή, γ. Τοῖχοι ἐκ τοῦ ΒΔ. τμήματος τοῦ οἰκοπέδου

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος : α - β. Θραῦσμα παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως καὶ κορμὸς ἀγαλματίου Ἀσκληπιοῦ ἐκ τοῦ οἰκοπ. ΟΤΕ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἀμερικῆς καὶ 25ης Μαρτίου, γ - δ. Κορμὸς ἀγαλματίου Ἀφροδίτης καὶ ἕτερος γυναικείας μορφῆς ἐκ τοῦ οἰκοπ. Χρ. Γιώρτσου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Παύλου Μελᾶ

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

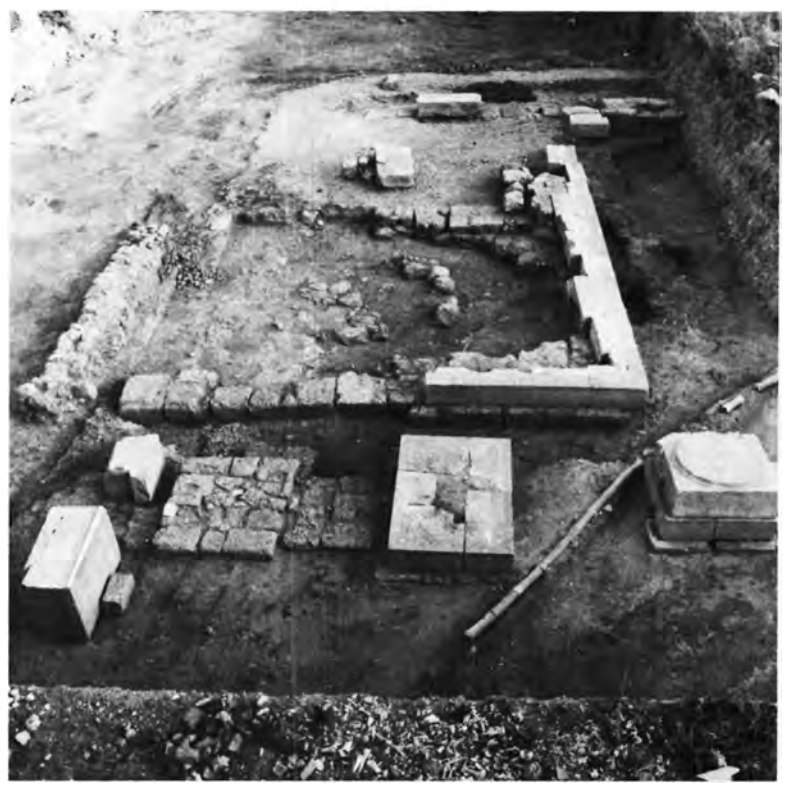

Ρόδος : α. Θραῦσμα ἐρυθρομόρφου κρατῆρος ἐκ τοῦ οἰκοπ. Συνετ. Καταστηματαρχῶν Ρόδου Β΄ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σ. Βενιζέλου, β. Οἰκόπ. Μουστάκη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Διαγοριδῶν. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς βωμὸς ἀπὸ Β.

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Οἰκόπ. Συνετ. Καταστηματαρχῶν Ρόδου Β' ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σ. Βενιζέλου : α. Κεφαλὴ γυναικείου ἀγαλματίου, β. Μαρμάρινον ἀγαλμάτιον Ἀρτέμιδος (;), γ. Μαρμάρινον γυναικεῖον ἄγαλμα

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Οἰκόπ. Β. Σκόρδου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πίνδου: α. Πήλινον εἰδώλιον Αἰθίοπος, β. Ἀνθέμιον, γ. Πήλινον εἰδώλιον

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος : α - β. Οἰκόπ. Χρυσοχόου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θ. Σοφούλη. Ὑστεροελληνιστικοὶ βωμοί, γ. Οἰκόπ. Σαββιδάκη ἐπὶ τῶν ὁδῶν Κομνηνοῦ καὶ νέας ὁδοῦ Ἡρακλείου. Μαρμάρινοι πόδες λουτηρίων

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

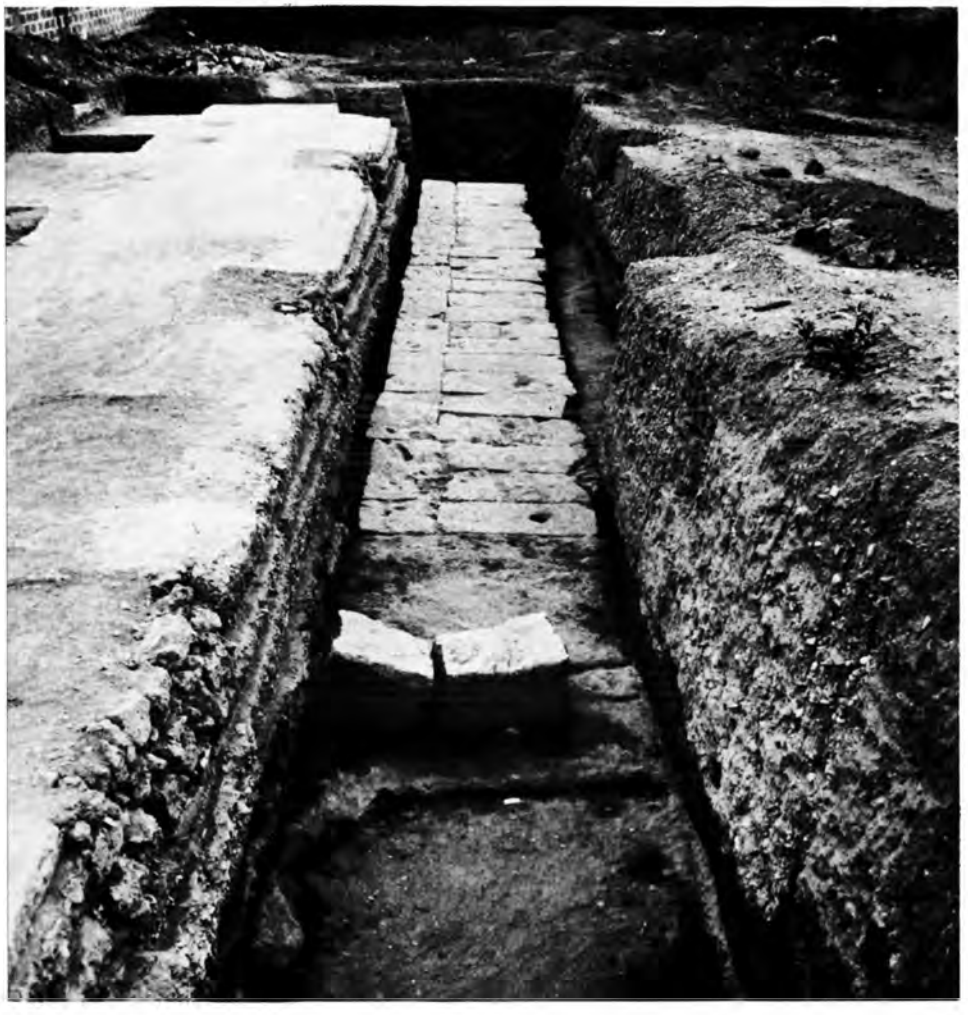

Ρόδος : α. Οἰκόπ. Μ. Μελᾶ παρὰ τὴν ὁδὸν Βενετοκλέων. Τοῖχος παρὰ τὴν ὁδὸν Ρ32 ἀπὸ Β., β. Οἰκόπ. Σαββιδάκη ἐπὶ τῶν ὁδῶν Κομνηνοῦ καὶ νέας ὁδοῦ Ἡρακλείου. Κορμὸς ἀρχαϊστικοῦ γυναικείου ἀγαλματίου

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Rhodes : a. Beads melted together during the manufacturing process, b. Rods of various colors used for making beads, c. Various types of beads, monochrome and vari-colored

GL. WEINBERG

Rhodes : a. Gold-glass beads in the course of manufacture, b. Two fragments of a gold - glass bowl, found with the beads

GL. WEINBERG

Ρόδος. Οἰκόπ. Χατζηανδρέου ἐπὶ τῶν ὁδῶν Π. Μελᾶ καὶ Χειμάρρας : α - β. Ψηφιδωτὸν νάρθηκος παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, γ. Δάπεδον ἐκ μαρμαροθετημάτων

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Οἰκόπ. Βιοτεχνῶν μεταξὺ τῶν ὁδῶν Καναδᾶ καὶ Κολοκοτρώνη : α. Κοίτη θεμελίου πύργου ὀχυρώσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως, β. Ἄποψις ἀνασκαφῆς μετὰ λειψάνων τοῦ ἀρχαίου τείχους, γ. Θεμελίωσις τοῦ Δ. τμήματος ἀρχαίου τείχους ἀπὸ Δ.

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Οἰκόπ. Βιοτεχνῶν μεταξὺ τῶν ὁδῶν Καναδᾶ καὶ Κολοκοτρώνη : α. Τὸ Α. τμῆμα τοῦ τείχους ἀπὸ Ν., β. Ἡ ἐντὸς τῶν τειχῶν ἀρχαία ὁδὸς Ρ40 μετὰ τοῦ κτιστοῦ ἀγωγοῦ καὶ τῆς γεφύρας

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Οἰκόπ. Βιοτεχνῶν μεταξὺ τῶν ὁδῶν Καναδᾶ καὶ Κολοκοτρώνη : α - β. Ὁ κτιστὸς ἀγωγὸς μετὰ τῆς γεφύρας ἀπὸ Δ. καὶ Α.

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος : α. Οἰκόπ. Βιοτεχνῶν μεταξὺ τῶν ὁδῶν Καναδᾶ καὶ Κολοκοτρώνη. Βωμοὶ παρὰ τὴν ὀχύρωσιν τοῦ λιμένος τῆς Ἀκανδιᾶς, β. Οἰκόπ. Τσαβαρῆ ἐπὶ τῆς πλατείας Βασ. Παύλου. Θεμελίωσις ἀρχαίου τείχους Β. ὀχυρώσεως, ἀπὸ Α.

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Κῶς. Μεσαριά: α. Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον κλασσικῶν χρόνων, β. Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον ἑλληνιστικῶν χρόνων

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

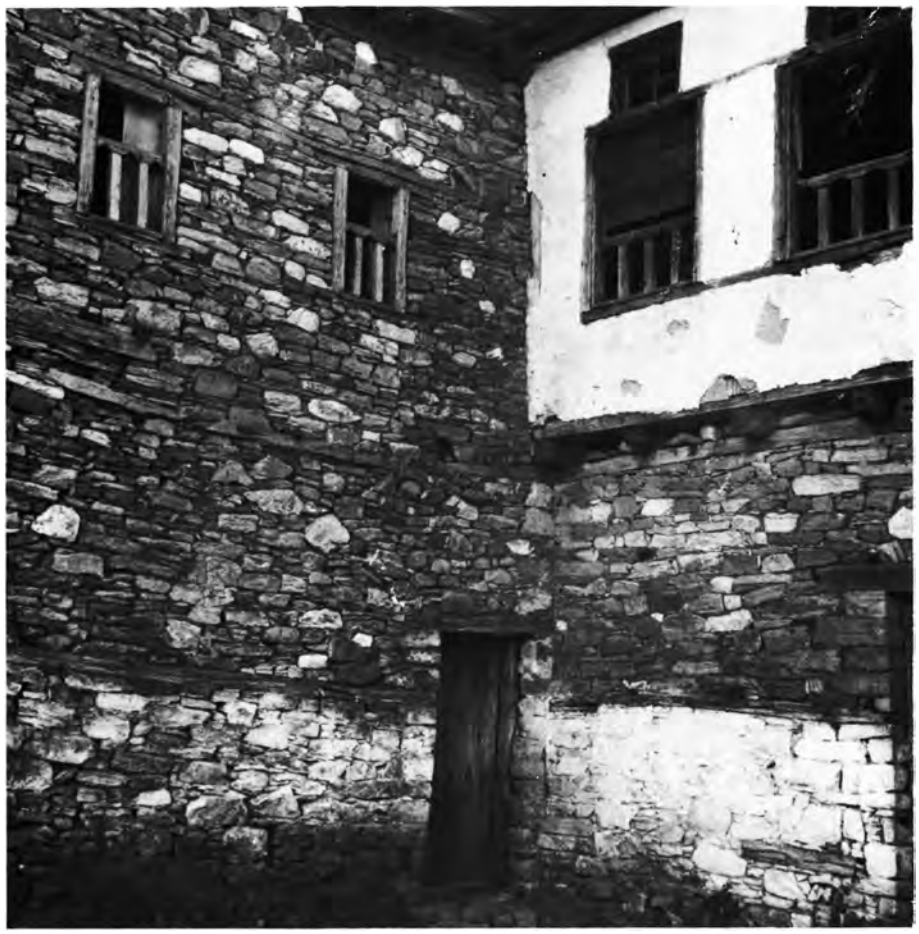

Ζαγορὰ Πηλίου : α - β. Τὸ « Σχολεῖον τοῦ Ρήγα » ἀπὸ Ν. καὶ ἡ ΒΑ. πλευρὰ αὐτοῦ

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

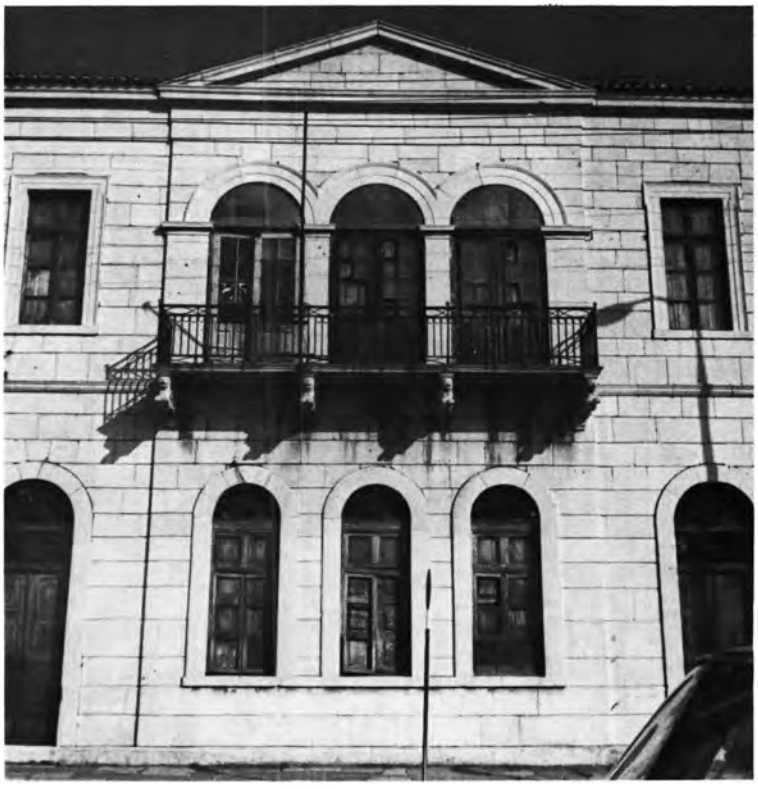

Χαλκίς : α - β. Νεοκλασσικὴ οἰκία παρὰ τὴν πλατεῖαν Βασ. Κωνσταντίνου καὶ τὸ μεσαῖον τμῆμα τῆς προσόψεως αὐτῆς

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

α. Γοῦβες Εὐβοίας. Ὁ πύργος τοῦ Δροσίνη, β. Ἡ οἰκία Μάνδρα (Κατσάνη) εἰς Μυτιλήνην

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Καβάλα : α - β. Οἰκίαι τῆς παλαιᾶς πόλεως

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Καβάλα : α. Οἰκία τῆς παλαιᾶς πόλεως, β. Κλασσικίζουσα οἰκία τῆς νέας πόλεως

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Καβάλα : α - β. Κλασσικίζον κτήριον καὶ καπναποθῆκαι τῆς νέας πόλεως

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον : α - β. Κεφαλαὶ μαρμαρίνων ἀγαλμάτων ἐκ κατασχέσεως Ἡλιοπούλου, γ. Ἄγαλμα Ἀσκληπιοῦ ἐκ Μεγάρων

Ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

α - β. Χαλκᾶ ἀντικείμενα ἐκ τῆς συλλογῆς Βέρτη, γ. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Γεωμετρικὸν ἀγγεῖον ἐκ Γλυφάδας

Ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

Συλλογὴ Δαπέργολα : α. Λεπτομέρεια ἐκ βημοθύρου, β. Ἀπόστολος Ἀνδρέας (;)

Ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

Συλλογή Δαπέργολα. Ἡ Γέννησις

Ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

Συλλογὴ Δαπέργολα : α - β. Εἰκόνες Ἁγίου Νικολάου

Ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

Συλλογὴ Δαπέργολα : α. Ἐσταυρωμένος, β. Παναγία Σκοπιώτισσα

Ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

Συλλογὴ Κωνσταντίνου : α. Ἐρυθρόμορφος κρατήρ, β. Ἱππόμορφος λαβή, γ. Πινάκιον

Ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

Συλλογὴ Οἰκονομοπούλου : α. Ἅγιος Ἰωάννης Θεολόγος, β. Ἀνάστασις

Ο 23ος ΤΟΜΟΣ (1968): ΜΕΡΟΣ Β 1-2 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΕΙΣ ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ

Ι. ΜΑΚΡΗ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΑΪΟΥ - ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1969

ΕΠΙ ΧΑΡΤΟΥ ΓΡΑΦΗΣ

ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΧΑΡΤΟΠΟΙΪΑΣ (ΚΕΙΜΕΝΟΝ)

ΚΑΙ ILLUSTRATION ΧΡΩΜΟ No 2

ΤΗΣ ΧΑΡΤΟΠΟΙΪΑΣ ΠΑΤΡΩΝ Ε.Γ.Λ. (ΠΙΝΑΚΕΣ)

ΚΛΙΣΕ: ΘΕΜ. ΧΑΤΖΗΪΩΑΝΝΟΥ

ΣΥΝΘΕΣΙΣ ΠΙΝΑΚΩΝ: ΑΙΚ. ΝΙΝΟΥ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ: ΑΙΚ. ΝΙΝΟΥ, ΕΥΑΓΓ. ΚΥΠΡΑΙΟΥ,

Κ. ΦΤΥΑΡΑ, ΕΛ. ΦΡΑΝΤΖΗ, ΣΟΦ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ & ΤΗΣ ΥΛΗΣ

ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

ΑΘΗΝΑΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ